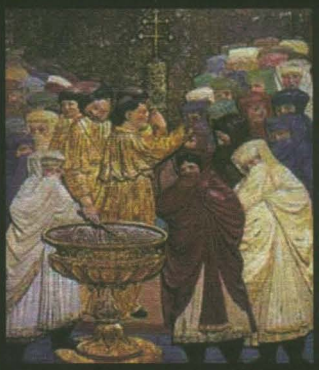
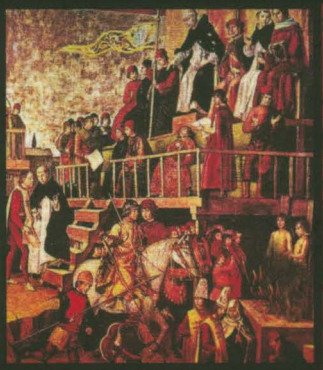
LÜTFİ ŞEYBAN

mudejares & sefarades

Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri

İZ YAYINCILIK

Mudejares & Sefarades

Endülüslü Müslüman ve
Yahudilerin Osmanlıya Göçleri

LÜTFİ ŞEYBAN

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2007
Sertifika no: 0207-34-007609

İZ YAYINCILIK: 517
İnceleme araştırma dizisi: 165
ISBN 975-355-657-6
İstanbul, 2007

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@izyayincilik.com

Kapak resmi:
1. Ülkelerinde kalmayı tercih eden Endülüs Müslümanlarının (moriscas, mudejares) 1502'den itibaren zorunlu tutuldukları vaftiz törenini gösteren kabartma resim. Rölyef, Felipe Bigarny'ye ait olup Granada Real Şapeli'nin sunağında bulunmaktadır.

2. Pedro Berrugete, "İspanya Engizisyonu" (1475). Ahşap üzerine yağlı boya tablo Madrid Prad Museum'da sergilenmektedir.

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Şenyıldız Matbaası; Gümüşsuyu Caddesi No:3 Topkapı-İstanbul

LÜTFİ ŞEYBAN

MUDEJARES & SEFARADES

Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya Göçleri

İZ YAYINCILIK

LÜTFİ ŞEYBAN; 1966 yılı Adapazarı doğumludur. Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nde (1993), Yüksek Lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bölümü'nde (1996) ve Doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bölümü'nde (Temmuz 2002) tamamlamıştır. 1996 yılından bu yana Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinde, öğretim üyesi (Yrd. Doç. Dr.) olarak görev yapmaktadır. Osmanlı Türkçesi, Arapça, İngilizce ve pratik Rusça bilen yazar evli ve 2 çocuk babasıdır.

Bilimsel çalışma alanları Endülüs - Akdeniz Merkezli İslam - Avrupa İlişkileri Tarihi, Türk - İslam Kültür ve Sanat Tarihi, İslam Tarihinde Kadın, Tarih Metodolojisi ve Kişisel-Kültürel Gelişimdir. Kendini geliştirme, bilimsel araştırma ve ders verme amacıyla yurtdışı seyahatlerinde (Almanya 1992, İspanya 1999 ve Ukrayna 2005-6) bulunan Şeyban'ın, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2003) ve *İslam Tarihinde Kadının Dönüşümü* (İstanbul: Ferşat Yayınları, 2005) başlıklı kitaplarının yanı sıra; *TDV İslam Ansiklopedisi*, *İslamî Araştırmalar*, *Türk Kültürü*, *Türklük Araştırmaları Dergisi* ve *Tarih ve Düşünce* gibi yayınlarda yer almış çok sayıda bilimsel makalesi bulunmaktadır.

İçindekiler

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ

Endülüs Devleti ve Endülüslüler: Coğrafya ve Tarihçe 26
İberya Yarımadası, İspanya ve Avrupa 39
Osmanlı Devleti ve Avrupa 46
Endülüs-İslam Medeniyeti ve Hıristiyan Dünyaya Etkisi 63

BİRİNCİ BÖLÜM

İSPANYOLLARIN ELİNE GEÇEN ŞEHİRLERDE KALAN ENDÜLÜSLÜLER

(Müdeccenler / Mudejares / Moriskolar ve Sefaradlar / Konversolar / Marranolar)

A. İberya Yarımadasında Hıristiyan Krallıkların Doğuşu, İspanyol Reconquistası Karşısında Endülüs Devleti ve Endülüslüler 75
B. Endülüs Devletinin İki Başşehri Kurtuba (1236) ve Gırnata'nın (1492) Düşüşü 87
C. Endülüs'ün Düşüşü ya da Reconquista'nın Başarı Sebepleri 99
D. Hıristiyan Hâkimiyeti Altında Kalan Endülüslüler 115
E. Endülüslü Yahudiler ile Müslümanların Hıristiyanlaştırılması, Engizisyon, Katliam ve Sürgün (Dinî-Etnik Temizlik ve Expulsion) 127
F. Hıristiyan Hâkimiyeti Altında Kalan Endülüslülerin Sosyal Durumları 157

İKİNCİ BÖLÜM
KURULUŞUNDAN I. SELİM DÖNEMİ SONUNA KADAR OSMANLI - ENDÜLÜS - İSPANYA İLİŞKİLERİ
(1299-1520)

A. Endülüs-Kuzey Afrika-Batı Akdeniz ve Avrupa Ekseninde Osmanlı-İspanya İlişkileri 173
1. Akdeniz 173
2. Donanma-i Hümâyun, Akdeniz'de Savaş ve Korsanlık 177
3. Osmanlı ve İspanya 190
4. Akdeniz'de Müslüman Denizciler ve Mağrib ya da Kuzey Afrika 204

B. Osman Bey'den II. Mehmed (Fâtih) Dönemi Sonuna Kadar (1299-1481) 215

C. II. Bayezit Dönemi (1481-1512) 217
1. Endülüs Yahudileri (Sefaradlar, İberya Yahudileri) 221
2. Müdeccenler 231
a. Endülüs'ün Düşüşünden Önce Endülüslülerin Sultan Bayezid'e Gönderdikleri Feryadnâme (1486-87) 232
b. Endülüs'ün Düşüşünden Sonra Endülüslülerin Sultan Bayezid'e Gönderdikleri Feryadnâme (1505) 238

D. I. Selim Dönemi (Yavuz, 1512-1520) ve Barbaros Hayreddin'in Yardımları 247

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDEN I. AHMED DÖNEMİ SONUNA KADAR ENDÜLÜS - OSMANLI - İSPANYA İLİŞKİLERİ
(1520-1617)

A. I. Süleyman Dönemi (Hâkânü'l-Bahreyn Kanuni, 1520-1566) 257
1. Osmanlı-İspanya 257
2. Osmanlı-Endülüs 269

B. II. Selim Dönemi (1566-1574) 285

C. III. Murat Dönemi (1574-1595) 304

D. III. Mehmed Dönemi (1595-1603) 312

E. I. Ahmed Dönemi (1603-1617) 316

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İSPANYA'DA KALABİLEN VE GÖÇ ETTİKLERİ BÖLGELERDE ENDÜLÜSLÜLER
(Müdeccenler ve Yahudiler)

A. Kuzey Afrika'da (Fas, Cezayir, Tunus ve Libya) 329
1. Fas ya da Mağrib 333
2. Cezayir 335
3. Tunus ve Libya 345

B. Fransa, İtalya ve Amerika'da 349

C. Balkanlar, İstanbul, Anadolu ve Ortadoğu'da 352
1. Endülüs Yahudileri (Sefaradlar, İberya Yahudileri, Konversolar, Marranolar) 352
2. Müdeccenler (Moriskolar) 473

D. Günümüz İspanya'sında (Andalucia) 385

SONUÇ 395

BİBLİYOGRAFYA

I. Kaynaklar 413
A. Osmanlı Arşivi (BOA) 413
B. Osmanlı Tarihi Kaynakları 413
C. Endülüs-İslam Tarihi Kaynakları 413
D. İspanyol-Hıristiyan Kaynakları 415
II. Araştırmalar 416

EKLER

Ek 1: Endülüs'te Hâkim Olan Hânedanların İsim Listeleri 433
Ek 2: Osmanlı Padişahları İsim Listesi 437
Ek 3: İspanya Krallarının İsim Listesi 438
Ek 4: Endülüs/İspanya-Osmanlı İlişkileri Tarihi Kronolojisi 443
Ek 5: "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış" (M. Arıkan) 450
Ek 6: Endülüs'ün Güzelliklerini Tasvir Eden Bir Anonim Endülüs Şiiri 477

İNDEKS 481

İthaf ..

"Işınak ve vermek, egemen olmaktır" ve
"bütün uygarlıklar inşâ, zorluk ve gerilimdir." Dolayısıyla
"tarih, kendini birçok ses tarafından söylenmiş şarkı halinde ifade etmeli"dir
(Fernand Braudel, Fransız tarihçi).

XIV.-XVIII. yüzyıllarda doğusuyla batısıyla Akdeniz,
Osmanlı-İspanya mücadelesine sahne olması yanında,
İslam ve Türk medeniyetinin, yegâne rakibi
Batı uygarlığı ile girdiği büyük etkileşim ve mücadele
sayesinde yayıldığı ve parladığı bir dünya olmuştur.
Daha çok Doğu merkezli bu dünyada doğan insanî değerler,
Batı'ya da yayılmış ve sonuçta bütün dünya milletlerinin hazinesi
haline dönüşmüştür.

Bunun anlamı, Akdeniz Medeniyeti eşittir Dünya Medeniyetidir.
Bu medeniyetin gelişimi, korunması ve sürdürülmesi uğrunda
emek ve can veren bütün insanlara saygı ve minnet borçluyuz.

İslam ve Türk dünyasını da besleyen bu medeniyetin tarihî seyri içinde
Endülüs'ün ve düşüşünden sonra da "İspanya'dan göçen
ciger-hûn Mübtecel (Müdeccen) Tâifesi Müslümanları"nın (Evliya Çelebi)
önemli bir yeri vardır. Cesur, zengin, sanatkâr ve dinlerine
kuvvetle bağlı olan (A. Sâmih İlter) Endülüslülerin,
hıristiyanlaştırılan, katledilen, yakılan, işkenceyle öldürülen,
göç eden-edemeyen, gemilerden Akdeniz'e atılan.. binlercesini
ve bugün yaşayanlarını da, hepsini rahmetle ve saygıyla yâd ediyoruz.

Yahudi kökenli Alman şairi Erich Fried, "İsrail, dinle!" adlı şiirinde
Yahudilere şöyle der:
"Yok edilmek istenen bir halk olduğunuzda - Sizden biriydim ben
Şimdi siz başka bir halkı yok ederken - Nasıl sizden olabilirim?"
Biz de Yahudilere diyoruz ki,
İslam medeniyetinin dünya hâkimiyeti çağlarında bizden biriydiniz siz,
Şimdi siz Hıristiyanlarla birlikte Müslümanları ve kültürlerini
yok etme savaşı verirken
Neye güveniyorsunuz?
Tarihî devamlılığı olmayan ve gelip-geçici çağdaş ideolojik düzenlere mi?
Unutmayın ki, dünya tarihini herkesten daha iyi bilen sizler,
birgün yine Müslümanlardan başka sığınacak kimse bulamayabilirsiniz!
Kadîm insanî değerlere sahip olduğunu iddia edenlerde,
her şeyden önce vefâ olmalıdır.
% 98'inin Endülüs Yahudisi olduğu bilinen Türkiye Yahudilerinden beklenen ise,
ülke içindeki ideolojik mücadelede tarafsız kalmaları,
demokrasi ve insan haklarının gereklerine göre hareket etmeleridir.

Bütün medenî mirasını borçlu olduğu Endülüs halkını yok eden
Hıristiyan İspanya'ya:
"Zorla el koyma, haksızlık, cinayet, haksızca kitlesel mahkumiyetler,
bütün bunlar rahatlıkla
Hıristiyan İspanya'nın yargılanmasına yetecek olaylardır" (Fernand Braudel).
"İspanyolların yaptığı sürgünün günümüzdeki adı, devasa bir
etnik arındırma girişimidir.
Tarihî sorumluluğunuzu kabullenmemizin tam zamanıdır.
Tıpkı şuurlu Almanlar'ın kendi tarihî suç ve sorumluluklarını yüklenmeleri gibi.
Kral Juan Carlos'un Madrid Sinagogu'nda, Yahudi halkından özür dilediği gibi,
ben Müslümanlarımızın da kendilerine karşı aynı jestin yapılmasını
beklediklerini ifade ediyorum" (Rodrigo de Zayas, İspanyol tarihçi).

İlgililere ithaf olunur..

Önsöz

Emeviler zamanında 711 yılının 27 Mayıs'ında Müslümanların ayak bastıkları İberya Yarımadası'nın büyük kısmı 5 asır boyunca, bir kısmı da 3 asır kadar İslam hâkimiyetinde kaldı. Müslümanların orada bulunan Hıristiyan ve Yahudiler ile çok yönlü ilişkileri oldu. Sonuçta, Doğu İslam Dünyasında parlayan medeniyet güneşi İslam İspanya'sı Endülüs'te zirvesine ulaştı. Modern çağın Endülüs tarihçilerinin hemen tamamının kabul ettiği bu gerçeği değiştiren şey ise, daha 718 yılında Endülüs'ün kuzey kıyısındaki dağlarda yer alan Covadonga mağaralarında Pelayo'nun liderliğinde başlayan Hıristiyan İspanyol Reconquistası oldu. İspanya topraklarını Müslümanlardan geri alma hareketi olan Reconquista karşısında, Endülüs Müslümanları zamanla güneye doğru çekilmek zorunda kaldılar ve toprakları İspanyol Hıristiyanlarca birer birer geri alınmaya başlandı.

Reconquista süreci üç safhada tamamlandı (1. Safha: 718-1085, 2. Safha: 1085-1238, 3. Safha: 1238-1492) ve 1492 yılında İspanya'da İslam hâkimiyeti ya da Endülüs Devleti sona erdi. Bundan sonra orada kalan Endülüs Yahudileri (Sefarades) hemen, Endülüs Müslümanları (Mudejares) ise 1610 yılına kadar ara ara ülkeden çıkarıldılar. Kendi tercihleriyle göç edenler de az değildi. Bu arada yoğun bir hıristiyanlaştırma faaliyeti başlatan Hıristiyan İspanya, Engizisyon Mahkemesi

vasıtasıyla bir etnisite yani etnik temizlik kampanyasına imza atmıştır. İnsanlık tarihinde eşi benzeri az görülen bir hadise olarak Endülüslülerin hıristiyanlaştırılması ve göçleri, gerçekte büyük ıstırap ve katliamlarla dolu bir trajedinin adıdır. Osmanlı ülkesine göç edebilen Endülüs Göçmenleri içinde özellikle Yahudileri, o zamanın dünyasında güçlü Osmanlı Devletinden başka kabul eden olmadı. Yahudilerin çoğu Osmanlı ülkesine göç ettiler ve Selanik, Edirne, Bursa ve İstanbul gibi önemli şehirlere yerleştirildiler. Müslüman Müdeccenler ise, XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hâkimiyetine giren veya ona tâbi olan Mağrib ülkelerine sığındılar. Bir kısmı da Osmanlı denizcileri tarafından Ortadoğu'daki Osmanlı şehirlerine, Anadolu'da ise bugünkü Çukurova bölgesi ile İstanbul'a yerleştirildiler.

Gerçekte, Doğu-Batı arasında tam da Akdeniz tarihi içinde yer alan bu çalışmamızda biz, "Endülüs göçmenlerinin Osmanlı ülkesine göçleri" konusunda bugüne kadar yapılan araştırmalarda yer almamış bazı yeni bilgileri Osmanlı Arşivi belgeleri ve kroniklerinden elde etmiş bulunmaktayız ve burada onlara yer veriyoruz. Bu araştırmanın amacı, Endülüslü soykırımı ve sürgününün nedenlerini anlayarak, insanlık tarihinde ender de olsa görülen bu tür insanlık suçlarının yeniden tekerrür etmesine engel olacak bilince hizmet etmektir. Akdeniz bölgesi tarihinin eşsiz kaynaklarından birisi olan Osmanlı arşivleri yanında, yerli ve yabancı araştırmalardan da yararlanma imkanımız oldu. Kavramlarla ilgili olarak ise, Hıristiyan işgali altında kalan Endülüs Müslümanları için, İspanyol Engizisyoncuları tarafından aşağılama ifadesi olarak kullanılan ve modern zamanların Batılı müelliflerince de tercih edilen Moriskolar yerine, Müslüman müelliflerin kullandığı Müdeccenler kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.

Bu araştırmamız sayesinde elde ettiğimiz bazı yeni bilgilerin günümüz Türkiye'si açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Mesela, Endülüs Yahudileri ile ilgili bahislerimizde ortaya çıkan şu bilgiler: Ülkemizdeki Yahudi topluluğu-

nun % 98'inin İberya-Endülüs asıllı ve % 2'sinin de Babil asıllı olduğu. Lakin, böyle olmasına rağmen Türkiye'deki Sefarad (Sefardit, Sefardi, Sefardim, Sephardic) denen bu Endülüs asıllı Yahudilerin, dünyadaki diğer Yahudilerin aksine, Endülüs tarihi ve kültürüyle hemen hiç ilgilenmedikleri.. Müslüman Endülüslüler ile ilgili önemli bilgilerden bazıları ise, mesela pek çok araştırmacının eserlerinde zikredilmesine rağmen belgelendirilemeyen Müdeccenlerin İstanbul'da Galata semtine yerleştirilmeleri hadisesinin kaydını Evliya Çelebi'de bulmamız. Ayrıca, yine pek çok araştırmacı tarafından bugünkü Çukurova bölgesine yerleştirildikleri kaydedilen Endülüslü Müdeccen Müslümanların o bölgeye yerleştirildiklerine dair Osmanlı arşiv belge veya defterlerinde, 1 adet belgeden başka hiçbir kayda rastlayamamış olmamızdır.

Lütfi Şeyban
Adapazarı
Kasım 2006

GİRİŞ

Osmanlı ve Endülüs, biri batarken diğeri doğan iki medeniyet güneşi. Dünyanın medeniyet merkezi olan Ortadoğu'da kökleşen İslam Medeniyeti, erken döneminde Doğu'dan Batı'ya Akdeniz üzerinden yayıldı ve olgun meyvelerini Endülüs'te verdi. Bu meyvelerin yok olmaya yüz tuttuğu asırlarda ise, aynı medeniyet yine Doğu'dan Batı'ya fakat bu kez Anadolu üzerinden yayıldı ve Osmanlılar ile dünya hükümranlığını tesis etti.

Farklı ırkların hâkimiyetinde fakat, her ikisi de yaklaşık olarak aynı İslam kültürünü miras alarak oluşmuşlar ve İslam kültürü havzası içerisinde yer almışlardır. Mekke'de Hz. Muhammed ile ortaya çıkan İslâmiyet, Medine'de sosyal-siyasi oluşumunu başarmış ve oradan fetihlerle çevre dünyaya yayılmıştır. Kadîm medeniyet sahalarının kıyısında doğarak, kısa süre sonra bütün eski medeniyet bölgelerini içine alacak şekilde yayılmasıyla İslâmiyet, aslında kendi zamanına kadarki bütün insanlık birikimine de mirasçı olmuş oluyor ve en önemlisi de o insanlık mirasının korunması ve geliştirilmesi vazifesine muhatap oluyordu. Bu tespit ışığında bakarsak, Dört Halife ve Emeviler dönemlerindeki siyasi açılımlar ve hemen arkasından gelen kültürel açılımlar, bu vazifenin hakkıyla yerine getirilmekte olduğunu gösteren gelişmeleri işaret etmektedir.

Tarih biliminde tahminin en çok büyük coğrafyalar ve uzun dönemler ölçeğinde yapılabileceğine[1] inananlardan olduğumuz için diyebiliriz ki, insanlık mirasını koruma ve yüceltme vazife ve idealini binli yıllara kadar Arapların öncülüğünde yerine getiren Müslümanlar, bu yıllarda kendilerine katılan Türkler sayesinde, gelinen noktadaki büyük mirasın korunması ve dünyanın diğer milletlerine daha güçlü şekilde ulaştırılması misyonuna muhatap olmuşlardır.

Binli yıllara kadar Arapların sancaktarlığında Medine'den Şam'a, oradan Bağdat ve Endülüs'e yayılan İslâmiyet, bünyesine kattığı bütün dinlere ve milletlere kendi özgün kültürel rengini vermiş fakat, hâkimiyeti altında orijinal farklılıklarını muhafaza etmesi esasına göre bir düzen oluşturmuştur. Binli yıllardan sonra Türkler, yeni bir heyecan ve atılımla her alanda mevcut birikimi bir yeniden toparlama ve bunu daha çok siyasi-askeri güce temel yaparak koruma-yaygınlaştırma siyasetiyle öne çıkmışlar ve İslamiyet sancağını şerefle-mehâbetle asırların burcuna dikmişlerdir.

Şimdi bu tespitlerin biraz ayrıntılarına bakalım ve tarihin akışında belirleyici rol oynayan, özellikle Endülüs'e ve de Osmanlı'ya şekil veren kültürel özelliklere bir göz atalım. Evvela Endülüs'e bakalım.

Endülüs, Medine'den Şam'a doğru gelişen merkezî İslamî gelişimin bir parçası olarak doğdu ve varlığını Doğu-İslam medeniyeti üzerine inşa etti. Bu medeniyetin temel unsurları ise, kadîm medeniyetlerin silinmez güçlü kalıntıları yanında, bu kalıntılar üzerinde İslam'ın yayılmasıyla oluşan Hicaz-Arap ve Şam-Mezopotamya-Bizans ve biraz da Sasani kültürleridir. Dolayısıyla, Emeviler'in Şam merkezli devletinin bir parçası olan Endülüs'e de bu kültürler ulaşmış olmaktaydı. Bunların yanında, İberya Yarımadası'nda mevcut Suev, Vandal, Roma, Vizigot ve Hıristiyan gelenek-kültürleri, yarımadaya gelen Müslümanların egemenliğinde korunmuşlardı. Sonuçta bir nevi Do-

1 Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları*, çev. Ülker İnce, TÜBİTAK, 11. Basım, Ankara 2004, s. 558.

ğu ve Batı medeniyet ve kültürel geleneklerini bir araya getiren bir yeni heterojen yapı Endülüs'te oluşmaya-gelişmeye başlamış ve bütün ihtişamıyla sekiz asır kadar gururla yaşatılmıştır.

Osmanlı'ya gelince, Osmanlı kadîm medeniyet havzasının uzağında, ancak bu kadîm medeniyetlerden sadece Çin'e yakın ve hatta onunla iç içe olmuş Türk/Oğuz/Kayı geleneğinin bir mensubudur. Türkler, binli yıllarda İslamlaşmışlar ve zamanın bölgesel şartlarının müsait olması sebebiyle kısa sürede İslam dünyasının siyasi liderliğini ele geçirmişlerdir. Fakat, aslında Türkler bu şekilde, tabiatın toplumsal-beşerî dengesinin devam etmesi prensibi gereğince, insanlık mirasının korunması ve sürdürülmesi görevine muhatap kılınmış olmaktaydılar. İlk Müslüman Türkler'in güçlü temsilcisi olan Selçuklular'ın gelişim tarihinde etkili olan ise, sadece eski Türk gelenekleri değildi. Onlar, İslamlaşma esnası ve sonrasında temas kurdukları milletlerin yani, Araplar ve İranlılar'ın kültürel gelenekleriyle de kaynaşma imkanı bulmuşlardı. Dolayısıyla, Selçuklular'dan sonra Türk ve Müslüman milletlerin korunması görevini üstlenen Osmanlı,[2] aynı zamanda *Mezopotamya-Arap-Sasani kültür havzasında özgün bir oluşum seviyesine erişmiş Türk-İslam geleneksel mirası*nı devralıyordu. Yani, bir başka açıdan bakıldığında evrenin yaratıcısı, dünyanın deveranı sürerken insanlık mirasının sonraki nesillere sağlıklı şekilde aktarımı görevini artık Osmanlılar'a yüklemişti diyebiliriz.

Sonuçta hem Endülüs'ün ve hem de Osmanlı'nın oluşumunda etkili olan yegâne kültürel gelenek, İslam medeniyetiydi. Ancak, bütün Ortadoğu ve Akdeniz dünyasını besleyen bu medeniyetin, bünyesinde çok değişik kültürleri barındırması sebebiyle, Endülüs ve Osmanlı'ya kazandırdıkları arasında biraz farklılıklar da bulunuyordu. Bu farlılıklar ise, alt kültürel etkileri bakımından her iki devletin de siyasi-kül-

2 Bu olguyu, Osmanlı Padişahlarına ait fermanların pek çoğunda ifade edilmiş olarak görmek mümkündür. Örnek olarak bkz. 78 no'lu Mühimme Defteri'nde yer alan 1124 hüküm no'lu, 1022/1613 tarihli ve "Tunus Beylerbeyisine ve Tunus Kadısına hüküm ki" diye başlayan belge.

türel yapılarında ve hayatlarında farklı açılımlara sebep olmuş ve dolayısıyla farklı kaderi yaşamışlardır.

Sözünü ettiğimiz alt kültürel etkilere gelince, İslamiyet'in yayılmasıyla oluşan İslam medeniyeti, bünyesinde kendine yer bulan temel kültürel öğelerden daha çok Arap-Bizans unsurlarıyla Endülüs'e; Arap-İran unsurlarıyla da Osmanlı'ya kültürel şeklini vermiştir. Çünkü, Endülüs'ün oluşum çağında Emeviler eski Bizans toprakları üzerinde hâkimiyet kurmuşlar ve de Şam'dan Endülüs'e giden yol Kuzey Afrika'dan (Mağrib) geçer ki, buralar eski Bizans toprakları, dolayısıyla Bizans gelenklerinin hakim olduğu bölgeydi. Osmanlı'nın oluşum çağında ise, selef Selçuklular zaten Araplar'dan çok İranlılar ile sosyal ilişkiler neticesinde İslamlaşmışlar ve bugünkü İran topraklarında devlet kurmuşlardı. Bir yanda eski Türk gelenekleri, bir yanda yeni İslam kültürü ve diğer yanda da İran kültürel gelenekleri.. İşte Osmanlı'ya şekil veren temel kültürler de bunlardı.

Endülüs'te büyük şehirlerin ardı ardına kaybedilmeye başlanmasıyla yoğun şekilde ortaya çıkan göç olayı karşısında Endülüslü Müslümanlar iki grup görüş çevresinde toplanmışlardı. Özellikle Mağrib'li İslam âlimlerinden fetvâ alarak hareket etmelerine rağmen, farklı fetvalar sebebiyle bu görüş farklılığı ortaya çıkmıştı. Soru şuydu: Artık İslam hâkimiyetinden çıkan topraklarda kalan Müslümanlar, aynı yerde yaşamaya devam mı etmeliler, yoksa bir İslam ülkesine göç mü etmeleri gerekir? Bu konuda Endülüslülere cevabî fetva veren âlimler içinde özellikle ikisi önem arz etmektedir.

Bu fakîhlerden ilki, Ahmed b. Yahya el-Venşerîsî (1430-1508) adlı Mağribli bir âlimdir. Onun 890/1484 yılında yazdığı "Esnâ'l-metâcir fî beyâni ahkâmi men galebe alâ vatanihî'n-Nasârâ ve lem yühâcir" adını taşıyan fetvasına göre, toprakları tamamen kâfir yurdu haline gelmiş yerdeki Müslümanların İslam yurduna hicret etmeleri gereklidir. Çünkü, Hıristiyanların Müslüman halk dini, dili ve gelenekleri yani kültürü üzerinde büyük etki bırakmaları büyük ihtimaldir. Ancak, hicret etmeye yol ve imkan bulamayanlar, buluncaya kadar mazurdurlar. Kendisi, bütün fetvalarını, *Mi'yârı'l-*

Mağrib ve câmiu mu'rib fî fetâvâ Ehl-i İfrîkiya ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib adlı eserinde toplamıştır.[3]

İkinci fakîh, Ahmed b. Ebu Cum'a el-Mağrâvî el-Vehrânî adlı bir diğer Mağribli âlimdir. Onun 910/1504-1505 yılında Gırnatalı Müslümanlara gönderdiği fetvasına göre, kayıp Endülüs topraklarında kalan Müslümanlar, hıristiyanlaştırma baskıları karşısında takiyye yaparak yani, içinde Müslümanlığını muhafaza ederek her çeşit zorlama eylemi yapabilirler fakat bu arada kurtuluş çarelerini de durmaksızın aramalıdırlar. Bu amaçla Osmanlılar ile işbirliği yapmalıydılar.[4]

Osmanlı Devleti ile Müdeccenler ya da Batılıların tabiriyle Moriskolar arasındaki ilişkiler, güncel tarih araştırmaları içerisinde önemli yer tutmakta ve bu konuda pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Ancak, konu her yanıyla bilinir değildir ve olayın cereyan ettiği çağın güçlü bir Müslüman Türk devleti olan Osmanlı'nın arşivleri henüz tamamıyla araştırmacılara açılabilmiş olmadığından, zamanla konuya ait yeni belgelerin bulunması ve dolayısıyla bilinenlere yenilerinin eklenmesi doğaldır. Aynı şekilde, İspanya arşivleri de tamamen çalışılmış değildir. Bu yüzden olsa gerek, Müdeccenlerin Osmanlılar ile ilk ilişkilerinin tarihini Fâtih Sultan Mehmed'e (1451-1481) kadar götürenler olduğu gibi,[5] II. Bayezit döneminde (1481-1512) başladığını belirtenler[6] de vardır.

---

3 Fetvanın ayrıntıları için bkz. Muhammed Razûk, *el-Endelüsiyyûn ve hicrâtühüm ilâ'l-Mağrib hilâle'l-karneyn 16-17*, İfrîkıya eş-Şark, Rabat 1991, s. 148-150; Benhafri Chakib, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara H.Ü. 1989, s. 102-104.

4 Fetvanın ayrıntıları için bkz. Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 150-151; Chakib, s. 104 vd.

5 Aziz Sâmih İlter (*Şimâlî Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, s. 52), Abdülcelîl et-Temîmî ("Risâle min Müslimî Gırnâta li's-Sultan Süleyman", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Mağribiyye*, s. 3 (Ocak 1975), 38), Abdülaziz Muhammed eş-Şenâvî (*ed-Devletü'l-Osmâniyye devletün İslâmiyyetün müfterâ aleyhâ*, Kahire 1980, II, 902) ve Nebîl Abdülhay Rıdvan (*Cühûdü'l-Osmâniyyîn li inkâzi'l-Endelüs ve istirdâdihî*, Mekke 1408, s. 126) gibi.

6 Ahmed Cevdet Paşa (*Târîh-i Cevdet*, İstanbul 1302, I, 103), Muhammed Abdullah İnan (*Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: Nihâyetü'l-Endelüs ve târîhu'l-Arabi'l-mütenassırîn*, Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 1997, VI, 346-348), İ.Hâmi Danişmend (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, I, 388) ve İ. Hakkı Uzunçarşılı (*Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, II, 200-202) gibi.

Osmanlıların Müdeccenlere yardımı konusunda farklı yorumlar da vardır. Bazı tarihçiler devrin en güçlü ve İslam dünyasının lideri pozisyonunda olmasına rağmen Osmanlı'nın Endülüslülere yeterince veya hiç yardım etmediğini iddia etmektedirler. M. Abdullah İnan bunların başında gelmektedir.[7] Bize göre İnan, öncelikle onun zamanında Osmanlı arşiv belgeleri ışığında bu konu araştırılmamış olduğu için konuyla ilgili bilgisi olmadığı için böyle olumsuz düşünmüş olmalı veya Mısırlı olduğu için Osmanlı'nın Mısır'ı almakla uğraşmak yerine Endülüs'ü ihya etmek amacıyla İspanya'ya karşı topyekün savaşa girmesini arzulamış olmalıdır. Bu düşüncesinde biraz milliyetçilik duygusuyla da hareket etmiş olabilir. Gerçekte ise, Osmanlı'nın Doğu Türk ve İslam dünyasına hakim olmadan Batı'ya açılması ya da İspanya'ya karşı etkili bir savaşa girişmesi mümkün olamazdı. Diğer bazı araştırmacılar da arşiv belgelerine dayanarak Osmanlı'nın 1614'lere kadar elinden geldiğince Endülüslülere yardım etmeye çalıştığını ifade etmektedirler. Andrew C. Hess ve A. Temîmî gibi. Mesela Temîmî'ye göre,

> "Osmanlı'nın Endülüs ve Kuzey Afrika bölgesinin Hıristiyan işgalinden kurtarılması meselesi karşısındaki siyasetinin esası kâfirlere karşı cihat ilanı, onları bu bölgelerden kovmak, îlây-ı kelimetullah, Şer'-i Şerîf'i uygulamak, tebeanın emniyeti ve rahatı için çalışmak ve bölgeyi korumak şeklinde özetlenebilir."[8]

Yeni Endülüs tarihçilerinin geldiği nokta ise daha mantıklı görünmektedir ki, bu da arşiv belgeleri ile diğer bilimsel verilere dayanarak olayı bütün yönleriyle inceleyip sonuçları yine geniş perspektiften yorumlama tarzıdır. Bizim de benimsediğimiz bu tarzın temsilcilerinden birisi, Türkiye'nin

---

7 M. Abdullah İnan, "Mevkıfi'l-Kostantiniyye ve bâkî'l-âlemi'l-İslâmî min sukûti'l-Endelüs ve âhiri Müslimîhâ ve emâme'l-gazvi'l-Evrubbî li'l-âlemi'l-İslâmî umûmen", *Mecelletü'l-Asala*, Sayı 27, el-Cezâir, 1975, s. 110.

8 Bkz. Abdülcelîl et-Temîmî, "el-Halfiyyetü'd-deniyye li's-surâ'i'l-İsbânî-el-Osmânî ve kadıyyetü'l-Moriskiyyîn", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Mağribiyye*, Sayı 10-11, Tunus 1987, s. 5-40.

ilk Endülüs tarihçisi olan Mehmet Özdemir'dir. Özdemir'in konuyla ilgili vardığı netice şöyledir:

> "Osmanlı, bazı subjektif ve hissî değerlendirmelerin aksine Endülüs Müslümanlarının sıkıntılarına bîgane kalmamıştır. Gerek sürgün öncesinde gerekse sürgün esnasında ve sonrasında Endülüs Müslümanlarına yardım, devletin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri olmuştur."[9]

Bir diğeri, Abdüllatîf b. Muhammed el-Hamîd'tir. O, Osmanlı'nın Endülüs sorunu karşısındaki tavrı konusunda şu sonuca ulaşır:

> "Osmanlı'nın Endülüs sorunu karşısındaki konumu, şu veriler ve esaslar ışığında gerçekten olumludur: 1) İki taraf arasında irtibatın geç dönemde sağlanması yüzünden Endülüs'ün kurtarılması fırsatlarının zayıf olması, 2) Endülüs'ün düşüşünden sonraki birbuçuk asır kadar sürede de Osmanlı'nın Endülüslülere yardımının devam etmesi, 3) Müsait şartları değerlendiren Osmanlı'nın Akdeniz cephesine önem vermesi ve Kuzey Afrika ülkelerini İspanyol sömürgesi olmaktan kurtararak oraları Endülüs Müslümanları için sağlam sığınaklar haline getirmiş olması.."[10]

Sekiz asra yakın İberya Yarımadası'nda hâkimiyet süren Arap-Berberî Müslümanlar, 1492 tarihinden sonra tamamen Müdeccen durumuna düşmüşler ve İspanya toplumu içerisinde ikinci sınıf horlanan halk kesimi konumunda, büyük baskı ve işkenceler altında varlıklarını muhafaza etmeye çabalamışlardır. Müdeccenler, kendilerini koruma savaşı verirken, doğal olarak en yakın coğrafyadan uzağına doğru mevcut olan Müslüman devletlerden destek arayışı içinde olmuşlardır.

Müdeccenlerin İspanya'nın düşmanlarıyla devamlı iletişim halinde olmaları, İspanya için sürekli bir siyasi problem ve tehlike teşkil etmiştir. Denizin karşı yakasında bulunan Mağrib Müslüman emîrlikleri, imkan buldukları her fırsatta

---

9 Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", *Türkler / Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 2001, IX, 406.

10 Bkz. Abdüllatîf b. Muhammed el-Hamîd, "ed-Devletü'l-Osmâniyye ve me'seetü'l-Müslimîn fî'l-Endelüs", *el-Endelüs: Kurûn mine't-takallübât ve'l-atâ-ât*, Riyad 1996, II, 104.

Endülüslü Müslüman kardeşlerinin yardımına koşma eğilimi içinde olmuşlardır. Öte yandan, Osmanlı Sultanları da Müdeccenlerden yardım çağrısı almışlardır. Bilindiği gibi, o devirde Orta ve Batı Akdeniz bölgesinde Osmanlı ile İspanya arasında şiddetli bir hâkimiyet mücadelesi yaşanıyordu ve Müdeccenler de İspanya'nın güney ve doğu sınır bölgelerinde yaşıyorlardı. Dolayısıyla, Osmanlı denizcileri ile yardımlaşmaları mümkündü ve nitekim pek çok kez bu durum yaşanmıştır. Hatta, hem Müdeccenler ve hem de İspanyalılar arasında Osmanlı askerleri kıyıdan İspanya'ya çıkacak beklentisi efsanevi ümit ve korku hikayelerine dönüşmüştür. Bu yüzden, Müdeccenler için *16. yüzyıl İspanya'sında Osmanlıların beşinci kolu* benzetmesi bile yapılmıştır.[11] Nihayetinde, hem Müslüman hem de Hıristiyan tarafta büyük ölçüde kabul edildiği şekilde bu Müdeccen sorunu, İberya Yarımadası açısından derin etkileri asırlarca sürmüş ve sürecek olan bir büyük olay olmasından başka, medeniyet tarihi açısından da "sürmeye aday, çözümü güç bir uygarlık çatışmasıdır."[12]

> "Aslında, Osmanlı ve İspanya için herşey Cebelitârık Boğazı'ndan veya Hollanda kanallarından Suriye veya Türkistan'a kadar uzanan bir savaş tarihine bağlı olmaktadır. Bu tarihin tek bir ritmi vardır ve değişimleri elektrik olarak aynıdır. Hıristiyanlar ve Müslümanlar, gereken zamanda Haçlı Seferi ve Cihad inancıyla karşı karşıya gelmektedirler, sonra kendi iç çatışmalarına yönelmek üzere birbirlerine arkalarını dönmektedirler. Yani, iki tarafta da benzeşen fazlar, eşzamanlı konjonktürlerin olduğunu ilham etmektedirler. Hıristiyan kavgadan bıkmakta ve Akdeniz'e surat asmaktadır, ama Türk de aynı şeyi yapmaktadır. Osmanlı, aynı anda hem Macar sınırıyla veya iç denizlerindeki deniz savaşıyla ilgilenmekte; hem de Kızıldeniz, Hind ve Volga'yı da gözardı etmemektedir. Türk'ün ağırlık merkezi ve eyleminin güç hatları, dönemlere göre bir "dünya" savaşının dönüşümleriyle bağlantılı olarak yer değiştirmektedir."[13]

---

11 Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Otoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, Cilt LXXIV, s. 1 (Ekim 1968), s. 1-25.

12 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge, Ankara 1994, II, 154

13 Braudel, *Akdeniz*, II, 221-222.

O çağın İspanya'sının sadece Osmanlı ile değil, Fransa ile de büyük bir mücadelesi vardı. Bu yüzdendir ki, Kanunî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) Osmanlı Devleti Fransa ile dostluk kurarak ayrıca, Almanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde gelişen Protestan Hareketi'ne destek vererek İspanya'ya karşı onu zor duruma sokacak bir cephe oluşturmuştur. Yine bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, Fransa da Müdeccenlere destek vermiş, bazen onlarla birlikte İspanya'ya karşı tertipler kurgulamış ve büyük göç esnasında da binlerce sayıda Endülüs göçmenini ülkeye kabul etmiş veya onların transit geçişlerine izin vermiş ve bu işe nezaret edecek görevliler tayin etmiştir.

İşte, İspanya bütün bu olaylar karşısında Müdeccenleri, her yolu kullanarak bertaraf edilmesi gerekli büyük bir iç tehlike olarak addediyor, kendi Hıristiyan kültürü içerisinde artık istenmeyen bir Müslüman kültürünü bağrından koparıp atmak istiyordu. Bu uğraşında onun en büyük destekçisi, doğal olarak bütün Müslüman-Hıristiyan mücadelesinde Hıristiyan tarafın baş kahramanı olan Roma'daki Vatikan Papalık Devleti olmuştur.[14] Dolayısıyla, Müslümanıyla Yahudisiyle sekiz asırlık medeniyetin sahibi büyük bir milletin, Endülüs Milletinin ısdırapları, katliamı, tehciri ve sanki yeryüzünden silinmiş hale düşürülmesi suçlarının en büyük suç ortağı Papalık'tır. Aynen, XVI. yüzyıldan itibaren Amerika kıtasında ve daha sonra da Afrika'da kolonizatör işgalcilerin; modern zamanlarda da özellikle Osmanlı dünyasından koparılan ülkelerde emperyalist batılı devletlerin işledikleri ekonomik ve kültürel emperyalizm suçlarında olduğu gibi...

14 Roma ya da Papalık Devleti'nin Endülüs'ün düşüşü veya Reconquista üzerindeki etkisini ayrıntılı görmek için bkz. Âdil Saîd el-Biştâvî, *el-Endelüsiyyûn el-Mevârike: Dirâseh fî târîhi'l-Endelüsiyyîn ba'de sukûti Gırnata*, Dimeşk 1985, s. 58-68.

Endülüs Devleti ve Endülüslüler: *Coğrafya ve Tarihçe*

Endülüs, güney Batı Avrupa'yı oluşturan İberya Yarımadası'nın fethinden sonra Müslüman Araplar tarafından bu topraklar için kullanılan coğrafî bir isimdir. Eskiden İberya (Iberic, Iberia, İbâriye)[1] adıyla anılan ve Cebelitârık[2] (Gibraltar)-Atlas Okyanusu'ndan (el-Bahru'l-Atlasî) Pirene dağlarına (el-Bürt, el-Bürtât, Pirineos, Pyrenees) kadar uzanan bu bölgeye Yunanlılar tarafından "Baetica", "Hispania" [3] (Spania, İspanya) adı verilmiştir.[4]

---

1 C.F. Seybold, "Endülüs", *İA*, IV, 270-271; Tâhir Ahmed Mekkî, "Endelüs, târîhu ismin ve tatavvuruhû", *Dirâsât Endelüsiyye*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1987, s. 9-10.

2 Mehmet Özdemir, "Cebelitârık", *DİA*, VII, 187-88.

3 İsmet Parmaksızoğlu, "İspanya", *Türk Ansiklopedisi*, XX, 323-339.

4 Muhammed b. Abdülmün'im el-Himyerî, er-*Ravdu'l-mi'târ fi haberi'l-aktâr*, nşr. İhsan Abbâs, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984, s. 32; Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî et-Tilemsânî (ö. 1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikri vezîrihâ Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, nşr. Yusuf Muhammed Bukâî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, I, 117 vd.; Monje Silense, "Cronicon del Monje Silense", "Las Cronicas Latinas de Reconquista", ed. A. Huici Miranda, *Estudios Practicos de Latin Medioeval*, II, Establecimiento Tipografico Hijos de F. Vives Mora, Valencia 1913, II, 1; Reinhart Dozy, "Endülüs Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, çev. Heyet, Esra, Konya 1994, IV, 25; Mekkî, "Endelüs", s. 11; Kemal Beydilli, "İspanya", *DİA*, XXIII, 161.

Endelüs adı, Hispania'nın karşılığı olarak ilk kez İslam fethinden sonra 716 yılında basılmış bir sikke üzerinde görülmüş[5] ve beşinci yüzyılda İspanya'nın güneyinde kısa süre yerleşmiş olan Vandallar'ın (Vandalus) adından yani, Vandallar'ın yurdu anlamına gelen Vandalucia'dan türemiştir. İberya Yarımadası'nda Müslümanların fethettikleri bütün topraklar (bugünkü İspanya, Portekiz ve Güney Fransa), "Müslüman İspanya" kastedilerek Endelüs adıyla anılırken, Hıristiyanların etkili olarak 1085 tarihinden itibaren gerçekleştirmeye başladıkları Reconquista, yani Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma hareketiyle birlikte toprak kaybı hızlandıktan sonra sadece İslam hâkimiyetindeki yerler bu isimle anılır olmuştur.[6]

İberya Yarımadası'nda İslam hâkimiyetinin Gırnata'da[7] (Granada) Nasrîler'in ortadan kaldırılmasıyla sona ermesinden (897/1492) sonra Endelüs ismi, bugün İspanya'da Andalucia şeklinde ülkenin güneyindeki Elmeriye (Almeria), Gır-

---

5 98/716 senesinde basıldığı anlaşılan bir dinarın bir yüzünde Latince *Hispania'da basıldı* ibaresi ve diğer yüzünde ise *el-Endelüs'de basıldı* ibaresinin yer alması, fethin hemen akabinde Müslümanlarca İspanya için Endelüs adının kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları-1*, Ankara, TDV, 1994, s. 29; Ahmed T. Mekkî, *Dirâsât*, s. 20.

6 Endülüs, İspanya ve İberya adlarının menşei, İberya Yarımadası'nın fiziki coğrafyası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ebû Abdullah Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-buldân*, nşr. F. Wüstenfeld, ed. Fuad Sezgin, lGAIW, Mısır 1994, III, 376 vd. (Fransa adı ise İslam kaynaklarında genellikle "İfrance" şeklinde kayıtlıdır. Yâkût'ta olduğu gibi, a. y.); Abdülvâhid b. Ali el-Merâküşî (ö. 647/1249), *el-Mu'cib fi telhîsi ahbâri'l-Mağrib*, nşr. M. Sa'îd Uryân, Dâru'l-Beydâ', Kahire 1963, s. 400; Himyerî, s. 32-33, 50; Ebû Abdullah Muhammed Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk fi'h-tirâkı'l-âfâk*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989, I, 525; Makkarî, *Nefh*, I, 117 vd.; krş. Emîr Şekîb Arslan, *el-Hulelü's-Sündüsiyye fi'l-ahbâr ve'l-âsâri'l-Endelüsiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire 1936, I, 22 vd.; Levi-Provençal, *el-Hadâratü'l-Arabiyye fi İsbânya*, çev. Tâhir Ahmed Mekkî, Kahire, Dâru'l-Maârif, 1994, s. 15 vd.; Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1997, I, 50-51 (2 no'lu dipnot); S. Muhammed Imamüddîn, *Some Aspects of the Socio-Economic and Cultural History of Muslim Spain 711-1492*, Brill, Leiden 1965, s. 1-9; Abdurrahman Alî el-Haccî, *Târîhu'l-Endelüsî*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1997, s. 37; Antonio Arribas, *The Iberians*, Thames and Hudson, Londra 1965, 30 vd.; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 211; Selahaddin el-Müneccid, "Mu'cemü eşhüru'l-müdüni'l-Endelüsiyye", *Revue de L'Academia Arabe*, XXXXVII, (Dimeşk) 1972, s. 294-303.

7 C. Francis Atkinson, "Granada", *EB14*, X, 623-624; Mehmet Özdemir, "Gırnata", *DİA*, XIV, 51-57.

nata, Ceyyân (Jaen), Kurtuba (Cordoba)[8], İşbiliye[9] (Sevilla), Velbe (Huelva), Mâlega (Malaga)[10] ve Kâdis (Cadiz) vilâyetlerini içine alan otonom bölgenin adı olmuştur. İslam dünyasında ise, İslam fâtihlerinin fethetmiş oldukları bütün Batı Avrupa toprakları halen Endelüs adıyla bilinmektedir. Osmanlıların fethettikleri bütün Doğu Avrupa topraklarının Osmanlı Ülkesi adıyla anılması gibi.

İlk İslam fetihlerinin son halkasını teşkîl eden İspanya'nın fethi, 710 yılına kadar kuzey Afrika'nın hemen tamamını ele geçirmiş olan Müslümanlar için doğal bir hamlenin sonucuydu. Emeviler'in Kuzey Afrika vâlisi Musâ b. Nusayr, halîfe Velîd b. Abdülmelik'ten aldığı izinle Tarîf b. Mâlik komutasında 500 kişilik bir birliği 710 yılının ilkbaharında keşif amacıyla İspanya'nın güney kıyılarına yolladı. Bu keşif sırasında Tarîf'in çıktığı adanın adı Tarîf[11] (Cezîretü Tarîf, Tarifa, Isla de la Palmas) olarak kalmıştır. Tarîf'e yapılan bu küçük çıkarmadan olumlu sonuç alınınca Musâ fetih hazırlıklarını yaptı ve 5 Receb 92 (28 Nisan Salı 711) tarihinde Berberî âzâtlısı Târık b. Ziyâd[12] komutasında 7 bin asker gücüne sâhip orduyu, ardından 5 bin asker takviyesiyle İspanya'yı fethe sevk etti.

Bu sırada İspanya'da hâkim olan Vizigot krallığı, daha önce anlatıldığı gibi, taht kavgaları, toplumsal-dinî çatışmalar sebebiyle zayıflamış durumdaydı. İslam ordusu kolaylıkla İspanya'ya geçti. Vizigotlar ile arası bozuk olan Sebte[13] (Ceuta) vâlisi Julianos'un yardımlarının çıkarmada kolaylık sağladığı söylenmektedir. İspanya'nın güney ucundaki Cebelü Târık veya Cebelü'l-Feth dağında karargâh kuran İslam ordusu, ilk hamlede el-Cezîretü'l-Hadrâ'yı[14] (Algeciras) ele geçirdi. Kısa süre sonra kral Rodrigo komutasındaki Vizigot ordusunun, Şerîş (Xeres, Jerez) ve Şezûne (Sidonia) şehirleri arasında ka-

8 W. Preston Richardson, "Cordova", *EB14*, VI, 428-429.
9 E. Levi-Provençal, "İşbiliye", *İA*, V/2, 1226-30.
10 E. Levi-Provençal, "Malaga", *İA*, VII, 219-20.
11 Himyerî, s. 392.
12 Târık b. Ziyâd hakkında geniş bilgi için bkz. Dozy, s. 32.
13 Himyerî, s. 303.
14 Himyerî, s. 223.

lan Ferentîre (Frontera) ovasındaki Vâdî Lekkü (Vâdî Lekke, Vâdî Bekke, Guadalbeca, Rio Barbate) nehri kıyısında cereyân eden savaşta yenilmesiyle (92/711)[15] artık fethin önünde ciddi bir engel kalmamış oldu. Vizigot ordusunun mağlup birlikleri ise, yarımadanın kuzey şeridindeki dar dağlık bölgeye kaçtılar ve beş yıl kadar sonra küçük de olsa direniş bayrağını açmaya başladılar.

Zafer sonrasında farklı şehirlere doğru fetih için görevlendirilen komutanlar, kısa sürede ve mevcut yönetimden hoşnut durumda bulunan halkların da yardımıyla Mâlega, İlbîre (Elvira) ve Kurtuba'yı ele geçirirken, Târık da İsticce (Ecija) ve peşinden Vizigotlar'ın başşehri Tuleytula'yı fethetti.[16] Böylece Târık, 711 yılının ilkbahar aylarında ordu komutanı olarak başlattığı bu fetih yürüyüşünü, yaz ayları biterken İspanya'nın yarısını alıp İslam'a açmış bir fâtih olarak neticelendirdi.[17]

712 Yılında Musâ b. Nusayr da, çoğunluğu Araplardan müteşekkil 18 bin mevcutlu orduyla İspanya'ya geçerek İşbiliye (Sevilla), Karmûne (Carmona), Leble[18] (Niebla) ve Mâride'yi (Merida) fethettikten sonra Tuleytula'da Târık ile buluştu. Ülkenin kuzey istikâmetine doğru yapılan harekât sonucu 713 tarihinde Liyûn (Leon), Cıllîkıye (Galicia) bölgesi, Lâride[19] (Lerida), Berşelûne[20] (Barcelona, Barselona), Sarakusta

15 Bu savaşın adı konusunda farklı isimlendirmeler söz konusudur. Meşhur olanı ise, Vâdî Lekkü Savaşı'dır. Savaşın ayrıntıları ve Rodrigo'nun âkıbeti konusunda geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Ebû Nasr Humeydî (ö. 488/1095), *Cezvetii'l-muktebis fi zikri vilâti'l-Endeliis*, nşr. İdâretü İhyâi't-Türâs, Mektebetü'l-İrşad, İstanbul 1966, s. 3-7, 338; Makkarî, *Nefh*, I, 212; Silense, s. 33 vd.; Dozy, s. 38 vd.; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kiiltüirel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi, İstanbul 1989, III, 775-777; Joseph F. O'callaghan, *A History of Medieval Spain*, Cornell Univ. Press, Ithaca 1975, s. 91 vd.; Payne, I, 16-17.

16 Himyerî, s. 393. Fetih öncesi Tuleytula tarihi konusunda bilgi için bkz. Abdülmecîd Na'naî, *İslam fî Tuleytula*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut (ty), s. 11 vd.

17 Hitti, III, 779-780.

18 Himyerî, s. 508.

19 Himyerî, s. 507.

20 W.J. Everard, "Barcelona", *EB14*, III, 102-105; Mehmet Özdemir, "Berşelûne", *DİA*, V, 521-522.

(Zaragoza, Saragossa) şehirleri fethedildi ve hatta Pireneler aşılarak VIII. yüzyılda "Avrupa'nın en kuvvetli devletine sahip"[21] Franklar'ın topraklarına girildi.[22] İslam fetihlerinin yayılma hızı ve coğrafyası konusunda Philip K. Hitti'nin şu tespiti dikkat çekicidir:

"Hz. Muhammed'in vefâtından yüz yıl sonra onun yerine hükumet eden ve Dimeşk'te oturan İslam halîfeleri, Çin'den Fransa içlerindeki Gauller ülkesine kadar uzanan bir imparatorluğa başkanlık ediyorlardı."[23]

714 yılında Halîfe Velid'in emriyle Musâ, Endülüs'ün idâresini oğlu Abdülaziz'e bırakıp Târık'la birlikte Dimeşk'a döndü. Böylece, Endülüs'te Vâliler Dönemi (Asru'l-Vülât) başlamış oldu. 756 yılına kadar 21 vâlinin görev yaptığı bu dönemde fetih hareketleri Avrupa içlerine kadar götürüldü. Mürsiye (Murcia,[24] Tüdmîr, Teodomiro), Arbûne (Narbona) bölgelerinden sonra Paris'e kadar yaklaşıldığında Tours veya Poitiers (Balâtüşşühedâ) savaşında Müslümanlar Franklar'a yenildiler. Bu savaş, Batılı müsteşrik Robert G. Latham tarafından *dünya tarihinde önemli on beş büyük savaş* arasında değerlendirilmiştir. Ortaçağ Bizans Tarihi ve Haçlı Seferleri tarihçisi Işın Demirkent'e göre, eğer Müslümanlar bu savaşı kazanabilselerdi İslam fütûhatını durduracak hiçbir engel kalmayacak ve dünya hâkimiyeti Bizans üzerinden değil Batı'dan ilerleyerek ele geçirilebilecekti. Ancak, her ne kadar bu yenilgi kuzeye doğru yapılan fetih hareketlerini durdurmuş ve belki de o zamanlar gerçekten düşünülmüş olan Batı'dan

---

21 Endülüs Müslümanlarının Franklar ile mücadeleleri konusunda bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Franklar", *DİA*, XIII, 173; M.M. Mersâ Şeyh, *Devletü'l-France ve alâkatühâ bi'l-Ümeviyyin fi'l-Endelüs*, Müessesetü's-sekâfeti'l-câmiiyye, İkinci Basım, İskenderiye 1990, eserin tamamı.

22 Silense, s. 41 vd.; güney Fransa'nın Endülüs ile ilgili tarihi konusunda geniş bilgi için bkz. Hasan A. Mahmud, *Müslimîn fi'l-Endelüs ve alâkatühüm bi'l-Fransa*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986; Abdurrahman A. El-Hajji, *Andalucian Diplomatic Relations with Western Europe during the Umayyad Period*, Dar Al-Irshad, Beyrut 1970, s. 119 vd.; Faruk Bilici, "Fransa-Ülkede İslamiyet", *DİA*, XIII, 187-90.

23 Bkz. Hitti, III, 789-790.

24 Himyerî, s. 539; E. Levi-Provençal, "Mürsiye", *İA*, VIII, 810-812.

İstanbul'a ulaşma planına son vermişse de, Müslümanların güney Fransa topraklarındaki hâkimiyetinin X. yüzyıla kadar devam etmesine engel teşkil etmemiştir.[25] Bundan sonra Endülüslüler, daha çok iç savaş ve karışıklıklarla uğraştılar. Buna karşın, aynı dönemde kuzeyde dar bir şeride sıkışmış vaziyette olan Hıristiyanlar, direniş ve devletleşme çalışmalarını başlattılar.[26]

Endülüs Emevileri Dönemi (Emîrlik Dönemi 138-316/756-929; Hilâfet Dönemi 316-422/929-1031): Abbâsîler tarafından Emeviler'in sona erdirilmesiyle Afrika'ya kaçan ve 755 tarihinde Endülüs'e geçen Halîfe Hişam'ın torunlarından Abdurrahman b. Muâviye, o sırada vâli seçimi meselesi sebebiyle küskün bulunan Yemenliler, Berberîler ve Mevâlî'nin desteğiyle kısa sürede mevcut yönetime karşı başarılı oldu. Başşehir Kurtuba'ya girerek bağımsız emîrliğini ilân etti (138-172/756-788). Dışta hem İspanyollara hem Franklara hem Abbasilere ve hem de Fâtımîlere, içte ise yönetime muhalif gruplara karşı çok başarılı şekilde mücadele verdi. Endülüs Devletini dünyanın sayılı birkaç gücünden birisi haline dönüştürdü. Böylelikle Endülüs, ilk defa eyalet konumundan devlet konumuna yükselmiş oldu. Vefâtından iki yıl evvel Kurtuba Ulucâmii'nin inşâsını başlattı. Kendisinden sonrakilerce bu câmi tamamlandı ve câmiye yeni ilâveler yapıldı.[27]

I. Abdurrahman'ın halefleri yani ardından hüküm sürenler sırasıyla şöyledir: I. Hişam (172-180/788-796), I. Hakem

---

25 Ayrıntılı bilgi için bkz. Robert G. Latham, *The Fifteen Decisive Battles of the World*, Thomas Nelson and Sons Ltd., Londra 1913, s. 201-213.

26 Fethin ayrıntılı bilgisi ve genel olarak Fetih ve Valiler Dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. A. b. Yahyâ ed-Dabbî (ö. 599/1202), *Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâl Ehli'l-Endeltis*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire 1989, s. 7 vd., 457; Makkarî, *Nefh*, I, 187 vd., 216 vd.; Silense, s. 33 vd., 41 vd; krş. Dozy, s. 29 vd., 63 vd.; Hitti, III, 775-793; Jean-Paul Roux, *L'Islam en Occident: Europe-Afrique*, Payot, Paris 1959, s. 25 vd.; Henry J. Chaytor, *History of Aragon and Catalonia*, Londra 1933, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 13 vd.; Thomas F. Glick, *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages: Comparative Perspectives on Social and Cultural Formation*, Princeton 1979, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 16 vd.

27 Hitti, III, 801.

(180-206/796-822), II. Abdurrahman (206-238/822-852), I. Muhammed (238-273/852-886), Münzir (273-275/886-888), Abdullah (275-300/888-912), Halîfe III. Abdurrahman (300-350/912-961), II. Hakem (350-366/961-976), II. Hişam (366-399/976-1009, ikinci kez (400-403/1010-1013), Muhammed el-Mehdî (399/1009), Süleyman (399/1009) ve (403-407/1013-1016), Hammûdîler (1018-1022), V. Abdurrahman (414/1023-1024), III. Muhammed (414-4161024-1026), yine Hammûdîler (1025-1027) ve III. Hişam (420-422/1027-1031). Kurtuba'da hâkim olan idarî karmaşa karşısında halk, hilâfeti lağvederek Endülüs Emevileri hânedânını sürgün etti ve yeni yönetimi eşrâftan oluşan şûrâ heyeti üstlendi. Böylece Endülüs Devleti tarihinde Emeviler Dönemi sona ermiş oldu (422/1031).[28]

Mülûkü't-Tavâif Dönemi (422-483/1031-1090): Endülüs Devleti tarihi boyunca iki tür Mülûkü't-Tavâif yani beylikler ortaya çıkmıştır. Birincisi, içeride mevcut olan merkezî idarenin zayıflamasıyla birlikte vilayetlerdeki güçlü yerel ailelerin veya güçlerin merkeze karşı isyan etmeleri şeklinde ortaya çıkar ki, bu türe biz "Âsî Mülûkü't-Tavâif" (İsyancı Beylikler) diyoruz. İkincisi ise, merkezî idarenin ortadan kalkmasıyla birlikte kendi haline kalan ülkede yerel güçlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri şeklinde olmaktadır ki, biz buna da "Bağımsız Mülûkü't-Tavâif" diyoruz. Endülüs Emevileri emîrlerinden Muhammed (852-886) döneminde başlayan ve ondan sonra tahta geçen Münzir (886-888) ve Abdullah (881-912) zamanlarında devam eden "Birinci Fitne (el-Fitnetü'l-Kübrâ) Dönemi" (864-929), yine Emeviler'in son zamanlarında içte merkezî idarenin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan "İkinci Fitne Dönemi" (1009-1031) birinci türe örnek teşkil etmektedir.

---

28 Endülüs Emevileri konusunda geniş bilgi için bkz. Makkarî, *Nefh*, I, 258 vd., II, 103 vd.; Dozy, s. 117 vd.; İnân, I, 140 vd., 288 vd., II, 372-588; Hitti, III, 795-830; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Fî târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Dâru'n-nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, ty; Endülüs Devleti'nin vardığı en geniş sınırlar için bkz. Himyerî, s. 50.

1031 Yılında Emevi idaresine son verilmesiyle birlikte yerel yöneticilerin kendi hallerine kalması şeklinde ortaya çıkan birinci ve asıl Mülûkü't-Tavâif dönemi (1031-1090) ile, Murâbıtlar'ın Endülüs'teki idarelerinin çözülmesi ve yok olmasıyla ortaya çıkan ikinci "Bağımsız Mülûkü't-Tavâif" dönemi (1144-1152) de ikinci türe örnek teşkil etmektedir. Murâbıtlar'ın ardından Endülüs'e hâkim olan Muvahhidler'in çözülmesi sırasında ise herhangi bir türden Mülûkü't-Tavâif ortaya çıkmadı. Çünkü, o zamana kadar zaten hemen bütün Endülüs İslam toprakları Hıristiyan İspanyollar tarafından işgal edilmiş ve güney uçta kalan birkaç şehirde ise yalnızca bir emîr yani, İbnü'l-Ahmer hâkim olarak kalmıştı. Sadece İbn Hûd, bir müddet Endülüs'e hakim oldu ve İbnü'l-Ahmer ile de çatıştı o kadar. Dolayısıyla, artık ortada eski büyük Endülüs Devleti yoktu ve bir parçalanma da söz konusu olmadı.

Emevi idaresinin ortadan kalkmasıyla birlikte ortaya çıkan otorite boşluğunun doğal bir sonucu olarak, her bölgede irili ufaklı hânedânlar önce merkezî Emevi idaresini tanımadıklarını ilân ederek isyan ettiler yani, Âsî Mülûkü't-Tavâif oldular. 1031 yılında merkezî idarenin ortadan kalkmasıyla ise, gerçek anlamda bağımsız kaldılar yani, Bağımsız Mülûkü't-Tavâif sıfatını kazandılar. Bunların önemlileri şunlardır: İşbiliye (Sevilla) civarında Abbâdîler (1023-1091), Sağru'l-A'lâ bölgesinde Tücîbîler ve Hûdîler (1040-1142), Cehverîler (1031-1069), Tuleytula'da Zünnûnîler (1016-1085), Batalyevs[29] (Badajoz) bölgesinde Eftasîler[30] (1022-1094), Gırnata'da Zîrîler[31] (1010-1090) ve diğerleri.

Bu dönemde Endülüs siyasî hayatının bâriz özelliği, emîrlikler arasında yaşanan kıyasıya çatışmalar oldu. Bu durum Müslümanların zayıf düşmesine sebep olurken, Hıristiyan İspanya devletlerinin de güçlenmesine, dolayısıyla

29 Rıza Kurtuluş, "Batalyevs", *DİA*, III, 137.
30 Mehmet Özdemir, "Eftasîler", *DİA*, X, 479-80.
31 Zîrîler hakkında bilgi için bkz. E. Levi-Provençal, "İspanya Zîrîleri", *İA*, XIII, 576-77.

Reconquista'nın hızlanmasına sebep oldu. Nitekim 1085 tarihinde Kastilya (Castile, Castilla, Kaştâle, Kaştîle)[32] kralı VI. Alfonso (el Bravo, 1072-1109), Endülüs'ün en önemli ikinci büyük kenti olan Tuleytula'yı işgal etti (1 Safer 478/29 Mayıs 1085). Ancak bunun üzerine Müslümanlar Reconquista hareketinin farkına varabildiler. Kendilerini kurtarması için Kuzey Afrika'da bir imparatorluk kurmuş olan Murâbıtlar'ın hükümdarı Yusuf b. Taşfîn'den yardım istediler.[33]

Endülüs'te Murâbıtlar Dönemi (483-540/1090-1147): Kuzey Afrika'dan Endülüs'e gelerek Hıristiyanları bozguna uğratan, ardından Endülüs'teki emîrlikleri tek tek merkezî idâreleri altında birleştiren ve ülkeyi Kuzey Afrika merkezli devlete bir eyâlet olarak bağlayan Murâbıtlar'ın, Endülüs'teki hâkimiyetleri döneminde Yusuf'tan (1106) sonra şu hükümdarlar idâreye geldi: Ali b. Yusuf (1143) ve Taşfîn b. Ali (1146 veya 1149). Murâbıtlar'ın yıkılışıyla Endülüs'te siyasî birlik tekrar bozuldu, İkinci Bağımsız Mülûkü't-Tavâif Dönemi diye de adlandırılan devreye girildi ve Hıristiyanlar Reconquista'yı gerçekleştirmek için yeniden harekete geçtiler.[34]

Endülüs'te Muvahhidler Dönemi (540-645/1147-1238): Murâbıtlar gibi onların ardından Kuzey Afrika'dan gelerek

---

32 Himyerî, s. 483.

33 Endülüs'te Mülûkü't-Tavâif Dönemi ve bu dönemde Reconquista hareketi ile ilgili geniş bilgi için kitabın ilgili alt başlığından başka bkz. Silense, s. 20 vd.; Makkarî, *Nefh*, I, 338 vd., II, 129; Joseph Aschbach, *Târîhu'l-Endelüs fî Ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn*, çev. M.A. İnân, Kahire 1940, s. 30 vd., 49 vd.; Hitti, III, 849-856; R. I. Burns, "Spain: Muslim Kingdoms", *Dictionary of the Middle Ages*, New York, 1989, XI, 381-389; O'Callaghan, *History*, s. 193 vd.; Richard A. Fletcher, *The Episcopate in the Kingdom of Leon in the Twelfth Century*, Oxford 1978, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 5 vd.; Glick, s. 25 vd.; Bernard F. Reilly, *The Kingdom of Leon-Castilla Under King Alfonso VI: 1065-1109*, Princeton 1988, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, *VI. Alfonso*, s. 85 vd.; Lütfi Şeyban, "Mu'temid-Alellah, Ibn Abbâd", *DIA*, İstanbul 2006, XXXI, 388-390.

34 Endülüs'te Murâbıtlar Dönemi dış ilişkileri yanında, iç olaylar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus*, Longman, Londra 1996, s. 161 vd.

Endülüs'teki kötü gidişâta bir süre daha dur diyen Muvahhidler'in Endülüs'te hâkim olan hükümdarları şunlardır: Abdülmümin (1147-1163), Yusuf b. Abdülmümin b. Ali (1184), Yakub el-Mansûr (1199), Muhammed en-Nâsır (1214), Yusuf el-Müstansır (1222), Abdülvahid b. Yusuf ve İbnü'l-Mansûr el-Âdil (1228), İdris el-Me'mun (1232), Abdülvâhid er-Reşîd (1242), Ali Saîd (1248) ve Mürtezâ li Emrillah (1267). Kuzey Afrika'daki devletleri iyice zayıflayan Muvahhidler, kendilerine karşı oluşan isyanlarla uğraşırken dağıldılar ve yerine yeni devletler kuruldu. Endülüs'te bunu değerlendirenler ise, Hıristiyan İspanya devletleri oldu.[35] Endülüs'te Muvahhidler'in hâkimiyeti, 1238 tarihinde İbnü'l-Ahmer'in Endülüs topraklarına hâkim olmasıyla bilfiil, 1242 tarihinde Halîfe Abdülvâhid er-Reşîd'in ölmesiyle şeklen de sona ermiştir.[36]

Gırnata Benî Ahmer Emîrliği (Nasrîler) Dönemi (636-897/1238-1492): Hıristiyan devletlerinin hızlı işgal hareketlerinden, Muhammed b. Nasr sayesinde ancak Endülüs'ün Güney doğusundaki İlbîre'den Rûnde'ye (Ronda)[37] kadar uzanan sâhil şeridi kurtarılabildi. Çok ağır siyasî şartlara rağmen, iki buçuk asrı aşkın bir süre Endülüs'te İslam hâkimiyetini temsil eden Nasrîler, bu varlıklarını esnek bir diplomatik siyâset takip etmeleri sayesinde koruyabildiler. Ancak, son zamanlarında iç karışıklıklara sürüklenince, onlar da yok olmaktan kurtulamadılar. 1479 yılında Kastilya-Leon kraliçesi I. Isabel (La Catolica, 1474-1504) ile Aragon (Ergûn)[38] kralı II. Fernando'nun (el Catolico, 1479-1516) evlenmesiyle İspanya birliği sağlandı ve Hıristiyan yayılması hızlandı. Sonuçta, 2 Ocak 1492 tarihinde Gırnata'daki son Müslümanlar da teslim olmak zorunda kaldılar ve böylelikle En-

35 Endülüs'te Muvahhidler Dönemi dış ilişkileri yanında, iç olaylar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Makkarî, *Nefh*, I, 342 vd.; Aschbach, s. 195 vd.

36 Endülüs'ün kısa siyasi tarihi için bkz. Mahmud Makki, "The Political History of al-Andalus", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 1-98; Özdemir, "Endülüs", 211-225.

37 E. Levi-Provençal, "Ronda", *İA*, IX, 758-59.

38 William A. Reid, "Aragon", *EB14*, II, 209-210.

dülüs Yarımadasında Müslümanların siyasî hâkimiyetleri sona ermiş oldu.[39]

Endülüs'te İslam hâkimiyetinin sona ermesinden sonra hıristiyan hâkimiyeti altında kalan Müslümanların (Moriskolar, Müdeccenler, Moors, Moriscos) durumu (1267-1492-1609): 1492 yılının ardından İspanya'da kalan Müslümanlar ve Yahudiler, ya Hıristiyan olmak ya ülkeden gitmek ya da ölmek seçenekleriyle karşı karşıya kaldılar. Zorla Hıristiyanlığı kabul edenler de dahi olmak üzere, büyük sıkıntı ve işkencelere mâruz bırakıldıktan sonra en son 1610 yılında tamamen İspanya'dan çıkarıldılar.[40] Bu tarihî olayın o günden bugüne Müslümanlar üzerinde derin etkileri olmuş ve Endülüs'ün kaybı, ilk zamanlardan bu yana İslam edebiyatının çeşitli dallarında sıkça işlenen konulardan birisi hâline gelmiştir.[41]

Sosyal tarih açısından baktığımızda, Endülüs'ün fethinden itibaren ortalama 150-200 yıl içerisinde yerli Hıristiyan halkın büyük çoğunluğunun islamlaşmış olduğunu görürüz. Bunlara daha çok Müvelled denirdi. Geri kalanlar da Araplaşanlar anlamında Müsta'ribler diye anılırdı ki, bunlar Müslü-

---

39 Gırnata'da Nasrîler Dönemi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Makkarî, *Nefh*, I, 344; İnan, VI, 16-306, 434 vd. Ayrıca, Endülüs topraklarının kaybı karşısında ve kaybedilen topraklarda kalan Müslümanların duyguları konusunda bilgi için bkz. M. Faruk Toprak, "Edebî Kaynaklara Göre Son Dönem Endülüs Müslümanlarının Durumu", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV, Ankara 1996, s. 1-6.

40 Makki, "The Political History of al-Andalus", s. 1-98. Endülüs'ün kaybından sonra orada kalan Müslüamanların durumu hakkında geniş bilgi için bkz. İnan, VI, 308-432; Henry Charles Lea, *el-Arabve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs ba'de sukûti Gırnata*, çev. H. Saîd el-Kermî, Dâru Lübnan, Beyrut 1988, s. 29-212; E. Levi-Provençal-M. Cavid Baysun, "Moriskolar", *İA*, VIII, 427-428; Ercüment Kuran, "Cezayirli Türklerin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya Nakli ve Neticeleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV, Ankara 1996, s. 63-68. Ayrıca, Endülüs'te İslam hâkimiyeti konusunu ele alan çeşitli dillerde yüzlerce eser mevcuttur. Bunlara çeşitli ortamlarda İslam Tarihi ve Medeniyeti, Endülüs, İspanya, İberya Yarımadası tarihi gibi ana başlıklardan ulaşmak mümkündür.

41 R.A. Nedevî, "Sukûtu'l-Endelüs: Dürûs ve 'iber", *el-Ba'sü'l-İslâmî*, XXXIX, Lucknow (1994), S. 5, s. 55-62; Arslan, *el-Hulel*, II, 402 vd.; Sezai Karakoç, *İslam'ın Şiir Anlarımdan*, Diriliş, İstanbul 1985, s. 85-90. Ayrıca, İspanya'nın bu dönemlerdeki siyasî tarihi konusunda geniş bilgi için bkz. Sopena, *Historia de Espana*, EMEGE, Barcelona 1994, s. 206 vd.; Helen Nader, *The Mendoza Family in the Spanish Renaissance*, Rutgers University Press, 1979, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 7 vd.

man olmadıkları halde günlük hayatlarında aynen Müslümanlar gibi yaşayanlar, bir diğer ifadeyle hayatlarını İslam kültürüne göre şekillendirenlerdir. Geriye kalan gruplar ise, Yahudiler ve diğer Hıristiyanlardır.[42]

Endülüs'ün kaybından bir asır sonra XVI. yüzyılda bile Avrupalılar, Doğu İslam dünyası ve Endülüs'te parlamış olan üstün medeniyetin etkisini çok net hissetmişlerdir. Bunun sonuçlarını tarihçi Braudel'den dinleyelim:

> "XVI. yüzyılda Batı, Doğu'yu geride bırakmıştır ve o da arkadan koşmaktadır. Bu konuda hiçbir kuşku yoktur. Ancak, insanlar büyük gruplar halinde Hıristiyanlıktan İslam'a geçmektedirler. İslâmiyet onları macera ve kazanç olanakları nedeniyle cezbetmektedir ve karşılığını ödemektedir. Padişahın dokumacılara, zenâatkârlara, gemi inşâ uzmanlarına, top dökümcülerine, madeni eşya işçilerine ihtiyacı vardır ve bunlar bir devletin başlıca gücünü meydana getirmektedirler.. İslam ülkeleriyle temasta olan Hıristiyan, çoğu zaman din değiştirmenin baş döndürmesine kapılmaktadır. Afrika'da, presidio'larda, İspanyol garnizonları askerden kaçma salgınlarıyla erimektedirler. 1560'ta Cerbe'de, kale Türklere teslim olmadan önce, çok sayıda İspanyol limanlarını ve arkadaşlarını bırakarak' düşmana katılmışlardır. Kısa bir süre sonra La Goulette'de burayı Türklere teslim etmeye yönelik bir komplo ortaya çıkarılmıştır. Askerler, korkunç borçlarını ödememek için kaçmakta ve İslâmiyete geçmektedirler. Sicilya'da sık sık kalkan kayıklar, din değiştirme adaylarından meydana gelen yükler taşımaktadırlar (son asırda Doğu ülkelerinden Batı ülkelerine yaşanan kaçak mülteci akınının tersi hareket, L.Ş.). Goa'da aynı olay Portekizlilerin arasında görülmektedir.
>
> Çağrı o kadar güçlüdür ki, kilise mensupları bile bunun dışında kalamamaktadırlar.. Korsika'dan, Sicilya'dan, Calabria'dan, Cenova'dan, Venedik'ten, İspanya'dan, Akdeniz dünyasının bütün köşelerinden dönmeler İslâmiyete geçmişlerdir. Diğer yönde buna benzer hiçbir şey yoktur. Türk belki de bilinçsizce kapılarını açmakta, Hıristiyan da kendininkileri kapatmaktadır. Çokluğun çocuğu olan Hıristiyan hoşgörüsüzlüğünün kendi alanından dışarı attığı herkes (1492 Yahudileri, XVI. yüzyıl ve 1609-1614 Moriskoları), gönüllüler grubuna katılmaktadır. Her-

42 Anwar G. Chejne, "Islamization and Arabization in al-Andalus", *Islam and Cultural Change in the Middle Ages*, Wiesbaden 1975, s. 59-86.

kes yer ve kârın bulunduğu İslâmiyete girmektedir. Bunun en iyi işareti, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında olmak üzere, İtalya ve Alçak Ülkeler'den Doğu Akdeniz yönüne doğru ortaya çıkan Yahudi göç akınıdır.

XVI. yüzyıl Türkiye'si, bütün bu adamların sayesinde Batılı eğitimini tamamlamaktadır. Philippe de Canaye 1573'te, "Türkler dönmeler sayesinde tüm Hıristiyan üstünlüklerini elde etmişlerdir" diye yazmaktaydı. Garip bir yarış veyahut küçük veya büyük araçlarla yürütülen garip bir savaş..."[43]

Günümüz dünyasında Batı Hıristiyan-Yahudi uygarlığının dünya hâkimiyeti tartışılmazdır. Dolayısıyla, bu dünyada Müslümanların tarihî övünç kaynaklarının başında gelen Endülüs Medeniyetinin, medya ya da iletişim ortamlarında neden yer almadığını anlamak zor olmasa gerektir. Rakip iki dünya arasında birbirini karalama veya en azında görmezden gelme şeklinde görülen refleksler, Endülüs Medeniyetinin günümüz dünyasında tanınması önündeki en büyük engellerden birisidir. Birkaç yıl önce Hollywood'un ünlü aktörlerinden birisi olan İspanyol asıllı Antonio Banderas, Endülüs ile ilgili büyük bir film yapacağını açıklamıştı. Ancak, her nedense bu düşünce karanlığa gömülmüş gibi görünüyor. Yani Truva, Attila, İrlandalı ve Roma gibi kendilerini rahatsız etmeyen özellikteki her tarihî olayı kolaylıkla film yapabilen Batı sinema endüstrisi, Çağrı (The Message) ve Çöl Arslanı (Lion of the Desert) dışında İslam tarihi ve medeniyeti alanında başka herhangi bir film yapmamıştır desek herhalde yanılmış olmayız. Bizim çok merak ettiğimiz şu ki; acaba Batılılar neden Reconquista'yı bir filme dönüştürmüyorlar? Bu onların övünç kaynaklarındandır. Bari, tarafsızca bunu yapsalar da, biz de karşı tarafın gözüyle de olsa, kendi tarihimizi izleme imkânı bulsak...

43 Braudel, *Akdeniz*, II, 172-174, 242.

İberya Yarımadası, İspanya ve Avrupa

Genel olarak İberya Yarımadası özelde ise İspanya, Akdeniz havzasında yer alan ülkelerle hemen aynı kaderi paylaşmış, yüzyıllar boyunca birçok kavim ve kültürlerin karşılaşma-kaynaşma sahası olmuştur. M.Ö. IV. yüzyılda Fenikeliler, sonra Grekler, ardından da Romalıların istîlâsına uğramıştır. Yerli halk arasında Hıristiyanlık ve Latince'nin yayılması, Roma hâkimiyeti döneminde gerçekleşmiştir. M.S. IV. yüzyıl sonlarında Roma İmparatorluğu'nun merkezî otoritesinin zayıflamasıyla İspanya bu kez Sueviler (Suevos), Vandallar (Vandalus, Vandals), Alanlar (Alanos) ve Vizigotlar (Godos, Visigodos)[1] gibi barbar Germen kavimlerinin istîlâsına mâruz kalmıştır. Bunlar içinde Vizigotlar, geldiklerinde 200 bin nüfûsa sâhip oldukları halde 468 tarihinde ülkenin büyük bölümünü ele geçirerek Tuleytula (Toledo)[2] merkez olmak üzere bir devlet kurmuşlardır. Ancak, Vizigotlar devlet tecrübesine sahip olmadıkları için farklı dinleri ve etnik unsurları bir arada yaşatabilme yeteneğine de sâhip değillerdi. Bu sebeple, kuruluşundan yıkılışına kadar (468-711) geçen 240 yıl içerisinde genelde istikrarlı bir yönetim oluşturamamışlardır.[3]

---

1 Himyerî, s. 518; Makkarî, *Nefh*, I, 126, 213.
2 E. Levi-Provençal, "Toledo", *İA*, XII/1, 427-30.
3 Himyerî, s. 34-35, 58 vd.; Makkarî, *Nefh*, I, 126, 199, 212 vd.; Dozy, s. 25, 27. Ge-

586 tarihinde Vizigotlar, ülke bölünmüşlüğünün ancak Katolikliğe girmekle ortadan kalkabileceğine karar vererek topluca mezhep değiştirdiler. Böylece Katolik Hıristiyanlık, bütün İspanya'nın resmî dini hâline gelmiştir. Kilisenin bu başarısından sonra ezilen halk tabakalarının kurtuluş umudu hâline gelen din adamları, yeni statülerinin sağladığı avantajları halkın lehine değil de kendileri için kullanınca ülkede yine hayal kırıklığı ve ardından huzursuzluklar hüküm sürmeye başlamıştır. Ayrıca, Katolik idârecilerin ülkede yaşamakta olan Yahudileri dinî birleşmenin önündeki tek engel olarak görmeye başlamaları, Yahudilerin 694 tarihinde çıkartılan bir kanunla toptan köle statüsüne düşürülmeleri, zorla hıristiyanlaştırılmaları, İspanya ticaret ve ekonomisindeki üstün durumlarının sarsılması ve dolayısıyla ülke ekonomisinin zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Toplumsal, dinî ve ekonomik olumsuzluklara ilâveten, ülke yönetimi konusunda çıkan anlaşmazlıklar, yani taht kavgaları da iç çekişmelere ve karışıklıklara neden olmaktaydı. Toplam 33 Vizigot kralından 11 tanesi bu çatışmalar sonucu öldürülmüştü. Krallığın son birkaç senesine de bu hal üzere girildi. 709 tarihinde kral Witiza öldüğünde, yerine çocuk yaştaki oğlu Achila (Aşîl) tahta oturtuldu. Bu durumda, yönetim muhâlifi devlet adamları tarafından 710 tarihinde Rodrigo (Rodric) isimli general kral ilân edildi. Mağdur olan Witiza'nın oğulları ise, tahtı yeniden ele geçirebilme arayışına girdiler. İşte, bütün bu olumsuz şartlar İspanya'yı adım adım İslam fethine hazırlayan etkenlerden sayılmaktadır.[4]

---

niş bilgi için bkz. Arribas, s. 40-151; Stephen McKenna, *Paganism and Pagan Survivals in Spain up to the Fall of the Visigothic Kingdom*, Catholic University of America Press, 1938, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 7 vd.; Stanley G. Payne, *A History of Spain and Portugal*, Wisconsin 1973, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2002, I, 8 vd.; O'callaghan, s. 37 vd.; İdris Bostan, "Akdeniz-Tarih", *DİA*, II, 231-34; Payne, I, 6; S. P. Scott, (ed.-çev.), *The Visigothic Code (Forum iudicum)*, Boston 1910, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 3 vd.

4 İspanya tarihi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Himyerî, s. 518-19; Sopena, eserin tamamı; Kennedy, eserin tamamı; Haccî, s. 29-34; Gül Işık, *İspanya: Bir Başka Avrupa*, Metis, İstanbul 2005; Bistâvî, eserin tamamı; Özdemir, *Endülüs Müslümanları-1*, s. 1-7; Payne, I, 13 vd.; Chaytor, s. 5 vd.; Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

Avrupa kıtasının tamamı kuzey yarı kürede Norveç'in kuzey doğusundaki Nord Kapp Burnu, İspanya'nın güneyindeki Tarifa ucu ile Portekiz'in batısındaki Roka Burnu ve Ural Dağları hattı arasında yer alır. Kıtanın adı, Grek mitolojisindeki Fenike Kralı Agenor'un kızının adı olan Europe'den alınmıştır. Grekçe olmadığı bilinen bu kelimenin Sâmî dillerde "güneşin batışı", "akşam" anlamını taşıyan "ereb"den geldiği ve Yunanlılar'a Fenikeliler'den geçtiği sanılmaktadır. Bu isim uzun süre yalnız Ege denizinin batısında kalan ülkeler için kullanılmış olup, ancak yakın çağlarda bugünkü anlamını kazanmıştır.[5]

Gerçekte, son bin yıla kadar genel olarak Avrupa'da fakat özellikle Kuzey Avrupa'da yaşayan halkların Avrasya uygarlığına önemli hiçbir katkıları olmamıştır. Onların tek şansı, Avrasya'nın daha sıcak bölgelerinde ortaya çıkan gelişmeleri (tarım, tekerlek, yazı, metal sanayi gibi) ödünç alabilmelerine elveren coğrafi bir bölgede yaşıyor olmalarıydı.[6]

Avrupa kavramı, tarihî ve felsefî anlamıyla çok geniş ve zamanla artan bir içerik zenginliğiyle bugüne ulaşmış bir terimdir. İlkçağlardan bu yana farklı anlamlar kazanarak gelmiş, milattan sonra 400'lü yıllarda Akdeniz havzasının yazılı kaynaklarında "Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz bölgesinin kuzey kısımları" için kullanılmış, VI. yüzyılda Galya-Kuzey Alpler havzasını tanımlamış ve özellikle Roma-Hıristiyan dünyasını tehdit eden barbarlara karşı gösterilen direnişler Avrupa kavramının gelişmesinde etkili olmuştur. Kelime, sadece ve belki ilk defa Büyük Karl (Karolus Magnus, 768-814) zamanında üstün bir rol oynamıştır. Sonuçta Avrupa, Roma İmparatorluğu'nun enkazı üzerine kurulan Katolik Hıristiyan dinine mensup, kuzeyden gelen ve Akdeniz kültürüne giren muhtelif kavimlerin karışımıyla oluşan bir küçük devletler dünyası olarak ortaya çıkmıştır.[7] Bernard H. Le-

5 Himyerî, s. 32-33; Ahmet Ertek, "Avrupa, Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, III, 127.

6 Diamond, s. 13.

7 Kemal Beydilli, "Avrupa, Tarih", *DİA*, III, 135-136; Taşkın Takış, "Avrupa'nın Avrupalılaşması", *Doğu-Batı*, Sayı. 14, s. 1.

wis'e göre ise, "Avrupa" adının tarih sahnesinde ilk kez ortaya çıktığı yer, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yaşanan Puvatye (Poitiers) savaşıdır.[8] Lewis'i destekleyen başka yazarlar da vardır. Mesela Francisco Gutierrez Contreras bunlardan birisidir. Contreras, *Europea: Historia de una Idea (Avrupa: Bir Fikrin Tarihi)* adlı kitabında, Avrupalı kimliğinin Ortaçağ boyunca İslam'a karşı savaşarak belirginleştiğini, Avrupalı ruhunu benliğinde ilk canlandıran topluluğun, Müslümanların ilerleyişi karşısında Hıristiyanlığın savunucusu durumuna geçen Franklar olduğunu belirtir:

> "(5-8. yüzyıllarda Romalılık kavramının yerini giderek Hıristiyanlık kavramına bırakmasından sonra) Hıristiyan Latin dünyasının bütünlüğünü güçlendirecek ve o bütünlüğün bilincine varmasını sağlayacak olan bir etmen daha ortaya çıktı: Birdenbire tarih sahnesinde beliren İslam. Müslümanlık, yüz yıl içinde Arabistan sınırlı bir din olmaktan çıkmış, Bizans İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarını tehdit etmeye başlamış, Afrika'nın kuzeyini ve İber Yarımadasının hemen tümünü ele geçirmiş, Frank Krallığı topraklarında Charles Martel tarafından Poitiers'de durdurulunca değin ilerlemişti. *İspanyol asıllı bir rahip olan Genç Isidoro, o savaşta İslam'ın karşısına dikilen güçleri 'Avrupalı' olarak adlandırdı. Dört yüz yıl sonra Haçlı seferlerini yaratan işte o ruhtu.* 7. yüzyıldan 8. yüzyıla geçerken Muhterem Beda, Avrupa kavramını 'Hıristiyanlığın Batı kesimi' ile eş tutuyordu. Ona göre en geniş Avrupa toprakları Germenler ülkesi, Galia ve Hispania idi. Karşıt dinden düşmanın yol açtığı dayanışma, Britanyalı rahibi, salt coğrafi sınırları aşan bir Avrupa kavramını ortaya atmaya yöneltmişti. Avrupa fikri Hıristiyanlık temeli üzerinde belirginleşmeye başlamıştı."[9]

Ortaçağlar boyunca Avrupa toplumları, aynı çağların İslam-Türk topluluklarının erişmiş oldukları *yüksek medenî düzeye* oranla genelde zor ve kötü hayat şartları altında kalmıştır.[10] Siyasi bölünmüşlük, cehâlet, anarşi, geri kalmışlık, fahişelik,

---

8 Bkz. Bernard H. Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çev. Nimet Yıldırım, Birey, Erzurum 1997, s. 16.

9 Işık, s. 64-66.

10 Avrupa kavramı, Avrupalılar'a göre Ortaçağ ve Ortaçağ Avrupası kavramlarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Barber, s. 29 vd.; Hişam Cuayyit, *Avrupa ve İslam*, çev. Kemal Kahraman vd., İz, İstanbul 1995, s. 201 vd.; Murat Belge, "Ortaçağ", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 77.

toplumsal kargaşa ve adâletsizlikler yaygınlaşmış, uzun süren iç ve dış savaşlar bu durumun hem sebebi hem de sonucu olmuştur.[11] Kültürü, az gelişmiş ve daha çok ilkel vahşi insanların hayat tarzlarına daha yakın görünümdeydi.[12] Bunun delillerini Avrupa tarihi üzerine tarafsızca yazılmış olan eserlerde açıkça görmek mümkündür.[13]

Avrupa, uzun asırlar boyunca siyasi açıdan parçalı bir yapıda kalmıştır. Bu doğrudur ancak, bu şekilde olmak onlar için bir açıdan dezavantaj teşkil ederken, bir başka açıdan avantaj olmuştur. Mesela, Avrupa bir kralın buyruğu altında bi leşebilmiş olsaydı Amerika kıtasını sömürgeleştirememiş olabilirdi. Avrupa bölünmüş olduğu için Kristof Kolomb,

---

11 J.T. Reinaud, *Muslim Colonies in France, Northern Italy and Switzerland.*, Lahore, 1964, s. 223. İslam öncesi Batı Avrupa tarihi konusunda geniş bilgi için bkz. Henri Pirenne, *Hz.Muhammed ve Charlemagne*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, Birey ve Toplum, 1984, s. 1 vd.; C. Seignobos, "Europe: History", *Encyclopedia Britannica*, VIII, 828-852; Anonim, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty), s. 70.

12 Avrupa kültürünün nitelikleri konusunda geniş bilgi için bkz. Cuayyıt, s. 216 vd.; Mehmet Ali Kılıçbay, "Avrupa'nın Kendini ve Dünyayı İnşâ Etmesi", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 90; Anonim, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, s. 71 vd.

13 Bu türden eserlere en ilginç örnek, Jess Wells'in *Kadın Gözüyle Batı Avrupa'da Fahişeliğin Tarihi* (çev. Nesrin Arman, Pencere, İstanbul 1997) adlı kitap olmalıdır. Yazar Wells, kitabın "Ortaçağlar" ile ilgili kısmında, başta Papa ve zengin Avrupalı elitlerin sayesinde kadınların nasıl fahişeliğe sürüklendiklerini ve bundan kimlerin ne gibi çıkarlar sağladığını, kısaca Müslüman kadınların birer hanımefendi olarak yaşadıkları çağda Avrupalı pek çok kadının nasıl sefalet ve fuhuş bataklığında insanlık dışı bir yaşama mahkum olduğunu gözler önüne seriyor. Ortaçağ Avrupa tarihiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Jacques le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven-Uğur Güven, Dokuz Eylül, İzmir 1999; Frederick B. Artz, *Orta Çağların Tini 200-1500*, çev. Aziz Yardımlı, idea, İstanbul 1996; J.M. Roberts, *A History of Europe*, Oxford 1996; Hasan Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel, Ankara 2002, s. 245-307; Saîd Abdülfettâh Âşûr, *Hadâratü ve mizunü Avrubbâ fi'l-Usûru'l-Vüstâ*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut (ty); C.Warren Hollister, *Medieval Europe*, John Wiley and Sons Inc., New York 1964; H.A.L. Fisher, *A History of Europe*, Edward Arnold Co., London 1936; Edgar N. Johnson-J.W. Thompson, *An Introduction to Medieval Europe: 300-1500*, New York 1937; Richard Barber, *The Penguin Guide to Medieval Europe*, Penguin Books, New York 1984; Henri Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europe*, Harcourt, New York 1956; Henri Pirenne, *A History of Europe*, I-II, N.York 1958; Kürşat Demirci, "Avrupa-Din", *DİA*, IV, 132-135; Richard W. Southern, *Ortaçağ Avrupa'sında İslam Algısı*, Çev. Ahmed Aydoğan, Yöneliş, İstanbul 2000; William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel, İmge, Ankara 1994, s. 284 vd.

Avrupa'daki yüzlerce prensten birini kendisini desteklemeye razı etmeyi beşinci denemesinde başarabilmiştir. İspanya Amerika kıtasında Avrupa sömürgeleri kurmaya başlayınca öteki Avrupa devletleri İspanya'ya akan serveti gördüler ve 6 tanesi daha Amerika'da sömürge kurma girişimine katıldı. Avrupa'da elektrikle aydınlanma, top, matbaa, küçük ateşli silahlar, sayısız başka yenilik konusunda da hep böyle oldu: Her biri önce ilgisizlikle karşılandı ya da özel nedenler yüzünden Avrupa'nın bir yerinde ona karşı çıkıldı ama bir yerde benimsendikten sonra Avrupa'nın geri kalan yerlerine yayıldı. Avrupa'nın birleşmemiş olmasının sonuçları, Çin'in birleşmişliğinin sonuçlarıyla tam bir karşıtlık oluşturmaktadır. Avrupa'nın coğrafi 'Balkanlaşmışlığı' birbiriyle yarışan ve birer yenilik merkezi haline gelen onlarca ya da yüzlerce küçük bağımsız devletçiğin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Devletlerden biri yeniliğe yüz vermiyorsa öteki veriyordu ve böylece komşu devletleri de aynı şeyi yapmaya zorluyordu. Yapmayanlar yenik düşerler ya da geri kalırlardı. Avrupa'daki coğrafi engeller siyasal birleşmeyi önlemeye yetecek nitelikteydi ama teknolojinin ve düşüncelerin yayılmasını durduracak nitelikte değildi. Çin'deki gibi Avrupa'da bütün yeniliklerin musluğunu kapatacak tek bir despot olmadı.[14]

İslâmiyet'in Avrupa ile ilk teması ise, İspanya'nın fethiyle olmuştur.[15] Bu fetihten itibaren yüzyıllar boyunca İslam, Bizans'a ve Latin Batı'ya hem bir gözdağı ve hem de bir ticaret ve medeniyet kaynağı olmuştur.[16] Bu nedenle, bugün artık pek çok araştırmacının da itiraf ettiği gibi, Avrupa kültürünün kaynakları arasında Yunan, Latin ve Judeo-Hıristiyan unsurları[17] yanında, İslam da mevcuttur.

---

14 Daha fazla bilgi için bkz. Diamond, s. 543-547.

15 Rıza Kurtuluş, "Avrupa, Kıtada İslâmiyet", *DİA*, III, 151; el-Haccî, s. 19-28.

16 Artz, s. 114. Avrupa iktisat tarihi konusunda geniş bilgi için bkz. Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay, Teori, Ankara 1985; Pirenne, *Medieval*, s. 189 vd.; Pirenne, *Hz. Muhammed*, s. 177 vd.

17 Bkz. [Kürşat Ertuğrul, "AB ve Avrupalılık", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 150]'den naklen, Avrupa Komisyonu Başkanı J. Santer'in konuşması, 25 Haziran 1996.

Özellikle X. Yüzyıl süresinde, Endülüs Devleti Avrupa'nın en güçlü devletiydi. Parlak görkemiyle Avrupa'nın Germen kökenli saraylılarının gözünü kamaştırıyordu. Aynı çağda İberya Yarımadası halkının da çoğunluğu Müslüman olmuştu.[18]

18 Işık, s. 67-69.

Osmanlı Devleti ve Avrupa

Osmanlıların Batılılar ile ilk ilişkileri Akdeniz havzasına yerleşmeleri ile başlar. Bu olay, bir step kavminin denize çıkması, çobanlıktan şehir hayatına, gemiciliğe ve ticarete geçmesi şeklinde çok geniş ve uzun süreli bir değişmeyi doğurmuştur. Batı Türklerini Doğu Türklerinden ayıran bu olay kısa zamanda olmamış ve her yerde aynı başarılı sonuçları doğurmamıştır. Çünkü Germenlerin Akdeniz'e yerleşmesine benzeyen bu uzun değişme sürecinde, kentleşme hareketi tamamlanmadan sık sık yeni göçler olmuştur. Büyük Selçuklulardan sonra bölge, Moğol akınıyla gelen yeni Türkmen göçü ve sonra üçüncü bir göçebe dalgası (Akkoyunlular, Karakoyunlular vb.) ile sarsılmış, bu göçün dalgaları hemen 16. yüzyıla kadar sürdüğü için tam yerleşme ancak bu yüzyıldan sonra başlamıştır.

O zaman ilişki kurulan Bizans İmparatorluğu ile Akdeniz'in tüccar siteleri olan Venedik, Ceneviz ve Raguza idi. Gemicilik, mutfak ve ev eşyası, yiyecek adlarından birçoğu bu ilişki sırasında önce Rumca'dan sonra İtalyanca'dan alınmıştır. Bizans toplumsal kurumlarının etkisi bir kısım tarihçilerin ileri sürdükleri kadar büyük değilse de azımsanacak kadar da küçük sayılmaz. Selçuklular, Anadolu kıyılarının çoğunu ele geçirememişlerdi. Fakat Osmanlılar, Anadolu ve Rumeli'yi tamamen elde ettikleri zaman Doğu Roma'nın bir-

çok bakımdan vârisi oldular. İstanbul'un fethi Roma varisliğine keskin bir çizgi getirdi. I. Selim ile Osmanlı İmparatorluğu Bizans'ın en geniş sınırlarına ulaşmış bulunuyordu. Fakat Bizans'ın yerini tutan ve bütün bu ayrı cinsten kavimleri yönetme işini üzerine alan Osmanlıların siyasi ve kültürel kaderi iki yöne çevrilmiş bulunuyordu:

1. Doğu Roma'yı eski kamın ve geleneklerine uygun bir tarzda yönetmek.

2. Abbasi Halifeliğinin yıkılışından bu yana açıkta kalan İslam dünyasının liderliğini ele geçirmek.

Biri Doğu öteki Batı ruhu içeriyor: Bu yüzden daha XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Viyana'ya kadar ilerlemiş olmasına karşın, "ruhen" (manen) Doğu'ya çekiliyor ve doğululuğu tercih ediyordu.

Eğer bu yüzyılda Rönesans (Renaissance) doğmamış, Batı'nın ufukları birden bire okyanuslara doğru genişlememiş olsaydı, Abbâsilerin ardılı olmak Osmanlılar için büyük bir talih kapısı olabilirdi. Fakat artık tarihi olayların akış yönü değişmeye başlamıştı. 1492'de Kristof Kolomb Hindistan'ı ararken Amerika'yı bulmuştu. 1502'de Magellan Pasifik Okyanusu'nu dolaşmıştı. Büyük denizlerin ele geçmesi Akdeniz-Hindistan yolunu köreltti ve bu yol üzerindeki ülkeler (Osmanlılar ve tâbileri, Venedik, Ceneviz ve Kuzey Afrika ülkeleri) ekonomik önemlerini yitirdiler. Bu dönüşüm XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da sürdü. Akdeniz'in eski büyük tüccar sitelerinin yerini Atlas Okyanusu'na açılan yeni tüccar milletler (önce Portekiz, İspanya, sonra Hollanda, Fransa, İngiltere) aldı. Büyük ekonomik kaynakları ele geçiren bu ülkelerin hızlı gelişmesine karşın Yakın ve Ortadoğu memleketlerinin durumları gittikçe kötüye gitmekteydi. Böyle bir durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta durmasını sağlayan yalnızca savaşlar ve uluslar arası siyasi dengelerdi.[1]

1 Daha fazla bilgi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1998.

Özellikle XVI.-XVII. yüzyıllarda Avrupalıların Osmanlı'yı ve aslında Osmanlı aynasında kendilerini nasıl gördükleri konusunda yapılan araştırmalarda varılan sonuçlardan birine göre, onların Osmanlı'ya yaklaşımlarında imrenme, korku, övme ve yerme hep bir arada olmuş dolayısıyla, betimler de çeşitlilik ve değişkenlik arz etmiştir. Ancak, XVIII. yüzyılda Avrupalı aydınlar Osmanlı aydınlarını ve gözlemlerini bir kenara koyup önsel, rasyonel kurguya dayalı, tutarlı, soyut ve olumsuz bir Osmanlı imgesi oluşturmuş ve betimlemelerini de bu imgeye uydurmaya yönelmişlerdir. Böylece, aynı ölçüde tutarlı, soyut ama olumlu Avrupa imgesi ortaya çıkmış ve üstünlük iddiasına zemin hazırlamıştır.[2]

Türk ya da Osmanlı yükselişinin kökeninde onların üç yüz yıllık ısrarlı çabalarını, uzun mücadelelerini, mucizeleri görmek gerekmektedir. XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıl batılı tarihçileri dikkatlerini sıklıkla bu mucizevi yan üzerine yoğunlaştırmışlardır. Gerçekten de macera ve dinsel tutkunun buluşma yeri olan Küçük Asya'nın belirsiz sınırlarında kavgaların raslantısı içinde büyüyen şu Osmanlı hanedanının öyküsü olağanüstüdür. Çünkü, Küçük Asya en mükemmelinden bir dinsel heyecan alanıdır. Savaş ve din burada kolkola bulunmakta, savaşçı esnaf birlikleri burada kaynamaktadır. Nitekim, Yeniçeriler güçlü Ahî, sonra da Bektaşî tarikatına bağlı olmaktadırlar. Osmanlı Devleti ilk atılımlarını, temellerini, heyecanlarını bu kökenlere borçludur. Doğuşunda küçük olan bu devletin, coğrafi konumuna, içkin olan karmaşa ve ârızalara rağmen ayakta kalabilmiş olması gerçekten tam bir mucizedir. Türkistan halklarını batıya sürükleyen eski istila hareketleri onun talihini parlatmış ve Anadolu ülkesinin yavaş dönüşümlerini kendi lehine kullanmıştır.[3]

---

2 Aslı Çırakman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 46. Daha fazla bilgi için bkz. Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004; Paul Coles, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, çev. Vecdi Bürün, Ötüken, İstanbul 1975.

3 Braudel, *Akdeniz*, II, 17, 20.

Boğazların öte yanındaki Türk fethi, koşullar tarafından geniş ölçüde kolaylaştırılmıştır. Balkan Yarımadası fakir olmanın uzağındadır, hatta XIV-XV. yüzyıllarda oldukça zengindir fakat bölünmüştür. Bizanslılar, Sırplar, Bulgarlar, Arnavutlar ve Venedikliler burada birbirleriyle boğuşmaktadırlar. Dinsel olarak Ortodokslar ve Latinler mücadele halindedirler. Nihayet toplumsal olarak Balkan dünyası aşırı bir narinlik içindedir. Ayrıca, Türk fethi burada şaşırtıcı bir toplumsal devrimden yararlanmıştır. Senyörlük rejimine tâbi, köylüler için sert olan bir toplum, bu darbe karşısında şaşkına dönmüş ve kendiliğinden çökmüştür. Toprakları üzerinde mutlak egemenler olan büyük maliklerin sonu olan fetih, bir açıdan 'sefillerin kurtuluşu' olmuştur. Ancak, Küçük Asya denen Anadolu yüzyıllar süren çabalarla, sabırla ve yavaş yavaş fethedilmiştir.[4]

Türk fâtihler, Balkan coğrafyasının gerçeklerine bağlı olarak, önce büyük nehir çukurları boyunca uzanan ve Tuna'ya ulaşan büyük yollara (Meriç, Vardar, Drina, Morava) egemen olmuşlardır. Türkler, 1371'de Meriç üzerinde Cernmen'de; 1389'da Vardar, Drina ve Morava'nın birbirlerinden uzaklaştıkları Kosova'da zafer kazanmışlardır. 1459'da bu kez Demirkapı'nın ötesinde Semeredova'da, "Morava'nın Tuna'ya kavuştuğu ve aynı zamanda Belgrad'ın Macar ovasının ön kısımlarını komuta ettiği noktada başarılı olmuşlardır. Türkler doğudaki geniş ova mekânında da çok çabuk zafer kazanmışlardır. 1365'te başkentlerini Edirne'ye taşımışlar, 1386'da Bulgaristan'ın tümü, sonra da Teselya'nın tamamını fethetmişlerdir. Fetih, dağlık batıda daha yavaş ve çoğu zaman da gerçek olmaktan çok, görünüşte olmuştur. Yunanistan'da Atina 1456'da, Mora 1460'ta ele geçmiş, Bosna 1462-1466'da, Hersek 1481'de bazı dağ krallıklarının direnmesine rağmen fethedilmiştir. Bizzat Venedik, Türklerin Adriyatik'e çıkmalarına uzun süre engel olamamıştır: İşkodra 1479'da, Draç 1501'de onlardan alınmıştır. Geriye tabii ki daha yavaş olan devletin

4 Braudel, *Akdeniz*, II, 20-21.

yarımadaya yerleşmesini kaydetmek kalmaktadır. Yol, müstahkem mevkiler yapımı, deve kervanlarının oluşturulması, çoğu zaman Bulgar artçılara emanet edilen koskoca bir iâşe ve taşıma sisteminin hareketi, nihayet ve özellikle Türklerin egemen oldukları, inşa veya tahkim ettikleri kentler aracılığıyla örgütlenen medenî fetih. Bu kentler, Türk uygarlığının gerçek ışıma odakları olmuşlardır. Bunlar, yenik ülkelerde sâkinleştirme, evcilleştirme ve terbiye etme işlevini üstlenen merkezler olmuşlardır. Türkler, sonunda Balkanların bütün halklarının yerlerini aldıkları, gâliple işbirliği yaparak ilginç şekilde şurada veya burada Bizans İmparatorluğunun ihtişamını yeniden ortaya çıkardıkları kadroları oluşturmuşlardır. Bu fetih, yeniden bir düzen, bir Pax Turcica kurmuştur.

Fethin kolay ve hızlı olmasında bir diğer önemli etken, Türklerin fethettikleri bölge halklarına karşı medenî ve hoşgörülü tutumlarıdır. Mesela,

> "Rumlar Katolik inancına tâbi olmaktansa Türklere teslim olmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca Rumlar ya da Yunan kilisesi, Venediklilere ve Batı Akdenizli korsanlara karşı her zaman Venediğin ve genel olarak Batılıların en inatçı hasımları olan Türklerin safında yer almışlardır. Papalık ve diğer Avrupalıların daha XVI. asır ortalarında başlayan isyan teşviklerine karşı neredeyse bütün Balkan halkları ilgi göstermemişlerdir. Niçin? Çünkü, Türkler doğal ve bilinen şekilde hoşgörülüdürler. Hiçbir zaman dinsel katılık göstermemişlerdir, Ortodoks inancının uygulanmasını hiçbir zaman rahatsız etmemişlerdir."[5]

Türkler, toplumların kültürel hayatlarına yani hayat tarzlarına hiç dokunmamışlardır. Mesela,

> "Bulgaristan'da güçlü kokuları olan Asyalı bir uygarlığın izleri bugün bile gözle görülebilir niteliktedir. Çünkü, Bulgarlar esas olanı muhafaza etmişler, kendi olarak kalmaya devam etmişlerdir. Türkler ile asırlar süren biraradalık esnasında diğer uygarlıktan aldıkları ne olursa olsun, *Türk kitlesi içinde erimemiş ve bu özümlenmeden onu koruyan şeyleri de muhafaza etmişlerdir: Geleceğinin sigortası olan dilini ve dinini.* Toprağına tırnağını geçir-

5 Braudel, *Akdeniz*, II, 22, 139.

miş olarak, kara toprakların en iyi kısmında yer tutmuş olarak bu iki şeyi muhafaza etmiştir. Küçük Asya'dan gelen Türk köylüsü oralara yerleşmeye gelince ormanlık bayırlar veya Bulgar reâyânın işlemeden bıraktığı yegâne topraklar olan bataklık alanlarla yetinmek zorunda kalmıştır. *Türkler ülkeden çekildikten sonra, Bulgar kendini beş yüzyıl öncekiyle aynı dili konuşan, aynı kiliselerde ibadet eden, aynı toprakları aynı göğün altında işleyen aynı Bulgar köylüsü olarak bulmuştur."*[6]

Osmanlılar ile Avrupalılar arasında ilk diplomatik ilişkilerin başlangıcı sayılan Cem Sultan görüşmeleri[7], tarafların birbirlerini daha yakından tanımalarına sebep olmuştur. Bu tanıma şüphesiz Osmanlıların işine yaramıştır. Çünkü, Avrupa'nın büyük kavgaları, Türklerin Macaristan içlerine kadar ilerlemelerini tahrik ve teşvik etmiştir. Mesela Belgrad'ın fetih yılı olan 1521, Fransa Kralı I. Fransuva ile V. Karlos arasındaki büyük çatışmanın başlangıç yılı olmuştur. Bu çatışmanın devamı 1526'da Mohaç'ı, 1529'da da Viyana'nın kuşatılmasını davet etmiştir. 1532'de ise Kanuni'nin Almanya içlerine doğru yaptığı o meşhur meydan okuma hareketi gelmiştir. Avrupalıların çıktığı büyük keşif hareketi, Doğu Akdeniz'de daha düşük bir çıkar alanının ortaya çıkmasına ve Türklerin burada pek fazla zorlukla karşılaşmadan yayılma ve yerleşmelerine sebep olmuştur. Eğer rakiplerin bölünmüşlükleri, kavgaları, ihanetleri olmasaydı, Türkler disiplinlerine, inatlarına ve süvarilerinin veya levendlerinin mükemmelliğine rağmen Batı'ya karşı tutunamazlardı.[8] Akdeniz'de yüzlerce şehir ve sahilin efendisi haline gelen padişah için dev bir donanma sahibi olmanın önünde artık hiçbir engel kalmamıştır.

---

6 Braudel, *Akdeniz*, II, 151. Braudel'in ifade ettiği ve artık dünyada bilinen bu tarihî gerçeği, batılıların Endülüs ve daha sonraki asırlarda Müslümanlardan veya Türklerden geri aldıkları topraklarda yaşayan halklara karşı sergiledikleri tutumla karşılaştırmalı ve ortaya çıkan sonucu insanoğlunun medeniyet tarihindeki en belirgin köşesine yerleştirmelidir ki, geleceğin dünyasına bir ışık ve rehber olsun.

7 Halil İnalcık, "Avrupa Devletler Sistemi, Fransa ve Osmanlı: Avrupa'da 'Geleneksel Dostumuz' Fransa Tarihine Ait Bir Olay", *Doğu Batı*, S. 14, s. 122.

8 Braudel, *Akdeniz*, II, 24, 175.

1528'de 'ülke emindir ve ne bir soygun ne de yol kesen haydut haberi alınmaktadır'. Aynı dönemde aynı şeyleri Katalonya veya Calabria için söylemek mümkün müdür? Avrupa'daki Hıristiyanlar da bu karşılaştırmayı rahatlıkla yapabilmekteydi. Onların gözünde Türk İmparatorluğu uzun süre hayranlık verici, anlaşılmaz, düzenliliğinden ötürü şaşırtıcı olarak kalmıştır. Çünkü, bu imparatorluğun ordusu batılıları disiplini ve sessizliğiyle olduğu kadar cesareti, mühimmatının bolluğu ve askerlerinin değer ve dayanıklılığı ile de hayran bırakmıştır. Ancak, bu durum, Hıristiyanların yukarıdaki duygularının tersine, 'bütün yaptıkları işlerde köpekten beter olan imansızlar'dan (bu söz, 1526'da bir Hıristiyan tarafından söylenmiştir) nefret etmelerini engellememektedir. Ancak, yargılar yavaş yavaş daha âdil hale gelmiştir. Türkler kuşkusuz Tanrı'nın yolladığı bir bela idiler. İsviçre'nin Roman bölgesinin ıslahatçısı olan Pierre Viret, 1560'ta onlar hakkında şöyle yazmaktadır:

> "Tanrı eğer eskiden imanları gevşeyen Yahudileri olduğu gibi bugün Hıristiyanları Türkler ile cezalandırıyorsa buna şaşmamalıyız.. Çünkü Türkler bugün Hıristiyanların Âsurluları ve Babillileridir, Tanrı'nın falakası, belası ve öfkesidirler."

Yüzyılın ortasından itibaren Belon du Mans gibi kimseler onların haklarını teslim etmeye başlamışlardır. Bundan sonra herkes bu garip ve farklı ülke hakkında hayal kurmaktan hoşlanmaya başlayacaktır. Çünkü, bu Batı toplumundan ve zorlamalarından sıyrılmanın bir yolu olmaktadır.[9]

Osmanlıların parlak geleceği, 1352'den başlayarak Rumeli'ye-Avrupa'ya geçmelerinden ve Avrupalı olmalarından kaynaklanır. Osmanlılar ilk aşamada Bizans askeri karşısında zırhlı süvarilerle üstünlük sağladılar. Rumeli'de Hıristiyan dünyasının ateşli silahlarını aldıktan sonra Anadolu, İran ve Suriye-Mısır'da rakiplerine karşı bu silah onlara üstünlük sağlamıştır. Anadolu Türklerinin ateşli silahlarla ilk tanışıklığı,

9 Braudel, *Akdeniz*, II, 23.

1344'te bir haçlı donanmasının İzmir'in sahil kalelerini zaptetmeleri tarihine rastlar (Düsturnâme ve Paul Lemerle). Osmanlılardan önce Balkanlarda Stefan Duşan'ın (ö. 1355) bir Balkan İmparatorluğu kurarak İstanbul'u alma girişiminde bulunduğunu biliyoruz. Fakat, onun ölümü üzerine bu imparatorluk parçalandı ve Sırplar bu şansı kaybettiler. Süleyman Paşa bundan yararlanarak Trakya'da kıyıda Tzympe Kalesini (1352) ve Gelibolu'yu (1354) alarak Avrupa yakasında ilk köprübaşını kurdu ve ondan sonra I. Murat (1362-1389) şehzadeliğinde Edirne'yi aldı (1361); tahta geçtikten sonra uc beyleri Gazi Evrenos (Evrenuz) ve Hacı İlbeyi'nin işbirliğiyle Rumeli'de büyük fütuhâta girişti. Balkanların fâtihi, Gazi Hüdavendigâr lakabını kazanan I. Murat'tır. Bizans ve Sırplar dahil bütün Balkan devletlerini haraca bağlayan odur (1371).

I. Murat, Rumeli'deki zengin kaynaklar (gümüş madenleri) ve ateşli silahlar sayesinde Anadolu'daki güçlü Türkmen beyliklerini de altetti. Böylece, Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı İmparatorluğunu kesin olarak kurmuş oldu. Bunun açıklaması, Osmanlı'nın özellikle zırhlı süvari ordusuyla birlikte, Avrupa'nın ateşli silahlarını erkenden benimsemiş olmasıdır. Rumeli fütuhâtı, Osmanlılara aynı zamanda zırhlı süvari ordusunu yani, tımarlı sipahileri geniş ölçüde arttırmak için gerekli geniş topraklar sağlamıştır. Avrupa'da ilk daimî orduyu, Yeniçeri Ordusunu, yani talimli ağır piyadeyi örgütleme işi de onun zamanındadır. Zırhlı süvari, XIV. yüzyılda henüz orduların temel askeri gücünü oluşturuyordu. 1396'da Bayezit, Rumeli'yi istila eden haçlı ordusunu Niğbolu kalesi önünde, 10 bin zırhlı süvarisini yanına alarak yıldırım gibi yetişip baskın yaptı ve bozguna uğrattı. 1301'de Osman Gazi de, bir Bizans ordusunu Yalak-Ova'da aynı biçimde denize dökmüştür (Bapheus/Koyunhisar savaşı). Bu zafer, Osman Gazi'ye Osmanlı hanedanını yani, Osmanlı beyliğini kurma şansını vermişti.

Top ve tüfeğin Balkan savaşlarında kesin belirleyici rolü, II. Murat dönemindedir. O, 1422'de İstanbul'u kuşattığı zaman surları topla dövmüştür. 1440-1444 yılları, Macar Hunyadi Ya-

noş'un Rumeli'yi istilası tarihine rastlar. O zaman panik halinde Anadolu'ya kaçmaya başlayan Osmanlılar, bu ölüm-kalım mücadelesinde tüfek ve tabur-cengi denilen yeni savaş taktiğini benimsediler, sonuçta galebe çaldılar (Varna zaferi, 1444).

Herkesin bildiği bir gerçek, İstanbul'un fethi Fâtih'in Macar top ustası Urban'a yaptırdığı büyük toplar sayesinde gerçekleşmiştir. Ordu şehre Topkapı'da "top yıkdığı gedikden" (bu deyim, çağdaş kaynakta geçer) girmiştir. Fetihten sonra Fâtih, Urban'a İstanbul'da mükellef bir Bizans evi hediye etmiştir. Osmanlı topçularını Avrupa'da en mükemmel topçu birliği haline getiren Kanunî Süleyman'dır. O, bugün gördüğümüz büyük Tophane fabrikasını kurmuş, toplarıyla, alınamaz sanılan Rodos ve Macaristan'daki dağ gibi kaleleri fethetmiştir. Bir yabancı kaynak, Tophane'de bu dönemde yabancıların, bu arada Alman topçu ustalarının çalıştığını kaydetmektedir. Bununla beraber, Kanuni zamanında meydan savaşlarında, mesela Mohaç'ta hâlâ geleneksel Osmanlı taktiği yani, zırhlı sipahi tımarlı ordusu kesin sonucu almakta esas rolü üstlenmiştir. Ok-yay, kılıç-kalkan ve mızrakla savaşan Tımarlı ordusunun ancak XVI. yüzyıl sonlarında, 1593-1606 savaşlarında önemini kaybettiği âşikâr bir hale gelmiştir. Avrupa'nın yeni ateşli silahlarıyla savaşan Avusturya-Alman askeri karşısında Osmanlı kumandanları, Tımarlı Sipahi ile düşmana karşı koyamadıklarını Sultan'a gönderdikleri telhislerde acı acı yakınmaya başlamışlardır. Osmanlı zırhlı süvarisinin ve Avrupa'da feodal zırhlı süvari ordularının önemlerini kaybetmesi, XVI. yüzyıl dünya tarihinin en önemli gelişmelerinden biridir.

Ateşli silahlarda üstünlüğün Avrupa'ya geçmesi ve zırhlı süvarinin üstünlüğünü kaybetmesi, Osmanlı askeri gerileme döneminin de başlangıcıdır. İkinci binin sonlarında Avrupa, Batı ve Rusya, tank ve nükleer silahlarıyla dünyada silah teknolojisinde itiraz götürmez üstünlüğünü devam ettirmektedirler.[10]

---

10 Halil İnalcık, "İkinci Bin'de Türkler", *Doğu Batı*, S. 10 (Şubat-Mart-Nisan 2000), s. 70-71; Braudel, *Akdeniz*, II, 174, 214, 217.

Her ne kadar Osmanlıların gücü, silah teknolojisindeki üstünlüğüyle izah edilse bile, sonuçta savaş bir harcama, bir israftır. Savaş harcamaları devletleri bunaltmaktadır. Bedeli ödenemeyen savaşlar sayılamayacak kadar çoktur. Gücünün yettiği sınırlara, ülkelere kadar yayılan Osmanlılar, kırmızı çizgilere ulaştıktan sonra zorluklar ve yenilgilerle karşılaşmaya başlamışlardır. Çağının en muazzam savaş mekanizmasına sahip olan Osmanlılar, savaş alanlarının sınırında ganimetlerin de tükendiğini görmek gibi berbat bir gerçekle yüzyüze gelmiştir. Artık, dev coğrafyası, halkları ve teşkilatıyla bu dev devlet, kendisini kendi iç kaynaklarıyla idare etmek, ekonomisini zamanla dış destekten (ganimet ve haraç) ve hatta Akdeniz'de kaybolan ticaret gelirlerinden mahrum bir şekilde yaşamak durumunda kalmıştır.

Levant (Doğu Akdeniz) ticareti, denizci İtalyan devletleri arasında başlıca rekabet konusu olduğundan, Osmanlılar tarafından siyasi maksatları için bir koz olarak kullanılmaktaydı. Doğu-batı arasındaki önemli ticaret yollarına hakim olan Osmanlılar, ticari imtiyazlar tanımak veya kısıtlamalarda bulunmak, gümrük resimlerini artırıp eksiltmek suretiyle İtalyan devletleri üzerinde etkili bir politika takip edebilmekteydi. Konu sadece İtalyan devletleri için değil bütün Akdeniz ve Avrupa devletleri için de önemliydi. Yalnız Anadolu'dan geçen ticaret yollarına değil, doğu ile batı arasındaki bütün ticaret yollarına hakim olmaya çalışan Osmanlılar, Avrupa'yı sadece askeri bakımdan değil, iktisadî bakımdan da nüfuzları altına almaya, bu suretle Avrupa politikasında etkili olmaya başlamışlardı. Osmanlılar için büyük bir gelir kaynağı teşkil eden Akdeniz ticareti, Avrupalıların iddialarının aksine, daima himaye ve teşvik görmüştür. Bu ticareti teşvik maksadıyla verilen bir takım imtiyazlar ki, daha sonraları kapitülasyonlar adıyla Osmanlı Devletinin ve Türk milletinin başına bela olmuştur.

XIV. ve XV. asırlarda Akdeniz'de ve hakim olduğu bölgelerde sağlam bir ticari ortam yaratan Osmanlı İmparatorluğu,

XVI. asırdan itibaren deniz aşırı ticaretini yeni gelişen devletler için sağlam bir pazar teşkil etmeye başlamıştır. XVI. asır sonlarından itibaren piyasayı kaplayan Amerikan gümüşünün ve iç siyasi buhranların yanı sıra, Avrupa'da meydana gelen teknik gelişmelere de ayak uyduramayan Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde büyük bir çöküntü baş göstermiştir. XVII. asırdan itibaren Osmanlı iktisadi ve ticari hayatı yavaş yavaş Avrupa devletlerinin hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır. Avrupa devletlerinin bu hâkimiyeti Osmanlı İmparatorluğu'nu tam bir iflasa götürmüş, arkasında Düyûn-u Umûmiye adı altında muazzam bir borç bırakarak, tarih sahnesinden silinmesine sebep olmuştur.[11]

Askerî ve ticarî başarıların ardından, bu üstünlüğünü Avrupa karşısında muhafaza edemeyen Osmanlı Devleti içinde, yapıyı içinden kemiren bir başka büyük sorun vardı ki, o da XVI. yüzyılda yaygınlaşan *rüşvetçilik*ti. Devlet memurlarının yozlaşması olarak nitelenen bu sorun muhteşem çınarın içten çürümesine sebep olurken, aynı çağda Hıristiyan aleminin de büyük sorunlarından biri haline gelmiş ve özellikle İspanya'nın Osmanlı gibi güçsüzleşme sürecinde etkili olmuştur.[12] Ayrıca, Osmanlı'nın iç düzeninde olumsuz etki eden bir başka husus da toprak işletim sisteminde meydana gelmiştir. 1550'den itibaren Osmanlı Devleti, hazine gelirlerinin satışına yönelik eski usule, daha önce Selçuklu Türkleri ve Bizans tarafından da uygulanan *mukâtaa* ve *iltizam* usulüne (kesim vermek) başvurmuştur. Aslında usul sıradandır. Napoli ve Venedik'te olduğu kadar Paris veya İspanya'da da karşımıza çıkmaktadır. Napoli'de maliyeye ait gelirler satılmakta, Venedik'te şu veya bu vergi, gümrüğün şu veya bu kesimi 2-3 yıllık süreler için kesime verilmektedir. Türk Devleti de aynı usulü uygulayacak ve mültezimlerden toplanacak gelirlere tekâbül eden paranın hemen ödenmesini isteyecektir. Mülte-

11 Muzaffer Arıkan, "Osmanlı Devletinin Akdeniz Siyaseti", *XV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik*, (Paulino Toledo ile birlikte), GKBD-KKKYTD, 7, Ankara 1995, s. 21.

12 Braudel, *Akdeniz*, II, 53-54.

zim, müfettişlerin gözetimi altında olmasına rağmen, önceden ödediğini fazlasıyla çıkartmaktadır. Kendi şartlarını dayatacak ve taleplerini artıracaktır. Öte yandan, büyük senyörler de sıklıkla tımarlarını iltizama vereceklerdir ve buna bağlı olarak Yahudi ve Rum tefecilerin her yerde işleyen ağları gelişmeye başlayacaktır. Bunlar kısa sürede bütün Osmanlı ülkesini ele geçirmişlerdir. Parasal ekonomi ve fiyat artışları onları yönetim kademelerine yükseltmiştir.

Bunlar, İslam'a yabancıdırlar: Ermeni, Yahudi, Rum, Raguzalı, hepsi batılı ve İstanbul'da Galata ve adalarda yoğunlaşmakta, latinite yani Latin kültürünü buralarda yaşatmaktadırlar. Osmanlı şehirlerinde hızla aristokrat burjuvalar sınıfının oluşmasında etkili olmaya başlamaktadırlar. Bu koşullarda eski askerî sipahi sistemi işlememektedir. Askerî hizmetten kaçılmaya başlanmış ve merkezi yönetimin emrettiği denetimler komedi haline dönüşmüştür. Müessesenin sağlamlığını garanti eden savaşçılık ruhu artık kaybolmuştur. Bu duruma Sultan Ahmed'in Defter-i Hâkânî Emîni Aynî Ali Efendi'nin tanıklığı kesindir: "Günümüzde tımarlıların çoğu hizmetlerinden kaçmaktadır.." Ayrıca, Boşnak Molla Hasan Elhâc 1596'da alarm çığlığı basarken, Arnavutluğun güneyindeki Koritza'dan olan Koçi Bey de 1630'da yayımlanan yazılarında aynı hususa tanıklık etmektedir. Gerileme, yabancılar için bile gözle görülür haldedir.[13]

Osmanlı Devleti, her yerde duyduğu, gördüğü yenilikleri alarak ve kendine mal ederek teknik alanda üstünlüğünü sürdürürken, bütün bu dışarıdan gelenler Osmanlı dünyasını ayakta tutmaya yetmemiştir. Bu dünya, XVI. yüzyıl biterken kararma tehlikesiyle karşılaşmaya başlamıştır. Devlet, tahtaları iyi tutturulmamış bir tekne gibi çatırdamaktadır. Savaş ona bu tarihe kadar gerekli malları, insanları, teknikleri veya bu tekniğin ürünlerini edinme; denizde, karada veya Rus-Leh-Macar sınırı boyunca besleyici Hıristiyanlığın parçalarını ele geçirme işinde güçlü şekilde yardım etmiştir. Oysa bu savaş

13 Braudel, *Akdeniz*, II, 87-88, 91.

Akdeniz'de 1574'ten itibaren bir çıkmaza girmiş ve 1606'da Macaristan savaş alanlarında, artık o tarihten sonra aşılması imkansız bir denge konumuna gelmiştir. İşte bu noktadan itibaren rakiplerine karşı vahimleşmesi gecikmeyecek olan bir gerileme ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir dizi açık veya sinsi isyan Cezayir'den İran sınırına, Tatar ülkesinden Mısır'ın güneyine kadar onu kemirmektedir. Keyiflerine göre sonuca varmakta aceleci olan Avrupalı gözlemcilere göre Osmanlı mekanizması onarımı imkansız şekilde kırılmıştır. Cizvitler ve Kapüsenler, Osmanlı toplumunu manevi açıdan fethetmenin, bu imansızları Avrupa'dan kovmanın ve topraklarını paylaşmanın zamanının geldiğine bile inanmışlardır. Venedik nezdindeki İspanyol elçisi Cizvit Inigo de Mendoza bu fikri seslendirenlerin başında hatta, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması düşüncesini oluşturanların ilki sayılmaktadır. Onun ardından aynı yolda yüzlerce Avrupalı gelecektir.

Dinsel tutkunun da yardımıyla Avrupa, XVII. yüzyılın başından itibaren "Hasta Adam"ın öteye intikali üzerine hesaplar yapmaya başlamıştır. Fakat, bu açgözlüler yanılmaktaydılar, hasta bu kadar çabuk ölmeyecektir. Eski gücünü asla bulamayacak ama uzun süre yaşamaya devam edecektir.[14] Aynen İspanya örneğinde olduğu gibi.

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma süreci, her defasında değişik amaçları olan çeşitli aşamalardan geçti. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında bürokratlar, Hıristiyan Avrupa'nın silah ve âletlerini almaya yöneldiler. Bu alınanlar, Osmanlı'nın askeri gücünü Batılılarla aynı seviyeye getirmekte ve Doğulu rakiplerine karşı onları üstün kılmaktaydı. Teknolojik becerilerin cömertçe ödüllendirilmesi nedeniyle, Osmanlı ülkesi, birçok Batılı ustanın ilgisini çekiyordu. Osmanlı Türkiye'si, Batılı olmayan ülkeler arasında, Batı medeniyetiyle yakın ilişkiye girmiş olan ilk ülkedir. Savaş, ticaret, tutsaklar, dönmeler, mülteciler aracılığıyla çeşitli bağlantılar Pera, Selanik ve Beyrut gibi Avrupalı tüccar topluluklarını içeren liman şehir-

14 Braudel, *Akdeniz*, II, 61, 63, 175.

leri yakın kültür ilişkilerini ve etkileşimi mümkün kılmaktaydı. İkinci aşama, XVIII. yüzyılda askerlikle ilgili alanlarda batılı ilimleri okutmak üzere Avrupalı uzmanların çağrıldığı, askeri okulların açıldığı ve matbaanın getirildiği dönemdir. Böylece, Osmanlı kafası ilk defa Batı ilmi ile sistemli şekilde temasa geçiyordu. En önemli değişim, Türklerin Batı medeniyetine karşı yeni bakışlarıydı. Bu, hayranlık ve anlama arzusunu yansıtan bir bakış idi.

Osmanlı batılılaşmasının üçüncü aşaması, Tanzimat (1839-1877) döneminde Batılı idari ve siyasi kurumları aktaran uygulamalar ve Osmanlı Devleti'nin bu temele dayanarak yeniden yapılandırılmasıyla başladı. Bu liberal reformlar, aslında Batı Avrupa krallıkları modeline göre merkezî bir bürokratik devlet sistemi oluşturmayı amaçlıyordu. Gerçekte ise, Batılı kapitalist milletler tarafından tavsiye ve kabul ettirilen Osmanlı reformları, o milletlerin genişleyen Pazar ihtiyaçlarını tatmine yarıyordu. Tanzimat döneminin liberal reformları, 1876'da ilan edilen ilk Osmanlı Anayasası ile zirveye ulaştı. II. Abdülhamit dönemi, siyasette Batı demokrasi ideallerine karşı olmakla birlikte, kültür ve eğitim alanında büyük atılımların gerçekleştiği bir dönemdir. Abdülhamit rejiminden kaçarak Avrupa ve Mısır'da faaliyette bulunan hürriyetçiler, İkinci Meşrutiyet'in ilanı (1908) üzerine geri dönerek memleketin yeni arayışlarında, pan-islam'dan milliyetçilik ve sosyalizme kadar her türlü fikir ve teoriyi serbestçe tartışmaya başladılar. Bu dönemde, Cumhuriyet devri ideolojisini hazırlayan gerçek bir Türk Aydınlanma Çağı'ndan, bir kültür rönesansından, bir devrim intelligentsia'sından söz edilebilir.Tıbbiye gibi laik ve batıcı askeri mektepler, değişim ve devrim isteyen yeni bir kuşak yetiştirmiştir. Batıcı laik mekteplerde yetişen Mustafa Kemal ve onunla beraber yürüyen aydın subaylar, bu dönemde tartışılan batılı fikirleri hayata geçirmek için ihtilâlin ön safında yer almışlardır.

Şu bir gerçektir ki, halkın oyuna önem verme ilkesini getirmiş olan Batılı reformlar, Osmanlı-Türk devletinde ve top-

lumunda ikiliğe yol açmıştır. Şer'î mahkemeler yanında, laik denebilecek ticaret ve ceza mahkemeleri kuruldu. İttihad ve Terakki yönetimi zamanında laikleşme hareketi kuvvet kazandı. Tam radikal laikleşme, ancak Cumhuriyet döneminde TBMM tarafından 1924'te Şer'î mahkemeler ilgâ edildiği ve 1926'da Mecelle'nin yerine İsviçre, İtalyan ve Alman yasalarına dayanan laik Medenî Kanun ile ceza ve ticaret kanunları kabul edildiği zaman gerçekleşti.

Bir yandan bürokratlar tarafından tepeden inme gelen laik Batı kurumlarıyla, öte yandan geleneksel değer sistemine sıkı sıkıya yapışan kitleler tarafından desteklenen geleneksel İslam kurumlarının bir arada bulunması ikilik ve çekişmeye yol açtı. Modern Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu sarsıntılar, dinamik ve gelişen toplumlarda ortaya çıkan temel demografik, ekonomik ve sosyal sorunların belirtileridir. Fakat yine de bir *kültür ve kimlik bunalımı* olarak yorumlanmaktadır. Çünkü, belli bir toplumun karakter, özelliği ve kişiliğini belirleyen öz, onun *kültür*üdür. Örfüâdetler ya da gelenek, bir halkın hayatını biçimlendiren, onun doğa ve dünya toplumu içinde davranış biçimlerini belirleyen bir sosyo-psikolojik mekanizmadır. *Bin yıllık Anadolu-İslam kültürü*, bir tarihî olgudur ve gerçekten Osmanlı'nın kültürü önümüzde toprağı yararak başını kaldırmaktadır. Sosyolojik olarak inanç sistemi, kültürleşmenin, belli bir kültüre tâbi olmanın en güçlü aracıdır. Türk halkı için dinî kurallar yalnız bir dinî ödev değildir, aynı zamanda ve daha çok birer sosyal yaşam kuralı haline gelmiştir. Rus ordularının kuzey Karadeniz, Balkanlar ve Kafkaslara her girişinde, 1783'ten beri birbiri ardından gelen göçlerle Anadolu bugün, imparatorluğun etnik ve kültürel bir minyatürü haline gelmiştir. Yalnız Türk kökeninden olan milyonlarca göçmen dışında; Müslüman olmuş, Osmanlı kültürünü benimsemiş, menşede anadili Türkçe olmayan yüzbinlerce Arnavut, Boşnak, Pomak, Giritli, Çerkez, Abaza, Çeçen, Gürcü bu yurda gelip yerleşmişlerdir. Onları buraya, "ana-yurd"a koşturan şey, ortak tarih ve yaşam tarzı, kültür değil de nedir? Anadolu Türkü onları kendisinden saymış, onlara kucak açmıştır.

Tarih ve kültürün, etnik menşeden çok daha güçlü bir sosyal etmen olduğunu daha iyi hangi örnek gösterebilir?[15]

> "Ne yazık ki, Türk geçmişi henüz yeteri kadar bilinmiyor olarak kalmaya devam etmektedir. Balkan tarihçi ve coğrafyacıları bu tarihi yargılarlarken, kendilerine her seferinde bilimsel kaygıları rehber edinmemektedirler. Hatta, bir J. Cvijic bile. Ve Hammer ile Zinkeisen'in genel tarihlerinin modası geçtiyse, Iorga'nınki de karışıktır. Öte yandan, *tıpkı dün İspanya'da Müslüman egemenliği dönemi için olduğu gibi, Türk yüzyıllarının üzerine asılsız bir itibarsızlık damgası vurulmuştur.* İşte, bize gurbette olduğumuzu hissettiren bir dünyada (çünkü burası bir dünyadır) ortalığı net olarak görmemize hiç de yardımcı olmayan bir durum.
>
> Ancak, Türk deneyinin gücünü küçümsemek, Balkan dünyasına getirdiklerini bilmezden gelmek ve her köekenden malları buraya kattığını hesaba katmamak mümkün değildir. Balkanların tümü boyunca şu Asya tarzı davranışlar, şu renkler, Türklere borçlu olunan şeylerdir. Türkler de uzaklarındaki Doğu'dan aldıklarını yaymaktaydılar. *Kentler ve kırlar onlar tarafından derinlemesine bir şekilde doğululaştırılmışlardır.* Bir Katolik ada olan Raguza'da (ve bunların ne kadar da koyu Katolik oldukları bilinmektedir) XVI. yüzyılda kadınların peçe taktıkları ve kafes arkasında tutuldukları, nişanlıların birbirlerini ancak nikâhtan sonra görebildikleri hiç de önemsiz bir olgu değildir. Dar ve yüksek bu burunda karaya inen batılı seyyahlar bunu hemen hissetmekteydiler: Burada başka bir dünya başlamaktaydı. Fakat Balkanlara ayak basan Türk de aynı izlenimi edinmekte değil miydi?.. Bugün bile Bulgaristan'da güçlü kokuları olan Asyalı bir uygarlığın izleri gözle görülebilir niteliktedir."[16]

"İnsanlığa ait medenî değerleriyle de var olan ve bu değerleri taşıyabilecek karaktere sahip bir medeniyet ancak uzun yaşayabilir, bu değerleri yıprattığı ölçüde aşınır ve yok olur fakat, yerini bir başkasına bırakır"[17] şeklinde ifade ettiğimiz tarihî kanunun, Osmanlıların oluşumunda da işlediğini görmekteyiz. Ortadoğu bölgesinde artık medenî işlevini iyice

---

15 İnalcık, "Türkler", s. 76-83. Osmanlı Devleti'nin tarihi üzerine öz bilgi için bkz. Yılmaz Gülcan, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Alfa, İstanbul 2003, s. 157-347.

16 Braudel, *Akdeniz*, II, 147, 151.

17 Benzer bir değerlendirme için bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 146 ("Uygarlıklar çiçeklerinde, en karmaşık olanından anlık olanına kadar verimliliklerinde, ekonomik zaferlerinde, kısa dönemli toplumsal sınamalarında ölümlüdürler. Fakat, temeller yerli yerindedir. Bunların tahribi mümkün değildir. Bunlar sanıldıklarından en azından bin kere daha sağlamdırlar.")

yitirmiş duruma düşen Bizans, yerini taze ve yapıcı bir güce bırakmak durumunda kalmıştır. Kendinden önceki devletlerin tecrübeleri, hatta Bizans'ın memurları ve Hıristiyanlardan yaptığı 'devşirme'ler sayesinde Osmanlı, Moğollara benzememiş, hem doğulu hem batılı bir yapıya bürünmüş, âdeta Doğu-Batı sentezi bir devlet teşkilatı modeli sergilemiştir. Doğu ile Batı'nın merkezinde yer almış ve dünyayı kendi etrafında döndürmüş olan Osmanlı, bu iki dünyanın kendine özgü kültürel yapılarıyla yüzyıllarca ayakta ve sağlam kalmalarında bize göre yegâne muharrik unsur, taşıyıcı ve koruyucu güç olmuştur. Bu gücün yıkılmasıyla bu misyon, tarihin akış kanunu gereği başka milletlere geçmiştir. Ancak, bu milletler 1800'lerden günümüze değin Osmanlıların sergilemiş oldukları liyakat ve ehliyetten çok uzak bir haldedirler. Yani, bu misyon eski kutsal bir emanet olarak yine Müslüman Türk milletinin ayağa kalkışını bekler gibi görünmektedir. Bu konuda umut belirtileri de yok değildir:

> "MİNİK Suğra, bakışlarını salonun tavanına asılan Türk Bayrağı'na çevirip, küçük parmağıyla bayrağımıza işaret ettikten sonra, Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal / Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helal / Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlal / Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet / Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklal! sözleriyle marşımızı okumayı tamamladığında, salon kendiliğinden bir uğultuyla ayağa kalktı. Gözyaşları içinde dakikalarca ayakta alkışladılar Suğra'yı.
>
> Açıkça söylüyorum, küçük Suğra'nın okuması bittiğinde salonda bir an öyle bir hava esti ki; Haydi ağabeylerim, ablalarım. Kaldığımız yerden devam ediyoruz deseydi, salondakilerin Yemen'den Baltık sahillerine, Atlantik'ten Çin Seddi'ne ulaşmak için hamle yapması işten bile değildi. Öyle bir duygu yoğunluğu yaşandı salonda."[18]

Aslında bize düşen, tabiat kanunlarının kendi içinde "değişmez kuralları"yla işlediğini görerek çalışma ve sabırdır diye düşünüyoruz. Çünkü, herşeyin tabiat kanunları içinde bir yetişme ve olgunlaşma zamanı vardır.

---

18 Doç. Osman Özsoy, "İnsanlığı Kurtaracak Tablo", *Tercüman Gazetesi*, 20 Haziran 2006.

Endülüs-İslam Medeniyeti ve Hıristiyan Dünyaya Etkisi

Avrupa'da, Rönesans'tan dört asır evvel, Endülüs Emevileri döneminde Endülüs Devleti büyük bir bilimsel-kültürel diriliş yaşamıştır. Felsefe ve bilimsel çalışmada, dünyanın en eski milletlerinden ikisi olan Yahudiler ve Araplar geniş bir işbirliğine girmişler, bu sayede Arapların bilimsel eserleri birkaç dile hakim Yahudiler tarafından Avrupa dillerine aktarılmış ve Batılılar bu eserleri kendi uygarlığını oluşturmada kullanmışlardır. Ancak, Müslümanların kuzeyden güneye inmekte olan Hıristiyan Reconquistasının etkisiyle İspanya'dan çekilmesinden sonra, Yahudiler yeniden Hıristiyan kralların eline düşmüşler ve yeniden karanlığa gömülmüşlerdir.[1]

Medeniyet, biriken ve miras bırakılan irfandır. Hem sürekli hem de değişmekte olanı bünyesinde barındırır. Kültürel malları hem ithal eder hem de ihraç eder.[2] İster Doğu ve isterse Batı medeniyetlerinde olsun, bu prensibin işleyişine şahit olmaktayız.

---

1 Moshe Sevilla–Sharon, *Türkiye Yahudileri: Tarihsel Bakış*, Jerusalem 1982, s. 14-15; Joseph MacCabe, *Medeniyyetü'l-Müslimîn fî İsbanya*, çev. M. Takiyyüddin el-Hilâlî, Rabat 1985, s. 95-101.

2 Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İz, İstanbul 1996, s. 15.

Endülüs, Müslüman ve Gayrimüslim vatandaşlarının "Convivencia" (sosyo-kültürel uzlaşma)ları ve ortak çalışmaları sayesinde büyük bir medeniyetin gelişimine beşiklik etmiştir. İslam'ın ilk yüzyılı fetih ve egemenlik, ikinci yüzyılı ise yaşanılan reel dinsel durumu hükmü altında bıraktığı insanların özlemlerine olduğu kadar, ideolojik-dinsel gerçeklere uyarlama yüzyılıydı.[3] Bu ilk iki yüzyıl boyunca Doğu İslam dünyasında doğup yükselen İslam medeniyetinin, özgün bir toplumsal ortamda son ve en büyük hamlesini gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Hz. Muhammed'in vefâtını izleyen iki yüzyıl boyunca Müslümanlar, Batı'da Pireneler'den Doğu'da Filipinler'e dek yayılan yeni ve özgün bir kültürel alan üretmişlerdir. Genel olarak İslam'ın altın çağı şeklinde adlandırılan VIII.-X. yüzyıllarda medenî dünyanın çoğu bölgelerinde bir pax-islamica (dünya islam barışı) kurulmuştur. Bilimsel, felsefî, edebî ve sanatla ilgili çalışmalar insanlık tarihinde benzeri pek az görülebilen doruklara yükselmiştir.[4]

IV./X. asırdan sonra gelen duraklama çağlarının ardından ise, bu sefer İslâmiyet mirasını bütün insanî sorumluluklarıyla birlikte yüklenen Türkler olmuştur. Murâbıtlar'ın Endülüs'ü Hıristiyanlara karşı korumak için gittikleri yıllarda Türkler de Anadolu'yu fethetmişler ve üzerlerine gelen aynı Hıristiyan Haçlı tehlikesini bertaraf etmekle meşgul olmuşlardır. Batı'da Endülüs'ün Müslüman-Hıristiyan ilişkileri açısından yaşadığı durumun biraz benzerini Doğu'da Türkler de yaşıyordu. Dolayısıyla, Endülüs ile aynı çağlarda Avrupalılar ile ilişkiler vasıtasıyla Müslüman-Türk bilim-kültürünün Batı'ya etki ve katkıları söz konusudur.

---

3 İslam medeniyetinin nitelikleri konusunda geniş bilgi için bkz. Cuayyıt, s. 162 vd.

4 Bu dönemlerle ilgili bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Artz, s. 126, 146-147; Braudel, *Akdeniz*, II, 171 vd.; A. Muhtar el-Abbâdî, "et-Te'sîru'l-mütebâdil fi'r-rivâyeti't-târîhiyye el-Arabiyye el-İsbâniyye", *Mecelletü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, el-Kısmü'l-Arabî, XXIV, (Madrid) 1987-90, s. 31; Sachiko Murata-William Chittick, *İslam'ın Vizyonu*, çev. Turan Koç, İnsan, İstanbul 2000, s. 453; en-Nedvî, s. 185-210.

İslam medeniyeti unsurlarından bazılarının Avrupa'ya aktarıldığını tespit ederken, bu medeniyetin asıl kaynağı olan Doğu-İslam dünyasının (el-Meşrık), kendi Batı'sı yani Kuzey Afrika ve Endülüs (el-Mağrib ve'l-Endelüs) ile sürekli doğrudan ilişki içerisinde olduğu gerçeğini hiçbir zaman unutamayız. Asr-ı Saâdet'ten beri kazanılagelen toplumsal ve kültürel birikim, daha çok talebe ve âlim kişilerin Doğu'dan Endülüs'e gelerek yerleşmeleri veya seyahatleri yoluyla Batı'ya taşınmıştır.[5] Özellikle ilk dönemlerde Endülüslülerin kendi medeniyetlerinin kaynağı olan Doğu'ya ilim tahsili ve seyahat maksadıyla yoğun şekilde gidip gelmeleri, Doğu-İslam kültürü birikiminin Endülüs'e taşınmasında en önemli kanallardan birisi olmuştur. Ayrıca, karşılıklı siyasi-askeri ilişkilerin yoğunluğunu da göz önüne almalıyız.

Endülüs ve Doğu-İslam medeniyetinin gelişmişliğine karşın, aynı çağlarda Avrupa dünyası dine aykırı kabul edildiği için bilim ve sanat faaliyetlerinin yasaklandığı karanlık çağını yaşamaktaydı.[6] Burada "Hıristiyan dünyası" demek yerine sadece "Avrupa dünyası" dememizin nedeni ise, o çağlarda Doğu Hıristiyanlığının Batı'ya nispetle daha farklı bir medenî düzeye sahip olmasıdır.

> "Hıristiyan Doğu, Batı'dan çok daha gelişmiş bulunmakla beraber, kendisine karşı belirgin bir şekilde hoşgörülü, ama kayıtsız da olmayan bir devletin parçası olarak yaşıyordu."[7]

V./XI. yüzyılda Endülüs'e ve Doğu İslam dünyasına karşı Hıristiyanların yaptıkları Haçlı Seferleri, kendilerinin İslam medeniyetini tanımalarına fırsat vermiştir. Bundan sonradır ki, Batılılar İslam medeniyetini anlama çalışmalarına başla-

---

5 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 171-175; Ali Diyâb, "İntikâlü'l-ulûmi'l-Arabiyye mine'ş-Şark ile'l-Garb ve te'sîruhâ fî Avrubbâ", *el-Endelüs: Kurûn mine't-takallübât ve'l-atâât*, Riyad 1996, III, 109 vd.; Muhsin Cemaleddin, "el-Alâkâtü's-sekâfiyye beyne'l-Endelüs ve'l-bilâdi'l-Arabiyye", *el-Manahil*, XXXI (1984), s. 148-188; Osmanlı Öncesinde Endülüslüler ile Şam arasındaki ilişkiler konusunda bkz. Ali Ahmed, *el-Endelüsiyyûn ve'l-Meğâribe fî bilâdi'ş-Şâm*, Dimeşk 1989.

6 MacCabe, s. 41.

7 Cuayyıt, s. 19.

mışlardır. Bu meyânda Arapça yazılmış bilimsel-felsefî eserlerin Latince'ye tercümesi başlamış ve bu faaliyetin merkezleri Sicilya ve daha çok Endülüs olmuştur.

> "Batı dünyasında düşünce hareketinin doğup gelişmesinde, gerek Latin Ortaçağının uyanışında, gerek Batı'nın yeniden doğuşunda (Renaissance) ve gerekse Hıristiyanlığın yeniden biçim kazanışında (Reforme) en önemli faktör, -uzun süre göz ardı edilmesine karşılık - İslam Düşüncesinin, kültür ve medeniyetinin Latin mütercimler kanalıyla Batı'ya aktarılması olmuştur."[8]

> "Batı kapitalizminde ithal kökenli ne varsa, mahreci Müslümanlardır: Kambiyo senedi (süftece), commenda adıyla bilinen sermaye ortaklığı (mudârebe), önden satış (muhatre), pirinç, ipek, şeker kamışı, kâğıt, pamuk, Arap rakamları, abaküs, Müslümanlar vasıtasıyla keşfedilen Yunan bilimi, barut, pusula.. Bu ödünçlerin varlığını kabul etmek Batı tarihinin, Batı'nın rasyonaliteye doğru giden yolda tek başına öncü dâhî ve hocasız mûcit olduğu tarzındaki geleneksel izahlarına sırtımızı çevirmek demektir. İtalyan şehir devletlerinin modern ticaret hayatının araçlarını icat etmiş oldukları iddiasını reddetmek demektir. Ve bu, mantıken Roma İmparatorluğu'nun ilerlemenin beşiği olma rolünü reddetme noktasına kadar gider. *İslam bir ticaret medeniyetiydi.* Ama İslam da tıpkı Hıristiyanlık gibi ribâ duvarına çarpıyordu: Madenî paranın dolanımıyla bulaşan ve her tarafa yayılan bir hastalık olan ribâ. İslam dünyası dinar (altın para) ve dirhemleriyle (gümüş para) üstün bir iktisadi konumdaydı ve adeta sonraki asırların Avrupa ekonomisini haber veriyordu. *Erken dönem Avrupa kapitalizminin uzun mesafeli ticareti Roma'nın mirası değildi. Onbir ve onikinci yüzyıllardaki büyük İslam çağından devralındı.* İktisat alanında Avrupa, 1252 yılında altın parayı yeniden basmaya başlamasıyla çıraklıktan kurtulmuştur."[9]

> "Avrasya'da merkezî bir konumda bulunan İslam âlemine Ortaçağ'da Çin'den ve Hindistan'dan da icatlar ulaşıyordu ve Eski Yunan bilgileri onlara miras kalmıştı. Bu nedenle *Müslümanlar, teknoloji bakımından Avrupa'dan çok ileriydiler, yeniliklere açıktılar. Çağdaş Avrupa'dakinden daha yüksek okuryazarlık oranına ulaşmışlardı.* Eski Yunan uygarlığının mirasını öylesine özümsemişlerdi ki, bugün biz Eski Yunan'a ait kitapların çoğunu Arap-

8 Geniş bilgi için bkz. Bekir Karlığa, "İslam Düşüncesinin Batı'ya Geçişinde Haçlı Savaşları, Endülüs ve Sicilya I-II", *Mavera*, XI, Ocak 1987, s. 16-22; Şubat 1987, s. 17-28; S. Steven Runciman, "Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki İslâmî Tesirler", çev. Nûşîn Asgarî, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 3, İstanbul (1969), s. 1-12; Hakîmî, s. 99 vd.

9 Braudel, *Medeniyet ve..*, s. 15.

> ça kopyaları aracılığıyla tanıyoruz. Yel değirmenlerini, trigonometriyi, üç köşeli yelkenleri icat ettiler ya da geliştirdiler. Metal sanayinde, mekanik mühendislikte, kimya mühendisliğinde, sulama yöntemlerinde önemli adımların atılmasına öncülük ettiler: Çin'den barutu ve kağıdı alıp bunların Avrupa'ya da geçmesini sağladılar. Yani, Ortaçağ'da teknoloji akışının yönü, bugünkü gibi Avrupa'dan İslam âlemine doğru değil, büyük oranda İslam âleminden Avrupa'ya doğruydu. Ancak, MS aşağı yukarı 1500 yılından başlayarak bu akışın yönü 180 derece değişti."[10]

V./XI. yüzyıldan itibaren Endülüs'ü ele geçirmeye başlayan İspanyollar, Endülüs medeniyetine hayranlıkları sebebiyle Arapça öğrenimini ve Arapça eserlerin Latince'ye tercümesini teşvik etmeye başlamışlardı. Nitekim, Müslümanların elindeyken olduğu gibi işgalden sonra da Endülüs'ün özellikle Kurtuba, İşbiliye ve Sarakusta gibi şehirleri Avrupalı öğrenciler için bir câzibe merkez olmaya devam etmişti. İslam medeniyeti birikimlerinin batıya aktarılması yönünde yapılan faaliyetlerden birisi, Tuleytula Başpiskoposu Raimund'un şehirde kurduğu akademiydi. Bağdat'taki Beytülhikme benzeri olan bu müessesede Arap dili ve edebiyatını öğrenen Müslüman ve Hıristiyan uzmanlar tarafından felsefe, astronomi, matematik, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi dallardaki çok sayıda Arapça eser Latince'ye çevrilmişti. Bundan başka, VII./XIII. yüzyılda İşbiliyye ve Mürsiye'de de tercüme akademileri açılmıştı.[11]

Müslüman İspanya'nın sahip olduğu entelektüel gelişmişlik düzeyinin etkisi, bütün Endülüslüler fakat özellikle Müslümanlar üzerinde rahatlıkla gözlemlenebilir nitelikteydi. Nitekim, Cervantes gibi bazı Hıristiyan İspanyollar bu gerçeği itiraf etmişlerdir. Cervantes, meşhur eseri *Don Kişot*'tun muhtelif yerlerinde Mağriplilerin yani Endülüs Müslümanları'nın bilgi ve kültür seviyelerinin üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. İşte Cervantes'ten çarpıcı ifadeler:

> "Mağriplilerden çok dostum oldu. Bence İspanya'ya doğru düşünmeyi öğretenler onlardır!"

---

10 Diamond, s. 325-326, 330.

11 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Endülüs Menşe'li Bazı Bilim Adamlarının Osmanlı Bilimine Katkıları", *Belleten*, 58 (1994), s. 565-605.

"İspanyollar, burada (İspanya'da) büyük bir medeniyet kurmuş Endülüs Müslümanları'nı bu isimle çağırıyorlardı: Mağripliler..."

"Beni şaşırtıyorsun Sançó! Sanki karşımda bir zamanların keçi çobanı değil de bilge bir filozof veya Mağripli bir imam var..."

Devlet yöneticilerine nasihatleri içeren bir İslam edebiyatı türü olan Ahkâmü's-Sultâniyye tarzı eserlerden etkilenerek, valilik yapacak olan Sançó'ya söylediği şu sözler:

"Oğlum Sançó, bilmiş ol ki, faziletlerin başı Allah korkusudur.. Gece-gündüz sık sık halkın içine karış.."[12]

"Bu kitabın (*Don Kişot*'un) hazırlanmasında, el yazması notlarından istifade ettiğimiz Seyit Hâmit bin Engelî.."[13]

Ayrıca, Cervantes'te vahdet inancına da rastlamak mümkündür ki, bu tamamen ya Endülüs Müslüman kültürünün etkisidir veya kendisi esir olarak Cezayir Müslümanları arasında 5-6 yıl kaldığı için Mağrip etkisidir diyoruz. Cervantes'in tevhid konusundaki ifadesi şöyledir:

"Hakimiyet ancak tek elden mükemmel yürür. Allah tek olduğu için kâinatın nizamı mükemmel yürüyor. Eğer bazı Hıristiyan babalarının iddia ettiği gibi kâinatın idaresine üç ayrı kuvvet karışmış olsa, sen seyreyle gümbürtüyü... Mağribîler bu sırrı iyi anlamışlar. Allah'ın tek olduğuna inanmayanı iman etmiş saymıyorlar."[14]

Müslüman filozofların din ile aklı uzlaştırma yönündeki fikirleri, Ortaçağ Avrupa'sında büyük yankı uyandırmış ve bir düşünce inkılabına neden olmuştu. Bu meyânda İbn Rüşd, Aristo üzerine yazdığı şerhleri ve *Tehâfüt* adlı eseriyle Avrupa'da kendisine en çok itibar edilen filozof hâline gelmiş, eserleri Paris ve diğer akademilerde XVI. yüzyıl sonuna kadar temel kitap olarak okutulmuştu. Adını İbn Rüşd'ten alan Averro-

12 Cervantes de Saavedra, *Don Kişot*, çev. Ali Çankırılı, Timaş, İstanbul 2002, s. 155, 163, 191, 192-193.
13 Cervantes, s. 299.
14 Cervantes, s. 197.

ism, hâkim bir düşünce ekolü hâline gelmişti. İbn Rüşd'ü takip eden Endülüslü filozof Yahudi Musâ b. Meymun, Yahudi ve Hıristiyan teoloji çevrelerine tesir etmişti. İbn Meymun ve İbn Bâcce'den etkilenenler arasında Albertus Magnus, Duns Scottus, Spinoza ve Immanual Kant, Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso (el Sabio, 1252-1284), Dante ve Bacon gibi düşünürler vardır.[15]

Tıp sahasında yapılan tercümeler sayesinde VI./XII. yüzyıla kadar Avrupa'ya hâkim olan 'hastalıkların insanın içine giren Şeytan'dan kaynaklandığı, bundan kurtulmak için de bir rahibin duâ ederek onu kovması gerektiği' şeklindeki anlayış, yerini modern temelli tedâvi usullerine bırakmıştı. Bugün Avrupa'da kullanılan Arap rakamları, Romen rakamlarının yerini almış, matematik ve astronomi alanındaki 'algebra' (el-cebr), 'betelgeuse' (beytü'l-cevze) ve 'cenit' (es-semt) terimleri, Müslümanlardan alınmıştı. XI. yüzyılda Zerkâlî'nin Tuleytula'da kurmuş olduğu rasathânenin çalışmaları da Avrupa'ya tesir etmiştir. Avrupa'da halkın Doğu dünyası hakkındaki bilgilerinin kaynağı ise, Müslüman coğrafyacı ve seyyâhların eserlerine dayanmaktadır. Edebiyat alanında Avrupa'da 'fabl' türünün ortaya çıkışı, Endülüs'e has 'zecel' ve 'müveşşah' türündeki şiirlerin etkisiyle Kastilya halk şiirinde yılbaşı ilâhîlerinde kullanılan 'villancico' türünün doğması ve VI./XII. yüzyıl Fransa halk şâirlerinin 'troubadour baladları'nda zecel türünü örnek almaları gibi misaller Müslümanların etkilerini ispatlar niteliktedir. Ortaçağlarda Aragon ve Kastilya saraylarında Müslüman müzisyenler tarafından icrâ edilen musikinin etkilerini, bugünkü İspanyol müziğinde de bulmak mümkündür. Ayrıca, *müzikte nota usulü kullanımı*nın Endülüslü müzisyenlerin V./XI. yüzyıl öncelerine dayanan bir buluşları olduğu ve Batıya onlardan aktarıldığı da bilinmektedir.

Avrupa'ya tarım ve mimârî alanlarındaki Endülüs etkilerine gelince, pirinç, şeker kamışı ve pamuğu Avrupa'ya sokan-

15 Himyerî, s. 456 vd.; Artz, s. 126 vd.; Richard C. Dales, *The Intellectual Life of Western Europe in the Middle Ages*, Brill, Leiden 1992, s. 235 vd.; Pierre P. Rey, "Al-Andalus: Scientific Heritage and European Thought", (Çevrimiçi) http://www.unesco.org/culture/al-andalus, s. 1-6; MacCabe, s. 81-95.

lar; suyun buharlaşarak azalmasını önlemek için yer altından kanallarla naklini gerçekleştirenler; kâğıdın Avrupa'ya intikalini sağlayanlar; palamut ve hurma ağaçlarından katran elde etmeyi öğretenler ve mimârîde VI./XII. yüzyıldan itibaren İspanya ve Portekiz saray yapımına, hatta Kuzey Afrika, Doğu ve Amerika kıtası mimârîsine tesir edenler Endülüslü Müslümanlardır. Bu konuda sayısız araştırma yapılmıştır.

Endülüs toplumunun en bâriz vasıflarından birisi, şüphesiz Araplar, Berberîler, Mevâlî, Müvelledler, Mozaraplar (Hıristiyan ve Yahudiler) gibi çok farklı toplumsal ve dinî unsurları bünyesinde barındırıyor olmasıydı.[16] Yani, "İspanya ve Portekiz'de birlikte yaşama yüzyıllar boyunca kural olmuştur."[17] Bu convivencia özelliği sebebiyle, toplumda ilk dönemlerde toplumsal ve siyasî karışıklıklar meydana gelmişse de, onuncu yüzyıl ile birlikte sağlanan uzun süreli siyasî istikrar, ekonomik gelişme ve hepsinden önemlisi iç kargaşanın asıl müsebbibi sayılan asabiye yani, bir nevi ırkçılık ile yapılan başarılı mücâdele sayesinde, bir Endülüslülük ruhu ve Endülüslüler toplumu bilinci teşekkül etmeye başlamıştır. Özellikle Murâbıtlar ve Muvahhidler dönemlerinde bu bilinç daha da pekişmiştir. Bunun nedeni, kendileri gibi Müslüman da olsa, Mağriblilerin yabancı ve biraz da medenî ortam görmemiş idareciler olarak görülmeleriydi.[18] Ancak, herşeye rağmen olayın müsbet yanı daha dikkate şâyândır.

Dışarıdan gelen yeni âdetler, mevcutlarıyla kaynaşarak Endülüs toplumunu Doğu İslam toplumlarından farklı kılan "Endülüs hayat kültürü/tarzı"nı meydana getirmiştir. Yani, Endülüs'ü Doğu'dan ayıran kültür farkının kaynağı, çok kül-

16 Endülüslülerin sosyal çeşitliliği ve millî vasıfları ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Bessâm (ö. 542/1147), *ez-Zahîra fi Mehâsini Ehli'l-Cezîre*, thk. S.Mustafa el-Bedrî, Beyrut 1998, I-IV; İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin (713-776/1313-1374), *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta*, thk. M. Abdullah İnân, Dâru'l-Mekşûf, Kahire 1973, I, 134 vd.; Muhammed b. Abbûd, *Cevânib mine'l-Vâki'l-Endelüsî fi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî*, Titvân 1987, s. 15 vd.; Eliyahu Ashtor, *Jews of Moslem Spain*, trn. J.M.Klein, 1993, I, 291 vd.

17 Braudel, *Akdeniz*, II, 181.

18 Özdemir, "İbn Rüşd", s. 13-14.

türlü ortamda ortaklaşa hayat düzenine sahip olmuş olmasıdır. Doğu İslam kültürünü İberya Yarımadası'na taşıyan Müslümanlar ile orada mevcut Hıristiyanların evlilik ve savaş gibi ana etkenlere bağlı yukarıda açıklanan kanallarla ilişki kurup kaynaşmaları sonucu, Endülüs toplumunun toplumsal karakteristikleri oluşmuştur. Genel itibarıyla Endülüs Devleti yöneticilerinin, idare ettikleri halka karşı din ayrımı gözetmeksizin adaletle muamele etmeleri, devletin sahip olduğu zenginlikleri halkın yararına kullanmaları gibi etkenler, sosyo-kültürel gelişmenin temel dinamiğini oluşturmuştur.[19]

Hakimiyet yıllarında oluşan ve Endülüs sokak dili olarak bilinen Arapça ağırlıklı Endülüs Acemiyesi, Endülüs kültürüne en güzel örnek olsa gerektir. Bu Acemiyye, hâkimiyetin kaybından sonra Arapça konuşmanın yasaklanmasıyla birlikte Aljamiado Literatürü adıyla anılır olmuştur ve artık Arap harfleriyle yazılan İspanyolca vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan dinî bilgileri kapsayan bir yazım şekli halini almıştır.[20]

Endülüs kültürü, Avrupa coğrafyası üzerinde bir Müslüman kimliğiyle, buraya kadar sayılan etkileşim vâsıtalarıyla başta Hıristiyan kültürü olmak üzere çok çeşitli milletlerin kültürleriyle karşılaşmış, kaynaşmış ve sonuçları itibarıyla kendine özgü tarzını oluşturmuştu. Sade ve sert bir karaktere sâhip Mağrib kültürüyle Endülüs'e çıkan Murâbıtlar ile Muvahhidler ise, ilk zamanlar bu ortama karşı katı bir tavır takındılarsa da, zamanla Endülüs kültürünü benimsemişlerdi.[21]

Yarımadaya daha fetih yıllarında gelmiş olan Berberî kültürü, Murâbıtlar ve Muvahhidler vâsıtasıyla da işlenmiş, böylece kültürel karışım daha da perçinlenmişti. Dolayısıyla dinî hoşgörü, bilim, kültür ve medeniyet üzerine kurulmuş

19 Bkz. MacCabe, s. 43-53; Burns, "Relations", XI, 375; Kennedy, s. 56-57, 64-65; Chaytor, s. 17; G. Weeler Thatcher, "Iberians", *EB*14, XII, 30-31; Sir Edmund Gosse, "Andalusia", *EB*14, I, 893-895.

20 Bkz. L.P. Harvey, "Aljamiado Literature", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, I, 176.

21 Krş. J. Brignon, "Murabıtlar"-"Muvahhidler"-"Merînîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Konya 1994, V, 337; Robert I. Burns, "Spain: Christian – Muslim Relations", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, XI, 374-375.

sekiz yüzyıllık bir tarih olan Endülüs, kendine has coğrafî, siyasî, askerî, toplumsal, kültürel ve medenî özellikleriyle,[22] birbirine karşı saygı ve hoşgörü çerçevesinde bir arada yaşama sanatının en güzel modelini sunmuştur.

Endülüs Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte kaybolan o çağın bu medenî ihtişamı, o çağlardan sonra İspanya'da bir daha hiç görülmemiştir. Bu bir iddia değil, modern zamanların Doğulu-Batılı pek çok büyük tarihçisi tarafından tespit edilmiş bir gerçekliktir.[23]

---

22 Endülüslüler'in insan ve toplum olarak genel karakteristikleri ve diğer toplumlar ile karşılaştırması için bkz. Makkarî, *Nefh*, IV, 3-61, 84, 142, 160, 231, 338-39.

23 Endülüs-İslam kültür-medeniyeti ve Batı dünyasına tesirleri konusunda geniş bilgi için bkz. Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtii'l-Ümem*, thk. Hayat Bûalvân, Dâru't-Talîa, Beyrut 1985, s. 50 vd.; İnan, VI, 434 vd.; Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera, İstanbul 2004, eserin tamamı; Dozy, s. 117 vd.; 475 vd.; Bişţâvî, s. 245 vd.; Angel Gonzalez Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, çev. Hüseyin Mûnis, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1955, eserin tamamı; Angel Gonzalez Palencia, "eş-Şi'ru'l-Endelüsî ve te'sîruhû fi'ş-şi'ri'l-Evrubbî", *Dirâsât Endelüsiyye*, Kahire 1987, s. 172-275; Levi-Provençal, *el-Hadâra*, s. 9 vd.; Marguerite Brown, *Magnificent Muslims: The Story of Spain's Arab Centuries*, New World Press, New York 1981; Adam Mez, *el-Hadâratü'l-Arabiyye*, çev. M. A. Ebu Reyde, Kahire 1957; Necîb Zebîb, *el-Mevsûatü'l-âmme li târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Dâru'l-Emîr, Beyrut 1995, II, 361, 385; Dozy, s. 117 vd.; 387-392; Hitti, III, 883-956, 821-956; Âşûr, s. 259 vd.; Fisher, s. 137 vd.; Mikel de Epalza, "Mozarabs: An Emblematik Cristian Minority in Islamic al-Andalus", *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden 1992, s. 149-170; M. L. Gomez, "The Mozarabs: Worthy Bearers of Islamic Culture", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 171-175; Johnson, s. 168 vd.; Özdemir, "Endülüs", XI, 216-224; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi*, TDV, Ankara 1997; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, TDV, Ankara 1997; Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*, çev. Nuran Yavuz, YKY, İstanbul 1998; Hamilton A. R. Gibb, "The Influence of Islamic Culture in Medieval Europe", *Bulletin of the John Rylands Library*, XXXVIII/1, (Manchester) 1955, s. 82-98; G. Fehervari, "Working in Metal: Mutual Influences Between The Islamic World and The Medieval West", *JRAS*, I, (Londra) 1977, s. 3-15; Americo Castro, *Hadâratü'l-İslâm fî İsbanya*, çev. Süleyman Attâr, Dâru's-Sekâfe, Kahire 1983; Maria Rosa Menocal, *The Ornament of the World: How Muslims, Jews, and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*, Back Bay Books, New York 2002; Thomas B., "The End of Islamic Spain: Dates Names and Places", *Al-Tawhid*, 1411 (1991), VIII, Sayı. 3, s. 149-167, s. 15 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSPANYOLLARIN ELİNE GEÇEN ŞEHİRLERDE KALAN ENDÜLÜSLÜLER

(Müdeccenler / Mudejares / Moriskolar ve Sefaradlar / Konversolar / Marranolar)

A.

İberya Yarımadası'nda Hıristiyan Krallıkların Doğuşu, İspanyol Reconquistası Karşısında Endülüs Devleti ve Endülüslüler

Endülüs tarihi boyunca Müslümanlar ile Hıristiyan İspanya arasında başta askerî olmak üzere siyasi, sosyal, ticari ve ekonomik ilişkiler de yoğun olmuştur. Taraflar arasında özellikle ilk dönemlerde Mâride, Tuleytula ve Sarakusta gibi sınır bölgelerinde savaşlar yaşanmıştır.[1] Çatışmanın sebebi ve hedefi ise, her bir taraf için de İberya Yarımadası'na hâkim olmaktı. Aslında, düzensizlik ve adâletsizliğin getirdiği karmaşa ve sefâlet içinde kalmış bir İberya Yarımadası'na fetihle gelen Müslümanların fetihle güttükleri amaçları, girdikleri ülke halkına düzen, adâlet ve medeniyet getirmek şeklinde ifade edilmektedir.[2] Hıristiyan İspanya tarafının amacını ise, ellerinden alınan İspanya hâkimiyetini

1 Himyerî, s. 91.

2 "İslam'da siyaset" konusunda geniş değerlendirme için bkz. Cuayyıt, s. 170 vd.; en-Nedvî, s. 185 vd.

Hıristiyanlar olarak yeniden ele geçirmek ve Müslümanları yarımadadan çıkarmak (Reconquista) olarak anlamaktayız.[3]

Reconquista, fethedilen yerleri geri alma, istirdât anlamında İspanyolca bir kelimedir. Kavram olarak ise, Müslümanların İspanya'yı 711 tarihinde fethetmelerinden sonra, mağlup Vizigot ordusundan artakalan bir grup asker tarafından, kuzey İspanya'daki Asturias (Aştûrîş, Astures, Asturya) bölgesinde bulunan Kantabria (Cantabria) dağlarında, bu dağlardaki Covadonga (Kufadunka) ve Cangas (Çâga) mağarasında, 718 yılında başlatılan ve İspanya'yı Müslümanlardan geri almayı hedefleyen hareketin adıdır[4] (Reconquista, The Reconquest of Spain, el-Hareketü'l-İstirdâd el-İsbâniyye). Yaklaşık olarak sekiz yüzyılda neticelenmiş olan Reconquista'yı biz üç aşamada değerlendiriyoruz. Birinci aşama, 718 yılından Tuleytula'nın düşüşüne (1085) kadar olan süreyi kapsar ve Reconquista'nın temellerinin atıldığı bir oluşum devresidir. İkinci aşama, Tuleytula'nın düşüşünden (1085) Muvahhidler'in Endülüs'teki hâkimiyetlerinin bilfiil sona erişine (1238) kadar olan süreyi kapsar ve Reconquista'nın hız kazanarak büyük başarılar elde ettiği asıl önemli büyüme devresidir. Üçüncü ve son aşama ise, Endülüs'te kalan topraklara Nasrîler'in sâhip olmalarından hâkimiyetlerinin sona erişine (1238-1492) kadar geçen süreyi kapsar ve Reconquista hareketinin kolayca neticelendirildiği bir işi tamamlama devresidir.[5]

---

3 E. Manzano Moreno, "Christian-Muslim Frontier in Al-Andalus: Idea and Reality", *The Arab Influence in Medieval Europe*, ed. Dionisius A. Agius-Richard Hitchcock, Ithaca Press, Lebanon 1994, s. 89; Charles J. Bishko, "The Spanish and Portuguese Reconquest: 1095-1492", *A History of the Crusades*, ed. Harry W. Hazard, University of Wisconsin Press, 1975, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, III, 1; Glick, s. 16 vd.; Payne, I, 21, 26, 32.

4 Sopena, s. 101; Chaytor, s. 18; Kinder-Werner Hilgemânn Kinder, *Atlas historico mundial*, ISTMO, Madrid 1996, s. 192-193.

5 Reconquista kavramı ve tarihî önemi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Levi-Provençal, *Hadâra*, s. 27 vd.; Roux, s. 33 vd.; Kennedy, s. 54 vd.; F.A. Hidalgo, "Reconquista", (Çevrimiçi), *Espana Medieval*, http://home.earthlink.net/~frankalva/cristianamed.htm, s. 1-12; Hüseyin Mûnis, *Fecrü'l-Endeliis*, Dâru's-Suûdiyye, Cidde 1985, s. 308 vd.; J. M. Minguez, *Reconquista*, Madrid 1989; Daniel, *Medieval*, s. 80-112; W. Montgomory Watt, *The Influence*

İberya Yarımadası'nda Müslümanlara karşı Hıristiyanların başlattıkları bu hareketin geri planında, ezelî Doğu-Batı, daha sonra İslam-Avrupa ya da hilal-haç çekişmesinin yer aldığını söylemek yanıltıcı olmayacaktır. İberya Yarımadası'nda Müslümanlara karşı gerçekleştirilen Reconquista hareketi de, gerçekte Batı'nın Doğu'ya karşı yaptığı meşhur Haçlı Seferleri'nin düşünce kaynağı ve başlangıç devresini oluşturmaktadır. Yani, Hıristiyan din adamları ve özellikle Papalığın[6] teşvik ve kışkırtmalarıyla bir Haçlı hareketine dönüşen Reconquista, Doğu'ya karşı yapılan Haçlı Seferleri'nin bir çeşit ateşleyicisi fonksiyonuna sâhip olmuştur.

Başlangıçta Fransa içlerine kadar ilerleme hamlelerinden de anlaşılacağı üzere, Müslümanlar İspanya'da kalıcı olma niyetindeydiler.[7] Ancak, Endülüs'e karşı Hıristiyan Reconquista hareketinin başlamasıyla Endülüs'te ilk kayıp meydana geldi: Aşturga'nın (Astorga) düşüşü (136/753). Ancak, 753 yılına kadar da bazı olaylar yaşandı. İlk yıllarda Müslümanlar Reconquista'nın doğuşunu ve gelişimini, ancak kendilerine karşı düzenli bir güç belirtisi göstermeye başladığında fark edebilmişlerdi. Vâdî Lekkü savaşında yenilen ve komutanları kral Rodrigo'nun ölmesi üzerine dağılan Vizigot ordusundan kalan bir grup asker, ülkenin kuzeyindeki (önünde İslam yayılmasının durduğu) Kantabria dağlarının arkasına kaçmışlar ve oluşumu orada başlatmışlardır. Bunlar özellikle kuzey doğudaki Navar (Nabârre, Bilâdü'l-Beşkens, Beş-

---

of Islam on Medieval Europe, Edinburgh Univ. Press, Edinburgh 1972, s. 44-57; Chaytor, s. 18 vd.; Glick, s. 28 vd.; Sopena, s. 103 vd.; Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, TVYY, İstanbul 1999, s. 1-17.

6 Avrupa tarihinde Papalık konusunda geniş bilgi için bkz. Richard Kieckhefer, "Papacy", *DMA*, New York 1987, IX, 363 vd.

7 Bu fikri destekler nitelikte bir kavram var, o da "sağr"dır (çoğulu suğûr). "Düşmana yakın sınır" kelime anlamıyla Arapça olan bu kavram, İslam tarihçileri tarafından "Müslümanların yurdu (Dâru'l-İslam) ile gayrimüslimlerin yurdunu (Dâru'l-Harb) birbirinden ayıran şerit" anlamında kullanılmıştır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1990, s. 103). Bu yüzden, suğûrun öteleri Müslüman idâreciler için bir kutsal savaş yani cihat alanı olarak telâkki edilmiştir. Bkz. Manzano Moreno, s. 88.

kûnye, Nebre, Navarre) bölgesinde bulunan Kantabria tepesi ile kuzey batıda yer alan Galicia bölgesinde bulunan Asturias'taki Covadonga dağının Cangas tepesini mekân tutmuşlardı. Bu Hıristiyan gruplar, ırk olarak Gotlar ve yerli İberyalılardan oluşmuştu ve kuzey doğuda Dük Petrus liderliğinde Kantabria Hıristiyan Düklüğü, kuzey batıda ise Palagios veya Vavila oğlu Pelayo (699-737) önderliğinde, 718 yılında Kantabria ve Asturias Düklüğü (Galicia krallığı 718-911) adıyla organize olmaya başlamışlardı.[8] Bu oluşumun ardındaki gelişmelerin biraz ayrıntısına girelim.

98 (718) tarihinde Endülüs vâlisi el-Hür b. Abdurrahman es-Sakafî, bölgeye bir sefer düzenleyerek Bask ve Asturias Hıristiyanlarını kuşattı. İşleri bitti düşüncesiyle geri çekildi. Yanında bulunan eski Vizigot kralı Witiza'nın kardeşi Opas'ı, Pelayo'yu teslim olmaya iknâ etmesi için gönderdi. Fakat, Pelayo teslim olmayı kabul etmeyerek büyük Covadonga dağı altındaki mağaraya sığındı. Bunun üzerine Müslümanlar bu dağı kuşatarak düşmanı uzun süre desteksiz bıraktılar. Bu esnada düşmanlar açlıktan ölmeye başladılar ve birkaç yüz kişiden sadece 30 erkek ve 10 kadın sağ kaldı. Kötü hava koşulları ve tepelerin sarp olması yüzünden Müslümanlar, artık bunların işi bitmiştir üç beş kişiden bir şey çıkmaz diye düşünüp düşmanı küçümseyerek bölgeden geri çekildiler. Bundan sonra Pelayo'nun grubu yeni katılımlarla kısa sürede büyüyerek güçlenmeye başladı ve Hıristiyan halk Pelayo'yu bir kahraman belleyerek onu kendilerine kral yaptılar.

Bu fırsatı iyi değerlendiren Pelayo da hâkimiyetini sağlamlaştırmak ve Müslümanlardan yeni toprak kazanmak için Endülüs topraklarına her fırsatta akınlar tertip etmeye başladı ve bilhâssa iç karışıklıkların nüksettiği zamanlarda Müslümanlar için önemli bir tehlike hâline gelmeye başladı. Burada

8 Geniş bilgi için bkz. Silense, s. 45-55; Hüseyin Mûnis, "Pelayo ve mîlâdü Asturias ve kıyâmü hareketi'l-mukâveme Nasrâniyye fî şimâli İspanya", *Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb*, XI/1, (Kahire) Mayıs 1949, s. 57-83; Chaytor, s. 18 vd.; Payne, I, 30 vd.; Kinder-Werner, s. 192 vd.

başlayan Reconquista fikri harekete dönüştü ve sonraki kral-lara da örnek teşkil etti. Haddizâtında, merkezî hükümetin bölgedeki hâkimiyeti oldukça zayıftı.[9] Bunun sebepleri arasında bölgenin merkezden uzak olması ve sarp dağlardan oluşması yanında, bölgede iskân edilmiş olan Müslüman halkın çoğunluğunun, kendilerinin Araplar tarafından ikinci sınıf vatandaş muâmelesine lâyık görüldüklerine inanan ve bu sebeple Araplara karşı kızgın olarak sıkça isyan edip ayaklanan Berberîlerden meydana gelmesi, ayrıca İslam arazîsinde oturan Hıristiyan halkın da saldırgan gruplara destek vermesi gibi etkenler vardır.

Sonuçta, elverişli ortamda oluşumunu sürdüren Hıristiyan direnişi, gittikçe güçlenerek büyümeye başladı. Dokuz küsür yıl Galicia'da liderlik yapan Pelayo, 737 tarihinde ölünce yerine oğlu Favila geçti, fakat Favila'nın ömrü 739 yılına kadar sürdü. Aynı yıl Kantabria dükü Petrus da öldü ve yerine oğlu Alfonso yönetime geçti. Oluşumlarından bu yana geçen zaman içinde iki düklük arasındaki işbirliği arttı ve Alfonso'nun, Pelayo'nun kızı Ermesinda (Ermûzende, Hürmüzende) ile evlenmesi aradaki bağları kuvvetlendirdi.[10] Favila öldüğünde Galicialılar kendilerine yeni dük olarak Alfonso'yu seçtiler, böylece Asturias ve Galicia düklükleri I. Alfonso idâresinde birleşti. Yeni oluşumun adı ise, "Galicia Krallığı" oldu. Krallığın sınırları, artık doğuda Bask bölgesinden batıda Atlas Okyanusu'na, kuzeyde Bask Körfezi'nden güneyde Duero Nehri'ne kadar uzanan ve Müslüman hâkimiyetinden uzak dağlık bölgeleri içine almıştı. Alfonso'nun son zamanlarında ise İberya Yarımadası'nın dörtte birini kapsar duruma geldi.[11]

Hıristiyan İspanya'nın gerçek kurucusu ve Endülüs'e karşı Reconquista hareketinin gerçek başlatıcısı sayılan I. Alfonso'nun krallık dönemi (739-757), kendi açısından parlak bir

9 Haccî, s. 270.
10 Mûnis, *Fecr*, s. 309 vd.; Sopena, s. 104.
11 Sopena, s. 104.

devre oldu. Çünkü, onun zamanında Endülüs'ün kuzeybatı sınır bölgesindeki eyâletler Berberîlerin ayaklanması (741-742) sebebiyle karmaşaya sürüklendi ve Alfonso bunu iyi değerlendirerek İslam topraklarına karşı 740 yıllarında saldırılar yaptı, Müslüman halka katliâm uyguladı. Yöredeki Hıristiyanları ise daha kuzeye kendi bölgesine sevk etti.[12] 750 tarihinde Endülüs'te ortaya çıkan kıtlık zamanında kuzey batı İslam eyâletlerinde bunun etkisi daha fazla hissedildi. Fırsattan istifadeyle Franklar da Arbûne'yi işgal ettiler (751).[13] Sonuçta, oradaki Müslüman halkın çoğu güneye göç etmek zorunda kaldı ve bu da Hıristiyanların bölgedeki durumlarının sağlamlaşması, hatta bölgenin Alfonso'ya bağlanması sonucunu doğurdu. Alfonso bölgeye girerek Aşturga ve çevresini işgal etti (136/753).[14]

Endülüs Emevileri döneminde (756-1031), karşılıklı savaşlar olmakla birlikte Müslümanlar toprak kaybına izin vermedikleri gibi, eskiden kaybedilen bazı yerleri de geri aldılar. Çünkü, Emeviler dönemi Endülüslülerin yeniden toparlanarak güçlendikleri hatta, birkaç büyük dünya gücü durumundaki devletlerden birisi haline geldiği bir dönem olacaktır. İlk Emevi Emîri I. Abdurrahman'ın, İbn Muğîs ayaklanmasıyla meşgul olduğu sırada Froila harekete geçerek Lük, Burtugal (Portekiz)[15], Şelemenka, Şekûbiye, Âbile (Avila), Semmûre ve Kaştâle bölgelerini işgal etti. Bu şehirler iki yüzyıl kadar sonra ünlü Hâcib el-Mansûr İbn Ebû Âmir tarafından geri alınıncaya kadar Hıristiyanların elinde kaldı. Ancak, tehlikenin büyüdüğünü fark eden I. Abdurrahman, krallığa karşı 148 (766) tarihinde birlikler gönderdi, yapılan çarpışmalarda Hıristi-

12 Empieza, "La Cronica de Alfonso el Emperador", 1-2, "Las Cronicas Latinas de Reconquista", ed. A. Huici Miranda, *Estudios Practicos de Latin Medioeval*, II, Valencia, Establecimiento Tipografico Hijos de F. Vives Mora, 1913, II, 171 vd.; Nâdiye Mürsâ Seyyid Sâlih, *Memleketü Aragon ve alâkatühâ bi'l-müslimîn fi ahdi'l-Melik Alfonso el-Evvel "el-Muhârib" (1104-1134/498-528)*, Ayn li'd-Dirâsât ve'l-bühûsü'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, Herem 2000, s. 173 vd.; Chaytor, s. 30 vd.

13 Watt, *The Influence*, s. 64.

14 Derek W. Lomax, *The Reconquest of Spain*, Longman, New York 1978, s. 25; Haccî, s. 271; Chaytor, s. 31.

15 K. Garland Jayne-Aubrey F. Bell, "Portugal", *EB14*, XVIII, 273-278.

yanlar sadece mal ve insan kaybettiler. 150 (767) tarihinde Müslümanlar, Hıristiyanların elindeki Elbe ve'l-Kılâ' (Castella y Alava) beldesini fethedip cizyeye bağladılar.

Asturias kralı el Casto (Namuslu, Afîf) lakaplı II. Alfonso'nun son zamanlarında, Hıristiyan İspanya'nın kaderinde etkili olacak bir dinî olay meydana geldi. Efsaneye göre, Kudüs'te kral tarafından öldürüldükten sonra cesedi deniz yoluyla Galicia bölgesine gelen Aziz Yakub'un (St. Jakop) zamanla kaybolmuş olan mezarı, 835 tarihinde Keşiş Theodemir tarafından bulundu. Kral tarafından mezar bir kubbe ilâvesiyle türbe hâline getirildi. Olay İspanyalılar ve Avrupa Hıristiyanları arasında yayılınca, türbe Hıristiyanların hac için yoğun olarak gelmeye başladıkları bir yer hâline geldi ve türbe çevresinde süratle yerleşim meydana geldi. Şehrin adı ise Medînetü Şente Yâkub Mukaddese (Santiago de Compostela, Mukaddes Aziz Yakub'un Şehri) oldu.[16] Daha sonra türbenin yanına bir de büyük bir kilise veya katedral inşâ edildi. Bu gelişmenin İspanyol ve Avrupa milliyetçiliği ve dindarlaşması yolundaki etkileri büyük olmuştur. Nitekim Aziz Yakub, artık İspanya'nın kutsal hâmisi oldu, türbesi de zamanla tüm Avrupa Hıristiyanlarının ziyaretgâhı hâline geldi. Bu münâsebetle Avrupa ve İspanya Hıristiyanları arasında görüşme başladı. Bu görüşmeler karşılıklı etkileşimlere, çeşitli âdetlerin gelişmesine ve Müslümanlara karşı bir şuur birliği oluşumuna zemin teşkîl etti. Bugün dahi Santiago, Hıristiyan İspanya'nın hatta Avrupa'nın en meşhur hac mahalli olarak bilinmektedir. İslamî dönemde şehir, Hâcib el-Mansûr tarafından 387/997 tarihinde fethedilerek tahrip edildi. Sadece Aziz Yâkub'un mezarına dokunulmadı. Galicia kralı II. Bermudo, XI. yüzyıl başında şehri Müslümanlardan geri aldı.[17]

Bu oluşumu güçlendiren diğer bir faktör de, Hıristiyan İspanya devletlerinde yaşayanların kendilerini Gotlar'a mensup saymalarıdır. Kendilerini Got olarak adlandırarak ve hü-

16 Himyerî, s. 348; Arslan, *el-Hulel*, II, 46 vd.
17 E. Levi-Provençal, "Santiago", *İA*, X, 195-196; Chaytor, s. 7.

kümet işlerini de Got geleneklerine göre düzenleyerek eski devletlerini ihya etme fikrini geliştirmeye başladılar. II. Alfonso ile Endülüs Emevi emîrleri I. Hişam, I. Hakem ve II. Abdurrahman arasında şiddetli savaşlar oldu ve karşılıklı istilâlar yaşandı. Ancak, bu mücadelede baskın olan taraf, özellikle III. Abdurrahman gibi devletin güçlü olduğu dönemlerde Müslümanlar oldu. Bu durum, Endülüs Emevileri iktidarının yıkılışına kadar sürdü.[18]

Pirene dağlarının güney batısında kalan Navar bölgesi, İspanya'nın fethinden itibaren Franklar[19] ile Müslümanlar arasında yapılan savaşlara bir meydan teşkîl etti. Bölgenin sâkinleri, II./VIII. asrın sonlarına kadar Frank Krallığı'na tâbi iktâ sâhiplerinin emrinde çalışan Basklılar idi.[20] Önemli kenti olan Benbelûne (Pamplona), sekizinci yüzyıl sonlarında Müslümanlardan geri alınmıştı. Asturias-Galicia kralları, bölgeyi kendi topraklarına katmak için çok uğraşmışlar ancak, Basklılar'ın istiklâle düşkün olmaları yüzünden bunu başaramamışlardı. 799 tarihinde çıkan Osvar adındaki dük, kendisini bağımsız Navar dükü ilân etti ve böylece bir krallık daha doğdu: Navar Krallığı (810 veya 820-1512). I. Sancho Garces (el Grande) kral adıyla anılan ilk yönetici olduğu için Navar Krallığı'nın gerçek kurucusu sayılmaktadır (905-925).[21]

Kuzey İspanya'da, batıda Leon krallığı ile doğuda Navar krallığı arasındaki arazîde bir diğer Hıristiyan İspanya krallığı oluştu: Kastilya Krallığı (930-1217). Önceleri Berdolia adıyla anılan bölgenin adı, içinde çok kale bulunduğu için sonradan Kastilya oldu. Arap kaynaklarında bu kaleler Kılâ' adıyla geçer. Elbe (Alava) şehrine nisbetle Elbe ve'l-Kılâ' adıyla anılması daha yaygındır. Bölge sâkinleri, Elbeliler ve Basklılar'dan oluşur. Bölge önce Leon Krallığı'na bağlıydı ve başkenti Bur-

18 Burns, "Relations", XI, 375; Chaytor, s. 23.

19 Franklar'ın Endülüs'ün düşüşündeki rolleri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Bişţâvî, s. 51 vd.

20 Kennedy, s. 61-62.

21 Geniş bilgi için bkz. Silense, s. 73 vd.; Arslan, *el-Hulel*, II, 50 vd.; Sopena, s. 105-110; Kennedy, s. 61.

gos idi. Kastilya kontları, Leon krallarına karşı uzun yıllar bağımsızlık mücâdelesi verdiler. Sonunda Fernan Gonzalez, Leon kralı II. Ramiro'ya karşı sürdürdüğü savaşı kazandı ve IV./X. yüzyıl sonlarında bağımsız krallığını kurdu. Bundan sonra krallık, Müslümanlar ve çevre Hıristiyan devletler aleyhine olarak sürekli genişledi. İlk kez Kastilya kralı olarak anılan I. Fernando zamanında Leon Krallığı ile birleşme sağlandı ve Birleşik Leon-Kastilya Krallığı (1037-1157 ve 1217-1504) ortaya çıktı. Ancak, VII. Alfonso'dan sonra iki krallık ayrıldılar. I. Enrique zamanında ise Leon ile tekrar birleşme oldu.[22]

Berşelûne bölgesine gelince, burası Endülüs'te Müslümanların kaybettikleri ilk yerdi. Hakem b. Hişam zamanında Franklar'ın kralı Şarlman (Büyük Karl 768-814) tarafından işgal edilmişti (190/801).[23] Şarlman burayı güney sınırlarını güvenceye almak için sınır eyâleti olarak tahkîm etmişti. Frank devletine bağlı Got veya Frank asıllı kontlar tarafından idâre edilirdi. Daha sonra Frank devleti iç kargaşaya düştüğünde kendilerini güçlü addeden kontlar bağımsızlıklarını ilân ettiler. Bölgede oluşan küçük kontluklar içerisinde en güçlüsü Barselona Kontluğu (...?-1137) idi. X. yüzyıl sonlarında kontluğa Borrel hânedânı hükmediyordu. O zaman kontluğun toprakları, el-Mansûr İbn Ebî Âmir tarafından tahrip edildi (375/985). Âmirîler'in hâkimiyeti kaybetmesiyle Endülüs içinde meydana gelen çatışma ortamında Endülüslü Sakâlibe (Slav asıllı köle sınıfı), Kont Ramon Borrel'den yardım istedi ve kontluk güçleri pek çok çatışmaya katıldı (400/1010). Daha sonraki zamanlarda Aragon krallığı ile birleşerek Müslümanlara karşı daha da etkili oldu. Aragon Prensi IV. Ramon Berenguer zamanında Aragon Kontluğu ile birleşildi ve Birleşik Barselona-Aragon Krallığı oldu.[24] Aragon (Er-

22 Geniş bilgi için bkz. Silense, s. 111 vd.; Chaytor, eserin tamamı Aragon ve Katalonya devletleri ile ilgilidir; Kennedy, s. 150

23 Chaytor, s. 15; Kennedy, s. 54

24 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Aschbach, s. 28 vd.; John C. Shideler, *Medieval Catalan Noble Family: the Montcadas 1000-1230*, University of California Press, Berkeley 1983, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 3 vd.; Watt, *The Influence*, s. 65 vd.

gûn)[25] Kontluğu (809-1137), I. Azanar Galindo ile bir kontluk olarak doğdu ve gelişmeye başladı. II. Ramiro zamanında Barselona ile birleşti ve Birleşik Aragon-Barselona Krallığı (1137-1516)[26] ortaya çıktı.

Bu Hıristiyan devletler, Müslümanlara karşı ortak menfaatleri söz konusu olduğunda birleşebiliyorlar, ancak bunun dışında bazen kendi aralarında toprak savaşlarına da girişiyorlardı. Bu uğurda, bazen Kurtuba İslam hükümetinden birbirlerine karşı yardım istedikleri de olurdu. Ancak, içeride âsâyişi sağladıkları ve Hıristiyan komşularına karşı endişelerinin kalmadığı zamanlarda, derhal Müslümanlar ile olan antlaşmalarını bozarak saldırıya geçerlerdi.[27]

Mülûkü't-Tavâif döneminde (1031-1090), tarafların birbirlerine karşı güç dengeleri Müslümanlar aleyhine olarak değişmeye başladı. Endülüs'e karşı bütün Hıristiyan İspanya devletleri Frank kontluklarıyla birlikte ortak hareket ettiler ve içlerinde oluşan Haçlı ruhu ile Haçlı saldırıları gerçekleştirdiler. Bölünmüş Endülüs Müslümanlarına karşı burada başarı sağlanınca, bunun vermiş olduğu cesaretle Avrupa ülkeleri ortadoğu Türk İslam dünyasına karşı sistematik şekilde Haçlı Seferleri başlattılar (488/1095).[28] Papalık, İspanya Hıristiyanlarına Doğu'ya yapılan seferlere katılmayı yasak etti. Çünkü, onlar Endülüs'ü Müslümanlardan arındırmalıydılar. Mülûkü't-Tavâif döneminde yani, Murâbıtlar'ın Endülüs'e

25 Himyerî, s. 27

26 Buna daha sonraki zamanlarda Büyük Aragon Krallığı da denmiştir. Bkz. Chaytor, s. 20

27 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Arslan, *el-Hulel*, II, 211 vd.; Aschbach, s. 171 vd.; İnân, I, 207 vd., 353 vd.; II, 588 vd.; III, 231 vd., 376 vd.; IV, 476 vd.; V, 582-614; VI, 16; Silense ile Empieza'nın kronikleri (eserlerin tamamı daha çok Hıristiyan İspanya devletlerin iç olaylarına yer vermektedir); A. Zennûn Tâhâ, "Kıyâmü'l-Memâliki'l-İsbâniyye ve alâkâtühâ maa'l-Arab fî İsbanya", *Mecelletü'l-Evrâq*, V-VI (Madrid 1982-83), 89-98; "Spain in the Middle Ages", (Çevrimiçi) http://www.camelotintl.com/heritage/mus.html, 1997, s. 1-26; Haccî, s. 266-288; Sopena, s. 101 vd.; Kennedy, s. 149 vd.; Kinder-Werner, s. 72 vd.; Biştâvî, s. 38 vd.

28 Steven Runciman, Haçlı Seferleri *Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1986, I, 69-105

gelişlerine kadar özellikle Kastilya Krallığı ile Reconquista hareketi ivme kazandı ve pek çok Endülüs toprağı kaybedildi. Bunların önemlileri Mecrît (Madrid 1083) ve Tuleytula'dır (Toledo 1085).[29]

Tuleytula'nın düşmesine kadarki dönemde Reconquista'nın başlama ve güçlenme sebeplerine farklı bir bakış getiren tarihçi Braudel'e göre,

> "İspanya Müslümanlığı, en geniş sınırlarına sahip olduğu zamanda bile Yarımada'nın ancak bir kısmında egemen olabilmişti: Akdeniz kıyıları, Tajo vadisi, Ebro vadisi ve Portekiz'in güneyi ile merkezi (Yani, Yarımada'nın % 85'e varan oranda büyük kısmı, L.Ş.). Müslümanlar, Eski Kastilya'nın fakir bölgelerini ihmal etmişler, ne Pireneler ne de bunların batıdaki Cantabria uzantılarına en azından sürekli bir ilgi göstermişlerdir. Yeniden Fetih hareketi (Reconquista) uzun bir süre Eski Kastilya'nın yarı çöl bölgelerinde gelişecektir; Hıristiyanlar hareketli ve savaşçı kentlerini buralarda kurabilmek için herşeyi getirmek ve herşeyi inşa etmek zorunda kalmışlardır. Hıristiyanlar ancak XI. yüzyıldan itibaren zafer kazanmaya başlayıp, İslam İberyası'nın canlı kesimini kemirmeye girişeceklerdir. Toledo'nun fethi (1085), onlara bu ihtirasla arzu ettikleri dünyayı açmıştır..
>
> "Kuşkusuz Reconquista ve onu Kuzey Afrika'ya doğru uzatan işgal akınları saf dinsel savaşlar değillerdi. Ancak, bu girişimleri sürekli olarak canlandıran, genişleten ve bunları İspanya'da ortak ve büyük bir eser gibi hissettiren şey, İspanyol ilerlemesinin en kuvvetli itici gücü dinsel zihniyet olmuştur. İspanya'nın fışkıran dinsel gücü, 1580'li yıllardan sonra yön değiştirmiştir. Sapkınlığa karşı savaş, dinsel bir savaş olarak sürdürülecektir. İspanya'nın İslâmiyet karşısındaki tarihinde 1580'li yıllardan itibaren bir kopuş meydana geldiği kesin bir olgudur. 1573'lerden sonra başlayan bir fiili barış durumu yerleşmiştir. Husumetler yeniden belirdiğinde ise, bunların geçmişin çok büyük savaşlarıyla ortak hiçbir yanları olmamıştır."[30]

Tuleytula'nın düşmesiyle birlikte yok olma tehlikesini hissetmeye başlayan Endülüslüler, çeşitli nedenlerle kendi ara-

---

29 Onuncu yüzyıl boyunca Hıristiyan İspanya tarihi konusunda geniş bilgi için bkz. Sopena, s. 111 vd.; Na'naî, s. 103 vd.; Chaytor, s. 6 vd.

30 Braudel, *Akdeniz*, II, 154, 586-587.

larında siyasi birlik oluşturamadıkları için Mağrib'te hüküm süren Müslüman devletlerden önce Murâbıtlar'ın (1090-1147), ardından da Muvahhidler'in himayesine (1150-1238) girmek durumunda kaldılar. Hıristiyanlara karşı güçlü ve kararlı şekilde karşı koyan bu iki devlet, Mağrib'te kendi iç problemleriyle baş edemez hale düştüklerinde, Endülüs yine bölük pörçük hale geliyordu. Elbette Hıristiyanlar da fazla zorlanmadan Endülüs şehirlerini işgal etme fırsatı yakalıyorlardı. En son Endülüs hanedanı olan Nasrîler'in elindeki Endülüs'te İslam hâkimiyeti, hem İspanyol krallıklara haraç vererek hem de elde kalan son şehirleri birer birer onlara kaptırarak 1492 yılına kadar sürmüştür. Bunun anlamı, bu tarihte Reconquista'nın askeri-siyasi boyutu tamamlanmıştır. Bundan sonra Endülüslüleri hıristiyanlaştırarak asimile etme, bu başarılamazsa sürgün etme dönemi başlamıştır.

B.

Endülüs Devleti'nin İki Başşehri Kurtuba (1236) ve Gırnata'nın (1492) Düşüşü

Endülüs'ün Muvahhidler idaresinden (1147-1238) çıkışı, Endülüs'ün kalbi mesabesindeki Kurtuba'nın düşüşü ve Endülüs Devletinin Gırnata merkezli Nasrîler'in (1232, 1238-1492) eline kalışını gösteren gelişmelerin ayrıntılarına burada biraz yer vermemiz gerekmektedir.

Mülûkü't-Tavâif'ten biri olan Hûdîler'in son vârisi Muhammed b. Yusuf b. Hûd el-Mütevekkil-Alallah, Mürsiye dışında İşbiliye ve Kurtuba'nın da içinde olduğu bütün Endülüs şehirlerinde kabul görmüştü (626/1229). Endülüs'ü Muvahhidler'in tasallutundan kurtarmak ve Hıristiyanlara karşı savunmak fikriyle özetlenen Endülüs milliyetçiliği hareketi liderleri içinde en önde geleniydi. Kendisine itâat eden Endülüslüleri Hıristiyanlardan korumak şimdi onun görevi oldu-

1 İbn İzârî (ö. 695/1295), *el-Beyânü'l-Muğrib fî Aḫbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. İ. Abbas, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1983, IV, 294 vd., 343 vd.; Himyerî, s. 355; Makkarî, *Nefḥ*, I, 344-45.

ğu için, bu uğurda ciddi gayret sarf ediyordu.[1] İbn Hûd'un Endülüs hâkimiyetini sağlamlaştıran aslî unsur, onun Hıristiyanlar ile yaptığı savaşlardı. Ancak, yerini sağlamlaştırmaya çalıştığı bu sırada saltanat mücâdelesinde yalnız olmadığını da gördü. Çünkü, önce Belensiye'de kendisine bir rakip çıkmıştı. Ebû Cemil Zeyyân adındaki isyancı, kendisine karşı pek etkili bir varlık gösteremedi. Fakat, İbn Hûd'u asıl endişelendiren köklü bir âileden gelen bir başka yeni lider, İbnü'l-Ahmer adıyla meşhur Muhammed b. Yusuf en-Nasrî idi. İbnü'l-Ahmer, Nasrîler hânedânının meskûn bulunduğu Urcûne'de kendisine başkan olarak biat edildikten sonra (629/1232), civar bölgelerden başlayarak Orta ve Güney Endülüs'te hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Bu durumda, iki taraftan biri diğerini bertaraf etmek isteyince, İşbiliye yakınında yapılan savaşı İbn Hûd kaybetti (631/1233). Ancak, bundan bir yıl kadar sonra iki lider arasında umulmadık şekilde bir mütâreke antlaşması yapıldı.[2]

İki büyük Endülüslü liderin barış yapmaları, Kastilya kralını endişelendirmiş olacak ki, derhal Endülüs topraklarına girerek İbnü'l-Ahmer'in sâhibi bulunduğu Ceyyân mıntıkasına kadar ilerledi. Bu sırada, kadısı isyan etmiş olan Leble'yi kuşatmakla meşgul bulunan İbn Hûd, hemen kuşatmayı kaldırdı. Burada, Fernando'nun elçisi kendisine geldi. Yapılan görüşmeler sonunda mütâreke antlaşması yenilendi (632/1235). Kastilya ile İbn Hûd arasında yapılan ve süresi 3 yıl olan bu antlaşmaya göre, krala 3 yıllığına 130 bin dinar haraç yanında, eş-Şârât (Sierras Morina) bölgesinde Müslümanların artık savunamayacakları bir konumda bulunan 30 kadar kale verilecekti. Fernando, geriye dönerken kendisine vaat edilen kalelerin işgalini gerçekleştirdi.[3]

İbn Hûd zamanında Kastilya kralı III. Fernando Endülüs'e yoğun saldırılar yapmış ve pek çok yeri işgal etmişti. Ancak, onun asıl amacı Kurtuba şehrini ele geçirerek güneye doğru

2 İbn İzârî, IV, 331, 342
3 O'Callaghan, *History*, s. 343-344

inmek ve sonunda İberya Yarımadası'nda Müslüman varlığına son vermek yani, Reconquista hareketini başarıyla sonuca götürmekti. Eski Endülüs hilâfet pâyitahtı olan Kurtuba, Muvahhidler'in Endülüs'te çözülmesinden sonra Muvahhid vâli Ebû'r-Rebî'in katledilmesiyle bir otorite boşluğu içine düşmüş, daha sonra İbn Hûd ile İbnü'l-Ahmer arasında birkaç kez el değiştirmişti.

Rebiulâhir 633 (Aralık 1235) tarihinde bir Kastilya süvârî birliği şehre gece saldırısı gerçekleştirdi. Birbirinden surlarla ayrılan beş ayrı mahalleden oluşmakta olan şehrin, birinci bölgesi "eş-Şarkıyye" ve diğer dört bölgesiyse "el-Medine" adıyla anılmaktaydı. Kastilya birliği, irtidât eden bir Kurtubalı sayesinde eş-Şarkıyye mahallesinin zayıf yanlarını öğrendikten sonra mahalleye girmeyi başardı. Mahallede çok Müslüman öldürüldü. Kurtulabilenler, şehrin merkezine kaçtı. Diğer mahallelerde olay duyulunca, derhal savunma güçleri devreye girdi. Hıristiyanlar, burçlardan birine sıkıştırıldıklarında direnişe geçtiler ve Kastilya'ya âcil yardım çağrısı gönderdiler.[4]

Hıristiyanların şehri kuşatması esnasında, Kurtubalılar iyi bir savunma için toplumsal bir birlik hâlinden mahrum durumdaydılar. Bu durumda, idaresini benimsedikleri İbn Hûd'tan imdat istemeleri beklenen bir davranıştı. Bu sırada Mürsiye'de bulunan ve tehlikeyi haber alan İbn Hûd, 35200 mevcutlu ordusuyla Kurtuba'ya yöneldi. Şehre varmadan önce İsticce yakınında ordugâh kurdu. Kurtubalılar ise, bir an evvel onun Kastilyalılar ile kararlı şekilde çarpışmasını bekliyorlardı. Gerçekte İbn Hûd, ilk anda düşmanla savaşa girmiş olsa gâlip gelerek onları geri gönderme şansı yüksek görünüyordu. Çünkü, düşmanın mevcudu kendisininkinden çok daha azdı. Ne var ki, İbn Hûd her nedense beklenen yapmadı ve bir süre hareketsiz olarak yerinde kaldıktan sonra, şehri kendi hâline terk ederek bölgeden ayrıldı. Sebe-

4 İdrîsî, I, 574, 581.

bi ise, (İslam kaynaklarında bu hususta hiç ayrıntı olmadığı için Hıristiyan kaynaklarına göre) İbn Hûd'un Belensiye sâhibi Ebû Cemil Zeyyân'dan acil yardım çağrısı almasıydı. Ebû Cemil, Aragon kralı Jaume'un şiddetli baskısına mâruz kalmış durumdaydı. Bu çağrı üzerine İbn Hûd, savaşmaktan vazgeçerek sâhip olmak istediği Belensiye yönüne hareket etti.[5]

Sebep ne olursa olsun, sonuçta şehir kendi kaderiyle başbaşa kalmıştı. Kral Jaume her taraftan kuşatmayı sıkılaştırdı ve her türlü besin kaynağını kesti. Böylece, tam bir ambargo uygulamasıyla muhâsara hareketi şiddetlendi. Besin kaynakları tükenen şehir halkı ise, sonunda can ve mal güvenliklerine karşılık teslim olacaklarını krala bildirdiler. Ancak, eskiden beri çetin ceviz olarak bilinen Kurtubalılar, düşmanın da yiyecek sıkıntısı içerisinde olduğunun farkında olarak teslim olmaktan vazgeçtiler ve dara düşen düşmanın kuşatmayı kaldırmasını beklemeye koyuldular.[6]

Kral ise, Kurtubalılar'ın teslim olmaktan vazgeçmelerinde İbn Hûd'un parmağı olduğunu düşündü. Derhal İbnü'l-Ahmer ile bir ittifak antlaşması yaptı. Kendileri için tehlikenin daha da büyüdüğünün farkına varan Kurtubalılar, şartların tamamen aleyhlerine olduğunu gördüler ve önceden anlaştıkları gibi tekrar teslim olmaya karar verdiler. Çünkü, kuşatmanın üzerinden sekiz-on ay geçmiş ve şehrin kurtuluşu için umut verici hiçbir gelişme olmamıştı. Bilakis, İbnü'l-Ahmer'den sonra İbn Hûd da kral ile arasındaki antlaşmayı senelik 52 bin dinar haraç karşılığında 6 yıllığına yenilemişti. Kurtubalılar'ın teslim olma şartlarını, Kastilya'nın din adamları ve bazı seçkinleri kabul etmek istemediler. Onlar, şehrin zorla alınarak içeride bulunan bütün Müslümanların öldürülmesini ve bütün varlıklarına el konulmasını istiyorlardı. Haçlı ruhuyla yoğrulmuş Avrupalıların Müslümanlara karşı elde ettikleri pek çok başarılı işgal hareketinin tarihine göz

5 O'Callaghan, *History*, s. 345.
6 O'Callaghan, *History*, s. 344.

atıldığında, "şehre zorla girelim, içeride bulunan bütün Müslümanları öldürüp mallarına el koyalım!" şeklinde dile getirilen bir zihniyetin işgalcilerde hâkim olduğunu sıkça görmek mümkündür.[7]

Kastilya ileri gelenlerinin isteklerine karşı kral, böyle yaptıkları takdirde umutsuzluğa kapılacak olan halkın şehirdeki her yeri ve herşeyi tahrip edeceğini söyleyerek onların isteğini kabul etmedi. Taraflar arasında teslim antlaşması yapıldıktan ve kabul gördükten sonra, Kurtubalılar menkul mallarını yanlarına alarak açlıktan perişan olmuş bir halde şehirlerini terk ettiler ve Endülüs'ün diğer şehirlerine dağıldılar. Kastilya ordusu da şehre girdi (23 Şevval 633/30 Haziran 1236).[8]

Kurtuba Ulucâmii tepesine haç dikilerek kiliseye çevrildi. Ayrıca, bundan 239 yıl evvel Hâcib el-Mansûr tarafından 997 tarihindeki Şente Yâkub seferi sırasında ele geçirilerek, Kurtuba'ya kadar Hıristiyan esirlerin sırtında getirtilmiş olan Şente Yâkub Kilisesi çanlarını, kral aynı şekilde bu kez Müslüman esirlerin sırtında taşıtarak geriye gönderdi.[9] Böylece, Endülüs'ün en büyük şehirlerinden birisi ve Endülüs'ün ilim-kültür merkezi olan bu değerli İslam şehri, fethedildiği 92 (711) yılından bu yana *525 yıl Müslümanların elinde parıldayan bir bilim-medeniyet meşalesi olarak kaldıktan sonra* kaybedilmiş oluyordu. Kurtuba'nın düşmesi, artık diğer Endülüs şehirlerinin de sonunun geldiğinin açık işaretiydi. Her ne kadar zâhiren bağımsız gibi görünseler de, Endülüs hâkimi olan iki lider de gerçekte Kastilya'nın tâbiiyeti ve hoşgörüsü altında haraç vererek varlıklarını sürdürebiliyorlardı.

---

7 Nitekim, 1189 tarihinde Şilb şehrinin Haçlılar ile birleşen Portekizliler tarafından işgali sırasında da aynı zihniyetin tezâhürüne şâhit olunmuştu. Ayrıca, el-Cezâiru'ş-Şarkıyye'den Meyûrka adasının işgali sırasında da aynı zihniyetle Aragonlular, 24 bin civarında Müslüman halka katliâm uygulamışlardı. İslam fetihleri tarihinde ise, bu türden bir anlayışın izine rastlamak çok zordur.

8 İbn İzârî, IV, 331; Himyerî, s. 458-59.

9 İnân, V, 424-25.

İbn Hûd, 24 Cemâziyelevvel 635/12 Ocak 1238 tarihinde vefât etti. Kendisinin dokuz küsür yıl süren Endülüs hâkimiyeti dönemi, kargaşaya düşen Endülüs için nisbeten istikrar ve iyileşme dönemi olmuştu. Vefâtıyla devleti de sona erdi ve Endülüs hâkimiyeti tamamen İbnü'l-Ahmer'in eline geçti (Ramazan 635/Mayıs 1238).[10]

Endülüs'ün Muvahhidler idâresinden çıktığı 1238 yılı ile, şeklen bağlılığın sona erdiği 640 (1242) tarihinden sonraki Endülüs tarihinde Müslüman-Hıristiyan siyasî ilişkileri, şu başlıklar altında cereyan etmiştir: Kastilya saldırılarına karşı İbnü'l-Ahmer'in karşı koyma çabaları, 1236 tarihinde Enîşe'nin kaybı,[11] 1238 tarihinde Aragonlular ile yapılan savaşlar sonucunda Belensiye'nin kaybı,[12] Doğu Endülüs'te Mürsiye ve çevresindeki kayıplar, İbnü'l-Ahmer'in III. Fernando ile mücâdelesi (642/1244), İşbiliye çevresinin Kastilyalılar tarafından işgali ve İşbiliye'nin düşüşü (646/1248),[13] Endülüs şehirlerinin hızla düşüşünden sonra elde sadece Gırnata şehri kalmıştır.[14]

Gırnata merkezli Benî Ahmer Emîrliği'nin sınırları güneyde Ceyyân, Beyyâse ve İsticce'den Akdeniz'e; doğuda Elmeriye ve İlbîre'ye; batıda el-Vâdî'l-Kebîr bitimine kadar uzanıyordu. Şennîl nehriyle es-Selc (Siyera Nevada) dağları ve He-

10 İbn İzârî, IV, 296, 342-43; Makkarî, *Nefh*, I, 344 vd.

11 İbnü'l-Ebbâr (ö. 659/1260), *el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî'l-Imâm Ebû Alî es-Sadefî*, Kahire 1967, s. 108; Himyerî, s. 41.

12 Himyerî, s. 97.

13 Himyerî, s. 58-60.

14 Hıristiyan krallıkların doğuşu-gelişimi ve Endülüslülere karşı Reconquista hareketindeki başarıları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ali el-Muntasır el-Kettânî, *İnbiâsü'l-İslam fi'l-Endelüs*, Mecmeu'l-Buhûsü'l-İslâmiyye, İslamâbad 1992, I, 36-58; Hitti, III, 870-882; Jacques Attali, *1492*, çev. M.Ali Kılıçbay, Yapı Kredi, İstanbul 1992, s. 37 vd.; Roux, s. 87 vd.; Kürşat Demirci, "Engizisyon", *DİA*, XI, 238-41; L.P. Harvey, "The Political, Social And Cultural History of the Moriscos", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 201-234; Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülahazalar", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV, Ankara 1996, s. 25-48; Jan Read, *The Moors in Spain and Portugal*, Faber and Faber, London 1974; L.P. Harvey, *Islamic Spain 1250 to 1500*, Chicago 1990, s. 324 vd.; Nebil Abdülhay Rıdvan, *Cülhûdü'l-Osmâniyyîn li inkâzi'l-Endelüs ve istirdâdihî fî matlai'l-Asri'l-Hadîs*, Mektebetü't-tâlibi'l-câmî, Mekke 1988, 29 vd.; Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 70-90, 103-144, 197-216.

dâbâtü'l-Büşşerât tepelikleri ülkenin ortasında baştan başa uzanıyordu. Endülüs'ün mirâsını devralmış olarak bu devlet, 1492 yılı Ocak ayının ikisine kadar 253 yıl, 7 ay süreyle hayâtiyetini sürdürebilecektir.[15]

Yeni siyasî oluşumla saltanatını güçlendirmiş bulunan İbnü'l-Ahmer'in, bir İslam ülkesi lideri olarak meşrûiyet yani, İslam ülkeleri arasında tanınmasını sağlayacak bir kimlik ya da sıfata ihtiyacı vardı. Daha evvel metbûsu olduğu İbn Hûd'un vefâtından sonra, Endülüs'teki hâkimiyetleri tamamen yıkılmış olan Muvahhidler'in sancağı altına girmeyi benimsedi ve halîfe er-Reşîd'e biatını ilân etti. Ülkesinin her yanında halîfe için biat aldı. er-Reşîd de bu biat arzını memnûniyetle kabul etti (637/1239). Muvahhidler'e olan bağlılığını er-Reşîd'in 640 (1242) tarihinde vefâtına kadar devam ettiren İbnü'l-Ahmer, Muvahhidler'in son bulması üzerine bu tarihten itibaren Tunus merkezli İfrîkiye'deki Hafsîler'e yöneldi ve Emîr Ebû Zekeriya el-Hafsî'ye itâat arz etti. Hafsîler'e olan bağlılığı, Ebû Zekeriya'dan sonra da sürdü. Hıristiyanlar ile ilişkilerde ise, İbnü'l-Ahmer bazen çatışmaya girmek zorunda kalsa da, haraç ve toprak karşılığında daha çok 20 yıl gibi uzun süreli antlaşmalar yaparak barış ortamını ve devletini korumaya çalışmıştır. Emîrlik, bazen de Afrika'da bir başka İslam devleti olan Merînîler'den Hıristiyanlara karşı yardım almak mecburiyetinde kalıyordu. Nitekim, bu dönemde Merînîler'in Endülüs'e geçerek daha evvel Murâbıtlar ve Muvahhidler'in yaptığı gibi Hıristiyanlar ile mücâdeleye girdikleri olmuştur.[16] Ancak, bütün bunlara rağmen, Hıristiyanlar'ın baskısı hiçbir zaman eksik olmamıştır.[17] Çünkü, asırlardır

15 Nasrîler hakkında geniş bilgi için bkz. İbn İzârî, IV, 330 vd.; E. Levi-Provençal, "Nâsrîler", *İA*, IX, 114-118.

16 Merînîler hakkında bilgi için bkz. M. İsa el-Harîrî, *Târîhu'l-Mağribi'l-İslamî ve'l-Endelüs fi'l-asri'l-Merînî 610/1213-869/1465*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1987.

17 Ebû'l-Fidâ', II, 431; Nasrîler'in Hıristiyan İspanya krallıklarıyla ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Nûre M. Abdülaziz et-Tûycerî, "Alâkatü Memleketü Benî'l-Ahmer bi'd-Düveli'n-Nasrâniyye", *Dirâsât Endelüsiyye*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1987, s. 73-87.

süren Hıristiyan Reconquistası'nın artık bu aşamadan sonra doğal gelişim sürecini kesin şekilde sonuçlandırması kaçınılmaz görünüyordu. Yani, İberya Yarımadası'nda Reconquista'nın iki aşamasının tamamlanmasından sonra, Nasrîler dönemiyle birlikte üçüncü ve son aşamasına (1238-1492) giriliyordu.

Garnata veya İgranata şeklinde de söylenişi bulunan Gırnata adının menşei, Vizigot ve Roma dönemlerine dek uzanır. Sözlük anlamı "nar"dır. İspanyolca karşılığı "granada" ve Arapça karşılığı da "er-Rummân" veya "er-Rummâne"dir. Kaynak ve araştırmalarda, tabi güzelliklere sahip bir şehir olması veya çevresinde nar ağaçlarının bol olması sebebiyle bu isimle adlandırıldığı belirtilmektedir. Cebelü's-Selc, Cebelü Şüleyr (Siyera Nevada) dağlarının kuzeybatı yamaçlarından aşağıya doğru uzanan derin bir vadi içerisinde yer alır. Doğusu ve batısı yüksek ağaçlı bahçelerle ayrıca, güneyi el-Vâdî'l-Kebîr (Guadalquivir) nehrinin bir kolu olan Şennîl nehri ile çevrilidir. Şennîl'in kolu olan Hadderu (El Darro) nehri ise şehrin doğusundan geçer. Gerçekten de Gırnata, fevkalade tabi güzellikleri olan bir şehirdir. Dağlarından yazları bile kar suları şehrin nehirlerini besler ve tarım alanlarından bol verim elde edilirdi. Bu sebeple olsa gerek Gırnatalılar bahçelerine "cennet" derlerdi. Şehrin o zamanki nüfusu ise yarım milyondan fazla olarak tahmin edilmektedir. Şehir, sokakları, evleri ve yeşil alanlarıyla zaman içinde İslam mimarisinin harika örneklerinden birisi haline gelmiştir.[18]

Düşen son Müslüman kalesi olması bakımından Müslümanlarca Endülüs şehirlerinin en kahramanı sayılan Gırnata, Reconqustador Ferdinand ve Isabella'dan başlayarak bütün İspanya krallarının gözde şehri haline gelmiştir. Onlar bu şehrin imarına ve İslamî dönemlerde olduğu gibi bir ilim merkezi olarak kalmasına özen göstermişlerdir. Mesela, 1531

18 "Cennetü'l-Arz", "Cennetü'l-Hufre", "Cennetü'l-Arîf" (Generalife) ve "Cennetü'l-Hiref" gibi. Bkz. İnân, VI, 23.

yılında İmparator V. Karlos (Şarlken) devrinde (1519-1556) meşhur Gırnata Üniversitesi kurulmuştur.

Endülüs'ün son kalesi bu Gırnata şehrinde, 1238'li yıllardan 1492 yılına kadar süren Nasrîler'in hâkimiyeti döneminde, Endülüslülerin İspanyol Reconquistası karşısında ne durumda olduklarını göstermesi açısından çok önemli gördüğümüz bazı olayları buraya taşımak istiyoruz. Gerçekte, olayların bu kadarı bile Nasrîler dönemi Endülüs'ünün ya da Endülüslülerin iç durumunu yansıtması açısından yeterlidir sanıyoruz.

Gırnata'da hüküm süren Nasrîler'in tahtına 1466 yılında Sultan Ebu'l-Hasan Ali İbnü'l-Ahmer geçti. Fakat, Zağal lakaplı kardeşi Ebu Abdullah ona karşı çıkarak Mâlega şehrinde kendisine biat aldı. Böylece iki kardeş arasında taht kavgası başladı. Ancak, sonuçta Zağal boyun eğmek zorunda kaldı. Ebu'l-Hasan Ali'nin iki hanımı vardı. Bunlardan birisi amcasının kızı Âişe ve diğeri İsabella adında Hıristiyan bir İspanyol idi. İsabella Müslüman olunca Süreyya adını almıştı. Ali, bu kadını Âişe'ye üstün tutardı ve ona karşı olan sevgisini göstermek için Süreyya'nın oğullarından birini veliaht tayin etti. Bu durumda Âişe kıskançlık duygularıyla yanına çocuklarını da alarak saraydan kaçtı. Halk Âişe'yi destekledi ve onun oğullarından Ebu Abdullah'a biat etti. Kaçınılmaz olarak baba-oğul arasında iç savaş başladı ve uzun süren savaşlar sonunda oğul Ebu Abdullah taraftarları galip geldi. Böylelikle tahta geçen Ebu Abdullah, bir süre sonra topraklarına saldıran İspanyollara karşı savaşa çıktı. Fakat, yenilerek esir düştü.

Bu durumda başşehir Gırnata halkı, baba Ebu'l-Hasan Ali'ye tahta geçmesini teklif ettiler. Baba Ali, tahtından olduktan sonra Mâlega'ya sığınmış ve kısa süre sonra da görme yeteneğini yitirmişti. Bu haliyle sultanlık makamını kabule yanaşmadı ve kendi yerine Zağal lakaplı kardeşi Ebu Abdullah'ı önerdi. Tahta geçen Zağal, cesur ve yiğitliğiyle meşhurdu. O da İspanyollara karşı büyük savaşlara girişti. Zor durumda kalan İspanyollar, ellerinde esir bulunan eski sul-

tan Ebu Abdullah'ı serbest bırakıp yanına ordu da vererek sultan amcasının karşısına sürdüler. Amca-yeğen arasında taht savaşları sürdü gitti. Sonuçta Ebu Abdullah amcasına galip gelerek yönetimi ele aldı.[19]

İşte bu olaylar cereyan ederken ve Endülüs'te iç savaşlar sürerken Hıristiyan İspanyollar fırsatı iyi değerlendiriyorlardı. Her fırsatta Müslümanlara saldırıyor ve toprak kazanıyorlardı. Müslümanlara da kaybettikleri şehirlerinin ardından ağıtlar düzmek kalıyordu.[20] Bu arada gelişen yeni bir olayla daha da güçlendiler.

Hıristiyan İspanya'yı teşkil eden iki büyük krallık, Aragon Kralı ve "haçlı seferi şampiyonu"[21] V. Ferdinand ile Kastilya Kraliçesi İsabella'nın 1469 yılında evlenmeleriyle birleşti. Bu durumda Endülüs Devleti'nin son temsilcisi Nasrîler ile daha rahat mücadele edebilirlerdi. Nitekim öyle de oldu ve 1490 yılında Gırnata'yı kuşattılar. Endülüslülerin direnişleri fayda etmedi ve 21 Muharrem 897/25 Kasım 1492 tarihinde imzalanan Teslim Antlaşması'ndan[22] sonra 25 Rebîülevvel 897/2 Ocak 1492 tarihinde Sultan Ebu Abdullah, şehri İspanyollar'a teslim etmek zorunda kaldı.[23]

Bu olaydan sonra artık İberya Yarımadası'nda Müslümanların hâkimiyeti tamamen sona ermiş ve böylelikle, dünya tarihinde Müslümanlara âit altın bir sayfa da kapan-

---

19 Henry Charles Lea, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs ba'de sukûti Gırnata*, çev. Hasan Saîd el-Keremî, Dâru Lübnan, Beyrut 1988, s. 31-32. Daha fazla bilgi için bkz. Sa'dûn Nasrullah, *Târîhu'l-Arabi's-siyâsî fi'l-Endelüs*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1998, s. 383 vd.; İnan, VI, 191 vd.

20 Özellikle Tuleytula'nın kaybı, Endülüs tarihinde ilk büyük felâketti. Bu konuda düzülen ağıtlar için bkz. Makkarî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed (Ö. 1041/1631), *Azharu'r-Riyâd fi Ahbâri Kâdî 'Iyâd*, thk. Abdüsselam Herrâs, İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, Rabat 1978, I, 46 vd.

21 Braudel, *Akdeniz*, II, 30.

22 Teslim Antlaşmasının maddelerini görmek için bkz. Lea, s. 32-38; Nasrullah, s. 400-407; Kettânî, II, 548-560.

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kettânî, I, 58 vd.; Washington Irwing, *Sukûtu Gırnata âhiru'l-memâliki'l-İslâmiyye bi'l-Endelüs*, çev. İsmail el-Arabî, Cezayir 1988; İnan, VI, 229 vd.; Thomas Ballantine Irwing, *Dates Names and Places: The End of Islamic Spain*, Iowa 1990, s. 1 vd.; Biştâvî, s. 92; Muhammed Razûk, s. 51 vd.; Rıdvan, s. 63-85.

mış oluyordu. Gırnata'da Nasrîler'in devlet idare merkezi el-Hamrâ Sarayı'nın duvarlarını süsleyen hatlarda en çok kullanılan âyet, "Lâ Gâlibe illallâh"tır. Bunun anlamı, "sonuçta Gâlip ve üstün olan sadece Allah'tır" şeklindedir. Endülüs Müslümanları, bu hat seçimini rasgele yapmamış olsalar gerektir. Çünkü, onlar birşeyin farkındaydılar ki, asırlarca da sürse Hıristiyan Avrupa'nın içinde ilânihâye varlığını koruyabilmek çok müşkil ve belki de muhâl birşeydir. Nitekim, daha Endülüs'ün fethi yılı olan 711'den sadece 7 yıl sonra küçük bir direniş hareketiyle başlayan Reconquista sürecinde İspanyollar, diğer Avrupa milletleri ve devletlerinin de desteğiyle Müslümanları ülkeden çıkarmak fikri ve hareketinden bir an geri durmamışlar, sonuçta buna muvaffak olmuşlardır.

> "Ortaçağ'da Avrupa'nın öteki ülkelerinden çok daha hoşgörülü olmuş, daha geniş toplum ve kültür ufuklarını sınamış olan İspanya'da, artık Avrupa'da ömrünü doldurmuş bulunan Ortaçağ değerleri, tutkulu inançlar ve bağnazlık, Yeniçağ'ın içinde, Yeniçağ'ın düşünüş biçimleriyle birlikte sürüp gidecekti. Tıpkı bir zamanlar kendi yurdunda ömrünü tamamlayan Romalılığın İber topraklarında varlığını sürdürmesi gibi."[24]

Sekiz asır farklı yoğunluklarla bu Reconquista hareketinin etkilerini derin şekilde hisseden Endülüslüler, artık bu topraklarda var olmayı sürdürmenin kendileri için ne kadar çetin ve belki de imkansız bir şey olduğunu anlamış olmalıdırlar. Tarihlerinin son deminde inşâ ettikleri o muhteşem yapının her yanına da işte bu gerçeği yansıtan "Lâ Gâlibe illallâh" ifadesini, her hâlükârda Allah'a tevekkül etmenin tesellisi içinde nakşetmişlerdir. Bunun gerçek anlamı ise, "Bir müddet bizim ve sonra bir müddet de düşmanlarımızın elinde olabilir bu topraklar fakat, sonuçta bu ülkenin de bu dünyanın ve bütün kâinâtın da hâkimi ancak Allah'tır ve herşey yine sadece O'na dönecek, O'na kalacaktır, başka kimseye değil." Bu, Allah'a olan bütün bir inancı ve teslimiyeti gösteren

24 Işık, s. 74.

etkileyici bir davranışı yansıtmaktadır. "Hayrihî ve şerrihî minallâh: Hayrı da şerri de takdir eden Allah'tır" ya da, zaferi nasip eden Allah olduğu gibi hezîmete dûçar ederek imtihan eden ve tarihin akış kanunlarını koyan da yine Allah'tır. "Lâ Gâlibe illallâh"ın sırrına teslim olmanın getirdiği tevekkül ve rızanın Allah'a karşı söylenen bir başka ifadesini biz, Endülüslüler adına Yunus Emre'den dinleyelim..

Hoştur bana senden gelen
Ya gonce gül yahut diken
Ya hil'at ü yahut kefen
Nârın da hoş nûrun da hoş.

C.

Endülüs'ün Düşüşü ya da Reconquista'nın Başarı Sebepleri

İslam fethinin ilk yıllarında başlayan İspanya Hıristiyanlarının direnişi, uzun yıllar boyunca bilinçli bir şekilde ısrar ve sabırla sürdürülmüştür. Bu direniş, yerleşen İslam hâkimiyetinin zamanla kalıcı bir karakter kazanmasına rağmen yok olmamış bilakis, Hıristiyanların Endülüs'ü geri alma yani Reconquista hareketine dönüşmüş ve Endülüslü Müslümanların hazırladıkları fırsat ortamlarında Reconquista başarıya ulaşmıştır.

İberya Hıristiyan toplumunun[1] Endülüs Müslümanlarına karşı gerçekleştirmiş olduğu bu hareketin başarısı altında yatan çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bunları basitten daha önemliye doğru sıralayarak üç başlıkta özetledik: 1. Fizikî şartlar, 2. Hıristiyanların dinî, siyasî, toplumsal, askerî durum ve motivasyonu, 3. İç kargaşa sebebiyle Müslümanların

1 İslam kaynaklarında kayıtlı olan milletler tasnifine göre, o zamanki Avrupa kavimleri için "Rûm" adı kullanılmaktadır. Bu tabir, aynı zamanda Roma ve Bizans İmparatorluğu için de kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Sâid el-Endelüsî, s. 96 vd.; krş. Bishko, "The Reconquest", III, 1.

zaaf yaratan tavır ve durumları. İlk maddeden başlayarak ayrıntılara bakalım.

Himyerî ve İdrisî gibi İslam coğrafyacı-tarihçilerinin verdikleri bilgilere baktığımızda, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında yapılan savaşların kaderini belirleyen etkenlerin, tarafların hazırlık ve güçleri yanında İberya Yarımadası'nın fiziki-coğrafî şartlarında da aranması gerektiği sonucuna varırız. Dağlar, platolar, nehirler, ovalar ve insan aktivitesini – iletişimini sağlayan yollar ile kaleler ve şehirler, savaşlara büyük etkisi olan tabiat unsurlarıdır. Reconquista'nın cereyân ettiği asırlar boyunca, Endülüs'ü baştan başa her yandan bir ağ gibi saran kara, deniz ve nehir yollarının sağladığı ulaşım kolaylığı, diğer fiziki şartlar içerisinde en dikkate değer olanıdır. Yolların önemli bir kısmını ve bağlantı noktalarını elinde bulunduran taraf, bunu siyasi-askeri ve ticari hâkimiyeti yolunda değerlendirme avantajına sahip oluyordu.

İberya Yarımadası'nın yol sistemi, Roma döneminde oluşmuş ve daha sonra iki ana istikâmette dallanarak şekillenmiş bir yapıdan ibaretti. Bu ana istikâmetlerin hareket merkezlerinden birisi, Hıristiyan hacıların uğrak yeri olan Şente Yâkub, diğeri ise, Müslümanların siyâset-medeniyet merkezi olan Kurtuba idi.[2] Yol sistemi, bir devletin iletişim-ulaşım sisteminin de esasıdır. İletişim konusunda Doğu İslam dünyasında ve Endülüs'te görülen dikkat çekici devamlılığın benzeri sadece İspanya Hıristiyan devletlerinde değil, bütün Avrupa ülkelerinde yoktu. Roma'dan sonra okumasız yazmasız bir medeniyet getiren Germen istilası haberleşme geleneğini de ortadan kaldırmış, devlet kavramından yoksun barbar krallıkları V. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar devlet posta servisinden habersiz olmuşlardı. Charlemagne'ın IX., I. Othon'un

2 İdrîsî, I, 574, 581; krş. Lomax, s. 94; Kennedy, s. 56. Kurtuba'nın Endülüs İslam medeniyeti içindeki yeri konusunda geniş bilgi için bkz. S. Abdülaziz Sâlim, *Kurtuba hâdıratü'l-hilâfe fi'l-Endeliis*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1984, özellikle Murâbıtlar-Muvahhidler dönemleri için bkz. s. 142 vd.; Ahmed Fikrî, *Kurtuba fi'l-asrı'l-İslamî*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1983, 135 vd.

X. yüzyılda kurdukları imparatorluklar bile bunu başaramamışlardı. Söz konusu durum doğrudan toplumun örgütlenme biçimiyle ilgiliydi.[3]

Batı Avrupa'nın büyük bölümünde, bilhassa İspanya'da Roma'dan miras kalan yollar bulunmaktaydı. Fakat, bu yollar onarılamamıştı. Bu yüzden, yolcular mümkün olan her yerde su yolunu tercih etmekte, sıklıkla büyük nehirleri kullanmaktaydılar. Fakat, esas tercih denizlerdi. Tüccarlar mallarını katır kervanlarıyla veya su yoluyla taşımaktaydılar. İletişimin ancak doğrudan ilişkiler çerçevesinde sağlanabildiği Hıristiyan dünyasında gezginci şâirler, din adamları, panayırlar ve tek tük görülen haber mektupları dış dünya ile ilgili sınırlı haber ihtiyacını karşılayan unsurlardı.[4]

Hıristiyan dünyanın bu durumuna karşın, İslam dünyası daha gelişmiş iletişim imkanlarına sahipti. Kayrevân'dan Atlantik Okyanusu sahilindeki Sûsü'l-Ednâ'ya kadar 2150 millik yol, Endülüs ile Doğu arasındaki trafiğin ana karayoluydu.[5]

Roma dünyasıyla ilgili "bütün yollar Roma'ya çıkar" söylemine karşılık, tarihî şartların çağrıştırdığı benzeşim sonucu İberya tarihi coğrafyası için de söylenebilecek veciz ifade, bütün yollar Tuleytula ve Kurtuba'ya çıkar olabilir. Ancak, bu yollardan dost ya da düşman herkes geçebileceği için onların korunması önem arz etmekteydi. Mesela, yağışlı havalarda korumasız fakat, aşılamaz hale gelen yolların çamur sorununu I. Alfonso 1126 tarihinde fark etmiş ve III. Fernando ise, 1236 tarihinde gerçekleştirdiği Kurtuba kuşatmasına giderken izsiz, yerleşimsiz alandan yol bularak yağış engelini aşmayı başarmıştı.[6] Bu bilgiden, o yıllarda kuzeyden gelen Kurtuba yolunun bağımsız olduğunu anlıyoruz. Belki de İslâmî dönemde bu yolun, bir gün Hıristiyanların eline düşebi-

3 Hayati Tüfekçioğlu, *İletişim Sosyolojisine Başlangıç*, Der, İstanbul 1997, s. 108-110.
4 Tüfekçioğlu, s. 111-112.
5 Mez, s. 563.
6 Lomax, s. 95.

lir ihtimaline karşı bilinçli olarak böyle bırakılmış olduğunu düşünebiliriz. Her iklim şartında yakın kale muhâfızlarınca iyi korunan Batalyevs, Mâride, Medellin ve Kal'atü Rebah'ta Vâdîâne (Guadiana) geçitleri; Tütayle, Sarakusta ve Turtûşe bölgelerindeki İbru nehri geçitleri ile Tâcu nehri üzerinde bulunan el-Kantara (Alcantara), Talebîre, Tuleytula, Fentidûnya (Fuentiduena) ve Ûrîc (feribot benzeri) mevkilerinde bulunan köprüler,[7] nehirlere karşı yolların aşılmasına yaradığı gibi, saldırı harekâtlarında taraflara savunma veya taktik avantaj noktası da teşkîl etmekteydi.

Yarımadayı saran bu yollar ve köprüler, Hıristiyan devletlerin Reconquista hareketinin belkemiğini teşkîl eder nitelikteydi. Ticaret, savunma ve savaş gibi hayatî konuları, bu tür fizikî vasıtalar sayesinde toplumsal gerçekliğe dönüşebiliyordu. Nitekim Portekiz krallığı, Roma'nın Braga adlî bölgesinin mirasçısı olarak, bölge yöneticilerinin işgal ve yağma amaçlı seferleri için kullandıkları Braga-Üşbûne yolu aşağısındaki bölgede gelişerek olgunlaşmıştır. Aynı şeyi, Aşturga bölgesinden başlayarak Semmûre, Şelemenka, Kâsareş ve Mâride yoluyla İşbiliye'ye ulaşan Gümüş Yol hattı boyunca gelişen Leon Krallığı; ya da Tarrakûne bölgesinin bir parçası olarak meydana çıkan ve Augusta yolu boyunca yayılarak gelişen Katalonya-Barselona Krallığı için de söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Eski Kastilya, güneye götüren büyük yola sâhip değildi. Onun anayolu doğu-batı istikâmetinde geliştiği için Sarakusta ve Liyûn'a karşı ilgisi gelişmişti. Ancak, Kastilya ne zaman ki Tuleytula'yı ele geçirdi (478/1085), işte o zaman Güney Endülüs'e yani, Kurtuba ve İşbiliye'ye doğru yolu pürüzsüz şekilde açılmıştı.[8] Zâten, Reconquista'nın hızlanması da bu zamana tekâbül etmektedir.

Fizikî şartların önemli unsurlarından olan kalelere gelince, bunlar esas olarak şehirlerde ikâmet eden ve asıl amacı

---

7 Lomax, aynı yer.

8 İdrîsî, I, 541, 574; Lomax, s. 95; Iberya Yarımadası'nda yollar, geçitler ve diğer fizikî mekânları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Imamüddin, *Aspects*, s. 2-5.

düşmana âit yerleşim yerlerini ele geçirmek olan, ayrıca yeri geldiğinde yağmacılıktan da hoşlanan savaşçıların etkili müdâfaa merkezleriydi. Bu sebeple, şehir duvarları Âbile'de olduğu gibi yüksek (13 m) veya Kûriye'de olduğu gibi kalın (8 m) olmalıydı. Endülüs kaleleri klasik Ortaçağ, Roma, hatta Tarrakûne gibi Roma öncesi dönemi işçiliğini, Tuleytula'daki Tâcu vâdisi benzeri doğal nitelikleri, ya da Şekûbiye'deki Roma su kemeri gibi erken dönem yapı özelliklerini yansıtırlar. Uklîş'te olduğu gibi pek çok şehrin, savunmacıların son çare olarak geri çekilip sığındıkları bir iç kalesi vardır. İç kale ve dış kalenin de dışında nüfusu sürekli artan yerleşim yerleri, çağın savunma anlayışıyla tezat teşkîl eder tarzda gelişme gösterirdi. Nitekim, şehrin bu banliyösü düşmanın saldırısına ilk hedef olduğu için genellikle savaşın ıstırabını ağır şekilde çeken taraf olurdu.[9]

Endülüs şehirlerinin çoğu, direkt bir saldırıya veya kısa bir kuşatmaya karşı mukâvemet edebilirdi. Ancak, bütün modern çağ öncesi dünya kalelerinde olduğu gibi, açlıktan ölmenin eşiğine getirecek tarzda şiddetli ve uzun kuşatmalar sonunda teslimiyet kaçınılmaz olurdu.[10]

İspanya'da Müslümanların fethettikleri yerleri İslamlaştırma politikası kadar, Reconquista hareketi sonucu alınan Endülüs şehirlerinin tekrar Hıristiyan halk ile iskânı ya da hıristiyanlaştırılma politikası ve bu topraklarda kalan Müdeccen Müslümanların ve Yahudilerin durumları da Reconquista sürecinde araştırılması gereken önemli mevzulardandır. Çünkü, kendi topraklarında yaşayan Müslümanlar ile Yahudilerin sadâkatsizlik ihtimaline karşı Hıristiyan devletlerin onları zorla tehcîre tâbi tuttukları ve yerlerine Hıristiyan göçmenleri yerleştirdiklerine dâir tarihî kayıtlar az değildir.[11]

---

9 Lomax, s. 96; Imamüddin, *Aspects*, s. 23.

10 Lomax, s. 96.

11 Bu konudaki gelişmeleri, Endülüs'ün fetih döneminden itibaren ve o zamanın dünyasındaki durum ile mukayeseli olarak geniş şekilde görmek için bkz. Glick, s. 16 vd.

1085 yılından 1139 yılına kadar Orta Endülüs'teki Duvîru nehri (Rio Duero) ile Remle vâdisi (Guadarramas) arasındaki Endülüs toprakları İspanyalıların eline geçtiğinde, buralar kuzeyli Hıristiyan halkın yeniden yerleşimi için iskân alanları hâline getirildi. Çünkü, bu bölge Müslümanların saldırılarından korunmuştu. Kuzeyden getirilen Kastilyalı (Castellano), Aragonlu (Aragoneso) ve Navarlı (Navarreso) Hıristiyan halk Şelemenka, Şekûbiye ve Âbile'ye iskân edildiler. Buralarda oluşan yeni yerleşim yerlerinin isimleri de bu olaya şâhitlik etmekteydi. Çünkü, yeni köylerin isimleri gelenlerin menşelerini yansıtır nitelikte "Aragona", "Mozarves" ve "Narrillos" şeklindeydi.[12]

Müslümanlar ile İspanya Hıristiyan devletleri arasında devam eden savaşlar, Müslüman ülkenin ekonomik ve toplumsal düzenini bozmuş, artık iyi bir hayat için krallık toprakları daha câzip hale gelmişti. Müsta'rib halkların kuzeye göç etmesi için bu sebep, akla daha yatkın görünmektedir. VI. Alfonso'nun fermanları Oreja (1139), Almoguera (1145), Kal'atü Rebah (1147), Dos Barrios (1154) ve Zorita'nın (1156) da aralarında bulunduğu pek çok yerde onun yeni yerleşim birimleri kurduğunu ve geliştirdiğini göstermektedir.[13] Oreja'da bir yerleşim birimi kurulmasıyla ilgili fermanından VI. Alfonso'nun bu konudaki siyâseti ortaya çıkmaktadır. Bu siyâsetin esası, bölgeyi Müslümanlara tekrar kaptırmamak için yeni imtiyazlarla Hıristiyan halkın bölgedeki nüfusunu yoğunlaştırmak ve böylelikle Reconquista'yı kalıcı kılmaktı.[14]

Tuleytula merkezli dinî teşkîlât, Papalığın da desteğiyle büyük güç kazandı ve dinî liderler, özellikle Müslümanlar ile olan sınır bölgelerinde ellerindeki büyük imkanları Müslümanlara karşı savaşmakta ve bölgelerinde toplumsal ve dinî

12 Lomax, s. 96-97.
13 Lomax, s. 97.
14 Lomax, s. 97; Heath Dillard, *Daughters of the Reconquest: Women in Castilian town society, 1100-1300*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1984, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 71 vd.

gelişmeler kaydetmekte kullandılar.[15] Fuero'lar, yurttaşlıkla ilgili organizasyonun ve özellikle çağın gereği olarak askerlik konusunun ayrıntılarını da düzenliyordu.[16] Reconquista hareketiyle Müslümanlardan alınan Endülüs topraklarında Hıristiyan halkın çoğunluğu oluşturması, krallar için askerî ve lojistik desteğin artması anlamına geliyordu.

İspanya Hıristiyanları, içinde bulundukları ilkel hayat tarzına karşın, savaşçılık konusunda rakipleri Müslümanlardan pek fazla geri değillerdi ve hatta bazen ileri de geçebilmekteydiler.[17] Hıristiyan İspanya devletlerinin askerî güç ve teşkilâtları, Reconquista'nın ilk döneminde daha basit ve asker sayısı sonraki dönemlere nispetle daha az olduğu için olsa gerek, Endülüslülerin parçalanmış ve zayıf durumda olmalarına rağmen, dış destek almaksızın Tuleytula'nın işgali gibi büyük Reconquista hareketine kalkışamıyorlardı. Ancak, Reconquista'nın ikinci dönemi ortalarından itibaren askerî güçleri halkın nüfusuna paralel olarak artış göstermeye başladı. İşte o zamanlardan itibaren Hıristiyanlar Endülüs'e karşı büyük askerî harekâtlara girişebildiler, hatta bunları sıklaştırmaya başladılar. Bu ise, Endülüs'ün sonunu getiren unsurların önemlileri arasında yer almaktadır. Ayrıca, İspanyalılar 718 yılından beri on yıllar boyunca devlet gücü bakımından gelişirken, Müslümanlarla ve kendi aralarında sürekli askerî çatışma içerisinde bulunageldiler. Yenile yenile yenmeyi öğrendiler ve savaş sanatında neredeyse Müslümanları geride bırakacak şekilde ilerleme kaydettiler. Bunun en açık delili, Muvahhidler döneminde Endülüs'te yapılan savaşlardır. Şehirleşmenin Mağrib'e nispetle çok daha yoğun olduğu Endülüs topraklarında, meydan savaşından çok kale savaşlarına alışkın hale gelen Hıristiyanların bu özelliğine karşın Muvah-

15 Lomax, s. 98; Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. O'Callaghan, *History*, s. 282 vd.; Dillard, s. 12 vd.; Glick, s. 38, 46 vd.; Powers, s. 14 vd.

16 Lomax, s. 99; James W. Brodman, *Ransoming Captives in Crusader Spain, The Order of Merced on the Christian-Islamic Frontier*, Philadelphia, Un. of Pennsylvania Press, 1986, (Çevrimiçi) http,// /libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 72.

17 S. Lane-Pool, *Kıssatü'l-Arab fî Ishânyâ*, çev. Ali Cârim, Kahire 1957, s. 165.

hidler, Mağrib'te daha çok meydan savaşlarına hazırlıklı ve bu konuda tecrübeliydiler. Tarafların bu özelliklerinin de etkisiyle olmalı ki Vebze, Bâce ve Şenterîn savaşlarında Muvahhidler başarılı olamadılar. Çünkü, bunlar birer kale savaşlarıydı ve İspanyalılar kale savaşı tekniklerini Muvahhidler'den daha iyi biliyorlardı.

Avrupalılarda savaşın en iyi motivasyon aracı dinî duyguları okşamaksa, bugünden geriye doğru olayların sonuçlarına baktığımızda görüyoruz ki gerçek amacı ganîmet elde etmek yani, servet ve saltanattı. Köleler, altın, gümüş, değerli taşlar, elbiseler ve hayvanlar, savaşan sınıflar için hayvancılık veya çiftçilikten daha câzip gelir kaynağını teşkîl ediyordu.[18] Aslında, merkezî İspanya'da temel gelir kaynağı hayvancılıktı. Hıristiyan şehirlerinde, yarım düzine çoban tarafından koca bir şehir halkının hayvanları bakılabiliyor, çobanlar bu işe bakarken Hıristiyan askerler Endülüs'ü tahrip ve işgal etme imkanı buluyorlardı. Bir Müslüman saldırısı ânında hayvanlar koruma altına alınabiliyor, ancak kale dışındaki arazîde kalan mahsûlün korunması mümkün olmuyordu. Bu sebeple, özellikle koyunculuk temel geçim kaynağını teşkîl ediyordu. VII./XIII. yüzyılın sonlarına kadar, sığır ve koyun sürüleri yılda iki kez Duvîru vâdîsinde yazlık meralarda gezdiriliyordu. Bölgenin kışlık meraları ise, Vâdîâne nehrine kadar olan yerlerdi. Bu bilgi ışığında, Reconquista ideali ve hareketinin temelinde Hıristiyanların Endülüs topraklarında kendi hayvan sürüleri için yeni otlaklar elde etme arzularının olduğu da iddia edilmektedir.[19]

VI./XII. yüzyıl İspanyası kral fermanlarında asıl konuyu, Hıristiyan kasaba ve köylerinden ganîmet toplayan Müslüman akıncılara karşı savunma tedbirleri oluşturuyordu. Hıristiyan halkın askerî güçlerden tek isteği, toprakları savunmala-

18 Ruth Pike, *Penal Servitude in Early Modern Spain*, Univ. of Wisconsin, 1983, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 9 vd.

19 Lomax, s. 101.

rı, mallarının yağmalanmasına engel olmaları ve vergilerin makul düzeyde tutulmasıydı. Fakat, Hıristiyan askerlerinin savaşlara motive edilmesinde sadece bu tür istekler etkili olamıyordu. Genelde, bütün savaşlarda komutan statüsünde öncü görevler üstlenen Hıristiyan din adamlarının gayretleri sonucu, "Hıristiyanlığın korunması" veya "Kilise'nin Haç düşmanlarına / kâfirlere karşı korunması" gibi dinî duyguların askerlere sürekli aşılanmasıyla Müslümanlara karşı Reconquista savaşlarının gerçekleştirildiği de bilinen bir hususdur.[20]

Müslümanlara karşı yoğun savaş arzusu, özellikle VI./XII. yüzyıl İspanya'sında yaygınlaşmıştı. Bunu besleyen bir önemli faktör de, ortadoğu Türk ve İslam dünyasına karşı yapılan Haçlı Seferleri idi. Zamanın Hıristiyan metinlerinde, kutsal toprakların tasvirleri (Fazienda de Ultramar) önemli bir yer tutuyordu. Najera Piskoposu, Pelayo ve Silenso vakâyinâmelerinde Reconquista yani, Endülüs'e karşı savaş fikri yoğun olarak işleniyordu. III. Alfonso, Vizigotlar'ın mirasçısı olarak hânedânının İspanya'yı yeniden fethedebileceğini düşünüyordu. Diğer Hıristiyan İspanya devletlerinin ortaya çıkıp güçlenmelerinden sonra bile, bir süre daha III. Alfonso'nun Leon Krallığı Reconquista hususunda öncülüğünü muhâfaza etti. Ancak Kastilya, Aragon ve Portekiz devletlerinin büyümesiyle birlikte, aralarında Müslümanlara karşı ittifaklar kurarak Reconquista idealini hep birlikte sâhiplendiler ve İspanya adı verilen bir birliğe bağlılık bilincini geliştirdiler.[21]

Haddizâtında, Müslümanlara karşı savaşmak Hıristiyan İspanya toplumu için anlaşılır bir tavırdı. Ancak, kendi aralarında bunu özel bir meşrûiyet ve haklılık temeline oturtmak icap ediyordu. İspanyalıların kendi aralarındaki çatışma ve savaşların gerekçelerini halka açıklama geleneği oluşmuşken, Müslümanlara karşı böyle bir gerekçe bulma ihtiyacı hissedilmemişti. Sid gibi İspanyol kumandanları veya normal şövalyeler, Müslümanlara karşı bir harekete girişmeden

20 Lomax, a.y.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya, İstanbul 1997, s. 1.
21 Lomax, s. 101-102.

evvel "Tanrı'nın ve Kutsal Meryem Ana'nın yardımıyla savaşı kazanacağım" derlerdi. Bu onların dindar olduklarını gösterir, fakat din adına savaştıklarını göstermezdi. Zira, profesyonel bir askerin hayatı böyle şekillenmiştir yani, bu söylem hayat biçimlerinin gereğidir.[22] Bunun benzeri bir durum da Müslümanlarda vardır. Dinî duyguların okşanmasıyla askerler savaşa (cihâd) teşvik edilirler. Fakat, aslında savaş her zaman din adına gerçekleşmez. Gerçekte, hanedân hâkimiyetinin korunması ya da hanedân üyeleri şahsında bir milletin varlığını koruyabilmesi amacıyla yapılır. Din ve dinî duygular, amaç değil sadece askerlerin savaşa motive edilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır.

Papalık tarafından İspanya'da Müslümanlara karşı Haçlı savaşına itilen Hıristiyanlar, kendilerine vaat edilen Endülüjans yani, günahlarının affedileceği konusunda endişeli olmalarına rağmen, Reconquista hareketini kutsal bir savaş olarak kabul ediyorlardı. Ölmüş Azizlerin semâvî koruyuculuğuna sâhip olduklarını göstermek için, Hıristiyan krallar sefere çıkmadan evvel bir aziz kabri ziyareti yaparlar ve zafer için duâ ederlerdi. Böylelikle, askerlerini de motive etmiş olurlardı. Bu âdet sebebiyle, bazı Aziz kabirleri küçük bir kiliseyken, kralların oraya büyük gelirler tahsîs etmesiyle zengin ve güçlü bir başpiskoposluğa dönüşüyorlardı. Aziz James'in kabri bunlardandır. Bütün katedraller ve sınırlardaki bütün kiliseler, Aziz kabirleriyle birlikte Reconquista savaşlarına katılan Hıristiyan askerlerin semâvî bir koruma altında oldukları fikrini devamlı şekilde işlemeye yarayan temel unsurlardı.[23] Seferde Hıristiyan orduları, ordu papazlarına sâhipti. Papazlar savaştan önce âyin yaparlar, günah çıkartırlar ve askerlerin manevî hazırlığını tamamlarlardı. Sonuç olarak, özellikle VI./XII. yüzyıl ve sonraki İspanyol vakâyinâmelerinde, meşhur din adamı ve askerlerin adlarının sıkça geçtiği ve Müslümanları önce Endülüs'ten Mağrib'e, oradan da Ku-

22 Lomax, s. 102-103.
23 Lomax, s. 103.

düs'e kadar sürme şeklinde beliren Reconquista idealini müşâhede etmek mümkündür.[24]

Son olarak da, Müslümanların durumu ve toplumsal zaaflarını ele alalım.

Bazı toplum ve devletlerin hayatında bazı hastalıklar erken dönemde ortaya çıkabilir. Fırsatını buldukça bu hastalıklar o toplum ve devletin büyümesiyle birlikte daha da belirgin hale gelir. Sırf bir kabile veya bir millet ya da bir vatana dayanarak ırksal farklılık ve millet üstünlüğü duygusunun dışa vurumu olarak bilinen milliyetçilik hastalığı, Endülüs Devleti'nin erken tarihlerinde görülmeye başladı.[25] Zamanla da bütün toplum katmanlarını saracak şekilde yayılarak kökleşti. Üzüntü vericidir ki, olumsuz anlamdaki milliyetçilik düşüncesinin beslendiği damarları İslâmiyet'in getirmiş olduğu eşitlik, adalet ve iyilikte umumi yardımlaşma gibi temel toplumsal değerlerin tam olarak yerleştirilememesi nedeniyle kurutmak mümkün olmamıştı.

Târık b. Ziyâd 92 (711) yılında 12700 askerle İspanya'ya çıkarma yaptı. Askerlerden, Târık'ın kendisi dahil 9 bin adedi Berberî idi. Buna rağmen, Araplar İslam ile müşerref olan ve onun sancağını taşıyan ilk millet olmalarına, ayrıca Târık'ın peşinden bir yıl sonra Endülüs'e çıkan Musâ b. Nusayr komutasındaki 18 bin mevcutlu ordunun Arap askerlerden müteşekkil olmasına, Târık'ın komutanı olan Musa'nın ve her ikisinin de memuru oldukları Emevi Devleti halifesinin de Arap olmasına dayanarak kendilerini Endülüs fâtihi olarak görmüşlerdir.

Bu düşüncelerinde büyük gerçeklik payı vardır. Ancak, bu gerçek ülke insanlarına haksızlık vasıtasına dönüştürülmemeliydi. Nitekim, İspanya'nın fethi tamamlandığında Araplar, soğuk iklime sahip verimsiz, dağlık ve düşmanla yüzyüze bulunan orta-kuzey Endülüs bölgelerine Berberîleri yerleştirirlerken, kendileri ılıman iklim yapısına ve verimli ovalara-

24 Bişţâvî, s. 66.

25 Abdülfettah Uveys, "Asabiyyetü'l-kavmiyye ve eserühâ fî sukûti'l-Endelüs", *Bühûsü Nedveti'l-Endelüs*, İskenderiye 1995, s. 309 vd.

otlaklara sahip olan doğu-güney bölgelere yerleştiler. İşte, yapılan bu haksız uygulamanın Endülüs tarihi boyunca ortaya çıkan ve Arap-Berberî anlaşmazlıklarına dayanan olaylarda çok etkili olduğu bilinmektedir. Arap yöneticilerin Endülüs'teki Berberîlere karşı yaptıkları adaletsiz uygulamalar, sadece iskân alanıyla sınırlı kalmadı. Ülkenin yönetiminde de yani siyasi-idarî alanlarda da görülmüştür.[26] Endülüs'te iç karışıklıkların kaynağı sadece bundan ibaret değildi. Buna ek olarak, Arap kabileleri, Saklebîler, Mevâlîler, Müsta'ribler, Müvelledler gibi toplumsal yapıyı oluşturan farklı unsurlar arasında bazen anlaşmazlıklar da olabiliyordu.

Bazı dönemlerde bunlar arasında başlayan çekişmeler, ülkeyi içte ve dışta her bakımdan olumsuz etkiliyordu. Mesela, dışarda kalıcı ve etkili fetihler sürdürülemiyor, içte ise halkın refah ve huzuru sağlanamıyordu. Bu türden dönemlerin en çarpıcı örnekleri Valiler, Birinci-İkinci-Üçüncü Mülûkü't-Tavâif ve Gırnata Emîrleri dönemleridir. Kitabın sonunda verdiğimiz eklerdeki idareci listelerinin yönetimde kalma sürelerine dikkat edilirse görülebileceği gibi, siyasi-toplumsal uzlaşmanın sağlanamadığı ya da parçalandığı bu dönemler, ülke insanları için çok sıkıntılı yıllar olmuştur. Endülüs, bu iç kargaşa sebebiyle zaafa uğramasaydı, herhalde siyasi-askeri ve medenî güç olarak varlığını daha fazla hissettirir ve ömrü de daha uzun olabilirdi.

Reconquista savaşları başladığından beri Müslümanların, Hıristiyanlara karşı kendilerini korumak ve biraz da ganîmet elde etmek amacıyla savaştıklarını söylememiz mümkündür. 711 yılından itibaren birkaç yıl içinde fethedilmiş olan yerleri yani, İberya Yarımadası'nı bir bütün olarak kabul edip tamamını geri almayı zaman zaman düşünmüş olsalar bile gerçekleştiremediler. Belki de, içine düştükleri şartlar artık böyle düşünmelerini engellemiştir. Ancak, onların inancına göre Endülüs toprakları Allah yolunda yapılan cihat sonucu fethedilmiş olduğu için kutsaldı. Bu cihat ve ganîmet arzusu,

26 Abbâdî, *Târîhu'l-Mağrib*, s. 86; Uveys, s. 310.

Mağrib'ten Murâbıt ve Muvahhid orduları içinde gelen şeyhler ve gönüllüler için geçerli olduğu kadar, Endülüslüler için de geçerliydi.[27]

Genel tutum böyle olmakla birlikte, tarihsel olayların gelişimi içerisinde Müslüman Endülüs dönemlerinde farklı davranış kalıplarının sergilenmiş olduğunu da görmekteyiz. Daha fethin ilk yıllarında, Pelayo ile Covadonga kayalıklarında başlayan Reconquista fikrinin oluşumuna karşı, Endülüs yöneticileri ciddi ve kalıcı bir önlem alamamışlardı. Bunun sonucu olarak Reconquista, 718 yılından itibaren fikir düzeyinden harekete dönüşmeye başladı. Elbette, özellikle Endülüs Emevileri'nin hâkimiyeti gibi Müslümanların çok güçlü oldukları zamanlarda İspanyalılar, Endülüs'ü geri alma emellerini gerçekleştirme fırsatı pek bulamamışlardır. Ancak, sonraki yıllarda Endülüs İslam ülkesi Arap, Berberî, İspanyol, Saklebî gibi unsurların iktidar için mücâdele ve çarpışma sahası hâline gelmişti. Bu arada, farklı milletlerden toplanmış saray muhâfız birliklerinin bu mücâdelede baş rol oynadıkları bilinmektedir.[28]

Bu hâkimiyet mücâdeleleri sonucu Endülüs'te 20 civarında küçük devletçik ortaya çıktı ve siyasî birlik parçalandı. Mülûkü't-Tavâif diye adlandırılan ve Endülüs tarihinde üç kez (Endülüs Emevileri'nin, Murâbıtlar'ın ve Muvahhidler'in yıkılmalarından sonra) ortaya çıkan bu dönemin en bâriz özelliği, her bir emîrin diğerlerinden bağımsız hareket etmesi ve İspanyalılardan da yardım alarak hâkimiyet alanını genişletmeye veya kendisine saldıran öteki Endülüslü emîri yok etmeye çalışmasıdır. Yani, böylesi dönemlerde Endülüs'te sadece kişisel bağımsızlık veya hâkimiyet mücâdelesine dayanan ve bütün Endülüslülerin kaynaklarını, güçlerini kurutan bir iç savaşlar manzarası hâkim olmuştu.[29] Belki de bu büyük zaafı olmasay-

---

27 Lomax, s. 106.

28 Fetih sonrası Endülüs İslam toplumunu oluşturan ırkî unsurlar ve aralarındaki toplumsal münasebetler hususunda geniş bilgi için bkz. Pierre Guichard, "The Social History of Muslim Spain From the Conquest to the end of the Almohad Regime", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 679-708.

29 Bu, Anadolu Türk tarihindeki Beylikler diye adlandırılan dönemlerle benzer özellikler taşımaktadır.

dı, Endülüs ordusu belki de daha ilk yıllarda Fransa üzerinden fetih yoluyla Doğu'ya Dimeşk'e (Suriye) geçebilirdi.

Reconquista savaşlarıyla Hıristiyan krallar, işgal ettikleri Endülüs şehirlerini büyük oranda Hıristiyan halk ile iskân etme gayreti içinde oluyorlardı. Ancak, aynı tutumu Müslümanlarda görmek mümkün değildi. Fetih yılarından itibaren Endülüs'e gelip yerleşen Müslüman topluluğunun sayısı ileriki yıllarda ciddi bir artış göstermemiş, yani fetih hareketi iskân siyasetiyle desteklenememiştir. Bu da, Hıristiyan nüfusa nisbetle Müslüman nüfusun daha az kalması sonucunu doğurmuştur. Eğer, Doğu İslam ülkesinden Endülüs'e *yoğun ve devamlı bir Müslüman göçü* olmuş olsaydı, İberya Yarımadası'nın çehresi tamamen değişirdi ve belki de o topraklardan Müslümanların çıkarılması mümkün olmazdı. Anadolu, bunun en güzel örneğidir.

Endülüs Müslümanları'nın durumu böyle olunca, Hıristiyan İspanya Reconquistası'nın harekete geçmesi ve hız kazanması gayet kolay oldu. Hıristiyanlar, Endülüslülerin birbirleriyle giriştikleri çatışmaları izlerken daimâ saldırı ve toprak kazanma fırsatı kollarlardı. Bu emellerini Mülûkü't-Tavâif döneminden itibaren yavaş yavaş, 1085 tarihinde Tuleytula'nın işgali gibi büyük başarılarından aldıkları cesaretle, hızla gerçekleştirme aşamasına getirdiler. Buna karşı içine düştükleri olumsuz şartlar altında Endülüslülerin yapabilecekleri tek bir şey vardı, o da kıta dışındaki güçlü Mağrib devletlerinden imdat istemekti. Ne var ki, Murâbıtlar ile Muvahhidler'in İberya Yarımadası'na gelerek Hıristiyanlara karşı başarılı olmaları, kalıcı bir nitelik kazanamadığı veya Endülüs'ün kayıplarını durdurup eski gücüne kavuşmasını sağlayamadığı[30] için, Reconquista hareketinin kesin başarısını ancak bir müddet geciktirmeye yaradı.

Bu *güçlü Afrika devletlerinin büyük desteklerini*, Endülüslü Müslüman yöneticiler bir toparlanma ve kendine gelme fır-

30 Endülüs idarî ve askerî yapısı konusunda bilgi için bkz. Imamüddin, *Aspects*, s. 44-71.

satı olarak değerlendiremediler. Murâbıt ve Muvahhidler'in gelişleriyle sağlanan siyasî birlik, onların zayıflamalarıyla tekrar bozuldu ve Mülûkü't-Tavâif yeniden ortaya çıktı. Bu kargaşa ortamında Endülüs halkı üzerindeki ekonomik ve toplumsal sıkıntılar daha çok artmaya başladı. Toprak kayıpları hızlandı ve bölünen siyasi birlikle birlikte siyasi hâkimiyet de bütünüyle tehlikeye düştü. Sonunda Kurtuba, İşbiliye gibi büyük Endülüs şehirleri ardarda düştü. Siyâset ve uluslar arası ilişkiler açısından değerlendirildiğinde, tam bir çözülme hatta yok olma ortamını ifade eden bu manzarayı sergileyen Müslümanların tutumları karşısında, İspanya Hıristiyanlarının Reconquista'yı başarmaları ya da sonuçlandırmaları kolaylaşmıştı.[31]

Yüzyıllar boyunca süren bir direnişle gerçekleştirdikleri Reconquista'nın sonuçları, İspanyollara sadece İberya Yarımadası'nın siyasî hâkimiyetini tekrar açmakla kalmadı, aynı zamanda Müslümanların kültürel hayatından tevârüs ettikleri medeniyet değerleri sayesinde İslam-Batı arasında bir köprü olmalarını[32] ve Avrupa Rönesansı'nda ön saflarda yer almalarını sağladı.[33] Lâkin, sadece "köprü" olabildiler, oysa bir medeniyet merkezi iken sadece medeniyetin üzerinden geçip git-

31 İbn Sâhibüssalât (ö. 605/1208), *el-Mennü bi'l-İmâme*, nşr. Abdülhâdî et-Tâzî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1987, s. 75 vd., 123 vd., 147 vd.; Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Levi-Provençal, *Hadâra*, s. 20 vd.; Zebib, III, 337-46; Hitti, III, 807-819, 845-851; Brignon, V, 335-37; İ. Abdüllatîf Denedeş, *el-Endelüs fî nihâyeti'l-Murâbitîn ve müstelilli'l-Müvahhidîn: Asru't-Tavâifi's-Sânî (1116-1151)*, Beyrut 1988, s. 245, 265 vd.; Na'naî, s. 129, 173 vd.; Uveys, s. 307-344; O'Callaghan, *History*, s. 282 vd.; Bişţâvî, s. 69 vd.

32 Endülüs ya da İspanya'nın İslam-Batı medeniyetleri arasındaki etkileşimde bir merkez vazifesi görmesi üzerine geniş değerlendirmeler için bkz. Ovidio Carbonell, "Al-Andalus as a Cultural Bridge Between East and West: The Arabic Thesis Concerning Literary Transmissions in western Scholarship (17th-20th Centuries)", *Al-Andalus: Centuries of Vicissitudes and Accomplishments*, Riyad, King Abdul Aziz Public Library, II, 1996. Ayrıca, medeniyet tarihi açısından İslam-Batı gelişiminin karşılaştırmalı değerlendirmesi için bkz. Leslie Lipson, *Uygarlığın Ahlâki Bunalımları*, çev. Jale Ç. Yeşiltaş, İş Bankası, İstanbul 2000, s. 99-102; Christopher Dawson, *Batının Oluşumu*, çev. Dinç Tayan, Dergâh, İstanbul 1997, s. 152 vd., 168-171.

33 Reconquista'nın sonuçları ve İspanyollar için anlam ve önemi konusunda daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Watt, *The Influence*, s. 46 vd.

tiği bir köprü durumuna düşmek, işte bu Endülüs'ü kanla boğan İspanya'nın tabiat kanunları gereği kaçınılmaz olarak yüzleştiği bir sonuç olmuş, ateşle ve Engizisyon'la yok ettiği dünya medeniyetinden kendisine hemen hiçbir şey kalmamış, genellikle diğer milletlere gitmiştir. Yeniçağ sonlarından bugüne İspanyollar, diğer Avrupa devletlerinin ve bir zamanlar büyük bölümünü kolonize ettikleri Amerika'nın ardından nal toplarcasına düşekalka onlara yetişmeye çabalamaktadırlar.

Günümüzde artık bilinen bir gerçek de şu ki, ciddi bir gelişme kaydederek edebî estetik patlaması yapan XVI. yüzyıl İspanya'sının bu gelişmesinin ardındaki birikim, aslında bir zamanların İspanya'sını şekillendiren Müslüman ve Yahudi kültürlerinin zoraki yok edilişinin trajik öyküsünden doğan bir birikimdir. Cervantes'in romanı da, bu tarihin karmaşık şekilde dönüşüm geçirmiş bir çocuğu olarak ortaya çıkmıştır.

Endülüslülerin toplumsal zaaflarını bizim açımızdan değerlendirenlerin bir kısmı, onların birlik oluşturamamaları ve birbirleriyle uğraşmaları temasını işlerler. Bunu yaparken de, "bu duruma düşmeselerdi de yok olmasalardı" demeye getirmektedirler. Ancak, benzer olayların Osmanlı'nın son dönemlerinde ve özellikle Cumhuriyet döneminde yoğun olarak yaşandığını gördükten sonra hâlâ böyle değerlendirmeler yapmak doğru bir tutum olmasa gerektir. "Başkası düştü mü 'çürük tahtaya basmasaydı deriz, kendimiz düşünce bastığımız tahtanın çürük çıkmış olmasından şikayet ederiz" (Cenap Şehabettin). Sonuçta her toplum kendine özgü ve diğerlerinden farklı niteliklere ve şartlara sahiptir. Birine bakılan gözlüğün aynıyla diğerine bakıp değerlendirmek doğru bir yöntem değildir. Ayrıca, bir heykeltraşın sanat eserine şekil vermesi gibi uzaktan gelişigüzel bir bakışla tarihî toplumlara şekil vermeye çalışırcasına değerlendirme yapmak da ancak hayal kurmak şeklinde adlandırılabilir sanıyoruz.

D.

Hıristiyan Hâkimiyeti Altında Kalan Endülüslüler

(Müdeccenler/Mudejares/ Moriscos ve Yahudiler/Conversos)

Hıristiyan hâkimiyeti altında kalan Endülüslüler iki dinî topluluktan meydana geliyordu: Müslüman Müdeccenler ve Yahudiler. Irk olarak çoğunlukla Araplar ve Berberîlerden müteşekkil olan fakat daha çok Arap olarak bilinen Müslümanlara Müdeccen denmesinin sebebi acaba ne olabilir? Bu sorunun cevabını Müdeccen kelimesinin anlamında aramalıyız.

Müdeccen, bir yerde ikâmet edip oraya alışan kimse anlamında Arapça bir kelimedir. İspanyolca'da 'Mudejares' şeklinde söylenen Müdeccen, Reconquista savaşları sonucunda kaybedilen Endülüs topraklarındaki, Hıristiyan işgali altında yaşamak zorunda kalan Müslümanlara verilen isimdir. Henry Charles Lea gibi bazı araştırmacılar, Müdeccen kelimesi yerine Müslümanlar ile birlikte aynı âkıbete maruz kalan Yahudileri de kapsar nitelikte "Müteehhir" kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.[1] Çünkü Müteehhir, diğer kar-

1 Lea, s. 39.

deşleri göç ettiği halde Hıristiyan hâkimiyeti altında bir süre daha kalarak sonradan göçenler için 'geciken', 'geri kalan' anlamında kullanılmıştır. Yani sonuç itibarıyla Müdeccen ile hemen aynı manayı taşımaktadır denebilir. Zaten, İspanyolca karşılığını da Mudejar olarak zikretmekte ki, bu Müdeccen'in İspanyolca'daki karşılığıdır. Ancak, Lea'dan başka bu kavramı kullanan araştırmacıya biz rastlamış değiliz. Dolayısıyla, Doğulu ve Batılı müelliflerin çoğu gibi biz de Müdeccen kavramını tercih ediyoruz.[2]

Bu kavram, Osmanlı Devleti Arşivi belgelerinde Müdeccel,[3] Osmanlı müelliflerince ise hem Müdeccel[4] ve hem de Mübtecel[5] şeklinde kullanılmıştır. Arşiv belgelerindeki yazının el yazısı olması sebebiyle, kelimenin sonundaki nun ile lam harfi benzerliği yazılış tarzından kaynaklanmaktadır. Yani, Osmanlıca el yazısıyla Müdeccen yazılırken sondaki nun harfinin başı biraz, kuyruğu da yayılarak uzatılıyor ve noktası da konmuyor, böylece hem nun hem lam ve hem de re olarak okunabilecek görüntü veriyor. Bunu gören Osmanlı insanının ise ilk anda Müdeccel veya Müdeccer şeklinde okuması da doğaldır bizce. Çünkü, Müdeccel kelimesi 'Deccal' kavramının da kökü olan 'dcl'den mezîd mefûl isim kalıbındadır ve 'Deccal'ın eline düşmüş' şeklinde ifade edilebilecek anlam içermektedir. Bilindiği gibi Deccal, Müslümanlar tarafından kıyamet alametlerinden biri sayılır ve insanları kötü yola sevk eden bir lider veya topluluk olarak algılanan anlama sahiptir. Osmanlılar, Endülüs Müslümanlarını İspanya'dan kovan ve onlara adeta kıyameti yaşattıklarını bildikleri Hıristiyanlara da Deccal'e benzer bir anlamı atfederek Müdeccen yerine Müdeccel şeklinde okuma yoluna gitmiş olabi-

2 Örnek olarak bkz. İnan, VI, 56; Haccî, s. 570.

3 BOA, Mühimme Defteri, 14/283; BOA, Mühimme Defteri, 78/1124.

4 Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, I, 61; Ali Rıza Seyfi, *Barbaros Hayreddin*, s. 37.

5 Evliya Çelebi, 916/1510 Yılı Olayları, I, 431, 433. Bildiğimiz kadarıyla Türkiye'de Endülüs, Osmanlı ülkesine yerleştirilen Endülüslüler ve İstanbul'un tarihi üzerine yapılmış araştırmalar içinde Evliya Çelebi'nin bu Mübtecel kavramını içeren ve Müdeccen karşılığında kullanıldığını tespit eden bir çalışma yoktur. Dolayısıyla, ilk defa bizim bu çalışmamızda yer almaktadır.

lirler diye düşünüyoruz. Ayrıca, Müdeccen okumaları için 'dcn' kökünden türemiş kelimelere sahip olmaları gerekirdi ki, Osmanlı Türkçesi'nde bu kökten gelme kelimenin kullanıldığı bilgisine biz ulaşmış değiliz. Müdeccer şeklinde de okumuşlar ki, bu da sahip olduğu kaçmak zorunda bırakılan anlamıyla İspanya'dan kaçıp gelenleri ifade etmektedir.

Morisko kavramı ise, İberya Yarımadası ya da Büyük Endülüs diyebileceğimiz topraklardan geriye kalan son Müslüman kalesi Gırnata'nın 2 Ocak 1492 tarihinde düşmesinden kısa süre sonra, Müdeccen Müslümanlar için Hıristiyanlar tarafından küçümseme ve aşağılama ifadesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mağribli veya Moritanyalı anlamına gelmektedir.[6] Moriskolar, Moriskler, Moorlar şeklinde de ifade edilebilmektedir.

Ayrıca, "Tağarten" kavramı var ki, bu da Endülüs göçmenlerinin bir kısmı için sadece Cezayirliler tarafından kullanılan bir addır. Padişah tarafından Cezayir Beylerbeyi'ne hitaben yazılan bazı fermanlarda da bu kavram geçmektedir.[7]

Kavram açıklamaları bahsimizi tamamlarken belirtmemiz gerekir ki, bu çalışmamızda biz Hıristiyan işgali altında kalan Endülüs Müslümanları için, İspanyol Engizisyoncuları tarafından aşağılama ifadesi olarak kullanılan ve modern zamanların batılı müelliflerince de tercih edilen Moriskolar (Moors, Moriscos) yerine, Müslüman müelliflerin kullandığı Müdeccenler kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.

Endülüs şehirlerinin düşmesinden sonraki ilk yıllarda çoğunluk itibarıyla yerinde kalan[8] Müdeccenler, teslim antlaşmaları gereği ve biraz da yerleşik halka, nitelikli işçilere ve çiftçilere olan ihtiyaç sebebiyle yani, siyasî ve iktisadî şartlar

6 E. Levi Provençal-M. Cavid Baysun, "Moriskolar", *İA*, VIII, 427-429; İspanyol literatüründe Moriskolar ile ilgili kayıtlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Israel Burshatin, "The Moor in the Text: Metaphor, Emblem, and Silence", *Critical Inquiry*, Autumn 1985, s. 98 vd.

7 Bkz. Chakib, s. 100; BOA.- M.D. 23, Hüküm: 244, 284.

8 Burns, *Crusader*, s. 10.

gereği Hıristiyan yöneticilerden iyi muâmele görmüşlerdi. Ancak, sonraki yıllarda özellikle de Zellâka savaşından (479/1086) sonra İspanya Hıristiyanları ile Müslümanlar arasındaki savaşın bir ölüm kalım savaşı hâline dönüşmesiyle birlikte, Müdeccenler üzerinde kötü muâmeleler açıkça görülmeğe ve zamanla şiddetlenmeye başlamıştı.[9]

Müdeccen Müslümanlar, üzerlerindeki baskının artmasıyla birlikte dinî ve toplumsal bazı kısıtlama ve haksızlıklara tâbi tutulmuşlardı. Ayırt edici kıyâfet giymek, şehrin belirli semtlerinde yaşama zorunluluğu ve ağır vergilerle mükellef tutulmak bunlar içinde en belirgin olanlarıydı.[10]

Zellâka savaşından itibaren başlayan kötü muâmelelere engel olacak ve Hıristiyan idâreye karşı kendilerinin haklarını savunacak İslamî müesseselerden mahrum olmaları bir yana, Müdeccenlerin doğuda ve batıdaki İslam devletlerinden herhangi bir destek ve yardımcıları da yoktu. Destek olunmadığı bir yana, Müdeccenlerin Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamalarının haram olduğuna dâir bazı İslam fakihlerinin fetvâ vermeleri, sebebi ne olursa olsun onların sâhipsizliğini âdetâ tescil eden bir hareket olmuştu.[11]

Bütün olumsuz şartlara rağmen, Hıristiyan şehirlerinde yaşayan Müdeccenler, Endülüs'te parlamış olan medeniyetin İspanya Hıristiyanlarına nakledilmesinde mühim bir aracı konumunda bulunmuşlardır. IV./X. yüzyılda Düvîru vâdîsinin kuzeyindeki Semmûre, Şekûbiye, Âbile, Aşturga gibi Endülüs şehirlerinin İspanya Hıristiyanlarının eline düşmesiyle birlikte o şehirlerde kalan Müslümanlar, ilk Müdeccenler olmuşlardı. Zamanla Müdeccenler eğitim, bilim, kültür, tarım, zanaat ve mimârî alanlarında İspanyalı-

9 Lea, s. 39-40; Abdülhalîm, s. 416; *el-Hulel*, I, 253; L.P. Harvey, "The Mudejars", *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden, Brill, 1992, s. 176-178; John Boswell, *The Royal Treasure: Muslim Communities Under The Crown of Aragon in the Fourteenth Century*, N. Haven, 1977, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 4 vd.

10 Abdülhalîm, s. 416; Attali, s. 37.

11 Harvey, "The Mudejars", s. 178-181; Abdülhalîm, s. 417.

lara sayısız değer aktarmışlardır.[12] Bu durum, Müdeccenlerin tarihinin Tuleytula'nın düşmesinden (478/1085) sonra değil, daha Vâliler döneminde gerçekleşen ilk toprak kayıpları yani, Reconquista ile birlikte başladığına işaret etmektedir.[13]

Müdeccen sınıfın ortaya çıkması, asırlar boyunca süregelen kültürel etkileşimin daha da güçlenmesine neden olmuştur.[14] Kaybedilen şehirlerde her üç topluluğun bilgin, usta ve sanatkârlarından, yaşamakta oldukları yerleri terk etmek istemeyerek kalanlar az olmamıştır. Tabakât ve ensâb kitaplarında bunların pek azının hayat ve eserleri hakkında bilgi bulma imkanı vardır. Çünkü, kaybedilen şehirlerin belki bir kısmı geçici olarak geriye alındıysa da, nihayetinde bütün Endülüs toprakları elden çıktı ve bir daha İslamiyet'e geri döndürülemedi. Bu durumda, o zamanın İspanyalıları arasında tarih yazıcılığı geleneği pek gelişmediği ve İslam tarihçilerinin de İspanya'ya gidip gezdikleri tespit edilemediğine göre, o topraklarda kalan ve devam eden Müslüman izleri pek takip edilememiştir. Ancak, Tuleytula'nın işgalinden sonra hakkında bilgi alınan iki âlim tespit edilebilmiştir. Bunlardan birincisi, İbn Beşküvâl gibi İslam tarihçilerinin kendisinden nakiller yaptığı ve *Târîhu fukahâi Tuleytula ve kudâtühâ* adlı eserin müellifi olan Ahmed b. Abdurrahman el-Ensârî'dir (ö. 489/1096). İkincisi ise, Hicaz'da eğitim gören Tuleytula'lı âlim Muhammed b. Muhammed el-Hucrî'dir (ö. 488/1095).[15]

---

12 J.A. Crow, *Spain: The Root and the Flower: An Interpretation of Spain and the Spanish People*, California 1985, s. 97-98; Harvey, "The Mudejars", s. 182-187; Robert I. Burns, *Jews in the Notarial Culture: Latinate Wills in Mediterranean Spain, 1250-1350*, Univ. of California, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001, s. 36 vd.; Javier Mendivil, *Mudejar(es)*, History of Spain, 15.02.1999.

13 Arslan, *el-Hulel*, I, 253 vd.; Mûnis, *el-Fecr*, s. 350; Abdülhalîm, s. 418. İberya Yarımadası'nda Müdeccenler'in durumları konusunda geniş bilgi için bkz. Boswell, *The Royal Treasure*, eser 218 sayfa olup, tamamı konuyla ilgilidir; Burns, *Crusaders*, s. 1 vd.

14 Gonzalez Palencia, *el-Fikr*, s. 488; Burns, *Crusaders*, s. 12 vd.

15 İbn Beşküvâl, I, 72-73, II, 531-32.

Müdeccenlerden özellikle zanaatkârlar ve kültür erbâbı muhâfaza edilmiş, bizzat Hıristiyan krallar tarafından ülkenin iktisadî menfaati için kollanmışlardır. Bunlar sayesinde Müslümanların bilimsel birikimleri kuzeyde İspanya halklarına, oradan da Avrupa içlerine intikal etmiştir. Özellikle VII.-VIII/XII-I.-XIV. yüzyıllarda Müdeccenlerin iki toplum arası kültürel ve ekonomik alışverişte büyük rolleri olmuştur. Endülüslü yöneticilerin sahip olduğu hoşgörü sayesinde sağlanan barış ve huzur ortamında, dinler-milletler arası kültürel alışveriş sağlıklı işlemiş ve toplumsal gelişmeye sebep olmuştu. Bu bilindiği için, günümüzde Endülüs tecrübesinden yararlanarak kültürler-dinler arası diyalog çalışmaları hızlanmıştır.[16]

Hıristiyan hâkimiyeti altında kalan diğer Endülüslü bir toplum olan Yahudiler'e gelince.. Diğer gayrimüslim topluluklara olduğu gibi Yahudilere de İslam ülkesinde tanınan temel haklar şu başlıklarda toplanmıştır: Şahsî hürriyetler, seyâhat ve yerleşme hürriyeti, konut dokunulmazlığı, manevî hürriyetler, dinî müsâmaha, mâbetlerin korunması, ibâdet hürriyeti ve dinî sembollerin kullanılması, kutsal günlerinin tanınması, düşünce açıklama hürriyeti, eğitim-öğretim hürriyeti, dinî liderlerini seçme hürriyeti, kamu irtifâk hakkı ve hazine yardımı, iktisadî ve toplumsal haklar ve yasal haklarını kullanma hakkı.[17] Gayrimüslimler, Endülüs toplumunda "öte-

16 Haim Za'feranî, "Dialugues Between Religions in Andalusia", (Çevrimiçi) http://www.unesco.org/culture/al-andalus/html_eng/zafrani.htm, 24 Şubat 2000, s. 1-6; Chaytor, s. 20 vd.. Bu konuda bilgi için bkz. V. V. Barthold, *Asyanın Keşfi: Rusyada ve Avrupada Şarkiyatçılığın Tarihi*, çev. K.Bayraktar-A.Meral, Yöneliş, İstanbul 2000, s. 44-45 (Önsöz, Yuri Bregel); *Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu, İBBKİDBY*, İstanbul 1998; Roger Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, çev. Cemal Aydın, Pınar, İstanbul 1995, s. 189; T.B. Irwing, s. 14 vd.; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 57 vd.

17 İslam toplumunda gayrimüslimlerin temel hakları ve Müslümanların Hıristiyanlığa bakış açıları konusunda geniş bilgi için bkz. Osman Şekerci, *İslam Ülkelerinde Gayri Müslimlerin Temel Hakları*, Nûn, İstanbul 1996; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İFAV, İstanbul 1989; Yusuf el-Kardâvî, *Gayrı'l-Müslimîn fi'l-mücteme'i'l-İslamî*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1992; Bedrân Ebu'l-Ayneyn Bedrân, *el-Alâkâtü'l-ictimâiyye beyne'l-Müslimîn ve gayri'l-Müslimîn fi'ş-Şerîati'l-İslamiyye ve'l-Yehûdiyye ve'l-Mesîhiyye*, Merkezü'l-İskenderiye li'l-Kitâb, İskenderiye 1995; Ignaz Goldziher, "Ehlülkitab", *İA*, IV, 208-209; İbrahim Agâh Çubukçu, "Müslümanların Hıristiyanlığa Bakış Açıları",

ki"ni temsil ediyor olmalarından dolayı, XII. yüzyılda Muvahhidler zamanında görülen istisnaî bir uygulama dışında, zorla islamlaştırma gibi bir politikayla karşılaşmamışlardır. Gayrimüslim halkın büyük bir bölümü, fetih yıllarından itibaren tedrîcen İslamiyet'i kendiliğinden kabul etmişlerdir.[18]

Kendilerine İsa Peygamber'in kâtili nazarıyla bakıldığından Ortaçağ Avrupa'sında rahat yüzü göremeyen Yahudiler, Vizigotlar dönemi sonlarına doğru dinî hakları tamamen ellerinden alınmış ve köleleştirilmiş duruma düşmüşlerdi.[19] Ortaçağ Avrupa'sı, hemen her yerde kendi gettolarında yaşayan Yahudileri bir dizi suçlarla itham etti: Kuyuları zehirlemek, kanı için çocukları öldürmek, kurbanları çarmıha germek ve hatta onları yemek gibi. Ancak, İslam fethiyle birlikte dinî bir topluluk olarak yeniden dinlerini rahatça yaşama hakkını kazandılar. Bu sebeple, sadece Endülüs'te değil fethedilen bütün ülkelerde yaşayan Yahudiler, İslam fethini memnûniyet içerisinde karşılamışlardır.[20]

Endülüs'te Yahudilerin Hıristiyanlar gibi kendilerine has bazı köy veya kasabaları, Gırnata gibi nüfusça kalabalık bulundukları bazı şehirler vardı ve diğer şehirlerde bulunanlar da aynı mahallede bir arada otururlardı.[21] Meskûn oldukları

AÜİFD, XXXII, (Ankara) 1992, s. 221-232; Şaban Kuzgun, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar", *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri*, İSAV, İstanbul 1993, 61-79; William A. Clebsch, *Christianity in European History*, New York 1979.

18 Özdemir, "Endülüs'de Birarada Yaşama", s. 79; Hallâk, s. 20. Endülüs'te Zimmîlerin / gayrimüslimlerin durumları konusunda daha fazla bilgi için bkz. Ömer Binmîre, "Cevânib min târîhi ehli'z-zimme fi'l-Endelüsi'l-İslamiyye", *el-Endelüs: Kurûn mine't-takallübât ve'l-atâât*, III, Riyad, Mektebetü'l-Melik Abdülaziz Âmme, 1996, I, 203-226; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam Rönesansı*, çev. Salih Şaban, İstanbul, İnsan, 2000, s. 57-58.

19 Yahudiler'in tarihi ve Türkler ile ilişkileri hakkında bilgi için bkz. Hikmet Tanyu, "Yahudiler", *İA*, XIII, 339-342.

20 Baki Adam, "Yahudiliğin Hıristıyanlığa ve İslama Bakışı", *AÜİFD*, XXXVII, (Ankara) 1997, s. 333-357.

21 *el-Hulel*, s. 80; Himyerî, s. 45, 394; krş. Mark R. Cohen, *Haç ve Hilal Altında, Ortaçağda Yahudiler*, çev. Ahmed Fethi, Sarmal, İstanbul 1997, s. 167, 172-175, 180-186. Mark Cohen, burada şehirli Yahudiler için şu tespiti ekler: "Hıristiyanlık'taki kentli olarak Yahudi ile İslam'daki kentli olarak Yahudi'nin karşılaştırılması, Yahudi-Müslüman ilişkilerinin neden Hıristiyan-Yahudi ilişkilerinde olduğundan daha az nefrete ve zulme yol açtığı konusunda aydınlatıcı olur."

mahallelerde (ghetto) idarî bir sistemleri vardı. Dinî hayatları konusunda tamamen özgür bırakıldılar ve havrâlarına dokunulmadı.[22] İdarî, toplumsal, iktisadî ve kültürel alanlarda tam bir özgürlük ve devlet güvencesi altında yaşayan Yahudilerin, medeniyet unsurlarının oluşumu ve bunların Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında nakli hususunda payları büyük olmuştur. İki tarafın da lisânını çok iyi bilmeleri, bunda önemli bir etken sayılmaktadır. Daha çok tüccar, mütercim, doktor, devlet elçisi, vezir ve zanaatkâr gibi seçkin mesleklerde önde olmaları onların aracılık rolünü ön plana çıkarıyordu. Bilim ve felsefe kitaplarını Yunanca ve Latince'den Arapça'ya, Arapça'dan da İbranice'ye ve batı dillerine tercüme ediyorlar, bu eserleri batıda yayıyorlar; devletlerarası ticaret ve köle sevkiyâtı yapıyorlardı. Böylesi önemli mevkîleriyle onlar, Endülüs Emevileri zamanında başlayan kültürel gelişmenin zirveye taşınmasında çok önemli bir role sâhip olmuşlardı. Daha sonra, Mülûkü't-Tavâif ve Murâbıtlar ile Muvahhidler dönemlerinde de belirtilen alanlarda etkili olmaya devam ettiler. İshak b. Kastâr, Hasdây b. İshak, Hasdây b. Yusuf ve Yusuf b. Hasdây gibi Endülüslü Yahudi doktor ve bilginler, konunun örneklerinden sadece bir kısmını teşkîl etmektedirler.[23]

Şurası bir gerçek ki, Endülüs İslam medeniyeti içerisinde yer alan Endülüs-İspanya Yahudilerinin sahip oldukları gelişmişlik ve refah düzeyleri, Müslümanlar ile aynı paraleldeydi. Bu sebeple, mesela Moshe Sevilla – Sharon ve Abba Eban gibi Yahudi tarihçiler, İspanya Yahudilerinin sahip oldukları uygarlık düzeyinin, XIX. yüzyıl Orta Avrupa ve XX. yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri Yahudi uygarlıklarına eşit olduğunu kaydetmişlerdir.[24]

---

22 S. Abdülaziz Sâlim, *Fî târîhi ve hadârati'l-İslam fi'l-Endelüs*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1985, s. 180.

23 İbn Bessâm, III, 290; İbn Dihye, s. 196; Ebû'l-Abbâs Ahmed İbn Ebû Usaybia (ö. 669/1270), *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ'*, nşr. Nizâr Rıza, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut (ty), s. 498-500; Sâid el-Endelüsî, s. 200-207. Geniş bilgi için bkz. *el-Hulel*, I, 295 vd.; İbn İzârî, III, 92; Makkarî, *Nefh*, IV, 192, 304, VI, 312-16; *el-Hulel*, I, 295 vd.; Eliyahu Ashtor, *Jews of Moslem Spain*, eserin tamamı; Daniel, *Medieval*, s. 267 vd.; Sâlim, *Târîh ve hadâra*, s. 181-182; Burns, *Jews*, eserin tamamı Yahudilerin Endülüs'teki kültürel hayattaki rolleri ile ilgilidir.

24 Moshe Sevilla–Sharon, s. 12.

Hıristiyan İspanya topraklarında Yahudiler Endülüs'tekine benzer işleri üstlenmişlerdi. Vezirlik, elçilik, askerî hizmetler, dokumacılık, kitap istinsâhçılığı, ciltçilik, terzilik gibi zanaatın bütün kollarında işleri yürüten onlardı. Bunun sebebi, İspanyolların askerlik ve kahramanlık ruhuyla ticaret, zanaat, vb. işlerden uzak durmaları olsa gerektir. Müslüman Endülüs'te ise, Yahudiler aynı şekilde sayılan alanlardaki işleri yürüten kesim olarak zengin olmuşlar ve bu sebeple huzurlu, müreffeh bir hayat yaşamışlardı. Meselâ, Mülûkü't-Tavâif'ten Elmeriye Emîri el-Mu'tasım'ın, Sarakusta'daki Hûdîler'in ve Şentemeriyetü'ş-Şark'taki Rezînîler'in vezirleri birer Yahudi idi. Zîrîler'in hâkim olduğu Gırnata'da da hâciblik görevi, İsmail b. Nağzâle adlı bir Yahudi'nin elindeydi.[25] Reconquista sonucu işgal edilen topraklarda Hıristiyanlar, çok geniş topraklara sahip olmanın getirdiği maddi güçlüklerle karşılaştılar. Bunların giderilmesinde Yahudilerden yararlandılar. Bu nedenle, dağılmaya yüz tutmuş Müslüman Endülüs'ten pek çok Yahudi, Hıristiyan kesimine geçmeye başlamıştır.

İspanya'da gelişen iki büyük krallık Kastilya ve Aragon'da Yahudiler, kısa sürede önemli görevlere geldiler. Ancak, zamanla kralların Yahudilere ihtiyaçları kalmadığında, hayat ve statülerini kanunlarla sınırlama geleneği yeniden uyandı ve mesela X. Alfonso (1252-1284) gibi bazı krallar bu yönde bazı kanunlar ihdas ettiler. herşeye rağmen vazgeçilmesi zor bir topluluk oldukları için 'Las Siete Partidas' adıyla meşhur bu tür kanunlar Yahudiler üzerinde tam olarak uygulanmadı. Kralların bu türden tavırları halka da kötü örnek teşkil ettiğinden, Yahudiler üzerinde halktan gelen kötü muameleler de söz konusuydu. Sonuçta, Hıristiyan İspanya'da Yahudi varlığı ve kültürü Müslüman dönemindeki kadar olmasa da gelişme göstermiştir.[26]

Yahudiler, İbeya Yarımadası'ndaki devletlerin ordularıyla da yakın münâsebet içindeydiler. Müslümanlar ile Hıristi-

25 Dabbî, s. 332-33; *el-Hulel*, I, 294 vd.
26 Moshe Sevilla-Sharon, s. 15-16.

yanlar arasında kısa aralıklarla devam eden savaşlar esnasında, Hıristiyan askerlerin elde ettikleri ganîmet mallarını satın alırlar veya ihtiyacı olan malları askerlere satarlardı. Müslümanlar için de aynı durum geçerliydi. Yahudilerin doğuda ve Akdeniz kıyılarındaki önemli stratejik yerlerde ticaret merkezleri vardı. Bu yerlerde, doğal olarak nüfusları daha fazla olurdu. Meselâ, Tarrakûne, Gırnata ve Elyesâne şehirleri, içinde Yahudi nüfus diğerlerine oranla daha fazla olduğu için Yahudi şehri olarak da anılmışlardır.[27]

Her bakımdan değerlendirildiğinde Endülüs toplumu içerisinde Yahudilerin, başta da belirtildiği gibi Müslüman ve Hıristiyan kesimleri arasında kültür ve medeniyetin dönüşümünü sağladıklarını söylemek yanlış olmasa gerektir. Çünkü, onlar iki taraf arsında hatta Fransa içlerine kadar sürekli ticârî yolculuklar yapıyorlar ve bu arada toplumsal değerlerin yayılmasına aracılık ediyorlardı.[28]

Bugün, Endülüs'ten göç etmiş Endülüs asıllı Yahudiler ile ilgili olarak gördüğümüz kavram kargaşası karşısında kendi kanaatimizi belirtmek istiyoruz. Yerli veya yabancı hemen bütün araştırmalarda Endülüs asıllı Yahudiler için 'İspanya Yahudileri' veya 'İberya Yahudileri' ifadesi kullanılmaktadır. Bizce bu eksik bir ifadedir ve tarihsel gerçekliği karşılamamaktadır. Çünkü, İspanya veya İberya Yahudileri, yaklaşık sekiz asırlık bir İslam dönemini de yaşamışlardır ve aslında kendilerinin de kabul ettikleri gibi, İslamî dönem onlar için

---

27 İdrîsî, I, 571, 734; krş. Robert I. Burns, *Muslims, Christians, and Jews in The Crusader Kingdom of Valencia*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1967, s. 6.

28 Yahudiler'in Endülüs tarihindeki önemli yeri konusunda geniş bilgi için bkz. *el-Hulel*, I, 295 vd.; Gonzalez Palencia, *el-Fikr*, s. 488 vd.; Levi-Provençal, *Hadâra*, s. 87 vd., 132 vd.; Hitti, III, 859-860; Âşûr, s. 268 vd.; Jacob R. Marcus, *The Jew in the Medieval World: 315-1791*, N.York, Harper Torchbooks, 1965, s. 20 vd.; Abdülhalîm, s. 412-413; Eliyahu Ashtor, *Jews of Moslem Spain*, I-II; S.D. Goitein, *Jews and Arabs*, Schocken Books, New York 1974; Moshe Sevilla–Sharon, s. 12 vd.; R.P. Scheindlin, "The Jews in Muslim Spain", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 188-200; Imamüddin, *Aspects*, s. 26-35, 41-43; M. Ali Mekkî, "Takdîm", *el-Vesâik fi alıkâmi kadâi ehliz'zimme fi'l-Endelüs*, nşr. M. Abdülvehhab Hallâf, Kahire, Merkezü'l-Arabî li'düvel li'l-a'lâm, 1980, s. 3-10; Burns, *Crusader*, s. i.

en parlak devri teşkil etmiştir. Gerçekte, eğer İslam fethi gerçekleşmemiş olsaydı belki de 711 tarihine gelmeden önce İberya Yarımadası'dan Yahudilerin kökü Hıristiyanlarca çoktan kazınmış olacaktı. Bu nedenle, bizce bugün Türkiye'dekilerin de % 98'ini teşkil eden Endülüs asıllı Yahudiler için "İspanya Yahudileri" değil, "Endülüs Yahudileri" demek daha doğru bir ifade olacaktır. Onları yok etmeye çalışanların ve kovanların ülke adıyla değil, onları yaşatanların ülkesi adıyla anılmaları daha doğru ve anlamlıdır diye düşünüyoruz.

Hıristiyanlar, Reconquista sonucu ele geçirdikleri Endülüs şehirlerinde yendikleri, boyunduruk altına aldıkları Müslümanların üstün kültürüne yenik düştüler, yeni fethettikleri topraklarda hayran kaldıkları bilim ve sanata boyun eğdiler. Bunun delillerinden bazıları şöyledir: İspanyol destanında Müslümanlar hiçbir zaman Fransız yiğitlik destanlarında olduğu gibi nefret edilesi, uzlaşmaz düşmanlar olarak görülmemiştir. Endülüs'ten geriye yalnızca Kastilya'ya vergi ödeyerek ayakta kalabilen ve İspanya krallıkları için hiçbir tehdit oluşturmayan Gırnata Emîrliği kaldığında, Reconquista'nın hızı kesildi. O zaman Kastilyalılar son kalelerine sığınmış kalmış olan Müslümanlara karşı düşmanca duygular beslemek şöyle dursun, o egzotik uygarlığın, giyimlerdeki Doğu zenginliğinin, yapılardaki görkemli süslemelerin, o değişik yaşantının, ata binme, silahlanma ve savaş biçimlerinin, Gırnata topraklarındaki özenli tarımın çekiciliğine kapıldılar. Birçok Kastilyalı şövalye, özellikle de sürgün edilenler, Gırnata'ya yerleştiler. Kastilya'da birçok soylu, saraylarının yapım ve süsleme işlerini Müslüman ustalara verdiler. Aralarında zamanın kralı IV. Enrique de olmak üzere birçokları Müslüman göreneklerini, giyimlerini benimsediler. Sonunda Mağribli-Müslüman hayranlığı ve taklidi moda oldu.

Son Müslüman sultanlığı Gırnata'nın ele geçirilişini anlatan Romance'lar, XVI. yüzyıl boyunca İspanya'da dilden dile dolaştı. İşin ilginç tarafı, o romance'larda görülen Mağribli/Müslüman sevgisi, soylu düşmana karşı duyulan büyük

bir beğeni ve sıcaklıktan, yenilenlere karşı saygı ve acıma duygusundan kaynaklanıyordu. Birçok romance'da Mağribli/Müslümanların kültürüne duyulan hayranlık açıkça dile getiriliyordu. Müslümanlaşmış topraklarına yeniden kavuşan o yeni İspanya, Latin dünyasının Batı kesimine, onun en büyük ihtiyacı olan Doğu-İslam biliminin hazinelerini ve Endülüs'ün bilgi kaynaklarını armağan etmeyi bildi.[29]

29 Işık, s. 75, 77, 79'dan naklen, Ramon Menendez Pidal, *Espana, eslabon entre la Cristiandad y el Islam*, Madrid 1977, s. 11-12.

E.

Endülüslü Yahudiler ile Müslümanların Hıristiyanlaştırılması, Engizisyon, Katliam ve Sürgün
(Dinî - Etnik Temizlik ve Expulsion)

Endülüslüler içerde zayıf düştükçe bu İberya Yarımadası Hıristiyan devletlerin işine yarıyordu. Esas gayeleri Yarımadayı Müslümanlardan geri almak olan Hıristiyan devletlerin elinde ardı ardına düşen Endülüs şehirlerinde kalan Müslümanlar ve Yahudiler, kısa süre sonra Hıristiyan idareciler tarafından üç seçenekle karşı karşıya bırakıldılar: 1. Dinlerini değiştirip Hıristiyan olarak yaşadıkları topraklarda kalmak, 2. Bunu kabul etmeyenlere sürgün, 3. Bu ikisinden birini kabul etmeyenlere de işkence ile ölüm.[1] Endülüs sâkinlerinin çoğu, özellikle çiftçiler, ticaret ve zanâat ehlinden olanlar sürgün veya göç yerine topraklarında kal-

1 Hıristiyan İspanyolların Yahudiler ve Müslümanlara karşı düşmanlık göstermelerinin nedenleri konusuna, yerimiz müsait olmadığı için giremiyoruz. Ancak, dileyen okurlarımız şu araştırmaya müracaat edebilirler: Mehmet Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası-I", *AÜIFD*, XXXV, Ankara (1996), s. 252-263.

mayı tercih ettiler. Ancak, bunlar içerisinde Yahudiler'in göç etmeme seçenekleri pek işlerlik kazanmadı. Çünkü, Hıristiyanların onlara tahammülleri yoktu.

Reconquista sonucu Hıristiyanların eline geçen şehirlerdeki Yahudiler üzerinde çeşitli baskılar ve kötü muameleler olmakla birlikte, büyük kovulma olayını hazırlayan tırmanma 1391 yılında başladı. Bu tarihte İşticce (Ejica) başpiskoposunun kışkırtmasıyla başlayan Yahudi aleyhtarı hareket o derece büyüdü ki, Kastilya kralı bile gelişmeleri durduramadı. Aynı yılın Haziran ayında İşbiliye'de (Sevilla) geniş çapta şiddet olayları patladı ve Yahudi mahallesi yakıldı. Karışıklıklar diğer şehirlere de yayıldı ve olaylarda pek çok Yahudi öldürüldü veya çeşitli zulümlere maruz bırakıldı. Bu olayların üzerinden bir asır kadar geçtiğinde büyük kovulmanın tam eşiğine gelmiş oluyoruz ve buradan geriye doğru baktığımızda artık Hıristiyan İspanya topraklarında Yahudilerden oluşan ve Konverso (Conversos) veya Marrano[2] adıyla anılan çok geniş bir dönme topluluğunun oluştuğunu müşahede ediyoruz. Bunlar, idareciler tarafından Hıristiyan olmaya zorlandıkları için Yahudiliklerini gizlice devam ettiren bir 'Yeni Hıristiyanlar' topluluğuydu ve bu sayede aşağılanma ve haksızlığa maruz kalmaksızın kısa zamanda devletin etkili noktalarına kadar hızla yükselmişlerdi.[3] Fakat, bu durumda krallar açısından Yahudi sorunu çözümlenmemiş ve daha da karmaşık bir hal almış oluyordu.

Bu büyük sorunla ilgilenmek üzere 1464 yılında devlet ve kilise idarecileri toplanarak bu Yeni Hıristiyanlar'ın gerçekten Hıristiyan olup olmadıklarını ve hangilerinin de gizlice Yahudiliklerini sürdürdüklerinin tahkiki için üç kişilik bir

2 Müdeccen Müslümanlarla birlikte İspanya'da kalan Yahudilere, Hıristiyanlar tarafından "Marranes" denmekteydi. Marrano ise yankesici, lanetli, cehennemlik gibi anlamlara gelen ve İspanyolca domuz kelimesinden türetilen aşağılayıcı bir sözcüktür. Bkz. Moshe Sevilla–Sharon, s. 131; Robert I. Burns, "Christian-Islamic Confrontation in the West: The Thirteenth-Century Dream of Conversion", *American Historical Review*, Cilt 76, Sayı: 5 (Aralık 1971), s. 1386-1434.

3 Moshe Sevilla–Sharon, s. 17.

komisyon kurdular. Bu Engizisyon[4] heyeti, mahkemeler ihdas ederek hemen harekete geçti. Bunların görevi, Konversoları yakalamak, suçlu bulunanları yargılamak ve hemen idam etmekti. Bu olayların tertipçileri başında ise, daha sonra Papa olacak olan Belensiye (Valencia) Başpiskoposu Alfonso de Borja vardı. De Borja, Kardinal Thomas de Torquemada ile birlikte Aragon kralı II. Juan'ı (1458-1479) ülkesindeki Müteehhir Endülüslüleri kovması için kışkırttılar. Ancak, kral bu konuda onlarla hemfikir olmasına karşın, devletinin kalkınmasında Endülüslülere muhtaç durumda olduğu için bu tür eylemlere kalkışmadı.[5] Fakat, sonraki krallar için aynı gerekçe geçerli değildi.

Kastilya ile Aragon krallıklarının birleşmesi olayı, Yahudiler için asıl sonun başlangıcı oldu (1469). İsabella ile Ferdinand, Engizisyon kurumunun yetkilerini genişlettiler ve Thomas de Torquemada'yı Başengizitör atadılar. Bu fanatik papaz mahkemelerin çalışmalarına hız verdi ve göreve geldiği 1483 yılından itibaren yüzlerce Yahudiyi ateşe yolladı.[6]

Endülüs'ün son kalesi Gırnata'nın düştüğü yıl içinde İspanya Devleti, bütün Yahudileri ülkeden kesin olarak kovmak amacıyla bir ferman çıkardı. Ferman iki hükümdar tarafından 31 Mart 1492 tarihinde ilan edildi ve Mayıs ayında yürürlüğe konuldu. Buna göre 100 bin kadar Yahudinin 2 Ağustos'a kadar ülkeyi terketmesi isteniyordu. Gerçekten de bu tarihte istenen olay gerçekleşti. Bunların büyük bir kesimi, kendilerine hoşgörü kapısını açan Osmanlı Devleti'ne sığın-

4 Engizisyon: Kelime anlamı, sıkı sıkıya araştırıp incelemek olup, Ortaçağ'da Katolik Kilisesi'nin icaplarına uymayan Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanları takip etmek, gerektiğinde koğuşturma ve soruşturma yaparak baskı uygulamak, vb. amacıyla kurulan özel mahkemelerin adıdır. 1478'de İspanya'da bir Engizisyon Mahkemesi kurulması doğrultusunda Papalık mektubu yayınlanmış ve 1480'de ilk mahkeme kurulmuştur. Baş Engizisyoncu olarak da Thomas Torquemada atanmıştır. Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç, Ankara 2003, s. 47-49.

5 Ahmad Thompson, *Blood on the Cross: Islam in Spain in the Light of Christian*, Taha Publishers Ltd., Londra 1989; Lea, s. 40.

6 İspanya'da Yahudilere reva görülen kötü muameleler konusunda daha fazla bilgi için bkz. Eroğlu, s. 44-54.

dı. İspanya-Endülüs Yahudilerine, 1496-1497 yıllarında kovulan Portekiz-Endülüs Yahudileri de eklendi. Yani, Endülüs-İberya Yarımadası Yahudileri Hıristiyanlar tarafından hemen toptan sürgün edildiler. Bu tarihten sonra Endülüs Yahudileri (Sefaradlar) Selanik, İzmir, İstanbul gibi Osmanlı şehirlerinde hayatlarını sürdürmeye başladılar ve medenî üstünlükleri sayesinde kısa sürede bölgelerinde üstünlüklerini göstermeye başladılar.[7] II. Bayezit dönemine denk düşen bu olayın ayrıntılarına daha sonra döneceğiz.

Görüldüğü gibi, Gırnata'nın düşmesinin üzerinden daha yıl bile geçmeden Yahudiler, kendilerine Gırnata'nın Teslim Antlaşması'nda Müslümanlar ile benzer haklar tanınmış olmasına rağmen,[8] Hıristiyanların gazabına uğramış ve ülkeden kovulmuşlardır. Bu olay, bir açıdan o zamanki Hıristiyanların Müslümanlara nispetle Yahudilerden daha çok nefret ettiklerini gösterir diye düşünüyoruz.[9]

Müdeccen Müslümanlara gelince. Gırnata'nın Teslim Antlaşması'ndan daha evvel bahsetmiştik. 25 Kasım 1491 tarihinde gerçekleşen 47 maddelik antlaşmaya göre kral Ferdinand ve kraliçe İsabella, hem kendileri hem veliaht olan oğulları Juan ve hem de ondan sonra tahta geçecek olanlar adına özetle şu değerleri kabul ettiler:

- Müslümanlar, diğerleri gibi bu ülkenin değerli tâbilerindendir.
- Müslümanlar, antlaşmanın kapsadığı her yerde krallığın himayesi altındadırlar ve onlara ancak saygıyla muamele edilir.
- Müslümanlar dinlerini, dillerini, âdet ve gelenekleri ile mallarını ve ticaret hürriyetlerini muhafaza ederler.

---

7 Moshe Sevilla-Sharon, s. 18; Hess, s. 3; Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 1993, I, 41; Jack Attali, *1492*, s. 155 vd.; Daha fazla bilgi için bkz. Norman Roth, *Conversos, Inquisition, and the Expulsion of the Jews from Spain*, University of Visconsin, Madison 1995.

8 Attali, s. 143-144.

9 Yahudiler üzerinde uygulanan baskılar ve Engizisyon konusunda daha fazla bilgi için bkz. Bıştâvî, s. 219 vd.

- Hatta, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçip de onlarla beraber yaşamaya karar verenler ve Müslümanlar ile evlenen Hıristiyan kadınlar da dinleri konusunda dokunulmazdırlar.
- Müslümanlardan her kim Mağrib'e (Kuzey Afrika) göç etmek isterse, onların göç masrafları kraliyete aittir ve gidip de Endülüs'e geri dönmek isteyenlere de müsaade edilecektir.

Bu antlaşma kuralları üç yıl kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Sonra ise, Müslümanlar bu antlaşma kurallarının uygulanması konusunda şüpheye düşmeye başladılar ve yeni güvenceler istediler. Bunun üzerine kral ve kraliçe derhal bir 'büyük açıklama' yapma gereği duydular. Açıklamada, Müslümanlar için tam bir özgürlük sağlandığını, sahip oldukları arazileri ve ülke içinde istedikleri yere göç etmeleri hususunda kimsenin onlara engel çıkaramayacağını, mescitlerinin, ibadetlerinin ve geleneklerinin korunduğunu, malını-mülkünü satarak Mağrib'e göç veya istedikleri ülkeye seyahat etmelerinin serbest olduğunu Allah'a yemin ederek ifade etmektedirler.[10] Yani, teslimden henüz 3 yıl sonra Teslim Antlaşması'nda olan maddelerin en önemlileri kraliyet tarafından teyit edilme gereği hissedilmiştir.

Peki, İspanya Krallığı'nın Müslümanlara karşı güttüğü bu siyasetin kendilerince gerekçeleri acaba neydi? Araştırmacıların üzerinde durduğu en önemli gerekçe, zaman içinde Müslümanları hıristiyanlaştırmak suretiyle İspanya toplumuyla kaynaştırmak ve bu sayede toplumsal farklılıkları ortadan kaldırarak İspanya toplumunu vatanıyla diniyle tek bir kütle haline getirmek düşüncesiydi.[11] Bizce de bu düşünce geçerlidir ve ilave olarak dikkate alınması gereken diğer bazı sebepler de mevcuttur. Mesela, 1492'de ülkeden göç etmesine müsaade edilen el-Büşşerât'ta (Alpujarras) oturan Benû

10 Lea, s. 31 vd.; Bişţâvî, s. 107.

11 XX. yüzyılda yaşanan Türkiye'den Avrupa'ya göç olayında da benzer politikanın Avrupa devletlerince uygulanmakta olduğunu müşâhade etmekteyiz.

Serrâc ailesi (Serrâc oğulları) gibi güçlü Müslüman ailelerin gitmesi, ileride olabilecek bağımsızlık veya isyan hareketlerinin etkisi açısından önemlidir. Bu yüzden, bu tür göçler Mağrib ülkesine senelerce sürmüştür.[12]

Gırnata'nın düştüğü ve teslimin gerçekleştiği yılda Endülüs'ün ileri gelen Müslüman ailelerinden mülklerini Kastilyalılara satarak Mağrib'e göç edenler çok oldu. Mesela, Benû Serrâc Fas'a, Elmeriye eşrafı önce Vehran'a oradan Tlemsan'a, el-Cezîretü'l-Hadrâ eşrafı Tanca'ya ve Rûnde (Ronda) ile Besta (Baeza) eşrafı Tıtvan bölgesine hicret etmiştir.[13] Fakat, bununla birlikte göç etmeyip kalanlar içinde Hıristiyanlığa geçenler de az değildi.[14] Bunlar, öyle sanıyoruz ki ana yurt toprağını terk etmenin zorluğu yanında göç edip yerleşecekleri ülkede karşılaşacakları sıkıntıları da göze almak istemeyen ve aslında pek de dindar olmayan Endülüslülerden oluşmaktaydı. Çünkü, göçün getirdiği sıkıntılara ancak dinî-asabî duygularla[15] katlanılabilirdi. Bu nedenle, daha çok dinî duygu ve yaşantıları sağlam olan aileler Hıristiyan hâkimiyeti ve baskısı altında kendi kültürlerini ve haysiyetlerini muhafaza edemeyeceklerini düşünerek diğer İslam ülkelerine göç etmişlerdir. 1502 İsyanı'ndan önce 30 bin göçmen olduğu sanılmaktadır. Ülkede kalanların sayısının ise 635-835 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir.[16]

Göç etmeyip de Endülüs'te kalmanın ise iki farklı hayat boyutu vardı. Kalanlardan bazıları dindarlık-asabiyet duygularına sahip olarak yurdunu terk etmeden varlıklarını muhafaza etme düşüncesinde olanlar ki, bunlara Müdeccenler dendiğini biliyoruz ve bu kitabımızın konusunu da asıl olarak onlar teşkil etmektedir. Endülüslülerden diğer bazıları da var

12 İnan, VI, 310 vd.; T.B. Irwing, s. 4-5.
13 Kettânî, I, 70.
14 İnan, VI, 315.
15 Modern zamanların millî hisleri. Yani dili, dini ve hayat kültürüyle bir ülke mensuplarının kendilerine ait olan bütün değerlerinin korunmasını ifade eden Muhafazakar Milliyetçilik kavramının karşılığı sayılabilir.
16 Braudel, *Akdeniz*, II, 160; Biştâvî, s. 104.

ki, az önce de ifade ettiğimiz gibi, bunlar zaten dindarlık-asabiyet duygularından uzak yaşıyor olmalılar ki, onlar Müslüman kalmakla Hıristiyanlığa geçmek arasında duygusal açıdan bir fark görmemişlerdir. Fakat, gerçekte hayat şartları açısından çok fark vardır. Çünkü, Hıristiyanlığa geçenlerin hayat standartları muhafaza edildiği gibi, yükseltilmiştir de. Bu yüzden bu tiplerin pek çoğu Hıristiyanlığa geçmiştir. Halbuki, dinî-asabî duygularla göç etmeyip ülkede kalanları çok büyük işkenceler ve hatta ölüm ve sürgün beklemektedir.

İşgalden sonra Hıristiyanlığa geçenler arasında özellikle idareci ve zengin kesimden insanlar çoğunluktadır. Mesela, 1466-1482 yılları arasında Gırnata sultanı olan Ali Ebu'l-Hasan'ın iki oğlu Sa'd ve Nasr, Hıristiyan asıllı anneleri Süreyya ile birlikte Hıristiyanlığa geçtiler. Sa'd'ın adı Dük Fernando de Gıranada olarak değiştirildi ve Kastilya ordusuna general olarak atandı. Nasr'ın adı ise Don Juan de Granada olarak değiştirildi. Hanedan üyelerinden din değiştirerek İspanya'da kalanlara bir örnek de, Zağal lakaplı Gırnata sultanlarından Ebu Abdullah'ın amca oğlu ve Elmeriye ordu komutanı olan Yahya'dır. Aile bireyleriyle beraber Hıristiyanlığa geçen Yahya Don Pedro de Granada, oğlu Ali ise Don Alonso de Granada adını almıştır. Gırnata vezirlerinden Ebu'l-Kâsım b. Rıdvan ile Yusuf b. Kumâşe (rahip olmuştur) de aileleriyle birlikte Hıristiyanlığa geçmişlerdir.[17]

1497 yılında kraliyetin Müslümanları Hıristiyanlar ile kaynaştırma (entegrasyon ve asimilasyon) düşüncesinde gerçekten samimi olduğunu gösteren bir gelişme yaşanmıştır. Portekiz kralı Manuel, Yahudi ve Müslümanları ülkesinden kovdu. Onlar da doğal olarak İspanya topraklarına sığındıklarında İspanya kralı ve kraliçesi onları gayet sıcak şekilde karşıladılar. 20 Nisan 1497 tarihinde bir kanun çıkararak sığınmacıların ülkeye girişlerinin ve istedikleri yere yerleşmelerinin veya ülkeden istedikleri başka yere gitmelerinin serbest olduğunu, onların kraliyetin himayesinde olduklarını ve hiçbir saldırıya ma-

17 Kettânî, I, 71; İnan, aynı yer.

ruz bırakılmayacaklarını ilan ettiler.[18] Bu olay bize gösteriyor ki, İspanya kralı ve kraliçesi, Hıristiyan din önderleri tarafından kışkırtıldıkları zamana kadar, ülkelerindeki Müslümanlar konusunda İslamî gelenekte cârî olan ve çeşitli dönemlerde Müslüman hükümdarlar tarafından uygulanan zimmî hukukuna benzer uygulamaları benimsemişlerdir.

İspanya krallığının Hıristiyan liderlerinden Tuleytula (Toledo) rahiplerinin reisi Kardinal Gonzalez de Mendoza gibileri, kral ve kraliçeye sürekli baskı ve kışkırtma yaparak onları Müslümanlar konusunda takip etmekte oldukları politikalarını değiştirmeye zorladılar. İstedikleri ise, Müslümanların ya hıristiyanlaştırılması ya da ülkeden sürgün edilmesiydi. Onlara göre bu iş, İspanya'yı kendilerine bahşeden Tanrı'ya karşı bir şükür olarak yerine getirilmeliydi. Böyle davranmakla anlaşmalar ihlal edilmiş olmayacak, bilakis Müslümanların ruhları temizlenecek ve ülkede gerçek barış sağlanacaktır. Aksi takdirde, İslam dini üzre kaldıkları sürece Müslümanlar ile Hıristiyanların huzur içinde yaşamaları mümkün olamayacaktır. Ancak kral ve kraliçe, hem verdikleri sözü tutma düşüncesi hem de yeni bir savaş çıkar da siyasi ve iktisadi dengeler bozulur endişesiyle Hıristiyan din adamlarının seslerine bir müddet kulaklarını tıkadılar. Onlar, bu işin zorlamayla değil de sevdirerek ve iyi muameleyle yapılmasına sıcak bakıyorlardı. Kraliçe İsabella'nın Hermando de Talavera adında ve iyiliğiyle tanınan bir din adamı vardı. De Talavera, Gırnata Başpiskoposluğuna atandı. Mal ve emek dahil bütün gayretiyle Müslümanlarla ilgilendi ve onlara vazûnasihat ederek güzellikle Hıristiyan olmalarını telkin etti. Şiddete karşı olduğunu ifade etti ve Hıristiyanlığın öğrenilmesi konusunda her türlü kolaylığı sağladı. Yardımcılarından da bu uğurda kendisi gibi Arapça'yı iyi öğrenmelerini istiyordu. De Talavera, seçtiği bu ikna yöntemiyle birçok Endülüslü'yü Hıristiyan olmaya ikna etmede başarılı oldu. Hatta, Müslümanların ileri gelenlerinin çeşitli şekillerde ikna edilmesi suretiyle Gırnata'da 3 bin kişinin Hı-

18 Lea, s. 43; İnan, VI, 322.

ristiyanlığa geçtiği araştırmalarda kayıtlıdır.[19] Bu sebeple, ülke ileri gelenleri bu yöntemle ülkedeki Müslümanların Hıristiyanlığa geçmeleri işinin tamamlanacağını umuyorlardı. Ancak, hiç de beklendiği gibi olmadı.

Hıristiyanlaştırma uygulaması, her ne kadar yoğun bir faaliyetle sürdürülüyorsa da amaca hizmet edecek hızda gitmiyordu. Bu ise, işin acilen sonuçlanmasını bekleyenler açısından sabredilecek bir durum değildi. Krallar yeniden tahrik edildi ve Ferdinand ile İsabella, 1499 yılının temmuz ayında De Talavera'nın yerine Kastilya-Tuleytula Başpiskoposu Kardinal Fransisco Ximenez de Cisneros'u görevlendirdiler. Ximenez, Müslüman âlimleri toplayarak onlardan İslam'ı terk edip Hıristiyanlığa boyun eğmelerini, böylece diğerlerine örnek olmalarını istedi. Kabul edecek olanlara güzel şeyler vaat etti ve reddecek olanları da cezalandırmakla tehdit etti. Bu gelişme, Ximenez'in karakterini tanıyan mütedeyyin Müslümanları korkutmaya başladı. Ancak, onlar korkmak yerine dinlerini korumada daha kararlı davranmaya başladılar. Lakin, Ximenez olaylara vâkıf biri olarak işini bir an evvel bitirmek ve "kutsal savaş"ın (guerra santa) gereği olarak İspanya'yı Müslümanlardan temizlemek istiyordu. Bu amaçla evvela muhafazakâr ve mütedeyyin Müslümanlar üzerinde âdeta tedhiş/terör estirmeye başladı. Hıristiyanlaştırma baskısı, muhafazakar Müslümanların yoğun olarak yaşadığı mahalle olan el-Beyyâzîn'de (Albaicin) çok canlar yaktı ve bu arada mahallenin merkez camii de San Salvador adıyla kiliseye çevrildi. Ximenez, Hıristiyanlaşmayı reddeden Müslümanları tutuklattı ve hapislere doldurttu. Sonra, 12.10.1501 tarihli kraliyet fermanına istinaden onların evlerindeki kitaplarını zorla toplattı ve içinde yüzlerce bilim-sanat değeri yüksek olan 5 bin cilt kitabı şehir meydanında toplanan insanların gözü önünde yaktırdı.[20]

---

19 Lea, s. 44-46.

20 Hess, s. 4; Kettânî, I, 72, 75; Bişţâvî, s. 109-113; Muhsin Cemaleddin, "Tardü'l-Müslimîn mine'l-Endelüs: Merâhilühû, âsâruhû ve netâicüh", *el-Endelüs kurûn mine't-takallübât ve'l-atâât*, Riyad, 1996, II, 111-138.

Kitapların yakılmasının sebebi, Müslümanları hıristiyanlaştırmanın önünde engel olarak görülmesiydi. Çünkü, Hıristiyan idarecilerin inancına göre Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm gibi dinî ve Arapça kitaplar sayesinde dil ve dinlerini kuşaktan kuşağa aktarabiliyorlardı. Ayrıca, Arapça'yı İslâmiyet'in kapısı ve Arap alfabesi'ni de Arap dilinin kapısı olarak telakkî ediyorlardı. Bu yüzden Müslümanlar kitaplardan ve Arap alfabesi'nden arındırılmalıydılar. Önce Gırnata'da ve ardından Müslümanların yaşadığı diğer bütün Endülüs şehirlerinde kitaplar papazlar tarafından toplatılıp şehir meydanlarında yakıldı. Yakılanlar sadece Kuran-ı Kerim ile dinî ilimlere ait kitaplar değil, aynı zamanda asırların birikimiyle milletlerden ve medeniyetlerden bir sonrakilere aktarılagelen dünyanın bilim-sanat birikimini taşıyan binlerce cilt bilim, tıp, mühendislik, felsefe ve edebiyat kitaplarıydı. İlk elde yakılan 5 bin Kuran-ı Kerim'den başka, diğer kitapların sayısı araştırmacılar tarafından 80 bin ve bir milyon gibi çok farklı rakamlarla ifade edilmektedir. Kitapların yakılmasının ardından, Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanımı zorunlu hale getirildi. Tıpkı, modern zamanların Türkiye, Endonezya, Nijerya, Malezya ve Somali misali İslam ülkelerinde yapıldığı gibi.[21] Bu elbette eski düzene ve onun medeniyetine duyulan öfkeden kaynaklanmaktadır. Ancak, unutulmamalıdır ki, "arzular ve hınçlar aklın sesini duymazlar" (Shakespeare). Yeni düzen kurma arzusu ve eskiye duyulan hınçla yapılan şey, aslında kendi medeniyetinin tarihî devamlılığına vurulan büyük darbe olmaktadır.

Engizisyon Mahkemesi, Müdeccenlerin bir âdet ya da davranışlarına bakarak onların hıristiyanlaşmayıp Müslüman kalmada ısrarcı olduklarını tespit edebiliyordu. Bu Müslüman âdetlerinden belirgin olanları Arapça konuşmak ve yazmak, Müslüman kıyafetleri giyinmek, Hıristiyan tarzı masa yerine yerde yemek, ellerine-ayaklarına kına yakmak, ölülerini Hıristiyan mezarlığına gömmemek, çocukları kiliseye

21 Lea, s. 46-47.

göndermemektir. Bunlara ilaveten, Kuzey Afrika veya Osmanlı Müslümanlarıyla ilişki-bağlantı kurmak da şiddetle cezalandırılmayı getiriyordu.

Gelişen bu yıkıcı olaylar karşısında Endülüs Müslümanları büyük bir sıkıntı içine düşmüş oldular. Çünkü, idareciler tarafından Teslim Antlaşması'nda kendilerine verilen bütün sözler ardı ardına çiğneniyor ve daha da vahimi kral ile kraliçe kendilerine artık sahip çıkmıyordu. Bu durumda istenmeyen yeni olayların patlak vermesi kaçınılmaz görünüyordu.

Müslüman toplum içinde yaşayan bir grup vardı ki, bunlar Hıristiyan işgali öncesinde yani Müslüman hâkimiyeti döneminde İslâmiyet'i seçerek Müslüman olmuş (Müvelled)[22] iken işgalden sonra çeşitli sıkıntılar karşısında kalınca eski dinlerine dönerek hıristiyanlaşan ailelerdi. Gırnata'nın Teslim Antlaşması'nda Müslümanlara verilen bütün haklar bunlara ve çocuklarına da tanınmıştı. Ancak, Ximenez'e göre Teslim Antlaşması bu ailelerin çocuklarını kapsamazdı ve aslında bu aile reisleri, zamanında Müslüman olmakla mürted olmuşlardı. Bu nedenle, eğer daha evvel yapılmamışsa bu çocukların derhal vaftiz edilmeleri gerekiyordu. Hemen Engizisyon Mahkemeleri devreye girdi ve Ximenez'e bu işi bitirme yetkisi verdi. Ximenez, üstlendiği işin gereği olarak bu tür ailelerin Hıristiyanlığa dönmeyi reddeden evli-bekar, kız-erkek ayrımı yapmadan bütün aile üyelerini toplatmaya başladı. Toplama işlemi sürerken 18 Aralık 1499 tarihinde bir olay meydana geldi.[23]

Gırnata'nın el-Beyyâzîn (Albaicin) bölgesinde, vaftiz edilecek çocuk ve gençleri toplamakta olan polislerden ikisi, Bâbü'l-Bünûd (Bib el Bonut) Meydanı'nda mezkur ailelerden birinin kızını zorla alıp götürmeye çalışıyorlardı. Bu arada kız, kendisinin Teslim Antlaşması şartlarına aykırı olarak

22 Bu ailelere ve çocuklarına Endülüs tarihi literatüründe Müvelled tabir olunur. Müvelledler üzerine ülkemizde yapılmış (Prof. Dr. Mehmet Özdemir'e ait olan) bir doktora tez çalışması mevcuttur.

23 Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s.59-60; Kettânî, 1, 72-73; Bişţâvî, s. 116.

zorla vaftiz edilemeyeceğini haykırarak çığlık atıyordu. O anda etraftan kızın feryadını duyanlar koşuyor ve polislerle atışmaya başlıyorlar. Ancak, kalabalık arttıkça iş çığırından çıkarak kavgaya dönüşüyor ve polislerden biri öldürülüyor. Diğeri ise, olayların büyümesinden korkan Müslüman bir kadının onu evinde yatak altında saklaması sayesinde ölümden kurtuluyor. Karışıklık büyümeye devam ediyor ve Müslümanlar toptan silaha sarılıyorlar. Böylece, Hıristiyan işgali altındaki Endülüs'te senelerce tekrarlanacak olan Müdeccen isyanlarının fitili ateşlenmiş oluyor. Müslümanlar doğruca Ximenez'in evini kuşatmaya alıyorlar. Akşamdan sabaha kadar kuşatma sürüyor ve Ximenez'i iki yüz silahlı muhafız başarıyla koruyor. Kraliyet Sarayı olarak kullanılan Elhamrâ'ya kaçtığı da söyleniyor. Sonunda kraliyet komutanlarından Tendilla, askerleriyle olaya müdahale ediyor ve muhasaracıları bölgeden uzaklaştırıyor. Ardından Müslümanların Tendilla, De Talavera ve Ximenez ile görüşmeleri on gün sürüyor. Müslümanlar kendilerini, hareketlerinin krala karşı değil de kralın kendilerine verdiği hakları çiğnemeye kalkışanlara karşı haklarını savunmak amacına yönelik olduğu gerçeğine dayandırarak savunuyorlar. Sonuçta, De Talavera arayı buluyor ve Müslümanlar silahlarını bırakmaya razı oluyor, içlerinden dört kişi cinayet suçundan idam ediliyor ve böylece olay kapatılarak herkes yeniden kendi meşgalesine dönüyor.[24] Tabi ki, Ximenez de kendi işine..

Ximenez derhal İşbiliye'de bulunan kral ve kraliçenin huzuruna giderek olayı kendince onlara aktarıyor ve diyor ki:

> "Müslümanların bu isyanı Teslim Antlaşması'yla kendilerine sağlanan can ve mal güvenliklerini ortadan kaldırmaktadır. Onların af dilemeleri ise, ya Hıristiyan olmayı ya da ülkeyi terketmeyi kabul ettiklerini gösterir."

Kraliyet tarafı Ximenez'i dinledi ve ona hak vererek istediği şekilde hareket etme izni de verdi. Elbette bu izin, Tes-

24 Kettânî, I, 73.

lim Antlaşması'nın açıkça çiğnenmesine yönelik krallar tarafından izhar edilen ilk irade beyanı oluyordu.[25] Anlaşılacağı üzere bundan sonra Endülüslü Müslümanları çok daha sıkıntılı günler bekliyordu. Çünkü, Katolik Kilisesi'nin korkunç Engizisyon Mahkemesi kurulmuş ve Müslümanları ve az sayıdaki Yahudileri eritmeye başlamıştı.

18 Aralık 1499 isyanında Müslümanlar içinde 1500 kişiye yakın bir grup düşman tarafıyla anlaşmayı reddetmişti. El-Büşşerât dağlarında bir kaleye sığınan bu isyancılar, kendilerine yapılan haksız uygulamalar karşısında artık isyan etmekten başka çarelerinin kalmadığını ilan ettiler. İçlerinden birini İbrahim b. Ümeyye adıyla reis seçtiler ve 1500 yılının Ocak ayından itibaren Gırnata'nın çevresindeki İspanyol savunma birliklerine karşı düzenli saldırılara başladılar. Kendilerine mücahitlerden pek çok katılım oldu. Bunlar, dağlarda ve ardından ovalarda pek çok kaleyi ele geçirdiler. Ancak, üzerlerine sevk edilen seksen bini piyade ve onbeş bini süvari birliklerinden oluşan kraliyet ordusuna karşı pek çok cephede direndilerse de sonunda yenildiler. İspanyollar, isyancılardan erkek, kadın, çocuk ve genç-yaşlı demeden ele geçirdikleri insanların çoğunu katlettiler ve bir kısmını da köleleştirdiler. Gırnata isyanını Elmeriye'de hıristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı duran Müslümanların isyanı izledi (Kasım 1500). Buraya sevk edilen kraliyet ordusu da isyanı bastırdı ve kraliyetin emriyle isyana katılan bütün erkekler katledilerek mal varlıklarına el kondu, onların kadın ve çocukları esir olarak alındı. Elmeriye'den sonra diğer yakın şehirlerdeki Müdeccenler de ardı ardına isyan ettiler. 1502'de de isyan sürdü. Ancak, hepsi de şiddetle bastırıldı ve büyük katliam, esaret, zorla din değiştirtme yani hıristiyanlaştırma ve sürgün olayları bütün bölgelerde yaşandı.[26]

---

25 Lea, s. 48-49.

26 Rodrigo de Zayas, "Endülüs'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara, TDV, 1996, s. 109-114; Braudel, *Akdeniz*, II, 155; Kettânî, I, 73 vd.; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 60-61; T.B. Irwing, s. 10-11.

Müdeccenlerin yaşadığı bölgelerde askerlerden başka, papazlar da boş durmuyorlardı. Onlar da Engizisyon Mahkemesi vasıtasıyla Müslümanları yargılıyor, işkenceyle ifade alıyor ve sonuçta binlerce masum Müslümanı aileleriyle birlikte ölüme mahkum ediyorlardı. Kurbanlar kral, soylular ve halkın katıldığı büyük infaz törenlerinde canlı canlı yakılıyorlardı. Mesela, 1568'de gerçekleşen büyük isyan esnasında, İspanya kralının üvey kardeşi Juan de Autrian komutasındaki İspanya ordusu, el-Büşşerât bölgesinde yer alan Galera adlı yerleşim yerini Müslümanların elinden 10.02.1560 tarihinde aldı ve Juan'ın emriyle Galera halkının tamamı imha edildi! Katliamdan sonra kanların kuruması için araziye saçılan tuzun etkisi, günümüz İspanya'sına gidip gören tanıkların ifadesine göre, bugün halen devam etmektedir.[27] Hıristiyan din adamlarının tarihte sadece Müslümanlara karşı değil, Avrupa'da kendi dindaşlarına karşı da nice zulümleri reva gördüklerini tarihî kayıtlarda görmek mümkündür. Bundan dolayıdır ki, Avrupa halkı arasında şu söz deyimleşmiştir: "Her haçın altında bir iblis yatar!"[28]

Endülüslüler, İspanyollara karşı giriştikleri isyan hareketlerinde sürekli başarısızlığa uğruyorlardı. Her isyanın ardından da kısmen katliam ve büyük oranda zorunlu göç ya da tehcîr söz konusu oluyordu: Ya iç vilayetlere dağıtılıyorlar ya da Mağrib ülkesine sürülüyorlardı.[29] Bunun iki nedeni vardı. Birincisi, Müdeccenler 8-10 milyon nüfuslu İspanyolların içinde ancak yarım milyon kadardılar ki, bu çok küçük bir orandır. Ayrıca, sivil İspanyollar silah taşıyabilirken Müdeccenlere bu yasaktı ve İspanyollar eğitimli, güçlü silahlarla donanımlı orduya sahiptiler. İkinci neden, İspanyollar o devirde hem Amerika kıtasından hem de okyanuslardaki müstemleke adalarından bol miktarda maddi kaynak sağlayarak bu-

27 Cemaleddin, Muhsin, "Tardü'l-Müslimîn mine'l-Endelüs", 116 vd. 1568'de başlayan ve 1570'e kadar süren büyük isyan yıllarında cereyan eden olayların ayrıntıları için bkz. Bişţâvî, s. 131 vd.

28 Cervantes, s. 254.

29 Cemaleddin, Muhsin, "Tardü'l-Müslimîn mine'l-Endelüs", 117-118.

nu gücüne güç katmak için kullanabilirken, Müdeccenler hemen hiçbir dış destek bulamıyorlardı. Onlar, Osmanlılar ile özellikle Kanuni döneminde ve sonrasında sürekli irtibat halinde olup,[30] ancak oradan gelecek destek sayesinde kurtuluşlarının mümkün olabileceğine inanıyorlardı. Ancak, Osmanlıların gücü de onları kurtarmaya yetmeyecektir.

XVI. yüzyıl başlarında büyük bir Avrupa İmparatorluğu haline dönüşmeye başlayan İspanya Devleti, hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde, Müslümanlar da buna karşı koymakta kararlıydı. V. Karlos ve II. Filip zamanlarında da Müdeccenlerin kimliklerini ortadan kaldırmak ve Hıristiyan toplumuna entegre etmek amacıyla çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Mesela, Müdeccen toplulukların arasına Hıristiyan aileleri yerleştirmek, onları toplu halde tutmamak ve Kuzey Afrika Müslümanlarıyla ilişki kurmalarını engellemek için iç göçe zorlamak, Müdeccenlerin çocuklarını kilise ve okullarda gerçek Hıristiyan olarak yetiştirmeye çalışmak, Hıristiyanlığa geçmeleri karşılığında bazı vergilerden muaf tutmak ve suçlu olanları affetmek (1558-1593), her türlü İslâmî ibadetin yapılıp yapılmadığının sıkı takibi gibi..[31] Buna rağmen kendileri açısından Morisko meselesini halledemeyen İspanyollar, baskıları sürekli artırmışlardır. Dolayısıyla, ara ara isyanların çıkması da kaçınılmaz olmuştur. 1568 Yılında Mağrib ve Ortadoğu'daki İslam devletlerinden yardım umarak yapılan büyük isyandan sonra, artık sayıları ve umutları iyice tükenen Müdeccenler 1609 yılında çıkarılan bir kraliyet kanunuyla ülkeden büyük oranda ve kesin olarak çıkarıldılar.

Sürgün veya göç ile Endülüs'ten ayrılmak zorunda kalan Müdeccenlerin büyük çoğunluğu Mağrib denilen ve XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesi haline gelen Kuzey Afrika'ya geçmiş ve oralarda yerleşmiştir. Bir kısmı da Fransa ve İtalya üzerinden yine Osmanlı ülkesi olan Balkanlar ve İstanbul'a gelmişlerdir.

---

30 Bunu gösteren arşiv belgelerine örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 7, Hüküm: 2465.

31 Kâtip Çelebi, I, 61; Chakib, s. 40.

Her halükârda İspanya yöneticileri, Hıristiyanlığa boyun eğmek zorunda kalmış zayıf bir topluluk olmalarına rağmen, her türlü yolu kullanıp onların sevgisini kazanamayacaklarını bildikleri için Müdeccenlerden korkuyorlardı. Özellikle din adamları, Müdeccenlerin damarlarında halen İslam kanı dolaştığına inanıyor ve bu yüzden onların ülkeden toptan sürgün edilmeleri için krallara telkin ve baskı yapıyorlardı. Sonunda hepsi bir mecliste toplandılar ve bu işi nasıl çözeceklerini tartışmaya başladılar. Papazlardan bazıları, Müdeccenlerin toptan öldürülmesini, diğer bazıları onların toptan köleleştirilerek satılmasını önerirken, kral II. Filip'in vezirlerinden Dük de Lera, Müdeccenlerin gemilere yüklenerek denizin ortasına atılmalarını fikrini savundu.[32]

Tartışmalar böyle sürüp giderken II. Filip öldü (1598) ve yerine oğlu III. Filip geçti. Yeni kral, Müdeccenlerin düşmanı olan Dük de Lera ile rahiplerin etkisinde kalan zayıf iradeli bir kişiliğe sahipti. Dük, 1599 yılında bir kanun çıkarttı. Buna göre, Müslümanlar ya da Müdeccenler Arap sayılıyor ve Hıristiyan olmadıkları için 15-60 arası yaştakilerin mallarına el konularak idam edilmeleri veya köleleştirilerek gemilerde çalışmaya gönderilmeleri; altmışını aşmış erkek ve kadınların Mağrib'e sürülmeleri, çocukların ise dini okullarda alıkonulmaları öngörülüyordu.[33]

1601 yılında, Patrik Ribera krala bir öneri sundu. Önerisinde şu cümlelere yer veriyordu:

> *"Din, İspanya krallığının temel direğidir. Halbuki, Moriskolar (Müslümanlar / Müdeccenler) Hıristiyan dininin gereklerini ve bereketini kabul etmiyorlar.* Domuz eti yemiyor, içki içmiyor ve Hıristiyanların yaptığı işlerin hiçbirini yapmıyorlar. Bu kötü durum, onların herşeye rağmen babaları ve dedeleri gibi Müslüman kalmalarından kaynaklanmaktadır. Özetle, *Moriskolar katledilmeyi hak etmiş kâfirlerdir.* Artık onlara acımak için hiçbir sebep kalmamıştır. İspanya, onların varlığı yüzünden büyük tehlikelere maruz kalmakta, onların isyanlarıyla uğraşırken pek çok mal ve

32 Lea, 296-299; Cemaleddin, Muhsin, "Tardü'l-Müslimîn mine'l-Endelüs", 121 vd.
33 İnan, VI, 394.

can kaybetmektedir. Bu durumda yapılması gereken iş, derhal papazlardan müteşekkil bir mahkeme kurulması, bu mahkemenin Moriskoların irtidadına (Hıristiyanlıktan çıkmış olduklarına) ve hıyanetine (vatan haini olduklarına) hükmetmesi ve açıkça onların mallarına el konularak ülke dışına sürgün edilmelerinin sağlanmasıdır."[34]

Papazların krala bu türden önerileri, boğazın karşı yakasına yerleşen Barbaroslar tarafından da duyulmaktaydı. Nitekim, Barbaros Hayreddin Paşa'ya atfedilen hatıralarda benzer ifadeleri içeren papaz önerileri, üslup farkıyla yer almaktadır. İşte onlardan birisi:

"Papazlar: 'Devletlü kral (II. Filip), ömrün uzun olsun. Azizler senden razı olsun. Ölen kral (V. Karlos) bu gibi şeyleri asla bize sormazdı, biz de söylemeye korkardık. Barbaroşo'nun çoğu Hıristiyanlara gâlip gelmesinin sebebi, hep bu Endülüs tâifesinin dualarındandır. Çünkü, bunlar da diğerleri gibi, Müslümanız derler. Hem de öyledirler. Hıristiyanlara bir zarar olursa onlar sevinirler, biz Müslümanlara bir zarar göstersek bunlar üzülürler. Ellerinden gelse bizlerin kanlarını içerler.

"İki zıt bir araya gelmez dendiği gibi, *Âdem devrinden beri biz Muhammedîlere düşmanız. Bu düşmanlık asla aramızdan kalkmaz, nerde kaldı ki aramızda yaşayalar! Bizim aramızda Mesîh kullarından başka kimse olmaya!* Devletlü kral, bu Müslümanların bir âdetleri daha vardır ki, günde beş kez cemaat olup namaz kılarlar. Bu işleri ise bize çok dokunur... Elhâsıl, onların bizim vilâyetimizde durduğu büyük hatadır.

"Hemen Endülüslülere tenbih edersin ki, herkim Hıristiyan dinine dönerse ne güzel, dönmeyenleri hep ateşe yakarım dersin. Senden evvelki ölen kral gibi bu işe ehemmiyet vermez de kendi hallerine bırakırsan, âyinlerimiz hep bozulur. Müslümanlar, Mesîh kullarını da kendilerine çevirirler. Nizam ve intizam kalmaz. Sonra, bana niçin söylemediniz demeyesiniz. Zira, bunları söylemek bize vâciptir.

"Kral, bu mel'ûnların cehennemlik sözlerini duyunca, hemen o saatte emir çıkardı ki, ne kadar kız ve erkek Endülüs çocuğu varsa ana ve babalarının yanında durmasınlar, hep kiliselere taksim olunup İncil öğretilsin. Büyüklere de söylensin ki, vay Hıristiyan dinine dönmeyenin başına! Kim Hıristiyan dinine dönmezse hepsini yakarız!

34 İnan, VI, 395.

"Endülüslülerin hepsi Gırnata dağında toplanmışlardı. Çünkü kâfirlerin ahvâlinden haberdar idiler. Silahlarını kuşanıp dağa çıkmışlardı. Kralın bu haberini getiren kâfirin burnunu kulağını kestiler ve dediler ki, *lanet olsun sizin dininize ve suratınıza! Biz oğlumuzu uşağımızı vermeyiz. Kendimiz de İslam dini uğrunda birimiz kalmayıncaya kadar cenk ederiz. Ölenimiz şehit, öldürenimiz gâzîdir. Kralın olacak mel'ûna git böyle söyle, dediler...*"[35]

Patrik Ribera'nın yukarıda verdiğimiz önerisinde, Dük de Lera'nınki gibi kraliyet tarafından uygun bulunmadığı için uygulanmadı. Haddizâtında, "Moriskolar katledilmeyi hak etmiş kâfirlerdir" diyen papazlara kalsaydı dünyada Müslüman kalmaz, "kedinin kanadı olsaydı serçenin adı kalmazdı".. Aradan beş-on yıl geçti. Bu arada Müdeccenlerin durumuyla ilgili tartışmalar sürüp gidiyordu. Nihayet, 1607 yılında Mağrib'te gelişen ve İspanya'ya sirayet eden olaylar, ezcümle, Mulay Zeydan'ın Müdeccenler ile irtibata geçip onları isyana teşvik ederek İspanya ile savaşmak istemesi üzerine, İspanya yönetimi 1608 ve 1609 yılında birer kez toplanarak Müdeccenlerin ülkeden tamamen çıkartılması hususunu tartıştı. Sonunda, 22 Eylül 1609 tarihinde asırlardır anılan o meşhur sürgün kanunu çıktı. Kanunda özetle vurgulanan şuydu: Müdeccenlere mallarını satarak İspanya'yı terk etmeleri için bir ay süre verilecek, Mağrib'e göç etmek isteyenlere güvenli deniz yolculuğu sağlanacak, herhangi bir Hıristiyan ülkeye göç etmek isteyenlere teşvikte bulunulacak, ülkeden göç etmek istemeyenlere ise malları müsadere edilerek idam cezası uygulanacaktır.[36]

"Oynamasını bilmeyen gelin 'yerim dar' demiş, yerini genişletmişler 'yenim dar' demiş". Tebeasını adalet ve hakkaniyetle idareye muvaffak olamayan İspanyol idareciler, işlerin çığırından çıktığına şahit oldukları her dönemde Müdeccenleri suçlu ve sorumlu saymayı neredeyse bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Oysa, zimmî hukukuna benzer şekilde yaptık-

35 Seyyid Muradî, *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İzmir 1995, s. 278-279.
36 Braudel, *Akdeniz*, II, 168; İnan, VI, 396.

ları anlaşmaya sadık kaldıkları dönemde Müslümanlardan yana bir problem çıktığı tespit edilmemiştir. Her dönemde ve çağda değişmeyen şeylerden biri, idarecilerin beceriksizliklerinden kaynaklanan problemlerin sorumluluğunu masum halkın omuzuna yüklemeleri gerçeği olsa gerektir.

Kanunun çıktığı haberi Müdeccenler arasında şimşek hızıyla yayıldı. İdareciler, kanunu uygulamak amacıyla Müdeccenlerin ileri gelenlerini topladılar ve onlarla ayrıntılar üzerinde anlaştılar. Malı mülkü yok pahasına satılan binlerce Müdeccen, zorla hıristiyanlaştırılmış olsalar da, 1610 yılı bahar-yaz aylarında, yüzlerce gemiyle Mağrib'e nakledildiler. Müdeccenlerin naklinde devletin her çeşit gemisi kullanıldığı gibi, pek çok İtalyan-İspanyol ticaret gemisi de kiralanmıştı. Tüm kalyon ve kadırgalarıyla İspanyol savaş donanmasının seferber edilmesi gerekmiştir. Ancak, özel gemilerin kiralama usulü ve uygulanmasında bazı insanlık dışı olaylar da yaşanmıştır. Şöyle ki, bazı ticari gemi sahipleri, taşıdıkları her insan başına İspanya devletinden belli miktarda bir ücret alıyorlardı. İspanyol tarihçi Rodrigo de Zayas'dan öğrendiğimize göre bu İtalyan-İspanyol tüccarlar, kıyıda gemilerini Müdeccenler ile doldurup denize açılıyorlar, kıyıdan görülmeyecek bir mesafeye geldiklerinde ise bütün Müdeccenleri/Müslümanları denize döküyor ve gemiyi tekrar doldurup daha fazla para kazanabilmek için hızla geriye İspanya kıyısına dönüyorlardı. Yeniden binlerce Müdecceni gemilerine dolduruyor ve denize açılıp aynı vahşeti – katliamı yeniden yapıyorlardı.[37]

İspanyollar, XVI. yüzyıl boyunca devletin her türlü imkanını seferber ederek ve ayrıca Hıristiyan halkın da desteğiyle Müdeccenleri hıristiyanlaştırma çabası içinde olmuştur. Asrın sonlarına gelindiğinde ise, aslında içlerindeki İslamî hisleri gizli tutmak zorunda kalan fakat görünürde Hıristiyan sayılan "zorla hıristiyanlaştırılmış" bir topluluk ortaya çık-

37 Rodrigo de Zayas, "Endülüs'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi", (Çevrimiçi) http://www.endulus.net/katliam.html ; Lea, s. 207-208.

mıştı. Kureyş ve Mudar kabilelerinin evlatları, artık *zorbalıkla* kiliselerde âyinlere götürülüyorlardı. İspanya yönetimi onların dinini, dilini ve medeni hayatlarını zorla kendilerininkine benzetmiş ve bu suretle Müdeccen topluluğu kendi Hıristiyan toplumu bünyesinde eritmeyi hesaplamıştı. Fakat, bu kadar baskı ve şiddet politikalarına rağmen, Müdeccenler Belensiye (Valencia), Mürsiye (Murcia) ve Gırnata gibi eski Endülüs şehirlerinde büyük ve önemli topluluklar olarak varlıklarını sürdürmekteydiler. Kastilyan diliyle konuşup yazıyor olsalar da edebi ve sosyal açıdan önemli bir güç sayılıyorlardı. Ayrıca, İspanya'nın milli üretimine olan katkıları da özellikle zenaat ve sanat dallarında büyük boyutlardaydı.

Büyük Sürgün kararının uygulanması esnasında İspanya devletine karşı direnişler de olmuştur. Özellikle Belensiye'de Vâdîecvâr denen bölgede 5 bin kadar, Moila de Curtis'de ise 9 bin kadar Müdeccen, sürgüne direnmek amacıyla isyan ettiler. Ancak, devletin silahlı kuvvetleri derhal harekete geçti ve önce Vâdîecvâr'a saldırarak birkaç bin Müdecceni öldürdüler, kalanlarını da esir pazarlarında sattılar. Ardından Moila de Curtis isyancılarına karşı harekete geçen askerler, 1 yıl kadar bir sürede orada bulunan Müdeccenleri de ya öldürdüler ya da köleleştirdiler.[38]

İspanya'da sürgün edilen Müdeccenlerin sayısı farklı rakamlarla ifade edilmektedir. Ancak, hakim görüşe göre bu sayı en fazla 600 bindir ki, bu dahî çok abartılıdır.[39] Biraz ayrıntılı sonuç bulmaya çalıştığımız zaman Kettânî'nin elde etmiş olduğu iki farklı verinin ortalamasını almayı biz isabetli görüyoruz. Ona göre, büyük sürgün öncesi İspanya'da Müslümanların toplam nüfusu 600 ile 813 bin arasında (ortalaması 706 bin) idi ve sürgün sonrasında bu rakam 273 ile 476 bin arasına (ortalaması 374 bin) düşmüştür. Aradaki fark ise 337

38 Büyük sürgün kararı öncesi ve sonrası gelişmeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Lea, s. 191-192; Antonio Dominquez Hurtez-Bernard Benjent, *Târîhu Müslimî'l-Endelüs el-Moriskiyyûn*, çev. A. Salih Taha, Dâru'l-İşrâk, Katar 1989, s. 228; Braudel, *Akdeniz*, II, 168-169; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 120 vd.

39 İnan, VI, 402.

bindir ki, bu sürgün edilenlerin sayısıdır.[40] Demek ki, sürgünden sonra ve bugün dahi İspanya'da 300 ile 400 bin arası Müslüman asıllı Endülüslü Müdeccen varlığını korumuş ve sürdürmektedir. Ancak, belki günümüz İspanya'sında bunların pek çoğu bu gerçeğin ya da asıllarının farkında olmayabilirler. Hatırlatıldığında ise yılların külleri altından bazı kıvılcımların çakması kuvvetle muhtemeldir.

Peki, İspanyollar Müdeccenleri niçin İspanya'dan sürgün etmişlerdir? Bu sorunun cevabını tarihçi F. Braudel'den alalım:

> "İspanya'nın çalışkan ve hızlı artan Morisko nüfusundan kendini mahrum bırakmasının iyi veya kötü olmasının önemi yoktur! Acaba bu işi neden yapmıştır? Herşeyden önce, *çünkü Moriskolar özümsenemez olarak kalmışlardır. İspanya bir ırk kiniyle değil de* (bu mücadelede bu duygu hemen hemen hiç olmamışa benzemektedir), *uygarlık ve din kiniyle davranmıştır. Ve kinin infilâkı olan sürgün, güçsüzlüğünün itirafıdır. Bunun kanıtı, Moriskonun duruma göre bir, iki, üç yüzyıldan sonra hâlâ eskinin Müslümanı olarak kalmış olmasıdır: Din, dil, yüksek duvarlı evler, hamamlar.. herşeyini muhafaza etmiştir. Morisko, Batı uygarlığına ait herşeyi reddetmiştir ve kavganın esası budur. Kentlerdeki Moriskoların gâliplerin kıyafetlerini giderek kabul etmeleri olgusu, esasta herhangi bir değişiklik yapmamaktadır. Morisko, uzaktaki İran'a kadar aynı evler, benzer âdetler, aynı inançlarla yayılan muazzam bir dünyaya bütün kalbiyle bağlı olarak kalmıştır.* Morisko karşıtı tüm sert eleştiriler, Toledo kardinalinin beyannâmesinde özetlenmektedir: *'Bunlar, tıpkı Cezayir'dekiler gibi gerçek Müslümanlardır'* ve bu noktada kardinalin haksızlığı değil de, hoşgörüsüzlüğü eleştirilebilir.
>
> *"Uzun XVI. yüzyıl boyunca İberya Yarımadası yeniden Avrupa olabilmek için Hıristiyanlığını militan hale getirmiştir.* İberya, Afrika veya Doğu olmayı, bazı açılardan bugünkü sömürge olmaktan kurtulma süreçlerine benzeyen bir süreçle reddetmiştir. Coğrafî kaderine ve yüzyıllar boyu süren tarihsel evrimine uygun olarak Avrupa ile Afrika arasında bir köprü olarak kalabilirdi. Yapabilirdi. Fakat, Avrupa olmamak acaba İspanya'nın elinde miydi? *Sonuçta yarımadada Hıristiyan hâkimiyetini tesis edenler, Pireneler'in ötesindekiler yani bütün Avrupa Hıristiyanları olmuştur.* (Bu ifade, 'Endülüs'e karşı haçlı seferleri' tezini doğrular niteliktedir. L.Ş.).
>
> "Söz konusu olan hiç de nefret edilen bir ırkın yok edilmesi değildir, fakat İspanya'nın göbeğinde yok edilmesi mümkün ol-

40 Kettânî, *İnbâs*, I, 245, 248.

mayan bir İslâmî çekirdeği muhafaza etmek mümkün değile benzemektedir. Öyleyse? Ya bu çekirdek bütün uygarlık desteği yok edilerek tek bir darbede kopartılacaktır (yani insan malzemesi) ki, bu nihayette benimsenen çözümdür. Ya da, zorlama vaftizin sağlayamadığı özümleme herşeye rağmen elde edilecektir.. Mümkün çözümler içinden İspanya en kökten olanını seçmiştir: *Sürgün, bitkiyi kendi toprağından kopartmak.*

"Acaba tüm Morisko nüfusu İspanya'dan silinmiş midir? Kuşkusuz hayır. bir şey kesindir: Moriskoların koruduğu ve İspanya'nın yüzyıllar boyunca İslâmiyetten özümlediği tortulara dayanan Müslüman uygarlığı, 1609-1614 cerrahi müdahalesinden sonra bile İberya Yarımadası'nın karmaşık uygarlığı içindeki rolünü oynamanın dışında kalmamıştır. *İberya toprağında kök salmış herşey yerinden atılamamıştır: Ne Endülüslülerin kara gözleri, ne binlerce Arapça yer adı, ne de yeni gâlipler haline gelen eski mağlupların kelime haznesine girmiş bulunan binlerce kelime.* Bazıları buna ölü bir miras diyebilirler. Ancak, XVII. yüzyılın göbeğinde Fransız önceliği döneminde, Yarımada'da canlı bir sanat, mermer çamuru, seramikler ve azulejos'larının tatlılığıyla gerçek bir mudejar sanatı hâlâ tutunmaktadır.

"Fakat Morisko sorunu, daha büyük çaplı bir çatışmanın bir kesiminden ibarettir. Akdeniz'de büyük oyun, ebedi bir 'Doğu Sorunu' içinde Doğu ile Batı arasında oynanmıştır. Bu oyun, esas itibarıyla bir uygarlıklar çatışması olup, oyunun, sırasıyla birinin veya öbürünün öne geçmesine göre, başat kültürel akımlar daha zenginden daha fakire yönelik olmak üzere oluşmaktadırlar, yani Batı'dan Doğu'ya veya Doğu'dan Batı'ya."[41]

"Endülüs Müslümanları, kilisenin istediği şekil ve ölçüde hıristiyanlaşmadıkları dolayısıyla da *hıristiyanlaştırma siyaseti başarısızlıkla sonuçlandığı içindir ki, 1609-1614 seneleri arasında gerçekleşen sürgünle* en az yarım milyon Müslüman, sırf başka bir inancın mensubu oldukları için, kendi öz yurtlarında yaşama haklarından mahrum bırakıldılar. Böylece, Müslümanların dokuz asırlık Endülüs serüveni de noktalanmış oldu."[42]

Yeniçağ başlarında belki de Avrupa'nın en güçlü ve en büyük devleti iken İspanya'nın Müdeccenlere karşı gerçekleştirdiği bu soykırım (etnicite), etkileri bugünlere kadar süren sonuçlar doğurmuştur. pek çok çağdaş tarihçinin de ifade ettiği gibi, XVII. yüzyılda İspanya'nın her bakımdan çökü-

41 Braudel, *Akdeniz*, II, 168-171, 199.
42 Bkz. Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine..", s. 25-48.

şündeki büyük etkenlerden birisi de, ülkenin sosyal, ekonomik ve ziraî hayatında etkili bir kesimini teşkil eden Yahudiler ile Müdeccenleri ülkeden çıkartmış olmasıdır.[43]

İspanya'dan Endülüs Yahudileri ile Müslümanlarının kovulmalarının Avrupa'nın tamamı açısından bir sonucu da, sürgünden sonra âdeta uğraşacak iç düşman bulamayan Hıristiyanlar, kendi aralarında bir iç hesaplaşmaya girişmişler ve Avrupa uzun yıllar süren kanlı mezhep savaşlarına sahne olmuştur. Asırlar süren sefalet ve kanlı olaylar, Katolikliğin sorgulanmasını getirmiş, Reformist ve Protestan hareketler ivme kazanmıştır. Ayrıca, ekonomik alanda burjuva sınıfının oluşmasına katkı yapmış, düşünce alanında da sonraki asırlarda dinî anlayıştan milliyetçilik fikrine yönelişin temel etkenlerinden birisi olmuştur.

İspanya Engizisyon Mahkemesi kayıtları, bugüne kadar ulaşabilenleriyle bile, Katolik kralların çok kutsal İspanya'sının, hepsi de iyi birer İspanyol vatandaşı, fakat tek suçları Müslüman olmak olan yüzbinlerce erkek, kadın ve çocuğu nasıl "temizleyebilmiş" olduğunu anlamak için gerekli bütün anahtarlar belgeleri barındırmaktadır. Müdeccenlere karşı yapılan amansız baskılar bir bakıma *soykırım* makinasının motorunun çalıştırılmasıdır. 1989 yılında Londra'da bir müzayedede satışa çıkarılan bu tür belgelerden bir topunu satın alıp kitaplaştıran İspanyol tarihçi Rodrigo de Zayas'ın ifadesine göre, "Belgelerin her satırında tarihi paralellikler kendini gösteriyor: Bir yanda dar kafalılık ve *sürgün*, hemen yanında ise *safkan bulma ve soyunu sopunu araştırma soruşturma hastalığı*. XX. yüzyılımızda olup bitenlerin beş beteri o günlerde şekillenmiş." Zayas şöyle devam etmektedir:

> "Irkçılık insanlık kadar eskidir. *İspanya'nın XVI. yüzyılda icat ettiği ise devlet ırkçılığıdır. Hedef, krallığın birleşmesi ve İspanyol*

43 Lea, s. 194 vd.; Endülüslülerin hıristiyanlaştırılması çabaları ve onların buna karşı direnişleri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 154-170; Mehmet Özdemir, "İspanya Krallığı'nın", makalenin tamamı; İnan, VI, 411 vd.; Cemaleddin, Muhsin, "Tardü'l-Müslimîn mine'l-Endelüs", 129 vd.

Müslümanlığının kökünün kazınmasıdır. Bu hedefe varmak için iki vasıta kullanılmıştır: Birincisi, 2 Ocak 1492 yılında Gırnata'nın düşmesiyle tamamlanan askerî fetih; ikincisi, Müslümanların zorla asimilasyonu, daha sonra da topluca sürgün edilmeleri.. 1492 yılında Gırnata Emîrliği'nde 600 bin ilâ 700 bin arası Müslüman yaşıyordu. Azınlık durumundaki Yahudi ve Hıristiyan cemaatleri bir yana bırakırsak halkın büyük ekseriyeti Müslümandı. Dramın ilk perdesi, aslında Gırnatalı 25 bin Yahudinin sürgün edilmesiyle açılmıştır. Onların oturduğu semt hak ile yeksan edildi ve yerine Hz. Meryem'e armağan edilen günümüzdeki katedral dikildi...

"O dönemin Müslüman İspanyolları, Avrupa'da hiçbir zaman görülmemiş en parlak medeniyetin mirasçıları olduklarının bilincindeydiler. Kurtuba, geceleri aydınlatılan sokakları ve anestezi yoluyla ameliyatların yapıldığı hastaneleriyle bir milyon nüfuslu bir şehirdi. Hem de XII. yüzyılda! Bu halk, Hıristiyan dünyası tarafından asimile edilmeyi kesinlikle reddeder. *Nedir bir Hıristiyan onların gözünde? herşeyden evvel yıkanmayan biri. İşkence âletinin sembolü olarak Haç'ı kullanan ve kan dökmekten zevk alan bir vahşi savaşçı. İbadet sırasında bile şarap içen ve bu şarabın bir peygamberin kanı olduğunu iddia eden bir zavallı. Murdar yiyeceklerle beslenen bir arsız. Nihayet, sevgi konusunda vaazlar veren fakat insanları hapseden, mallarına el koyan, işkence eden ve öldüren bir yüzsüz.* Hıristiyanlar açısından Müslüman ise, cahil ve hayvanî bir yaratıktır. Yerde yatan, kendini ten zevkine bırakmış hamamlarda yıkanan biri! Bol su içer, işkembesini sebze ve meyvelerle doldurur, domuz etini ise yemeyi reddeder...

"Hakiki ırkçı bir politikanın halk tabanına dayanmasına ihtiyaç vardır. *İspanya'da Müslüman aleyhtarı hoşgörüsüzlük, tabanını doğrudan doğruya kilisede bulur.. İspanyolların yaptığı sürgünün günümüzdeki adı, devasa bir 'etnik arındırma' girişimidir.* İspanya'nın her şehrinde, her kasabasında Müslümanlar birer birer tutuklanır, Cezayir'e gönderilmek üzere gemilere istiflenirler. *Krallığın her bir yanından toplanan Müslümanlar, yaya olarak limanlara getirilirler. Çokları yollarda ölür açlıktan, susuzluktan ve bitkinlikten. Onları taşıtmak için Napoli'den, Ceneviz'den ve başka yerlerden kadırgalar getirtilir.* Çok geçmeden askeri filolar yetersiz kalır. Bunun üzerine şahıslara ait gemiler kiralanır. *Kaptanlar, Moriskleri taşımak için kelle başı ücret alırlar. Fakat, İspanyol limanlarından gözle görülmez olunca onları denize atmayı ve hemen dönüp yeni bir yükleme yapmayı daha kârlı bulurlar...* 1600 yılında İspanya krallığının nüfusu 8 milyondu. Moriskler bu nüfusun yaklaşık %10'unu oluşturuyordu. Bunların 600.000'i sürüldü ve Jaime'ye göre % 75'i yolda öldü...

"İspanya'da bir tür gizli sansür var. Olaylar, metinler az çok biliniyor fakat, bunların derin tahlili yapılmıyor. Teferruat olarak *hiçbir zaman halka bu toplu sürgün sırasında yüz binlerce ihtiyarın, çocuğun, hamile kadının acı çektiği ve öldüğü söylenmiyor. Tarih kitaplarımızda bunun adı bile geçmiyor. Tarihî sorumluluğumuzu kabullenmemizin tam zamanıdır. Tıpkı şuurlu Almanlar'ın kendi tarihî suç ve sorumluluklarını yüklenmeleri gibi.* Özellikle günümüzde çingene azınlığa karşı siyasi ırkçılığın yeniden kabardığı şu sırada buna son derece ihtiyaç var. Hele hele Fransa'da olduğu gibi, günümüz İspanyası'nda da "yeni Mağribîler (Moriskler) istilası" adı verilerek Kuzey Afrikalı göçmenlere karşı beslenen gizli düşmanlığın ortaya çıkmaya başladığı bu günlerde...

"Kral Juan Carlos'un Madrid Sinagogu'nda, Yahudi halkından özür dilediği gibi, ben Müslümanlarımızın da kendilerine karşı aynı jestin yapılmasını beklediklerini ifade ediyorum."[44]

Sonuçta gerçekleştirilenlere bakıldığında çok net olarak görülen o ki, İspanya Engizisyonu, toplumun asırlardır her çeşit sosyo-kültürel çeşitliliği hoş görmeye alışkın olmasından gelen hayat tarzını ortadan kaldırmak için kurulmuştur.

Endülüs Müslümanlarına uygulanan bu şiddet ve soykırımın günümüz dünyasında hemen hiç anılmaması oldukça manidardır. Bu büyük olayı hatırlayanlar ve katliam olduğunu tespit edip bütün dünyaya haykırmaya çalışanlar ise, sadece o mazlum ve maktul insanların tarihini yazarak onların halleriyle hemhal olan üç beş tarihçidir. Mısırlı Muhammed Abdullah İnan (merhum) ile, doksanlı yıllarda Granada ve Kordoba'da Endülüslü Müslümanlara öncülük ederek onların teşkilatlanması, dünya ile bağlantı kurmaları ve dinlerini öğrenmelerinde yardımcı olan Muntasır Ali el-Kettânî (merhum) ve İspanyol tarihçi Rodrigo de Zayas bunların başta gelenleridir. Biz de, tarihî Endülüs toplumu içinde yaşar gibi onlarla beraber olduğumuz zamanlarda, onlara uygulanan katliamı dehşetle ve ağlayarak gözlemlemekteyiz.

M. Ali el-Kettânî'nin, "Kutlu Doğum Haftası" etkinlikleri çerçevesinde Türkiye'ye gelişinde serdetmiş olduğu şu ifadeler oldukça çarpıcıdır:

---

44 Rodrigo de Zayas, "Endülüs'te Yüzbinlerce..", s. 109-114.

> *"XVI.-XVII. yüzyıllarda Endülüs Müslümanlarına yapılan soykırım, onların torunları ve diğer Batı Akdeniz Müslümanlarının asla unutmadıkları tarihî bir suçtur.* II. Dünya Savaşı'nda Nazilerin ve yakın zamanda Çetnik Sırpların Bosna'da işledikleri benzer cinayetler, zayıf hafızalı insanlığın aynı suçları işleyebileceğini göstermektedir. Üzücü bir husus da şu ki, *Endülüs milletine karşı soykırımı başlatan sözüm ona 'Katolik krallar' olarak adlandırılan iki elebaşı Ferdinand ve İsabella, geçenlerde Vatikan tarafından azizlik mertebesine çıkartıldı.* Halbuki, onların aforoz edilmeleri Vatikan'ın ahlâkî itibarına daha çok yakışırdı."[45]

Her şeye rağmen Mağrib İslam-Osmanlı yurduna ulaşabilen yüzbinlerce Müdeccen, atalarının topraklarında olmaktan memnuniyet duyarak teselli buluyorlardı. Eski tarihlerde Murâbıtlar'ın yaptığı gibi ülkeleri Endülüs'ü İspanyollardan geri alıp onlara teslim etmek gibi çok büyük bir yardım yapamasa da, onlar Osmanlılara da müteşekkirdiler. Bunu onların ileri gelenlerinden bazıları şöyle ifade ediyorlardı:

> "Biz uzun zamandır Mağrib'e göç edebilmek için fırsat kolluyor fakat buna imkan bulamıyorduk. Şimdi bize atalarımızın İslam yurduna dönmek için fırsat verildiği halde neden sevinmeyelim ki? Burası atalarımızın toprağı, Türk Sultanı sultanımızın himayesi altında burada hür Müslümanlar olarak yaşayabiliriz, İspanya'da olduğu gibi köle olarak değil!"[46]

Burada, Endülüs'ün düşüşü karşısında duygu ve düşüncelerini Ebu'l-Beka Sâlih b. Şerif'in Endülüs Mersiyesi diye adlandırılan şiirini Türkçe'ye çevirip yayımlarken ifade eden mütefekkirlerimizden Sezai Karakoç'a kulak vermeden geçmek uygun olmayacaktır:

> "Miladın 15., Hicretin 8. yüzyılındayız. Haçlı Seferleri, Cengiz ordularının akını, Doğu Napolyonu Timur'un yürüyüşü, İslam ülkelerini kökünden sarsmış, harap etmiş, yaralamıştır. Rüyaların bile hülyasına cesaret edemeyeceği o canım, güzelim, o büyük medeniyet yakılıp yıkılmıştır. Ruh ve fikrin en canlı ve en doğurgan olduğu ilk vakitlerden de oldukça uzaklaşmış bulu-

45 Ali el-Muntasır Kettânî, "Gırnata'nın Düşmesinden XIX. Yüzyıl Sonuna Kadar Endülüs'te İslam", çev. S. Erşahin, *Kutlu Doğum*, VII (1996), s. 65.
46 İnan, VI, 398.

nuyoruz. Her yanda, bir kavgadan yeni çıkmış bir insanın durumu gibi sızlayan yaralar... Daha yeni yaralar sarılıyor, ülkeler onarılıyor. İslam Âlemi yeniden kuruluyor. Yeniden kuruluşun inşaat şartları. Ne yapılırsa yapılsın, ne olursa olsun ölüme yenilmeyen Müslümanlar yer yer, küçük küçük de olsa devletlerini kuruyorlar, onarıyorlar. Bunların içinde yalnız bir tanesi vardır ki, en kısa zamanda, Timur'un öldürücü vuruşunu da tattığı halde, dünyanın en büyük devleti olmuş ve olma yolunda:

Osmanlı Devleti. Ama, o da henüz İslam dünyasının merkez çatısını kurmaya çalışıyor ve denizaşırı ülkelere büyük çapta ve sonucu değiştirecek ölçüde yardım etmek imkanından veya zamanından mahrum. Başta Sultan II. Bayezid, fetih hareketini sabitleştiriyor, toprağı derinliğine işliyor. Her taarruzla, her fetihle kazanılan, bir tedbirle, bir ihtiyatla korunur. Bu tedbir ve bu ihtiyat, yeni taarruz ve fetihlerin hazırlanış dönemidir de. *Bayezid'in önemi küçümsenemez. Çünkü onunladır ki, Fatih ile gelen gitmemiş, kalmıştır. Ve onunladır ki, Yavuz ve Kanuni ile gelen gelebilmiştir.* Bir de ortalıktaki sulh ve sükun ihtiyacı hesaba katılsın. Ve Cem'in talihsiz, büyük şartların kurbanı şehzadenin Devlet başına açtığı iş düşünülsün.

İşte, İslam'ın merkez alanı bu durumdayken, parlak İslam medeniyetinin en seçkin dönemlerinden biri, en kanlı bir akşamın son levhalarından biri gibi, tarihte örneksiz bir facianın son günlerindedir. Eşya ve ruhun birbirine en yakın olduğu, birinin öbürünün diline en çok çevrilebildiği bir nüanslar, incelikler, zariflikler medeniyeti olan Endülüs'ün son dakikaları, hatta son saniyeleridir. *Kanlı Hıristiyan, kızıl inkâr, onmaz barbarlığın malı ettiği Endülüs'ün... Kurtuba, Belensiye, Mursiye'den eser yok. İslam Endülüs'te kendi üstüne katlana katlana, kendi içine sığışa sığışa, kendi içine çekile çekile, kendine doğru çekile çekile Gırnata'dan ibaret kalmıştır.* İşte, onun da kapıları, Korkunç Ferdinand'ın omuzları, ordusuyla zorlanmaktadır. Artık sağ, sol, ön, arka, dört yan düşmandır. *Avrupa'da merhamet, Afrika'dan ümit yoktur.*

Endülüs İslam (Emevi iktidarı, L.Ş.) Devleti yıkıldıktan sonra kalan beylikler, kendilerini bekleyen korkunç sonu hiç düşünmeksizin, küçük hesaplar, kıskançlıklar içinde birbirlerini yiyip bitirmişler, bundan faydalanan Hıristiyan krallıklar her birini teker teker almış, eşsiz medeniyeti imha etmiş, sarayları, medreseleri, kütüphaneleri, evleri, yuvaları yıkmıştı. Kitapları ateşe vermiş, insanları ateşe vermişti. *Koca Endülüs'ten geriye bir toz toprak bulutu içinde çığlık atan kadınlar ve çocuklar, kaçışan hayaletler ve çağın kulağında çınlayan, asırlarca çınlayan feryatlar uğultusu kalmıştı.* Ve daha insanı acıdan boğan nice gerçekler, nice fâcialar...

Kalan son şehir Gırnata'nın hükümdarı bir elçiyle Sultan Bayezid'ten yardım istemişti. İstanbul'a gönderilen elçi ve heyetin

Padişaha sunduğu Kaside de, işte, Endülüs'ün o trajik çağ şairlerinin en büyüklerinden Ebu'l-Beka Sâlih b. Şerif'in Endülüs Mersiyesi'dir. Fakat yukarıda söylenen sebepler ve o zaman deniz gücümüzün henüz yeteri kadar gelişmemiş olması yüzünden yeteri kadar yardım yapılamamış ve Gırnata da sırtlana taş çıkartan kan düşkünü Ferdinand ve isterik Izabel'in eline geçti. Artık onların işlediği cinayet, anlaşmalara aykırılık, yakıp yıkmayı düşünmek, bir tarih kitabında, en soğuk bir ışık altında okumak bile insanı küle çevirebilir. Ancak daha sonra ve Barbaros'un çalışmasıyladır ki, birçok Müslümanı kurtararak Afrika'ya taşıyabilmişizdir.

"İşte bu Kaside, o günlerin, bir medeniyetin mersiyesidir. Muhteşem bir medeniyet ki, son sayfasını bu üstün kaside teşkil etmektedir. Son yaprağı budur. O medeniyeti gözden geçiren bir insan, bu kasideyi de okur ve kitabı kapar. Böyle bir medeniyete lâyık anıt bir mezartaşıdır bu. Bu kaside, ateşle pişen bir çelik gibi yüce ve sağlam bu kaside, bu acı deneyleri geçirenlerin büründüğü tevekkül içinde zamanın ve tantananın, her türlü fâni saadetin geçiciliğini dile getiriyor ve Endülüs'ün başına gelenleri anlatarak iyi durumda bulunanları uyarıyor, çağırıyor. Endülüs örneğinde bir tarih felsefesi modeli gibi gelecekleri haber veriyor. Hatta denebilir ki, Endülüs'ün kurtarılma vaktinin geçtiğini görüyor da sadece bir ibret dersi veriyor. Hatta yalnız Müslümanlara değil, bütün insanlara. Evet, bütün gelecekleri haber veriyor. Ne yazık ki, o gelecekler birkaç kere daha geldi."[47]

Osmanlılardan önce mezâlim ve sürgüne maruz kalmış Endülüslüleri ele aldığımız bu kitapta, Osmanlıların Anadolu'ya göçleri konusu da, karşılaştırmalı bilgi sahibi olmak bakımından önemlidir. Endülüs'ten 3-4 asır sonra bizler yani Türk Müslümanlar ve Osmanlı tebeası veya Osmanlılar, Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarında, Balkanlar'dan Yemen'e, Irak'tan Kafkasya'ya kadar dev bir coğrafyada büyük mezâlimlere maruz kalmış bulunmaktayız. Bu sebeple milyonlarca Osmanlı Türk'ü ve Müslüman tebeası, elde kalan son kale Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış, bunların bir kısmı göç yollarında saldırı, hastalık ve açlıktan ölmüştür.[48]

---

47 Sezai Karakoç, İslam'ın Şiir Anıtlarından, Diriliş, İst. 1985, s. 17-19.

48 Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. *Rumeli'den Türk Göçleri*, haz. Bilal N. Şimşir. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri 1877-1890*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri: (1912-1913)*, Türk Tarih Kuru-

Aynı şekilde Filistin, Afganistan, Bosna, Çeçenistan, Lübnan, Doğu Andolu ve son olarak da Irak'ta mezâlime maruz kalan yine Türkler gibi Müslüman milletler olmaktadır. Bunun tarihsel anlamı şu ki, çöken Osmanlı gibi bir devin altında ezilen milyonlarca insandan bahsetmekteyiz. Sanıyoruz ki, Endülüs gibi bu büyük tarihî olayı da tarih felsefesi anlayışımızla yorumladığımızda konu daha iyi anlaşılmış olacaktır. Yani, günümüz Müslümanları açısından tarihin akış kanunları nasıl işlemekte ve onları acaba ne yöne doğru götürmektedir?[49]

Müdeccenler, şiddet politikalarına karşı direnirken bir yandan da Osmanlılar'dan yardım istemişlerdir. Ancak, Osmanlı Devleti çeşitli ve ileriki bahislerde serdedeceğimiz haklı nedenlerle Endülüs Müslümanlarına gerekli yardımı yapamamıştır. Osmanlılar'a bağlı denizcilerin İspanya kıyılarına saldırıları ve Müdeccenleri Mağrib kıyılarına taşımaları şeklinde gerçekleşen yardım faaliyeti, aynı zamanda Osmanlı ile İspanya arasında süren Akdeniz ve Kuzey Afrika hâkimiyeti mücadelesinde de çok önemli bir yer teşkil etmiştir.

Sonuç olarak, "'üç kültürlü İspanya' böylece alevler arasında, Engizisyon dehşetinde son buldu."[50] "Endülüs Milletine reva görülen soykırımı ve bu milletin yüzyıllarca İslamî

---

mu, Ankara 1994; Mehmet Dikici, *Anadolu'da Türkler : Anadolu'ya Türk Göçleri*, Burak Yayınları, İstanbul 1998; Mustafa Bengi, *1314 (1896-97) Yılında Türkiye'ye Olan Göçler ve Kurulan Göçmen Köyleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi, İstanbul 1980; Erol Özbilgen, *Osmanlının Balkanlardan Çekilişi: Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İz, İstanbul 2006; Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç: 1923-1925*, haz. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; *Şehitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç: 1923 Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi*, Zaman Kitap, İstanbul 2005; Sefer E. Berzeg, *Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkes Göçmenleri*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1990; Ethem Feyzi Gözaydın, *Kırım: Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, Vakit Matbaası, İstanbul 1948; Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Aliya : Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İletişim, İstanbul 2003; Hasan Savaş, *Göçmen Türküsü: Şiirler*, Kora Yayın, İstanbul 2000.

49 Bizim bu konudaki değerlendirmelerimizi, 2003 yılında İz Yayıncılık tarafından yayımlanmış bulunan *Reconquista / Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri* adlı eserimizin "Giriş" İstanbul, İz Yatıncılık, 2003.

50 Işık, s. 73,

inanç ve kimliklerini korumak için verdikleri mücadeleyi",[51] Batı'nın karşı tarafındaki coğrafyada ya da İslam Ülkeleri denilen coğrafyada yaşayan herkesin iyi bilmesi, ondan ibret ve ders alması, geleceklerinin inşası açısından hayatî öneme sahiptir diye düşünüyoruz.

51 Kettânî, "Gırnata'nın ...", s. 65.

F.

Hıristiyan Hâkimiyeti Altında Endülüslülerin Sosyal Durumları

Müdeccen Endülüslüler, sosyal açıdan birbirine bağlı yekvücut bir görünüm içindeydiler. Sosyal ve kültürel haklarının çoğu şiddet politikalarıyla ellerinden alınmış olsa da onlar yine de hayata bağlı yaşayarak varoluş mücadelesini kararlılıkla sürdürüyorlardı. Sonuçta salt iyilikler veya salt kötülüklerle dolu olmayan, her iki tarafa da eşit şekilde açık olan bu dünyada "mutluluk sorunsuz bir hayat değil, sorunlarla başa çıkabilme yeteneğidir" (Susanna Tamaro). Endülüs toplumunda da bu yetenek gelişmişti. Ne de olsa, hayrın da şerrin de Allah'tan olduğuna inanmak, onların âmentüsünde mevcuttu. Önce ellerinde bulunan bütün kitapları (Arapça) toplanmış ve şehir meydanlarında yakılmış, Katalanca veya İspanyolca dışında kendi anadilleri olan Judeo-İspanyol'u (Arapça, Berberîce, Ladino) ya da Sefarad İspanyolcası[1] ile konuşup yazmaları yasaklanmış-

1 Günümüzde bu dilin konuşulmadığı ve hatta yok olmaya yüz tuttuğu bilinmektedir. Buna tepki olarak Dr. Gad Nassi adlı Türkiye-İstanbul menşeli bir İsrail yahudisi tarafından, Sefarad İspanyolca'sıyla kaleme alınmış bir antoloji kitabı vardır: *En Tierras Ajenas Yo Me Vo Murir: Gurbet Ellerde Bu Diyardan*

tır. Ardından, sosyal alandaki görünümleriyle ilgili şiddetli yasaklar gelmiş, ezcümle 1508'de yayımlanan bir kraliyet fermanıyla İslâmî inanç ve geleneklere göre giyinmek de yasaklanmıştır. Çünkü, Müslümanları Hıristiyanlardan ayıran görünürdeki tek unsur kılık-kıyafetti. Hıristiyanlar bu İslâmî görünüme tahammül edemiyorlardı. Özellikle kadınların İslâmî giyimleri yasaklanıyordu.[2]

1511 yılında çıkarılan başka bir fermanla, ilk imha harekâtından arta kalan İslâmî kitapların yakılması sağlanmıştır. Ayrıca, Müslümanların İslâmî usule uygun hayvan kesmeleri yasaklanarak domuz eti yemeleri emredilmiş, yemeyenler şiddetle cezalandırılmıştır. 1499 yılından itibaren Müslümanların zorla hıristiyanlaştırılması faaliyeti[3] aksatılmadan sürdürülmüştür. Mesela, kral V. Karlos zamanında çıkarılan (1523) bir fermanla, daha önce vaftiz edilememiş olan Müslümanların da vaftiz edilmesi, reddedenlerinse köleleştirilerek satılması emredilmiştir. Ancak, 80 bin düka altın gibi büyük vergi karşılığında bu tür uygulamalar bazı krallar tarafından ya yumuşatılmış, ya da ertelenmiştir.[4]

Müdeccenlerin hıristiyanlaştırılması işleminin başarısızlıkla sürmesi hatta, onların Osmanlılar ile irtibatlarının artması üzerine 1 Ocak 1567 yılında uygulamaya sokulan bir başka kanunda yer alan hususlar şöyledir:[5]

- Müdeccenlerin yaşadığı yerleşim yerlerinin her birine, denetim ve gözetim maksadıyla en az on ikişer Hıristiyan ailesi yerleştirilecek ve bu ailelerin üyeleri Müdeccenlerin evlerine diledikleri zaman izinsiz girebileceklerdir.

Göçeceğim. Kitap, Musevice'yi anlatmaktadır. Kitabın adı ise, Endülüs'ten göç etmiş olan Yahudilerin, vatanlarına olan özlemlerini dile getiren şarkılarından birinin sözlerinden alınmadır.

2 Mehmed Özdemir, "Endülüs Tarihinden Kadın Kıyafetine Dair Bazı Tespitler", *İslâmiyât*, Nisan-Haziran 2001, s. 99-110.

3 Geniş bilgi için bkz. Kettânî, *İnbâs*, I, 249-281; Hurtez-Benjent, s. 219 vd.

4 Kâtip Çelebi, I, 61; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 79-80.

5 Lea, s. 229.

- 11 yaşın altındaki Müdeccen çocukları ailelerinden alınacak ve çeşitli bölgelerdeki kilise okullarına ya da manastırlara yerleştirileceklerdir.
- Arapça konuşmak kesinlikle yasak olup, 3 sene içinde herkes İspanyolca'yı öğrenecektir.
- Kadınlar, çarşaf ve peçelerini atacak ve Hıristiyan kadınlar gibi giyineceklerdir.
- Evlerde kesinlikle Arapça kitap bulundurulmayacaktır.
- Düğün ve şenliklerde geleneksel Müslüman müzik ve dansları icra edilmeyecektir.

"II. Filip ve danışmanlarının kağıt üzerinde kararlaştırdıkları, koskoca bir uygarlığın, koskoca bir yaşama sanatının mahkum edilmesidir.. Kısacası, Granada İslâmiyeti'nden ayakta kaldığından kuşkulanılan herşey yok edilmeye çalışılmaktadır."[6]

Müdeccenler, son derece ağır olan bu hususların uygulamaya konmasının ertelenmesi için yetkililer nezdinde girişimde bulunmuşlarsa da olumlu bir sonuç alamamışlardır. Fermanın etkisiyle önce papazlar, ardından idareciler Müdeccenlere yönelik baskı ve hakaretleri artırmaya başlamışlardır. Gırnata'da bazı Müdeccenlerin mülkleri gasbedilmeye başlanmıştır. Hıristiyanlar ve rahipler Alpujarras'ta katliama girişmişlerdir. Geniş boyutlu bir öldürme faaliyeti başlamıştır. İşte bütün bu tür baskılar, başka çareleri kalmayan Gırnata'lı Müdeccenleri sonuçta 1568 yılında isyana sevk etmiştir. Aslında, Katolik İspanya'ya karşı isyan eden sadece Müdeccenler değildi. Benzer Katolik baskılar nedeniyle Almanya'da Protestanlar, Hollanda'da ise Kalvinistler kısa süre önce isyan bayrağını açmışlardı. Zaten Müdeccenler de II. Filip'in Avrupa'daki isyanlarla uğraşmasını fırsat bilerek isyana kalkışmışlardı.[7]

---

6 Braudel, *Akdeniz*, II, 163.

7 Braudel, *Akdeniz*, II, 163; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 399-400.

"1085'te işgal edilen Tuleytula örneğinde görüldüğü üzere, İslâmî dönemde yerli Hıristiyan halk arasında ciddi bir İslamlaşma ve Araplaşma (doğululaşma) süreci yaşanmış, fakat Hıristiyan döneminde bu süreç hıristiyanlaştırma ve farklılıkları yok ederek tek tip kültür oluşturma şekline dönüştürülmüştür."[8]

XVI. yüzyıl başlarında, başkenti Sarakusta (Zaragoza) olan Aragon bölgesinin dörtte biri, başkenti Belensiye (Valencia) olan bölgenin de üçte biri Müslümanlardan oluşuyordu. Aynı yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise, Müslümanların nüfusu 600 bin olarak tahmin edilmektedir. Ancak, 1609-1614 yılları arasında gerçekleşen büyük sürgünden önceye ait olan bu rakamlar, sürgün sonrasında büyük oranda erimiştir. Aşağıdaki tablolarda verdiğimiz rakamları değerlendirdiğimizde, büyük sürgünde 205 bini Aragon krallığından ve 132 bini de Kastilya krallığından olmak üzere, İspanya'dan sürülen toplam Müdeccen sayısı 337 bin olarak hesaplanmaktadır. Demek ki, sürgünden kurtularak İspanya'da kalmayı başaran Müdeccen sayısı 476 bin civarında olmalıdır. Ancak, derlediğimiz bu rakamlar, çok iyimser tahminlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sürgün sonrası İspanya'da kalanların miktarı ortalama 300-400 bin arasındadır (374 bin civarı). Kesin bir rakam vermek de mümkün değildir. Geride kalanların kalabilme sebebi ise, hıristiyanlaştırılmış olduklarına inanılması ve tabi ki bir bölümünün köleleştirilmiş olmasıdır. Fakat, herşeye rağmen kalbî hislerle de olsa bu Müdeccenler Müslümanlıklarını unutmamışlar ve hayata bağlılıklarını da yitirmemişlerdir.

İşte, İspanya'da Müslümanların nüfusunu gösteren şematik bilgiler:

8 Mehmet Özdemir, "İspanya Tarihinde 'Doğululaşma' ve 'Batılılaşma' Tartışmaları: Tuleytula Örneği", *İslâmiyât*, 7 (2004), S. 3, s. 11.

	Büyük Sürgünden Once			Büyük Sürgünden Sonra		
Eyalet	Tpl. Halk Nüfusu	Müslümanlar	Müslümanların Oranı	Tpl. Halk	Müslümanlar Nüfusu	Müslümanların Oranı
Belensiye	580 bin	230 bin	% 39.7	440bin	90 bin	% 20.5
Eski Aragon	352 bin	110 bin	% 31.2	291 bin	49 bin	% 16.8
Katalonya	488 bin	13 bin	% 2.7	484 bin	9 bin	% 1.9
Toplam	1.420.000	353 bin	% 24.9	1.205.000	148 bin	% 12.2

Tablo 1: Aragon Krallığı'nda Müslümanlar

Eyalet	Büyük Sürgünden Önce Müslümanlar	Sürülenlerin Adedi	Geride Kalanlar	Sürülenlerin Oranı
İki Kastilya	85 bin	50 bin	35 bin	% 59
Estremadura	17 bin	8 bin	9 bin	% 53
Mürsiye	38 bin	22 bin	16 bin	% 58
Endülüs	320 bin	52 bin	268 bin	% 16
Toplam	460 bin	132bin	328 bin	% 29

Tablo 2: Kastilya Krallığı'nda Müslümanlar

Bu tablo bize göstermektedir ki, 1609-1614 yılları arasında yaşanan büyük sürgün ile İspanya'da Müdeccenlerin ya da Müslümanların kökü kazınmış değildir. Çünkü, Endülüs bölgesindekilerin % 16'sı, Kastilya'dakilerin % 29'u, Aragon'dakilerin ise ancak yarısı kovulmuştur. Yani, o zamandan bugünlere değin İspanya'da Müslüman asıllı halkın varlığı inkâr edilemez bir gerçektir.[9] Zor da olsa bir şekilde yolunu bularak İspanya'da kalmayı başaranların sayısı az değildir. Mesela, papaz olarak dahi kalmayı yeğleyenler çıkmıştır ki, Cervantes de bunun olabileceğini ima etmektedir.[10]

1547-1616 yılları arasında yaşamış olan Cervantes de Saavedra'nın anlatımına bakılırsa, Müdeccenler evlenip çoğalma konusunda çok hassaslar, çocuklarını asla askerlik veya memurluk mesleğine yönlendirmeyip ticarete alıştırıyorlar. İktisat biliyor ve mal biriktiriyorlar. Onlar şu anda İspanya'nın en zengin tabakası konumundadır. Malını kullanma özgürlüğü açısından gayrımenkul mal satın almayıp, yatırımlarını

9 Kettânî, *İnbâs*, I, 226, 245, 248; Lea, s. 204-205; Tuleytula'nın 1085'te düşüşü zamanından itibaren Müslümanların nüfus değerlendirmesi için bkz. Biştâvî, s. 102-104.

10 Cervantes, s. 255, 264.

hep gıda üzerine yapıyorlar. İşte bu, onların iktisadî güç ve zenginliklerinin kaynağı sayılmaktadır.[11] Ancak, İşbiliye gibi bazı bölgelerde de Müdeccenlerin çoğu fakir işçilerden ibaretti. Ya Hıristiyanların evlerinde hizmetçilik ya da onların tarlalarında işçilik yapıyorlardı.[12]

Baskı ve şiddet politikalarına rağmen Müdeccenler, büyük sürgün öncesinde Belensiye (Valencia), Mürsiye (Murcia) ve Gırnata gibi eski Endülüs şehirlerinde büyük ve önemli topluluklar olarak varlıklarını sürdürmekteydiler. Kastilyan diliyle konuşup yazıyor olsalar da edebi ve sosyal açıdan önemli bir güç sayılıyorlardı. Ayrıca, İspanya'nın milli üretimine olan katkıları da özellikle zenaat ve sanat dallarında büyük boyutlardaydı. Ayrıca, Hıristiyan senyörler Müdeccen köylülerin koruyucusu durumunda olmuşlardır. Çünkü, Müdeccen efendisine altın ve kazanç bırakmaktadır (*Quien teine Moro, teine oro; a mas Moros, mas ganancias, a mas Mıoros, mas despajos*).[13] Ancak, sürgünden sonra şehirlisi ve köylüsüyle Müdeccenlerin sayısı iyice azaldı ve dolayısıyla etkinlikleri de zayıfladı.[14]

Müdeccenlerin hayatından bahsedildiğinde herhalde ilk akla gelen, onların dinî hayatlarıdır. Çünkü, içine düştükleri duruma sebep onların Müslüman olmalarıdır. Endülüs Yahudileri için de aynı durum söz konusudur. Onlar da Hıristiyan olmadıkları ve kendi kimliklerini muhafaza etmekte kararlı oldukları için Hıristiyanların elinde sürgün, işkence ve ölüme maruz kalmışlardır. Sonuçta insanın, inandığı dini yaşamadan hayatını anlamlandırması mümkün değildir. Müdeccenlerin maruz kaldıkları son büyük sürgün olayından (1610) sonra 1644 yılında Muhammed b. Abdürrefi' b. Mu-

11 Lea, s. 211-212; Kettânî, "Gırnata'nın", s. 66.

12 Geniş bilgi için bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 156 vd.; Kettânî, *İnbiâs*, I, 264-272; Hurtez-Benjent, s. 251 vd.

13 Braudel, *Akdeniz*, II, 161.

14 Müdeccenlerin İspanya düşünce tarihindeki yeri konusunda geniş bilgi için bkz. Tâhir Ahmed Mekkî, "el-Moriskiyyûn fi'l-fikri't-târîhi'l-İsbânî", *el-Endelüs kurûn mine't-takallübât ve'l-atâât*, Riyad, 1996, II, 140 vd.

hammed eş-Şerîf el-Hüseynî el-Ca'ferî el-Endelüsî adlı Müdeccen tarafından yazılmış *el-Envâru'n-Nebeviyye fî âbâi Hayri'l-beriyye* adlı kitap, onların gizlice yaşamayı sürdürdükleri dinî hayatları hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Kitabın müellifi, Ceyyân ve diğer Endülüs şehirlerinde yaşadıktan sonra, büyük sürgünden biraz önce Tunus'a göç etmiş ve kitabını orada Arapça olarak kaleme almıştır. O, içinde bulundukları durumu şöyle dile getirmektedir:

> "İfrîkiye (Mağrib) diyarında Tunuslu ve diğer Müslüman kardeşlerimizin, 'yıllarca diyar-ı küfrde yaşamış bu insanlarda İslam şerefi nerede? Hıristiyanlarla içli-dışlı oldular da içlerinde İslam'dan eser kalmamış!' benzeri sözlerle biz şerefli Endülüs halkını kınamaları artık çok olmaya başladı.. Halbuki, ben daha 6 yaşımda bile yokken Endülüs'te Allah beni rahmetli babam sayesinde İslam dinine muttali kıldı. O zamanlar Hıristiyanların mektebine gidiyordum. Mektepten eve döndüğümde babam bana İslam'ı öğretiyordu.. Evdeki talim bittiğinde babam, 'Sakın bunu kimseye, akrabalarına, amcana, kardeşine, hatta annene bile söyleme!' diye tembih ederdi..
>
> "Babam (Allah ona rahmet etsin), bana telkin ederdi ki, oğlum, Hıristiyanlar seni kiliseye götürdüklerinde putları görünce şu âyet-i kerîmeyi oku: 'Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de!' (Hac, 73). 'De ki, ey inkarcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmam' (Kâfirûn, 1-2). 'Bu, bir de inkarlarından, Meryem'e büyük bir iftirada bulunmalarından ve Meryem oğlu İsa Mesih'i, Allah'ın elçisini öldürdük, demelerinden ötürüdür. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar, fakat onlara öyle göründü. Ayrılığa düştükleri şeyde doğrusu şüphededirler, bu hususta bilgileri ancak sanıya uymaktan ibarettir, kesin olarak onu öldürmediler, bilakis Allah onu kendi katına yükseltti. Allah Güçlü'dür, Hakim'dir' (Nisâ', 156-157-158).
>
> "Babam, İslam'ı öğrendiğimi herkesten gizli tuttuğuma artık inandığı bir zamanda bana, bunu yalnızca anneme, amcama ve kendisinin yakın arkadaşlarına ifşa etmemi emretti. Sonra onlar da bizim evimize gelirler, dinî işlerden konuşurlar ve ben de dinlerdim. Zamanla, babam bana sevdiği bütün Müslüman kardeşlerinin kimler olduğunu öğretti. Ben de Endülüs'ün pek çok şehrini dolaşarak onlarla tek tek görüştüm. İçlerinde 7 adam

vardı ki, bunlar İslam zamanında Gırnata'nın büyük ulemasından ders almışlardı."[15]

Görüldüğü gibi, Endülüslüler İspanyol'ların o kadar şiddetli baskılarına rağmen, çocuklarına dinlerini öğretip İslâmî terbiye vermeye ve kendi kültür-kimliklerini kazandırmaya çalışıyorlardı. Sonuçta onlar dinî-kültürel kimlik ve farklılıklarını muhafaza etmeye çalışmışlar, bunda da büyük oranda başarılı olmuşlardır. Peki bu nasıl mümkün olmuştur? Bu sorunun cevabını ararken biz, Asr-ı Saâdet'te Hz. Peygamber'in (sas) İslam'ı hangi metotlarla yaymış olduğunu düşünmeye başlıyoruz ve görüyoruz ki, hem Asr-ı Saâdet'te ve hem de İspanya'da kullanılan metodun özünde "cemaat" gerçeği vardır. Yani, nasıl ki İslâmiyet cemaat ve sohbet ile yayılmışsa, baskılarla yok olmaya maruz kaldığı yerlerde de varlığını yine cemaat ruhuyla sürdürmüştür. Çünkü, cemaat ruhuyla yoğrulmuş Müslümanlar "Allah'ı, güneşin harareti ve bir çiçeğin kokusu kadar tabiî olarak hissederler" (Alexis Carrel) ve O'nun etkisinden kurtulmaları mümkün değildir. Endülüslüler, "cemaat" dedikleri topluluklardan oluşan bir nevi gizli dinî-sosyal teşkilatlanmaya sahiptiler. Cemaatlerin başında kadı, muallim, mürşit ve imam sıfat/görevleriyle mükellef bir fakîh lider bulunurdu. Cemaatlerin bu gizli fakîh liderleri ise, Endülüs İslam topluluğunun lider grubunu teşkil ediyorlardı.

Müdeccenlerin çoğu 5 vakit namazlarını kılarlar, Cuma namazını ise akşamları gizlice evlerde toplu şekilde kılarlardı. Ramazan orucunu tutarlar, zekât ve fitrelerini de kendi fakirlerine verirlerdi. Ramazan ve Kurban bayramlarını da gizlice yaşamaya çalışırlar, bazı akşamlar evlerde toplanarak zikir meclisleri oluşturur, ilâhiler söylerler ve Hz. Peygam-

15 Muhammed b. Abdürrefî' b. Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî el-Ca'ferî el-Endelüsî (1052/1652)'nin *el-Envâru'n-Nebeviyye fî âbâi Hayri'l-beriyye* adlı eserinden naklen, Abdülmecid et-Türkî, "Vesâik ani'l-Hicreti'l-Endelüsiyyeti'l-ahîre ilâ Tûnis", *Havliyyâtü'l-Câmiati't-Tûnisiyye*, S. 4 (1967), s. 27-30. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin meâlleri için bkz. http://www.kuranmeali.com, Diyanet İşleri Başkanlığı Meali.

ber'in (sas) mevlidini okurlardı. Hacca ise ancak çok az şanslı kimseler gidebiliyordu.

Beslenmelerinde mümkün olduğunca haramdan sakınırlardı. Zorla yedirilmediği sürece asla domuz eti yemezler ve içki içmezlerdi. Temizliğe de çok önem verirlerdi. Hatta, Engizisyon Mahkemesi ile Hıristiyanlar, sudan-temizlikten nefret ettikleri ve pis olmayı dinî vecîbe addettikleri için Müdeccenlerin alâmeti saydıkları hamamları yıkma ve evlerinde yıkanmalarına mani olma uğrunda büyük savaş vermişlerdir.

Müdeccenlerin âdetlerinin çoğu İslâmî idi. Yeni doğan çocuğa yedinci günde "akîka" kurbanı keserler (Fidâ Merasimi) ve onu yıkarlar, onun alnına kelime-i şehâdeti yazarlar, boynuna Kur'ân-ı Kerîm âyetleriyle bezeli hamaliye asarlar ve son olarak da çocuğa İslâmî bir isim koyarlardı. Doğumunun sekizinci gününde erkek çocuklar sünnet edilirdi. Düğünlerde ve ölümlerde hep İslâmî âdetleri uygulamaya çalışırlardı. Bunun yanında, bugün İslam ülkelerinde görüldüğü gibi, şifalı sulardan ve velî kabirleri ziyaretinden medet umma âdetleri de vardı.[16]

Evlilik merasimlerinde mecburen Hıristiyan kostümü giyerek kiliseye giderlerdi. Fakat, eve döndüklerinde temizlenirler, İslâmî elbiselerini giyerler ve fakîhin huzurunda dinî nikâh yaparlardı. Aynı şekilde, kiliseye zorla götürülerek vaftiz edilen çocuklarını da eve gelince sıcak suyla yıkayarak üzerine sinen zeytinyağlı suyu çıkarırlardı ve çocuğa yapılması gereken İslâmî âdetleri yaparlardı.

Kur'ân-ı Kerim'i gizlice istinsah ederek çoğaltır, aralarında dağıtır ve okurlardı. Hz. Peygamber'in (sas) hayatını anlatan na'tlar yazarlar ve cemaatleri içinde gizlice okurlardı.

Bütün bu dinî vecîbe ve âdetleri yaşatmak, onları bir hayat ve kültür hazinesi olarak nesilden nesile aktarmak Müdeccenler için hiç de kolay değildi. Çünkü, Engizisyoncuların nefesi enselerinde ve kılıcı tepelerindeydi. Gerçekte, bu uğur-

16 Kettânî, *İnbiâs*, I, 249-252.

da çok canlar yanmıştır. "Yanmış" kelimesini özellikle seçiyoruz çünkü, *Müslümanca yaşamakta ayak diretenler kelimenin gerçek anlamıyla diri diri yakılıyorlardı.* Hem de büyük merasimler eşliğinde.. Cezalandırılan ailelerin mallarına el konuluyor ve varsa çocukları alınarak hıristiyanlaştırılıyordu. Aslında, yakılarak öldürülenler daha çok Müslümanların liderleri oluyordu. Mesela, 1546'da Sarakusta'lı fakîh Juan el-Hâc, 1576'da Gırnata'lı fakîhe Mariya, 13.12.1598'de Erkeş fakîhesi Beatris Padia Kûnka'da (Conca), vb.[17]

Müdeccenler çok sağlam aile yapıları içinde çocuklarını eğitirken, onlara Hıristiyanlardan uzak durmalarını, sakınmalarını tenbih ederlerdi. Buna karşın, kendi inanç ve âdetlerini öğreterek onlarla gurur duymalarını öğütlerlerdi.

17 Müdeccenlerin dinî hayatları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kettânî, *İnbiâs*, I, 232-255, 260; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 104 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN I. SELİM DÖNEMİ SONUNA KADAR OSMANLI - ENDÜLÜS - İSPANYA İLİŞKİLERİ (1299-1520)

Endülüs'te Endülüs Emevileri idaresinin 1031'de son bulmasından sonra Endülüslüler, artık güçlü bir siyasi birlik kurmaya muvaffak olamadılar. Parçalanmış ve dolayısıyla zayıf bir halde olduklarından sürekli Hıristiyan saldırılarına maruz kalıyorlar, düşmana karşı koyacak gücü kendilerinde bulamayanca da dışarıdan yani yarımadanın karşısındaki İslam devletlerinden yardım talep ediyorlardı.

Endülüslülerin yardım çağrısı yaptıkları ilk ülke, doğal-coğrafî yakınlığı nedeniyle Mağrib'te hakim olan güçlü Murâbıtlar Devleti olmuştur. Reconquista adlı kitabımızda ayrıntılı şekilde yazdığımız gibi, 1085 yılında Tuleytula şehrinin düşmesinin ardından, imdat çağrısı alan Murâbıtlar'ın hükümdarı Yusuf b. Taşfîn, ordusuyla Endülüs'e çıkmış, Hıristiyan İspanya krallıklarına karşı büyük zaferler kazanmış ve 1090 yılında da Endülüs'ü tamamıyla kendi ülkesinin bir eyaleti haline getirmiştir. Mağrib'te Murâbıtlar'ın yerini alan Muvahhidler de aynı şekilde Endülüs'e sahip çıkarak İspanyollar'a karşı büyük askerî seferler düzenlemişler ve Endülüs'ü kendileri için bir eyalet haline getirmişlerdir. Ancak, 1212 yılında yaşadıkları büyük el-İkâb yenilgisinin ardından fiilen ve 1238'de de resmen sona eren Muvahhidlerin ardından Endülüslüler, tamamen kendi hallerine kalmışlardır. Tabi ki bu durumda Gırnata ve çevresindeki birkaç küçük şehir

dışında Kurtuba ve İşbiliye gibi büyük Endülüs şehirleri ardı ardına Hıristiyanların eline düşmüştür.

1232 yılında Endülüs'te önemli bir güç olarak belirmeye başlayan İbnü'l-Ahmer Muhammed b. Nasr ve halefleri, 1238'den 1492'ye kadar Endülüs'ün elde kalan Gırnata'sında tek güç olarak kaldılar. Nasrîler dönemi Endülüs Devleti, Hıristiyan İspanya'ya karşı varlığını koruma savaşı verirken, sıkıştığı zamanlarda Mağrib'teki Merînîler ve Hafsîler gibi Müslüman devletlerden destek istemiştir. Ancak, artık çok büyük bir dünya gücü haline gelmeye başlamış bulunan İspanya'ya karşı bu devletlerin herhangi bir kalıcı etkisi olmamıştır. Bu dönemde Endülüs'ün kötüye gidişini görerek kendi âkıbetlerini tahmin edebilen pek çok Endülüslü aile, Endülüs ülkesinde artık Hıristiyan gölgesinde yaşanamayacağına inanarak daha çok Mağrib'e, bazıları da Mısır taraflarına doğru göç etmişlerdir.[1]

XIII. yüzyılın ortasından XV. yüzyıl sonlarına ya da II. Bayezit dönemine kadar Endülüslüler, coğrafi olarak kendilerine en yakın olan Mağrib ve ondan sonra da Mısır'da var olan Müslüman devletlerden yardım talep etmişlerdir. Endülüs üzerinde Murâbıtlar'dan (1090-1147) sonra Muvahhidler'in (1150-1232) koruyucu şemsiyesinin de kalkmasının ardından, Endülüslüler Hıristiyan İspanyol krallıklarına karşı savunmasız kalmışlardı. Çünkü, kendilerini müdafaa edecek güce sahip değillerdi, potansiyel güçleri olsa bile bunu fiiliyata geçirme kabiliyetleri yoktu. Bu sebeple, her sıkıştıklarında gözlerini en yakın Müslüman devletlere çevirmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Nitekim, Belensiye'nin Safer 636/Ekim 1238 tarihinde işgalinden evvel Emîr Ebû Cemil Zeyyân, veziri İbnü'l-Ebbâr el-Kudâî'yi (tarihçi) Tunus'ta hakim olan Hafsî hükümdarı Ebu Zekeriya Yahya'ya, destek-yardım istemek amacıyla göndermiş fakat, Hafsîler'in Endülüs'ü kurtarma operasyonuna girişebilecek güce sahip olmamaları yüzünden bu çağrı sonuçsuz kalmıştır. Daha sonraki asırlarda

1 İnan, VI, 310.

Endülüslülerin yardım çağrılarına muhatap olacak olan ise Mağrib'in büyük devleti olan Merînîler'dir. Ancak, bu devlet de iç zaafa uğrayarak kendini koruma derdine düşmüştü. Buradan da umutsuz olan Endülüslüler, gönderdikleri bir heyet aracılığıyla Mısır'daki Memlukler'den yardım istediler. O zaman tahtta oturan Sultan Çakmak ez-Zâhir de, Merînîler gibi kendi problemleriyle boğuştuğu için bu çağrıya olumlu cevap verememiştir.[2]

1487 yılı sonunda bir diğer Endülüs heyeti Mısır'a gitmiş ve Hıristiyanların kuşatması altında zor durumda bulunan Malaga'nın kurtuluşu için destek istemiştir. Fakat, yine aynı nedenlerle herhangi bir destek alamadan geri dönmüştür. Buna rağmen, diplomatik yolla da olsa Endülüs'e siyasi destekte bulunmuştur Memlukler. Sultan el-Melik el-Eşref, Kudüs Fransisken Tarikatı[3] Kilisesi Başpiskoposu Antonio Milan başkanlığındaki Mısır heyetini zamanın papası olan VIII. İnosan (Innocent) ile Napoli Kralı I. Fernando ve İspanya'nın hakimi olan Ferdinand-İsabella ikilisine gönderdi. el-Eşref, mektubunda Müslüman din kardeşleri olan Endülüslülere reva gördükleri kötü muameleler konusunda onları kınıyor ve kendi ülkesindeki Hıristiyanların her türlü haklardan kolayca yararlandıklarını, hiçbir kötü muameleye maruz kalmadıklarını, dolayısıyla İspanya kralı ile kraliçesinin Endülüslülere uyguladıkları baskı ve işkence politikasından vazgeçmeleri; Papa ve Napoli kralının da İspanya kralı ile kraliçesine bu konuda baskı yapmaları gerektiğini, aksi takdirde kendisinin de Hıristiyan reayâya karşı kısas politikası uygulayacağını, Kudüs Beyt-i Mukaddes kardinallerini tutuklayacağını, bütün Hıristiyanların Kudüs'e girmesini yasaklayacağını ve hatta gerekirse Mesîh'in kabri dahil kutsal sayılan bütün Hıristiyan aziz kabirleri ile kiliselerini yıkacağını yazıyor-

2 Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 63; Rıdvan, s. 124-126.

3 Asilsi Fransuva tarafından 1223 yılında kurulan Hıristiyan tarikatının adı. Bkz. Jean Mathieu Rosay, "Kudüs Fransisken Tarikatı", *Dictionnaire du Christiarisme*, Belgique 1990, s. 160.

du. Ancak, bu girişim de İspanya yöneticilerinin Endülüslülere uyguladıkları şiddet politikasını değiştirmeleri yönünde herhangi bir netice doğurmamış, Endülüslüler yine kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardır. Gırnata'nın düşüşünden sonra başlayan baskı ve hıristiyanlaştırma politikalarına karşı başlayan isyan hareketlerinde de Endülüslüler Mısır'dan yardım istemişler fakat, yine hiçbir ciddi destek alamamışlardır.[4]

4 Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 64-66; İnan, VI, 222, 326.

A.

Endülüs-Kuzey Afrika-Batı Akdeniz ve Avrupa Ekseninde Osmanlı-İspanya İlişkileri

1. Akdeniz

Işımak ve vermek, egemen olmaktır. Akdeniz, Kristof Kolomb ve Vasco de Gama'dan sonra bir yüzyıl boyunca dünyanın merkezi, parlak ve güçlü bir evren olarak kalmıştır. Çünkü, Akdeniz diğerlerini eğitmekte ve onlara yaşama sanatını öğretmektedir. O tarihlerde Müslüman kadar Hıristiyanın da dahil olduğu tüm Akdeniz, ışıklarını kıyılarının ötelerine göndermektedir. Bir kardeş olarak sayılabilecek Kuzey Afrika İslâmiyeti bile güneye, Sahrâ'nın sınırlarına doğru ve buradan da Bilâdü's-Sûdan'a kadar tüm çöl boyunca ışımaktadır. Türk İslâmiyeti'ne gelince, yarı yarıya ona ait olan Balkanlar, Afrika ve Arap Asyası'na doğru, Asya içlerine ve Hind Okyanusu'na kadar uzanan koskoca bir kültürel alanı aydınlatmaktadır. Şaheserinin İstanbul'daki Süleymaniye olduğu bir Türk İmparatorluk sanatı uzaklara kadar ışımakta, üstünlüğünü ifade etmektedir. Bu ışık, Kuzey Avrupa'yı da

aydınlatmaktadır: Protestan Avrupa'sının karşısındaki Akdeniz Latinliği, Roma karşısındaki Yunanistan gibidir. Aynı şekilde bu ışıma, tıpkı XVII. yüzyılda da olacağı gibi, XVI. yüzyılda tek bir hamlede Atlantik'i aşmaktadır ve Akdeniz'in ışıkları bu okyanus coğrafyası üstünden o dönemin en parlak Amerikası olan İspanyol-Portekiz Amerikası'na ulaşmakta ve ışıma tamamlanmaktadır.

Barok terimi, Hıristiyan Akdeniz uygarlığını ifade etmektedir. Barok'un görülür olduğu her yerde İç Deniz, onun adına talep edebileceğimiz haklara sahiptir. Rönesans'ın ışıması, ne ağırlık ne de miktar olarak Barok'un muazzam infilâkiyle kıyaslanamaz. Rönesans, İtalyan kentlerinin kızıydı. Barok ise, aynı anda hem Roma manevi imparatorluğunun büyük gücüne ve hem de İspanya İmparatorluğu'nun büyük dünyevi gücüne yaslanmaktadır. XVI. yüzyılda başlayan dönüşümüyle Roma, Akdeniz dünyasının büyük ışıma merkezlerinden biri olmuştur. Stendhal'ın ifadesiyle, 'Otoriteleriyle etrafı titretmekten uzak olan ülkeler, Modern çağların en büyük resim, heykel ve mimari çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir'. Akdeniz'in Amerikan gümüşü tarafından istila edilmesi, bu lüks siyasetini kolaylaştırmıştır. Roma, aynı zamanda Cizvitler, Dominikenler, Karmelitler, Fransiskenler'in de kendilerini sergiledikleri başkentleri olduğu için, onlar da Barok dönemin oluşumuna büyük katkı yapmışlardır. Çünkü, sanat eğitmenin ve mücadele etmenin güçlü bir aracıdır. Resmin gücü vasıtasıyla, dinsel inanışlar halklara daha etkili şekilde empoze edilebilmektedir. Sonuçta, Barok sanatı güneyli dinsellikten beslenerek ona ait birşeyleri Kuzey Avrupa'ya taşımıştır.

Bir Akdeniz medeniyeti olan İspanya'nın XVI. yüzyılda Avrupa üzerine ışıması, güçlü bir halkın, üzerinde güneş batmayan muazzam bir imparatorluğun, Fransa'nınkinden daha incelmiş bir uygarlığın ışımasıdır. İngiltere'de de İspanyol ve İtalyan kitapları çevrilmekte ve ülkenin entelektüel özüne katılmaktadır. Şu bilinmeli ki, Akdeniz'in kaderi kıpırtılı merkezinden çok, marjinal bölgelerinde kendini haber vermekte

veya deşifre etmektedir. Bu taşkın Akdeniz etkileri, dünya hayatının büyük kısmını oluşturan mübâdele ve mücadelelerde onun varlığını ve gücünü ortaya koymaktadırlar. Bu etkiler, XVII. yüzyıl başında eski uygarlıkların eski beşiğinin, damgasını büyük ölçekte vurduğu modern dünyanın oluşumundaki öncelikli yerinin altını çizmektedirler.[1]

İstanbul ve Madrid arasındaki çatışma, Akdeniz'in sınırları tam olarak tespit edilen ve iki bölgeye bölünebilen bir deniz olduğunu göstermektedir. İtalya kıyıları civarında sona eren bölümüne Hıristiyanlar hakimken, Adriyatik ve Ege denizi boyunca uzanan diğer parçası da Osmanlılara aittir. Ancak, Osmanlılar Barbaros ve sonrası dönemde sürdürdüğü savaşlarla bu sınırları Kuzey Afrika'yı aşacak şekilde İspanya kıyılarına taşımışlardır.

Hıristiyan Akdeniz, Türklerin karşısında kalelerle kaplanmıştır. Bu, savaşın sabit biçimlerinden biridir. Savaşırken aynı zamanda köşe ve savunma hatlarını genişletmekte, bedenini zırhla kaplamaktadır. Hatta, Macaristan'dan Akdeniz sınırlarına kadar İslâmiyet'e karşı bir dizi müstahkem perdeye ve cepheye sahip olmuş olan Hıristiyan Avrupa'nın çizdiği bu hat, iki uygarlığı birbirinden ayırmaktadır. Türk cephesinde ise, daha çok yeniçerilerin, sipahilerin ve kadırgaların canlı gücüne güven duyulmaktadır.

Akdeniz'de Hıristiyanlık kendi sahillerini Türklere karşı korumak, onları kule ve kalelerle donatmak, derinlemesine örgütlemek zorunda kalmıştır. Napoli ve Sicilya, özellikle XVI. yüzyılda, Türk tehlikesine karşı ya da Türklerin Arnavutluk ve Yunanistan'da sahip oldukları gözetleme noktalarına karşı hem İspanyol filolarına bir üs sunmak, hem de Türk donanmasına direnmek görevini ifa ediyorlardı. Buna rağmen Türkler istediklerinde bu İtalya sahillerini rahatlıkla aşabiliyor ve Kuzey Afrika'ya geçebiliyorlardı. Fakat, Türkler ganimetlerini topladıktan sonra daha uzaklara gitmeyi nadi-

1 Braudel, *Akdeniz*, II, 201-212.

ren istemekteydiler. Türklerin Endülüslülere yardım amacıyla ve bazen de yağma – yıldırma maksatlı saldırılarına karşı İspanyol kıyılarında koruma tedbirleri sıkça gündeme gelmekteydi.

XVI. yüzyıl Akdeniz'i öncelikle bir köylüler, yarıcılar, toprak mâlikleri evrenidir. Hasatlar ve ürünler büyük iştir. Geri kalanı bir üstyapı, bir birikimin meyvesi, kentlere doğru gayrımeşru bir yön değiştirmedir. Önce köylü, önce buğday, yani insanların gıdası ve insanların sayısı, bu dönemdeki kaderin sessiz kuralıdır. Tarımsal hayat, kısa ve uzun vadede hükmedici olmaktadır. Zaman içinde kentler gelişmekte ve insanların sayısı artmaktadır. Akdeniz hayatının görkemli yanları, 1590'lı yıllar esnasında yüzyıllık eğilimin ters dönmesiyle veya 1619-1621 kısa bunalımının balta darbeleri altında sona ermemiştir. Çünkü, uygarlıkların ihtişamları çoğu kere zamana karşı zuhur etmektedir. Sonuncu bir İtalyan Rönesansı, kent-devletlerin sonbaharında hatta, kışları esnasında Venedik ve Bologna'da çiçeklerini açmıştır. Geniş deniz imparatorluklarının sonbaharında İstanbul'unki, Roma'nınki ve Madrid'inki güçlü emperyal uygarlıkların sergileri olmuşlardır. XVI. yüzyılın sonuyla XVII. yüzyılın başında bu parlak gölgeler, yüzyıl ortasının büyük siyasal gövdelerinin yaşamış oldukları yerde, Akdeniz'de yüzmektedirler.[2]

Doğusuyla batısıyla Akdeniz, İslam ve Türk medeniyetinin yayıldığı, parladığı ve bunu, aynı zamanda yegâne rakibi Batı uygarlığı ile girdiği büyük bir etkileşim ve mücadele sayesinde kazandığı bir dünyadır. Bu dünyada doğan insanî değerler, bütün dünya milletlerinin hazinesi haline dönüşmüştür. Bunun anlamı, Akdeniz Medeniyeti eşittir Dünya Medeniyeti'dir. Bu medeniyetin gelişimi, korunması ve sürdürülmesi uğrunda emek ve can veren bütün insanlara saygı ve minnet borçluyuz.

---

2 Braudel, *Akdeniz*, II, 223, 228-233, 239, 672, 673-674.

2. Donanma-i Hümâyun, Akdeniz'de Savaş ve Korsanlık

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Kuzey Afrika politikalarını ele alırken Donanma-i Hümayun'un tarihine de kısaca bakmak gerekmektedir. Çünkü, bölgeyle ilgilenmenin temelinde doğal olarak deniz gücü vardır. Başlangıçta küçük bir kara devleti olarak zuhur eden Osmanlı, özellikle Rumeli'ye geçmesiyle birlikte donanma kurma ihtiyacı hissetmiştir. Fâtih Sultan Mehmed zamanı (1451-1481), Osmanlı'nın Doğu Akdeniz ve Karadeniz politikalarının başarılı şekilde oluşturulduğu ve son yıllarında ise Batı Akdeniz'e açılımın başladığı bir dönem olmuştur.

II. Bayezit döneminde (1481-1512) Osmanlı donanması, sayıca Akdeniz'in en büyük gücüne sahip olan Venedik donanmasını geçmişti. Bu dönemde Venedik ve müttefikleriyle yürütülen donanma savaşları, Osmanlı gemi inşa teknolojisinde yenilikleri zorunlu kılmıştı. Venedik ve İspanyol gemileri örnek alınarak Gelibolu'da yeni gemiler inşa edilmiştir. Yavuz Sultan Selim devrinde (1512-1520) ise daha da ileri gidilmiş ve İstanbul Haliç'te Tersâne-i Âmire kurulmuştur. Donanmanın asıl dev bir güç haline gelmesi Kanunî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) olmuştur. Özellikle Doğu Akdeniz'deki fetihlerin ardından Akdeniz'de yüzlerce şehir ve sahilin efendisi haline gelen padişah için dev bir donanma sahibi olmanın önünde artık hiçbir engel kalmamıştır. Devlet bu dönemde Akdeniz'in nerdeyse tamamında hâkimiyet kurmayı başarmıştır.

Akdeniz'deki büyük savaşlardan söz edildiğinde ilk akla gelen donanmalardır. Kadırgaların ince ve güçlü silüetleri, kışın uykuda geçen hayatları, yazın sahiller boyunca koşuşturmaları akla gelmektedir. Belgeler bunların yer değiştirmeleri, bakımları, masrafları hakkında ayrıntılarla doludur. Uzmanlara ait yüzlerce söz, bunların büyük birlikler halinde bir araya getirilmelerinin ne kadar özen, yiyecek, insan ve para

harcamasına yol açtıklarını söylemektedir. Kadırgalar, hacimli iâşe ve mühimmatı taşımak için kendilerine yuvarlak teknelerin refakat etmesi zorunluluğuyla karşı karşıyadırlar. Bu yavaş hazırlıklardan sonra, yola aniden çıkılmaktadır ve yolculuklar genelde hızlı olmaktadır. Gerektiğinde karaya çıkartılan birlikler, sahillerden hiç de uzaklaşamamaktadırlar.[3] Mesela 1535'te V. Karlos, Tunus'u zaptetmiş fakat daha ileriye gidememiştir; 1541'de Cezayir'i almayı denemiş fakat başarılı olamamıştır. Aynı şekilde, 1565'te Türk donanması Malta kuşatmasına girişmiş ve burada çakılıp kalmıştır. 1572'de yaşlı Garcia de Toledo, İnebahtı savaşının ertesinde Avusturyalı Don Juan'a, anakara yerine bir adaya saldırmasını emretmektedir.[4]

Osmanlı donanması için savaş söz konusu olduğunda, ilk akla gelen belki daha çok Karadeniz ve Ege sularında olanlar olmaktadır. Ancak, Osmanlı donanması için asıl dünya çapında savaş alanı Akdeniz'dir. Zaten Osmanlının kaderinde dananın kuyruğunun koptuğu yer de burasıdır. Çünkü, her ne kadar büyük güçler için bu gücü sınamak ya da ispatlamak için iyi bir arena olsa da, XVI. yüzyılda

> "Akdeniz'de savaş o kadar pahalıdır ki, İspanya'da olduğu kadar Türkiye'de de iflaslar birbirini izlemektedir. II. Filip'in harcamaları muazzamdır. 1571'de Madrid'te müttefik bir donanmanın (Venedik, Papa ve İspanya'nınki) 2 yüz kadırga, yüz yuvarlak gemi ve 50 bin askerden meydana gelen donanmanın beslenmesi-

3 Osmanlı donanmasının sefer güzergahı konusunda bilgi için bkz. İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap, İstanbul 2006, s. 87 vd.

4 Devletin donanmaya verdiği önemi gösteren yüzlerce arşiv belgesine örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 3, Hüküm: 578; BOA.- M.D. 12, Hüküm: 211; BOA.- M.D. 19, Hüküm: 316; BOA.- M.D. 19, Hüküm: 713; BOA.- M.D. 12, Hüküm: 211. Krş. Bostan, *Osmanlı Denizciliği*, eserin tamamı; Braudel, *Akdeniz*, II, 213-214; İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge, İstanbul 2005, s. 34 vd.; Ersin Gülsoy, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyeti", *Türkler - Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 1999, I, 589-590; Rıdvan, s. 339 vd.; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh, İstanbul 2000, s. 234 vd. Ayrıca, Türk Denizcilik Tarihi konusunda bilgi için bkz. Bostan, *Osmanlı Denizciliği*, eserin tamamı; Erdinç Sancar, *Türk Denizcilik Tarihi*, IQ Kültür Sanat, İstanbul 2006; Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, I-V, TC. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 1970.

nin yılda 4 milyon dükadan fazlaya malolacağı hesaplanmıştır. *Gerçek yüzerkentler olan bu filolar, kredileri ve iâşeleri yutmaktadırlar.* Bir kadırganın yıllık masrafı, inşâ maliyeti kadar yani, 1560'larda 6 bin düka kadar olmaktadır ve bu rakam daha sonraki tarihlerde büyümeye devam edecektir. 1534-1573 arasında deniz donanımları en azından üç kat pahalılanmıştır. *İnebahtı savaşı yıllarında Akdeniz'de Hıristiyan ve Müslümanlara ait 500-600 kadar kadırga bulunmaktadır.* Yani kürekçi, denizci ve asker olarak, hepsi de seyrüseferin veya unsurların (su, ateş, toprak, hava) rastlantılarına tâbi kılınmış 150-200 bin adam, çünkü bütün unsurlar denizdeki insanların narin yaşamlarını tehdit etmektedirler. 1573'te Sicilya muhasebesinden, donanma ihtiyaçlarına yönelik (peksimet, şarap, tuzlu et, pirinç, zeytinyağı, tuz, arpa) harcamalara ilişkin döküm 50 bin dükaya yükselmektedir. Öte yandan, Barbaros'un torunlarından birinin kadırgasında (7 Ekim 1572) 220 köle vardır. Kürekçilere subaylar, tayfalar ve piyadeler eklenmektedir. *Osmanlı deniz gücü oluşturulması çabaları, aynı zamanda nüfus kaynaklarını tüketmektedir.* Gönüllü veya değil, önemli büyüklükte bir kitle denizin kıyılarına sürüklenmektedir.

1571-1573 arasında İslâma ve Hıristiyanlığa ait 500-600 kadırgada düzenli güç olarak 150-200 bin insan gezdirilmektedir. Bunlara karada, liman ve tersanelerde seferber edilenler dahil değildir. Bu deniz savaşları yanında, bir de kara ordusunun masrafları eklenecek olursa, bir sefer sırasında maaş, iâşe ve taşıma masrafları olarak bir savaş, yüzyılın sonuna ait bir hesaplamaya göre 1.200.000 dükaya mâlolmaktaydı. Aynı şekilde, Padişahın ordularını İstanbul'dan Tuna'ya veya İstanbul'dan İran sınırına götürebilmek için muazzam Türk potansiyeli ve savaşı bu kadar uzaklarda sürdürebilmek için menziller gereklidir. Bunlar, tasnif dışı pahalı kahramanlıklardır. Ve düşmana karşı koymak gerektiğinde, biraz uzunca tüm hareketler, olağan olanakların üstüne çıkmaktadırlar. Bu durumda, göz kamaştırıcı bir harcama olan savaş ile hükümdarın gelirleri arasında nasıl bir bağlantı olduğu anlaşılacaktır. Bu gelirler aracılığıyla savaş nihayette insanın tüm faaliyetlerine bağlanmaktadır.[5]

Bu çağda gemilerde top kullanımı yeni bir durumdu. İspanyol ve Osmanlıların kadırgalarına toplar yerleştirmede acele davranmaları, tarihin garip bir cilvesi olarak, aynı zamanda kadırgaların etkisiz hale gelmesine neden olmuştur. *Topların çoğalması, XVI. yüzyıl boyunca her iki tarafta da yukarılara tırmanan maliyetli bir sarmala hiç istemeden kapılma sonucunu getirmiştir.* Osmanlılar ve İspanyollar, gittikçe daha çok top yüklenen kadırga-

5 Braudel, *Akdeniz*, II, 214, 218-220.

> ların ister istemez daha büyük ve daha sağlam yapılması zorunluluğunu doğuran bir gidişat içinde buldular kendilerini. Böylece kadırgalar hem savaşçı hem de kürekçi sayısı bakımından daha fazla sayıda adam taşımak durumunda kaldı. Bu da fiyatların yükselişe geçtiği ve topların gittikçe daha geniş yer kapladığı bir dönemde daha fazla erzak bulundurmak demekti. *Sonuçta kadırga savaşı korkunç pahalı hale geldi. Bu nedenle Osmanlılar, XVI. yüzyıl ortalarına doğru Tunus'tan daha batıya bir seferi göze alamayacak ve kış fırtınaları bastırmadan önce sürüncemede kalan bir kuşatmaya girmek için gerekli zamanı bulamayacak duruma düşmüştür.*[6]

Osmanlı Devleti'nin donanma hazırlıkları, özellikle XVI. yüzyılda, her bahar mevsiminde hummalı bir çalışmayı beraberinde getiren bir faaliyet olmaktaydı. Binlerce sahil ve şehrin sahibi bir devlet için denizlerin korunması ve büyük rakiplerine karşı her zaman hazırlıklı olunması çok önemli bir konudur.[7] Gerçekte bu faaliyetler devlete çok pahalıya mal olmakta, fakat bu teşkilat çalıştığı ve savaşa girdiği sürece kendisini yenileyebilmektedir. Aksi takdirde, bu donanma teşkilatı hareketsizleştiği oranda gücünü yitirmekte ve masrafları da bir o kadar karşılıksız kalmaktadır. 1580'den sonra Türk denizciliğinin gerilemesi gözle görülür durumdadır. Akdeniz'de eylemsizleşen donanmalarıyla Akdeniz'in iki siyasal canavarı Habsburgların ve Osmanlıların imparatorlukları, sanki aniden mücadeleden vazgeçmişlerdir. İnebahtı'nın tam olarak gerçekleştiremediğini, yapılan barış birkaç yıl içinde gerçekleştirmiş ve Türk donanması ölmeye başlamıştır. Narin âlet artık çalışmadığı, yenilenmediği ve bakımsız bırakıldığı için kendiliğinden yok olacaktır. Çünkü, artık işbaşında usta denizciler, sıralarda iyi kürekçiler yoktur. Kadırgaların gövdeleri tersanelerdeki kayıkhanelerde çürümektedir. Eğer İspanya Akdeniz'i boşlamasaydı, Türkler buralardaki çabalarını sürdürürlerdi. Rakiplerin karşılıklı tepki barışı, yüzyılın sonunun sahte barışını getirmiştir.

---

6 Greene, s. 225.

7 Konunun yüzlerce arşiv belgesi örneği için bkz. BOA.- M.D. 3, Hüküm: 518.

1574'ten sonra donanmalar ve sefer güçleri arasındaki savaş ile büyük kuşatmalar devri kapanmıştır. 1593'ten sonra geriye dönmeye çalışacaktır, ama ancak Akdeniz'in dışında, Macaristan sınırında etkili olacaktır. Büyük savaşın devre dışı kalmasıyla acaba barış mı gelmiştir? Hiç de değil. Çünkü, başka savaş biçimleri belirmiş ve gelişmiştir. Büyük savaşların âdeta askıya alınması, kuşkusuz zincirleme siyasal ve toplumsal karışıklıklar ile eşkiyalığın nedenlerinden biri olmuştur. *Korsanlık* ön plana çıkmıştır. Aslında, Akdeniz'de korsanlık tarih kadar eskidir.

Gerek sulh gerekse harp zamanlarında bir gemiyi zapt ve içindeki eşyaları yağmalayan ve insanları esir eden veya öldüren deniz haydutlarına korsan dendiği gibi, savaş esnasında özel şahıslar tarafından techiz olunan ve taşıdığı sancağın devleti tarafından düşman gemilerinin takip ve zaptına müsaade verilen gemicilere de korsan denmektedir. Bazı tarihler korsanlık tarihinin kilometre taşları olmakta, ona hükmektedirler: 1508, 1522, 1538, 1571, 1580, 1600. 1500'lerde Venedik'in dışında hemen her yerde esirler ve forsalar, o zamana kadar kadırgalarda çalışan gönüllü kürekçilerin yerine ikâme edilmişlerdir. 1522'de Rodos'un düşmesiyle, onun Doğu'ya doğru büyük Müslüman korsanlığına karşı meydana getirdiği engel ortadan kalkmıştır. 1538'de Preveze Zaferi, Müslümanlara deniz egemenliğini sağlamış, Hıristiyanlar bunu 1571'de İnebahtı'da geri almışlardır. İşte Barbaroslu korsanlığın ilk büyük genişlemesi bu iki tarih arasında, özellikle de 1560 (Cerbe Seferi) ile 1570 arasında gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Malta kuşatması hariç, donanmalar çok az eylem yapmışlardır. 1580'lerin ötesinde Hıristiyan ve Müslüman korsanlığı, büyük donanmaların atâletlerinden ötürü, benzer bir atılım içine girmişlerdir. Nihayet, 1600'lerden sonra Cezayir korsanlığı, tekniklerini tamamen değiştirmiş olarak Atlantik'e taşmaktadır.[8]

1514-1519 arası Mağrib'te bağımsız bir devlet kurmaya çalışan ve Barbaros'un liderliğini yaptığı Türk-İslam kökenli

8 Braudel, *Akdeniz*, II, 249 vd., 258-259, 562; İlter, s. 58.

korsanların doğuş yıllarıdır. Bu grupların Kuzey Afrika'daki hareketi, Avrupalılar tarafından yeni ve bağımsız bir korsan vekil-devletin doğuşu olarak görülmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından "Akdeniz'de Osmanlı korsanlığı" şeklinde de nitelendirilen bu hareket, çoğu isimsiz deniz korsanlarının yarı resmi faaliyetleri ile başlamıştır. Daha çok haydutluk olarak anlaşılmak istenen bu tür korsanlık, aslında karada "ribat" denen sınır boylarında öncü kuvvet göreviyle cihat eden akıncıların denizlerdeki muâdilidir. Karada ve denizdeki bu akıncılar, İslam hukuku prensipleri ile İslam'ın cihat ve gazâ anlayışını benimseyerek hareket eden mücâhitlerdir. Osmanlı korsanları, devlet hizmetinde olsun kendi adlarına olsun, savaşa çıktıklarında bunu bir inanç savaşı yani cihat bilinciyle yapmışlardır. Nitekim, "levend" veya "gönüllü levend" şeklinde adlandırılan bu denizciler, hukuk dışına çıktıkları zaman "harâmî levend" olarak adlandırılmışlar ve cezalandırılmışlardır.[9] Osmanlı devlet donanmasının güçlü şekilde Akdeniz'de görülmeye başlamasıyla birlikte, korsan gemileri devlet donanmasına iltihak ederek güç birliği yapmışlardır. Zaman içinde Cezayir'e yerleşerek, Akdeniz'e çevresi olan Hıristiyan devletlerin korkulu rüyası haline gelmişlerdir. *İlk devirlerinde bu mücahit korsanlar, Endülüs Müslümanlarına yardım etmeyi ve deniz ticaretini mahvetmek ve sahillerini vurmak suretiyle de İspanya'ya zarar vermeyi kendilerine misyon olarak benimsemişlerdi.*[10]

XVI. yüzyıl başlarından itibaren Türklerin bu alanda üstünlüğü ele geçirdiği küçük savaş olan korsanlık hareketi, 1530'lu yıllarda Kanunî'nin Fransuva ile antlaşmasının getirdiği Türk-Fransız ittifakının da etkisiyle neredeyse Avrupa'nın bütün Orta ve Batı Akdeniz kıyılarına erişen bir büyük yıldırma ve yıpratma nitelikli gazâ hareketine dönüşmüştür. 1550-1574 arasında geniş bir yere sahiptir. Genel olarak resmi savaşların boşluğunda serpilmekte ve yayılmaktadır. Hatta,

9 Deniz askerleri leventler konusunda geniş bilgi için bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1965.
10 İlter, s. 112; Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 47-49; Hammâdî, s. 133-135.

1574-1580'lerin ötesinde hiçbir zaman olmadığı kadar genişlemiş ve artık kendi ölçeğine göre bir Akdeniz tarihine egemen olmuştur. Artık savaşın yeni başkentleri İstanbul değil Cezayir; Madrid veya Messina değil Malta, Livorno ve Piza'dır. Sonradan görme denizciler (yani, yağma sayesinde zengin olanlar) eskinin güçlülerinin yerine geçerken karışık bir tarih, büyük tarihin menzillerini tutmaktadır.[11]

Korsanlık, ya biçimsel bir savaş ilanıyla veya mühürlü mektuplarla, pasaport, görev veya talimatlarla meşru kılınan bir savaştır. Korsanlığın yasaları, kuralları, canlı âdet ve gelenekleri vardır. Gerçekten de, daha XVI. yüzyılda âdetleri ve belli bir yaptırım gücüyle bir uluslararası hukukun olmadığına inanmak hata olacaktır. İslâmiyet ve Hıristiyanlık, birbirlerine elçiler göndermekte, anlaşmalar imzalamakta ve bunların hükümlerine çoğunlukla uymaktadırlar. Akdeniz'in bütünü itibarıyla, sınır bir evrende kardeş kavgası halindeki bir çatışmanın sürekli alanı haline gelmesiyle, savaş sürekli bir gerçek olarak ortaya çıkmakta, deniz haydutluğunu mazur göstermekte, meşrulaştırmaktadır. Oysa, bunu meşrulaştırmak, onu kendi ölçeğinde soylu olan korsanlığa yakın bir kategorinin içine yerleştirmek demektir. İspanyollar XVI. yüzyılda iki farklı güçle karşılaşacaklardır: Akdeniz'de Barbaroslu korsanlığından, Atlantik'te de Fransız, İngiliz veya Hollandalı deniz haydutluğundan söz etmektedirler.

Korsanlık ile deniz haydutluğunun çoğu zaman aynı şey olduğu düşünülmektedir. Oysa öyle değildir. Benzer gaddarlıklar, dayatılan zorlamalar, harekâtların aynîliği, köle ve çalınan malların satılmasındaki tekdüze yöntemler vardır ancak, bir fark var olmaya devam etmektedir: Korsanlık eski bir deniz haydutluğu olup âdetleri, alışkanlıkları, tekrarlanan diyalogları ile bulunduğu yerde âdeta yaşlanmıştır. Hırsızlar ve kurbanlar, önceden uyum içinde değillerdir ancak her zaman tartışmaya, sonra da anlaşmaya hazırdırlar. Bunun sonucu olarak çok sayıda gizli anlaşma ve suç ortaklığı ağı

11 Biştâvî, s. 135; Braudel, *Akdeniz*, II, 259.

oluşmuştur. *Korsanlık tek bir sahile, tek bir gruba, tek bir sorumluya, tek bir suçluya ait değildir. Bir salgındır. Bütün sefiller ve güçlüler, zenginler ve fakirler, kentler, senyörler, gaziler ve devletler, denizin tümüne yayılan bir ağın halkaları arasında yer almaktadırlar.* Batılı tarihçiler bize dün, bu işte sadece Müslümanları ve tercihen Barbarosluları görmeyi öğretmişlerdir. Tamam, Cezayir'in yükselişi manzaranın geri kalanını gizlemektedir. Fakat, bu tâlih tek değildir.

Şurası bir gerçektir ki, *ticaret gemisi olmazsa korsan da olmaz.*[12] Korsanlık ve ekonomik faaliyetler aslında birbirine bağlıdır. İkincisi artarsa, birincisi de bundan yararlanarak gelişir. Sonuçta korsanlık, tüm Akdeniz mekânında zorlama mübadele biçimlerinden biridir. En azından 1648 sonlarına kadar refah ve ekonomik hayatın belli bir seyirmesi, Akdeniz'de herşeye rağmen sürdürülmüştür. Bundan, korsanlığın anlatıldığı kadar felâketli sonuçlara yol açmadığı sonucu çıkmaktadır. Çünkü, bu hasmâne faaliyetlerdeki artışa rağmen refah devam etmektedir.

Akdeniz'de, en karanlık günlerinde bile işsiz kalmayan bir Hıristiyan korsanlığı hep var olmuştur. Malta ve Livorno Hıristiyan Cezayirlileridir. Bunlar, forsa zindanlarına, insan satılan pazarlara, karanlık pazarlıklara sahiptirler. İnsan, Akdeniz'in her yanında avlanmakta, alıkonulmakta, satılmakta, işkence görmekte, toplama kampı benzeri evrenlerin bütün sefalet, dehşet ve azizliklerini tanımaktadır. Hıristiyan korsanlar için denizin batısındaki yegâne önemli av, Cezayir korsan tekneleridir. Fakat, ancak filo halindeki kadırgalar bu kocaman ve ürkütücü avlara saldırabilmektedirler. Hıristiyan korsanlığı, verimli av alanını daha çok Doğuda bulmaktadır. Buraya aralıksız olarak güçlendirilmiş kadırgalarını, fırkatalarını, kalyonlarını, fırkateynlerini, bitmekte olan kışın veya ilkbaharın örseleyici denizlerinde seyretmeye yatkın korsan yelkenlilerini yollamaktadır. Doğu, Hıristiyan korsanlar için

12 "Koyunun olduğu yerden kurt eksik olmaz" atasözümüz burada ifadesini bulmaktadır.

zengin avların alanıdır. Hacıların baharatı, ipeğin, kerestenin, pirincin, buğdayın, şekerin.. yolu olan Rodos-İskenderiye arası. Ancak, bu avlar iyi korunmaktadırlar. Her ilkbahar başında Türkler muhafız kadırgalarını denize indirmektedirler, bunlar kıyılardan çok denizleri savunmaya yöneliktir. XVI. yüzyılın ortasında en cüretkâr Batılı korsanlar, Malta Şövalyeleridir. İkinci sıraya ise Toskanalılar yerleşmişlerdir.[13]

Zaten, maceranın çoğu zaman ne vatanı ne de dini bulunmaktadır. O bir meslek, bir hayatı sürdürme aracıdır. Korsanlar susuz veya Cezayir aç kaldığında korsanlık, ne insanlara, ne uluslara ve ne de inançlara aldırmaktadır. Saf haydutluk haline dönmektedir. Ancak, yine de Cezayirlilerin Müslüman komşularına saldırıp onların mallarını yağmaladıkları bilgisine tesadüf etmiş değiliz. Çünkü, "komşudan av kapmak aslana ayıp köpeğe değil." Papa, haklı veya haksız olarak Hıristiyan korsanların ziyaretine devam etmektedir. Aynı şekilde, Türk kadırgaları da teknelerdeki Sicilya veya Napoli mallarına el koymak üzere bu hakkı kullanmaktadırlar. Hıristiyanlar veya Müslümanlar, kendi aralarında bile birbirlerini yutmaktadırlar. Başarılı olunması koşuluyla herşey serbesttir. Zaman zaman Venedik kadırgalarının her cinsten korsanlara vurduğu sert darbelere rağmen, bu alışkanlık sürdürülecektir. Her ulustan denizciler için alışılmış olan korsanlık eylemleri, bize şaşırtıcı gelmemelidir.

Mesela 1536 ağustosunda İbiza'yı yağmalayan tekneler Fransızlara mı aittir yoksa Türklere mi? Doğrusunu nasıl bilebiliriz? Kuşkusuz Fransız'dır çünkü, domuz yağına da el koymuşlardır. Mal yağmalama konusunda herkes beceriklidir. Yine, mesela İngiliz tüccar tekneleri 1580'lerden sonra bu işten kendilerini mahrum etmemişlerdir. Hatta, Akdeniz sayesinde acımasız ve arsız olma ününe sahip olmuşlardır. Fakat, aynı yüzyılda Müslüman korsanlığı Avrupa'nın zenginliğini 20-30 futa ve kalyotayla âdeta ağız dolusu ısırmaktaydı.

---

13 Braudel, *Akdeniz*, II, 259 vd.; İlter, s. 58-60.

Cezayir'in gayet muntazam olan deniz teşkilatı, onların en büyük düşmanı olan İspanya'nın tarihçileri tarafından eşkiya ve deniz hırsızları olarak tavsif edilmiş, diğer batılı müellifler de bu nitelemeyi onlardan alarak sürdürmüşlerdir. *Gerçekte ise, St. Jean Şövalyeleri Hıristiyanlık için ne idiyse, Cezayir reisleri de İslamlık için o oldular.* Şövalyelerin Müslüman gemilerine yaptıkları gibi onlar da Hıristiyan gemilerine musallat oldular, ticaret gemilerini zaptettiler, sahil şehirlerini yakıp yıktılar ve ahalîsini esir aldılar, mümkün olan fenalığı yaptılar. Bunlar bir vahşet olarak nitelendirilebilir fakat, o devirdeki muharebe şekli böyle bir tarzı gerektiriyordu. Zamanla Cezayir'in varlık sebebi ve hayatının temeli haline gelen korsanlık çok cazip bir gelir kaynağıydı.[14]

Akdeniz'deki korsanlık merkezlerini saymak, belirleyici nitelikteki belli başlı bazı kentleri saymakla aynı anlama gelmektedir. Hırsitiyan cephesinde La Valetta, Livorno, Piza, Napoli, Messina, Palermo, Malta, Trapani, Palma de Majorca, Almeria, Valensiya, Segna ve Fiume; Müslüman cephesinde ise Avlona, Durazzo (Draç), Trablusgarp, Tunus-La Goulette, Bizerte, Cezayir, Tetuan, Laraşe ve Selâ.. Bu tabloda üç kent ön plana çıkmaktadır: Şövalyelerin 1566'dan itibaren inşa ettikleri La Valetta, bir bakıma Cosimo de Medici tarafından yeniden kurulan Livorno ve nihayet, bunların hepsini birden şaşırtıcı talihi içinde özetleyen Cezayir. Cezayirli Türk denizciler, daha çok büyük çeteler hatta gerçek filolar halinde düzenli saldırılar yapmaktaydılar.

Hareket özgürlüğüne sahip güçlü bir kent olan Cezayir, korsanlar için en uygun alandır. XVI. yüzyılda her devlet, herşeye rağmen uluslar arası hukuka sıkıca sarılmış ve ona saygı duyduğunu ilan etmektedir. Oysa, korsan kentleri sırası geldiğinde uluslar arası hukukla alay etmekte, kıyıda yeni dünyalar meydana getirmektedirler. 1580-1620 arasında refahının zirvesinde olan Cezayir, duruma göre Padişahın emirlerini dinlemekte veya dinlememektedir. Çünkü, Cezayir İs-

14 İlter, s. 113, 169 vd.

tanbul'a uzaktır. 1580-1620 arasında yaşadığı en az birinci dönemi kadar parlak hatta daha büyük ölçekte olan ikinci yükseliş döneminde ise onun daha da pervasız hareket ettiğini gözlemlemek kolaydır. Malta da Hıristiyan âleminin bir kavşağıdır ve kendi kendini yönetmek isteyen bir kavşaktır. Minik ihtirasları olan minik insanlar: Bir balıkçıyı yakalamak, bir ambar yağmalamak, birkaç köylüyü kaçırmak, Marenta'daki Raguza ve Türk tuzlalarından tuz çalmak..

XVI. yüzyılın ortalarında Barbaroslu korsanlığı tüm Akdeniz'in âdeta canına okumuştur. Cezayir merkezli bu hareket, Adriyatik'e üşüşmekte, Marsilya kıyılarını avlamakta, Cebelitârık ötesinde kuzeyli adamlarının yardımlarıyla girişimlerini Okyanus boyunca ilerleterek 1631'den sonra İngiliz kıyılarına temas etmekte, ağır Portekiz karakollarına saldırmakta, İzlanda, Tere-Neuve ve Baltık'ta belirmektedir.. Kısacası korsanlık, hareketleri ve değişimleriyle, kendine ait direkt ve hızlı tarzıyla, Akdeniz hayatının en büyük hareketlerine tercüman olmaktadır.[15]

1550-1600 arasında Akdeniz, kendini bu çevik, gaddar gündelik savaşın içinde tüketmektedir. Bu öylesine bir savaştır ki, büyük tarih ona kulak asmamakta ve ikincil bir olaymış gibi onu romancı ve denemecilere bırakmaktadır. Korsanlığın arkasında kentler, kent devletleri yer almaktadır. Kara korsanlığı olan eşkiyalığın arkasında ise macera tutkusu ve senyörlerin yardımları vardır.[16]

XVII. yüzyılın başlarında gücü olağanüstü artan Cezayir korsanlığı, saldırılarını Akdeniz dışına Atlantik Okyanusu'na taşımış, bu arada İrlanda kıyıları da bu saldırılardan nasibini almıştır. Britanya'nın kârlı ticaret gemilerini vurmakla yetinip şehirlere musallat olmuyorlardı ancak, İrlanda'nın ticaret gemileri olmadığı için kıyı şehirlerini vuruyorlardı. Mesela, 1631 yılı haziran ayında iki Cezayirli Türk gemisi Baltimor li-

15 Braudel, *Akdeniz*, II, 249-279.
16 Daha fazla bilgi için bkz. İlter, s. 169 vd.; Braudel, *Akdeniz*, II, 110-111, 116.

manına gelmişler, kenti yağmalamışlar, karşı koyanları kılıçtan geçirmişler ve 108 kadar kişiyi esir ederek Cezayir'e geri dönmüşlerdir. İrlanda'nın meşhur şâirlerinden *Thomas Osborn*, bu olayı nazmetmiştir. İşte, onun korsanlığın eşkiyalığa dönüşen şeklini ve acımasız sonuçlarını güzel şekilde ifade eden şiirinden bazı mısralar:

"....

Oltacılar kumsalda uzanmış yatıyor, çocuklar oyunlarını bitiriyor
Küçük handaki dedikodular nihayet buluyor, aileler ibadet için diz çöküyor
Ve aşk ve rahat ve huzur ile dolu bir halde mesai yevmiyeleri nihayet buluyor
İşte orada âsûde koy üstünde Baltimor şehri yatıyor.

Gece yarısı oraya derin bir istirahat, bir vecd-i mükevkeb çöküyor
Karada, denizde, havada çırpınan dalgalardan başka hiçbir ses yok
Müheykel burunlar, harap kaleler bu sırr-ı sükûnu hissediyor
Yeşil çimenler, bodur ağaçlar bu esir-i halâveti teneffüs ediyor

Gece o kadar sâkin ki Danes-had burnunu kayıp dönen şu iki gemi
Muhalif akıntıya karşı çok olduğunu düşündüğüm küreklerine güvenmeli
...
Boğuk bir feryat, rüyada gibi bir ses. Evin damı alevler içinde
Kızlar hanımlar yataklarından fırlayıp kapılara doğru koşuyor ve eşik taşı üzerinde
Parıl parıl parlayan kılıçların sükutiyle karşılaşıyor ve her bir esmer ve sakallı
Yüzün üstünde beyaz veyahut kırmızı bir şal
Allah nidası duanın feryadın gürültünün üstüne yükseliyor..
Aman yarab! Cezayirliler Baltimor'un hakimi oluyor!
Çıplak elleriyle keskin kılıçlara karşı kendilerini korumağa çalışan gençler fırlatılıyor

Sonra anne, oğlunu biçen kılıcın üzerine atılıyor
Daha sonra büyükbaba yere yıkılıyor
Sonra genç kadınlar feryad ederek kaçışıyor, çocuklarıyla bir yere saklanıyor

Fakat bak şu korsan boğulmuş, kafası ezilmiş olduğu halde yatıyor

Gerçi fazilet mahvoluyor, cesaret sönüyor, hasisler saklı hazinelerini teslim ediyor

Fakat Baltimor'un yağmasında hiç olmazsa bir ocağın intikamı alınmış bulunuyor..

...

Onlar yalnız duman tüten duvarlarla komşularının dökülmüş olan kanlarını buldular

...

Baltimor'u tahrip eden korsan kadırgaların ufuktan süzülüp kaybolmakta olduğunu gördüler

Âh! Götürülenlerin bazıları kadırganın küreklerini çekecek

Bazıları da Arap atlarına hizmetkâr olacak, bu çocuk birşeyhin

Çubuğunu taşıyacak, şu da birinin cırdını (ciritini=asâsını, L.Ş.)

Âh! Bazıları güzel Çanakkale'nin tersanelerinde çalışacak

Bazıları da Mekke'nin kumluk vadilerine giden kervanda bulunacak

Bandodan gelen cesur süvarinin aradığı kız dayı için seçilmiştir.."[17]

Olayı oldukça etkili şekilde anlatan fakat biraz da abartılı yazılmış bir şiir.. Bu tür şiirlerin, Avrupalıların bilincinde oluşan Türk imajına büyük tesir ettiği muhakkaktır. Gerçekte bir "Cezayirli" eşkiya saldırısı mahiyetindeki bu olayın kahramanlarının Türk olup olmadığı da kesin değildir. Ancak, o dönemde Cezayir'in bir Osmanlı eyaleti oluşu, tarihçiler arasında Cezayir menşeli iyi veya kötü bütün olayların Türklere mâl edilmesi âdetini beraberinde getirmiştir. İşin gerçeği ise, Osmanlı yönetimi bu tür haydutluk ya da eşkiyalık hareketlerine asla rıza göstermiyordu. Nitekim, bugün arşivde - Mühimme Defterlerinde, idarecileri hiçe sayan ve aklına estiği yerde ve insafsızca yağma yapan bu tür Cezayirli haydutların durdurulması ve cezalandırılmasını emreden pek çok padişah fermanı vardır.

Sonuç olarak, Osmanlı-İspanya deniz savaşlarına sahne olan Akdeniz, "eski dünyanın üç kıtasında yer almakta ve

17 İlter, s. 175-176.

her zaman büyük uygarlıklara, çok zengin ve mürşit kültürlerle dinlere ebelik yapmıştır."[18] Barbaros Hayreddin ve arkadaşları, işe korsanlıkla başlayıp sonradan Osmanlı'ya bağlı çalışmışlar, İspanya'nın Batı Akdeniz ve Mağrib bölgesini ele geçirme arzu ve girişimlerini büyük ölçüde boşa çıkarmışlardır. Müslüman korsanlar ve XVI. yüzyılda Cezayir beyleri vasıtasıyla hem Endülüslü Müslümanlara yardım edilmiş, hem İspanya kıyıları vurulmuş ve hem de Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika ya da Mağrib'te Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiş, ayrıca Ortadoğu ve Balkanlardaki toprakların çevre bölgeleri de ele geçirilerek Osmanlı merkez coğrafyası güvenlik çemberiyle donatılmıştır.

3. Osmanlı ve İspanya

Osmanlı ve İspanya, hemen aynı büyüklükte iki yarımada üzerinde yerleşmiş olan bu iki imparatorluk, hemen aynı çağlarda birbirine çok yakın kader çizgisine sahip olmuşlardır. Politika ve tarihlerinde dikkate değer bir paralellik vardır.[19] Akdeniz'in iki ucunda, biri doğudan batıya diğeri ise batıdan doğuya ve yeni kıtaya doğru genişleme siyaseti gütmüş, bu yayılma kabiliyeti onları en güçlü dönemlerinde karşı karşıya getirmiştir. Katolik Kralların İspanya'sı "basit bir ulusal devlet" olmayıp, kralların şahsında birleşmiş bir devletler-halklar ortaklığıdır. Padişahlar da, talihlerine ortak

18 Abdeljelil Temimi, "Akdeniz'in Geleceği ve Jeopolitik ve Kültürel Etkenler", *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, ed. Eyüp Özveren vd., İletişim, İstanbul 2006, s. 79.

19 Muzaffer Arıkan, "XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", s. 239. Bu makalenin tamamı, Endülüs-Osmanlı münasebetlerini anlamak bakımından çok önemli bilgi ve değerlendirmeleri ihtiva etmektedir. Bu nedenle biz, makalenin tamamını ekte vermeyi uygun gördük. Dileyen okuyucularımız kitabımızın eklerinde bu makaleyi bulabilirler. Ayrıca, mezkür makalenin geniş şekli kitap olarak da mevcuttur: Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik*, GKBDKKKYTD, 7, Ankara 1995.

olan veya boyun eğdirilen bir fethedilmiş sâdık halklara hükmetmektedirler. İç Deniz Akdeniz'de yükselen imparatorluklar Doğu'da Osmanlılarınki, Batı'da ise Habsburglarınkidir. Bu çifte yükseliş, tek ve aynı tarihtedir.[20]

> "Türk ve İspanyol tarihleri arasında görülen o kadar bariz paralelizm sadece bir tesadüf değildir. Bu, müsbet tarihi bağlardan, mümasil şartlardan ve amillerden doğmaktadır. *Akdeniz'in biri bir köşesinde öteki öbür köşesinde her iki millet, biri İslamiyet'in diğeri Hıristiyanlığın müdafii olarak ortaya çıkmışlar, 16. asırda her ikisi de cihanşümul birer imparatorluğun sahibi olmuşlar, Akdeniz'de genişleyerek birbiri karşısına çıkmışlar, bu denizin hâkimiyeti için mücadele etmişler ve benzer şartlar altında iktisadi ve siyasi inhitata uğramışlardır.* Denilebilir ki, 16. asır son yarısında Akdeniz tarihi bu iki imparatorluğun bu deniz üzerinde hâkimiyet mücadelesinden ibarettir.
>
> "Şah Abbas, Batı'da Osmanlılar'a karşı müttefik ararken bilhassa İspanyol sarayına elçilerini göndermiştir. Bununla beraber İspanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında esaslı iktisadi bir bağ vardır. 16. asır sonralarına doğru Osmanlı ülkesini İspanyol gümüş riyalleri istila etmiştir. İspanyolların Amerika'dan getirerek Doğu'ya kanalize ettikleri bu bol gümüş, İspanya'nın ve Osmanlı devletinin birbirini müteakip uğradıkları enflasyonun ve iktisadi kargaşalıkların kaynağıdır. 17. asırda İngiliz ve Hollandalılar Akdeniz'e hakim oldukları zaman artık iki eski rakip İmparatorluk tarihlerinin inhitat devrine girmişler ve tekrar kendi köşelerine çekilmişlerdir. İşte bu çok eski ve kesif münasebetlerin belgeleri bugün İspanyol arşivlerinde her iki milletin tarihlerinin en parlak sahifelerini aydınlatacak bir serginlikle mevcut bulunmaktadır."[21]

Özellikle Batı Akdeniz ve bazen de Doğu Avrupa (Macaristan-Viyana) bölgeleri, bu iki dev imparatorluğun çatışma alanlarını teşkil etmiştir. İnsan ve mekân bakımından zengin olarak, dev deniz ve kara savaşlarının muazzam masraflarını karşılamaya ehil iki büyük güç olarak ortaya çıkmışlardır. Bu güçlerin ilerlemesi, uzun süre tersine döndürülemez bir olgu olmuştur. Bunlar, ilk güçlerini kara içlerinde Akdeniz'in uza-

---

20 Braudel, *Akdeniz*, II, 16; Işık, s. 12.

21 Halil İnalcık, "İspanyol Arşivleri Hakkında", *Belleten*, XX, Ankara (1956), S. 78-80, s. 230-236.

ğında geliştirmişler ve devleşince denizlere egemen olmak için büyük savaşlara girişmişlerdir. Öte yandan, mistik bir dayanağı olmayan bir imparatorluk olamaz ve Batı Avrupa'da da bu mistik Haçlı Seferi'nden başkası olamaz. İspanya krallarının tutumları bunu kanıtlamaktadır.[22] Osmanlı padişahlarının fermanlarında her zaman vurguladıkları dinî duygular ise, onların amaçlarını ve devlet felsefelerini açık ve net şekilde bize anlatmaktadır.

1302-1303 yılında Bizans İmparatoru Andronicos Paleologos'un Türkler'e karşı İspanya Aragon krallığından yardım istemesi ve buna cevaben bir Katalan birliğinin İstanbul'a gelmesi, Anadolu'da Türk Beyliklerine karşı savaşmaları suretiyle ilk Türk-İspanyol karşılaşmasının gerçekleştiğini bize göstermektedir.

Osmanlılar ile İspanyollar arasında deniz savaşı, modern-çağ'ın bu iki gücünün Avrupa dışına taşma ve genişlemelerinin bir sonucudur. Yavuz Sultan Selim tahta çıktığı zaman, İber dünyası (İspanya-Portekiz) Kuzey Afrika'da birçok şehri zaten işgal etmiş durumdaydı ve İspanya'nın Akdeniz'de elinde bulundurduğu topraklar arasında iletişim yollarına müdahale etme potansiyeline sahip olan bir korsanlık gelişiyordu. İstanbul'un yeni sultanı, Osmanlı'nın deniz aşırı ülkelerini birleştirmek amacıyla yeni bir strateji, yani Venediklilere, Cenovalılara ve Rodos adasından gelen korsan gemilere karşı koymak için yeni bir donanma oluşturma politikası geliştirir. Her iki imparatorluğun da etrafındaki alanları kendi denetimleri altında tutma ihtiyacı duymaları, onları güçlü filolar oluşturmaya ve aynı zamanda doğrudan kendi etki alanlarında olan stratejik noktaları tam olarak fethederek düşmanlarını dışlama çabasına itmiştir.

Osmanlılara karşı Balkanlar'da girişilen Haçlı Seferlerinin tertibinde liderlik yapan İspanya, özellikle kilise yönetimi bu hareketlerden ekonomik olarak oldukça etkilenmiş ve mese-

22 Braudel, *Akdeniz*, II, 14, 15-16.

la 1487 tarihinde öşür vergisinin İspanyol Kraliyet Kilisesi'ne tahsisine karar vermiştir. Ayrıca, Kral Fernando Papa'dan Hıristiyan dini için yapmakta olduğu Granada savaşına destek amacıyla yardım talebinde bulunmuştur. Yapmakta olduğu büyük masraflara bütün Hıristiyan âleminin yardım etmesi icap ettiğini belirttikten sonra, Sicilya'da bulunan buğdayın Suriye ve Mısır gibi Müslüman memleketlere satma müsadesi istemiş, Müslüman devletleri birbirine düşürmenin faydalarından bahsetmiş, Türkler ile savaşan Mısır sultanına yardımın zaruri olduğunu savunmuş ve sonunda istediği müsaade ve yardımı almıştır.[23]

XVI. yüzyılın başında İspanyol gücünün Orta Akdeniz'e doğru müthiş yoğunlaşması karşısında Osmanlılar, Kuzey Afrika'daki politikalarla daha yakından ilgilenme zorunluluğu hissettiler. Çünkü, Mısır hâkimiyetiyle Osmanlılar, İslamiyet'in kutsal yerlerinin koruyucusu olarak Kuzey Afrika'daki Müslüman toplumlar üzerinde de nüfuz sahibi olmuşlardı. Orta-Batı Akdeniz bölgesi ve Kuzey Afrika, Balkanlar'dan sonra Osmanlıları Avrupalılar ile karşı karşıya getiren ikinci alan olacaktı. Bölgeye hakim olmak Osmanlılar için neredeyse kaçınılmaz bir durum olarak gözüküyordu. Müdahale için ilk gerekçeyi Endülüslüler sağladı. Kemal Reis ile başlayan Osmanlı girişimleri, Barbarosların katılımıyla Orta-Batı Akdeniz havzasını kısa zaman sonra tam bir gaza-cihat ya da kutsal savaş alanına çevirdi.

Havalar güzel gittiğinde Hıristiyanlar veya Müslümanlar arasında kardeş kavgaları-iç savaşlar, kötü gittiğinde de kâfirlere karşı savaş öne çıkmaktadır. Bu kural, her iki taraf için de geçerlidir.[24]

İspanya arşivlerinden alınan belgelere dayanan bilgiler gösteriyor ki, Endülüs'e karşı yapılan Haçlı Seferleri İspanya'nın, Endülüs'ten sonra Doğu İslam dünyasına karşı yapılan Haçlı Seferleri ise bütün Avrupa devletlerinin tarihlerin-

23 Müzatter Arıkan-Paulino Toledo, s. 136-138.
24 Braudel, *Akdeniz*, II, 288.

de çok önemli bir olaydır. Şu açıktır ki, onların varlık ve birliklerini sağlamada ihtiyaç duydukları karşı kutup daima İslamiyet olmuştur. Çünkü, her varlık kendi cinsinden olan zıddıyla kâimdir ya da diri kalabilmek için rakip veya rakiplere ihtiyaç duymaktadır. Âdeta bu karşı güçle yaptıkları mücadele, Hıristiyan Avrupa'yı hep hareketli kılmış, hep daha iyi ve üstün olma duygusuna yöneltmiş, Hıristiyan devletleri arasında birlik, "Avrupalılık" şuurunu doğurmuş ve pekiştirmiştir. Bu durum bugün de böyledir.

Osmanlı ile İspanya arasında ilk ciddi siyasi bağlantı, XV. yüzyılda Endülüs Devleti'nin son parçası Gırnata'nın düşmesine yakın bir zamanda ortaya çıktı. İspanyollara karşı yardım talebiyle Endülüslülerin II. Bayezit devrinden itibaren zaman zaman Osmanlılara müracaat etmeleri, zaten cihat ve yayılma siyasetinin tabii yönünde bulunan Batı Akdeniz-Kuzey Afrika ve dolayısıyla İspanya ile Osmanlıların yakından ilgilenmesi sonucunu doğurmuştur. İspanya'dan kovulan Yahudiler ve Müslümanlar, Osmanlı topraklarına kabul edilmiştir. Müslüman korsanlar ve XVI. yüzyılda Cezayir beyleri vasıtasıyla hem Endülüslü Müslümanlara yardım edilmiş, hem İspanya kıyıları vurulmuş ve hem de Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika ya da Mağrib'te Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiş, ayrıca Ortadoğu ve Balkanlar'daki toprakların çevre bölgeleri de ele geçirilerek Osmanlı merkez coğrafyası güvenlik çemberiyle donatılmıştır.

1571'de yaşanan büyük İnebahtı (Lepanto) mağlubiyeti, iki büyük imparatorluğun tarihlerinde önemlidir. Bu savaşta Osmanlı yenilgisinin en mühim sebeplerinden biri olarak, Yeniçeri ağalığından donanma kumandanlığına getirilen Müezzin-zâde Ali Paşa gösterilir. Cesaret ve şecâatiyle maruf olan bu kumandanın deniz savaş usullerini bilmemesi, diğer taraftan da Uluç Ali Paşa gibi tecrübeli kaptanların tavsiyelerini nazar-ı itibara almaması, bu mağlubiyeti hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir. 1588'de İngilizlerin bir avuç donanması karşısında perişan olan Büyük Armada'nın mağlubiyetinin başlıca sebebi olarak da aynı şey gösterilmekte, II. Filip gibi büyük ve tedbirli bir kralın böyle bir hatayı nasıl işlediği münakaşa mevzuu olmaktadır. Ni-

tekim, II. Filip İngiltere'yi istilâ maksadıyla hazırlatmış olduğu büyük donanmanın başına Median Sidonia adında çok cesur, kara harp usullerini gayet iyi bilen fakat denizcilikten bîhaber birisini tayin etmiştir. Medina Sidonia'nın itirazına rağmen II. Filip, izahı gayri kabil bir ısrarla bu vazifeyi kendisine kabul ettirmiştir. Howard, Drake gibi korsanlıktan gelme büyük denizcilerin idare ettiği küçük İngiliz donanması, devrin en büyük harp gemilerine sahip İspanyol donanmasını Calais Limanı'nda perişan etmiştir. Bu muharebede İngilizlerin İspanyol donanması üzerine yanıcı maddelerle gemiler göndermek suretiyle yangın çıkarması, İngiliz gemilerinin uzaktan savaşması, şiddetli fırtınanın da İngilizlere yardımcı olması, II. Filip'in şu sözleri söylemesine neden olmuştur: "Ben, donanmamı eşya ile savaşmak için değil erkeklerle savaşmak için gönderdim!". Bu söz bile Sokullu'nun Venedik balyozuna verdiği cevabı hatırlatmaktadır. Fakat şurası muhakkak ki, bu iki tedbirsizce tayin, yeryüzünün bu iki büyük imparatorluğunun inhitat sebeplerine ışık tutar mahiyettedir. *Sokullu'nun dediği gibi, "devlet bütün donanmanın leglerini gümüşten, resenlerini ibrişimden, yelkenlerini atlastan" yapabilecek kudretteydi, fakat aynı devlet Müezzin-zâdeler gibi usulsüz tayinler yapabilecek, Sokullu gibi veziriazamları öldürtebilecek idarecilerin eline düşmüş, müesseseler bozulmaya başlamıştı.*[25]

İnebahtı'daki çarpışmadan (1571) sonra, çeşitli nedenlerle iki imparatorluğun yayılma devreleri Batı Akdeniz havzası dışında cereyan edince aralarındaki sürtüşme sebepleri de oldukça azalmıştır. İnebahtı'dan sonra 1645'te Girit adası seferleri dolayısıyla Venediklilere savaş ilanına kadar Akdeniz'de ciddi bir faaliyet içinde bulunmamıştır. Rakipleri de aynı pasif duruma düşünce bu barış dönemi Osmanlı denizciliğinin gerilemeye başladığı dönem olmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı donanması hareketsiz kaldıkça hareket ve savaş kaabiliyetini günbegün yitirmiştir. Donanma artık çalışmadığından yenilenmemiş ve bakımsızlıktan iş görmez hale düşmüştür.[26] Sonraki yüzyıllarda da bu ihmal sürünce, XVIII. yüzyılda düşman tarafından donanmanın yakılması felaketinin yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

---

25 Muzaffer Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", s. 254-255.

26 Gülsoy, s. 591.

XV. yüzyılın sonlarında iç bütünleşmesini tamamlayarak Endülüs Devleti'ne son veren ve hızla büyüyüp Avrupa ve Amerika kıtalarında yayılan İspanya, bu güç ve büyüklüğüne rağmen, önceleri bağımsız ve XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı'ya bağlı olarak Akdeniz ve Mağrib kıyılarında hüküm süren Müslüman denizcilerin saldırılarıyla baş edemez durumdaydı. Devrin en güçlü büyük Müslüman devleti olan Osmanlılar, bu denizcileri teşvik ve desteklemek suretiyle hem rakibi olan İspanya'yı yıpratıyor hem de Endülüslü Müslümanlara yardım sağlıyor, onların İslam topraklarına göç etmelerini kolaylaştırıyordu.

Barbaros Hayreddin isimli denizcinin fethettiği ülkeleri ve donanmasını, Suriye ve Mısır'ı henüz yeni fethetmiş olan muzaffer Sultan'a devretmesi ve 1533'te Osmanlı hâkimiyetine girişi ve kaptan-ı deryalığa getirilişi, Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştı. Batı Akdeniz'de Hıristiyanlara karşı ömrünün çoğunu harcamış olan usta denizci Barbaros, Osmanlı sultanı için neredeyse mükemmel bir donanma gücü hazırlamaya başladı. Tersaneye yeni bir düzen vererek devletin gemi mühendisliği hususundaki eksikliklerini tamamladı. Tayfalar profesyonelleştirilir, gemilerdeki toplar geliştirilir, bütün elemanlar Batı'daki teknik ve taktikler üzerine eğitimden geçirilir. Kanuni, Kaptan Paşa'ya bu yeni donanma ile Andrea Doria'nın 1533 ve 1534 yıllarında yaptığına benzer şekilde İspanya'ya ait topraklara saldırmasını emreder. İtalyan yarımadasına yapılan seferler, düzenli bir askeri hareketten ziyade korsan baskınını andırmaktadır. Batı'ya korku verir. Roma'nın İstanbul tarafından her an fethedilebileceği düşüncesini ortaya çıkarır.[27]

> "Barbaroslarla kuvvetlenen bu gâzî-korsan teşkilatı, Cezayir'de bir gâzî uc beyliği haline gelmiş, daha sonra Barbaros

27 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 66 vd.; Miguel A. De Bunes Ibarra, "Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Deniz Savaşları", çev. Ramazan Gözen, *Türkler – Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 1999, I, 599-601; Ann Williams, "Akdeniz Çatışması", *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 2002, s. 44 vd.

Hayreddin'in Osmanlı hükümdarına hizmetini arzetmesi üzerine gazâ faaliyeti zirveye ulaşmıştır. *Kanuni, karada gazâ faaliyetini bizzat idare ederken, Akdeniz'de bu işi Barbaros'a bırakmıştır. Barbaros, Türk-Fransız dostluk ve dayanışmasında V. Karlos'a karşı savaşmıştır."*[28]

Barbaros, Fâtih Sultan Mehmed'in Otranto'da yaptığı gibi bir fethi İtalya'da gerçekleştiremez. Tersine, kendi bildiği şekilde savaşmaya devam eder. Barbaros ve beraberindeki denizciler, ilk ciddi sınavlarını 1538'de Preveze'de verdiler. Büyük bir zaferle neticelenen bu savaş, Osmanlıların Orta-Batı Akdeniz'de hâkimiyet kurmalarının başlangıcı oldu. Bundan sonra Trablusgarp ele geçirildi ve Kuzey Afrika kıyıları tek tek ele geçirildi. Fas ise bağlı devlet haline getirildi. Türkleri Batı Akdeniz'den uzaklaştırmak isteyen II. Filip ve müttefiklerinin oluşturduğu donanma, 1560'ta Cerbe'de yenildi. III. Murat devrinde (1574-1595), Fas'ın Osmanlılara tâbi olmasıyla, Osmanlı'nın gücü Atlas Okyanusu'na dayanmıştır. Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda Akdeniz'deki en büyük güç olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bu yüzyılda gerçekleştirilen fetihlerle, bölgedeki en büyük siyasi güç olmanın yanında, ekonomik bakımdan da son derece iyi bir konumdadır.

İstanbul ve Madrid arasındaki çatışma, Akdeniz'in sınırları tam olarak tespit edilen ve iki bölgeye bölünebilen bir deniz olduğunu göstermektedir. İtalya kıyıları civarında sona eren bölümüne Hıristiyanlar hakimken, Adriyatik ve Ege denizi boyunca uzanan diğer parçası da Osmanlılara aittir. Ancak, Osmanlılar Barbaros ve sonrası dönemde sürdürdüğü savaşlarla bu sınırları Kuzey Afrika'yı aşacak şekilde İspanya kıyılarına taşımışlardır.

1571 tarihinden sonra iki ülke arasında fiilî bir savaş hali ortaya çıkmamıştır. Buna rağmen, İspanya Devleti Osmanlı ile dostluk münasebetleri kurmaya yanaşmamıştır. Bunun sebeplerini anlamak kolaydır. Çünkü, millî bütünlüğünü ger-

28 Muzaffer Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", s. 253.

çekleştirmek için Endülüslülere veya Araplara karşı yedi asır kadar sürdürülmüş bir Reconquista mücadelesi ve bir asır süren Müslümanları hıristiyanlaştırma gayretlerinden sonra, bu mücadeleden tevarüs olunan bir töre, onların bir Müslüman ülkeyle dostâne münasebetler yürütmesine imkan bırakmamıştı. Bu durum iki asır kadar devam etti ve bü süre zarfında iki imparatorluğun da genişlemesini tamamlayıp artık duraklama dönemlerine girdiklerine şahit olmaktayız. Artık savaşçı devlet politikalarının devri tamamlanmıştı.[29]

1610 Sürgünüyle İspanya'dan kovulduktan sonra İstanbul'a gelebilen bir kısım Endülüs göçmeninin, İspanya Kralının zenginliğini ve kudretini abartılı şekilde anlatması, Türklerin İspanya kralına itibar etmelerine sebep olduğu ileri sürülmektedir. Ancak, her hâlükârda Türkler, çeşitli devletlerin durumları hakkında sürekli bilgi toplarlar ve mesela İspanya kralının çöküş halinde olduğunu, Portekizliler ile yaptıkları savaşların onları tükettiğini, Fransa'nın da İspanya'yı her yandan tehdit ettiğini gayet iyi bilirler.[30]

Osmanlıların cihan hâkimiyeti mücadelesi yolunda attığı dev adımların bize göre sonuncu denemesi olan ve 26 Ağustos 1683 tarihinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından gerçekleştirilen Viyana Kuşatması sonrası, İspanyolların ise bundan bir asır kadar önce İngilizler karşısında aldıkları büyük yenilgilerden sonra, artık iki imparatorluğun da rakip Avrupa devletleri karşısında dünya hâkimiyeti mücadelesini kaybetmeye başladıklarının görülmüştür. Bundan sonra taraflar kalıcı bir anlaşmaya varmanın akılcı yol olduğunu iyice görmüş ve antlamışlardır. İlk adımı İspanyollar attı. 1759 yılında Sicilyateyn krallığından İspanya krallığına geçen III. Karlos, daha Napoli'deyken Osmanlı Devleti ile sürdürmüş olduğu diplomatik ve ticarî münasebetlerden esinlenerek İstanbul'a bir elçi gönderdi. İki ülke arasında 1782 yılında bir

29 Ibarra, 599-601; Gülsoy, s. 590 vd.

30 Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, haz. M. Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty), s. 158.

dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı. Aynı sene İspanyollar, İstanbul'da daimi bir temsilcilik açtılar. Osmanlıların Madrid'de daimi bir elçilik açması ise ancak 1857 yılında gerçekleşebilmiştir. Bundan sonraki ilişkiler, karşılıklı dostluk gösterileriyle ve uyumlu şekilde sürmüştür.[31]

Acaba XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başında bu iki imparatorluğun bir hastalanması veya en azından yorgunlukları söz konusu mudur? O çağın insanları bizim üzerimizde, ünlü hastaların başucunda telâşla hareket eden işgüzar tabipler izlenimini bırakmaktadırlar. Dışarıda İspanya ve Osmanlı tabi ki hâlâ büyük bir görüntüye sahiptirler. Kendisi tehdit edilirken tehditkâr olarak gözükmektedirler. Madrid XVII. yüzyıl Avrupa'sının en parlak şenlikleriyle hayat sürerken, beri yanda aynı dönemin İstanbul'unda da sarayın lüksü duyulmamış boyutlardadır. İslam âleminde olduğu gibi Hıristiyan âleminde de soylular ilk sıraları işgal etmektedirler ve buraları bırakmayacaklardır. İlk bakışta İspanya'da, Fransa'da ve başka yerlerde sadece onlar görülmektedir. Her yerde toplumsal gösterişi tekellerine almışlar, öncelikler, lüks kıyafetler, altın veya gümüş işlemeli ipek, saten veya kadife, Flandre halıları, değerli atlar, muhteşem mâlikâneler, hizmetçiler ordusu, yüzyılın sonunda atlı arabalar.. Gerçekte bunların hepsi de birer iflas nedenidir. Anadolu'da ve Balkanlar'daki Osmanlı toplumsal düzenindeki gerçeklik, Batı'nın kaderinin zıddında yer almamaktadır, benzerlikler ve aynîlikler hemen göze çarpmaktadır: Toprağa bağlı ve parlaklıklarına rağmen henüz ilkel.[32]

İki devletin içinde ve arasında haydutluk ya da eşkiyalık türemeye başlamıştır. Aslında, Akdeniz'in hiçbir bölgesi bu beladan yakasını kurtaramamıştır. Ne unvanlarıyla ünlü Katalonya, ne Calabria, ne de Arnavutluk eşkiyalık tekeline sahiptir. O siyasal, toplumsal ve ekonomik binbir suratıyla her

---

31 Kemal Beydilli, "İspanya", *DİA*, XXIII, 165-170; Ali Sinan Küneralp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1973-1975 (Ankara), XI-XIV, 162-163.

32 Braudel, *Akdeniz*, II, 61, 66.

yerdedir. İskenderiye, Şam ve Halep kapılarında olduğu kadar, eşkiyalara karşı gözetleme kulelerinin dikildiği Napoli'de, Roma Campagna'sında ve hatta görünüşte kolluk kuvvetleri çok güçlü olan Venedik'te bile ortaya çıkmaktadırlar. Daha da ilginç olanı, padişahın ordusu 1556'da İstanbul yolundan Edirne'ye, sonra da Niş, Belgrad üzerinden Macaristan'a giderken yolda barınaklarından çıkardığı yüzlerce eşkiyayı asmıştır. Güvenliği övülerek anlatılan Osmanlı Devleti'nin ana caddesi üzerinde bunların varlığı, o çağın kamu barışı hakkında çok şey söylemektedir. Akdeniz'in öteki ucunda İspanya'da da durum aynıdır. Aragon ve Katalonya yollarının meydana getirdiği yara anılmaya değerdir. Barselona'dan Zaragoza'ya posta arabasıyla gitmek mümkün değildir, ancak silahlı senyörler kervanıyla mümkün olmaktadır. Oysa, Barselona'dan imparatorluk İspanya'sının çok büyük yollarından biri geçmektedir. İspanya bu yol aracılığıyla Akdeniz ve Avrupa ile temas kurmaktadır. Bu yolda resmi postacıların soyulmaları sıklıkla meydana gelmekte hatta, bazen bu yoldan hiç geçememektedirler.

Portekiz'de, Valensiya'da hatta Venedik'te, İtalya'nın tümünde, Osmanlı'nın bütün alanlarında minik ve hareketli eşkıya kuvvetleri, sessizce Katalonya Pirenelerinden Granada'ya, Granada'dan Katalonya'ya geçmekte veya Verona civarında Calabria'ya kadar Alpler üzerinde göçebe bir şekilde yaşamaya, aynı işi Arnavutluk'tan Karadeniz'e uzanan bölgede yapmaya muktedirdirler. Bunlar, oturmuş devletleri örselemekte ve uzun vadede onları yıpratmaktadırlar. Çoğu zaman halk onların yanında yer almaktadır. 1550-1600 arasında Akdeniz, kendini bu çevik, gaddar gündelik savaşın içinde tüketmektedir. Bu öylesine bir savaştır ki, büyük tarih ona kulak asmamakta ve ikincil bir olaymış gibi onu romancı ve denemecilere bırakmaktadır. Korsanlığın arkasında kentler, kent devletleri yer almaktadır. Kara korsanlığı olan eşkiyalığın arkasında ise macera tutkusu ve senyörlerin yardımları vardır.[33]

33 Braudel, *Akdeniz*, II, 110-111, 116.

Sosyal yönden bakıldığında, XVI. yüzyılda, İslam-Hıristiyanlık çatışmasının Akdeniz'de yoğunlaştığı bu dönemde, ilginçtir ki Hıristiyanlar binlerle ifade edilen sayılarla Türk veya Müslüman olmaktadırlar. Büyük uygarlıklar veya güçlü yönetimler buna hâyır demekte, mücadele etmekte, kayıp çocuklarını geri almaya çalışmaktadırlar. Oysa, bireyler yeni hayat şartlarına doğal olarak daha kolay uyum sağlamaktadırlar. İki hasım ve komşu uygarlık yani, İslâmiyet ve Hıristiyanlık, her halükarda koşulların ve rastlantıların getirdiği durumlara göre kardeş olmaktan da geri kalmamışlardır. Cezayirlilerin 1540'ta Cebelitârık'a karşı başarısız saldırıları sırasında 80 Hıristiyan korsanların eline geçmiştir. Alarm durumu geçtikten sonra bu durumdan sanki kuralmış gibi söz edilmektedir. Bir çins silah bırakışması ya da ateşkes antlaşmasına varıldıktan sonra müzakereler başlamıştır. Bu esnada Cezayirliler limana girmişler, denizciler karaya çıkmışlar hatta, kentte dolaşmışlar, eski tanıdıklarını, eski esirleri veya kendileri esirkenki sahiplerini ziyaret etmişler, daha sonra salaş meyhanelerde, "bodegones"te yemek yemişlerdir. Bu arada, sivil halk onların filolarının ihtiyacı için tatlı su taşınmasına yardımcı olmuşlardır. İyi niyetli mübâdeleler ve tanışıklık, siperlerdeki askerlerin "kardeşlikleri"ni sağlamaktadır. İsteyen, iki düşman arasında büyük bir engel olduğunu düşünebilir. Fakat, insanlar devletlerin sınırlarına veya inanç farklılıklarının getirdiği engellere karşı kayıtsız şekilde ülkeler arasında gidip gelmektedirler.

Seyrüsefer ve ticaret zorunlulukları, korsanlık ve savaşın rastlantıları, suç ortaklıkları vardır. Bunların sonucu olarak birçok macera ortaya çıkmaktadır. Bunlar ise, farklı kültür ve inançtaki halkların kaynaşmasına vesile olmaktadır. Nihayetinde Akdeniz, bütün renkleri, saç biçimleri, modaları, mutfakları ve âdetleriyle bütün ırklardan ve bütün dinlerden insanların buluşma yeridir. Akdeniz'deki canlı uygarlıkların temelinde bu çeşitlilik ve de onların hareketliliği vardır. Çünkü, ancak mallarını uzaklara yayabilen, ışıyabilen uygarlıklar canlıdırlar. İnsan, düşünme veya yaşama biçimi ihraç etme-

yen bir uygarlık hayal edilemez. Yani, bir uygarlık için yaşamak hem vermeye hem de ödünç almaya yatkın olmak demektir. Üç büyük Akdeniz uygarlığı olan Latinlik, İslâmiyet ve Yunan dünyası, aslında alt uygarlıkların birer gruplanması, ortak bir kaderle birbirlerine bağlanmış özerk evlerin çakışmasıdır.[34] Akdeniz merkezli asırlar boyunca süregelen Doğu-Batı etkileşimi işte bu prensipleri bize anlatmaktadır.

İki devlet arasında savaş merkezli mücadelelerin henüz yaşanmaya başlamadığı XV. yüzyılın ilk yarısında bir İspanyol gezginin Osmanlı Türkleri hakkındaki izlenimleri oldukça tarafsızdır. Pero Tafur adlı koyu bir Katolik olan gezgin diyor ki:

> *"Türkler, sözüne güvenilir asil insanlardır.* Bu topraklarda tasarrufları, giyinişleri ve yemek yemeleri bakımından birer asilzade gibi yaşamaktalar. Oyunlara çok düşkünler. Çok neşeli ve insancıl kimseler olup, söz-sohbetleri oldukça güzeldir. O kadar ki, Doğu'da fazilet nedir diye sorulsa, ilk akla gelen Türkler olacaktır."[35]

Osmanlı'nın son asırlarında artık taraflar arasında hemen hiçbir mücadele unsuru kalmamıştır. Dolayısıyla problem de yoktur. Sadece karşılıklı jest olarak padişahın krala, kralın da padişaha nişan, hediye, vb. vermesiyle gerçekleşen iyi niyet ilişkileri ve karşılıklı uluslar arası standart basit ilişkiler hakimdir. Bu tür ilişkilere örnek olacak belgeler Osmanlı arşivinde mevcuttur.[36]

Netice olarak, Türk-İspanyol ilişkileri dört devrede özetlenebilir:

Birinci Devre: İspanya ve Anadolu'da siyasi birliğin teşkili devresidir. Anadolu'da Osmanlılar, Beylikler ve Hıristiyan

---

34 Braudel, *Akdeniz*, II, 128, 132-133, 141.

35 Ertuğrul Önalp, "İspanyol Gezgini Pero Tafur'a Göre XV. Yüzyılın İlk Yarısında Türkler", *X: Türk Tarih Kongresi* (Ankara 1994), V, 2512. Aynı konuda ayrıca şu kaynağa da bkz. Toledo, P., *XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim İspanyol Eserine Göre Osmanlı Imparatorluğu'nun Toplumsal Yapısı ve Gelenekleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

36 Mesela bkz. BOA.-Y.PRK.BŞK., 65/22 15/Ca/1319; BOA.-Y.PRK.TKM., 44/74, 13/Ca/1319; BOA.-Y.PRK.ASK., 172/80, 26/R/1319; BOA.-Y.PRK.AZJ., 35/17, 16/Ca/1315; BOA.-Y.PRK.EŞA., 24/66, 29/Z/1313; BOA.-Y.EE., 38/37, 19/C/1308.

Bizans'ı ortadan kaldırarak 1453'te siyasi birliği tamamlamışlardır. İberya Yarımadası'nda ise, mahallî küçük krallıklar ve Müslüman Gırnata Devleti 1492'de ortadan kaldırılarak İspanyol siyasi birliği Kastilya ve Aragon hanedanları tarafından tesis olunmuştur. İspanya'da Müslüman Endülüs'e karşı haçlı, Anadolu'da Hıristiyan Bizans'a karşı gazâ ruhunun en kuvvetli olduğu devre olması, bu devrenin hususiyetidir. Her iki devletin de teşekkül ve taazzuvunda (oluşumunda) bu ruh en büyük rolü oynamıştır.

İkinci Devre: Siyasi birliklerini tamamlayan Osmanlılar ve İspanyolların imparatorluk ve cihan hâkimiyetini tesis gayreti ile çalıştıkları devredir. Bu devrede, Osmanlılar evvela İslam âleminin lideri olmak için gayret sarfetmişler, fiilî otoritenin tesisi için İran ve Mısır üzerine seferler yaparak Hilâfet makamını fiilen ellerine geçirmişlerdir (1517). İspanyollar ise, dinî nüfuz ve liderliği temin maksadıyla daha ziyade Fransa ile mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlar, 1519'da İspanya kralı I. Karlos'un imparator seçilmesiyle dinî ve siyasi otoriteyi kısmen temin edebilmişlerdir. Osmanlıların İslam âlemi, İspanyolların da Hıristiyan âlemi üzerine politikalarını tevcîh ve teksîf etmeleri bu devrenin hususiyetidir.

Üçüncü Devre: Siyasi ve dinî otoritelerini tesis ederek biri İslam diğeri Hıristiyan âlemini temsil eden bu iki büyük imparatorluğun, cihan hâkimiyeti için bütün kudretleriyle mücadele ettikleri devredir. Her iki imparatorluğun maddi ve manevi bütün kuvvetlerini seferber etmeleri bu devrenin hususiyetidir. Mücadele Doğu Avrupa ve Akdeniz sahilleri ile Hint Okyanusu'nda cereyan etmiştir. Her iki devlet, dünyanın en kudretli ve nüfuzlu imparatorlukları olarak siyasi hayatlarının zirvesine ulaşmışlardır.

Dördüncü Devre: Her iki devletin cihan hâkimiyeti için yaptıkları mücadelede, hemen hemen bütün kudretlerini sarfederek maddi ve manevi bakımdan iflas ettikleri devredir. 1571'de İnebahtı'da (Lepanto) Osmanlı donanmasının, 1588'de de İspanya Armadasının mahvedilmesi, her iki dev-

letin tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Bundan böyle hâkimiyet İngiltere ve Fransa gibi devletlerin eline geçmiştir. Her iki devletin de eski kudret ve azametlerini yeniden kazanmak için göstermeye çalıştıkları beyhude gayretler bu devrenin hususiyetidir. Donanmalarını kuvvetlendirmek için gösterdikleri gayret ve itibarlarını iade için giriştikleri savaşlar, hazinelerinin iflasından ve dahilî karışıklıkların artmasından başka bir netice vermemiştir.[37] "İki testi tokuşunca biri elbet kırılır", belki ikisi birden kırılabilir. Osmanlı-İspanya mücadelesi bize bu özdeyişi hatırlatmaktadır.

4. Akdeniz'de Müslüman Denizciler ve Mağrib ya da Kuzey Afrika

Doğu İslam dünyasının (Meşrık) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahra, İslam kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya bulunmaktadır. Mısır'ın batısında yer almasından dolayı bazı kaynaklarda Endülüs de Mağrib coğrafyasına dahil edilmektedir. Ortaçağ İslam tarih ve coğrafyacıları Mağrib'i çeşitli şekillerde bölümlere ayırmışlardır. Bunlar arasında en fazla kullanılanı şu taksimdir: Mağrib-i Aksâ (Uzak Mağrib), Mağrib-i Evsat (Orta Mağrib) ve Mağrib-i Ednâ (Yakın Mağrib). Bölgenin toplam yüzölçümü 6.146.441 km, bugünkü nüfusu 75 milyon civarındadır. Berberîler (Emâzîğ), Araplar ve az sayıda zenciden meydana gelen nüfusun % 98'i Müslümandır.[38]

Kuzey Afrika arazisi bir bütünlük arzeder. Burada ülkeleri ayıran sınırlar tabiî değildir. Bu yüzden, toptan mütalaâsı

37 Muzaffer Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", s. 256.
38 İbrahim Harekât, "Mağrib", *DİA*, XXVII, 314.

mecburidir. Yollar vadileri takip ettiklerinden dolayı, doğudan batıya ilerlemek kolaydır. Uzun Akdeniz sahilleri, genellikle gemiler için tehlikeli dik sahillerdir. Bölge kendi adlarıyla anılsa bile, Berberîlerin memlekete sahip ve tamamıyla saf olarak kalabildikleri yer sadece Fas'tır. Çünkü, Fas'ta Berberîler müstevlîler tarafından ovalardan dağlara sürülmemişlerdir. İspanya'yı fetih için kuzey Fas'a gelen Araplar, buradan asker devşirerek boğazı geçmişlerdir. Sonraki asırlarda Endülüs'e imdada koşan ve devleti kendilerine bağlayan Mağribliler (Murâbıtlar ve Muvahhidler) de saf Berberîlerdir. Endülüs tarihi boyunca Doğu İslam dünyasından Endülüs'e giderek yerleşen Müslüman halkın ekserisi de Berberîdir, Araplar ise lider ve elit tabakayı oluşturuyordu. Ancak, Endülüs'e kadınlarını getirmemiş olan Müslümanlar, İspanya'nın yerli kadınlarıyla evlendiler ve bundan melez Endülüs asaleti (Berberî-Arap-İspanyol) meydana çıktı.[39]

Berberîler, Arapların getirdiği dini kabul ettiler, ancak onların siyasi hâkimiyetini kabul etmediler. İslam fethinden dört asır sonradır ki, yerliler arasındaki ihtilaf dolayısıyla gerçek Arap topluluklar ülkeye girip yerleşebildi. Dinin tesiriyle lisan da Araplaşmaya başladı. Şer'î kanunlar ise ahlak ve âdetler üzerinde etkisini gösteriyordu. Böylelikle zaman içinde Araplaşan yerli kabileler oldu.[40]

Kuzey Afrika'nın da içinde bulunduğu Afrika kıtası üzerinde Arap ve Berberîlerin kurdukları Fâtımîler, Murâbıtlar ve Muvahhidler gibi devletler, genelde Kuzey Afrika'nın büyük kısmında hâkimiyet tesis ederek bir birlik sağlayabilmişlerdir. Türkler tarafından kurulan ve kısa ömürlü olan Tolunoğulları ile İhşidîler dışında en etkili olanlar ise Eyyûbîler, Memlükler ve Osmanlılar olmuştur. Türkler'in Kuzey Afrika'daki varlığına işaret eden ilk ciddi bilgiler, 1276 yılında Merînîler'in ilk hükümdarı Yakub b. Abdülhak tarafından kadîm Fas şehrinin 1 mil kadar güneybatısında kurulan Yeni

39 İlter, s. 7, 13, 15-16.
40 İlter, s. 22.

Fas şehri ile ilgili malumat içerisinde bulunmaktadır. Yeni kurulduğu zaman bu şehrin mevcut üç kısmından üçüncüsü, hükümdarın özel muhafız birliklerinin barınakları için ayrılmıştı. O zaman bu birlikler, henüz bölgede barut kullanımı yaygınlaşmamış olduğundan "kasiyy" denen silahlarla donatılmış Doğulu Türklerden meydana geliyordu. Bu Türk birliklerinin hükümdar nezdinde çok önemli bir yeri vardı. Hasan el-Vezzân zamanında ise bu yerde çok güzel camiler ve hamamlar bulunmaktadır.[41]

Reconquista adlı çalışmamızda ayrıntılı şekilde ele aldığımız *Murâbıtlar ve Muvahhidler dönemlerinde Endülüs* konusu, Kuzey Afrika tarihinin Endülüs ve İspanya ile ilgili kısmını kapsamaktadır. Muvahhidler Devleti, 1212 yılında el-İkâb (Las Navas de Tolosa) savaşında İspanyollar karşısında aldığı büyük yenilginin ardından parçalanarak çökmüştür. Bu çöküş, aynı zamanda Endülüs'ün de parçalanması ve yavaş yavaş yok olması anlamına gelmektedir. Çünkü, Muvahhidler'in yerine Kuzey Afrika'da Hafsîler, Merînîler ve Zeyyânîler adında üç hanedan kurulmuş, bunların arasında baş gösteren savaşların sonucu bölge anarşi ve kargaşadan kurtulamamış, dolayısıyla hemen daima dış destekle Mağrib devletlerinin desteğiyle ayakta durabilen Endülüs Devleti bu destekten yoksun kalmış ve sonunda yok edilmiştir.

Muvahhidlerin çöküşünü takip eden iki asır içinde Kuzey Afrika bölgesi Müslüman devletleri, kendi aralarında uzun süren mücadelelere girişmişler, XV. yüzyılda sömürgecilik hareketlerine başlayan İspanyol ve Portekizlilerin, kendilerine en yakın bu bölgeyi kontrol altına almaları için uygun şartları hazırlamışlardır. Öte yandan, aynı müsait şartlar, İspanyollar ile aynı zamanda yükselen büyük güç Osmanlılar için de çekici bir etken olmuştur.

41 İbn Muhammed Hasan el-Vezzân el-Gırnâtî el-Fâsî (Afrikalı Leo, 888-957/1483-1550), *Vasfu İfrîkıye*, thk. M. el-Haccî-M. el-Ahdar, Beyrut, Dârü'l-İslâmî, 1983, I, 282-283.

İspanyol Katolik kralları, Reconquista'nın 1492'de başarıya ulaşmasının hemen ardından, Hıristiyan dinini yayma maskesi altında yayılmacı emellerini bu kez Kuzey Afrika'ya yoğunlaştırmışlardır. Bu yönelişin etkenleri arasında, krallık üzerinde etkili bir isim olan papaz Ximenez'in kışkırtmalarının yanı sıra, Kuzey Afrika kıyılarına göç edip yerleşen Endülüs göçmenlerinin Akdeniz'de korsanlığa başlayarak İspanyol hedeflerine saldırmaları da yer almaktadır. Ancak, asıl etken şüphesiz uzun asırlar süren Reconquista mücadelesinde Endülüslülerin en büyük destekçisi olan Mağriblileri kontrol altına almak, onları ekonomik yönden sömürmek ve Akdeniz'deki stratejik noktaları ele geçirerek yayılmaktır. İspanya ve Portekiz, Kuzey Afrika kıyılarında sömürgeci faaliyetlerine başlamadan evvel hem sömürgecilik hem de denizcilik hususunda aralarında bir antlaşma imzalamışlardır. Papa VII. Alexander, 15 Mayıs 1494 tarihinde bu antlaşmayı destekler mahiyette bir irade yayınlamış ve böylelikle istilacıların antlaşması kutsal bir nitelik de kazanmıştır.

Osmanlı Devleti, Şîî İran'a karşı doğu ve Hıristiyan Portekiz tehlikesine karşı da güney bölgelerinde hâkimiyet tesis edip emniyet altına aldıktan sonra Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz istikametine yönelmiştir. Akdeniz'de Müslüman denizciler, Osmanlı'dan önceki asırlarda da çok aktif idiler. Kemal Reis, Pîrî Reis, Hayreddin Reis ve Kara Hasan Reis gibi Türk denizciler, mezkür alanda Osmanlıların müdahalesi için gerekli altyapıyı hazırlamış gibiydiler.

Hıristiyan Avrupa devletleri ile Mağrib ve Doğu İslam ülkeleri arasında canlı iktisadî-ticarî ilişkiler yanında, özellikle Bizans döneminde savaşlar da görülüyordu. İspanya'nın Gırnata'yı işgalinin ardından ise, Akdeniz büyük oranda Osmanlı-İspanya mücadelesi ve bu arada bazı Müslüman deniz korsanlarının İspanya sahillerine karşı yaptıkları sürekli saldırılarla tarihteki yerini almıştır. Barbaros Hayreddin ve arkadaşları, İspanya'nın Batı Akdeniz ve Mağrib bölgesini ele geçirme arzu ve girişimlerini büyük ölçüde boşa çıkarmışlar-

dır. Mesela, 1505 yılında İspanyollar Vehran kıyılarını, 1535 yılında da (tahtını kaybetmiş olan bir Hafsî emîrin talebi üzerine) Tunus kıyılarını işgal etmişlerdi. Aslında, gelecek bahislerde görüleceği gibi, Mağrib kıyıları ve önemli şehirlerinde hüküm süren Mağribli pek çok emîr, kendi saltanatlarını tehdit ettiği düşüncesiyle Türklere karşı İspanyolların korumasına başvurmuşlardır. Bugün bu iddiayı desteleyecek pek çok belge, İspanya arşivlerinde (özellikle Archivo General de Simancas) mevcuttur. Birkaçını zikretmek gerekirse; Tunus Sultanı Ebu Abdullah Muhammed el-Hasan ile İmparator Şarlken arasında 13 Ağustos 1535 tarihli ittifak antlaşmasında sultan, belirli şartlar karşılığında imparatora Bûne şehrini vermeyi vaat etmektedir. Tlemsan Emîri Ebu Abdullah el-Mütevekkil ise, Şarlken'in eşi İsabella'ya gönderdiği 1532 tarihli mektupla, Ebu Abdullah Muhammed İbnü'l-Kâdî adlı bir başka Mağribli emîrin Şarlken'e yazdığı 1542 tarihli mektupta, imparatora Türklere karşı savaşma çağrısı yer almaktadır. Bunlar gibi daha pek çok örnek mevcuttur.[42]

Tarihte, Kuzey Afrika'da uzun süreli hâkimiyet kurabilen tek millet Türkler olmuştur. Çünkü, çok müsait bir zamanda bölgeye gelmişlerdir. İslâmiyet yerleşeli 8 yüz sene olmuş ve sökülemez hale gelmişti. İspanyol ve Portekiz Hıristiyanları sahillerde muhtelif yerleri işgal etmişler, bölge için büyük bir tehdit haline gelmişlerdi. İşte bu anda Osmanlılar, dinin savunucusu olarak göründüler. Kuzey Afrika'da zaptettikleri yerlere "garb", orada kurdukları idarî-askerî teşkilata da "Garb Ocakları" adını verdiler. Kolonizasyon veya sömürüyle ilgilenmediler, mâhirâne bir siyasetle sadece muhkem, kuvvetli noktaları elde tutmakla iktifa ettiler.[43]

Önceleri bağımsız fakat Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren Osmanlı'ya bağlı olarak Akdeniz'de küffâra karşı gazâ

42 Seyyid Muradî, s. 140 vd.; İlter, s. 61-63; Braudel, *Akdeniz*, II, 234; İnan, VI, 388. Barbaros kardeşler diye anılan Hızır ve Oruç Reislerin ayrıntılı hayat hikayeleri için bkz. İlter, s. 65 vd., 78-87 ve Seyyid Muradî, eserin tamamı.

43 İlter, s. 4, 22.

yapan Türkler gibi, İspanya-Endülüs'ten sürgün edilen Müslümanlardan bazıları da Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da İspanyollara karşı cihada iştirak etmişlerdir. Blankiyo (Blanguillo) Reis, Üşbûne'li Ahmed Ebu Ali Reis, Ciudad Realli Murat el-Kebir Gevadiano ve diğerleri gibi. Türk denizcilerin liderliğinde yapılan deniz akınları, bir asır kadar etkili şekilde devam etti. Daha doğru ifadeyle, XVI. asırda etkili olan bu akın ve saldırılar, bu asırdan sonra etkisini ve gaza-cihat ruhunu kaybederek, ganimet ve köle toplamak için yapılan soyguncu korsan baskınlarına dönüşmüştür. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Trablus, Tunus ve Cezayir bölgesinde Osmanlı nâmına hüküm süren Paşa, Dayı ve Ağa'lar, İspanya ve İtalya sahil şehirlerine karşı yapılan bu gaza akınlarını, kendi hazinelerini doldurmak için bir fırsat olarak görmüş ve kullanmışlardır. Akdeniz'de bu tür Türk saldırıları, XVII. ve XVIII. asırlar boyunca da devam etmiştir. Bu arada, bazı Avrupa devletleri bu denizcileri rakip devletlerin deniz ticareti ve hâkimiyetini etkilemek maksadıyla bazen desteklemişlerdir. Bu tür akınlar, ancak XVII. yüzyıldan itibaren İngiliz, Hollanda ve Fransa'nın ortak tavır ve girişimleriyle, nihayet Fransa'nın 1830 yılında Cezayir'i işgal etmesinden sonra tamamen durmuştur diyebiliriz.[44]

Bilhassa İstanbul'un fethiyle birlikte bütün Ortadoğu üzerinde Avrupalıların emelleri yıkılırken bu defa İspanya'daki Müslümanların Hıristiyanlar karşısında yenilip topraklarını kaybetmeleri, Kuzey Afrika devletlerini zor durumda bıraktı. Çoğu birer şehir ve çevresinde hakim küçük hanedanlardan ibaret olan bu devletler arasındaki kardeş kavgaları ve birbirlerine üstün gelebilmek için zaman zaman İspanya, Napoli ve Sicilya[45] gibi krallıklardan yardım istemeleri, Akde-

44 Daha fazla bilgi için bkz. Seyyid Muradî, s. 276 vd.; İlter, s. 71 vd.; İnan, VI, 388-390; Hurtez-Benjent, s. 278-280.

45 Napoli ve Sicilya, özellikle XVI. yüzyılda, Türk tehlikesine karşı ya da Türklerin Arnavutluk ve Yunanistan'da sahip oldukları gözetleme noktalarına karşı hem İspanyol filolarına bir üs sunmak, hem de Türk donanmasına direnmek görevini ifa ediyorlardı. Bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 228 vd.

niz'in güney sahillerini yaşanmaz hale getirmişti. Avrupalılar daha da ileri giderek, Müslümanların yaşadığı Mağrib sahil şehirlerini işgal etmeye başlamışlardı. O dönemde Müslüman ahalinin yardımına koşabilecek Osmanlı'dan başka güç yoktu. Zaten Akdeniz'de ciddi bir güç haline gelen Türk denizcileri, başta Oruç Reis, Barbaros Hayreddin Paşa ve Turgut Reis[46] kaptanlığında Türklerin bölgeyi iyi tanımaları sonucu Kuzey Afrika sahillerinin birer birer Osmanlı eyaletine dönüşmesi sağlandı.

XVI. yüzyılda Akdeniz'den büsbütün ümidini kesen Portekizliler, Afrika kıtasının batı sahillerini dolaşarak Hint Okyanusu bölgesine geçip bu defa Doğu Afrika sahillerindeki Müslüman emîrlikleri zor durumda bıraktılar. Hatta, daha da ileri giderek Habeşistan krallığı ile yakın münasebetler kurup hem Kızıldeniz'i ele geçirmek hem de bölgenin en güçlü devleti olan Harar Emîrliği'ni ortadan kaldırmak istediler. 1517 yılında Mısır'ın fethi, Osmanlılara Afrika'nın bütün kuzey sahillerini açtığı gibi, Kızıldeniz'in de Arap Yarımadası'nda, Yemen'e kadar uzanan doğu sahilleri ve daha da önemlisi batı sahilleri olan Afrika kıyılarını açtı. Bu kıta üzerinde en geniş toprakları tek idare altında toplama başarısını gösteren Osmanlılar Mısır, Habeş, Cezayir, Trablusgarb ve Tunus eyaletlerini sâlyâne (senelik maaş) usulüyle idare ettiler. Sonraki asırlarda bu uygulama diğer eyaletlere de yayıldı. XVI. yüzyılda Osmanlı devleti 32 eyalete ayrılmaktaydı ve bunlardan Arap nüfusun yaşadığı 13 eyaletten dördü olan Mısır, Trablusgarb, Tunus ve Cezayir Afrika'da bulunuyordu.[47]

---

46 Rum kökenli olan Turgut Reis, 1550'de Cerbe'ye yerleşmiş, Tunus'ta genişlemiş ve buradan Orta-Batı Akdeniz Hıristiyan kentlerine karşı yoğun saldırılara girişmiştir. Bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 306.

47 Rıdvan, s. 143-167. XVI. yüzyılda Afrika'daki Müslümanların tamamına yakını ya Osmanlı hâkimiyetine girmiş veya bilhassa Bilâdü's-Sudan bölgesinde olduğu gibi padişahı halife kabul ederek onun adına camilerinde hutbe okutmuşlar . Bu durum, XX. asrın ilk yıllarına kadar devam etmiş ve sömürgeciliğin kıtada yayılmasıyla birlikte bütün tarihî bağlar kopmuştur. Bkz. Ahmet Kavas, "Afrika'da Türklerin hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler", *Türkler- Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 1999, I, 580; Harekât, 316-317; İlter, s. 74 vd.

Tunus Eyaleti ve Tunus Emâreti (1535-1957), başlangıçta Cezayir'e bağlı iken 1587 yılından itibaren müstakil eyalet haline çevrildi. Fethi ise önce 1534 yılında Barbaros Hayreddin Paşa ile başlamış, 1556 ve 1557 yıllarında Turgut Reis ile devam etmiş ve 1574 yılında sevk edilen Osmanlı ordusu işi tamamlamıştır. Yani, hem buradaki İspanyol işgaline son vermiş hem de Hafsîler idaresine son vermiştir.[48] Osmanlı döneminde Tunus 22 kazaya ayrılmıştır: Tunus, Bizerte, Kal'a-i Tabarka, Kâf maa Amdûn, Mikne, Sinan, Testûr, Tabarsûk, Ifrîkiyye maa Bâce, Matar, Dâhil maa Süleyman, Kal'a-i Kalîbiya, Kal'a-i Hamâme, Sâhil maa Sûsa, Lecm, Mehdiye, İsfakus maa Kekrene, Kayrevân, Cerîd Cerbe, El-Araz ve Zarzîs. Eyalet teşkil edilmesinden birkaç sene sonra Yeniçerilerin müdahalesiyle seçilen dayılar, eyaletin gerçek söz sahibi oldular. Padişahın buradaki temsilcisi konumundaki valilerin Paşa unvanıyla bir makam sahibi olmaktan başka etkinlikleri yoktu. Paşa tayin edilen Korsika asıllı Murat Bey'in (1612-1631), eyalet idaresini oğullarına devretmesiyle Murâdîler dönemi; 1705 yılında da asker ağası Hüseyin b. Ali et-Türkî'nin idareyi ele geçirmesiyle Hüseynîler dönemi başladı.[49]

Osmanlı'nın Cezayir Eyâleti (1516-1848), Oruç Reis'in vefatından sonra kardeşi Barbaros Hayreddin'e kaldı (1529). Türklerin Akdeniz'in güneyinde son derece stratejik bu noktaya yerleşmesi, Avrupa devletleri için uzun asırlar sürecek tehlikeli bir dönemin başlangıcı oldu. Özellikle 1707 yılına kadar İspanyolların, elde tuttukları Vehran (Oran) şehri dışında Cezayir'in geri kalan kısımları için emelleri tamamen sonuçsuz kaldı. Türklerin hâkimiyetinde burası Akdeniz'in en cazip şehirlerinden birisi haline geldi. Genelde Barbaros Hayreddin Paşa'nın kurduğu düzeni korumakla birlikte, zamanla değişime de uğramıştır. Buradaki Türk hâkimiyeti dört devreye ayrılmaktadır: Beylerbeyiler Devri (1518-1587),

48 Kavas, s. 584.
49 Kavas, s. 581, 584.

Paşalar Devri (1587-1659), Ağalar Devri (1659-1671) ve Dayılar Devri (1671-1830).[50]

Fas'a gelince, Sa'dîler'in idaresinde olan bu bölgeyi hem Osmanlılar hem de İspanyollar ele geçirmeye, en azından sultanlarını kendi yönetimlerinin sadık köleleri haline getirmeye çalışmalarına rağmen, tüm çabalar uzun süreli kalıcı etki doğurmamıştır. Cezayirliler, Sa'dîler'i Padişah'ın halife unvanını tanımaya ikna edememişler ve bu durum iki taraf arasında sürekli çatışma yaşanmasına sebep olmuştur. V. Karlos da, Sa'dîler'in kendi baskısına karşı Osmanlılardan yardım istemede tereddüt etmemeleri nedeniyle Fas'ta istediğini elde edememiştir. Fas, Osmanlılar ve İspanyollar arasında her iki büyük gücün de tam kontrolü altına girmeksizin bir yüzyıldan daha fazla bir süre boyunca dokunulmadan kalmıştır.[51]

Kuzey Afrika dediğimiz Mağrib ile Endülüs'ün ilişkileri, zorunlu sebeplerle başından itibaren çok yakın hatta iç içe olmuştur diyebiliriz. Çünkü, öncelikle fethinden itibaren Endülüs'ün Doğu İslam dünyası ile bağlantı yoludur Mağrib. Her kesimden Müslüman, ne amaçla olursa olsun bu yoldan gelir gider Endülüs ile Doğu arasında. Deniz yolunu kullananlar pek azdır. Dolayısıyla, bu birbirine bitişik gibi görünen iki İslam ülkesi arasında her türlü alış-veriş ve etkileşimin olması tabîdir. Nitekim, Endülüs devletinin siyasi ömründe Mağrib devletlerinin desteği çok müstesna bir yere sahiptir.[52]

Son derece geniş arazilere sahip bu bölgelerin uzun süre tamamıyla hâkimiyet altına alınması gerçekleşmediği gibi, o çağın şartlarında doğrudan İstanbul tarafından idare edilme-

50 Kavas, s. 583; D. Abdullah Hammâdî, *el-Moriskiyyûn ve Mehâkimü't-teftîş fi'l-Endelüs 1492-1616*, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-neşr, Tunus 1989, s. 132 vd.. Cezayir'in tarihi ve fizikî yapısı konusunda daha fazla bilgi için bkz. İlter, s. 104 vd.

51 Ibarra, s. 605; Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi: Osmanlılar Dönemi (1566-1730)*, TTK, Ankara 1991, III, 26 vd. Bu durma işaret eden arşiv belgesi için bkz. BOA.- M.D. 67, Hüküm: 134.

52 Endülüs'ün Mağrib ile ilişkileri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 28 vd.

si de mümkün değildi. Zamanla buralara yerleşen Türk soylu aileler, padişahın fermanını da alarak güçlü eyalet düzenleri kurdular ve adeta yarı bağımsız bir devlet gibi hüküm sürdüler. Özellikle Trablusgarb'ta Karamanlı Dönemi, Tunus'ta Hüseynîler Dönemi ve Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve soyundan gelen Hidivler Dönemi, kendilerine has özellikleriyle diğer pek çok eyaletten farklı-imtiyazlı konumdaydılar. Bunlar arasında Garp Ocakları adıyla bilinen Cezayir, Trablusgarb ve Tunus, son dönemlerine kadar Anadolu'dan asker toplamaya devam ettikleri için yerli ahali arasında da önemli sayıda Türk asıllı nüfus artmıştır.[53]

İspanya'daki Endülüs Müslümanlarını ya da Müdeccenleri denizci gâzîleri vasıtasıyla yok olmaktan kurtarıp Akdeniz sahillerine yerleştirerek Kuzey Afrika'nın yeniden canlanmasına büyük katkı sağlayan Osmanlılar, Müdeccenlerin uzun asırlar boyunca kazanmış oldukları tecrübelerinden de istifade etmişlerdir. İspanya'yı en son 1609-1614 yılları arasında gerçekleşen Büyük Sürgün'de terk etmek zorunda bırakılan Müdeccenlerden 80 bininin Cezayir ve Tunus'a nakilleri sağlanmıştır. Yerli ahalinin çoğunluğunu teşkil eden Berberîler ve Araplara oranla Osmanlı idaresiyle daha sıcak münasebetler kuran Müdeccenler ile Anadolu'dan askerlik ve denizcilik yapmak üzere bölgeye sevk edilenler arasında yapılan evlilikler sonucunda kuvvetli ailevi bağlar da kurulmuştur.[54]

XVII. yüzyıla gelindiğinde Kuzey Afrika sahillerindeki şehirlerde yaşayanların sayısı yüz binlerle ifade edilir hale gelmiştir. Türklerin denizlerde yaptıkları başarılı seferler sayesinde gelişen ticarî hayat ve Avrupa'nın güney sahillerinden toplanan vergilerin eyalet merkezlerine getirilerek yerlilere dağıtılması ve yerli şehirlere mâl edilmesi, şehirlerde refah seviyesini artırmıştır. Afrika'daki Osmanlı idarecileri merkezden gönderilen paralarla değil, bizzat mahallinde elde ettikleri gelirlerle bu bölgeleri kalkındırıyorlardı. Anadolu'da

53 Kavas, s. 579-580.
54 İlter, s. 88 vd.; Kavas, s. 580.

olduğu gibi pek çok Kuzey Afrika şehrinde Osmanlı'dan kalma eserlere rastlanmasının sebebi, bu idarecilerin ahaliyi rahat içinde yaşatma gayretlerinin bir neticesidir.[55]

Osmanlı devleti genel olarak Afrika'dan çekilmek durumunda kalınca, Avrupalılar tarafından kıtayı asırlarca fakirleştirmekle suçlanmıştı. Avrupalılar ise bu geri kalmışlığa son vererek Afrikalılara medeniyet götüreceklerini iddia ediyorlardı. Oysa kendileri daha da zenginleşirken milyonlarca Afrikalı açlıkla mücadele etmeye başladı. Bugün, dünya çapında kalkınmış bir adet Afrika ülkesi gösterilemezken, birer Osmanlı eyaleti olan Tunus, Cezayir, Trablusgarb ve Mısır geçen asra kadar Avrupalılara karşı koyabilecek güçte adeta müstakil devletler konumundaydılar. Sömürgecilikle birlikte Avrupalıların Afrika'yı işgallerine kadar bu eyaletler, genelde sınırlarını muhafaza ederek Osmanlı idari yapısı içinde yerlerini korumuşlardır.[56]

Bize göre, eğer Osmanlı devleti müdahale edip hâkimiyet tesis etmemiş olsaydı, Kuzey Afrika bölgesi de, hem daha XVI. yüzyılın hemen başlarında Endülüs'ün âkıbetine düşmekten kurtulamazdı. XVI. yüzyılın başında Osmanlı müdahalesi başlamazdan evvelki durumu buna delildir. Nitekim, pek çok Kuzey Afrika şehri İspanyol ve Portekizliler tarafından işgal edilmiş idi. Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesi sayesinde bölge Hıristiyan işgali ve tehdidinden kurtulmuş, Müslüman halk emniyet ve huzura kavuşmuştur. Konuya delil olarak Osmanlı arşivinde yüzlerce belge yanında, bir o kadar da beynelmilel araştırma mevcuttur.[57]

---

55 Kavas, s. 581.
56 Kavas, s. 586.
57 Örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 3, Hüküm: 578; BOA.- M.D. 10, Hüküm: 266; BOA.- M.D. 30, Hüküm: 491, 492. Krş. İlter, eserin tamamı; Rıdvan, s. 143 vd.

B.

Osman Bey'den II. Mehmed (Fâtih) Dönemi Sonuna Kadar (1299-1481)

1299 yılında bir Anadolu Uc Beyliği olarak siyasi arenada belirmeye başlayan Osmanlıların büyük bir dünya gücü ya da devleti denebilecek hale dönüşmesi, ancak İstanbul'un 1453 yılında fethinden sonra olmuştur. Endülüslülerin Osmanlılardan haberdar olmaları da büyük ihtimalle bu "büyük fetih" olayından sonraya denk düşmektedir. Çünkü, İstanbul'un fethinin Endülüslüler arasında büyük bir sevinç ve hatta kurtuluş heyecanı meydana getirdiğini, ileride vereceğimiz belgelerden anlamaktayız.

Fâtih Sultan Mehmed dönemi sonuna kadar Osmanlıların dünya çapında büyük güç haline gelmesini sağlayan etkenlere kısaca değinmek gerekirse, öncelikle Hıristiyan dünyanın Doğu'daki en büyük ve son gücünü temsil eden Bizans İmparatorluğu'na son vermiş olmaları gelir. Böylelikle Osmanlı padişahı artık "hâkân", "gâzî" ve "sultan" unvanlarına "kayzer" ya da "Roma İmparatoru" unvanını da eklemiştir. Osmanlı'nın yeni başkenti Edirne'den İstanbul'a, Asya ile Avrupa'nın merkezine taşınmıştır. Zaten bütün Balkanlar'ı fethet-

miş oldukları için Osmanlıların Avrupa'ya doğru yürüyüşlerinin önünde artık engel kalmamıştır. Nitekim, Otranto'dan Roma'ya doğru yol görünmüş, Anadolu'da ise pek çok beylik Osmanlılara katılmış ve böylelikle Doğu'ya ya da Asya'ya doğru da genişleme sağlanmıştır.

Toplarıyla ve düzenli ordu birlikleriyle Osmanlılar, Avrupa'nın ve Doğu'nun karada en büyük askeri ve teknik gücü olduklarını kanıtlamışlardır. Bundan sonra deniz gücüne de önem verilmesiyle birlikte Karadeniz ve Akdeniz'de Osmanlı ilerleyişi önünde durmanın zor olacağını herkes fark eder hale gelmiştir. Nitekim, olgunlaşan şartları iyi değerlendirmeleri sonucunda Osmanlılar, Karadeniz ve Akdeniz'deki ticaret yollarını kontrol eder hale geldiler. Bu durumda Avrupalılar kendilerine başka ticaret yolları arayışına girmişlerdir.

İşte, bu duruma gelmiş bir Osmanlı'yı, kendisi gibi büyüme safhasında bulunan diğer bir gücün yani İspanya'nın fark etmemesi imkân dahilinde değildir. Ancak, Osmanlı'nın henüz Batı Akdeniz ve Mağrib yönüne açılmamış olması, coğrafî uzaklık engeliyle birleşince, İspanya'nın Osmanlılardan çekinmesi ve dolayısıyla bu yüzden Müdeccenlere uyguladığı baskı politikasını değiştirmesi gibi bir durumdan söz etmek mümkün değildir sanıyoruz.

Fâtih'in son yıllarında devlet, Batı Akdeniz'e doğru açılmaya başlamıştır. Bunun delili, Gedik Ahmed Paşa kumandasında 1480'de İtalya'nın Pulya sahillerine gelen Osmanlı donanmasının, Napoli krallığına bağlı olan Otranto ve civarını fethetmiş olmasıdır. Fâtih'in ölümü ve Cem Sultan gâilesi gibi nedenlerle İtalya fethine devam edilememiş, bir yıldan fazla Osmanlı idaresinde kalan Otranto da kaybedilmiştir.[1] Dolayısıyla, Osmanlıların Orta Akdeniz sayılan İtalya sahillerinden batı bölgesine doğru genişleme imkanları daha sonraki dönemlere kalmıştır.

1 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 34.

C.

II. Bayezit Dönemi (1481-1512)

Bu dönemde Osmanlılar, Karadeniz'de hâkimiyet sağladıktan sonra tekrar Akdeniz'e yöneldiler. Bir taraftan tersaneleri geliştirirken, diğer yandan hummalı şekilde gemi inşa ettiler. Bunun sonucunda giderek denizlerde güçlenmeye başladılar ve 1499'da İnebahtı, 1500'de Moton, Koron ve Navarin'i fethettiler. Böylece, Akdeniz'deki Osmanlı varlığı giderek kökleşirken Osmanlı denizcileri de daha iyi tanımaya başladıkları bu denizde tecrübelerini artırıyorlardı. Donanma-i Humayun, Akdeniz'in en güçlüsü olan Venedik donanmasını sayıca geçmişse de henüz yeterince tecrübeli denizcilere sahip değildi. Venedik, Ceneviz ve İspanyol gemilerini inceleyen Osmanlılar, onların tarzında yeni gemiler inşa ettiler. Sonuçta Osmanlılar Akdeniz'de varlık göstermeye başladılar. Bu dönemin denizcilik faaliyetleri, daha sonra denizlerde hâkimiyet kuran Osmanlı deniz gücünün zeminini oluşturan önemli bir hazırlık safhasıdır.[1]

XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında dünya Akdeniz'de iki yeni gücün tarih sahnesine çıkışına şahit ol-

1 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 38-42.

muştur. Bunlardan biri, İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğu'na son veren Osmanlılar, diğeri ise Gırnata'yı ele geçirerek Endülüs İslam Devleti tarihini sona erdiren İspanya'dır. Bu çıkış, o zamana kadar XII. yüzyıldan beri var olan Akdeniz'deki Hıristiyan hâkimiyetini sarsacak ve yerine İslam hâkimiyetini getirecektir. Yayılmacı imparatorluk nitelikleri sebebiyle bu iki devlet, karada Viyana sınırında ve denizde ise Batı Akdeniz bölgesinde birbirlerini durdurma mücadelesi vereceklerdir.

İspanya, Endülüs Devleti'nin bu son günlerinde artık Türklere karşı mücadelenin bayraktarlığına, Hıristiyan âlemine ve Papalığa hizmet iddiasına da soyunmaya başlamıştır. Bunu her fırsatta Papa'ya hissettirmeye çalışmakta ve destek istemektedir.[2] Bu, Osmanlılar ile İspanya arasında büyük çatışmaların ufukta olduğunun işaretiydi.

1492 yılı, Batılı tarihçilere göre İspanya ve Avrupa için büyük dönüşümlerin başladığı sembolik değeri olan bir tarihtir. Hatta, bu önemi vurgulamak isteyen Jack Attali, bu tarihi, kitabına isim yapmıştır. Gerçekten de 1492 yılı, Endülüs İslam Devleti'nin sonunu göstermesi bakımından olduğu kadar, İspanya İmparatorluğunun da sembolik doğuş tarihi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, aynı yılda Endülüs Yahudilerinden kurtulmuş olmak da Hıristiyanlar için büyük bir olay sayılmıştır. Elbette, Yeni Dünya denilen Amerika kıtasının keşfi de aynı yıla denk düşmektedir ki, şüphesiz bu da dünya tarihi bakımından büyük bir olaydır. Osmanlılar açısından bakıldığında da bu tarih önemli addedilebilir. Çünkü, Fâtih'in 1453 İstanbul'u fetih yılı ile Kanuni'nin 1532'deki Alaman Seferi'ne kadar devletin İspanya gibi büyük bir dünya gücü haline dönüştüğü 79 yıllık dönemin orta noktası olarak gözükmektedir.

1492 yılından sonra İspanyollar, imparatorluk olma yolunda hızla ilerlemişlerdir. Bir yandan kuzeye Avrupa istikametine, diğer yandan güneye Kuzey Afrika'ya yönelmiş, öte

2 Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 141.

yandan Atlas Okyanusu'nu geçerek yarım asır içerisinde Teksas'tan Arjantin'e kadar uzanan topraklara ve okyanuslarda sayısız adalara sahip olmuşlardır. Buralardan elde ettikleri altın ve gümüşün sağladığı güçle Avrupa'da yayılmak için gerekli büyük savaşlara girişebilmişler ve Yeniçağ dünyasının tanıdığı büyük imparatorluğa sahip olmuşlardır.

Kastilya ve Aragon krallıklarının 1469'da birleşmesinden sonra güçlenen İspanya, 1492'de Gırnata'da Endülüs İslam Devleti'ne son vermiş ve bu tarihten 12 yıl sonra ölen kraliçe İsabel, kocası kral Fernando'ya, Mağrib'te "kâfirlere" (Müslümanlara) karşı haçlı saldırılarını sürdürmesini, Avrupa'da ise savaştan uzak durmasını vasiyet etmiştir. Fernando bu vasiyete kısmen uymuş, fakat daha çok tersini yapmıştır. Mağrib'e yönelik bazı işgal hamleleri gerçekleştirmiş ise de, asıl gücünü Avrupa yönünde göstermiştir. İtalya üzerinde Fransa ile yoğun savaşlara girişmiştir.

1463 yılında Fransa Kralı XI. Loui, Roseilo ve Sardunya adalarını Aragon kralının elinden almıştı. Fernando, Aragon tahtına çıktığından bu yana bu adaları geri alma çabası içinde olmuştur. Çünkü, ona göre bu bölge kendi halkı için tarihî ehemmiyeti hâizdi. Fransa'ya karşı önce Papalık ve İngiltere ile antlaşma yaptı. 1499'da Napoli'yi istila eden Fransa kralına karşı ordu sevk etti. Ordusunun başında ise, Endülüslüler ile uzun yıllar savaşarak tecrübe kazanmış olan "Büyük Kaptan" lakaplı komutan Gonzalo de Cordoba bulunuyordu. Fransızlar ile yapılan pek çok savaşı ezici bir üstünlükle kazandı ve 1504 yılında İtalya Fernando'nun eline geçti. Böylece İspanya ordusu da büyük bir Avrupa gücü haline geldi.

Fernando, büyük Avrupa gücü olma yolunda ikinci adımı, büyük kızını Almanya İmparatoru Arşidük Filip Maksimilyan ile evlendirmek suretiyle attı. Avrupa'nın büyük devleti olan İspanya'nın kurucusu sayılan V. Karlos, işte bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Fernando, Akdeniz'de ve Avrupa'da ilerlemesini sürdürdü. 1512'de kendisine karşı Fransa ile işbirliğine girişen Navar krallığını yenerek ülkesine kattı.

Veliahtı olan Karlos'a büyük bir potansiyel güç bırakarak 1516'da öldü.

Bu dönemde genel itibarıyla Batı Akdeniz ve Endülüs'ü ilgilendiren gelişme, Osmanlıların denizlerdeki alanlarını ya da cephelerini oldukça genişletmeleri ve zamanın iki büyük gücüyle mücadeleye girmeleridir. Bunlardan birisi, Hint Denizi'ne ulaşan ve Kızıldeniz sahillerindeki Müslüman beldeleri, özellikle Mekke ve Medine'yi tehdit etmeye başlayan Portekizlilere karşı Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda yapılan mücadele; diğeri ise, Endülüs Müslümanlarına karşı Engizisyon Mahkemesi yönetiminde hıristiyanlaştırma politikası yürütmeye başlayan İspanyollara karşı Orta ve Batı Akdeniz bölgesinde girişilen mücadeledir.

1480'de Otranto'nun fethinin ardından Osmanlıların İtalya sahillerine ve adalarına karşı taarruzlarını artırdıkarını gösteren İspanyol arşiv belgeleri çoktur. İspanyollar, kendi himayelerinde bulunan Napoli, Sicilya ve civar İtalyan adalarına her zaman yeni bir Türk taarruzu korkusu içine girmişlerdir. Bu belgelerden birine göre, 1485 yılının yazında yeni Türk saldırısı olmayacağının anlaşılması üzerine, İspanyollar Gırnata'ya karşı kuşatma hareketini şiddetlendirme kararı almışlar ve bu yüzden gelişebilecek bir Türk saldırısına karşı savunma tedbirlerini artırmışlardır.[3]

Endülüslüler için bu dönem, siyasi hâkimiyet kaybedildiği için artık sıkıntılı ve ızdırapların başladığı yıllar olarak gözükmektedir. Birinci Bölümümüzün "Endülüslü Yahudiler ile Müslümanların Hıristiyanlaştırılma Çabaları, Engizisyon, Katliam ve Sürgün" adlı alt başlığında, konuyla ilgili İspanya'daki gelişmeleri anlatmış bulunmaktayız. Burada ise, 1492 yılından sonra Endülüslülerin Osmanlılar ile gelişen ilişkilerini kronolojik sırayla ele alacağız.

İspanya'dan Kuzey Afrika kıyılarına göç eden Endülüslülerden bazıları bu dönemde korsanlık faaliyetlerine başlamış-

3 Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 136, 138, 140.

lardır. İspanya gemilerine ve İspanya'daki Müdeccen kardeşlerinin desteğiyle bazı İspanyol kıyı şehirlerine saldırılar düzenliyor ve intikam alıyorlardı. Mesela, 1505 yılı ilkbaharında Mersâlkebir'deki Endülüslü korsanlar, 12 Brigantin ve Fırkateyne sahip olarak Belensiye ve Malaga kıyılarını yağma etmişlerdir. Ancak, bunun üzerine kral Ferdinand aynı yıl sonlarında Mersâlkebir'e saldırmış ve işgal etmiştir.[4]

Hem Müdeccenler hem de Yahudiler olarak Endülüslülerin Osmanlı Devleti ile ilk resmi temasları bu dönemde gerçekleşmiştir. 892/1486-1487 yılında, Gırnata'nın son sultanı XII. Muhammed Ebu Abdullah es-Sağîr (1482-1492), İspanyollara karşı çaresiz kaldığı için hem Kuzey Afrika'daki İslâm ülkelerine, hem Memluklere ve hem de Osmanlılara yardım talebiyle müracaat etmiştir.[5]

1. Endülüs Yahudileri (Sefaradlar, İberya Yahudileri)

Yahudilik, vahye dayalı dinlerden biridir ve yalnızca bir kavme münhasır kalmıştır. Bu kavim Yahudi, İbranî ve İsrailoğulları olarak adlandırılmıştır. Osmanlı'nın son yüzyılından beri ülkemizde Yahudilere Musevi de denilmektedir. Yahudiler, Hz. Yakub Peygamber'in dördüncü oğlu Yuda'ya (Yehuda) nisbetle bu isimle adlandırılmışlardır. Kur'an-ı Kerim, Yahudilerden bahsederken onlar için "hâdû", "el-Yehûd", "İsrâîl" ve "Benî İsrâîl" kelimelerini kullanmış, ayrıca "Ehl-i Kitab" terimiyle onlara da işaret etmiştir.[6] Endülüs Yahudilerine Sefarad denmiş ve bunlar Talmud'u kabul eden Rabbanî Yahudilerin en kalabalık ve en önemli gurubunu teşkil etmişlerdir.[7]

---

4 İlter, s. 61.

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, II, 200; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 393.

6 Bkz. Bakara Suresi, 40, 47, 63, 83, 101, 105, 109, 113, 122, 211, 246; Mâide Suresi, 18, 51, 64, 82; Âli İmrân Suresi, 53, 69-71.

7 Eroğlu, s. 80-83.

İlginç ve bir o kadar da trajik bir tarihe sahip olan Yahudilerin karşısında her uygarlık taraf olmuş ve her seferinde karşı taraf ezici bir üstünlüğe sahip olmuştur. Bu uygarlıklar güçtür, çokluktur. Yahudiler ise hemen her zaman minik hasımlardır. Fakat, bu hasımların garip olanakları vardır. Bir hükümdar onlara kötü davranmakta, bir diğeri onları korumaktadır. Bir ekonomi onlara ihanet etmekte, bir başkası ihya etmektedir. Bir büyük uygarlık onları kovmakta, bir diğeri onlara kucağını açmaktadır. Ayrıca, Yahudiler en zayıflara has olan silahlara da sahiptiler: Boyun eğme, Talmud distinguo'ları, kurnazlık, inat, cesaret, hatta kahramanlık. Kendileriyle ilgilenmeye başlayan veya basitçe kendileriyle karşılaşan bütün kültürlendirme faaliyetlerinin iyi öğrencileridirler. Yahudi sanatçıları veya yazarları, duruma göre gerçek Kastilyalı, Aragonlu veya başka bir yerli sanatçı veya yazarlar değiller midir? Bunlar, ister en mütevazileri ister en parlakları olsun kendilerine sunulan veya dayatılan toplumsal durumlara da aynı hızla uyum sağlamaktadırlar. İşte bu durumda çabucak bir kültürel boğulmanın, çok sayıda örneğini bildiğimiz bir kendini terk etmenin kıyısına gelmektedirler. Fakat, sosyolog ve antropologların "temel kişilik" dedikleri şeyi korumaktadırlar. İmanlarının ortasında ve kimsenin kendilerini oradan çıkartamadığı bir evrimin merkezinde kalmaktadırlar. Yahudi uygarlığının gövdesi, tıpkı ince zeytinyağ damlacıkları gibi diğer uygarlıkların derin suları üzerinde dağılmış, yayılmıştır, ama asla onlarla karışmamıştır, fakat hep onlara bağımlı olarak kalmıştır. Ancak, Yahudiler bir ırk değillerdir, bütün bilimsel araştırmalar bunu kanıtlamaktadır.[8]

Yahudilerin kolonileri, yüzyıllar boyunca yaşadıkları ülkelere ve aralarında bulundukları halklara bağımlıdır. Almanya Yahudileri veya Eşkenaziler, İspanya Yahudileri veya Sefaradlar, biyolojik olarak yarı Alman, yarı İspanyoldurlar çünkü, kan karışımları oldukça sıktır ve bilinenin aksine Yahudi cemaatleri çoğu zaman o yerin insanlarının Museviliğe

8 Braudel, *Akdeniz*, II, 176-177, 179.

katılmalarıyla doğmaktadır. Yahudiler hiçbir zaman kendilerini çevreleyen dünyaya karşı kapalı olarak yaşamamakta ve bu dünyaya çok kereler kapılarını ardına kadar açmaktadırlar. Her zaman bir kenarda ayrı olarak yaşamamışlar, özel elbiseler giymemişler veyahut sarı serpuş veya plakayı taşımamışlardır. Her zaman özel bir mahallede, bir ghetto'da (Venedik'te eskiden eritilen topların demirinin kalıplara döküldüğü, atıldığı, sonradan onlara tahsis edilen mahallenin adından) oturmamışlardır. Mesela, XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesinden Avrupa'ya giden Yahudiler, Türklerin ayrıcalığı olan beyaz sarık taşımaktadırlar, oysa sarı sarık giymeleri gerekmektedir. Çünkü, Batı'da Yahudilerinkinden daha yüksek olan Türklerin itibarından yararlanmak istemektedirler.[9]

Yasaklamalar ne olursa olsun, Yahudi cemaatlerini bir arada tutan sahte bir güç olan kan birliği değil, diğerlerinin onlara ve onların da diğerlerine karşı husumeti olmaktadır.[10] Bu bir din sorunu olmakta ve bu sorun da yoğun bir inanç, âdet, çeşitli miraslar, hatta mutfak alışkanlıkları demetinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bir engizitör, bir gün İşbiliye (Sevilla) valisine, "Senyör, eğer Conversos'un (yani Yahudi dönmesi Hıristiyanların) kutsal Cumartesiyi (sabbat) nasıl kutladıklarını görmek istiyorsan, benimle birlikte bir kuleye çık (ve oraya çıktıklarında), kafanı kaldır ve Conversos'un oturduğu şu evlere bak. Ne kadar soğuk olursa olsun Cumartesi günü hiçbirinin bacasından duman çıktığını göremezsin" demiştir.

Endülüs Yahudileri, İslam fethi öncesi Hıristiyan Vizigot yönetimi tarafından "sapık inanç sahibi, toplumda fesat çıkaran ve düşmanla işbirliği yapan" bir topluluk sayılarak, 694 yılında 17. Toledo Konsili'nde alınan kararla toptan köleleştirilmişlerdi. Mallarına el konulmuş ve çocukları da katolikleştirilmek üzere ellerinden alınmıştı.[11] Müslümanların İspanya

9 Braudel, *Akdeniz*, II, 179-180.

10 Bu tespit ışığında düşünüldüğünde, günümüz dünyasında Anti-Semitizm ya da Yahudilik aleyhtarı fikir ve hareketlerin, Yahudilerin hayatları ve güçleriyle ne kadar ilişkili olduğu, bir başka deyişle Yahudilerin bu tür çevrelerden nasıl yararlandığı hususu kolaylıkla anlaşılacaktır.

11 Moshe Sevilla–Sharon, s. 21.

ya da İberya Yarımadası'nı ele geçirmeleriyle birlikte, Hıristiyan halk için olduğu kadar Yahudiler için de büyük bir özgürlük dönemi başlamıştı. Kölelik durumu kaldırılmış ve dinî bir cemaat olarak kabul edilerek her türlü insanî ve iktisadî hakları kendilerine iâde edilmişti. Ancak, asırlar sonra tekrar Hıristiyan hâkimiyetine geçen Endülüs şehirlerinde, Müslümanlardan evvel Yahudiler aleyhine olumsuz hareketler baş göstermeye başlamıştı. Mesela, 1391'de İşbiliye'de (Sevilla) Ferrand Martinez adlı bir papaz Yahudiler aleyhine şiddetli vaazlar vermeye başlamış ve galeyana gelen halk Yahudi mahallesini basarak önüne geleni katletmişti.[12]

İspanya'da zaten var olan Yahudi düşmanlığı, papazların gayretleri sonucu günden güne artmıştır. 1411 Yılında, Vincent Ferrer adında bir keşiş Kastilya'yı baştan başa dolaşarak Yahudilere vaazlar vermiş ve onları Hıristiyan olmaya zorlamıştır. Onun gerek iyilik gerekse baskı yoluyla yaptığı zorlamalar neticesinde, pek çok Yahudi kütleler halinde Hıristiyan olmuş veya öyle görünmek zorunda kalmıştır.[13]

Bu tür baskılar sonucunda, İspanya'da bir Marrano (pis domuz) veya Konverso (Dönme) kuşağı meydana gelmiştir. Bunlar, zorlama karşısında hayatını devam ettirebilmek için başka bir yolu kalmayıp Hıristiyanlığı kabul etmiş görünen, hem kiliseye gidip âyinlere katılan hem de gizlice Yahudiliğin icaplarını yerine getirmeye çalışanlardır. Konversolar, görünür Hıristiyanlıkları sayesinde elde ettikleri imkanları kullanarak toplum içinde önemli mevkilere gelmişlerdir. İçlerinden çok zenginler türemiş ve bunlardan bazıları soylu İspanyol aile kızlarıyla bile evlenmişlerdir. Hatta, adalet ve yönetim mekanizmaları ile ordu ve üniversiteler hatta, kilise hiyerarşisi dahi yeni Hıristiyanlar yani Konversolar tarafından işgal edilmiştir.[14]

---

12 [Abraham Leon Sachar, *Histoire des Juifs, traduit de l'Anglais par Benoit Braun*, Flammarion 1973, s. 242-243]'ten naklen Eroğlu, s. 44.
13 [Cecil Roth, *Histoire du Peuple Juif*, Paris 1957, s. 272-273]'ten naklen Eroğlu, s. 45.
14 [Roth, s. 272-273]'ten naklen Eroğlu, s. 46.

Konversoların hem Yahudiliğin gereklerini gizlice yerine getirmeleri hem de sosyal ve idari alanlarda yükselip etkili olmaları, halk arasında büyük öfkenin doğmasına neden olmuştur. Hıristiyan din adamları bu öfkeyi sürekli kışkırtmıştır. Bir Fransisken keşişi olan Alonso de Spina 1460 yılında yayımladığı bir eserde, Yahudilerin kuyuları zehirlediklerini, günahsız Hıristiyan çocuklarını öldürdüklerini ve veba hastalığı yaydıklarını iddia etmiştir. Ona göre, "Yahudiler toplum için uğursuzluk kaynağı ve Deccal'in gelişinin bir alâmetidir. Zira bu imansızlar, din değiştirmiş gibi görünen hâinlerdir. Bazıları sapık ve sahte Hıristiyan, bazıları da Yahudi, Sarrasin (Müslüman) ve Şeytan. Sapıkların günahlarını araştıracak kimse yok! Ey Rabbim, acımasız kurtlar senin sürüne daldı! Zira çoban çok az, onların da çoğu senin koyunlarını kırkıp onlara yiyecek vermeyenlerdir.."[15]

Katolik Hıristiyan din adamlarının bu tür kışkırtmaları, Konversolar ile Hıristiyanlar arasında büyük bir gerginliğe yol açmıştır. 14 Mart 1473'te Kurtuba'da bir tören alayının geçişi sırasında, bir Konverso kızın pencereden attığı pis suyun Meryem Ana tasvirinin üzerine sıçraması, zaten Konversolara karşı bilenmiş olan halk arasında büyük bir galeyana sebebiyet vermiştir. Hıristiyan ahali, önüne çıkan Konversoyu öldürmüş ve evlerini ateşe vermiştir. Katliama ve yağmaya dönüşen hareket, İspanya'nın her tarafına yayılmış ve tam üç gün sürmüştür.[16]

1475 yılında, Yahudilerin Hamursuz Bayramı haftasında, bir Yahudinin evinin tam karşısındaki su birikintisinde bir Hıristiyan çocuğu ölü olarak bulunmuş ve bu yüzden çocuğun ölümünden Yahudiler sorumlu tutulmuştur. Yapılan mahkemede, daha önce Hıristiyan olmuş bir Yahudi Konverso, eski dindaşlarının Hıristiyan çocuklarının kanını Hamursuz'da kullandıklarını iddia etmiştir. Bunun üzerine, Teren-

15 [Sachar, s. 248]'den naklen Eroğlu, s. 46.

16 [Roth, s. 275; Heinrich Graetz, *Histoire des Juifs*, Paris 1887, IV, 376-377]'den naklen Eroğlu, s. 47.

te'de birçok Yahudi idam edilmiştir. Dominikenler, ölü bulunan çocuğu Martir (şehit) ilan ederek mezarını ziyaretgâh haline dönüştürmüşlerdir.[17]

Avrupa'da Yahudi aleyhtarlığının artması ve Yahudiler üzerindeki baskıların dayanılmaz boyutlara gelmesi yüzünden, daha sürgün kararı alınmadan önce, pek çok Yahudi İspanya'yı terk etmeye başlamıştır. Bunların bir kısmı İtalya'ya, diğer bir kısmı da Osmanlı ülkesine doğru yola çıkmıştır.[18]

Aslında, Gırnata'nın Teslim Antlaşması'nda Yahudilere de Müslümanlar ile benzer şekilde haklar tanınmıştı.[19] Buna rağmen, antlaşma çiğnenmiş ve 31 Mart 1492 tarihinde İspanya krallığı ülkede bulunan bütün Yahudileri sürgün etmeyi öngören kanunu yürürlüğe koymuştur. Buna göre, 100 bin kadar Yahudinin 2 Ağustos'a kadar ülkeyi terk etmesi isteniyor, giderken altın, gümüş gibi paraların götürülmesi de yasaklanıyordu. Gerçekten de, bu tarihe kadar sürgün olayı gerçekleşmiştir. Sürgün fermanı yayınlanınca Yahudiler büyük bir telâşa kapılmışlar ve bu karardan dönülmesi için kral ile kraliçeyi ikna etmeye çalışmışlardır. Ancak, Kardinal Torqueamada'nın şiddetli tepkisi üzerine kraliyet, aldığı büyük para teklifine rağmen, karardan dönmemiştir. Yahudilerin İspanya Hıristiyanlarınca istenmemelerinin önemli sebeplerinden biri, dinî tahammülsüzlük iken, diğeri onların altınları ve mallarının ellerinden alınmak istenmesiydi. Nitekim, sürgün fermanında bu hususa da yer verilmiştir. Yahudilerin bir kısmı, vaftiz olmayı kabul ederek Hıristiyanlığa girmek veya öyle görünmek (Konverso) zorunda kalırken, onların çoğu (bunların sayısı 200 bin tahmin edilmektedir)[20] evlerini ve mallarını yok pahasına satarak yolculuk için hazırlanmış ve yola koyulmuşlardır.[21]

---

17 [Graetz, IV, 377]'den naklen Eroğlu, s. 47. Burada Dominikenler'den, Katolik Kilisesinin öngördüğü şekilde inanmayan Hıristiyanlar kastedilmektedir.
18 [Graetz, IV, 386-388]'den naklen Eroğlu, s. 47.
19 Attali, s. 143-144.
20 Franco, s. 37.
21 Moshe Sevilla-Sharon, s. 132-134; [Sachar, s. 253]'ten naklen Eroğlu, s. 50-51.

Sürgünlerden bir kısmı Kuzey Afrika'ya, bir kısmı İtalya'ya hareket etmiştir. Önemli bir bölümü de Osmanlı ülkesine göç etmiştir. Kuzey Afrika'ya gidenler yağma, soygun gibi mezâlime maruz kalmışlardır. Endülüs Yahudilerinin büyük bir bölümü Osmanlı Sultanı'ndan yardım istedi. Çünkü, Avrupa ülkeleri onları kabul etmek istemiyordu. Osmanlı devleti bu Yahudilere yardım etti ve kendi topraklarına kabul etti. Endülüs Yahudilerine 1496-1497 yıllarında Portekiz'den kovulan Endülüs Yahudileri de eklendi.[22] Yani, Endülüs-İberya Yarımadası Yahudileri, Hıristiyanlar tarafından neredeyse toptan sürgün edildiler. Osmanlı ülkesine kabul edilen bu Yahudiler (sayıları 40 bin tahmin edilmektedir)[23], başta Selanik olmak üzere İzmir, İstanbul, Edirne, Yenişehir ve Şam bölgesinde Safed gibi şehirlere yerleştirildiler.

Yahudiler, Osmanlı ülkesine göç etmeden önce Osmanlı devletindeki dindaşlarıyla haberleşmişler ve bu devletin Yahudilere karşı tutumu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Konuya ışık tutan bazı mektuplar günümüze kadar ulaşmıştır. Mesela, Arles Yahudileri ile İstanbul Yahudileri arasında geçen haberleşmeyi içeren mektup aşağıdadır:

> "Saygıdeğer Yahudiler, selam ve bağışlama (sizinle olsun). Bilmelisiniz ki, Provence ülkesini yeni ele geçiren *Fransa kralı, bizden 'ya Hıristiyan olmamızı ya da ülkesini terk etmemizi' istedi.* Arles'in, Aix'in, Marseille'in hakimleri bizim mallarımızı almak istiyor, bizi ölümle tehdit ediyor ve bize çok kötülük yapıyorlar. Sizden, Musâ kanununa göre ne yapmamız gerektiğine bize bilgece cevap vermenizi istiyoruz.
>
> CHAMMORE, Arles Yahudileri Hahamı,
> 13 Schevat, 1489"[24]

İstanbul Yahudileri, mektuba şu cevap veriyorlar:

> "Sevgili Musa kardeşlerimiz, bize zorluklarınızı ve acı duyduğunuz bahtsızlıklarınızı yazdığınız mektubunuzu aldık (Acı-

22 Moshe Sevilla-Sharon, s. 18.

23 Emmanuel, s. 57.

24 [Arsene Darmesteter, "Lettres des Juifs d'Arles et de Constantinople", R.E.J., 1880, S.I, I/120]'den naklen Eroğlu, s. 55.

larınız sizin kadar bize de dokundu). Siz diyorsunuz ki, Fransa kralı sizi Hıristiyan yapmak istiyor. *Madem ki başka türlü olmuyor, onu yapın (yani Hıristiyan olun). Fakat, daima kalbinizde Musa'yı hatırlayın.*

"Diyorsunuz ki, mallarımız elinizden alınmak isteniyor. O halde, çocuklarınızı tüccar yapın ve alış-veriş yoluyla azar azar siz onların mallarına sahip olun.

"Hayıflanıyorsunuz ki, onlar sizin hayatınıza kastediyor. Çocuklarınızı doktor yapın ki, hiçbir cezadan korkmadan onlara aynı şeyi yapsınlar.

"Onların, sinagoglarınızı yaktıklarını söylüyorsunuz. Öyle yapın ki, çocuklarınız papaz olsun ve onların kiliselerini yıksın.

"Büyük aşağılamalara maruz kaldığımızı söylüyorsunuz. Çocuklarınız avukat, noter ve muteber insanlar olsunlar ve halk işleriyle iştigal etsinler ki, bu yolla siz Hıristiyanlara egemen olup, onların topraklarını elde edin ve onlardan intikamınızı alın.

"Size verdiğimiz tavsiyelerden ayrılmayın. Zira tecrübeyle yükselişinizi göreceksiniz.

İstanbul Yahudileri Prensi,
21 Aralık 1489"[25]

Yahudiler, Osmanlı ülkesine bir defada toptan göç etmemişlerdir. II. Murat zamanına denk düşen 1394 yılında, Fransa Kralı VI. Şarl tarafından kovulan Yahudiler, Osmanlılara sığınan ilk göçmenler olmuştur.[26] Bunları Orta Avrupa Yahudileri izlemiştir. Mesela 1430'lu yıllarda Almanya ve Macaristan topraklarından çok sayıda Yahudi Osmanlı ülkesi Selânik'e gelip yerleşmiş ve bunlar orada yaşamakta olan Yahudiler üzerinde kültürel tesir meydana getirmişlerdir. Bir diğer göç dalgası da, 1470 yılında Kral Ludwig tarafından Bavyera'dan kovulan Yahudilerin yine Selânik'e gelişiyle yaşanmıştır. Bu göçmenlerden sonra ise, Avrupa tarihinde Yahudi sürgününün en büyüğü olarak bilinen 1492 İspanya (İberya) sürgünü gelmektedir.[27]

---

25 [Isidore Loeb, "La Correspondance des Juifs d'Espagne avec Ceux de Constantinople", R.E.J., 1897, S. 29, XV, 264]'ten naklen Eroğlu, s. 56.

26 [Giles Veinstein, "Un paradox seculaire", Salonique 1850-1918, *La Ville des Juifs et le Reveil des Balkans*, Editions Autrement, Paris 1992, s. 363]'ten naklen, Eroğlu, s. 65.

27 Hüseyin Arslan, *Osmanlı Devletinde Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl)*, Kaknüs, İstanbul 2001, s. 268; Eroğlu, s. 65-66.

"Yahudi göçü yılı" olarak bilinen 1492, sembolik bir tarihtir ve gerçekte Yahudi göçünün en yoğun olduğu yıldır. Ancak, bu tarihten sonraki bir-iki asır boyunca da Osmanlı ülkesine Eşkenaz Yahudilerinin[28] göçleri devam etmiştir.

1492 yılında İspanya'dan kovuldukları için Osmanlı ülkesine göç eden Yahudilerin sayısı, yaklaşık 40 bin olarak tahmin edilmektedir. Yeni gelen göçmenleri, daha önce Osmanlı idaresinde yaşamakta olan Eşkenazlar ve Romanoitler[29] hararetle karşılamış ve onlara ellerinden gelen her türlü yardımı yapmışlardır. Göçmen Yahudiler, dindaşlarından olduğu gibi, devlet yöneticilerinden de her türlü yardımı görmüşlerdir. Onlara karşı her türlü kötülük yasaklanmış ve hatta idam sebebi sayılmıştır. Haham Eliya Kapsali, bu hususu şöyle anlatmıştır:

> "Osmanlı Padişahı Bayezit, İspanya (Endülüs) Yahudilerine yapılan kötülüğü ve bir güvence aradıklarını öğrenerek, onlara merhamet etmiş, bütün ülkeye münâdîler göndererek Yahudilere eziyet etmeyi ve onları kovmayı kesinlikle yasaklamıştır. Onlara yumuşak davranmayı ve iyilik etmeyi emretmiştir. Kim ki göçmenlere kötü muamele ederse veya onlara bir ceza verirse, cezasının idam olacağını ferman buyurmuştur."[30]

Yahudiler, Osmanlı ülkesine toplu şekilde geldikleri gibi, aile olarak gelenler de olmuştur. Bunun bir örneğini biz, II. Bayezit döneminde Rumeli kadılarına yazılmış olan bir hükümde görmekteyiz:

> "el-hâletü hâzihî Dârende-i hükm-ü hümâyun Baruh veledi Musa nam Yahudi, horandasıyla Körfez'den gelüp memâlik-i mahrûsemde mütemekkin olmak talep itdüğü ecilden buyurdum ki, mezbur Yahudi, her kangı iskeleden ihtiyar ederse gelüp memâlik-i mahrûsemde mütemekkin ola, bu babda kendüye, oğluna, kızına ve malına ve davarına ve esbâbına ve horandasına kimesne dahl ü taarruz etmeye ve incitmeye ve üşendir-

28 Endülüs ya da İberya Yahudileri olan Sefaradlar dışında, diğer Avrupa bölgelerinde yaşamış olan Yahudiler için kullanılan bir terimdir.
29 Romalılar, yani Bizans döneminden kalma Yahudiler.
30 [Veinstein, s. 363]'ten naklen, Eroğlu, s. 66.

meye, şöyle bileler, alâmet-i şerîfe itimat ideler. Tahrîren fî evâili Zilhicce sene sitte ve tis'a mi'e (960)."[31]

Bu hüküm bize, Padişahın ve dolayısıyla Osmanlıların göçmen Yahudilere karşı sahip oldukları anlayışın ne olduğunu çok açık ve seçik olarak göstermektedir. Çünkü, "Osmanlı ırk, renk, dil, din, kültür ayrımı yapmaksızın kendisiyle uyumlu olmaya elverişli insan kütlelerine, elinde bulundurduğu imkanlardan istifade etme fırsatı tanımıştır."[32]

İspanya göçmenlerini, 1493 yılında Sicilya'dan kovulan Yahudiler izlemiştir. Sicilya göçmenleri de Selânik, İstanbul ve Şam'a yerleşmişlerdir. Bunlar, Endülüs Yahudilerinden daha şanslıydılar, çünkü altın gibi değerli eşyalarını çıkarken yanlarında götürmelerine izin verilmişti.[33] Sicilya Yahudileri arasında Don Aamuel Benveniste, Yahuda Valensi, Don İsak Alaton gibi ünlü ve zengin kişiler de yer almıştır.[34]

Endülüs Yahudilerinden bir kısmı, 1492 sürgününde Portekiz'e geçerek bir süre orada kalmışlardır. Kral II. Joao, onları kabul etmekle birlikte baskı yapmaktan da geri durmamıştır. Öldüğünde yerini alan (1495) kral Manuel, Yahudilere iyi davranmış ve daha önce köle ilan edilenleri azat etmiştir. Ancak, bu hoşgörü politikası İspanyolların hoşuna gitmemiştir. İspanya'nın Katolik kralları Manuel'e kızları ile evlenmesini önermişler ve karşılığında da ülkesindeki Yahudi ve Müslümanları kovmasını istemişlerdir. Manuel de bu teklifi kabul etmiş ve malum azınlığın önüne Hıristiyan olma, sürgün veya ölüm seçeneklerini koymuştur. Bunun üzerine, Yahudi ve Müslümanlardan bir kısmı Hıristiyan görünmek zorunda kalmış, ancak büyük çoğunluğu 1496-1497'de ülkeyi terk etmiştir. Portekiz'den kovulan Endülüs Yahudilerinden

---

31 *906/1501 Tarihli II. Bayezit Dönemine Ait Alıkâm Defteri*, haz. İlhan Şahin-Feridun Emecen, İstanbul 1994, s. 15.

32 Hüseyin Arslan, s. 268-269.

33 [İ.S. Emmanuel, *Histoire des İsraelites de Salonique*, Paris 1936, s. 58]'den naklen, Eroğlu, s. 67.

34 Emmanuel, s. 58-59.

de Osmanlı ülkesine sığınanlar çok olmuş ve bunların da büyük çoğunluğu Selânik ve İstanbul'a yerleşmişlerdir.[35]

2. Müdeccenler

Endülüslü Müslümanlar, Gırnata'nın Teslim Antlaşması mûcebince İspanya'da kalmak veya Mağrib'e göç etmek arasında muhayyer bırakılmışlardı. Onlardan yüzlerce aile kendi isteğiyle Mağrib'e göç etmiştir.

Bu dönemde Osmanlı devletinin Müdeccenlere herhangi bir yardımı henüz söz konusu değildir. Endülüslülerden gelen yardım çağrıları üzerine sadece bazı denizcilerin İspanya hedeflerine korsanvarî saldırılarından behsedilmektedir. Yani, Osmanlılardan cesaret bulduklarına inandığımız Akdeniz'deki bağımsız Türk-Arap Müslüman denizciler, İspanya kıyılarına korsan saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Bu tür saldırı hareketleriyle onlar, hem düşmanı taciz ediyor, hem Müdeccenlere moral desteği sağlıyor ve hem de onların Kuzey Afrika'ya göç etmelerine yardımcı oluyorlardı. İleriki yıllarda Müdeccenlerin zaman zaman kalkışacakları isyan hareketlerine de bu denizcilerin destekleri söz konusuydu ki, İspanya yönetimi bu yüzden kıyı şeridinde oturan Müdeccen aileleri iç bölgelere iskân etme ihtiyacı hissetmiştir.

Padişahtan yardım talep etmek için İstanbul'a gelen Endülüs elçisi, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa bu dönemde söz konusudur. 892/1486-1487 yılında Endülüs Gırnata Sultanı XII. Muhammed Ebu Abdullah es-Sağîr'in gönderdiği ilk elçi (ki, kimliği bilinmiyor), temsil ettiği Endülüslülerin yaşadığı vahim durumu bir şiirle takdim etmeyi münasip görmüştü.[36] Bu şiir, Endülüslü şâir Ebu'l-Bekâ Sâlih b.

---

35 [Graetz, IV, 433-437; Emmanuel, s. 60]'tan naklen, Eroğlu, s. 67. Daha fazla bilgi için bkz. Haim ez-Za'ferânî, *Yahûdi'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, çev. Ahmed Şemlân, Rabat 2000, I, 296 vd.

36 Bazı araştırmacılar tarafından ilk elçinin geliş tarihi 1482, Kemal Reis'in sevk tarihi ise 1488 olarak verilmiştir (bkz. Muzaffer Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", s. 245). Ancak, diğer pek çok araştırmacının tespitleri ve Kemal Reis'in sevk tarihi dikkate alındığında, 1487 tarihini tercih etmek daha isabetli görünmektedir.

Şerîf er-Rundî'ye (ö. 684/1285) aitti ve 1212 yılında kaybedilen büyük savaş / el-İkâb felâketinden kısa süre sonra ardı ardına kaybedilen Kurtuba, İşbiliye, Ceyyan, Dâniye ve Şenterîn gibi pek çok Endülüs şehri için söylenmiş ağıt veya mersiye idi.[37] Bu ağıt şiirin tam metni aşağıdadır..

a. Endülüs'ün Düşüşünden Önce Endülüslülerin Sultan Bayezid'e Gönderdikleri Feryadnâme (1486-87)

Çıkan iner, kalkan düşer, her yükselişin var bir sonu
Niçin bunca gurur maldan, mülkten, addan sandan
insanoğlu.

Oluşta ne var ki olduğu gibi dursun, hiç değişmesin.
Sen de gök gibisin, bir gün masmavi güneşlik,
bir gün bulutlu.

Bu dünya kime kalmış, yaramış ki kalsın yarasın sana da.
Yok hiçbir çizgisinde bu yeryüzünün ölmezlik rengi ve
ölmezlik kokusu
Zaman değişmek bilmez kesin ölçülü ve hükümlüdür:
Geri döner, paralar sahibinin zırhını, kılıçlar ve kargılar
ileri doğru işlemez oldu mu.

Zaman bu, ona ne kılınç kını dayanır, ne meşhur kaleleri
sultanların.
Kınlar eskir, kaleler çürür, o kaleler dünyanın
en sarp yurdu
Gımdan olsa da; Gımdan, şahin bakışlı ve kartal duruşlu.

Nerede, de bana, o taçlı hükümdarları Yemen'in?
De bana, onların taçlar içinde bile taç olan taçları ne oldu?

37 Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Musa Duman, Gökkubbe, İstanbul 2005, s. 136; Uzunçarşılı, II, 200; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 394-395.

Şeddad'ın cennet diyerek kurduğu saraylar ülkesi İrem,
Sâsaniler'in ebedî sanılan devleti ne oldu?

Altınları yığdı yığdı da bir dağ yaptı Kârun, hani o dağ?
Hani Âd, hani Adnan, hani Kahtan, dünya nimetlerinin
köpüren yurdu?

Reddi mümkün olmayan bir hâle uğradılar.
Bir masal oldu onlar, bir varmış bir yokmuş,
bir toz toprak bulutu

O taçlar, o devletler, o mülkler saltanatlar, bir rüyadır artık
Her biri, hayalden geçen gölge gibi, zamandan geçip durdu.

Gün oldu, zaman denen yaman er, sağa döndü Dara'yı
uçurdu bir vuruşta;
Sola döndü Kisra'yı. Kisra'yı ne takı, ne sarayı
kurtarabildi, korudu.

Saltanatının yeller esti yerinde yellere hükmeden
Süleyman'ın;
Şiddetinden ötürü Sâb denen Münzirse, don vurmuş
ağaçlayın kurudu

Zamanın fâciaları çeşit çeşit türlü türlüdür: O ne zengin
fâcia bezirgânı!
İki burçlu bir kaleyse o, sevinç bir burcu, hüzün bir burcu.

Her fâciayı unutmak mümkün, olup biten bütün bunları
unutmak olabilir
Ama İslâm'ın başına geleni avutacak ne bir neşe olabilir,
ne unutturacak bir korku.

Endülüs'e öyle bir felâket çöktü ki, yok bir eşi.
Dehşetinden Medine'de Uhud, Necid'deki Şehlan dağları
yerinden oynadı,
Bir deprem ki, yer yarıldı arz boyu.

Ah! Yarımadada İslâm'a göz değdi, yağdı belâ yağmur gibi.
Şimdi o canım Endülüs şehirlerinde, İslâm'ın
ne namı var ne nişanı;
Sanki hiç olmamıştı, sanki baştanberi yoktu.
Belensiye'ye bir sor, Mürsiye'nin hali nicedir?
Şâtibe'nin başına gelenler? Ceyyan ne oldu?

Toprağı buram buram bilgi tüten Kurtuba.
Bilginlerinin adı ta uzaklarda çınlayan Kurtuba'ya ne oldu?

Nerede Hıms'ın o ışıklı, o aydınlık bahçeleri, güneşi
tazeleyen bahçeleri.
Tükendi mi çılgın çılgın akan şeker gibi
tatlı nehirlerinin suyu?

Endülüs binasının temelinde birer köşe taşıydı bunlar
Bu güzelim vatan köşeleri kül haline geldikten sonra
yaşamak boşun boşu,
İnsan yaşamaya ne borçlu?

Yüce İslâm, yârinden ayrılmış bir genç gibi.
Güçlü bir genç gibi, sessiz fakat gözünde gözyaşı dolu.

İslâm'dan boşalıp inkâr karanlığıyla dolan
Endülüs için, ulu İslâm, karalar bağladı, gece gündüz
yas tuttu.

Cami kilisedir artık, hilâl yerine haç asılı
Nur yüzlü ezan yerine, bitmeyen bir çan sesi,
bir baykuş uğultusu...

Mihraplar ki taştandır, minberler ki ağaçtan,
Canlı cansız ne varsa bu hâle inledi durdu.

Ey ibret dolu geçmişten ibret alacak yerde, günübirlik
işlere dedikodulara batmış kişi!
Sen uyu bakalım; ama zaman için ne demek dinlenmek,
ne demek uyku!

Ey göğsünü gererek "benim ülkem, saltanatım" diyen,
kurumundan geçilmeyenler!
Siz Hıms'ı gördünüz mü? Hıms'tan sonra hangi vatan
verir insana vatan fikrini, duygusunu?
Endülüs'ün başına gelen felâket tarihin bütün
felâketlerini unutturdu;
Ama dünya durdukça unutulmayacak, yâd edilecek
bir felâkettir bu!

Ve siz ey yarış yerlerinde şahin gibi uçan,
Yay gibi gergin Arap atlarının üstüne kurulu
Süvariler! Ve siz savaşın karanlığı toz dumanı içinde
Pırıl pırıl kılıçlarını savuran kahramanlar ordusu!

Ve hele siz denizaşırı ülkelerde, bin nimet içinde,
Saltanat içinde muhteşem bir hayat sürenler;
bir hayat kesiksiz bir ömür boyu!

Endülüs'ten, Endülüs'ün zavallı halkından
var mı haberiniz?
Her yer, onların felâketini duydu, sizin kulağınız sağır,
gözünüz kör, kalpleriniz mefluç mu?

Ölen asker, esir kadın, ufuklara bakıp bizden
İmdat ummuş beklemişti, son ana dek.
Hiç düşündünüz mü bunu?

Onların sesi, insan olanın yüreğini eritirken,
Siz Müslümanlar, onların kardeşi, kayıtsız, halinden
memnun ve haz maymunu!

Yürekli, utanan, alçalmaktan korkan, kardeş için
can veren kimse kalmadı mı yeryüzünde?
Hakkın yardımcısı, hak peşinden giden, kendini
hakka adamış tek kişi yok mu?

Dünyanın efendisiydi bu millet, şimdi dünyanın kölesi.
Neler çekiyorlar? Yüzleri bile tanınmaz hâle geldi.
Yarabbi ne kaderdir bu!

Kendi yurtlarında bey idiler, şimdi küfr ülkesinde uşak.
Ululuğun doruğundan eziliş uçurumuna yuvarlanan
bu halka acıyan yok mu?
Alçalışın örtüsü kalın bir gece gibi sarmış dört yanlarını.
Başsız, şaşkın, olup bitene hayrette, gözleri büyümüş,
bakışları korkulu.

Sen de şahit olsaydın benim gibi onların
Yurtlarından koparılıp satılışlarına pazarda, ey Tanrı kulu.

O hıçkırıklar senin de aklını komazdı yerinde benim gibi.
Canı vücuttan çeker gibi ayırdılar anadan yavrusunu.

Ya o kızlar ki, yakuttan ve mercandan dökülmüşlerdi sanki.
Ve sabah bir dağ ucundan yeni çıkan bir güneşin
masumluğu

İçindeki o Meryem yüzlü kızları da saçlarından
sürükleyip götürdüler.
Kirli yataklarına. Haykırışları yırttı gökleri. Yürekleri
parça parça, babalarsa kan kustu.

Daha ne anlatayım, yüreklerin erimesi için bir tanesi
yeter anlattıklarımın:
Eğer o yüreklerde İslâm'dan ve imandan bir eser varsa
elbet ey Tanrı dostu![38]

Sebebi ve mazereti her ne olursa olsun, aralarında Osmanlıların da bulunduğu Memlukler, Hafsîler,[39] Sa'dîler[40] ve Ab-

38 Ebu'l-Bekâ Sâlih b. Şerîf, Tercüme: Sezai Karakoç, *İslam'ın Şiir Anıtlarından*, Diriliş, İstanbul 1985, s. 85. Mersiyenin aslı için bkz. Makkarî, *Nefh*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1988, IV, 486-488.

39 1228-1574 tarihleri arasında Tunus ve Doğu Cezayir'de hüküm süren Berberî hanedanı. Bkz. Muhammed Razûk, "Hafsîler", *DİA*, XV, 125-128.

40 1548-1659 tarihleri arasında Fas'ta hakim olan hanedan. Bkz. Hüseyin Mûnis, *Târîhü'l-Mağrib ve hadâratühû*, Beyrut 1992, s. 223-340.

dülvâdîler[41] gibi o günün Müslüman devletleri gerekli yardımı yapmadıkları veya yapılan yardımlar yetersiz kaldığı için Endülüs'te Benî Ahmer idaresi 1492 yılında sona erdi. Kısa süre sonra Endülüslülere karşı başlayan Hıristiyan baskısı karşısında bunalan Müslümanlar, eskiden olduğu gibi yine diğer Müslüman kardeşlerinden, özellikle de Osmanlılardan yardım istemeye çıktılar. Çünkü, onlar için Osmanlı çok şey demekti. herşeyden evvel İslam dünyasının en güçlü devletiydi ve padişah, bütün Müslümanların halifesiydi. O halde, bu halife Endülüslülerin yaşamakta olduğu trajediye bigâne kalamazdı. İşte bu düşünceler içerisinde Müdeccenler, 1501-1502 senesinde bir kez daha II. Bayezit'e müracaat ettiler. Bu kez gelen elçi de, önceki gibi kendi hallerini anlatan bir ağıt ile gelmişti.[42]

Bu şiirle gelen ikinci yardım talebi, acaba hangi tarihte gerçekleşmiştir? Pek çok araştırmacının tespitine göre, 1505 yılında Endülüslülerin el-Büşşerât'ta (Alpujarras) kalktıkları isyan hareketinin akabinde olmuştur. Ancak, bu kez de elçinin kimliği bilinmiyor ve üstelik şiirin şâiri konusunda kaynaklarda belirsizlik mevcut. Çünkü, gelen elçinin kimliğinden çok getirmiş olduğu mektubun içinden çıkan ağıt-istincât türündeki şiir üzerinde durulmuştur. Bazı tarihçiler, bu elçinin zorla hıristiyanlaştırılan Müdeccenlerden biri olduğunu yazarlar[43] ki, bizce de bu isabetli bir tahmindir.

Endülüs tarihçisi el-Makkarî'nin *Ezhârü'r-riyâz* adlı eserinde yer verdiği 104 beyitlik bu şiirin Arapça aslından sadece 4 örnek mısra, Türkçe çevirisinin ise tamamını sunuyoruz :

Risâletü Ehli'l-Cezîre ba'de istîlâi ehli'l-küfri alâ cemîihâ li's-Sultân Bâyezîd (1505)

(1) Selâmün kerîmün dâimün mütecedded – ehussü bihî Mevlâye hayra Halîfeh

41 1235-1550 tarihleri arasında Tilemsen ve civarında hakim olan hanedan. Bkz. Erdoğan Merçil, "Abdulvâdîler", *DİA*, I, 276-277.

42 Ali Rıza Seyfi, s. 28; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 396; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 65.

43 İnan, VI, 346-347.

(2) Selâmün alâ Mevlâye zî'l-mecdi ve'l-alâ – ve men elbese'l-küffâra sevbe'l-mezelleh

(3) Selâmün alâ men vesea'llâhu mülkeh – ve eyyedehû bi'n-nasri fî külli vecheh

(4) Selâmün alâ Mevlâye men dâra mülkühû – Kostantiniyyete ekrim bihâ min medîneh[44]

Ve işte Türkçesi ..

b. Endülüs'ün Düşüşünden Sonra Endülüslülerin Sultan Bayezid'e Gönderdikleri Mektup ya da Feryadnâme (1505)[45]

(1) Efendimiz Halifemize dâim kerîm selam olsun!

(2) Kâfirleri alaşağı eden şerefli yüce efendimize selam olsun!

(3) Her yerde Allah'ın yardımıyla zaferler ve mülkler kazanana selam olsun!

(4) Şehirlerin en kıymetlisi İstanbul'a yerleşen efendimize selam olsun!

(5) Allah'ın ordu ve Türkler'le süslediği ülkenize selam olsun!

(6) Allah sizi bütün milletlere hâkim ve şerefli kıldı, size selam olsun!

(7) Kadıya ve onun gibi değerli âlimlere selam olsun!

(8) Din ve takvâ ehline ve meşverette söz sahibi olanlara selam olsun!

***

(9) Batıda, Endülüs'te - dâru'l-gurbet'te kalan kölelerden size selam olsun!

---

44 Kasîde-mektubun adı: Risâletü Ehli'l-Cezîre ba'de istîlâi ehli'l-küfri alâ cemîihâ li's-Sultân Bâyezîd, el-Mektebetü'l-Vataniyye bi'l-Cezâir, No: 1620. Kasidenin kaynağı için bkz. Makkarî, *Ezhâr*, I, 108-115.

45 Makkarî, *Ezhâr*, I, 108-115. Şiirin tercümesi tarafımızdan yapılmıştır.

(10) Karanlık ve büyük Rum denizinin ortasında kalanlardan selam olsun!

(11) Büyük bir musibete uğrayan kölelerden size selam olsun!

(12) Şerefli bir hayattan sonra sakalları yolunan dedelerden size selam olsun!

(13) Sokaklarda örtüleri çekilip yüzleri açılan kadınlardan size selam olsun!

(14) Zorbalıkla sürüklenip götürülen, tecavüz edilen tazelerden size selam olsun!

(15) Domuz eti ve murdar et yemeye zorlanan ninelerden size selam olsun!

***

(16) Cümlemiz eşiğinizi öper, her zaman size hayır dualar ederiz.

(17) Allah size musibetlere karşı âfiyet versin, ömrünüz uzun devletiniz dâim olsun!

(18) Kıymetli ülkenizde Allah hâkimiyet ve saltanatınızı dâim kılsın!

***

(19) Başımıza gelen büyük felaket ve hâl-i perişânımızı efendimize arz ederiz!

(20) Zulme ve nice çirkinliklere maruz bırakıldık, hıristiyanlaştırıldık, dinimiz değiştirildi!

(21) Nerde o Muhammed'in dini uğrunda haçlılara karşı cihad ettiğimiz günler!

(22) Onca yıl ölüm, esaret, açlık ve kıtlıkta cihad ettik..

(23) Fakat Hıristiyanlar her gün taşan bir sel gibi üstümüze geldiler.

(24) Güçlü ordularıyla bir çekirge sürüsü gibi hırsla üstümüze abandılar.

(25) Uzun yıllar boyu onlara karşı koyduk, bölük bölük askerlerini de yendik.

(26) Fakat onların süvarileri gitgide artıyor, bizimkiler ise azalıyordu.

(27) Ne zaman ki biz zayıf duruma düştük, onlar da şehirlerimizi bir bir zaptettiler..

(28) Şehirlerimizin kalın surlarını yıkan ağır toplarıyla geldiler.

(29) Günlerce ve aylarca bizi kuşatma altına aldılar.

(30) Kardeşlerimizden yardım gelmeyince atlarımız ve adamlarımız yorgun düştü.

(31) Erzak ve cephane de tükendi, daha büyük felaketlerden korktuk, çaresiz teslim olduk!

(32) Çocuklarımız, kızlarımız esir edilir, işkenceyle öldürülürler diye korktuk!

***

(33) Şu şartla ki, düşen önceki Endülüs şehirlerinde Müdeccen kalan atalarımız gibi,

(34) Ezanımız ve namazımıza sahip oluruz ve şeriatın hiçbir emrini terk etmeyiz.

(35) İstediğimiz kadar malı da alarak denizden Mağrib'e göç edebilmeliyiz.

(36) Tam ellibeş şart ve daha nice vaatler..

(37) Onların kralları ve önderleri bize dediler ki, "Her türlü şartınızı fazlasıyla kabul ediyoruz!

(38) Hiçbir baskı olmadan eskisi gibi mallarınıza ve beldelerinize sahip olacaksınız!"

***

(39) Ancak, onların eline düştükten sonra, antlaşmanın bütün şartları unutuldu ve zulüm dönemi başladı!

(40) Verdikleri sözden döndüler ve bizi zorla hıristiyanlaştırdılar!

(41) Kur'ân-ı Kerîm'leri yaktılar, çöpe ve pisliğe karıştırdılar!

(42) Dinimizle ilgili bütün kitapları alaycılıkla ve hakaretle ateşe attılar!

(43) Müslümanlara okuyup avunacak bir kitap, bir Mushaf bile bırakmadılar!

(44) Oruç tutup namaz kılan bir müslümanı yakaladıklarında hemen ateşe atıyorlar!

(45) Kendilerinin küfür mekânı tapınakları kiliseye gitmeyenleri feci şekilde cezalandırıyorlar!

(46) Suratlarını tokatlıyor, mallarına el koyup en berbat zindanlara atıyorlar!

(47) Ramazan ayında hergün zorla yedirip içirerek orucumuzu bozuyorlar!

(48) Peygamber Efendimize küfretmeye zorluyorlar! Düğünde ve matemde O'nun adını bile anamıyoruz!

(49) İlahi söyleyerek Muhammed adını ananları yakalayıp işkence ediyorlar!

(50) İdareciler, bu insanları dövüyor, ağır vergiler alıyor, zindanlara atıyorlar!

***

(51) Müslüman âdetlerine göre ölülerimizi defnedemiyoruz!

(52) Ölülerimizin naaşlarını bir hayvan leşi gibi çöplüğe atıyorlar!

(53) Daha nice namussuz ve alçakça davranışlara maruz kalıyoruz!

(54) Bize sorulmadan baskıyla isimlerimiz değiştirildi!

(55) Ne kötü ki Muhammed'in dini yeryüzünün en kötüsü Hıristiyan köpeklerin diniyle değiştirildi!

(56) Ne kötü ki isimlerimiz aptal Hıristiyan adlarıyla değiştirildi!

(57) Ne kötü ki oğullarımız ve kızlarımızı her sabah zorla kiliseye götürülüyorlar!

(58) Ne kötü ki masum çocuklarımıza kiliselerde küfür, yalan, günah öğretiyorlar!

(59) Ne kötü ki tertemiz camilerimiz kâfirlerin elinde çöplük haline geldi!

(60) Ne kötü ki minarelerimize çanlar asıldı, artık ezan yerine çanlar çalınıyor!

(61) Ne kötü ki o güzel şehirlerimiz kâfirler yüzünden derin karanlıklara gömüldü!

(62) Müslüman saldırısına karşı onları birer haçlı kalesi haline getirdiler!

(63) Hıristiyanlar bizi köleleştiriyorlar! Kelime-i şehadet bile getiremiyoruz!

***

(64) Ne hale düştüğümüzü görseniz gözlerinizden sel akarcasına ağlardınız!

(65) Aah ah, ne aşağılık durumlara düştük! Başımıza ne felâketler geldi!

(66) Rabbimiz Allah ve yaratılmışların en hayırlısı Mustafa adına siz efendimizden yardım dileniyoruz.

(67) Peygamberimizin Ehl-i Beyti ve Sahâbîleri adına,

(68) O'nun amcası Abbas adına ve şerefli beyaz sakalı hürmetine

(69) Ve bütün ulemâ adına, salih ve şerefli kişiler adına!

(70) Eğer bize yardımcı olursanız umulur ki Allah bize merhamet eder.

(71) Eğer bir emriniz olursa süratle yerine getirilecektir!

(72) Hıristiyanlığın merkezi sizin hâkimiyetinizdedir ve dünyaya o merkezden yayılmıştır.

(73) Allah adına efendimiz bize bir kelam edin, bir yol gösterin!

(74) Şerefli faziletli yüce efendimiz, siz Allah'ın mazlum ve mağdur kullarına yardım edersiniz.

***

(75) Roma'da oturan Papa'ya sorun, bize verilen sözlerden ve tanınan haklardan nasıl caydılar!

(76) Bize yapılan bu zulme sebep ne? Ne kötülük etmiş ne günah işlemişiz?

(77) İslâm hükümdarları hiçbir zaman Hıristiyanlara verdikleri sözlerden ve tanıdıkları haklardan dönmediler.

(78) Hiçkimseyi dininden ve yurdundan çıkarıp zulmetmediler, kimsenin namusuna dokunmadılar.

(79) Söz verip de ahde vefasızlık etmek her millete suçtur, yasaktır!

(80) Bir de bu çirkin suçu krallar işliyorsa hiçbir zaman affedilmez!

(81) Mektubunuz onlara ulaştı ama bir kelimesine bile itibar etmediler!

(82) Aksine, bize yapılan baskı ve işkenceyi daha da artırdılar!

(83) Onlara Mısır'dan da elçiler ulaştı ama ne fayda!

(84) Elçilere Hıristiyanlığı zorlama olmadan kabul ettiğimizi söylediler!

(85) Onlara itaat ettiğimize dair sahte vesikalar gösterdiler! Ama vallahi biz bunu kabul etmiyoruz!

(86) Bu söz ve davranışlarıyla hakkımızda büyük yalan söylediler!

(87) Öldürülme ve yakılma korkusuyla onların söylediklerini yapmak zorunda kaldık!

(88) Oysa biz herşeye rağmen Peygamber Efendimizin dini ve Allah'ın tevhidi üzere yaşıyoruz!

(89) Vallahi asla dinimizin değişmesine razı olmayız, Hıristiyanlığı asla kabul etmeyiz!

(90) Hatta hiç baskı yapmadan Hıristiyanlığı kabul ettiğimizi söyleseler bile!.

(91) Huejar halkına sorun nasıl vahşice katledilip köleleştirildiler!

(92) Belfika halkına da sorun, işkenceden sonra nasıl kılıçla parçalandılar!

(93) Munyafa'dakilere ve Büşşerât'takilere bakın, nasıl kılıçtan geçirildiler!

(94) Ve Endereş halkı nasıl camilerinde yakılarak kömüre çevrildiler!

(95) Ah efendimiz, işte durumumuz ve şikayetimiz! Hıristiyanların elinde gördüğümüz işte budur!

***

(96) Biz istiyoruz ki, anlaşmayı bozmadan önce söz verdikleri gibi dinimize ve namazımıza dokunmasınlar!

(97) Bu da olmazsa, artık bu topraklardan Mağrib'teki sevdiklerimizin yanına göçmemize izin versinler.

(98) Hicret etmemiz, burada kimliksiz kâfir olarak kalmamızdan daha iyidir!

***

(99) İşte şerefli makamınızdan ümidimiz budur, dertlerimize siz çare olabilirsiniz!

(100) Diliyoruz, derdimize deva olun ki çilemiz sona ersin!

(101) Allah'a şükür ki, siz bizim için en hayırlı padişahsınız. Sizin güç ve şerefiniz herkesten üstündür.

(102) Allah'a dua ederiz ki âfiyet içinde saltanatınızla şerefinizle hayatınız dâim olsun!

(103) Ülkenizde dirlik düzenlik dâim, askeriniz ve malınız bol olsun. Allah sizi düşmanlara karşı muzaffer eylesin!

(104) Son sözde Allah'ın selamı ve rahmeti her zaman üzerinize olsun.

II. Bayezit, Endülüslülerin bu iki yardım talebine de olumlu, somut, ciddi bir karşılık verememiştir. İlk çağrının ardından İspanya kraliyetine hitaben bir mektup yazmış, Endülüslülere yönelik baskı politikasından vazgeçilmesini rica etmiş ancak, pek etkili olmamıştır. İkinci elçinin gelişi sonrasında Osmanlı yönetimi, bu kez diplomatik girişim yerine askerî

müdahale kararı almıştır. 1494'te Osmanlıların hizmetine girmiş bulunan büyük denizci Kemal Reis, 1505 yılında bir donanmayla Akdeniz'e sevk edilmiştir. Kemal Reis, Mâlega ve el-Cezâiru'ş-Şarkıyye yani Balear Adaları kıyılarını vurmuş ve bu arada çok sayıda Müdecceni Kuzey Afrika ve İstanbul'a taşımıştır.[46]

> "İspanyol vesikalarından, bu deniz harekâtının tesirleri gayet güzel tespit olunmaktadır. İspanya Napoli, Sicilya ve Papalığı telâşa düşüren ve geniş savunma tedbirleri almalarına sebep olan bu harekât.. Baskınların Malta, Gozzo ve Pantelleria'ya yapılması ve mukabilinde alınan müdafaa tedbirleri, bu harekâtın ufak çapta bir korsan harekâtı dışında bir mana ifade ettiğini göstermektedir ki, bu da herhalde bir gazâ harekâtı olarak isimlendirilebilinir. Bu tarihten itibaren Türkler ile İspanyollar arasındaki roller değişmiş, V. Alfonso'nun Türkler üzerine vasıtalı olarak yapmakta olduğu baskıların yerini, *Türkler tarafından İspanya'ya yapılan fiili baskılar almıştır. Başka bir deyişle, Türkler Batı Akdeniz'de taarruzlara, İspanyollar da bu tehdit karşısında tedbirler düşünmeye başlamışlardır.*"[47]

1492 yılında Endülüs'ün düşüşüyle birlikte başlayan göçlerden bir kısmı da İstanbul'a yönelmiştir. Büyük ihtimalle denizcilerin gayretleriyle gerçekleşen bu göçmen nakliyatı sonucu İstanbul'a gelenler, burada Galata semtine yerleştirilmişlerdir.[48] Kemal Reis ile onun arkadaşları olan Burak Reis, Kara Hasan Reis, Herek Reis ve Pîrî Reis gibi ünlü denizciler hem Venediklilere hem de İspanyol'lara karşı Osmanlılar adına Akdeniz'de cihat etmişlerdir. Padişah, bu kadarıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Çünkü, o zaman donanma henüz Batı Akdeniz ve İspanya üzerine açılacak kadar gelişmiş değildi.[49] Macaristan olayları ve Papa II. Jules'in öncülüğünde-

---

46 Ali Rıza Seyfi, s. 26 vd.; Yücel, Yaşar-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi: Osmanlılar Dönemi (1300-1566)*, TTK, Ankara 1990, II, 213; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 396.

47 Muzaffer Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", s. 245-246.

48 Evliya Çelebi, I, 431.

49 BOA, Mühime Defteri No: 78, s. 441: 1022/1613; Abdurrahman Şeref, s. 136; Uzunçarşılı, II, 199-204; Ahmet Tabakoğlu, s. 236-237.

ki haçlılarla savaş yanında, Memlukler ile de mücadele sürüyordu. Cem meselesi[50] ise hem içte hem de dışta padişahın başını ağrıtan hususlardandı.

50 1481 yılında Bayezid'in tahta geçmesine karşı çıkan Cem Sultan, aynı yıl giriştiği Yenişehir savaşını kaybedince önce Anadolu'ya (1482), ardından da Rodos'a kaçmak zorunda kaldı (1482). Aynı yıl, Bayezid St. John Tarikatı (Hospitalier) Şövalyeleri ile Cem üzerine anlaşmaya vardı. Uzun süre padişahın başında korku veren bir gâile olarak kalan bu mesele, 25 Şubat 1495 tarihinde Cem Sultan'ın vefatıyla sona erdi. Bkz. Gülcan, s. 197-198.

D.

I. Selim Dönemi (Yavuz, 1512-1520) ve Barbaros Hayreddin'in Yardımları

Bu dönemde Osmanlılar, Asya ve Ortadoğu yönünde genişleme siyaseti takip etmiş, Suriye-Mısır-Arabistan bölgesinde hâkim olan Memlukler devletine bağlı yerleri ele geçirmişlerdir. Böylelikle devletin büyümesi ve daha da güçlenmesi sağlanmıştır. Doğu Akdeniz kıyılarının hâkimiyet altına alınmasından sonra Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na açılma gerçekleşmiş, buralarda ise coğrafî keşifler sonucunda bölgeye gelerek baharatın vatanı olan Hindistan ile Uzakdoğu'ya hâkim olma mücadelesine girişen Portekizliler ile karşılaşılmıştır. Gerek Portekiz tehlikesi gerekse yeni fethedilen toprakların sahillerini koruma ve denizleri kontrol altında tutma zorunluluğu, deniz meselelerine son derece önem vermeyi gerektiriyordu. Dolayısıyla, bu dönemden itibaren denizciliğe büyük önem verilmiş, tersane ve donanma faaliyetleri iyileştirilmiş (Galata'da Haliç Tersanesi), sonraki dönemlere alt yapı teşkil edecek sağlam adımlar atılmıştır.[1]

1 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 52.

Denizcilik alanında I. Selim döneminde atılan dev adımlardan sonra XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz Karadeniz ve Hint Okyanusu'ndaki varlığıyla bir deniz imparatorluğu görünümündeydi. Nitekim, donanmanın bir sonraki dönemde gemi sayısı bakımından erişeceği büyüklük, tam bir imparatorluk donanması görünümü arz eder hale gelecektir.[2] Sultan Selim, Mısır seferi dönüşünde güçlü bir donanma oluşturma ve Avrupa'yı fetih ülküsü konusundaki düşüncesini devlet adamlarına şöyle ifade etmiştir:

> "Eğer bu akrepler (Hıristiyanlar), denizi gemilerle setr ediyorlarsa; eğer Venedik doçunun, Papa'nın, Fransa ve İspanya krallarının bayrakları Rumeli sahillerinde temevvüc ediyorsa (dalgalanıyorsa); buna sebep, ancak senin betâetin (ağırdan alman, tembelliğin) ve benim müsâmahamdır. Lâkin, ben herhalde kuvvetli ve kesretli bir donanma sahibi olmak isterim.[3] Tersaneyi üçyüz adet yapmak isterim. Tâ Hisar'dan Kâğıdhâne'ye dek olmak gerekdir ve böyle olması münâsibdir. *İnşâallah niyetim, FETH-İ EFRENCE'dir.*"[4]

Yavuz'dan sonraki padişahlar da aynı *FETH-İ EFRENCE* yani Avrupa'yı fetih ülküsünü benimsemiş ve bu uğurda çok çaba sarf etmişlerdir. Buna delil olacak yüzlerce arşiv belgesi Osmanlı arşivinde mevcuttur.[5]

Bu dönemde İspanya, 1516'da Ferdinand'ın ölümüyle birlikte taht kavgalarına sahne olmuştur. İç savaş ancak 1522'de durdurulabilmiştir. Bu tarihte V. Karlos, tahtın tek sahibi olmuş ve dev bir Avrupa imparatorluğuna hükmetmiştir. O, İspanya İmparatorluğuna hükmedecek Habsburg hanedanından olan beş kraldan ilkiydi. Kastilya, Aragon, İtalya, Almanya ve bağlı ülkeleri, Hollanda, Lüksemburg, Macaristan,

---

2 1533-1551 yılları arasında Osmanlı donanmasının sahip olduğu gemi sayısı, 100 ile 200 arasında değişmektedir. Ayrıntılar için bkz. Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 312 vd.

3 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 53.

4 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 56. Feth-i Efrence'den kasıt, Frenkler'in ülkesi olan Hıristiyan Avrupa'nın fethidir. Osmanlılar, ilk dönemlerinde bütün Avrupa milletleri için Frenk veya Efrence kelimesini kullanmışlardır.

5 Örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 19, Hüküm: 713.

vd... Nerdeyse Avrupa kıtasının yarısını ve Amerika kıtasındaki yeni ülkeleri kaplayan bir imparatorluk, artık V. Karlos'un idaresindeydi. Ancak, büyüklüğüyle paralel şekilde devletin problemleri de büyüktü.

1514-1519 arası Kuzey Afrika'da bağımsız bir devlet kurmaya çalışan ve Barbaros'un liderliğini yaptığı Türk-İslam kökenli korsanların aktif olduğu yıllardır. Bu grupların Kuzey Afrika'daki hareketi, Avrupalılar tarafından yeni ve bağımsız bir korsan vekil-devletin doğuşu olarak görülmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından "Akdeniz'de Osmanlı korsanlığı" şeklinde de nitelendirilen bu hareket, çoğu isimsiz deniz korsanlarının yarı resmi faaliyetleri ile başlamıştır. Daha çok haydutluk olarak anlaşılmak istenen bu tür korsanlık, aslında karada "ribat" denen sınır boylarında öncü kuvvet göreviyle cihat eden akıncıların denizlerdeki muâdilidir. Karada ve denizdeki bu akıncılar, İslam Hukuku prensipleri ile İslam'ın cihat ve gazâ anlayışı benimseyerek hareket eden mücâhitlerdir. Osmanlı korsanları, devlet hizmetinde olsun kendi adlarına olsun, savaşa çıktıklarında bunu bir inanç savaşı yani cihat bilinciyle yapmışlardır. Nitekim, "levend" veya "gönüllü levend" şeklinde adlandırılan bu denizciler, hukuk dışına çıktıkları zaman "harâmî levend" olarak adlandırılmışlar ve cezalandırılmışlardır. Osmanlı devlet donanmasının güçlü şekilde Akdeniz'de görülmeye başlamasıyla birlikte, korsan gemileri devlet donanmasına iltihak ederek güç birliği yapmışlardır. Zaman içinde Cezayir'e yerleşerek, Akdeniz'e çevresi olan Hıristiyan devletlerin korkulu rüyası haline gelmişlerdir.[6]

Sultan Selim'in daha doğu sınırları emniyet altına alınmadığı için Safevî tehlikesiyle uğraşması ve Mısır Memluklerini egemenlik altına alması, kendisini uzak diyarlarla, dolayısıyla Endülüslülerin durumuyla ilgilenmekten büyük oranda alıkoymuştur. Ancak, buna rağmen bu dönemde geleceğin

6 İlter, s. 94 vd.; Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 47-49; Chakib, s. 27 vd.; Hammâdî, s. 133-135; Rıdvan, s. 189 vd.

Akdeniz ve Kuzey Afrika hâkimiyetinin alt yapısını oluşturacak çok şeyler yapılmıştır.

Kemal Reis'in Müdeccenlere destek amacıyla gönderilişiyle eş zamanlı olarak, Barbaros Hayreddin ağabeyi Oruç Reis ile birlikte Akdeniz'de korsanlığa başlamış bulunuyordu. İki kardeş, Tunus'ta Havkulvâdî'yi ve bir yarımada üzerinde bulunan Şerşel'i (Cicelli) üs edinerek akınlarını İtalya kıyılarına kadar uzatmışlardı. 1515 yılında Yavuz Sultan Selim'in de desteğini alarak Cezayir'i İspanyol işgalinden kurtarmak için harekete geçtiler. 1517'de bu hedeflerine ulaştılar ve Oruç Reis Cezayir Sultanı ilan edildi. Ancak, 1518'de İspanyollar ve yerli işbirlikçileriyle yapılan Tilemsen Savaşı sırasında Oruç Reis öldü ve Hayreddin yalnız kaldı. Bu durumda Osmanlılardan himaye talep etmek zorunluluğu hissetti.[7]

Bu amaçla, Cezayir halkı önde gelenlerinden Muhammed b. Mansur b. Ali el-Halebî'nin yazdığı Cezayir halkının arîzasını, adamlarından Hacı Hüseyin eliyle İstanbul'a Yavuz Sultan Selim'e gönderdi. Arîzada Endülüs'ün işgal edilişine ve Müslümanların işgal altında kalışına dikkat çekildikten sonra düşman İspanyollar ve Portekizlilerin doğudan-batıdan Cezayir'i kuşattığı, Cezayir halkı bu durumdayken Oruç Reis ve Hayreddin'in imdatlarına yetiştiği ve bu sayede düşmanın püskürtüldüğü, kendilerinin Şer-i Şerif'i uygulamada kararlı ve Allah yolunda cihadı meslek edinmiş Hayreddin'den ziyadesiyle memnun oldukları, onun idaresi altında Osmanlı Devleti'ne tâbi olmak ve bu suretle düşman tehlikesinden beri olmak istedikleri gibi hususlar yer almaktaydı. İşte bu arîzanın ilk iki paragrafı..

> "En içten temennilerle Saltanat-ı Aliye Makamı'nın saâdet ve nusreti için duacıyız. Cezayir'deki kullarınız yüce makamınıza ebedi saygı ve itaat arz ederek yazıyor. Bu mektup bütün sırları size arz etmeye muktedir değildir ancak, sizin iyi olmanız

7 Hasan el-Vezzân, II, 9, 33, 38-41; Krş. Hess, s. 8; Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 185 vd.; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 396-397; Hamnâdî, s. 134-135.

bizi sevindirir ve biz sizin emirlerinize itaat ediyoruz, dışımız neyse içimiz de odur, samimiyetle söylüyoruz ki, bize güvenin. *Bu kullarımızın sizden başka saygı ve takdir arz edecekleri efendileri, şerefli yüce makamınızdan başka gidecekleri yer; yoktur.*

"Allah'ın düşmanlarına karşı Müminlerin zaferi konusunda pek çok uzun ve güzel olaylar gelişti buralarda. Ezcümle, Hıristiyanlar Endülüs'ü işgal ettiklerinde bununla yetinmediler, denizin karşısına Mağrib topraklarına da yöneldiler. Önce Velıran, ardından Bicâye ve sonra Trablus'u işgal ettiler. Cezayir ise bu şehirlerin arasında kalmıştı. Biz Cezayirliler, her taraftan düşmanın sardığı bir yerde korku ve endişe içinde kalmıştık ki, Allah'ın ipine sarılmaktan başka çare göremedik. Hıristiyanlar, bizi kendi hâkimiyetlerini kabul etmemiz için sıkıştırıyorlardı. Zaruret karşısında canlarımızı, mallarımızı ve evlatlarımızı korumak için çaresiz onlarla anlaşmak zorunda kaldık, Allah affetsin!..[8]

Yavuz, bu talebi tereddütsüz kabul etmiş ve Hayreddin'e Yeniçeriler ile topçulardan müteşekkil 2 bin kişilik bir askerî birlik de göndermiştir. Osmanlı himaye ve desteğini arkasına alan Barbaros Hayreddin'in bundan sonra, İstanbul'a davet edileceği 1533 yılına kadarki en önemli faaliyetlerinden biri, Endülüslüleri kurtarmak maksadıyla İspanya kıyılarına seferler tertip etmek olmuştur. O, kıyılarını vurarak İspanya'yı taciz ediyor ve imkanı ölçüsünde Müdeccenleri gemileriyle Kuzey Afrika'ya taşıyordu.[9]

1516 yılında Türk denizcilerin Kuzey Afrika'da İspanyolların elindeki bazı kıyı şehirlerine saldırılarının etkisini, aşağıdaki İspanyol belgesi açık şekilde göstermektedir:

Penon de Argel (Cezayir Liman Ağzı) Kalesi Beyi Senyor Quint'in İspanya krallığının bütün valilerine, kalenin su ve erzak sıkıntısını belirten 18 Ağustos 1516 tarihli mektubu:

"Saygıdeğer Beyler,

"Kutsal Katolik dinimizin düşmanlarının devamlı saldırıları yüzünden son günlerde artık Cezayir sahil ve sularına, eskiden

8 Abdülcelil Temîmî, "Risâle min ahâlîi medîneti'l-Cezâir ilâ's-Sultan Selîm el-Evvel", *el-Mecelleti'i't-târîhiyye el-Mağribiyye*, N. 6 (January 1975), 119-120.

9 Kâtip Çelebi, I, 61 vd.; Seyyid Muradî, s. 70, 140; Hamımâdî, s. 136; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 397.

olduğu gibi, gemilerimiz gelemediği için yardım da ulaşamamış, bu yüzden kalede büyük sıkıntı ve kıtlık meydana gelmiş, yalnız 15 varil suyumuz kalmış bulunmaktadır. Kral Naibine yazdığım mektupta, kalenin durumunu ve kaptanların borçları veya çeşitli problemleri nedeniyle yardıma imkanları olmadığını belirttikten sonra, kalenin en acil ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla, kaleyi emniyet altına aldıktan sonra bizzat Mayorka şehrine gelmek zorunda kaldım. Ayrıca, kaptanlara o bölgede kullanılan mühimmat masrafları hariç 1270 altın duka da yardım ettim. Bu yüzden, siz büyük ve saygıdeğer efendimizden söz konusu kale için gerekli levâzım ve malzemenin yani erzak, barut ve paranın gönderilmesini istirham ediyorum. Çünkü, askerler bu kadar tehlike karşısında ücretleri ve levazımları vaktinde verilmeyecek olursa bize karşı bir takım güçlükler çıkartabilirler. Tanrı sizin ömrünüzü uzun ve bereketli kılsın.

Mayorka, 18 Ağustos 1516, Nicola Quint Gemisi"[10]

Kuzey Afrika'da yerli hanedanların İspanyollar ile Türklere karşı işbirliği yaptıkları bilinmektedir. Bunun sayısız örneklerinden birini gösteren aşağıdaki belge, yine İspanyol arşivlerinden alınmadır:

Argel (Cezayir) şeyhi olan ve Barbaros tarafından öldürülen Selim Utumî'nin oğullarına, Diego de Vera'nın 18 Ağustos 1516 tarihli başsağlığı mektubu:

"Sadâkatli, Kudretli ve Şerefli Beyler,

"Efendimiz Kral'a ve İspanya krallığının valisi değerli Kardinalimize (Jimenez de Jisneros) büyük bir ıstırap veren çok sâdık ve şerefli babanızın ölümü haberi gelmiştir. Babanızı öldürenlere ceza, diğerlerine ders olması, aynı zamanda intikam almak ve katilleri cezalandırmak amacıyla harekete geçecek donanmamız için 2 bin asker ve çok sayıda top hazırlanması emredilmiştir. Bu yüzden, kente ordu ve donanma ile geldiğimde hazır olmanızı istiyorum. Bununla beraber, babanıza zarar veren Türkleri ve Mağriplileri karadan veya denizden İstanbul'a kadar gitseler bile takip edecek olmama rağmen, yine de kaçmamaları için etkin önlemler almanızı rica ediyorum. Alınacak tedbirler şunlardır: Babanıza hizmet veren ve onun arkadaşı olanlara hiç-

10 Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 144. Barbaros ve adamlarının az sayıda da olsa Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika'da güçlerinin her geçen gün arttığını ifade eden İspanyol belgesi için bkz. aynı eser, s. 156-157.

bir zarar ve ceza verilmemeli ve aynı görevlerine devam etmelidirler. Ayrıca, kendilerine mümkün olan saygı gösterilmelidir (Yerli işbirlikçi bürokratlar kastedilmektedir. L.Ş.). Siz, her zaman olduğu gibi babanıza sadık kalan kentiniz ve ülkenizde kalarak görevinizi onurla ve en iyi şekilde yapmanız, sizin ve akrabalarınızın şerefini düşünen muhterem kardinalimizin isteğidir. Ben, kardinalimizden aldığım emirle bu görevi yerine getirmek ve tamamlamak üzere geliyorum (Kardinal, savaş bakanı gibi işler yürütüyor! Ne de olsa Müslümanlara karşı savaşın idaresi onların işidir! L.Ş.). Tanrının sizi koruması ve onun hizmetinde olmanız dileğiyle.

Kartagena, 18 Ağustos 1516, Diego de Vera"[11]

Barbaros'un Cezayir'e egemen olmasından sonra, kendisi için İspanya kıyı şehirlerine saldırmanın kolaylaştığını, İspanyol belgelerindeki ifadelerden de anlamaktayız. Cezayir'den kalkan "*Büyük Türk'ün kadırgalarının çokluğu* yüzünden Malaga, Kartagena, Alicante, Valencia, Barselona, İbiza ve Mayorka'nın savunma imkanları zayıflayacak, belki de kaybedilecek" durumdadır.[12]

İspanya, o devrin Osmanlı gibi büyük bir gücü olmasına rağmen, denizcilerin saldırılarına engel olamamış, bunun sorumluluğunu kendi içinde yaşayan tebaasından Müdeccenlere ya da Müslümanlara yüklemiştir. Aslında, Müdeccenler bu Türk-Arap Müslüman denizcilere yardım etmiyor değillerdi. En azından içerden istihbarat desteği sağlayarak denizcilerin işini kolaylaştırıyor, ayrıca Mağrib devletlerine de bilgi sızdırıyorlardı.

1512 yılında Müslüman denizcilerin İspanya kıyı şehirlerine saldırılarının İspanyollar üzerindeki etkisini ise, Peter Martyr adlı bir İspanyol şöyle anlatmıştır:

---

11 Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 146. İspanya krallığında Kardinal'in, "İspanya Krallığı'nın Vali ve Kardinali" sıfatıyla bir savaş bakanı gibi nasıl çalıştığını, içte Müdeccen Müslümanlara karşı olduğu gibi, İslam ülkelerine ve Akdeniz'deki Türk deniz gâzilerine karşı girişilen askerî harekâtları nasıl ayrıntılı şekilde yönettiğini gösteren diğer İspanyol belgeleri için bkz. aynı eser, s. 147-152.

12 Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 182.

> "Ferdinand'ın Navar bölgesini ele geçirmekle meşgul olduğu günlerde (1512), cesaretli bir korsan komutan adamlarıyla Gırnata sahillerine çıkarma yapıp şehre doğru yürüyüşe geçtiğinde, şehrin Müslüman sâkinleri hemen ayaklanıyor ve herşey harap oluyordu. 1519 yılında da Belensiye'de halk arasında korkunç bir haber yayılmıştı. Cezayir'den Müslümanlar gelecek ve İspanya'dakilerle işbirliği yaparak bütün İspanya'yı istila edecekler!"[13]

Bu ifadeler bize, Hıristiyan hâkimiyeti sağlandıktan ve kalan Müslümanlara uygulanan her türlü baskıdan sonra bile, 8 asırlık Müslüman varlığının etkisiyle, Müslüman güçlerden çekinme duygusunun İspanya Hıristiyan halkı arasında yaşamakta olduğunu göstermektedir.

13 Lea, s. 167-168.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDEN I. AHMED DÖNEMİ SONUNA KADAR ENDÜLÜS – OSMANLI – İSPANYA İLİŞKİLERİ (1520-1617)

A.

I. Süleyman Dönemi (Hâkânü'l-Bahreyn Kânûnî, 1520-1566)

1. Osmanlı - İspanya

Bu dönemde Osmanlıların olduğu gibi, İspanya'nın da yükselişi devam etmektedir. İngilizler ile "Yüzyıl Savaşları"nı yaşayan Fransa, daha barış dönemine girmeden İspanya ile savaşa girmek zorunda kaldı. Önceki dönemde Fernando ile VII. Karl arasında Napoli'de yapılan savaşların yerini, bu kez V. Karlos ile I. Fransuva arasında yine İtalya'da savaşlar aldı. İlk merhalesi 1521-1525 arasında cereyan eden savaşlar, paralı Alman askerleri sayesinde İspanyollar ve müttefiklerinin Bavio'daki zaferiyle sonuçlandı. Fransa kralı esir düştü. Yapılan Madrid Antlaşması ile Fransa Milano, Cenova ve Burgondia Düklüğü'nü kaybetti. Ancak, antlaşmaya uymayan I. Fransuva savaşı yeniden başlattı. 1526-1529 arasında yoğun ve 1544'e kadar da ara ara devam eden savaşlardan iki taraf da istediği neticeyi alamadı. Bu yüzden, sekiz yıl süren aradan sonra savaş yeniden alevlendi ve 1556'ya kadar sürdü.[1]

1 Bıştâvî, s. 125.

V. Karlos'un Fransa ile yaptığı savaşlar, başka bölgelerde diğer güçlerle de mücadele etmekten onu alıkoymadı. Kendi idaresinde bulunan Almanya'da, Martin Luther öncülüğünde ortaya çıkan Protestanlık Hareketi nedeniyle meydana gelen din savaşlarına müdahale etti. Ancak, Osmanlı tehlikesinin gittikçe büyümesi ve İspanya İmparatorluğu'nu hem Avrupa kanadından (1529'da Viyana Kuşatması ile) hem de Akdeniz'den (Kuzey Afrika ve adalarda yapılan Osmanlı fetihleri ile) tehdit eder hale gelmesi, Karlos'u Fransa ile barış yapmaya zorlayan nedenler oldu. Protestanlara karşı zafer kazanması ise, Almanların Fransa Kralı II. Henri ile ittifak yapmalarına (1552) ve sonuçta, hem İspanya'nın Almanya'daki varlığını kaybetmesine hem de Protestanların zafer kazanmasına sebep oldu. V. Karlos, bir taraftan da Kuzey Afrika cephesinde savaş veriyordu. Burada Osmanlılara bağlı denizciler ve bazen de güçlü Osmanlı donanmasıyla karşı karşıya geliyordu. 1535'te geçici bir süreliğine de olsa Tunus'u işgal etti. Ancak, 1541'de Cezayir'e karşı giriştiği işgal hareketi başarısızlıkla ve Türklerin zaferiyle sonuçlandı. Kralın bu saldırısına karşı koyan Cezayirlilerin içinde en büyük güç, Endülüs göçmenlerinin oluşturduğu 5 bin kişilik birliklerdi. Savaşın çok kötü şartlarda kaybedilmesi, kralı başındaki tacı taşımaya lâyık olmadığı düşüncesine sevk etmiş, tacını çıkarıp denize atmış ve bir süre sonra da tacını-tahtını bırakarak manastıra kapanmıştır.[2]

V. Karlos'un Cezayir'de ve Avrupa cephesindeki başarısızlıkları, tahtını oğluna devretmesinde (1556) önemli bir rol oynadı. Karlos'un saltanat yılları, İspanya için bitmeyen savaşlar silsilesinin yaşandığı, bu nedenle de yeni müstemlekelerden altın-gümüş akmasına rağmen devletin iflasa sürüklendiği bir dönem olmuştur. Osmanlılar'dan başka Avrupa'da da birçok düşman, saldırı için fırsat kolluyordu. Ancak, İspanya'ya yeni savaşlar için para gerekiyordu. Dolayısıyla, II. Filip barış yolunu tercih etmek zorunda kaldı.[3]

---

2 Kâtip Çelebi, I, 60 vd.; Abdurrahman Şeref, s. 162-163; İlter, s. 117-120; Hess, s. 19; Sopena, s. 250; Biştâvî, s. 126-127.

3 Biştâvî, s. 127-128.

Birbirine nisbetle politik ve dinî iki düşman olarak tanımlanan Osmanlı ve İspanya, Akdeniz'i kontrol etme savaşında birbirlerine karşı korsanlardan çok yararlanmışlardır. İspanya'nın kontrol ettiği Rodos'taki St. Jean Şövalyeleri'ne karşı, Osmanlı Cezayir ve Batı Akdeniz bölgesinde yerleşmeye çalışan Türk korsanlara sahip çıkmıştır. V. Karlos ve Kanuni Sultan Süleyman, yönetime gelir gelmez bu korsanları kendi bölgelerinden sürmek için seferler düzenlemişler ancak, sonuç farklı olmuştur. Kanuni, St. Jean Tarikatı üyelerinin istihkâmlarını yıkmakta başarılı olurken, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun gelecekteki lider adayı Cezayir önlerinde yenilecek ve bu mağlubiyet Barbaros'un deniz gücünün ve Yeniçeri kuvvetlerinin yenilmezlik unvanlarının artmasına neden olacaktır. V. Karlos, Tripoli şehrine ek olarak Malta ve Gozzo adalarını Kudüs Tarikatı Şövalyeleri'ne terk ettiğinde (bundan sonra Malta Tarikatı olarak tanınacaktır), Akdeniz'in savunmasının bir kısmını savaşçı keşişlere bırakıyordu ve ayrıca Hıristiyanlığın başı olan bir prensliğin kurallarından birini uyguluyordu. Bu sayede Osmanlı için yine İberya Yarımadası'ndan kaynaklanan bir deniz tehdit unsuru oluşuyordu.

İspanya yanında, Portekiz donanması da Hürmüz Boğazı'nda bir koloni oluşturmaktaydı ve bu gelişme Osmanlı'nın bu alanda ilerlemesini bloke ediyor, daha da endişe verici olan şey ise, eski zamanlardan beri dünyanın bu bölgesinde mevcut olan ticarî yolları değiştiriyordu. Sonuçta İspanyollar ve Lusitanyalılar ya da Portekizliler, İstanbul'un doğrudan rakipleri haline geldiler. Bu iki devlet, bu dönemde evrensel bir hanedanlık oluşturmak için planlar yapan Osmanlıların planlarını bozacak olan yeni düşmanlardır. İspanyollar ve Portekizliler, Osmanlıların genişlemesi için zaruri olan iki deniz bölgesini bloke edeceklerdir. Bununla birlikte, Barbaros Hayreddin'in gönüllü desteği, Osmanlı ordularının Batı Akdeniz'e kolaylıkla ulaşmasını sağlayarak bu rakiplerden birisini yok edecektir. Bu destek, rakiplerin çok daha fazla askeri harcama yapmalarına sebep olacak, İspanya'nın Kanuni'yi

Orta Avrupa'daki ilerleyişinde durdurmak için ihtiyaç duyduğu kaynaklar Batı Akdeniz'de heder olacaktır.

Kanuni Sultan Süleyman, ülkesini kuşatan deniz alanlarının (hinderland) güvenliğini güçlendirme ihtiyacı duymaktadır. Bu amaçla yaptığı ilk iş, St. Jean Tarikatı Şövalyeleri'ni Kudüs'ten çıkarmaktır. Anadolu kıyılarına bakan topraklardan asker keşişlerin sürgün edilmesi sonrasında, bu kimseler V. Karlos'un koruması ve patronajına sığınacaklardır. V. Karlos bunlara Malta ve Gozo adaları ile Tripoli şehrini verir (1525). Böylece asker keşişler korsanlık yoluyla Osmanlılara düşmanlık etmeye devam ederler. Kanuni ve V. Karlos, korsanların düşman sularına gönderilmesi konusunda hemfikirdirler. Çünkü, bu sayede korsanlar düşmanın su yolları sistemini altüst ettiği gibi, rakibin korsanlarla mücadele için büyük masraflar yapmasına sebep olacaktır. Fernand Braudel'in belirttiğine göre, bu korsanlar resmi propagandacılar tarafından düşman bölgesinde kutsal savaş yapan "inanç savaşçıları" olarak sunulur. Halbuki, gerçekte düşük yoğunluklu bir savaş yapmaktadırlar.

Barbaros ve adamları, V. Karlos'un 1525'ten önce Rodos'ta yaşamış olan Malta Tarikatı Şövalyeleri olarak bilinen rakiplerinden daha önemli hale geleceklerdir. Batı Akdeniz, kendi kurallarını kendi koyan ve uygulayan Hıristiyan kökenli korsanların kontrolü altında olan bir alandı. Modern zamanların Osmanlı denizcilerinin en iyilerinin yetişeceği bir ekip haline gelen Barbaros ve adamları, bu konuda modern teknik ve taktikler geliştirmişlerdir. Örneğin küçük deniz filolarının oluşturulması, Batı Akdeniz'deki antik Katolik hükümranlığına son verecektir.

Devlet donanmaları, bu sularda yüzen korsan gemileriyle savaşacaktır. Barbaros ve adamları, Hırsitiyan gemilerine saldırmaktan başka, Katoliklerin onlara yaptıkları baskıyı azaltmak ve Osmanlı ülkesine göçmelerini kolaylaştırmak amacıyla Endülüslülerin yardımına da koşacaklardır. Buna ilaveten, İspanya topraklarında gerilim oluşturmak ve İspanya-

Endülüs Müslümanlarının isyanlarına destek amacıyla onlara silah ve stratejik bilgi vereceklerdir. V. Karlos ve kardeşi Ferdinand ise, Osmanlı'ya bağlı süren bu politika karşısında Osmanlı'nın Baltık muhaliflerine yönelik benzer bir politika izleyeceklerdir. Defalarca ve birkaç alanda görülebileceği gibi, her iki imparatorluk da birbirlerine karşı benzer askeri ve diplomatik silahları kullanmışlardır.

Kanuni'nin Macar Seferi, Osmanlı ve İspanya arasındaki deniz savaşını yeniden tanımlamada kritik bir rol oynayacaktır. II. Mohaç Savaşı, V. Karlos'un kendisine ait olduğunu düşündüğü toprakların Osmanlılara geçmesine yol açmıştır. Çünkü, Macaristan Kralı II. Louis, imparatorun bir kız kardeşi ile evlenmiş idi. Dolayısıyla Yeniçeriler, Habsburg'a doğrudan ait olan bir memlekete sahip olurlar. V. Karlos, imparatorluğun bir kısmını kardeşi Ferdinand'a verdiğinde Türkler ile ilgili sorunları büyük oranda unutmuştu. Ancak, hem Macaristan'ın kaybedilmesi hem de Cezayir-Batı Akdeniz bölgesinde Hayreddin'in gücünün artması, ona bu konuyu ihmal edemeyeceğini hatırlatmıştır. Kanuni Viyana şehrini kuşatarak (1528) Tuna bölgesini almaya karar verdiğinde, Karlos'un görünürdeki ilgisizliği tamamıyla sona ermiştir. İmparatorun o ana kadar ilgisi, Fransa'ya karşı olan savaşında İtalya'daki hâkimiyetini artırma üzerine yoğunlaşmıştı. Sonuçta ortaya, denizcilik açısından Hıristiyan tarafın lehine Akdeniz'deki savaşa belki de denge getirecek yeni bir faktör çıkar: Cenevizli Amiral Andrea Doria. Doria, Kral Fransuva ile ittifakını bozar ve hem kendi kişisel donanmasını hem de İtalya'nın donanmasını İspanya kuvvetlerini desteklemek için harekete geçirir. V. Karlos, ilk defa istikrarlı ve uzun süreli bir denizcilik politikası yürütebilecek güvenli ve profesyonel bir donanmaya sahip olur. Bu yeni müttefikin ilk faaliyeti, İtalyan boğazları boyunca deniz seyrüseferini güven altına alabilmek için Mağrib'te Barbaros'a kaptırılan yerleri geri alına teşebbüsleri olmuştur.

Andrea Doria'nın konumunu değiştirme ya da imparatorluk tarafına katılma kararı, paradoksal olarak, Osmanlılar ve

İspanyollar arasındaki savaşın Osmanlılar tarafından kazanılmasını belirleyecek etkili bir faktör olacaktır. Fransa, müttefiki olan Cenova'yı kaybedince tamamen tecrit edildi ve tüm sınırları Habsburg krallığı tarafından sarıldı. Fransa, düşmanına karşı koymada kendisine yardım edecek yeni bir müttefik bulma ihtiyacı hissetmektedir ve bu yolda tek kurtuluş çaresi olarak İstanbul ile işbirliği etmeye başlar. Hıristiyan Frank prensleri, "Divan"dan her zaman istedikleri cevabı alamamalarına rağmen, ihtiyaç ve tehlike anında devamlı Osmanlı İmparatorluğu'na başvurmuşlardır. Kanuni ve I. Fransuva arasında müzakerelerin uzayıp gitmesi ve kısmî antlaşma sağlanabilmesi karşısında, V. Karlos'un Moron ve Codon şehirlerini ele geçirmek için 1533'te sevk ettiği farklı Hıristiyan milletlerin gemilerinden oluşan haçlı donanması Osmanlı güçlerini mağlup eder. Aynı başarı, Andrea Doria ve Alvaro Bazan'ın Coron'u tekrar ele geçirmeye çalışan Osmanlı güçlerini yenmeleri üzerine 1534'te tekrarlanacaktır. Osmanlı tarafında bu yenilgilere sebep olarak askeri ve teknik yetersizliğin görülmesi üzerine, Kanuni etkili bir profesyonel donanma oluşturma gereğini hisseder. Vezir-i A'zam İbrahim Paşa, Barbaros'u göreve çağırır ve onun Kaptan-ı Derya olarak atanmasını sağlar.

Osmanlıların İspanya'ya karşı Fransızlar ile ittifak kurması, İspanyol arşivlerinden alınan bir belgede şöyle ifade edilmektedir: Kastilya Amirali Don Fadrique'in İmparator V. Karlos'a Medina de Rioseco'dan gönderdiği 3 Temmuz 1537 tarihli mektubu :

> "Fransa kralının, Tanrı'dan korkmadan Hıristiyanlığa karşı gösterdiği düşmanca davranışları ile birkaç defa askerî kuvvetlerini, ancak kâfirlerin yapabileceği bir davranışla, Majesteleri'nin kutsal çabası olan Katolikliğin çıkarlarının aleyhine hareket geçirdiğini ifade eden Majesteleri'nin mektubunu almış bulunuyorum. Şimdi, Türkler ile işbirliği yaparak *Büyük Türk*'ün amacı olan Hıristiyanlığa saldırı ve tahrip etmek, Fransa'nın da amacı olmuştur. Ancak, Majesteleri'nin, bu kuvvetlerin birleşmesi halinde güç kazanacakları düşüncesi bizi korkutmamalıdır. Majesteleri'nin bütün bu güçlere karşı savaşması beni asla

korkutmamaktadır. Çünkü, Tanrı'ya karşı savaşmak için birleşmiş bulunan kâfir hükümdarların, Hıristiyanlığın başı olarak Hıristiyanlık adına savaşan Majesteleri'ne karşı gâlip gelebileceklerine inanmak mümkün değildir..

"Ulu Efendimiz, Tanrı adına ve Hıristiyanlığın iyiliği için yapılacak savaşa bir köşk ile katkıda bulunacağım. Majesteleri, bu köşkü belirlenen amaç doğrultusunda açık artırma yoluyla satarak faydalanabilir. Ayrıca silah ve ağır toplar vermek suretiyle de yardım edeceğim.. Tanrı Kutsal Majesteleri'ni ve mülklerini koruyup müreffeh kılsın.

"Hizmetkârınız, kulunuz ayak ve ellerinizden öper. Ben Amiral. Kutsal ve Katolik Efendimiz Kral ve İmparator Hazretlerine."[4]

Batı Akdeniz'de tüm hayatını Hıristiyanlar ile mücadeleye adamış olan Barbaros, 1533'te İstanbul'a gelir ve bizzat padişah tarafından kabul edilir. 1534'te Cezayir Beylerbeyi olarak Derya Beylerbeyliği'ne yani Osmanlı donanmasının Kaptân-ı Deryalığı'na getirilir. Bundan sonra, Osmanlı için gemisi ve personeliyle mükemmel bir deniz gücü hazırlamaya başlar.[5] Hazırlıklarını tamamlayınca ise Kanuni'den aldığı tam destekle Orta ve Batı Akdeniz'deki İspanya İmparatorluğu hedeflerine saldırır.[6] Kısa sürede çok büyük neticeler elde eder. Mesela, 1534 yılında Tunus Barbaros'un emrindeki Osmanlı donanması tarafından ele geçirilir. Ancak, bu fetih İspanyolların hızlı reaksiyonuna sebebiyet verir. İmparator, Alman tebaası ile dinî anlaşmazlıklarını geçici olarak bir kenara bırakır ve daha önce Kanuni'nin yaptığı gibi bu şehri geri almak için harekete geçer. Ancak, kalıcı bir netice alamaz. Barbaros'un başarıları karşısında V. Karlos, eğer onu yok eder veya ayartarak kendi tarafına geçmeye razı edebilirse Osmanlıların denizlerde çözüleceğine inanmaktadır. Ancak, hediyelerle birlikte gönderilen teklif reddedilir. V. Karlos,

4 Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 243. İspanya'ya karşı Osmanlı-Fransız işbirliğini gösteren arşiv belgelerine örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 19, Hüküm: 713; BOA.- M.D. 21, Hüküm: 645.

5 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 66.

6 Bu saldırıların yapıldığı merkezde taraflar arasındaki durumu gözlemleme imkanı sunan İspanyol belgesi için bkz. Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 251.

Hayreddin Paşa'yı sadece bir savaş makinesi gibi görme hatasından kaynaklanan bu girişiminden bir sonuç alamaz.

Osmanlıların Korfu adasını fethetmeleri, Hıristiyan dünyada büyük korku meydana getirir. Venedik, Adriyatik ve Ege'deki bazı adalarını geri alabilmek maksadıyla Papa ve imparator ile Kutsal Birliğin bir kolunu oluşturmayı kabul eder. Andrea Doria tarafından yönetilen ve İspanya, Venedik-Papalık, Portekiz, Ceneviz ve Malta güçlerinin iştirak ettiği büyük Hıristiyan donanması, Barbaros'un liderliğindeki Osmanlı donanması tarafından 1538'de Preveze'de yenilgiye uğratılır. Bu zaferle Hıristiyan dünyası, Akdeniz'deki hâkimiyetini İslam dünyası lehine kesin olarak kaybeder.[7] 1541'de imparatorun giriştiği Cezayir'in işgali girişimi de sonuçsuz kalır.[8] Aslında V. Karlos, Kanuni'ye karşı yürüttüğü savaşın her cephesinde herhangi bir fayda elde edemez. Bu yüzden, bütün Kuzey Afrika şehirlerinin hızla birer Osmanlı eyaleti haline gelmesinden sonra Akdeniz, İnebahtı savaşına ve Uluç Ali'nin[9] 1580 civarında ölümüyle başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun denizlerdeki üstünlüğünün gerilemeye başlamasına kadar İstanbul'un hâkimiyetinde kalacaktır. Bu dönemlerde Fransa, müttefiki Osmanlı'nın gücü olmadan güney denizinde belirleyici hiçbir işe girememektedir. Mesela, 1558 yılında Fransızların talebi üzerine Akdeniz'de büyük ve güçlü bir donanma Doğu'dan gelmiştir.

İki büyük askeri güç, Hayreddin Paşa'nın[10] ve V. Karlos'un zaten ölmüş oldukları 1565 yılındaki Malta Kuşatması'na kadar birbirleriyle açık bir çatışma içine girmezler ve

7 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 67, 69.

8 Hammâdî, s. 136.

9 İspanyollar, Cezayir dayısı olmuş ve bir süre sonra dünyayı şaşırtacak ve Padişahın donanmasını ıslah edecek olan Calabrialı küçük balıkçı Uluç Ali'yi kendi taraflarına çekmek üzere, 1596'da ona İspanya'da bir markilik sunmuşlardır. Böylesine bir armağanın, soylu olmayan bir kişinin reddedemeyeceği bir şey olduğunu sanmışlardır. Aynen daha evvel Barbaros'a yaptıkları gibi.. Bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 257.

10 1546 yılı Temmuz ayında, Cezayir lideriyken 1533'ten itibaren Padişahın donanmasının efendisi Kaptan Paşa olmuş olan Barbaros'un roman gibi hayatı sona ermiştir. Bkz. İlter, s. 103; Braudel, *Akdeniz*, II, 298.

denizde büyük savaş olmaz. Onun yerine, Batı Akdeniz bölgesinde düşük yoğunluklu çatışmalar yaşanır. Bu dönemde İspanyolların Osmanlılar hakkındaki düşünceleri şöyledir: Osmanlılar daima karada korkutan bir tehlike iken, denizdeki tehlike Hayreddin Paşa'nın şahsı ve sonra Turgut Reis ile özdeşleşmiştir. Bu bakış açısından savaş, Kanuni'ye karşı değil tersine Kuzey Afrika'da Osmanlı'ya tâbi-vekil bir devlet konumunda bulunan korsanlara karşıydı. Bu sebeple, Hayreddin Paşa'nın vefat haberi, İspanyollar ve Osmanlılar arasındaki gerilim ve çatışmaların azalmasına neden olur. 1547'de İngiltere kralı VIII. Henri ile Fransa kralı I. Fransuva da ölmüşlerdir. Yeni insanların ve personelin işbaşına gelmesi, yeni siyaset ve yeni fikir anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak barışın egemen olduğu bir dönem başlamıştır.[11]

İtalya'ya yapılan bir saldırı hareketi (ki, Hıristiyan kaynaklarında Türkler'in saldırı hareketleri, "bajada del turco" - "Türkler'in inişi" şeklinde deyimleştirilmiştir.) sırasında, Andrea Doria'nın yeğeni tarafından hapsedilen ve yıllarca gemilerde kürek çekme cezası çekmekte olan Turgut Reis özgürlüğüne kavuşur. Gidip Cerbe adasına yerleşen Turgut Reis, Hayreddin Paşa'nın vefatıyla ortaya çıkan Akdeniz gazâ hareketindeki boşluğu giderecek ve İspanyollar arasında büyük korku uyandıracak şekilde korsanlık yapmaya başlar. 1550'li yıllar boyunca Osmanlılar, Akdeniz'de İspanyollara karşı en büyük zaferlerini elde ederler. Mağrib'teki İspanyol hedeflerinin en büyüklerinden olan Behiye şehri, 1554 yılında fethedilir. Mustaganen'de de İspanyollar yenilir. V. Karlos, adeta Akdeniz'i Kanuni'ye bırakarak başka sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalır. Bu dönemde Akdeniz, tamamen Türklerin kontrolüne geçer. Müslümanlar böylece uzun yüzyıllardan sonra Akdeniz'in bütün bahçelerini ele geçirmişlerdir.[12]

Yaşlı ve hasta olan V. Karlos, son yılını Kanuni'nin nihaî zaferini öğrenmenin acısıyla geçirir. İspanyollar ve Avrupalılar nezdinde bütün Hıristiyanlığın savunucusu olmasına

---

11 Kâtip Çelebi, I, 58 vd.; Braudel, *Akdeniz*, II, 298, 342, 344.
12 Braudel, *Akdeniz*, II, 303-304.

karşın, pratik olarak Kanuni tüm Macaristan'ı ele geçirmiş ve Akdeniz'deki hükümranlığını genişletmiştir. Batılı tarihçilerin V. Karlos'u Osmanlıları durdurabilecek bir güç olarak göstermelerine karşın, tarihsel gerçek oldukça farklıdır. Kanuni'nin büyük başarısı, V. Karlos tarafından yönetilen topraklarda elde ettiği zaferlerinden başka, Osmanlı devletini bir Avrupa gücü haline dönüştürmesidir. Fransa ile ittifak ve kıtanın tarihinde Venedik'in Osmanlı'ya tâbi hale gelmesi, Rousseau'nun ileride tanımlayacağı gibi, bu yüzyılda Osmanlıların uzaktaki bir Doğu monarşisi olmadığını, tersine Eski Dünya'nın bir milleti olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

İspanya'nın yeni kralı olan II. Filip (1556), Vezir-i A'zam Rüstem Paşa'ya büyük miktarda para sözü vererek bir barış yapmaya teşebbüs eder. Çünkü, Türkiye cephesindeki birkaç yıllık bir ateşkes Batı yönünde daha serbest bir çabanın şartı oluyora benzemekteydi. Ancak, belirlenen paranın İstanbul'a gönderilmesinde ortaya çıkan güçlük nedeniyle barış yapılamaz. Avusturya'nın Ferdinand'ı ile Cenova prensi de Osmanlı ile barış istemektedir. Her iki taraf da barışı ilk isteyen olup tebaası gözünde küçük düşmek istememektedir. Bu durumda yeni kral, Mağrib'te Bugia ve Tripoli gibi bazı Osmanlı hedeflerine saldırır ve bununla Kanuni'yi barış istemeye mecbur bırakmayı amaçlar. Ancak, Osmanlı güçlerinin zaferi sebebiyle kral, Osmanlıların ve Avrupa'nın önünde küçük düşer. Büyük bir donanma inşa etmeye başlamasına neden olan Filip'in öç alma teşebbüsleri, İstanbul'un gücünden korkması nedeniyle tam olarak uygulanamaz. Doğrudan Osmanlı donanması ile karşılaşmaksızın Mağrib'te küçük hareketlere girişir. Ancak, sonuçta Osmanlı'nın istediği şartlarda ateşkes yapmak zorunda kalır. 1559 yılı başlarında itibaren antlaşmanın kral için gerekçesine bakalım. II. Filip'in, Osmanlılar ile haraç karşılığı barış yapmak zorunda kalan kendisine bağlı Avusturya kralı Ferdinando'ya gönderdiği mektubunda şöyle demektedir:

> "Bugün Hıristiyan âleminde *Türk'tinki gibi muazzam bir güce* karşı çıkabilmek için gerekli güçleri bir araya getirme imkanının

> az olduğunu bilerek sizin bizzat Macar, Bohemyalı ve Avusturyalı uyruklarınızın verdikleri ve elektörlerinizin de katıldıkları temkinli tavsiyenin dışına çıkmam mümkün değildir."[13]

Gerçekte İspanya, Akdeniz'de çifte tehlikeye göğüs germek durumundaydı: Bir yandan Trablus'tan Sale'ye kadar Berberîler ile birlikte Kuzey Afrikalı Türk denizcileri ve öte yandan da Osmanlılar. Bunlar kış süresince birbirlerinden ayrılmakta fakat yaz süresince birbirlerine eklenmekte ve daha da güçlü hale gelmektedirler. Mağrib'in merkezinde Cezayir büyümekte ve İspanya için doğrudan tehlike oluşturan bir imparatorlukla birleşmektedir. Cebelitârık'tan Sicilya'ya kadar Batı Akdeniz'deki Müdeccen hareketleri de, Cezayir korsanlarının hareketleri ile birleşince bölge tamamen İspanya'ya bağlı güçlerin kontrolünden çıkmakta ve Müslümanların elinde kalmaktadır. Müdeccenlerin korsanlık merkezi gibi görünen yerlerden birisi Şersel olup, halkının neredeyse tamamı İspanya'dan kaçmış ve hâlâ İspanya kıyılarındaki dost ve akrabalarıyla ilişkilerini sürdüren mücahitlerden oluşmaktadır. Çünkü, Barbaros Andrea Doria ile birçok kez çarpıştığı bölgelerden biri olan bu Şersel'i tahkim ve tamir ettikten sonra buraya Endülüslü mücahitleri yerleştirmiştir. Cezayirliler ile birleşen bu korsanlar, İspanya kıyılarına karşı olan saldırılarını bazı seneler (mesela 1565 yılında) yoğunlaştırmakta ve âdeta İspanyolları boyunduruk altında tutmaktadırlar.[14]

1559 yılı başlarından 1565'teki Malta Kuşatması'na kadar Akdeniz tarihi tek başına tutarlı bir bütün meydana getirmektedir. Altı yıl boyunca artık Batı ve Kuzey Avrupa'nın büyük olaylarının dümen suyunda olmaktan kurtulmuştur. Diğer bütün görevlerinden kurtulmuş olan, denizin iki yarısını ellerinde tutan devler (Türkler ve İspanyollar), bu altı yıldan sonra düellolarına geri döneceklerdir fakat, artık isteksizce.. Sadece Kuzey Afrika cephesinde küçük kıpırdanmalar görülmüş: 1559 kışında İspanyollar'ın işgal ettikleri Cerbe adasını,

---

13 Braudel, *Akdeniz*, II, 370.

14 Ali Rıza Seyfi, s. 38; Braudel, *Akdeniz*, II, 374, 397, 403, 415.

Piyale Paşa komutasında donanma sonraki yılın baharında geri almıştır. Cerbe zaferiyle birlikte 1560 yılı, Osmanlı gücünün en üst noktasını belirlemektedir. Bu tarihten sonra, Batılıların Palermo ve Messina'dan itibaren tüm Batı İtalya kıyıları ile İspanya'nın bütün Akdeniz sahillerine yayılan geniş bir denizcilik çalışması içine girmeleri, Osmanlıların bu rakabette geri kalmaya başlamasına yol açan nedenlerden biri olmuştur. Ayrıca, Padişahın Doğuya-İran cephesine yönelmek istemesi nedeniyle Osmanlı donanmasının hareketsiz kalması da buna katkıda bulunmuştur. Nitekim, 1561-1564 arasında dört yıl süreyle bu donanma gücünü göstermek üzere sefere çıkmamıştır. Her zaman korku içinde bekleyen Hıristiyanlık, bu donanmadan dört yıl süreyle kurtulmuştur.

1565 yılında İstanbul tarafından girişilen başarısız Malta Kuşatması, Avrupa'da bir fırtına etkisi yapmış ve Filip'in Akdeniz'deki prestij ve hâkimiyet kaybını nisbeten gideren bir gelişme olmuştur. Malta Sefer Serdârı Vezir Mustafa Paşa'nın yanında Cezâyirigarb Beylerbeyi Hasan Paşa ve Trablusgarb Beylerbeyi Turgut Paşa'nın da katılımıyla, 240 gemi ve 35 bin civarında asker ile girişilen bu fetih hareketi, haçlı kuvvetlerinin güçlü direnişi karşısında 20 bin asker kaybederek başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kanuni, iktidarının ilk yıllarında elde ettiği Rodos zaferinin benzerini tekrarlayamamıştır. Bu defa 1530'da adayı işgal eden Kudüs'ün St. Jean Tarikatı Şövalyeleri, liderleri Jean de la Vallette ile birlikte kendilerine yakın duran İspanyol gemilerinden yardım alarak kurtulmuşlardı. Osmanlılar açısından bakıldığında Malta Kuşatması'ndan iki büyük sonuç çıkarıyoruz. Öncelikle, Barbaros'un askeri okulunda yetişmiş olan son adam Turgut Reis bu kuşatma esnasında ölmüştür. Bunun anlamı, Osmanlı gücünü denizlerin uçsuz bucaksız sularına yayan Barbaros okulu nesli, bu savaşla son bulmuştu. Artık kaliteli denizciler yetişmeyecekti ve bu yüzden Osmanlı denizciliği hızla gerilemeye yüz tutacaktı. Endülüslülere ulaşmanın tek adresi olan Akdeniz yolu da böylelikle işlemez hale gelecekti. İspanya açısından baktığımızda ise, bazı tarihçilerin yorumlarına bakılırsa, Malta'yı

kaybetmek Hıristiyanlık için tam bir felâket olacağı gibi, daha yeni mükemmel hale getirilmiş bulunan İspanyol donanmasını bu savaşta kaybetmek telâfisi mümkün olmayan bir tehlikenin karşısında çırılçıplak kalmak olacaktı.[15]

Kanuni, Vezir İbrahim ve Rüstem Paşa'lar ile Barbaros ve Turgut Paşa'ların sahneden çekilmelerinden sonra, Akdeniz tarihi Sokullu Mehmed Paşa'nın idaresine terk edilecektir. Buradan geriye bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece 60 yılda büyük bir deniz gücü haline gelmiş olduğu görülür. Bu dönemde düşmanlarının çoğunu yenmiş ve kontrol altına alabilmiştir. Mesela, Piyale Paşa'nın 1566 yılında, daha önce Malta'nın fethini engellemenin öcünü almak için Cenovalıları Ege Denizi'ndeki son varlıkları olan Chio adasından atması gibi.[16]

2. Osmanlı - Endülüs

İşte bütün bu şartlar altında Osmanlı-İspanya ilişkileri cereyan ederken, İspanya'da Müslümanlara karşı uygulanan baskılar da sürmekteydi. Endülüslüler için artık tek umut kaynağı haline gelen Osmanlı cephesinde ise, İspanya'ya karşı denizlerde kurulacak hâkimiyetin ve etkili mücadelenin tarihi artık çok yakındı. Denizlerdeki başarılı faaliyetleriyle Osmanlıların dikkatini çeken Barbaros, 28 Aralık 1533 tarihinde Kanuni tarafından İstanbul'a çağrıldı ve 6 Nisan 1534'te Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği payesiyle Kaptan-ı Derya makamına tayin edildi. Yani, devletin donanmasının sevk ve idaresinin sorumluluğu ona teslim edildi. Onun elinde Osmanlı denizciliği kısa süre içinde gücünün zirvesine erişti. İlk

15 Malta Kuşatması ve etkileri konusunda daha fazla bilgi için bkz. İlter, s. 142 vd.; Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 82; Braudel, *Akdeniz*, II, 369, 388, 390-391, 394, 419 vd.; Molly Greene, "Dirilen İslam: 1500-1700", haz. David Abulafia, çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak, İstanbul 2005, s. 223.

16 Ibarra, 600-606. Daha fazla bilgi için bkz. Rıdvan, s. 189-270; Chakib, s. 29 vd.

başarılı sınavını da, aynı yıl içinde Tunus'un fethinde verdi. İşte tam bu zamanda Endülüslülerden İstanbul'a yeni bir feryatnâme daha geldi. Cezayir'e göç etmiş Müdeccenler tarafından yazıldığı kuvvetle muhtemel olan bu mektuptan anlaşılmaktadır ki, Barbaros'un İstanbul'a çağrılması Osmanlı denizciliği için büyük kazanç olurken, öte yandan aynı olay Endülüslüler için büyük bir kayıp anlamına gelmişti. Çünkü, Barbaros Cezayir'den ayrıldığı için Müdeccenler sahipsiz kalmıştı. Bu nedenle onlar padişahtan, Barbaros'u Cezayir'e geri göndermesini istiyorlardı.[17] Bu feryadnâmenin tam metni aşağıdadır:

> "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Salât ve selâm Kerîm Nebî Muhammed ve O'nun Âli ve ayakları öpülesice Ashâbına olsun. O'nu hatırlayan gözler ağlar. O'nun verdiğini almak için bütün eller açılır. O nereye uğrarsa bereket getirir. O'nun davasının özü, hayır yolunda Allah'a yakınlaşmak ve iyilikleri hakim kılmak için çalışmaktır. Allah O'nun davasını devamlı ve üstün kılsın, inkârcılar güruhunu bu dava ile yok etsin; onu her zaman zaferle-fetihle yaşatsın ve iyi insanları kuşatan bir örtü, ancak kendisiyle saltanatın efendisi olunabilen bir kutup, ebediyen izzet ve mülk derecelerinde kalıcı, Allah'ın eliyle korunan kılsın.. Bu, Allah için zor değildir. Peygamber Efendimizin rikâbı-davası, cömertlik ve şeref evi, şefkat ve merhamet kaynağıdır. O, nasihat etti ki, Allah adaleti ve ihsanı emreder.
>
> "Hükümdarların gururu; incisi ve büyüğü; güvenlik ve huzurun kaynağı; tutunulacak sağlam bir kulp; âlim ve dindarların faziletli, asîl ve şerefli bildiği; Yüce Hilâfet'in sahibi; üç kutsal mescidin hizmetkârı; Mısır, Şam ve şerefli Hicaz'ın sahibi; dünyanın şefkati zâtında toplanmış ve herkes şevkle ona yönelmiştir. Dinin ve dünyanın bütün güzellikleri kendi zâtında toplanmış olan büyük, şerefli, bilgili, güzel ahlaklı, merhametli, ince yürekli, cömert, hoşgörülü; inkârcıların, âsîlerin, müfsitlerin ve kötülerin korkulu rüyası; hac ve umre yolunun sahibi; Allah yolunda cihatla ve Mescid-i Harâm'ı mamur edip hacıları sulamakla, yeryüzünü fesattan temizlemekle, ülkesindeki insanlara şefkat ve rahmet göstermekle din ve dünya şerefini kazanmış; hükümdar, sultan, İslâm'ın ve Müslümanların Sultanı, din ve dünyanın şerefi, efendimiz Halîfemizi Allah korusun.

17 Ali Rıza Seyfi, s. 42; İlter, s. 98; Hess, s. 9; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 397.

"Sultan oğlu Sultan oğlu Sultan, Mehmed Hân oğlu Sultan Bayezid oğlu Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman, Allah onu nimet ve ikramıyla şen, dâim yıldızını parlatsın, muhâliflerini hakîr eylesin, kıymetli dostlarını dünyanın her yerinde bölünmekten korusun. O, örnek bir lider, cesur bir arslandır. Allah onun devletini bütün ülkelere yaymış, tebeasını onun yurdunda ve arkasında huzur ve güvende kılmış, onunla fesat yuvalarını dağıtmış, âsîlerin yolunu onun kılıcı-kalemi ve lisânıyla kesmiş, devletiyle İslâm'ı-Allah'ın dinini şerefli kılmış, azgınlık ateşini onunla söndürmüş, insanların güven ve huzurunu onun güzel siyasetiyle takdir etmiştir. Allah padişah efendimizin zafer ve idaresini devamlı, din ve dünya işlerinde başarılı kılsın. Sözümüz o ki:

"Endülüs'te kalmış olan 364 bin ümitsiz, çaresiz ve fakir Müslüman kullarınız, siz efendimizden din düşmanlarına, müşrik eşkıyalara ve onların sayısız entrika ve baskılarına karşı, ağlayarak yardım istiyorlar. O kâfirler ki, bizleri gece-gündüz bunaltıyorlar, ateşte yakıyorlar! Bize verdikleri zarar ve ettikleri kötülüklerle o kadar köpekleştiler ki! Bizi her yandan sardılar, *haç okunu bize atıyorlar!* Artık günler bize o kadar uzun geliyor ki, aşağılanmanın acısı içimizi yakıyor! Mağrib'teki Müslüman kardeşlerimiz ve komşularımıza da rezil olduk!

"Kıymetli vezir, Allah yolunda mücâhit, dinin yardımcısı, kâfirler üzerinde Allah'ın kılıcı Hayreddin bize geldi. Durumumuzu gördü ve başımıza gelenlerin bizi ne hale düşürdüğünü anladı. O, Cezayir'de Ehl-i İslâm'ı itaat altına almış, kendisini sevdirmiş, orada adaleti, şeriatı ve güvenliği tesis etmiş. Biz de ondan bize yardım etmesini istedik, o da derhal kabul etti ve pek çok *Endülüslü Müslüman kardeşlerimizin kâfirlerin elinden kurtulmasına sebep oldu.* Onları Berşek, Şerşel ve Tilemsen gibi Mağrib şehirlerine nakletti. Mel'ûn kâfir (İspanya kralı) bunu işitince, bizi siyasetle, ihanetle, ateşe atmakla engelleyemediğini anladı. Öğrendi ki, bizler Hıristiyan olmaktansa mal ve canlarımıza zarar gelmesini göze alarak kendi dinimizde ısrar etmeyi tercih ettik. Ne zaman ki niyetler sağlam ve kalpler ihlasla doldu, (kral) o zaman bizim küçük topluluğumuzdan ve sözlerimizden, mallarımızı ve yurdumuzu terk edip dinimizi korumak için İslam ülkesine göç etmemiz ve kaçmamızdan korkar oldu. Dolayısıyla, bize uyguladığı siyasette şaşkınlığa düştü ve adamlarını toplayarak bazı tedbir ve tuzak kararları aldılar. Fakat, bilmezler mi ki, kötü tuzak ancak onu hazırlayana döner! Sonuçta, Kuzey Afrika'da Müslümanlara yardım edecek bir güç veya kişi bırakmamak amacıyla Cezayir'e karşı savaşma hususunda anlaştılar. Allah onları "Ashâb-ı Fîl" cezasıyla cezalandırsın, tuzaklarını boşa çıkarsın, onların üzerine öyle yakıcı bir rüzgâr, öyle kahredici bir deniz dalgası (tusunami)

göndersin ki, çoğu deniz kıyılarında helâk olsun!

"Şu anda onların Ehl-i İslâm'a karşı öfkeleri o kadar şiddetli hale geldi ki, bize karşı azizlerden ve putlardan yardım dileniyorlar. Bizler ise, Celâl ve İkrâm sahibi Allah'a yalvarırken Yaratılmışların Efendisi Peygamberimiz'i vesile kılıyoruz. Bu kâfirler, Cezayir'e saldırmakta kararlılar fakat, Allah onları helâk ve kendi dinine yardım edecektir. O, ne güzel Yardımcıdır!

"*Ey karaların ve denizlerin Sultanı efendimiz!* Allah sizi Cezayir'in zaferi için ebediyen muzaffer kılsın. Çünkü, sizin yüce makamınızın hükmü altında bulunan ve adınızla güzellik kazanan *Cezayir, Ehl-i İslâm'ın kalkanı ve kâfirlerin baş belâsıdır.* Sizin sayenizde kırık kalpler azîz oldu ve muhtelif milletler birbirleriyle kaynaştı. Allah yolunda cihadı kendisine düstur edinmiş olan kulunuz değerli vezir Hayreddin, bize karşı siz efendimizin emirlerinin temsilcisi, din ve dünya şerefimizin vesilesidir. O, bu vatanı (Cezayir'i) her yanıyla ihyâ etmiş, Osmanlı Saltanat Düzeni ile siz efendimizin hükümlerini bu bölgede uygulanır hale getirmiş ve kâfirlerin ülkesini harab ederek kalplerine korku salmıştır. Devletiniz sayesinde bu bölge güzelleşmiş ve mamur hale gelmiştir.

"*Endülüs Müslümanları olarak bizler, bu vatan için bir kurtuluş vesilesi, Ehl-i İslâm'a büyük bir iyilik ve Ehl-i Küfre de büyük bir kalır olacak şekilde bize sahip çıkmanızı siz efendimizden arzu ve talep ediyoruz.* Şikâyetimizi siz izzet, kahramanlık ve zafer ile mevsûf efendimiz, İslâm'ın Sultanı, en büyük Sultan'a arz etmeye topluca karar verdik. *Mücâhit Hayreddin Paşa'yı Cezayir'e göndermekle bize yardım ediniz. Çünkü, o bu vatan için güzel bir yardımcıdır, bütün müşrikler de ondan korkmaktadır.*

"Sonuçta bütün selam ve Allah'ın rahmeti Yüce Makam-ı Şerîf'e olsun.

Şaban 948/Kasım 1541"[18]

Kanuni bu yardım çağrısına, tabi ki donanmasının başına geçip İspanya seferi düzenleyerek cevap vermemiştir. Çünkü, böyle bir sefer belki de mümkün değildi. O, Endülüslülere yardım konusunda farklı strateji takip etmiştir. 1541-1543 yıllarında Macaristan seferiyle meşgul olduğundan Müdeccenlere doğrudan bir yardımda bulunamamış ancak, 1543'te

18 Ahmed Asrar, *Osmanlı Devletinin Dinî Siyaseti ve İslam Alemi*, İstanbul 1972, s. 286; Temimi, "Risale min Müslimî Gırnata li's-Sultan Süleyman", *el-Mecelle-tü't-târîhiyye el-Mağribiyye*, N. 3 (January 1975), 43-44; Rıdvan, s. 139-142; Benhafri, s. 186-188.

Fransa ile işbirliği yaparak, Endülüslülerin isteklerine de uygun şekilde, İspanya'ya ait şehir ve kaleleri vurmak maksadıyla Barbaros'u Akdeniz'e sevk etmiştir. 110 gemilik bir filoyla 28 Mayıs 1543'te İstanbul'dan Akdeniz'e açılan Barbaros Messina, Reggio ve Ostia gibi İtalyan şehirlerini vurduktan sonra Marsilya'da Fransız donanmasıyla birleşmiştir. Barbaros'un hedefinin Marsilya'dan güney batıya doğru hareket ederek İspanya'yı sıkıştırmak ve bu suretle Müdeccenler üzerindeki baskıyı kaldırmak olduğu anlaşılsa da, bu arada Fransa'nın İspanya ile barış antlaşması imzalaması Barbaros'un amacını sonuçsuz bırakmıştır. Bunun üzerine Barbaros, donanma içinden küçük filoları İspanya kıyılarına sevk ederek küçük de olsa taciz saldırıları gerçekleştirmiş ve fakat donanma İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Bundan anlaşılıyor ki, Osmanlı'nın Endülüs gibi merkeze çok uzak bir bölgede büyük çaplı deniz harekâtlarına tek başına girmesi zordur. Fransa gibi müttefiklere ihtiyaç duymaktadır ancak, onlara da fazla güven olmamaktadır.[19]

960/1552'de Cezayir Beylerbeyi Hasan b. Hayreddin, komşusu Fas yöneticileriyle iyi geçinemediği gerekçesiyle Kanuni tarafından görevden azledilerek yerine Sâlih (Reis) Paşa atanmıştır.[20] 1552'de Osmanlı donanması, Sinan Paşa komutasında büyük harekâta girişmiş, İtalya açıklarında Messina'da Andrea Doria'nın donanmasını bozguna uğratmış, Fransızların taleplerine rağmen batıya devam etmemiş, Paşa belki de İran savaşı yüzünden geri dönemekte acele etmiştir. 1558'de Osmanlı donanmasından bir filo, yeniden Fransız donanmasıyla işbirliği yaparak Akdeniz'de İspanya'ya karşı bir sefer gerçekleştirdi. Haziran'ın ilk günlerinde Napoli kıyılarına gelmiş, alışık olduğu iskelelere uğramadan her zaman Batılıları dehşete düşüren olağanüstü hızıyla ve yolu üzerindeki önemli Hıristiyan noktalarını yağmalayarak Batı Akdeniz'e

19 Hess, s. 10; Chakib, s. 54-55; Rıdvan, s. 361 vd.

20 Halîl es-Sâhilî, "Takîdü Sâlih Paşa Velâyete'l-Cezâir senete 1552 m.", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Mağribiyye*, Nu. 2, s. 129-133.

doğru yelken açmış, Cenova körfezinde Fransız kadırgalarını bulamayınca Balear Adaları'na ilerlemiş, Piyale Paşa burada Minorca'nın küçük kenti Ciudella'yı ele geçirmiş ve Müdeccenlerin ayaklanmasından endişe edilen Valensiya'nın alarm durumuna geçmesine yol açmıştır. Fransızlar donanmanın Toulon Nice'e doğru gelmesini sağlamışlar, fakat buraya varınca Piyale Paşa İspanyol hedefi Bastia'ya karşı herhangi bir şey yapmayı reddetmiştir. Bu reddin sebepleri arasında kürekçileri öldüren ve kadırgaların yedeğe alınmasına yol açan hastalık ile Cenevizlilerin Paşa'ya ganimet teklif etmeleri sayılmaktadır. Paşa, Fransızların boşuna itirazlarına rağmen, İspanyol kadırgalarının uzaktan saygılı izlemesi eşliğinde Batı Akdeniz'den Doğu'ya geri dönmüştür. Sonuçta bu sefer de, bundan 15 sene evvelki gibi, büyük ihtimalle Fransızların karar değiştirmeleri nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Sadece, küçük filoların taciz ve göçmen kurtarma amaçlı harekâtları ile yetinilmek durumunda kalınmıştır. Fakat, bir gerçek de var ki, Türk donanması uzun süre denizlerde kalamıyordu, çünkü bu çok masraflı bir işti. Bu yüzden, donanma için basit yağma hareketleri bile önemli olmaktaydı. Kasalar doldurulmakta ve artık bir şey alamayacak hale gelince Doğu Akdeniz'in yolunu tutmaktaydı. Belki bu geri dönüşlerde İspanyol ve İtalyanların rüşvet ganimetleri de etkili oluyordu.[21]

Kanuni'nin İspanya'ya karşı takip ettiği siyasi stratejisinin Akdeniz'de iki cephesi mevcuttu. Bir cephede Fransa ile işbirliği yapılırken, bir diğerinde Kuzey Afrika'yı kontrol hareketleri devam ediyordu. Bu suretle Akdeniz'de tam bir üstünlük sağlama ve İspanya'ya müdahaleyi kolaylaştırma amaçlanmıştı. Bu strateji bize gösteriyor ki, Kanuni zamanında Müdeccenleri kurtarmak maksadıyla doğrudan İspanya üzerine bir sefer tertip etmek mümkün değildi. Olsaydı zaten padişah bunu yapabilirdi. Mümkün olmadığını gösteren delil ve işaretleri okumaya başladığımızda görüyoruz ki, öncelikle Ak-

21 Abdurrahman Şeref, s. 162-163; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 398; Braudel, *Akdeniz*, II, 324-325, 344-345.

deniz'deki güç dengeleri böyle bir seferin gerçekleşme şansını büyük ölçüde azaltmaktaydı. Sonra, bu dönemde Cezayir dışında Kuzey Afrika henüz Osmanlılara bağlı değildi. Trablusgarb ancak 1551'de, yani Kanuni'ye gönderilen feryatnâmeden 10 yıl sonra Osmanlı hâkimiyetine katılabilmişti. Son derece büyük stratejik öneme sahip olan Tunus 1535'ten beri İspanyol işgali altındaydı ve ancak 13 Temmuz 1574 tarihinde kesin olarak ele geçirildi ve bu tarihte Osmanlı hâkimiyeti kesin olarak Kuzey Afrika bölgesinde tesis edilebildi.

Gerek Fas idarecileri ve gerekse bölgedeki bazı Müslüman hanedanlar, Kanuni gibi devletin en güçlü döneminin padişahının pek çok dostâne mektup ve girişimlerine rağmen,[22] kendi iktidarlarını düşünerek Osmanlıların bölgeye yerleşmelerinden rahatsız oldukları için İspanyollar ile dost olmayı tercih etmekteydiler.[23] Cezayir merkez alınarak girişilecek bir İspanya saldırısı, özellikle Fas sultanları gibi bölgede Osmanlıya karşı çıkma fırsatı kollayan yerel güçlerin de ayaklanması ve İspanyollar ile birleşerek savaşmaları mümkündü.[24] Bu durumda bırakın Endülüs'e yardım etmeyi, Kuzey Afrika'daki Osmanlı varlığı bile büyük tehlikeye düşerdi. Ayrıca, Doğu ve Orta Akdeniz'deki Cerbe, Malta, Sicilya, Korsika, Mayorka ve Minorka gibi adalar önemli birer deniz üssü olarak doğrudan ya da dolaylı şekilde İspanyolların kontrolünde bulunuyordu. Bu adalara nisbetle İstanbul'un yanıbaşında sayılabilecek Kıbrıs bile henüz Osmanlı hâkimiyetinde değildi. İran cephesi ve Balkanlarda da sorunlar vardı. Yani, Endülüs'e giden bütün yollar açık değildi, iki adımda bir büyük tehlike mevcuttu.

Bir başka önemli husus ise, Osmanlı donanmasının aynı sıralarda sadece Akdeniz'de değil Portekiz saldırılarına karşı

22 Kanuni'nin Fas sultanlarına gönderdiği mektuplar ve onları memnun ederek bölgede barışı tesis etmek maksadıyla yaptığı girişimler konusunda daha fazla bilgi için bkz. Rıdvan, s. 362 vd.

23 Konunun Osmanlı arşivinde bulunan pek çok belgesinden biri için bkz. BOA.- M.D. 52, Hüküm: 718.

24 Chakib, s. 36; Rıdvan, s. 373-374.

Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Denizi'nde de koruma faaliyeti yapmak zorında kalmış olmasıydı. Şimdi, Orta ve Batı Akdeniz'de İspanyol varlığı ile donanmasının bu denli ağırlığı var iken, Portekiz'den kaynaklanan tehlike bertaraf edilmemiş iken, ayrıca Kıbrıs'ta ve diğer Ege-Adriyatik adalarında herhengi bir haçlı ittifakına katılabilecek durumdaki Venedik hâkimiyeti sürerken, hatta Kanuni bile İran seferine çıkmak zorunda kalırken, Osmanlı'nın bütün müştemilatıyla donanmasını İspanya üzerine büyük bir seferle sevk etmesi, kelimenin tam anlamıyla sonucu tahmin edilemeyen bir maceraya atılmaktan başka bir anlam taşımazdı. Neyse ki, devrin idarecileri devleti böyle bir maceraya sokmayacak kadar tecrübe sahibiydiler.

Tamam, Osmanlı devletinin ordusu ve askerî gücü çok büyük hatta muhteşemdir. Çağının dev süper gücüdür. Denizlerde çok hızlı ilerleyebilen yüzlerce savaş gemisi donatabilmekte, karada ise zaten üstünlüğü tartışılmazdır. Osmanlıların en muhteşem çağında Muhteşem Kanuni'nin muhteşem ordusunun nasıl olduğunu anlayabilmek için şu ilginç örneği verelim: Halep'e yerleşmiş bir İngiliz tüccarı olan Anthony Jenkins, 1553 yılında, Kanuni Sultan Süleyman ile muhteşem maiyetinin (ordusunun değil) İran'a giderken Halep'e girişlerini görmüştür: 6 bin Sipahi (hafif zırhlı süvari), 16 bin Yeniçeri, bin tane Acemioğlanı. Bütün bu askerler altın işlemeli elbiseler giyinmiş olarak, altın işlemeli bir kaftan giymiş ve keten ile ipekten muazzam sarığıyla beyaz atına binmiş olan Padişah'a refakat etmektedirler. Ordunun mevcudu 300 binden fazladır ve taşımacılık için 200 binden fazla deve bunları izlemektedir..

Akdeniz'deki savaşı sınırlandıran ve küçülten, dolayısıyla Endülüslülere yapılabilecek büyük yardımı engelleyen de, Balkanlar ve Orta Avrupa'ya doğru oluşturulan benzerleriyle birlikte işte bu tablodur. Ancak, bu muhteşem tablo içindeki bir ayrıntı, bizi bu büyük gücün etkisi konusunda dikkatli olmaya davet etmektedir. Bu sayıca büyük yekûn tutan

mesela 400 bin kişilik bir ordu içinde, savaşçıların sayısı 100 hatta 80 bini geçmemektedir. Aynı şekilde, 200 veya 500 kadırgayı denize indirebilecek güce de sahiptir Osmanlılar. Ancak, bu gemileri donatacak güçleri yeterli değildi. Yani, tayfa olmayınca gemi ve para ne işe yarar? Usta gemiciler ve kürekçiler lazımdır. Bunların yetişmesi de kolay değildir. Barbaroslar döneminde yetişen gemiciler, haddizatında Osmanlıların deniz hâkimiyetini kurmalarını sağlayan ekiptir. Onların ölmelerinden sonra artık onlar gibi iyi gemiciler yetişmemiştir.

Dikkate alınması gereken diğer bir husus ise, İspanya ile Venedik donanmalarının birleşmeleri halinde Osmanlı donanması için oluşturdukları büyük tehlikedir. Ayrıca, Osmanlı'nın Arap eyaletlerinde yani Doğu Akdeniz'in ticaret alanında isyanlar ve karışıklıklar siyasi ve ekonomik güçlükleri artırmaktaydı.[25] Bütün bu engelleyici etkenlerin tam merkezinde ise, merkezde siyasi entrikalara ve isyanlara rağmen devletin korunması ve yaşatılması meselesi söz konusudur. Deniz ve kara gücünü Endülüslülere yardım amacıyla İspanya'ya karşı topyekün seferber edecek bir Osmanlı devleti fırtına, salgın hastalık ve açlık benzeri çıkabilecek çeşitli etkenlerle bu sefer sonunda eğer bu gücünü kaybederse, şüphesiz İstanbul çok büyük bir tehlikeye düşerdi ve Padişah'ın bırakın artık düşmanlarına karşı büyük güç oluşturmasını saltanatını ya da devletini bile kaybedebilirdi. Bunun örnekleri tarihte mevcuttur. Bütün gücünü bir savaşta yitiren bazı hükümdarlar, geriye herşeyini kaybetmiş olarak dönmüş ve hâkimiyeti veya devleti elinden gitmiştir.

Bütün bu mücbir sebeplerin sonucu olarak Osmanlılar, Müdeccenlere yardım amacıyla İspanya üzerine macera türünden doğrudan bir sefer yerine, bir yandan Kuzey Afrika'ya yerleşmek ve diğer yandan Fransa ile işbirliği yapmak suretiyle İspanya'yı sıkıştırmak ve sonuçta Müdeccenler üzerindeki baskıların kaldırılmasını sağlamayı hedeflemişlerdir.[26] Yoksa amaç-

25 Bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 328-329, 441, 444, 467.

ları, Endülüs devletini ihya etmek veya Gırnata'da Osmanlı hâkimiyeti kurmak olmamıştır.

Hayreddin Paşa ve Batılı tarihçilerin Barbaroslular diye andıkları adamlarının İspanya kıyılarına taciz saldırıları, 13 ile 100 arasında değişen sayıda tekneler yani filolarla devam etmiş ve bu akınlarda pek çok Müdeccen Kuzey Afrika'ya taşınmıştır. Yukarıda verilenlere ilaveten birkaç örnek daha verelim. Hayreddin Paşa'nın 1529'da İspanya kıyılarına sevk ettiği 36 gemiden müteşekkil bir filo, yedi sefer yapmış ve 70 bin civarında Müdecceni Cezayir'e nakletmiştir. Bu sırada üzerine sevk edilen İspanyol sahil koruma filosunu da teslim almıştır. Bu olayın son dönem Osmanlı müelliflerinden Ali Rıza Seyfi'nin eserindeki ifadesi, Osmanlıların Endülüslülere karşı ne kadar duyarlı olduklarını gösteren yüzlerce delilden birini teşkil etmektedir:

> "İspanya'da olan Ehl-i İslâm'ın büyük bir kısmı artık zulme dayanamayıp İspanyollara isyan ettiler. Bir taraftan kavga ederken bir taraftan da imdat gelmesi için Hızır Barbaros'a haber gönderdiler. Hızır Bey işi öğrenince bütün kanı başına sıçradı. Mevcut 36 pâre kaliteyi imdada gönderdi. İslamlar zâlimlerle dövüşe dövüşe sahile dökülmüşlerdi. Türkler hemen karaya bin kişilik seçme bir fedayi fırkası attılar. Bunlar, İspanyolları ilk hücumda perişan etti. Reisler, Ehl-i İslâm'ı çoluk çocuğuyla gemilere yüklemeye başladılar. İspanyollar daima saldırıyorlarsa da, o bin Türkün yaptığı etten kaleyi delmek, devirmek mümkün olamıyordu. Bu hal içinde 36 kalite ile Cezayir'e tam 7 sefer ettiler. Türkler, bu sefer de düşmanın elinden 70 bin din kardeşini kurtardılar.[27]

1559 yılı Temmuz ayında Turgut Reis 14 teknesiyle İspanya'nın Niebla kıyılarına büyük bir saldırı gerçekleştirdi. Yaklaşık 2500 Müdecceni gemilerine alarak Mağrib kıyılarına taşıdı. Turgut Reis, Napoli ve Sicilya kıyılarına da düzenli saldırılar düzenlemektedir. Yine aynı denizciler tarafından 1561 yılında Sevilla açıklarına saldırı yapıldı. Haziran 1566'da Malaga'ya

---

26 Bkz. Mehmet Özdemir, a.g.e., aynı yer.

27 Ali Rıza Seyfi, s. 40. Krş. Seyyid Muradî, s. 279, 396; Temîmî, "Risâle min Müslimî Gırnâta ilâ's-Sultan Süleyman..", s. 39; İnan, VI, 386.

saldırmışlar, kıyıda buldukları gemileri şiddetle tahrip etmişler ve iç mahallelere kadar sokulmuş, yağma yapmışlardır. Yine aynı yılda Granada içlerine doğru ilerlemişler ve 4 bin Hıristiyan esir götürmüşlerdir. Gerçi, zaten Cezayir'e fakir Hıristiyanlar kendi istekleriyle gitmektedirler. 1570 yılında yapılan diğer bir harekâtta Palmera'da bulunan Müdeccenler gemilere alındı ve Mağrib'e nakledildi. 1584 yılında Hasan Veneziano liderliğinde Lekant (Alicante) kıyılarına karşı düzenlenen benzer saldırı sonucunda da 2300 kadar Müdeccen yine Kuzey Afrika şehirlerine, özellikle Cezayir'e taşınmıştır. Hıristiyanlara göre XVI. yüzyıl ortalarındaki bu Türk deniz korsanlarının hareketleri cesarette sınır tanımamaktaydı. Çünkü, onlar işlerini eskiden gece yapmaktaydılar ancak, bu zamanlarda güpegündüz çalışmaktadırlar. Korsanlardan başka kimse denizlerde seyretmeye cesaret edememektedir.[28]

Türk denizciler yanında, sürgüne uğramış Müdeccen mücahitler de korsan saldırı hareketlerine iştirak etmişlerdir. Bunların İspanya kıyılarına kendi başlarına yaptıkları saldırılar da söz konusudur. Fakat, sadece Türk denizcilerin 1528-1584 yılları arasında İspanya hedeflerine-kıyılarına karşı gerçekleştirdikleri ciddi saldırı hareketlerinin sayısı 33 olarak tahmin edilmektedir.[29] 1556 yılında Türk birliklerinin desteğiyle Bicâye'nin fethedilmesi sonucu, İspanya'dan Müdeccenler için kaçış yolu biraz kolay hale gelmiştir ve Cezayirliler bu yıl içinde Sevilla önlerine kadar büyük korku salarak ilerlemişlerdir.[30] Dolayısıyla, bu akıncıların işi de biraz kolaylaştı diyebiliriz.

Ünlü İspanyol edebiyatçısı Cervantes, Türk denizcilerin İspanya kıyılarına yaptıkları akınlara eserlerinde yer vermektedir. Hatta, kendisi de bu saldırı hareketlerinden birinin kurbanlarından olmuştur. Daha önce İnebahtı savaşına katıldığı

---

28 Lea, s. 165; Braudel, *Akdeniz*, II, 267-269; Chakib, s. 101; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 397.

29 İnan, VI, 388.

30 Seyyid Muradî, s. 71-72; Hammâdî, s. 137.

ve sol kolunu yitirdiği bilinen Cervantes, İnebahtı'dan 4 yıl sonra yine Türkler ile karşılaşmıştır. 1575 yılında gerçekleşen bir Türk akını sırasında Arnavut Mami'ye esir düşmüş, Cezayir'e götürülmüş, orada Hasan Paşa'nın yanında 5 yıl kadar esaret hayatı yaşadıktan sonra fidyesi ödenerek 1580'de özgür kalmış ve ülkesine dönmüştür.[31] Türk denizcilerden başka, Hıristiyan korsanların Akdeniz'deki hareketlerinde de Müdeccenler ve Yahudiler söz konusu veya yağma eşyası durumuna düşmüşlerdir. Mesela, 1575'te bir Fransız çektirisi Trablusgarp'tan, İskenderiye'ye gidecek olan her yaştan Müdeccen ve Yahudi yolcuları almıştır. Çektirinin kaptanı, yolcuları ve yüklerini onların istedikleri yere değil Napoli'ye götürmüş ve orada herşeyi satmıştır.[32]

XVI. yüzyılın ortalarında Türk denizcilerin akınları yoğunlaşmıştır. Aslında bu, içinde taşıdığı paradoks bakımından ilginç bir durumdur. Çünkü, o çağda İspanya neredeyse denizlerin hâkimi durumundadır. Donanması çok büyük ve güçlüdür. Batı Akdeniz'den Atlantik Okyanusu'na, oradan da Batı Hint Adaları'na ve Kuzey Denizi'ne kadar bütün denizlerde adalara ve hatta Amerika kıtasına bile bir dönem sahip olabilmiştir. Ancak, buna rağmen kendisi karşısında bir avuç gâzi-mücahit denizcilerin saldırılarına engel olamıyordu. Elbette, bu gelişmenin ana ekseninde Endülüslü Müslümanların Mağribli Müslümanlar ve Osmanlılar ile olan sürekli bağlantıları, bir etken olarak yer almaktadır. Endülüslüler, kendilerine karşı İspanyollarca uygulanan her baskı döneminde bu irtibatı yeniden kurarak destek aramışlar ve isyana kalkışmışlardır. Aslında İspanya, Müslümanların saldırılarına karşı kendi sahillerini koruyabilecek güce sahipti. Ancak, ordu ve donanmanın başka gâilelerle uğraşması, kıyıların korumasız kalmasına neden oluyordu. Sadece kısmî başarı diyebileceğimiz şekilde İspanyollar, bazen bu tür saldırı yapan korsan grupları, me-

31 İlter, s. 159; Lea, 363.
32 Braudel, *Akdeniz*, II, 254.

sela 1567 yılında olduğu gibi, kendi sahilleri yakınlarından temizleyebilmişlerdir.

Bazı kereler, saldırı haberi alındığında asker sevk edildiği de olmuştur. Kıyı eyaletleriyle merkez yönetimi arasında, kıyıların güvenliğinin sağlanması konusunda yazışmalar da yapılıyordu. Mesela, 1547 yılında Katalonya Milli Meclisi, Mağribli korsanların Katalan sahillerine karşı gerçekleştirdikleri saldırılarından ve verdikleri zarardan şikâyet ederek, merkezden Kastilya donanmasının özellikle kış aylarında eyalete sevk edilmesini istiyordu. Ancak, bu konuda kral önemli bir şey yapamamış, sadece vaatler vermekle yetinmiştir.[33]

İspanya krallarının Cezayirli Türk denizciler ile ilişkilerini göstermesi bakımından önemli bulduğumuz bir metni burada vermek uygun olacaktır sanıyoruz. Hayreddin Paşa'nın Hatıraları'nı toplayan Seyyid Murâdî'nin eserinde, İspanya kralı V. Karlos ile Kara Hasan Reis arasında geçen mektup teatisinden örnek verilmektedir. İşte o mektuplaşmalardan birinden bazı örnek satırlar..

"Ben ki İspanya kralından, sen Cezayir kuvarnadoru Kara Hasan Ağa'ya, ..

"İmdi, benden gözünü pek açasın.. Cezayir'i almadan ardıma bakacak değilim. Askerim çok, zâhirem çok, malım dahî çokdur. Asla bir şeyden elemim yoktur. İşte bunlar sana malum olsun, ona göre benden kork!.."

Kara Hasan Ağa'nın krala cevaben yazdığı mektubundan bazı satırlar da şöyledir..

> *"Ey ebedi mel'ûn ve sermedî lımzır İspanya kralı* sensin ki, nâmen geldi. İmdi, ün ile laf ile ben adama Cezayir'i vermem ve senin gibi kelpten dahî pervâm yoktur, elinden geleni ardına koma! Eğer sen üstün kuvvetinle mağrurlanırsan, ben dahî kâinâtı yoktan var eden Allâhu Azîmüşşân'a güvenirim. Hem bilesin ki, az asker ile çok askeri bozmak, gizlileri ve sırları bilen Cenâb-ı Hak Hazretleri'nin ezelî âdetidir. *Kâfirler ile karşılaşıp cenk ü cidâl ve harb ü kıtâl eylemek İslâm'ın şerefi ve iftihârıdır ve Allalı katında yüce derecelere erişilmesine sebeptir.*

33 Lea, s. 166; Braudel, *Akdeniz*, II, 457.

> "Senin gibi nice benlik davası sürmüş mel'ûnlar Cezayir'i almak kasdıyla gelip Hakk'ın yardımıyla mağlup ve münhezim olarak pişman ve perişan bir halde yüzleri karasıyla ardlarına bakarak yıkılıp gitmişlerdir. Hazret-i Kibriyâ'dan umarım ki, inşallah sen onlardan beter olursun.. Sen bildiğinden kalma!"[34]

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i kontrolü, bir grup denizcinin Ege Denizi'ni terk edip Tunus kıyısından uzak bir adaya yerleşmeye karar vermeleriyle başlamıştır. İstanbul tarafından ne planlanan ve ne de daha önce öngörülen bu hareket, Akdeniz'in düşman tarafından kontrol edilmesini engellemek için İspanyolların ve Osmanlıların mümkün olan tüm araçlarla savaşacakları bir mücadele döneminin başlangıcını teşkil eder. Kanuni'nin padişahlığı döneminde İstanbul'un hedeflerinden pek çoğuna ulaşılır ve İspanyollar kendi yerlerine sıkıştırılır. Bu kazanım, Osmanlıların uzun süre Akdeniz'in tek hakimi olmalarını sağlarken, aynı zamanda İspanya ve genel olarak Hıristiyan tarafın yeniden silahlanmasına yol açar. Fransa ile ittifak sayesinde Kanuni, devletinin sınırlarını genişletmesini ve düşmanlarına karşı topraklarını savunmasını sağlayan ek bir güvence unsuru oluşturmuştur. Nihaî sonuç ise, denizde Hırsitiyanlığa karşı üstünlüğe ulaşma olmuştur.

Endülüslüler açısından ise, değişen fazla bir şey yoktur. Osmanlıların en güçlü oldukları bu dönemde, Osmanlıların özellikle Akdeniz'de kazandıkları her başarı, İspanya'daki Müdeccenleri ümitlendiriyor sonuçta onları, kurtuluşlarının ancak Osmanlılar sayesinde mümkün olacağına inanmaya sevk ediyordu. Endülüslüler bu güçten yararlanabilmek için çaba sarf etmişler, Osmanlılar ile ve daha çok denizciler ile sürekli irtibat halinde olmuşlardır.[35] Fakat, gerek Doğu ve gerekse Batı sınırındaki problemler Osmanlı Devleti'ni Endülüslülere destek maksadıyla Batı Akdeniz'e gelerek İspanya'ya çıkarma yapacak büyük bir deniz seferi düzenlemekten alıkoymuştur. Aslında, Kanuni devletin doğal yayılma alanı

---

34 Seyyid Murâdî, s. 372-373.

35 Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 114. Daha fazla bilgi için bkz. Rıdvan, s. 275 vd.

sayılan Batı yönünde ilerleme uğrunda elinden geleni yapmış, onlarca sefere çıkmıştır. Çünkü, Osmanlı için asıl tehlikeli ve korunması gereken bölge, Avrupa topraklarıydı. Bize göre, Balkanlar'dan Avrupa istikametinde askerî ve diplomatik ilişkileri yoğunlaştırmakla Kanuni, öncelikli amaç olarak kendi topraklarını güvence altına alıyor fakat, bu arada Batı Akdeniz-Avrupa ekseninde yoğunlaşan faaliyetlerinin etkisiyle, Endülüs Devletini ihya etmeyi amaçladığı söylenemezse de, en azından Endülüs Müslümanlarının İspanyollarca rahat bırakılacağını ve baskı olmadan yaşayabileceklerini düşünüyordu. Nitekim, İspanya'yı Akdeniz'de, Fransa ve İngiltere vasıtasıyla da Kara Avrupa'sında zor duruma sokması, ayrıca Avrupa içlerine doğru sağlam adımlarla ilerleme kararlılığını sergileyen Viyana Kuşatması (1526) ve Alaman Seferi (1532) ile, Rodos ve Malta seferleri, onun bu düşüncede olduğuna işaret eden somut gelişmelerdir.

Endülüslüler, Kanuni'nin özellikle Akdeniz'deki faaliyetlerini heyecanla takip etmişlerdir. Mesela, 1565 yılında İspanya'daki bazı Müslümanlar Türkler ile haberleştikleri gerekçesiyle tutuklanmıştır. Yine, Kanuni'nin Malta Kuşatması esnasında İspanya'da çıkan bir şâyia, İspanyolları büyük korkuya sevk etmiştir. Şâyia şudur: İspanya Müslümanlarından 30 bin kişi, gizlice askerî hazırlıklarını yapmışlar ve Osmanlıların Malta Kuşatması sırasında onlarla birleşerek İspanya'ya saldıracaklar. Gerçekleşme ihtimali düşük de olsa, bu tür haberler İspanyol idareciler üzerinde her zaman ürkütücü tesir yapmış olmalıdır. Çünkü, onların düşmanları arasında sadece Osmanlılar veya Endülüslüler değil, aynı zamanda Navar (Basklılar), Fransa ve İngiltere gibi diğer Avrupa devletleri de vardı. Ayrıca, Amerika kıtası ve okyanuslardaki müstemlekeler de ayrı birer dert kaynağıydı İspanya için. Yani, İspanya'nın içte ve dışta uğraşması gereken pek çok gâilesi vardı. Dolayısıyla, Endülüs Müslümanlarının Osmanlılar ile ilişki kurmaları ve Osmanlı Devleti'nden güç alan Türk denizcilerden destek görmeleri, İspanya açısından öyle küçümsenecek bir durum değildir.

Osmanlı gücünün İspanya-Papalık veya Hıristiyanlar tarafında meydana getirdiği korku, Endülüslülere uygulanan Hıristiyan politikalarında bir yavaşlatma veya ağırdan alma etkisi yapmıştır. Nitekim, büyük isyanı bastırmakla "Muzaffer fakat huzura kavuşamamış olan Hıristiyan İspanya, bir Türk müdahalesi korkusu içinde yaşamaktadır ve zaten böyle bir tasarı İstanbul'da söz konusu edilmiştir. Hıristiyan İspanya her zaman, 1568'den çok önceleri ve ondan çok sonraları, İslâmiyet'in tehdidini olduğundan fazla görmüştür."[36] Sonuçta bu etki, Endülüslülerin sürgün edilmesi veya kendiliklerinden göç etmelerinde bir gecikmeyi getirmiştir diyebiliriz. herşeye rağmen, az da olsa Kanuni döneminde de Yahudi ve Müdeccen göçü sürmüştür. II. Murat ve özellikle II. Bayezit dönemlerinde Osmanlıların gayrimüslimlere karşı sergiledikleri hoşgörü artık bütün dünyada iyice bilinir hale gelmişti. Bu yüzden Avrupa'nın hemen her yanında baskıya maruz kalan Yahudiler, göç etmek için Osmanlı ülkesini seçmişlerdir.

36 Braudel, *Akdeniz*, II, 164; Rıdvan, s. 339 vd. Kanuni Dönemi Osmanlı tarihi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, TTK, Ankara 1991.

B.

II. Selim Dönemi (1566-1574)

Kanuni'nin son zamanlarında göreve getirdiği Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın da etkisiyle devlet, dış dünyaya karşı büyük bir dünya gücü olmayı sürdürmekteydi.[1] Ancak, bu dönemde 1571 yılında yaşanan İnebahtı yenilgisi, bu tarihe kadar süren Osmanlıların yenilmezlik efsanesinin yıkılmasına ve bunun psikolojik etkisiyle de Hıristiyanların Türk korkusundan sıyrılmaya başlamalarına neden olmuştur. İnebahtı'dan sonra, İspanya Papa'nın ısrarlarına rağmen 1580'de Türkler ile mücadeleyi bırakarak Akdeniz'den uzaklaşma politikası benimsemeye başlamıştır. Çünkü, coğrafi keşifler sonrası artık ortaya çıkan farklı devlet güçlerinin başka alanlardaki faaliyetleri sebebiyle Akdeniz âdeta nötr veya ölü bir deniz konumuna düşmeye başlamıştır. Dünya egemenlik savaşı artık Atlantik Okyanusu'na kaymıştı. Akdeniz yalnızca XVI. yüzyıl boyunca İspanya ve Osmanlı'nın başını çektiği büyük mücadeleye ev sahipliği yapmıştır. İnebahtı'dan sonra Osmanlılar Akdeniz'de hemen hiçbir ciddi rakiple karşılaşmamıştır. Donanma gücünün halen

1 Sokulu Mehmet Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Radovan Samarcic, *Sokollu Mehmed Paşa*, çev. Meral Gaspıralı, Sabah Kitapları, İstanbul 1995.

yerinde olduğunu kabul etsek bile, imkanı olduğu halde dünya egemenlik mücadelesinde yer almamış ve İnebahtı benzeri uluslar arası kapsamda büyük deniz savaşlarına bir daha katılmamıştır.[2]

Bunun bir diğer nedeni de, İnebahtı'dan sonra "Roma merkezli Katolik Hıristiyan güçlerin Haçlı ruhu"nun artık kararmaya başlamış olmasıdır. Çünkü, 1550'lerden itibaren Reformasyona karşı Katolik tepkisinin yükselmesi, ideolojik cephede bir kaymayı beraberinde getirmiştir. Yani, Akdeniz Hıristiyanlığı adına Roma siyaseti Protestan Kuzey ile mücadele etmek üzere, Türk-İspanyol barış müzakereleri nedeniyle ortamın da uygun olmasıyla, İslam ile savaşı pasifleştirmiş ve dinsel ihtirasın yönünü kuzeye çevirmiştir. Ancak, 1600'lerden sonra, Protestan savaşlarının yavaşlaması ve Hıristiyan Avrupa'nın yavaş yavaş barışa geri dönmesiyle Haçlı fikri yeniden güç kazanmıştır ve 1593 Türk-Alman veya Osmanlı-Avusturya savaşı vesilesiyle Fransa'da olduğu gibi, bizzat Akdeniz kıyılarında taraftar bulmuştur.

Aslında, Osmanlı ve İspanya için herşey Cebelitârık Boğazı'ndan veya Hollanda kanallarından Suriye veya Türkistan'a kadar uzanan bir savaş tarihine bağlı olmaktadır. Bu tarihin tek bir ritmi vardır ve değişimleri elektrik olarak aynıdır. Hıristiyanlar ve Müslümanlar, gereken zamanda Haçlı Seferi ve Cihad inancıyla karşı karşıya gelmektedirler, sonra kendi iç çatışmalarına yönelmek üzere birbirlerine arkalarını dönmektedirler. Yani, iki tarafta da benzeşen fazlar, eşzamanlı konjonktürlerin olduğunu ilham etmektedirler. Hıristiyan kavgadan bıkmakta ve Akdeniz'e surat asmaktadır, ama Türk de aynı şeyi yapmaktadır. Osmanlı, aynı anda hem Macar sınırıyla veya iç denizlerindeki deniz savaşıyla ilgilenmekte; hem de Kızıldeniz, Hind ve Volga'yı da gözardı etmemektedir. Türk'ün ağırlık merkezi ve eyleminin güç hatları,

2 Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, s. 118; Braudel, *Akdeniz*, II, 503.

dönemlere göre bir "dünya" savaşının dönüşümleriyle bağlantılı olarak yer değiştirmektedir.[3]

Bu dönemde İspanya'nın başında II. Filip bulunmaktaydı. Kendisi, babasından devraldığı dev imparatorluğun iflas eden siyasi-iktisadi ahvalini ıslah etmekle meşguldü. Ancak, problemler çok fazlaydı ve üstesinden gelebilecek gibi de gözükmüyordu. Önce Hollanda'da Protestan isyanı baş gösterdi (1568). İsyanı bastırmak için Engizisyon desteğiyle bir ordu sevk eden Filip, daha bu isyan bitmeden aynı senede Gırnata bölgesinde patlak veren Müdeccenlerin isyanıyla karşı karşıya kaldı. Sonuçta o, güç de olsa hem Hollanda'dakini ve hem de haçlı zihniyetiyle karşı koyduğu Gırnata'dakini bastırabildi. İşleri yavaş yavaş toparlıyor gibi görünüyordu. Osmanlılara karşı mücadelesinde Venedik ve Papalık ile anlaşmaya vardı. 1571'de ise İnebahtı'da, kalıcı bir netice elde edemese de, Osmanlı donanmasını yenmeyi başardı. Ancak, Avrupa ve Akdeniz-Kuzey Afrika cephelerini ilgilendiren ve Filip'in başarısı gibi görünen bu gelişmeler, sonuçta hemen hiçbir dengeyi değiştiremedi. Yani, Protestan hareketi Avrupa'da yayılmaya, Osmanlılar da Akdeniz-Kuzey Afrika bölgesinde ilerlemeye ve kalıcı şekilde yerleşmeye devam ettiler. Amerika kıtasındaki problemler de bir yandan Filip'in başını ağrıtıyordu. Ayrıca, Filip'in Hollanda, Gırnata ve Akdeniz'de giriştiği savaşlar, kalıcı bir netice doğurmadığı gibi, ekonominin iflasına ve imparatorluğun zayıflamasına sebep olmuştur.[4]

II. Selim devri, Osmanlılar ile Endülüslüler arasındaki ilişkilerin en yoğun yaşandığı bir dönemdir. Endülüslüler, 1568 yılında İspanya yönetimine karşı başlattıkları isyan hareketi öncesi-esnası ve sonrasında, padişaha mektuplar göndermişlerdir. Bunlardan birisini hareketin lideri Muhammed b. Ümeyye'nin kardeşi Abdullah İstanbul'a getirmiştir. Bazı araştırmacılara göre, İstanbul'daki Osmanlı Sultanı'ndan bu kez de yar-

3 Braudel, *Akdeniz*, II, 221-222.
4 Hess, s. 19 vd.

dım çıkmamıştır.[5] Ancak, diğer bazılarına göre ise, Osmanlı Padişahı o zaman ancak denizlerdeki yarı bağımsız mücahitleri vasıtasıyla kısmî destek sağlayabilirdi ki, öyle de olmuştur. Bu isyan için yapılan hazırlıklardan İstanbul'un haberinin olup olmadığı, henüz aydınlatılamamış bir husustur. Ancak, biz biliyoruz ki, Barbaros'tan itibaren Endülüslüler ile sürekli irtibat halinde olan denizcilerin liderleri, büyük ihtimalle bu hareketten haberdar ve bir şekilde müdahil olmuşlardır. Nitekim, Engizisyon kayıtlarında İstanbul adına Cezayir'i idare etmekte olan Kılıç Ali Paşa'nın[6], isyanın gerek hazırlanması gerekse başlatılmasında rolü olduğu belirtilmektedir. 1567 yılında İspanyollarca yakalanarak Belensiye Engizisyon mahkemesinde yargılanırken konuşturulan Geronimo Roldan adlı Müdeccenin verdiği ifade, bu tespiti doğrulayan onlarca örnekten yalnızca biridir. Roldan ifadesinde, Cezayir hâkiminin (Türk lider) elçileriyle İspanya'ya mektup gönderdiğini, mektubunda Endülüslüleri ayaklanmaya teşvik ettiğini, ayaklanmanın planı ve silahlanma yöntemini de verdiğini söylemiştir.[7]

İspanya'nın kalbinden İstanbul'a kadar kesintisiz bir haber zinciri çalışmaktadır. Yorulmaz yürüyüşçü olan kaçak

---

5 İnan, VI, 368.

6 Cezayir Beylerbeyli'ğine atanması, 14 Safer 976/18 Ağustos 1568 tarihinde olmuştur. Paşa, Cezayir'in en dikkate değer beylerindendir. Kalabre'de doğmuş, Hayreddin Paşa'nın İtalya kıyılarına yaptığı akınlardan birinde genç yaşta esir düşmüş ve ganimet hissesi olarak Ali Ahmet Reis'in eline geçmişti (1524-1528). Vücudundaki sakatlık nedeniyle arkadaşları onunla alay ediyor ve onu El Fartas (Teigneux) lakabıyla anıyorlardı. Çocukluğundan beri denize alışkındı. Müslümanlığı kabul etmesinden sonra Uluç veya Kılıç Ali adını aldı. Yükselişi pek çabuk oldu. Önce Ali Ahmet Reis'in gemisine baş tayfa oldu. Ganimet hissesi çoğalıp kâfî para biriktirince bir gemi aldı ve kendi hesabına korsanlığa başladı. Etkili vurgunlarla zenginleşti, birkaç yıl içinde Cezayir'in önde gelenlerinden ve Hasan Paşa'nın en sâdık kaptanlarından biri oldu. Hasan Paşa onu Tilemsen Beyliği'ne atadı. İspanyollara karşı pek çok saldırıya kumanda etti. Cerbe ve Malta savaşlarındaki cesur tavırları savaşın seyrinde etkili oldu. Turgut Bey'in şehâdetinden sonra Trablusgarb Beylerbeyi, bundan iki yıl sonra da Cezayir Beylerbeyi tayin edildi. Bkz. İlter, s. 144-145; Rıdvan, s. 393.

7 Kâtip Çelebi, I, 61-62; Hess, s. 5, 12 vd.; Lea, s. 169; Braudel, *Akdeniz*, II, 164, 470; Rıdvan, s.462 vd.; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 92 vd. 1568'de başlayan ve 1570'e kadar süren büyük isyan yıllarında cereyan eden olayların ayrıntıları için bkz. Bıştâvî, s. 131 vd.

veya gezgin Müdeccenlerin taşıdıkları haberler bu zincirin dışındadır. Müdeccenlerin Kuzey Afrika'da olduğu gibi İstanbul'da da adamları bulunmaktadır. Müdeccenler tarafından İstanbul'a gönderilen mektuplar henüz bulunabilmiş değildir.[8] Buna karşın, II. Selim'in bu mektuplara cevaben göndermiş olduğu iki ferman bugün elimizde mevcuttur. Bunlardan 16 Nisan 1569 (10 Zilkade 977) tarihli olanı, büyük Endülüs isyanı esnasında gönderileni tam metin olarak aşağıdadır:

"Endülüs ahâlîsine hüküm ki,

"Südde-i saâdet-destgâhıma arzuhal gönderüp küffâr-ı haksâr-ı dalâlet-i şiâr mel'ametleri göze alup ve Arabî tekellüm etmeyi yasak idüp ve hatunlarunuza Şer'-i Şerîf'e muhâlif bazı teklif eyleyüp zulüm ü teaddîlerinin nihayeti olmaduğun ve halen yirmi bin mikdarı adam olup lâkin silahsuz yüzbin nefer mukarrerdir. Cezayir'den bir mikdar silah gelmekle kuvvet-i kalb hâsıl olup küffâr-ı bedgîrdâra hayli inkisar verildiğin bildirmişsiz.

"Elhamdülillah, Ehl-i İslâm daima küffâr-ı dalâlet-âsâr üzerine gâlib ve mansûr olmakdan hâlî olmaya, öyle olsa arzuhalinizde dahî her ne ki tahrîr u takrîr olunmuş ise mufassalen pâye-i serîr-i saâdet-mes'arime arzolunup *cümle ahvâlinize ilm-i şerîf-i âlemşümûl-i pâdişâhânem muhît u şâmil olmağla daima enzâr-ı ferhunde-âsârım ol cânibe münhedif ve müteattifdir. Lâkin* şimdiki halde memâlik-i mahrûsem kurbunda vâki' olup ecdâd-ı izâmım enârallahu berâhinehüm zamanlarından beri ahd ü emân üzre olan Kıbrıs nâm cezîrenin keferesi nakz-i ahd idüp derya yüzünde hulûs-i niyet ve safâ-i tûbet ile tavâf-ı Beytullahilharâm ve ziyaret-i Türbe-i Hazret-i Seyyidülenâm aleyhi efdalü's-salavât ve's-selâma teveccüh eden Ehl-i İslâma ve sâir tüccar tâifesine küllî teaddîleri olmağla isyan u tuğyanları mukarrer olmağın, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın uluvv-i inâyetine tevekkül ve i'timâd ve Mefhar-i mevcûdâtın salavâtüllâhi aleyhi ve selâm'ın mu'cizât-ı kesîretü'l-berekâtına tevessül ve istinâd eyleyüp ve sâir Sahâbe-i Güzîn rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaînin ervâh-ı bîzirgûlarından istimdâd olunup evvel bahâr-ı huceste-âsârda cezîre-i mezbûrenin feth u teshîri hususuna niyet ve ehemmiyeti pâdişâhânem mukarrer olmuşdur.

"Hak Celle ve Alâ Hazretleri dergâhından istid'â olunur ki, cezîre-i mezbûre suhûletle feth u teshîr olunmağla kabza-i tasar-

8 Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 400; Braudel, *Akdeniz*, II, 470.

rufuma müyesser olup, mukaddemâ olduğu gibi Ehl-i İslâm ile memlû' kılınup şeâir-i Şer'-i Şerîf icrâ olunmağla züvvâr u tüccâr u sâir Ehl-i İslâm emîn ü sâlim varup gelüp devâm-ı devlet ve sebât-ı mecd ü rif'atim ed'iyesine iştiğalde olalar. Husûs-u mezbûr, minvâl-i mezkûr üzre olmağın izhâr olunan merâkib-i kevâkib-i şümâr cezîre-i mezbûreye asâkir-i nusret-âsâr geçirmeğiçün bir mikdar te'hîr görünmeğin, inşâallâhü Teâlâ ol mühim inâyet-i Hakla bertaraf oldukda *donanma-i Humâyun-ı zafermakrûnum ol cânibe sevk olunmak niyet olunup, hâlen ol cânibe hâzır ve nâzır olup, eğer asâkir-i zafer-rehber gönderilmektedir ve eğer silah ve sâir yarak verilmektedir, küllî muâvenet ü muzâheret eylesün deyu Cezayir Beylerbeyisine müekked emr ü fermânım gönderilmişdir. İnşâallâh, müşârun ileyh Beylerbeyi dahî bu bâbda size emr-i şerîfim üzre her vechile muâvenet ü muzâheret ider.*

"Siz dahî, cibilletinizde mezkûr olan âsâr-ı himmet-i İslâm mûcebince gayret-i dîn-i mübîni elden komayup küffâr-ı mezellet-i âsâr ile cenk ü cidâl ü harb ü kıtâl ü envâ-i ikdâm ü esnâf-ı ihtimâmınız zuhûra getüresüz ve ol tarafda asâkir-i zafer-rehberimde feth u nusret müyesser olmağiçün ulemâ vü sulehâ ve sâir Ehl-i İslâma leylen ve nehâran hayr duâdan hâlî olmayup ve dâimâ ol cânibin ahvâl ü evzâ'ın i'lâm itmekten hâlî olmayasız.

Halil Çavuş'a verildi"[9]

Yukarıdaki fermanla aynı tarihi ve benzer içeriği taşıyan bir diğer fermanı II. Selim, Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya göndermiştir. Bu fermanın tam metni de aşağıdadır:

"Cezayir-i Garb Beylerbeyi Ali Paşa'ya hüküm ki,

"Dergâh-ı Muallâma mektup gönderüp vilâyet tamam mertebe emn ü emân üzre olup ve ta'mîrâta muhtac olan yerler ta'mîr olunup şimdiki halde reâyâ ve berâyâsı âsûdehâl olup ve levendân tâifesi azîm hamiyetler idüp mütegallib İspanya laînînin vilâyetlerin nehb ü gâret eyleyüp memleketlerin alup galebe itmişdür. Bu taraftan dahi *Endülüs Ehl-i İslâmı baş kaldıralıdan beru küffâr-ı haksârın başları kayası olup halleri perîşan olmuşdur. Mukaddemâ küllî dernek idüp Endülüs halkı, üzerine hücum idüp inâyet-i Hak ile gâlib olmuşdur. Bu cânibden asker ve yarak gönderülüp muâvenet olunmuşdur.*

"Mütegallib küffâr-ı haksâr vilâyetleri gâret olmakdan hâlî değildir deyu bildirmişsün ve dahî her ne ki demişsen alâ sebîlittafsîl pâye-i serîrime i'lâmı arz olunup cümlesine ilm-i şerîfim

9 BOA.- M.D. 9, Hüküm: 221 veya 231.

muhît ve şâmil olmuşdur. *Bundan akdem ol cânibe donanma-yı humâyunum gönderülüp Ehâlî-i İslâma her vechile muâvenet ü muzâheret olunmak niyet-i humâyunum olmuşdur.*

"Lâkin, memâlik-i mahrûsem kurbunda vâki' olan Kıbrıs cezîresinin keferesi nakz-i ahd idüp derya-yı humâyunda hulûs-i niyet ve safâ-yı tûbet ile tavâf-ı Beytüllharam ve ziyaret-i Türbe-i Hazret-i Seyyidülenâm aleyhi efdalü's-salavât ve's-selâma tevcîh iden Ehl-İslâma ve sâir tüccar tâifesine küllî teaddileri olmağla isyân ü tuğyânları mukarrer olmağın, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın uluvv-i inâyetine tevekkül ve Server-i kâinât ve Mefhar-i mevcûdât salavâtüllâhi aleyhi ve's-selâmın mu'cizât-ı kesîrü'l-berekâtına tevessül-i dânend eyleyüp ve sâir Sahâbe-i Güzîn rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaînin ervâh-ı bîzirgüldelerinden istimdâd olunup evvel bahâr-ı huceste-âsârda cezîre-i mezbûrenin feth u teshîri hususuna niyet ve ehemmiyet-i pâdişâhânem mukarrer olmuşdur.

"Hak Celle ve Alâ Hazretlerinden me'mûldür ki, cezîre-i mezbûre suhûletle feth u teshîr olunup kabza-i tasarrufumuza müyesser olmağla, mukaddemâ olduğu gibi Ehl-i İslâm ile memlû' kılınup şeâir-i Şer'-i Şerîf icrâ olunmağla züvvâr ü tüccâr ü sâir Ehl-i İslâm emîn ü sâlim varup gelüp devâm-ı devlet ve sebât-ı mecd ü rif'atim ed'iyesine iştiğalde olalar. Öyle olsa husûs-u mezbûr, minvâl-i mezkûr üzre olmağla hâl-i evvel cânibe asker gönderilmek üzre te'hîr olunup, lâkin senin tarafından eğer asker göndermek eyidir ve eğer yarak vermek eyidir mümkün olduğu üzre muâvenet ü muzâheret itmek emredüp buyurdum ki, vardıkda bu babda erkân-ı vechile mukayyed olup zikrolunan Ehl-i İslâma her ne vechile müyesser ise muâvenet ü muzâheret idüp, ammâ küffâr-ı haksâr tarafından dahî gaflet câiz değildür. Basîret üzre olup dîn babında ve sâir devlet-i ebed-peyvend-i hüsrevâneme müteallik olan hususlarda envâ-i ikdâm ve esnâf-ı ihtimâmın zuhura getürüp ve ol cânibin ahvâl ü evzâ'ın i'lâm idmeden hâlî olmayasın.

Cezayirli Halil Çavuş'a verildi"[10]

Bu mektuplaşmalar sayesinde, zaten başlangıcından beri bir şekilde Gırnata isyanına müdahil olduğu anlaşılan Kılıç Ali Paşa, padişahın emri istikametinde asker, silah ve mühimmattan oluşan yardımı Müdeccenlere göndermiştir. Bu yardımı belgeleyen pek çok delil bulunmaktadır. Mesela, Gırnata isyanı esnasında hayatta olan İspanyol tarihçi Mati-

10 BOA.- M.D. 9, Hüküm: 204.

as Escudero (ö. 1599), Cezayir'den Müdeccenlere yardımın devam ettiğini, bu çerçevede 40 geminin İspanya'ya gönderildiğini kaydetmektedir. Bir başka tarihî rivayete göre, Kılıç Ali Paşa padişahın fermanının ardından önce 6 gemi dolusu silah ve mühimmat sevk etmiştir. Ardından asker yüklü 32 gemi daha göndermiş ancak, bu gemiler şiddetli rüzgar nedeniyle Elmeriye önlerinde dağılmıştır. Neticede, Paşa'nın gönderdiği bu yardımların çoğu fırtına nedeniyle Müdeccenlere ulaşamamıştır. Bir yıl sonra yine Cezayir'den bu kez askeri eğitim verecek 100 subay ile 4 bin tüfek ve mühimmat sevk edilmiştir. Zamanın İstanbul'da görev yapan Fransız elçisi Fourquevaux da, Catherine de Medicis'e gönderdiği 6 Ocak 1569 tarihli mektubunda paşanın gönderdiği yardımlara değinmekte ve isyanın lideri Muhammed b. Ümeyye'nin yanında 4-5 yüz civarında Türk'ün bulunduğu bilgisini vermektedir. İşin olumlu yanı böyle ve önemli olmakla birlikte, bir de olumsuz yanı vardır. Cezayir'den gönderilen Osmanlı yardımlarının büyük kısmının Müdeccenlere ulaşmaması büyük bir talihsizlik olmuştur. Buna ilaveten, isyan mahalline gönderilen Hüseyin adlı Yeniçeri ağasının sebep olduğu olumsuzluklar da söz konusudur. Hüseyin ağa, Müdeccenleri eğitmek yerine, "donanmanın gönderilmesi için gereklidir" diyerek mal toplamış, isyancılar arasında ikilik çıkarmış veya var olan ihtilafı derinleştirerek isyanın lideri Muhammed b. Ümeyye'nin öldürülmesine neden olmuş ve tabi ki bu gelişmeler de isyanın zayıflayarak başarısızlığına yol açmıştır.[11]

Müdeccenler, işte bu iki olumsuz gelişmeyi haber vermek ve yardım gönderilmesini temin etmek maksadıyla yeniden İstanbul'a müracaat ettiler. Çünkü, gerçekte onları ayakta tutan bir Türk müdahalesi umuduydu. Onlara yanıt olarak II. Selim, 3 Safer 979/27 Haziran 1571 tarihinde Müdeccenlere hitaben aşağıda tam metni bulunan fermanı çıkardı..

---

11 Uzunçarşılı, II, 201; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 400-401; Rıdvan, s. 394-402.

"Müdeccel a'yânına hüküm ki,

"Südde-i saâdetime mektup gönderüp, verilen silah vâsıl olmak müyesser olmayup ve Hüseyin Merbut demekle ma'rûf kimesne tevâbi'i ile cem'iyyet eyleyüp Mehmed beyi katleyleyüp mâl ü menâlin gâret eyledüğin ve me'kûlâttan nesne bulunmayup zahîre babında muzâyaka olduğu ve mezkur Hüseyin, donanma getüreyin deyu mübâlağa mal cem eyleyüp nâ-bedîd olduğu ve ol cânibe küffârın istîlâ ü galebesi olup muâvenet eylemek lâzım olduğun i'lâm eylemişsüz, ol bâbda her ne demişsen mufassalen ma'lûm-u şerîfim olmuşdur.

"İmdi, ol cânibe enzâr-ı inâyet-âsârım dirîğ olmayup donanma-yı humâyunum göndermek melhûz-ı şerîfimdir. Ammâ, bu sene-i mübârekede Venediklü Diyân melâ'înin donanmaları deryaya çıkup memâlik-i mahrûsaya bir zarar erişdirmek olduğundan gayrı Kıbrıs feth-i mübîni vâkî olmağın gönderilmek müyesser olmadı. Şöyle ki, bu sene-i mübârekede ol ihtimal bertaraf olup zaman müsâade iderse, *Cezayir Beylerbeyisi Ali dâme ikbâlühı donanma-yı humâyunum gemilerinden bir mikdar gemi ile ol câniblere varup muvâsıl olduğu üzre muâvenet eylemek ve mezkur Hüseyin'i ele getürüp hakkından gelmek için müşârun ileyh Ali dâme ikbâlühı'a hükm-ü humâyunum yazılıp gönderilmişdir.*

"İnşâallâhü Teâlâ mahall-i iktizâ ettiğine göre tedârik olunur, buyurdum ki, vüsûl buldukda bu babda cümleniz ittifak ü ittihad ile yekdîl ü yekcihet olup ileri muâvenet ile onun gibi küffâr-ı haksâr ol câniblere gelürse mazarratları def'inde var kuvvet-i bâzûya getürüp bi-inâyetillâhi Teâlâ def' ü ref'inde envâ-i sa'y ü ikdâm eyleyüp gaflet üzre olmayasun. İnşâallâhü Teâlâ küffâr-ı haksârın def' ü ref'inde mümkün olduğu üzre mahall-i iktizâ itdiğine göre muâvenet ü muzâheret ider ve bi'l-fiil ahvâliniz nice olup küffâr-ı haksâr ne tedârik üzre olduğu sâir vâkıf olduğunuz ahbâr-ı sahîha ile i'lâmdan hâlî olmayasız."[12]

Bu ferman da diğerleri gibi, Osmanlıların Endülüs Müslümanlarına yardım konusunda ne kadar istekli olduklarını göstermesi yanında, bu yardımın gerçekleşme şeklini de açık şekilde göstermektedir. Gelişen olaylardan da anlaşıldığı gibi, Osmanlıların Endülüslülere yardımları, göçmen kabulü yanında, genellikle bu şekilde cereyan etmiştir.

II. Selim, aynı tarihte ikinci fermanı Cezayir-i Garb Beylerbeyine göndermiştir:

12 BOA.- M.D. 14-1, Hüküm: 283.

"Cezayir-i Garb Beylerbeyisine hüküm ki,

Müdeccel a'yânı südde-i saâdetime mektup i'lâm eylemişler, imdi ol cânîblere dalîf göz kulak tutup mümkün olduğuna göre vech-i münâsib olduğu üzre muâvenet ü muzâheret eylemek mühimmâtdan olmışdur. Buyurdum ki, vusûl buldukda bu bâbda mukayyed olup anun gibi Venediklünün İspanya ile ittifak ve ittihad olup cem'iyyet ile bir yerde olup donanma-yı humayunumdan ayrılmak münâsib görülmez ise vezîrim Pertev Paşa (edâmallâhü Teâlâ) ile istişâre eyleyüp vech-i münâsib olduğu üzre her ne vechile muktazî olursa hizmette bulunmak bâbında bezl-i makdûr eyleyesün.

Ama eğer küffâr-ı haksâr donanmasından bir havf ihtimâli olmayup, küffâr ol cânibleri istîlâ eyleyüp bir zarar erişdirilmek havfı var ise, müşâveresi ile yanında olan levend gemileriyle lâzım olursa kaputânım (dâme ikbâlüh) ile ol taraflara varup Müslümanlar üzerinden a'dânın mazarrat ü fesâdın def' ü ref' eylemek bâbında envâ' ü sa'y ü ikdâm eyleyesün. Bu bâbda tamamı basîret ü intibâh üzre olup, müşârun ileyh müşâveresiyle her ne vechile münâsib olursa mahall-i iktizâ ederse mûcibi ile amel eyleyüp eğer donanma-yı humayunumla bile olup hizmetde bulunmakda ve eğer ol cânîblere varup a'dâ def'inde bahâdırlıkda mezkûr olan vüfûr-u celâdet ü şehâmetin zuhûra getürüb bezl-i makdûr eyleyesün, ve ne vechile tedârik olunub Cezayir ahvâli ve küffârın hâl ü tedârikine ise tetebbu' eyleyüp vâkıf olduğun sâir ahbâr-ı sahîha ile i'lâmdan hâlî olmayasın."[13]

Padişah, önceki fermanda söylediğini bunda teyit etmek suretiyle Müdeccen meselesine bakışındaki samimiyeti ve kararlılığı ortaya koymaktadır. Öte yandan, padişah sadece bu fermanlarla yetinmemiş, aynı sırada isyan halinde bulunan Protestanlar ile de ilişki kurmuş, onları isyana devam etmeleri konusunda cesaretlendirmiş ve yardım vaadinde bulunmuştur. Padişahın bundan maksadı, İspanya'yı iki cephede birden meşgul ederek Müdeccenler üzerindeki askeri baskıyı hafifletmek olmalıdır. Ne var ki, Müdeccenler cephesindeki gelişmeler hiç de padişahın arzuladığı istikamette gelişmedi. İsyancılar arasındaki anlaşmazlık büyüdü. İtalya'dan gelen ünlü komutan Don Juan de Asturia'nın başarılı çalışmaları ile II. Filip'in isyandan vazgeçeceklerin affedileceğine

13 BOA.- M.D. 14, Hüküm: 284.

dair fermanı kısa sürede sonuç vermeye başladı. Muhammed b. Ümeyye'nin yerine isyanın liderliğini üstlenen Mulay Abdullah'ın (Diego Lopez Ibn Aboo) sağ kolu ve Müdeccenler ile Cezayir arasındaki ilişkilerden sorumlu olan el-Habaki, cepheyi terk eden ilk kişi oldu. O, bununla da yetinmedi. İspanyol yönetimiyle işbirliği yaparak Müdeccen toplulukların yaşadığı bölgelere gitti ve Osmanlılar aleyhinde propagandaya başladı. Öyle anlaşılıyor ki onun hedefi, Osmanlılara olan güveni sarsmak suretiyle isyanın dış bağlantısını ortadan kaldırmak ve böylece isyancıların daha kolay teslim olmalarını temin etmekti. Doğrusu, İspanyollar bu hedefe ulaşmada fazla zorlanmadılar. Don Juan'ın askeri başarıları, II. Filip'in af fermanı, el-Habaki'nin Osmanlı aleyhtarı propagandası ve bütün bunlara karşılık Osmanlı yardımının istenilen zamanda ve istenilen miktarda yerine ulaşamaması gibi faktörler bir araya gelince, isyancıların önemli bir kısmı teslim olmayı tercih etti. Buna rağmen isyan, lider Mulay Abdullah'ın 1571 yılında öldürülüşüne kadar bir müddet daha devam etti.[14] Sonuçta, isyan tamamen bitirildi ve

> "28 Ekim 1570'te bütün Moriskoların sürgün edilmesi emri verilmiştir; 1 Kasımda *talihsiz insanlar, zincirlerle birbirlerine bağlanmış olarak uzun kafileler halinde Kastilya'ya sürgün edilmişlerdir. Yolda o kadar yağmur, rüzgar ve kar vardır ki, bu zavallı insanlar birbirlerine asılıyor ve ağlaşıyorlardı.* Bu arada, isyana ilişkin olarak geride ne kaldıysa mahkum edilmiştir ve görünüşte sâkin olan, ama âsîlere iâşe sağladıklarından kuşku duyulan *bu halka hiç acınmamıştır. Bütün İspanyol kentleri satılık Morisko kölelerle dolmuştur, bunların bir kısmı İtalya'ya da gönderilmiştir."*[15]

Elbette "Demir tavında dövülür, dilber çağında sevilir." Gerçekte, Endülüslüler isyanın gerektirdiği zamanda Osmanlı yardımını alabilselerdi, Gırnata'da İslam toplumunun durumu nisbeten daha olumluya gidebilirdi. Şimdi, bazı araştırmacılar, Endülüslülerin Osmanlılardan yardım alma girişimlerinden yola çıkarak şöyle değerlendirme yapmaktadırlar :

---

14 Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 401.
15 Braudel, *Akdeniz*, II, 164, 476-479.

> "Evet, Gırnata İsyanı ve ona götüren şartlar düşünüldüğünde, öyle korkulduğu gibi İslam ülkelerinin İspanya'ya karşı savaşa girişmek gibi bir arzularının olmadığı görülecektir. Lâkin, eğer isyancılara Arap veya Türklerden 5-6 bin savaşçı desteği sağlansaydı, İspanya güçlerini fena halde yenmeyi başarırlardı. Bir de güçlü-büyük bir donanma sevk edip İspanya'ya silahlı-eğitimli savaşçıları çıkarsalardı, artık sonucu söylemeye bile gerek yoktur sanıyoruz."[16]

Bir başka Avrupalı, Venedikli Sigismondo Cavalli de, Lea'nınkine benzer bir yorum yapmaktadır. Ona göre, eğer Gırnata İsyanı esnasında Kuzey Afrika'dan destek gelseydi, İspanya büyük sıkıntıya düşerdi. Çünkü, İspanya'da isyancılarla birlikte onları destekleyecek 600 bin Müslüman bulunuyordu. Bir başka yazar Lorenzo Priuli'ye göre ise, Gırnata İsyanı sonrasında 1575 yılında İspanya'da 400 bin Müslüman vardı ve bunlar devlet için büyük bir tehlike kaynağıydı. Cavalli ve Priuli gibi yazarların verilerini yorumlarına esas alan Lea, değerlendirmesini şöyle sürdürür:

> "İspanya'da Müslümanların daimî tehlike teşkil etmeleri, zamanla artan bir olguydu. Bunun sebebi, İspanya'nın Amerika gibi müstemlekelerine asker-halk-donanma sevk etmesi; İngiltere, Fransa gibi ülkelerle yaşadığı savaşlar yüzünden nüfusunun ve asker sayısının azalması, ekonomik zaafa uğraması; buna karşın Müslümanların hızlı ve sürekli çoğalmalarıdır. Sonra, İspanya'nın askerî-maddî şartları sürekli kötüye gidiyordu."[17]

Bir açıdan bakıldığında Lea'nın değerlendirmelerine katılmamak elde değildir. Yani, şu bir gerçek ki, eğer Osmanlı Devleti içte ve dışta bütün topraklarında büyük problemlerden hâlî olarak olanca gücüyle ve salt İspanya'ya yönelik büyük bir savaşa girebilseydi, büyük ihtimalle kazanır ve Gırnata bölgesini önceden olduğu gibi yeniden bağımsız veya kendisine tâbi yarı bağımsız bir Endülüs Devleti haline getirebilirdi. Osmanlı'nın gücü buna yeterdi. Bunda tereddüt edecek bir taraf yoktur. Çünkü, "Osmanlı donanma

16 Lea, s. 169.
17 Lea, s. 169.

gücü 300 civarında kadırgasıyla o kadar muazzam bir güçtür ki, ona direnebilecek hiçbir kale düşünülememektedir."[18] Ancak, unutulmamalı ki, olay bu kadar basit değildir. Çünkü, Osmanlı Devleti sadece İspanya ile uğraşacak kadar problemsiz veya düşmansız bir yapıya sahip değildi. Olay, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bütün boyutlarıyla düşünülmelidir.

1570-1571 yıllarında gerçekleşen Kıbrıs'ın fethi[19] yerine, Endülüslülere destek maksadıyla Akdeniz ve Kuzey Afrika üzerinden İspanya üzerine büyük bir sefer düzenlenebilir miydi? Bazı yabancı araştırmacılar bunun tartışmasını yapmıştır. Hatta, bazıları Endülüs yerine Kıbrıs seferini tercih etmesinden dolayı Osmanlıları suçlamışlardır. Ancak, her bir tarihî olay, kendi şartları içinde değerlendirilmelidir. Dışardan bakıldığında Osmanlılar için bu suçlamayı yapmak kolay görünebilir. Ancak, Kıbrıs gibi burnunun dibinde ya da toprakları-denizlerinin ortasındaki adayı fetmek mi daha önemli, yoksa yüzlerce kilometre uzaklara sefer düzenlemek mi? Tabi ki, Kıbrıs daha önemlidir. Çünkü, Kıbrıs Müslüman hacılar ile tüccarların yolunu kesip soygun ve katliam yapan Hıristiyan korsanların yatağı haline gelmişti. Bu gerçeğin ifadesini, önceki sayfalarımızda verdiğimiz fermanlarda görmüş bulunmaktayız. Fakat, Kıbrıs'ın fethinden sonra Endülüs'e destek seferi düzenlenebilir miydi? Bunun cevabını gelişen olaylardan kolayca öğrenebiliriz.

Müdeccen isyanının tam da sonuna gelindiği esnada, Osmanlı'yı bir süredir meşgul eden Kıbrıs fethedilmiş ve İspanya üzerine donanma sevkinin önündeki en ciddi engel aşılmıştı. Ne var ki, Venedik idaresindeki Kıbrıs'ın fethine tepki olarak, başta Papalık olmak üzere Venedik ve İspanya gibi büyük devletlerin öncülüğünde Kıbrıs'ı geri almak amacıyla bir haçlı ittifakı kurulmuş (1571) ve birçok Hıristiyan devlet

18 Braudel, *Akdeniz*, II, 560.

19 Kaynak bilgi için bkz. BOA.- M.D. 9, Hüküm: 204, 231. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel-Sevim, III, 4 vd.

bu ittifaka donanma desteği sağlamıştır.[20] Osmanlı donanması altı ay süren uzun deniz harekâtından sonra yorgun düşmüştü. Haçlı donanması ise zinde güçlerden oluşuyordu. İki donanma, 7 Ekim 1571 tarihinde İnebahtı Körfezi'nde karşılaştı. Osmanlı donanması yaklaşık 230 gemi ile 25 bin savaşçıya, müttefik haçlı donanması ise 243 gemi ile 37 bin savaşçıya sahipti. Yapılan savaş sonucunda Osmanlı tarafında 20 bin şehit ile 3 bin esir ve 190 gemi kaybı meydana geldi. Haçlılarda ise 8 bin ölü ile 15 kadırga kaybı ve birçoğunun tahribi gerçekleşti. İki tarafın da önde gelen denizci adamları bu savaşta yitirildi.[21] Yani, Osmanlı donanmasının İnebahtı'da (Lepanto) ağır bir yenilgiye uğraması ve bu yenilgiyle Akdeniz'de Osmanlı deniz gücü üstünlüğünün sarsılması, Müdeccenlere yardım seferi düşüncesini neredeyse imkansız hale getirmiştir.[22] Müdeccenler, bu tarihten sonra da sürekli Osmanlı donanmasının yolunu gözlemişler, ancak boşuna beklemişlerdir. Çünkü, donanma büyük darbe almış ve bundan sonra Osmanlılar belki kara savaşlarındaki üstünlüklerini bir müddet daha sürdürmüşler ancak, yeni ve büyük bir deniz seferi düzenleyememişler, sadece eldeki deniz hatlarını veya adaları korumağa çalışmakla yetinmek zorunda kalmışlardır. Hatta, 1648-1651-1656 yıllarında Venedik donanması İnebahtı'da olduğu gibi Osmanlı donanmasını Çanakkale'de feci şekilde yenmiş ve İstanbul bile tehlikeye düşmüştür. 1573 yılında İspanya kralı II. Filip'in, Türk tehlikesi ve donanmasının hâlâ büyük bir tehlike olduğunu düşünüyor olması[23] Türkler

---

20 Bu oluşumu bildiren Osmanlı arşiv belgesi için bkz. BOA.- M.D. 12, Hüküm: 211.

21 İlginç bir ayrıntı olarak verelim. Don Kişot'un müellifi ve İspanya'nın bugünkü kültürel simgesi olan Cervantes, bu savaşa katılmış ve sol kolunu kaybetmiştir. Ayrıntılar için bkz. Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 86; Braudel, *Akdeniz*, II, 503 vd.

22 Uzunçarşılı, II, 201; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 101; Sopena, s. 286-287. Endülüslülerin Osmanlıları bekleyişleri esnasında hissettikleri duygulara tercüman olabilecek üç mısra var ki, Bahattin Karakoç'a aittir ve şöyledir: "Yüreğimin yarısı açık çiğdem yarısı kırmızı nar. Çobanca bir sofra donatırım dağlarda, Sen konuk gelesin diye."

23 Braudel, *Akdeniz*, II, 550.

için avunulacak bir teselli olurken; Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın komutasında gerçekleşen Kandiye Seferi (1669) ise, denizlerde Osmanlı'nın son başarısı sayılır.

İnebahtı yenilgisinden sonra donanmasını yenileyen Osmanlı, Müdeccenlere yardım için yeni yollar aramaya başladı. Çünkü, bir yandan da Tunus'ta karışıklıklar baş göstermiştir. II. Selim, 1572 yılında Fransa Kralı IX. Karl'a bir mektup gönderdi ve İspanya'ya karşı ortak bir harekât düzenlemeyi teklif etti. Fakat, kral bu teklife olumlu cevap vermedi. Bundan yaklaşık 15 sene sonra, 1596'da bu kez Fransa, İspanya'ya saldırmak ve bu vesileyle Müdeccenlere yardım etmek maksadıyla Osmanlı'ya ittifak teklif etti. Ancak, bu sırada Osmanlılar içte süren Celâlî İsyanları ve dışta Avusturya cephesindeki savaşlarla meşgul bulunmaktaydı. Bu gâileler, kralın teklifine olumlu cevap vermeyi engellemiştir.[24]

Şimdi, Kıbrıs fethi ve buna karşı gerçekleşen haçlı rövanşı İnebahtı olaylarını göz önüne alarak Endülüslülere destek seferi üzerinde tekrar düşünelim. Doğu Akdeniz'de, en yakınında bulunan bir adaya yaptığı büyük sefer nedeniyle böyle bir karşı saldırı ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, acaba Batı Akdeniz'de, en uzağında bulunan İspanya'ya karşı büyük bir sefer tertip etse ne ile karşı karşıya kalırdı ve sonuç ne olurdu? Bizce, "Katolik Hıristiyan dünyasının son büyük haçlı seferi"[25] diye nitelendirilen İnebahtı'da olduğundan daha büyük ve güçlü bir haçlı seferiyle karşılaşırdı ve ayrıca sadece denizde değil, Balkanlar'dan Orta Avrupa'ya doğru kara Avrupa'sındaki topraklarında da savaşa girmek durumunda kalabilirdi. Hem karada ve hem de denizlerde, iriliufaklı yüzlerce düşmanı mevcuttu Osmanlı Devleti'nin. Bizim tarih kitaplarımızda sürekli sadece Avusturya diye zikredilen ama aslında pek çok Batılı tarihçinin Almanlar diye adlandırdığı Avusturyalıların Macaristan'dan Balkanlar'a doğ-

24 İlter, s. 146 vd.; Hess, s. 17; Rıdvan, s. 448 vd.; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 402; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 94-95.
25 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 91.

ru sarkmaları kolaylaşırdı. Osmanlı böylesi çift taraflı saldırıya karşı koyabilir miydi? Elbette koyabilirdi. Yenilse bile yıkılmazdı. Fakat, sonuçta büyük yaralar alırdı ve belki de II. Selim dönemi yani bu dönemden sonra başladığı belirtilen "Duraklama Dönemi" olayları daha olumsuz şekilde cereyan ederdi. Bu da Osmanlıların genel gidişâtında daha olumsuz etkiler bırakırdı. Oysa, "önce can sonra canan" gelir. Her halükârda, "Bir insana kendi iyiliğine çalıştığı için değil, komşusunun iyiliğine çalışmadığı için bencil deriz" (Richard Whately). Ormanların kralı da olsa aslan, yılan ve akrep gibi küçük hayvanlarla uğraşmaktan çekinir. Çünkü, eğer onlarla uğraşırsa alacağı küçük bir yarayla gelen zehir kendisinin ölümüne sebep olabilir.

Yüzlerce milletin huzur içinde yaşadığı yegâne büyük İslam ülkesi olan Osmanlı gibi koca bir devletin varlığını, Endülüslüler gibi artık iyice tükenmiş bir topluluk için tehlikeye atmak devletin uzun vadeli siyaseti gereği doğru görülebilir miydi? Üstelik, Endülüs'e bir büyük sefer tertip edilse ve oradaki Müdeccen topluluk ile işbirliği sayesinde Gırnata'da kısmî bir İslamî yönetim kurulsa bile, bu hâkimiyetin uzun süreli olacağını kimse garanti edemez. Çünkü, hemen 1600'lere gelinen bu tarihten sonra bilindiği gibi Avrupalılar, Coğrafî Keşifler-Reform-Rönesans hareketleri sayesinde bilim-teknik ve askeri güç bakımından Osmanlı ile boy ölçüşecek duruma gelmeye başlamışlardır. Ateşli silahlarda üstünlük artık Avrupalılara geçmeye başlamıştır. Dolayısıyla, bir buçuk asır kadar sonra artık Osmanlı varlığını zor muhafaza eder hale gelecektir. Bu şartlarda bir Osmanlı Devleti için Endülüs Devleti'ni ihya projesi, dünyadaki gelişen yeni gerçeklere müstenit ciddi ve doğru bir açılım olmaz; aksine, sonuçları düşünülmeden yapılan bir iş ve tam olmasa bile en azından yarı yarıya bir maceraperestlik olurdu. Sonuçları açısından Osmanlı'ya içte-dışta büyük zararlar verebilirdi. Başta padişah olmak üzere zamanın Osmanlı devlet ricâli de bu doğrultuda düşünmüş olmalı ki, Endülüs Müslümanlarına yardım konusunda net olarak sadece denizcilerin faaliyetleri ile yetinmek durumunda

kalmışlardır. Endülüs Müslümanlarına yardım edilmesi ve Kuzey Afrika vilâyetlerinin düşmana karşı korunması, Padişah'ın buradaki denizcilerinden istediği iki temel husustur. Bunu gösteren pek çok arşiv belgesinden birisi aşağıdadır.

> "Pertev Paşa hazretlerine hükm-i şerîf yazıla ki, südde-i saâdetime mektup gönderip mâh-ı muharremü'l-haremin gurresinde Ağriboz'a varup altı yedi günde gemiler yağlayup, peksimetler ve küreği alınup mâh-ı mezkûrun altıncı günü Cezâir-i Garb Beğlerbeğisi Alî dâme ikbâlühû altı kıta baştarda ve bir kıta kadırga ve onbir kalite ile gelüp mülâkî olup bile gelen kadırgalardan iki kıtasın Hacı Murad Ağa dâme izzühû ile Âsitâne-i saâdetime gönderdikleri ve Trablusgarp Beğlerbeğisi Ca'fer dâme ikbâlühû dahî mûmâileyh ile gelüp bir kıta kadırga bir kalite ile mülâkat idüp mâh-ı mezkûrun dokuzuncu günü Ağriboz limanından çıkılup ümerâülkirâm Alî dâme ikbâlühû tavakkuf olunmayup emr-i şerîfim mûcebince küffârın donanma-i gûzeşt karîbleri olduğu cânibine ve adalarının gâret ve hasâreti içün teveccüh ve râvende olunduğun ilâm eylemişsin ve müşârun ileyh Alî dâme ikbâlühûnun dahî atabe-i ulyâma mektubu vârid olup sana mülâkî olduğun ve *Endülüs Müslümanları bu zamanda ki nâmerd-i müşrikîn ile cenk ü cidâlden lülî olmayup âkıbet açlıktan zebûn ve bîtâkat olmağın*, zaruri mallardan.. Müslümanlar talebü'l-emn idüp amma.. olanlar henüz harb ü kıtâl üzredür. Sağr-ı Cezâir ve Tûnus dahî şimdilik biinâyet-i Teâlâ emn ü emân ve ahâlîsi kemâl-i istirâhat ve .. hamd üzre oldukların arz eylemiş, öyle olsa mûmâ ileyh donanma-yı humâyunumla bile alçak aduvvuyla rûy-i düşman .. cûy-i evvel cevânibi hâlî ve fırsat-ı ganîmet kıyâs idüp İspanya kralının sefâyînini hezîmet, kral Cezâir ve Tunus taraflarına mazarrat ve hasâret iriştirmek kasdına teveccüh ve muvâceheleri mukırr olmak ihtimali vardır.
>
> "İmdi, ol tarafın dahi tedariki lazım ve mühimdir. Buyrultum size vardukta, *basîret ü intibah üzre olup kefere-i mezbûrenin donanmaları ve adaları gâret ve hasîret kılınmak bâbında.*"[26]

Mağrib ve Endülüs konusunda çıkan pek çok padişah fermanı gibi bu da o bölgenin korunmasına, bu hususta İspanyolların faaliyetlerine karşı uyanık ve tetikte olunması gereğine dikkat çekmektedir. Ayrıca, İspanya kıyılarındaki hedeflere korsan tipi saldırıları teşvik etmektedir.

---

26 BOA.- M.D. 10, Hüküm: 14; BOA.- M.D. 10, Hüküm: 34.

Benzer içeriğe sahip 969/1561 yılına ait diğer bir belge de şöyledir:

> "Cezâyir-i Garb Beğlerbeğine,
>
> "İlkbaharda donanmanın sefere çıkması kararlaştırıldığından, gemileriyle gelip Cezâir Beğlerbeği Piyâle Paşa'ya mülâkî olması, ancak İspanya gemilerinin Cezâyir'e saldırma ihtimali varsa donanmanın Cezâyir'in muhafazasında bulunması, şayet İspanya gemileri saldırırsa kendisinin de İspanya'ya akınlar düzenlemesi, her hâlükârda tedbirli olup memleketin korunması hususunda gereken titizliği göstermesi."[27]

711'den 1492'ye 781 yıllık ömre sahip olmuş Endülüs Devleti tarihine baktığımızda, 711 yılındaki fetihten 45 yıl sonra gelen Emevi idaresinin, 275 yıllık ömrünün ardından sona erdiği 1031 yılından sonraki 461 yıl süren dönemlerde, daima dış İslamî güçlerin desteği sayesinde ayakta kalabilmiş, kendi içinde siyasi birliğini sağlayarak kendi gücüyle var olamamış bir devlet portresi görürüz. Dolayısıyla, eğer büyük bir orduyla Gırnata'ya bir Osmanlı müdahalesi gerçekleşse ve orada İspanyol hâkimiyetine son vererek Endülüslülere siyasi bir alan sağlamış olsa bile, bu toprakların selâmeti bakımından orayı Murâbıtlar ve Muvahhidler'in yaptıkları gibi mutlaka kendisine bağlı bir eyalet haline getirmesi gerekirdi. Yoksa, Emevî hanedanının çöküşünden sonra Mülûkü't-Tavâif (Beylikler) ve Nasrîler dönemlerinde olduğu gibi Endülüs'ün Hıristiyan İspanyollara karşı kendi başına kendini koruması mümkün olmazdı. Kazanılan zaferden kalıcı bir netice çıkmazdı.

Peki, acaba Gırnata'yı Endülüs Eyaleti adıyla bir Osmanlı eyaleti haline getirmeye Osmanlıların gücü yeter miydi? Bize göre yetmezdi. Yetse bile oradaki hâkimiyeti geçici olur, kalıcı olamazdı. Bir tarafta Fas ve diğer tarafta Macaristan toprakları, bunun en iyi örneğini teşkil etmektedir ki, Endülüs, Macaristan'dan da çok uzaktadır. Kaldı ki, İstanbul'dan uzaklarda olan hemen bütün Kuzey Afrika bölgesinin uzun

27 BOA.- M.D. 5, Hüküm: 968.

süre tamamen zaptı bile gerçekleştirilemediği gibi, doğrudan İstanbul tarafından idare edilmesi bile mümkün olmamış, zamanla buralara yerleşen Türk soylu aileler, padişahın fermanını da alarak güçlü eyalet düzenleri kumuşlar ve adeta yarı bağımsız bir devlet gibi hüküm sürmüşlerdir.

Varsın Endülüs de böyle olsun (yarı bağımsız bir devlet) denebilir. Ancak, Kuzey Afrika sonuçta Avrupa ve İspanya topraklarının dışında-karşısında kaldığı için buralara Osmanlı müdahalesi bir şekilde etkili olabiliyordu. Peki, Osmanlı gücü ile boy ölçüşebilen ve ayrıca Papalık önderliğinde diğer Avrupa Hıristiyan devletlerinden de haçlı desteği alabilen bir İspanya, kendi içinde bir Endülüs'ün yaşamasına izin verir miydi? Asla vermezdi, vermedi de. Peki, Osmanlı'nın gücü İberya Yarımadası'nda, Batı Avrupa'da bir devleti, Endülüs Devleti'ni devamlı muhafaza etmeye yeter miydi? Aslında Doğu Avrupa'da Macaristan örneğinde olduğu gibi, eğer İstanbul'dan itibaren o devletin yolu Osmanlı için pürüzsüz şekilde açık (stabilized road and protected lands) ise bu mümkündür. Bu yol, bir de karayolu olursa daha da kolaydır. Nitekim, bir buçuk asır kadar da olsa Macaristan'ın Osmanlı yönetiminde kalması bu şekilde sağlanabilmiştir. Ancak, Endülüs'ün yolu Macaristan kadar pürüzsüz değildir. Üstelik karayolu değil, tamamen denizyoludur. Bu yolda İtalya-Venedik gibi Osmanlı donanması için büyük ve tehlikeli bir engel vardır. Dolayısıyla, Osmanlı güçlerinin Macaristan yolunda olduğu gibi Endülüs yolunda ilerlemeleri kolay değildir ve donanmayı usta denizcilerle donatmak başta olmak üzere içinde pek çok güçlüğü barındırmaktadır. Sonuçta, Doğu Avrupa'da Macaristan'ın muâdili saydığımız Kuzey Afrika-Fas ve Batı Akdeniz hâkimiyetini bile, yine Macaristan örneğinde olduğu gibi ancak kısa süre için doğrudan tesis edebilen bir güç, nerde kaldı ki Endülüs'te bir devlet kursun ve onu koruyabilsin, buna imkan yoktur.

C.

III. Murat Dönemi (1574-1595)

Bu dönemde Osmanlı Devleti, bu zamana kadar elde ettiğini ve eriştiği seviyeyi muhafaza etmeye çalışır bir görüntü vermektedir artık. Özellikle dahilî problemler, devlet yapısında (mülkiye, askeriye, ilmiye ve maliye teşkilatlarında) görülmeye başlayan düzensizlik tohumlarının gün yüzüne çıkmasına sebep oluyordu. Her hâlükârda, II. Selim zamanında olduğu gibi Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın da etkisiyle devlet dış dünyaya karşı büyük bir dünya gücü olmayı sürdürmekteydi. Ancak, devlet sınırlarının İran-Rusya-Avusturya gibi aşılması zor ülke sınırlarına dayanması, Avrupa'da merkezî krallık ya da imparatorlukların kurulup gelişmesi, Avrupa devletlerinin coğrafî keşifler sayesinde zenginleşmesi, Rönesans ve Reform hareketleri sonucu Katolik baskısından kurtularak bilim-teknik alanında ilerlemeye başlamaları ve son olarak da coğrafî keşiflerin etkisiyle klasik ticaret yollarının değişmesi ve bu yüzden Osmanlı ticaret gelirlerinin azalması gibi dış etkenler, Osmanlı Devleti'ni yıpratmaya başlamıştı. Bu sebeple, III. Murat ile başlayan Osmanlı dönemi, devletin "duraklama"ya başladığı yıllar olarak kabul edilir.

İspanya bu döneme Hollanda, Gırnata ve Akdeniz'de giriştiği savaşlar nedeniyle iktisadî zaafa ve iflasa sürüklenmiş durumda girmiştir. Ancak, 1580 yılı II. Filip için nisbeten iyi geçti. Çünkü, bu yıl içinde Portekiz'i kendi ülkesine kattı. Olay, 1578'de Portekiz Kralı Sebastian'ın Kuzey Afrika'ya saldırmasıyla başladı. Osmanlı'ya bağlı Mağribli güçlerin, el-Kasru'l-Kebîr denen savaş sonunda galip gelmesiyle Sebastian, pek çok şövalyesiyle birlikte öldürüldü ve donanması yok edildi. Amerika kıtasında Brezilya ile Uzakdoğu'da pek çok sömürgeye sahip Portekiz'i İspanya ile birleştirme fırsatını II. Filip iyi değerlendirdi. 1581'de Dük Alba komutasındaki ordusunu Portekiz'e sevk etti ve işgali gerçekleştirdi. Portekiz donanma imkanlarını ele geçirmekle Filip, İngiltere ve Hollanda donanmalarına karşı büyük bir avantaj yakalamış oldu. Yeni sömürgelerden gelen altın-gümüş sayesinde ekonomiyi de toparladı ve imparatorluk, karada-denizde yenilmesi zor bir güç olmaya devam etti. Ancak, bu olgu çok kısa sürecektir. Çünkü, bu dönemde İspanya ile İngiltere arasında sürtüşme had safhaya ulaştı.

İngilizler, Hollanda'daki Protestan İsyanı'na destek veriyor, donanmaları da İspanya donanmasına saldırıyordu. Sürtüşme Atlas Okyanusu'nda artmıştı. Sonuçta, gücüne güvenen İspanya İngiltere'ye savaş açtı. Donanmasını 1588'de İngiltere kıyılarına sevk etti. Ancak, kötü hava şartları yanında, İngiliz kaptanların cesur mücadeleleri, savaşın sonucunu İspanya aleyhine neticelendirdi. "Yenilmez İspanya Armadası" diye anılan İspanya deniz kuvvetleri yenilmiş, ilk hezimetini tatmıştı. Ancak, II. Filip bu durumu kendi lehine çevirmek amacıyla bir müddet sonra 1596'da yeni bir donanma düzdü ve tekrar saldırdı. Fakat, yine aynı âkıbete uğramaktan kurtulamadı. Bu savaşlar yüzünden hazinesi iflas etti. Filip'in de, saltanatının da babası gibi sonu kötü oldu. İflastan sonra barışa yanaşmak zorunda kaldı. Önce Fransa, ardından Hollanda ile barış yaptı. 13 Eylül 1598 tarihinde de öldü.[1]

---

1 Bıştâvî, s. 126-128.

Kötü şartların etkisiyle II. Filip, Osmanlılar ile barış yapmak zorunda kalmıştı. Ajan, elçi, hediye ve vaat bulutu iki ülke arasında beklenen bir barışın aracıları olarak âdeta İstanbul üzerine çökmüştü. Müzakereler 1573-1574 yılları boyunca sürdü. Sokullu Mehmed Paşa, eğer İspanya kralı barış istiyorsa haraç ödemesi ve Sicilya'da birkaç kale vermesi gerekir diyordu. İspanyollar haberi aldıktan sonra haraç fikrini bir kenara atmamışlardır. Ekonominin kötü durumda olması nedeniyle bütün İspanyollar barışı istemektedirler. Osmanlı tarafında padişah ile artık yetmiş yaşı ortalarında bulunan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa savaştan hoşlanmamakta ve barışı istemektedirler. Diğer vezirler arasında sadece Sinan Paşa savaş taraftarıdır ve o da en etkisiz adamlardandır. İran cephesindeki sıkıntılar da barışı Osmanlı için gerekli kılan sebeplerdendir. Çünkü, İran'a karşı tüketici savaşlara derinlemesine angaje olan Osmanlı Devleti'nin aynı anda Batı'ya yöneltecek gücü yoktur. Sonunda taraflar 1577'de barış antlaşması imzalayabilmişlerdir. Buna göre, Türk donanması Uluç Ali'nin taleplerine rağmen bir süre denize açılmayacaktır. 1579 yılında kral, antlaşmayı yenilemek amacıyla İstanbul'a Milanolu bir şövalyeyi, Giovanni Margliani'yi göndermiştir. Türkler muhteşem bir elçilik heyetinin gelmesini beklerken onlara geçmişi karanlık tek gözü kör eski bir mahkum gönderilmiştir. İspanyollar barışın devamını gerçekten istemektedirler, ancak aynı zamanda olayın gizli kalmasını ve Türklerin karşısında küçüldüklerinin açığa çıkmamasını da istemektedirler. 1577 ve 1578 yıllarında barış uzatılmış, 1581'e kadar devam etmiştir. Bu barışa Roma yani Papalık hiç itiraz etmemiştir. Çünkü, özellikle 1580 yılında o da Akdeniz'i ve İslâmiyet'e karşı savaşı terk ederek İrlanda ve Protestanlara karşı yürütülen savaşla ilgilenmeye başlamıştır.[2]

> "Kuşkusuz Reconquista ve onu Kuzey Afrika'ya doğru uzatan işgal akınları saf dinsel savaşlar değillerdi. Ancak, bu giri-

2 Biştâvî, s. 126-127; Hammâdî, s. 138; Braudel, *Akdeniz*, II, 162, 493, 568-583; Rıdvan, s. 431 vd.

şimleri sürekli olarak canlandıran, genişleten ve bunları İspanya'da ortak ve büyük bir eser gibi hissettiren şey, İspanyol ilerlemesinin en kuvvetli itici gücü dinsel zihniyet olmuştur. İspanya'nın fışkıran dinsel gücü, 1580'li yıllardan sonra yön değiştirmiştir. Sapkınlığa karşı savaş, dinsel bir savaş olarak sürdürülecektir. İspanya'nın İslâmiyet karşısındaki tarihinde 1580'li yıllardan itibaren bir kopuş meydana geldiği kesin bir olgudur. 1573'lerden sonra başlayan bir fiili barış durumu yerleşmiştir. Husumetler yeniden belirdiğinde ise, bunların geçmişin çok büyük savaşlarıyla ortak hiçbir yanları olmamıştır.

"Akdeniz'deki büyük savaş, bu büyük devletlerin imkanlarını aşmaktadır. Siyasal canavarlar, denizin kendilerine ait yarısını ellerinde tutmakta zorlanmaktadırlar. İhanet ile, denklik iddiasından çekilme arasında fark vardır. Bu tartışılması güç ve karanlık 1570 ve 1580'li yıllar süresince meydana gelen ve savaşı aniden Akdeniz dışına taşıyan terazi hareketi ikilidir: Bir yandan İspanya'yı Portekiz'e ve Atlantiğe doğru, Akdeniz'in kapalı alanından çok daha büyük bir denizcilik macerasına çekmekte; öte yandan da Türkiye'yi İran, Asya'nın derinlikleri, Kafkaslar, Hazar Denizi, Doğu Anadolu ve daha sonra da Hint Okyanusu'na doğru atmaktadır.

"Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle başladığı söylenen sözümona gerileme, yanlış bir ölçümdür. Türkiye hiç de vahşi olmayıp, tersine örgütlü, disiplinli, iyice düşünülmüş muazzam bir güç olarak kalmaya devam etmektedir. Eğer Doğu'ya yönelmek için Akdeniz'i terk ettiyse, bu onun gerileme halinde olduğunu ilan etmek için bir neden değildir. Türkiye kaderini izlemektedir. Bu arada, 1578'den 1590'a kadar süren İran savaşı Türkler için tüketici bir deney olmuştur. Sonuçta İran'a karşı kazanılan zafer sayesinde Güney Kafkaslar, Kafkasların bütün insani kesimi ve Hazar'a geniş olarak açılan pencere padişahın olmuştur. Bu, gerçekten de türünün tek örneği olan bir canlılığın çok özel bir işaretidir. Fakat, Akdeniz tarihçisi için önemli olan, Türk gücünün Hazar Denizi yönünde sabitleşmiş olmasıdır, yani İç Deniz'den uzakta. Bu merkezkaç hareket, en azından 1590'a kadar Türklerin Akdeniz sahasındaki yokluklarını açıklamaktadır.

"Türkiye, İran savaşının yanında ve ötesinde, Hint Okyanusu için de bir savaş sürdürmek zorunda kalmıştır. Hint Okyanusu, en azından Batı kesimi itibarıyla yüzyıllar boyunca bir İslam gölü olarak kalmıştır. Portekizliler, İslâmiyet'i buradan sökmeyi başaramamışlardır. Hatta, en azından 1538'den itibaren sürekli saldırılara maruz kalmışlar ve Türkler bu saldırılarda en büyük paya sahip olmuşlardır. *Türkiye Hind Okyanusu'ndaki rakipleriyle, Akde-*

nizli bir malzemeyle, önce sökülüp sonra kervanlarla Süveyş'e taşınarak orada yeniden monte edilen ve suya indirilen kadırgalarla başa çıkmaya uğraşmıştır."[3]

Braudel'in bizim de katıldığımız bu bilgi ve değerlendirmeleri ışığında, II. Selim'in son yılları ve bu dönemde, 1594-1595 Osmanlı-Avusturya savaşı da eklenince, Osmanlıların Endülüs'e yardım maksatlı büyük seferlere neden girişemeyecek durumda olduğunu rahatlıkla anlayabilmekteyiz.

Bu döneme tekâbül eden ilginç bir gelişme de, Alkazar Kebir Savaşı'dır. Braudel'e göre, Akdeniz Hıristiyanlığının sonuncu Haçlı Seferi İnebahtı değil, bundan 7 yıl sonra meydana gelen ve Tanca yakınlarında Larache'da sona eren Rio Luco yakınlarındaki Alkazar Kebir felâketiyle sonuçlanan Portekiz seferidir (4 Ağustos 1578). Diğer ilginç bir gelişme de, yine Portekiz cephesindedir. 1580 yılında İspanya tarafından ilhak edilen Portekiz Ultramar'ı sayesinde yüzyılın en büyük iki koloni imparatorluğu II. Filip'in olmuştur. II. Filip'in karışık imparatorluğu, bilinçli veya değil, artık varlığının vazgeçilmez bağı, daha onun sağlığında Evrensel Krallık iddiası olarak adlandırılacak şeyin üssü olan okyanusa yaslanacaktır. İşte bu, bizi Akdeniz'den uzaklaştırmaktadır. Osmanlıların Kahire, Trablus veya Cezayir yönlerindeki cezalandırma harekâtları artık yalnızca asayiş işlemleri olup, rakiplerince denetlenmemektedir bile. Hıristiyan tarafında ise, sadece İtalya-İspanya arasında sürekli asker taşıyan İspanyol kadırgaları Akdeniz'de seyretmektedir. Yeni Dünya'dan İspanya'ya, oradan da Akdeniz'e akan beyaz maden gümüş sayesinde bölge biraz hareketlenir, ticaret olur ve korsanlık tekrar hızlanır umudu doğmasına rağmen, korsanlık bile dönüşüme uğramaktadır. Sembolik olarak, Barbaros ve Turgut Reis'lerin sonuncu temsilcisi veya mirasçısı sayılan Uluç Ali Reis 1587 Temmuz'unda ölmüştür. Hiç kimse onunkine benzeyen bir kariyere yeniden başlayamayacaktır ve onun gibilerin bitmesiyle birlikte bir çağ yok olmaktadır. Yine 1586'dan itibaren İngiliz tarzı hat gemilerinin

3 Braudel, *Akdeniz*, II, 587, 590-597.

büyük kariyeri başlamaktadır. Sonuçta, Akdeniz'de barış olmuşsa bunun nedeni savaşın büyük komşu mekanlara yerleşmesidir: Batıda Atlantik, doğuda İran sınırları ve Hind Okyanusu. Türkiye'nin doğuya doğru olan terazi hareketine, İspanya'nın batıya doğru olanı cevap vermektedir.[4]

Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarında yaşayan denizcilerin İspanya kıyılarına yaptıkları saldırılar bu dönemde de devam etmiştir. Ayrıca, önceki dönemde II. Selim'in Fransa ile yaptığı ittifak teşebbüslerinin başarısız olması üzerine, bu dönemde Mağrib'te-Fas'ta bulunan Sa'dîler ile Müdeccenlere yardım ittifakı arayışına girilmiştir. Sa'dî Sultanı Abdülmelik zamanında başlayan bu arayışlar, II. Ahmed el-Mansur devrinde de devam etmiştir. Bu süreçte padişah III. Murat'ın, el-Mansur'a gönderdiği bir mektuptan haberdarız. 988/1580 tarihli bu mektupta padişah, İspanya'nın Portekiz'i işgal etmek suretiyle Fas için oluşturduğu tehlike karşısında, sinesinde taşıdığı islâmî hamiyetperverliğin sonucu olarak el-Mansur'a, iki kardeş devlet arasında ittifak antlaşması imzalanmasını ve antlaşmanın Ka'be'ye ve Ravza'ya asılmasını teklif etmekte ve devamla şu taahhütte bulunmaktadır: "Şayet bu husus gerçekleşir ve bu bina kurulursa, iki kardeş arasında hiçbir mesele kalmaz. *Size 3 yüz gemi, 2 kara ordusu, atlar ve muhtelif yardımlar göndeririz. Böylece Endülüs'ü fethedersin ve senin sayende o ülke sıkıntıdan kurtulmuş olur –inşallah.*" Padişahın bu teklifi karşısında Sa'dîler herhangi bir şey yapmamışlar, yine İspanya-Osmanlı arasında her zaman ikili oynamayı sürdürmüşlerdir.

Gerçekte, Osmanlıların denizler üzerindeki egemenliğini kaybetmeye başlamasıyla birlikte Kuzey Afrika - Osmanlı arasındaki bağların artık gevşemesinden söz edilmektedir. Bu konuda belirleyici olan ise, Osmanlıların 1582'de Cezayir'e ve onun ötesinde Fas'a karşı giriştikleri harekâttaki başarısızlıkları olmuştur.[5] Aslında, bu dönemde Türk sistemi-

4 Braudel, *Akdeniz*, II, 601, 608-609, 613-614.
5 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Rıdvan, s. 450-487.

ne, parasına, maliyesine ve otoritesine bağlı bulunan bütün İslam dünyasında, merkez İstanbul'dan başlayarak genel bir sıkıntı ve karışıklık hakim olmaya başlamıştır. Kuzey Afrika'nın İstanbul ile bağlantıları azalmakta ve buna karşın Hıristiyan ticaret ve entrikasına geçmişte olduğundan daha açık bir dünya haline gelmektedir. Yani, Braudel'in tespitiyle söylersek, Kuzey Afrika için artık bir devir, Türk devri kapanmış, Doğu'nun ritmine göre yaşadığı dönem bitmiştir.

Osmanlılar bu dönemde de, İspanya ile ateşkesin 3 yıl daha uzatılmasına rağmen, yine eski usûlde yani denizciler vasıtasıyla İspanya kıyılarına saldırıya ve Endülüs'e yardıma devam etmişlerdir. 1582 yılında Cezayirli mücahitler Cezayir Beylerbeyi Uluç Hasan Paşa'nın emriyle Berşelûne (Barselona) ve civarını tahrip edip 2 bin kadar Türk-Müslüman esiri ve bir kısım Müdecceni kurtarmıştır. Bu harekat esnasında Kanarya Adaları'na bile saldırı gerçekleştirilmiştir.[6] İspanyol hedeflerinden 1584 yılında Murat Reis, 10 kadırga ile İspanya sularına seyr edip Alicante limanını tahrip etmiştir.[7] Cezayir'den hareket eden çok sayıda gemi de İspanya kıyılarına ardı ardına seferler tertip etmişler ve dönüşlerinde çok sayıda Müdecceni Kuzey Afrika'ya taşımışlardır.

İspanyol karşıtı Avrupa'yı temsil eden iki güç olan Fransa ve İngiltere'nin, kendi çıkarları için Osmanlı Padişahı'nı, denizlerde güçlü İspanya'ya karşı Akdeniz'e donanma göndermesi konusunda teşvik etmelerine karşın, artık eskisi gibi büyük donanmayı kısa sürede hazırlayabilecek devirleri geride bırakmış olan Osmanlı için bunun yapılması imkan dahilinde değildi. Buna rağmen, daha çok Müdeccenler tarafından ortaya atıldığı tahmin edilen söylentilere bakılacak olursa, Osmanlıar 3 yüz kadırga hazırlamaktadırlar ve bu donanmayla Müdeccenlere yardıma gideceklerdir. Oysa, artık Osmanlılar için bu tür büyük Akdeniz olayları sadece geçmişte

6 Rıdvan, s. 475; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 402; Braudel, *Akdeniz*, II, 615, 621.
7 Rıdvan, s. 476.

kalmıştır. Artık, Türk ve İspanyol donanmaları arasındaki gerçek savaşın bir cins yozlaşması olan ve hiç kesilmeyecek örtülü bir savaş, korsanlık savaşları kurumsallaşmaktaydı.[8]

Çeşitli şekillerde az veya çok sürekli azalma gösterdiği için, bu dönemde İspanya'da kalan Endülüslülerin veya Müdeccenlerin sayısı, en fazla 600 bin olarak tahmin edilmektedir. Bu, o zamanki dünya nüfusunun azlığı düşünüldüğünde İspanya toplumu için azımsanacak bir rakam değildir.[9] İmkan bulabilenler, yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, Türk denizcilerin yardımıyla Mağrib'e göç etmeye devam etmişlerdir.

8 Braudel, *Akdeniz*, II, 625, 653, 659.
9 İnan, VI, 381.

D.

III. Mehmed Dönemi (1595-1603)

Bu dönemde Osmanlı Devleti, dış dünyaya karşı büyük bir dünya gücü olmayı sürdürmekteydi. Ancak, İran ve Avusturya ile uzun yıllar süren savaşlara girişmektedir. Bu savaşlar inanılmaz harcamalara yol açmakta, Anadolu'daki salgın isyanların tehdidinin devlet üzerinde daha dramatik bir ağırlık yapmasına yol açmakta, sonuçta Osmanlı Devleti'ni ciddi şekilde yıpratmaktadır. Çünkü, bunlar kalıcı zafer ve dolayısıyla büyük ganimet getiren savaşlar değillerdir. Artık XVI. yüzyılın sonuna gelindiği bu dönemde pek çok fanatik Hıristiyan, dağılmak üzere olduğunu düşündükleri Türk İmparatorluğu'nu parça parça kopartmayı düşlemekteydi.

İspanya ise, Akdeniz'de Osmanlılar'a ve Avrupa'da özellikle İngiltere, Hollanda ve 1595-1598 arasında Fransa'ya karşı giriştiği savaşlardan sonra gücünü yitirmeye başlamış bir dev imparatorluk görünümündeydi. Devlet iflas etmiş vaziyetteydi. "İmparatorluğun bütün zayıflıklarının ve güçlerinin toplamı, bilançoların adamı" olan II. Filip'in 13 Eylül 1598'de Escorial'de bitkin vaziyette ölmesinin ardından yerini oğlu III. Filip aldı. Acaba temkinli kralın ölümü İspanyol

siyasetinde büyük bir değişikliği getirecek midir? Gerçekte İspanyol politikası Doğu karşısında aşırı temkinli, Türklere karşı açık bir çatışmaya girmeye az istekli olmaya devam edecektir. İspanyol ajanları İstanbul'da entrikalarına devam edecek, orada imkansız bir barışı müzakere etmeye ve sürtüşmeleri etkin şekilde önlemeye gayret sarf edeceklerdir. Çünkü, artık koca imparatorluk parçalanmaya başlamıştı. Bunu önlemek için belki de III. Filip için yapılabilecek fazla bir şey yoktu.

XVI. yüzyılın sonuyla birlikte Katolik dünya için Protestan karşıtı devre sona eriyordu. Bunun en iyi kanıtı, Roma'nın o sıralar Doğu yönünde Türklere karşı kutsal savaşı yeniden örgütleme denemesine girişmiş olmasıdır. 1593'ten itibaren Türklere karşı savaş, Doğu Avrupa'da Macaristan'da ve Akdeniz'in dalgaları üzerinde bir gerçek haline gelmiştir. Bu savaş, asla bir genel çatışma haline dönüşmeksizin 1606 barışına kadar olan 13 yıl boyunca sürekli bir tehdit olarak ağır basacaktır. Bunlar, barış zamanlarının bildik Akdeniz savaşıdır yani, şu anarşik ve bireysel savaş olan, çapı çok dar olan ve sahneye ancak çok mütevazi güçler çıkartabilen korsanlık. Ancak 1591, 1593, 1595 ve 1601 tarihlerinde büyük deniz savaşı denemelerinin olduğunu kaydetmek gerekir.[1]

Bu dönemde de İspanya kıyılarına yapılan deniz saldırıları kesintisiz şekilde devam etmiştir. İmkan bulabilenler, Türk denizcilerin yardımıyla Mağrib'e göç etmeye devam etmişlerdir. 1598-1610 yılları arasında, özellikle Tunus hâkimi Osman Dayı zamanında Tunus boyları, Türk denizcileri için çok uygun şartları barındırıyordu. Bu zamanda meşhur olmuş Türk denizcilerden birisi Ömer Muhammed Bey'dir. Ömer, İspanya kıyılarına birçok akın düzenlemiş ve her seferinde pek çok ganimet ve esirle geri dönmüştür.

Benzer akınlardan biri, 1602 yılında Cezayir-i Garb Kaptanı Murat Reis tarafından İspanya'nın Lûrka (Lorca) şehri sa-

1 Braudel, *Akdeniz*, II, 651-652, 665-667.

hillerine yapılmış ve pek çok esirle geri dönülmüştür. Bu akın esnasında İspanya kadırgalarından biri de ele geçirilmiş ancak, İspanyollar Fas Sultanı ile birleşerek karşı saldırıya geçmişler, bu durum ise Murat Reis'in korkmasına ve İstanbul'dan destek istemesine sebep olmuştur.[2] Ancak, bu Türk denizcilerinin yaptığı gibi bazen İngiliz vb. Hıristiyan korsanlar da İspanya kıyılarına ganimet amaçlı saldırılar yapıyor, elde ettiklerini Mağrib kıyılarında satıyorlardı.[3]

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, bu dönemde Akdeniz'deki Türk deniz akınları artık büyük oranda ganimet elde etme amacıyla yapılır hale gelmiştir. Bu saldırıların Endülüslü Müdeccenler için herhangi olumlu bir etkisi oluyor muydu onu bilemiyoruz. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olması hasebiyle Mağrib şehirlerindeki her güç odağının İspanya üzerinde korku bıraktığını bilmekteyiz. Dolayısıyla, İspanya Devleti Müdeccenlere karşı uygulamak istediği her politikayı, bu dengeleri gözeterek ele almak zorundaydı diyebiliriz. Ancak, şu da bir gerçek ki Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl içinde defalarca denediği ve kısmen de başardığı Endülüslülere yardım işini, aynı yüzyılın sonunda artık tamamen Garb Ocakları'nın eline bırakmak zorunda kaldı. Devleti buna iten nedenlerin başında daha güçlü dönemlerde denenmiş teşebbüslerin büyük oranda gerçekleşememiş olması gelirken; bir diğer önemli neden de devletin artık iç problemlerle boğuşuyor olması, dışta ise Avusturya ve İran savaşlarının açtığı derin yaralardır.

Her halükârda Müdeccen Endülüslüler, İspanya'nın baskılarına ve Osmanlı ilgisinin azalmasına rağmen, kendilerinin bir gün mutlaka kurtarılacaklarına, bu kurtuluşun da yine Osmanlılar sayesinde olacağına dair umutlarını, İspanya'dan kovulacakları tarihe kadar büyük oranda muhafaza etmişlerdir. Bunun en güzel kanıtı, Müdeccenlerin Osmanlılar ile irtibatlarını sürekli canlı tutmaya çalışmalarıdır. Bu gayretleri, onların İspanyol idarecileri tarafından sürekli bir iç tehdit olarak algılan-

2 BOA, MHD: 52, Hüküm: 718.
3 Hurtez-Benjent, s. 279; İnan, VI, 389.

malarının sürmesine yardım etmiş, sonunda büyük sürgün kararına doğru giden yolda önemli bir etken olmuştur. Ayrıca, bizzat Müdeccenler tarafından kaleme alınan *La profesia de Faray Juan de Rakoçiya, Profeciya de Sant Esidiriyo, El Palanto de Sant Esidiriyo* ve *Rrekontamiyento de los eskandalos* gibi eserlerde yapılan kehânetler ile bu kehânetlerde Türklere yüklenen misyondur. Burada Türk ile kastedilen, şüphesiz Osmanlı'dır.

Bu eserlerde Türk, Müdeccenlerin din kardeşi ve kurtarıcısı olarak takdim edilmektedir. Bu tür eserler arasında yer alan ve Fatih Sultan Mehmed'e ait olduğu ileri sürülen bir Vasiyyet'te padişah, kendisinden sonra tahta oturacaklara fethetmeleri gereken yerleri sıralamakta ve bunlar arasında İspanya'yı da saymaktadır. XVI. yüzyılda bu vasiyet Müdeccenler arasında dilden dile dolaşmakta ve Osmanlı veliahdının Venedik ile birlikte İspanya'yı da ele geçirme ve böylece Müdeccenleri kurtarma sözü verdiğine inanılmaktaydı. Müdeccenler arasında dolaşan bir söylentiye göre, bir Müdeccen lider çıkacak ve Osmanlılar sayesinde İspanya'yı yeniden fethedecek, o gün Arapça bilmek çok önemli olacak, dolayısıyla Arapça'nın unutulmaması gerektiği vurgulanmaktaydı.

Bir başkasında ise, Kâsım adında biri çıkacak ve 42 ayda bütün İspanya'yı fethederek adaleti temin edecek, bu sonuç Osmanlılar sayesinde olacak, Türkler sayesinde İslam'ın sesi Belensiye (Valensiya), Dâniye (Denia), Yâbise (İbiza) ve Sıkıliyye'de (Sicilya) yeniden yükselecekti. Bu tür söylentiler, Türk veya Osmanlı kavramlarının Müdeccenler nezdinde sahip olduğu imajı ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Bir başka açıdan bunlar, baskı altında yaşayan ve kurtuluşunu gerçekleştiremeyen bir topluluğun kurtuluş ümidini muhafaza etmek için bu tür bir mekanizmayı devreye soktuğunu göstermektedir.[4]

4 Chakib, s. 75; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 403.

E.

I. Ahmed Dönemi (1603-1617)

Bu dönemde Osmanlı Devleti, dış dünyaya karşı büyük bir dünya gücü olmayı sürdürmekteydi. Ancak, İran ve Avusturya'ya karşı giriştiği uzun savaşlar onu yıpratmaktadır. Çünkü, kalıcı zafer ve dolayısıyla büyük ganimet getiren savaşlar değildir. İspanya ise, Avrupa'da özellikle İngiltere ve Hollanda ile, Akdeniz'de de Osmanlılar ile giriştiği savaşlar sonucunda artık gücünü yitirmiş bir görünümdeydi.

Gırnata'nın düşüşünü takip eden asır içinde İspanya, Endülüs Müslümanlarını zorla hıristiyanlaştırmıştı. Artık, "el-Arabü'l-mütenassırîn" (zorla hıristiyanlaştırılmış Araplar) diye anılan Müdeccenler, kendilerine her türlü baskı ve işkenceyi reva gören İspanyollara karşı boş durmamışlar ve kolay boyun eğmemişlerdir. İspanya'nın ekonomisi ve sosyal hayatı üzerinde halen etkili olmaları, Müslüman devletler ile sürekli irtibat halinde olarak arada bir isyana kalkmaları, onlara yardım amacıyla Türk denizcilerin İspanyol hedeflerine sürekli akınlar düzenlemeleri, çağın diğer dev imparatorluğu olan Osmanlılar ile İspanya arasındaki mücadelede etkin taraf olmaları, Mağrib kıyılarına yayılma ve yerleşmeyi isteyen İspanya'nın karşısında Mağrib'teki denizcileriyle ve bazen de mer-

kez donanmasıyla (Tunus Seferi gibi) Osmanlı'nın durması gibi nedenler, İspanya'nın Müdeccenleri ülkeden kesin olarak ve toptan sürgün etme kararı almasında etkili olmuştur.[1]

Sürgün kararının çıkmasında, Osmanlıların etkisini bizzat İspanya Kralı II. Filip'e ait ifadelerden anlamaktayız. Filip, meclise sunduğu bir takrirde şöyle der:

> *"Mağriblilerin ve Osmanlıların oluşturdukları tehlike*ye karşı beklemekten başka yapacak birşeyimiz yoktur. Mulay Zeydan (Mağrib'te Sa'dîler hanedanı liderlerinden biri) bizim için açık bir düşmandır. Osmanlılar da öyle. Çünkü, Osmanlı Sultanı I. Ahmed İran ile devam eden savaşı bitirmiş ve içerde çıkan isyanları bastırmış durumdadır. Halbuki İspanya, İtalya'da büyük çaba sarf etmesine rağmen isyanın eşiğine gelinmesine mâni olamamıştır. Ayrıca, içimizdeki Müslümanlar da özgürlük hareketine kalkışmak için fırsat kollamaktadırlar. Ancak, yapmamız gereken, bütün şart ve araçlar gözetilerek barışın korunmasıdır, Müslümanların toptan öldürülmesi değil."[2]

1609 yılında uygulamaya konan sürgün kararı Müdeccenleri perişan hallere düşürmüştür. Sürgünden dört yıl evvel 1605 yılında bir haberleşme olayı gerçekleşir. Endülüslülerden bir grup elçi, yardım talebiyle gizlice Doğuya doğru yola çıkar ve o zaman İstanbul'a bağlı bir eyalet olan Belgrad'a giderler. Orada, Sultan I. Ahmed'in vezirlerinden Murat Paşa ile görüşürler. Müdeccenlerin perişan durumlarını paşaya anlatırlar. Paşa da durumu Saray'a aktarır. Saray'dan, Fransa'ya sığınan Müdeccenlere karşı kötü muamelede bulunan Fransa kralına bir uyarı fermanı gider. Bunun üzerine, kral ülkesindeki Müdeccenleri istedikleri ülkeye gidebilecek şekilde serbest bırakır. Ancak, bu olay İspanya kralının Müdeccenleri artık ülkeden kesin olarak çıkarma fikrini bir an evvel uygulamaya koyma telâşına sevk eder.[3]

1609-1614 yılları arasında gerçekleşen büyük Müdeccen sürgünü, İspanya'da yaşamakta olan Müdeccenlerin büyük bir

1 Ayrıntılar için bkz. Lea, s. 172 vd.; T.B. Irwing, s. 12-14; Hess, s. 24-25.
2 Lea, s. 172.
3 *el-Envârü'n-Nebeviyye*, s. 32 vd.

kısmının ülkeden çıkartılması ile sonuçlanmıştır.[4] "İftirâk, her şiir-i muhabbetin son mısraıdır" (Cenap Şehabettin), Endülüs toprakları ile Endülüs toplumunun da ayrılığında bu değişmez tabiat kanunu işlemiştir. Endülüs'ten göç edenlere göç esnasında Cezayirli Türk denizciler de yardım etmişlerdir. Ancak, ilginç bir paradoks olarak, Türk-Müslüman denizcilerin İspanya sahillerine karşı bir asırdan fazladır sürdürdükleri akınlar bu sürgünden sonra durma noktasına gelmiştir. Bunda, denizcilerin sürgünden sonra artık İspanya'da Müslüman kalmadığını düşünmüş olmaları ve daha çok akınların artık ganimet amacıyla yapılır hale gelmesi etkili olmuş olmalıdır.

Sürgünde Mağrib'e göç edenler, İspanyolların işgalinde bulunan Tanca, Sebte, Melîle ve Vehran gibi merkezler yoluyla Müslüman şehirlerine ulaşmışlardır. Bir kısmı da Cezayir ve Tunus'a göç etmişlerdir.[5] Bunların ayrıntılarına bir sonraki bölümde gireceğiz.

1609-1614 yılları arasında yaşanan büyük sürgünde İspanya'yı Fransa yoluyla terk eden Endülüslüler de olmuştur. Sayıları 50 bin kadar tahmin edilmektedir. Franklar ya da Fransızlar, ilk anlarda bu Müdeccenleri iyi karşılamışlardır. 1610 yılının Şubat ayında Fransa Kralı IV. Henri, Katolik dinine içten boyun eğmek şartıyla onlara yerleşme izni verdi. İslam ülkelerine gitmek isteyenler için gemiler hazırlattı. Kralın onlara yardım etme sebebi ise, İspanya ile aralarında cereyan eden mücadelede Endülüslüleri uzun yıllar koz olarak kullanmasıydı. Ayrıca, Osmanlılar ile stratejik ortaklığa sahip olmasının da etkisi vardır. Sefalet, yorgunluk ve hastalık nedeniyle kendilerini Fransa topraklarına zorlukla atabilenlerin sayısı arttığında ise, Frank halkı durumdan krala şikâyetçi oldu. Bunun üzerine kral Güney Fransa şehirlerinin idarecilerine, kendi bölgelerine sığınanları, ülke dışına çıkarmak kolay olsun diye, diğer komşu kentlere yönlendirmelerini emretti.[6]

---

4 Hammâdî, s. 139.
5 Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 129 vd.
6 Kettânî, *İnbâs*, I, 233; Hurtez-Benjent, s. 271-272; Lea, s. 198-199.

1610 yılının Mayıs ayında kral IV. Henri'nin ölmesinden sonra, Frank topraklarına sığınmış veya oraya yerleşmiş bulunan Endülüslülere karşı kötü muameleler artmaya başladı. Tulûşe (Toulouse) ve Beyûn (Bayonne) şehirleri idarecileri, sınırlarını Müdeccenlere kapattılar. Languedoc meclisi, eyaleti terk etmeyen Endülüslüleri cezalandırmakla tehdit etti. Provence eyaleti ise, Endülüslülerin Ron (Rhone) nehrini geçmelerini yasakladı.[7] Sonuçta bu engellemeler etkisini göstermiş olmalı ki, Fransa'ya sığınan Endülüslülerin ancak bin kadarı bu ülkede kalabilmiştir. Geriye kalan büyük çoğunluk ise, Akdeniz kıyı şeridi boyunca ilerleyerek kendilerini İtalya şehirlerine attılar. Hedefleri ise, "Her yerde Allah'ın yardımıyla zaferler ve mülkler kazanan, kâfirleri alaşağı eden şerefli yüce efendimiz Halifemiz dedikleri Osmanlı Sultanı'nın, Allah'ın ordu ve Türklerle süslediği ülkesi"ne sağ salim ulaşabilmekti.

Katolik dini üzere yaşamak şartıyla Fransa'da kalmak isteyen Müdeccenler için kraliyet tarafından görevlendirilen teşrifatçılar içinde, Müdeccenlere kötü davrananlar, hatta onları soyarak bazılarını da öldürenler olmuştur. Ancak, bunlar şiddetle cezalandırılmıştır.[8] Bir kısmı Paris'te fakat çoğu güneyde olmak üzere Fransa'da kalan az sayıda Endülüslünün çoğu ziraî alanda geçimini temin etmiştir. Bazıları da ticaret ve az sayıda tıp alanında geçimini temin edenler olmuştur.[9]

İspanya'nın Belensiye ve Aragon bölgelerinden Frank topraklarına doğru göç etmek zorunda kalan Müdeccenlerin sayısı 50 binden fazla olmalıdır. Çünkü, Fransa'dan geçerek Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına ulaşan çok sayıda göçmen olmuştur. Bunların Fransa'dan dolaşmalarının nedenini ise İspanya'nın sürgün kararının ayrıntılarında buluyoruz. Buna göre, İspanya'dan göç edecek Müslüman aileler eğer bir Hıristiyan ülkeye gideceklerse çocuklarını beraberle-

7 Kettânî, *İnbiâs*, I, 229-230; Hurtez-Benjent, s. 272; Lea, s. 199.
8 Hurtez-Benjent, s. 273.
9 Kettânî, *İnbiâs*, I, 229-230; Hurtez-Benjent, s. 274; Lea, s. 208.

rinde götürebilecekler, fakat eğer bir İslam ülkesine gideceklerse çocuklarını papazlara teslim etmek zorunda kalacaklardı. Bu uygulama sebebiyle binlerce aile, çocuklarını kurtarabilmek için daha çok Fransa yönüne hareket etmiş, oradan da diğer ülkelere geçmişlerdir. Bu Müdeccenlerden pek çoğu, Osmanlı topraklarına ulaşmak istiyordu. Bu amaçla onlar Tulûşe, Liyûn (Lion) yoluyla Ron Vadisi'ni aşarak bugünkü İsviçre topraklarına ulaşmışlar, oradan da bugünkü İtalya'nın Milano kentine yönelmişlerdir. Milano'dan Venedik ve nihayet Osmanlı toprağı olan Bosna-Hersek'e varmışlardır. Ancak, kolaylıkla anlaşılabileceği gibi, bu yol çok uzun ve meşakkatli olduğundan onu aşabilmek için maddiyat gerekliydi. Dolayısıyla, bunu başarabilenler, daha çok sayıları diğerlerine oranla az olan varlıklı Endülüslü aileler idi.[10]

Osmanlı sınırına yakın İtalya kentlerinde halka yol sorduklarında, kendilerine yakın Osmanlı şehirleri hakkında Endülüslülere şöyle deniliyordu: "Orada beyaz elbiseli insanlar göreceksiniz, işte onlar Türkler'dir. Sarı elbiseli olan diğerleri ise Yahudilerdir." Aynı yerde Endülüslülere, "Daha yolculuğa devam etmek istiyor musunuz?" diye sorulduğunda onlar: "Selânik'te kardeşlerimiz var, oraya gitmek istiyoruz" diye cevap veriyorlardı.[11]

Osmanlı Padişahı I. Ahmed, Vezir Murat Paşa'ya gelen elçiler vasıtasıyla, daha İspanya'dan Fransa'ya geçtikleri ilk zamandan beri Endülüslülerin çileli yolculuğundan haberdardı. Olaya seyirci kalmamış ve göçmenlerin selâmeti için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Gelişen olaylar, bunu bize kanıtlamaktadır.

Padişah, Endülüs göçmenlerinin kendi topraklarına ulaşmak istediklerini biliyordu. Bunu kolaylaştırmak için ilgili devletler nezdinde diplomatik girişimlerde bulundu. Bu meyanda Fransa, İngiltere ve Venedik liderlerine mektuplar yolladı.

---

10 Kettânî, *İnbâs*, I, 335; Hurtez-Benjent, s. 274-276.
11 Hurtez-Benjent, s. 276.

Fransa Kralı XIII. Loui'nin vasîsi konumunda bulunan annesi Maria de Medisis'ye gönderilen padişah nâmesi, kraliçeden Endülüslülerin Osmanlı topraklarına ulaşmalarının kolaylaştırılmasını ve bu amaçla gemi sayısının artırılmasını istiyordu. Bu girişim olumlu sonuç vermiştir.[12]

Padişah, Britanya Kralı I. Jack'a da aynı mealde bir mektup göndermiştir. Fakat, olumlu bir cevap alamamıştır.[13]

Padişah, yine aynı içeriğe sahip Cumâd 1024/1614 tarihli bir başka mektubu, Ali ve Süleyman adlı iki Endülüslünün, göçmenler adına kendisine gelip yardım talep etmeleri üzerine, İtalya-Venedik doçuna göndermiştir. Ondan, deniz yolu tehlikeli olduğu için, Frenk kıyafetiyle, Venedik toprak ve adaları üzerinden Osmanlı ülkesine gelmek isteyen Endülüslülerin güven içinde sağ sâlim gelmelerinin sağlanmasını, mal ve canlarına dokunulmamasını ve her türlü saldırıdan korunmaları hususunu, iki ülke arasında mevcut olan barış ve güven antlaşmasına istinaden istemiştir. İşte bu hatt-ı humâyunun tam metni:

> "İftihâru'l-ümerâi'l-izâmi'l-Îseviyye (büyük Hıristiyan kralların iftiharı), muhtâru'l-küberâi'l-fihâm fî'l-Milleti'l-Mesîhiyye (Hıristiyan milleti içinde haşmetli soyluların seçilmişi), muslihu mesâlih-i cemâhîr-i Nasrâniyye (Hıristiyan halkın işlerini yoluna koyan), sâhibü ezyâl-i haşmeti ve'l-vekâr (haşmetli ve vakarlı), sâhibü delâili'l-mecdi ve'l-iftihâr (gurur ve övünç kaynağı işlerin sahibi) Venedik doçuna (hutimet avâkıbühû bi'l-hayr ve aslaha Teâlâ şe'neh: yaptığı işlerin âkıbeti hayr olsun ve Allah halini ıslah etsin) tevkî'-i ref'-i humâyun vâsıl olacak ma'lûm ola ki,
>
> "mukaddemâ vilâyet-i İspanya'da sâkin olan *Müdeccel tâifesi*nden Süleyman ve Ali nâm Müsülman Müdecceller Dergâh-ı Muallâma arzuhal sunup, bundan akdem Müsülman Müdeccel tâifesinden bazıları kalkıp memâlik-i mahrûseme dâhil olup lâkin hâlen mezbûrlerden bazıları yolda olup deryâdan gelmeğe havf idüp

12 Abdülcelil et-Temîmî, "Risâle mine's-Sultâni'l-Osmânî Ahmed el-Evvel ilâ Doc el-Bundukiyye havle'l-Moriskiyyîn", *Mecelletü't-Târîhi'l-Mağribî*, Tunus, S. 7-8, s. 7-13.

13 Temîmî, a.g.e., aynı yer; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 124.

ve ihdârları dahi olmağa kara ile Venedik tarafından memâlik-i mahrûseme gelmek üzre olan Müsülmanlara dahi taarruz olunmayup emîn ve sâlim mürûr u ubûr ettirmeniz rica eylediler.

"İmdi, siz kadîm-i eyyâmdan südde-i seniyye-i saâdet medâr ve atabe-i aliyyeyi gördün. İktidarımıza hulûs-i kalb ve hüsn-i i'tikâd ile arz-ı ihlâs ve ihtisâs edegelmiş, Devlet-i Aliyye'mizin hayr-hâlı olup bu makûle-i Âsitâne-i Saâdet-âşiyanımıza müteallik hizmetlerde muâvenet ü muzâheret edegeldiğiniz izz-i huzûr-i fâiz-i nûrumuz da muhakkak ve zâhir olduğu ecilden tâife-i mezbûreden hâliya sizin vilâyetinizde olan Müsülmanlara icâzet virülüp kara tarafından emîn ü sâlim bir cânibe irsâl ü îsâl imdeniz bâbında nâme-i humâyun-ı saâdet-mekrûnumuz yazulup irsâl olunmuşdur gerekdür ki."[14]

Modern dünyanın kara taşıtları imkânıyla bile Avrupa'yı bir baştan öbür başa yaran bu yolculuğu gerçekleştirmenin zor olduğu kolaylıkla tahmin edilebilirken, o çağın şartlarında Endülüslülerin Avrupa'yı bir baştan öbür başa aşmaları şüphesiz tarihî büyük bir olaydır. Üstelik her bakımdan kötü vaziyette ve de Hıristiyan toplum içinden geçen Müslümanlar olmaları göz önüne alındığında, o yolculuğun vahâmeti zihinlerde kolayca canlanır sanıyoruz. Nitekim, yollarda ayak takımı veya fanatik Hıristiyan grupların saldırılarına maruz kaldıkları gibi, açlık ve hastalıktan ölenlerin[15] sayısı da az değildi. Bu şartların getirdiği zorunluluktan olsa gerek

14 Temîmî, a.g.e., aynı yer. Temîmî, bu belgeyi İtalya'da, Archivio di Stato di Venzia, Butsa 4, 17/3'den almıştır.

15 Tarihte, bireylerden ziyade özellikle yer değiştiren toplulukların taşıdıkları mikropların tarihin akışında etkili olduğu bilinmektedir. Yani, hastalıklar insanların ölüm nedenlerinin başında geldiği için tarihi biçimlendirmede önemli rol oynamışlardır. Eski savaşların galipleri her zaman en iyi komutanlara veya silahlara sahip olan ordular değil, çoğu kez yalnızca düşmanlarına bulaştıracak en berbat mikropları taşıyanlardı. Mesela, tarihte mikropların oynadığı rolü gösteren en korkunç örnekler, Kolomb'un 1492 yolculuğu ile başlayan Amerika kıtasının Avrupalılarca fethiyle ilgilidir. İspanyol işgalcilerin kurbanı olan Amerikan yerlilerinin sayısı kabarıktı ama İspanyolların öldürücü mikroplarından ölenlerin sayısı daha da kabarıktı. Amerika ile Avrupa arasında mikrop değiş tokuşundaki bu eşitsizliğin sebebi neydi (Bkz. Diamond, s. 253-254) bilemiyoruz ancak, Endülüslülerin geldikleri yer itibarıyla Franklara göre daha medenî bir topluluk oldukları tarihî bir gerçektir. Dolayısıyla onların Fransa'ya ve diğer gittikleri yerlere tehlikeli mikrop taşıdıklarını düşünmek, gittikleri yerde kaptıkları mikroplar sebebiyle öldüklerini düşünmekten daha isabetli bir tahmin olmayacaktır.

ki, herşeyi göze alarak göçmenlerin bin kadarı Fransa'da, bir o kadarı da İsviçre ve İtalya'da kalmışlardır. Tunus ve Balkanlara ulaşmaya çalışırken, başaramayıp İtalya'da kalan bin civarındaki Endülüslü, kuzeyde Toscana ve güneyde Sıkıliyye (Sicilya) adasına yerleşmişlerdir.[16]

Padişah, Avrupa liderlerine yönelik girişimde bulunurken, büyük göçün devam ettiği 1609 yılı sonrası 5 yıl içinde Kuzey Afrika topraklarına gerçekleşen göçler, Avrupa yönüne doğru olandan çok daha yoğun nüfusu kapsamaktaydı. Bunların içinde özellikle Cezayir kıyılarına kendilerini atabilenlerin çoğu genellikle iyi karşılanmış ve rahat ettirilmeleri sağlanmıştır. Güvenlik ve huzur içinde mallarıyla birlikte şehirlere ulaşmışlardır. Ancak, göçmen kafilelerinden bazıları bedevî harâmîlerin saldırılarına uğramış, soyulmuş ve hatta ölüme maruz kalmışlardır.[17] İspanya'da saldıranlar Hıristiyan düşmanlardır; bunu anlamak kolaydır da, olay "kartala bir ok değmiş yine kendi teleğinden" türünden olunca anlamak çok zor olmaktadır. Burada akla gelen soru, acaba Osmanlı Padişahı kendine bağlı Cezayir topraklarında gerçekleşen bu saldırıların önlenmesini sağlayamaz mıydı? Veya Cezayir'deki Türk denizciler veya liderler bunu yapamazlar mıydı? Öncelikle belirtmeliyiz ki, Endülüs göçmenlerine yönelik bedevî saldırıları, göçlerin devam ettiği yıllar boyunca görülen bir vak'a olmadığı gibi, bütün kafilelere de yönelmiş değildi. Bunu şuradan anlıyoruz ki, saldırıya maruz kalan bir kafile, kendinden ileride bulunan diğer bir kafileyle buluştuğunda saldırılar ya azalıyor ya da kesiliyordu. Ayrıca, bu saldırılar bütün kıyı şehirlerinde görülüyor da değildi. Bu da gösteriyor ki, XV. yüzyılın sonlarından itibaren gâh Osmanlı Padişahı'nın direktifleriyle gâh kendi inisiyatifleriyle Endülüs göçmenlerinin yardımına koşan Cezayirli denizciler, büyük göç olayı yıllarında da yoğun çalışmışlar, ellerinden geldiğince nakil ve koruma işini yapmışlardır.[18]

16 Kettânî, *İnbiâs*, I, 335; Hurtez-Benjent, s. 275.
17 Hurtez-Benjent, s. 286-287.
18 Hurtez-Benjent, s. 289.

Eğer onlar bu işi yapmamış olsalardı, öncelikle Hıristiyan denizcilerin ücret karşılığı göçmen nakliyatı yaparken işledikleri vahşetin boyutları çok büyük olurdu. İkinci olarak, Cezayir kıyılarında ve şehir merkezlerine ulaşım yollarında gerçekleşen bedevî saldırıları da büyük boyutlarda olabilirdi. Dolayısıyla, Padişahın ve ona bağlı idareciler ile denizcilerin çabalarını anlamak zor olmasa gerektir. Çünkü, bugün modern zamanın şartları ve teknolojisiyle bile, on binlerce insanın katıldığı büyük göç olaylarında bazı istenmeyen durumların yaşanmasına engel olunamadığını hepimiz biliyoruz. Nerde kaldı, o devrin şartları ve imkanlarıyla on binlerçe Müdeccenin akın ettiği Kuzey Afrika kıyılarında güvenliği eksiksiz sağlamak?

Avrupa yoluyla İspanya'dan Osmanlı topraklarına ulaşabilen Endülüslü göçmenlerin bir kısmı, girdikleri ilk Osmanlı toprağına yani, bugün yerinde Slovenya-Hırvatistan-Bosna devletlerinin bulunduğu o zamanın Bosna-Hersek Eyaleti'ne yerleşmişlerdir. Diğer bir bölümü yollarına devamla bugün Yunanistan'da kalan Osmanlı'nın Selânik şehrine gelip yerleşmişlerdir. Endülüs Müdeccenlerinden son bir kısmı da, Osmanlı başkenti İstanbul'a, burada da özellikle Galata ve Tophane semtine iskân edilmişlerdir.[19] Bazı araştırmacıların ifadesinde, "kütleler halinde gelip İstanbul'a yerleşen Gırnata'lı Müslümanlar.." dan söz edilmektedir.[20] Ancak, biz bu kadar kalabalık kütleler olduğu kanısında değiliz. Çünkü, zaten elde edilebilen bütün kayıtlar bunların sayısının en fazla birkaç bin olabileceğini bize ima etmektedir.

Hurtez-Benjent ikilisinin kaydettiğine göre İstanbul'da Galata'ya göç edip orada yerleştirilen Endülüs Müslümanları veya Müdeccenler, sadece büyük sürgün sonrası gelenlerden ibaret değildir. İlk olarak çoğu 1492 yılında Gırnata'nın düşüşünün ardından, ikinci kafile ise 1568 isyanı ardından aynı yere getirilmişlerdir. Son kafile de bu büyük sürgün sonrası ge-

19 Evliya Çelebi, I, 431.
20 Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, s. 158.

lenlerden müteşekkildir. Bunlar, Gırnatalı ailelerin bulunduğu mahalleye yerleştirilmişlerdir. Endülüs göçmenleri, Osmanlı başşehrinde kısa sürede ticarete ve hatta siyasete atılarak etkili olmaya başlamışlardır. Galata'da bulunan eski kilise (Bizans bazilikası) onlar için mescide çevrilmiştir. Müslümanların sayısı arttığı için Galata'da bazı Hıristiyan aileler başka semte taşınmışlardır.[21] Evliya Çelebi'nin, Galata'daki Endülüs göçmenleriyle ilgili bilgileri 916/1510 Yılı Olayları içinde vermiş olması, bu tespiti doğrulamaktadır. Yani, Evliya Çelebi'nin görmüş olduğu göçmenlerin, 1492'deki düşüşün ardından gelenler olduğu anlaşılmaktadır. Galata'ya gelip yerleşen asıl büyük kitleler ise 1610 sürgününde göç edenlerdir.

İstanbul'a ulaştırılan Endülüslülerden bir bölümü ise, sanıyoruz ki ataları Emeviler'in topraklarına olan özlemlerinden dolayı, Şam ya da Dımeşk ve Lübnan sahillerine doğru gitmişler, oralarda yerleşmişlerdir.

Bu manzara karşısında biz, İspanya'nın fethi yıllarında Târık ile birlikte Endülüs fâtihi olan Musâ b. Nusayr'ın, İspanya'dan Frank topraklarına doğru Pireneler'i aşarken düşlediği planını hatırlamadan edemiyoruz. Tarihçilerin kaydettiğine göre, Musa, Târık ile birlikte, iki buçuk yıl gibi çok kısa bir sürede hemen bütün İberya Yarımadası'nı fethetmiş olmanın verdiği heyecanla olsa gerek, İspanya'dan yola çıkıp Avrupa'yı yararak İstanbul'a ulaşmak ve belki İstanbul'u da fethederek Anadolu üzerinden kandi halifesinin başşehri Şam-Dımeşk'a ulaşmak düşüncesindeydi. Ancak, her devlet içinde görülebilen olumsuzlukların etkisiyle, zaten Kuzey Afrika (İfrîkiye) ve İspanya'da kazandığı büyük şan ve şerefi kıskanılan Musa, bu düşüncesini gerçekleştirebileceğini Fransa içlerine doğru ilerlerken göstermiş olmasına rağmen, başşehir Dımeşk'a geri çağrılmıştır. Dolayısıyla, sahip olduğu bu yüce ideal de akîm kalmıştır. Şimdi, Musa'nın zamanından yani 713'ten 1614'lere kadar geçen tam dokuz asır sonunda, Târık ve Musa'nın torunları, dedelerinin gerçekleşti-

21 Hurtez-Benjent, s. 277.

remediği "Avrupa'dan Dımeşk'a yürüyüş" fikrini hayata geçirmişlerdir. Fakat, tarihin hazîn bir cilvesi ki, dedeleri gibi fâtihler olarak değil, ellerindeki vatan emanetine bir şekilde sahip çıkamamış ve yenilmiş zavallılar olarak..

İspanya Devleti, o topraklarda yüzyıllardır yaşamakta olan Müslüman asıllı Müdeccen tebaasının tamamını ülkeden sürgün etmek istemiş ve buna çalışmıştır. Ancak, en fazla yarısını çıkarmaya muvaffak olabilmiştir. Yani, büyük sürgünden sonra İspanya'dan Müslümanların kökü kazınmış değildir. Nitekim, sürülenlerden birçoğu gittikleri yerlerde soygun benzeri kötü muamele ile karşılaşınca, daha beterine düşmektense İspanya'ya geri dönmeyi tercih etmişlerdir. Tabi ki geriye dönme gibi bir seçenekleri olmadığı için bunun yolu köle olarak satılmayı kabul etmekten geçmekteydi. Ayrıca, zaman zaman İspanyolların Mağrib kıyılarında giriştikleri savaşlarda, kendilerine karşı gönüllü savaşan pek çok Müdeccen mücahidi esir aldıkları ve onları İspanya'ya götürerek köle pazarlarında sattıkları da bilinmektedir. Köleleştirilen bu Müdeccenler, hıristiyanlaştırlıyor ve Hıristiyan biliniyorlar fakat, gizlice Müslümanlıklarını sürdürüyorlardı. Bunların sayısının artması üzerine, İspanya 1712 yılında yeni bir sürgün kanunu daha çıkarttı. Buna rağmen, yine de Müdeccenlerin izi ülkeden silinemedi. Çeşitli şekillerde İspanya'da kalmayı başaranlar, geçmişteki İslâmî hayatlarının özlemi içerisinde, dededen-nineden torunlara kendi kültürlerini-kimliklerini fısıldayagelmişlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSPANYA'DA KALABİLEN VE GÖÇ ETTİKLERİ BÖLGELERDE ENDÜLÜSLÜLER

(Müdeccenler ve Yahudiler)

A.

Kuzey Afrika'da (Fas, Cezayir, Tunus ve Libya)

Endülüs ile Mağrib arasındaki ilişkiler çok eski tarihlere dayanır. Öncelikle, Endülüs'ün fethi Mağrib hâkimiyetinden sonra ve binlerce Mağribli Berberî askerin de katılımıyla gerçekleşmiştir. Sonra, Doğu İslam dünyasının en uzak bir parçası olarak Mağrib, o medeniyetin Endülüs'e taşınmasında başat rolü oynamıştır. Yani, Endülüs ile Mağrib arasında çok aktif bir siyasi ve kültürel alışveriş söz konusudur.[1] Kuzey Afrika eyaletleri içerisinde ise, Osmanlı-İspanya ilişkileri ve Endülüslüler açısından merkez olan Cezayir'in çok büyük tarihî önemi vardır.

Endülüs'ten Mağrib-Mısır bölgelerine ilk göçler, Endülüs Muvahhidler'in idaresindeyken 1212 yılında yaşanan büyük İkâb felâketinden[2] sonra yaşanmıştır. Bu tarihten sonra Endülüs'te başlayan iç karışıklıkların duracak gibi görünmeme-

1 Geniş bilgi için bkz. Muhammed Binşerîfe-Muhammed b. Abbûd, "el-Endelüs ve'l-Mağrib", *Muallimetü'l-Mağrib (Encyclopedie du Maroc)*, III, 820-822.

2 İkâb felâketi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, *Reconquista / Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz, İstanbul 2003, s. 275.

si ve artık Hıristiyan tarafın iyice güçlenmiş olduğunun fark edilmesi, bu göçlerin başlamasında etkili olmuştur.[3] Özellikle ilim ve ticaret erbabı olan Endülüs Yahudilerinden meşhur filozof İbn Meymun'un da içinde bulunduğu bazı aileler Mısır'a göç etmişlerdir. Çünkü, o devirde Mısır'da güçlü Eyyûbî Devleti vardı. Bu devlet, kurucusu Selâhaddin Eyyûbî ile birlikte Haçlılara karşı büyük zaferler kazanmıştı. Bu güç, göçmenlere güvence vaat ediyordu. Özellikle ticaret erbabı olan Yahudilere..

XV. ve XVI. yüzyıllara gelindiğinde, Suriye bölgesinden Mısır'a ve hatta Kuzey Afrika eyaletlerine kadar her yere yayılan Yahudiler, Akdeniz'in büyük ticarethanelerine sahip olarak görülmektedirler. Buralarda Hıristiyanların başvurdukları kreditörler olarak iş görmekte ve kervan faaliyetini ellerinde bulundurmaktadırlar. Sonuçta İstanbul, Venedik, Lizbon ve Amsterdam'daki Yahudi kolonilerinin bir zaferi söz konusudur.[4]

Endülüs Devleti'nin çöküş yıllarının başlangıç tarihi olarak kabul ettiğimiz 1212'den itibaren Mağrib'ten Libya'ya kadar olan Kuzey Afrika bölgesine başlayan Endülüslü göçü, Endülüs'ün kaybından sonra ve özellikle 1609-1614 yılları arasında gerçekleşen büyük sürgün yıllarında yoğun bir hal almıştır. Sadece büyük sürgün yıllarında göçenlerin sayısı en az 180 bin olarak tahmin edilmektedir. Sadece Mağrib'e yerleşenlerin sayısı ise, 60-70 bin kadardır. Bunların 30 bin kadarı, Cebel-i Târık Boğazı'na sınır kuzey bölgelerine; 10 bin kadarı Tıtvan şehrine; 20 bin kadarı Şefşâven ve el-Kasru'l-Kebîr gibi diğer kuzey şehirlerine; geriye kalan 10 bin kadarı da Miknâs, Merâkeş, Asfâ ve Vecde gibi diğer Mağrib şehirlerine dağılmış ve yerleşmişlerdir.[5] Kastilya ve Estremadure bölgelerinden göçen Endülüslüler daha çok Vâdî Ebî Rakrak ve özellikle Rabat'a; Gırnatalıların ekserisi Fas ve Kuzey Mağ-

3 İnan, VI, 310.
4 Braudel, *Akdeniz*, II, 193, 197.
5 Kettânî, *İnbiâs*, I, 227; Hurtez-Benjent, s. 281.

rib'e; Belensiye, Mürsiye, Aragon ve Katalonya / Berşelûne göçmenleri ise, Tıtvan ve Rabat'a yerleşmişlerdir.[6]

Barbaros'tan başlayarak Osmanlı'nın Kuzey Afrika liderleri, bölgeden İspanyolları atmak için olduğu kadar, yerli âsî liderlerle mücadele etmek için de Endülüs göçmenlerinden büyük oranda yararlanmışlardır. Mesela, 1517'de Barbaros Hayreddin bin Yeniçeri yanında beş yüz kadar da Gırnata, Aragon ve Belensiye Müdeccenlerinden oluşan bir güçle, Tenes hakimi Hamid el-Âbidin'in ordusunu Şelef ovasında yenmişti. Yine Barbaros, Tilemsen şehrini de Endülüs göçmenlerinin desteğiyle ele geçirmişti. Gerçekte, Endülüs göçmenlerinin büyük kısmı karada ve denizde iyi birer savaşçı oldukları için bölgedeki Türk liderler bunlardan istifade etmişlerdir. Ele geçirilen şehirlerin korunması ve savunulması amacıyla bırakılan askeri birlikler de yine Türk ve Endülüslülerden müteşekkil oluyordu. Mesela, Barbaros 1517'de Medea'yı ele geçirdiğinde, bu şehirde Osmanlı hâkimiyetini kurmak ve şehri korumak amacıyla buraya Müdeccen ve Osmanlı askerlerinden oluşan birlikler bırakmıştır. Yine, mesela 1541'de kral V. Karl'ın Cezayir saldırısı esnasında Cezayir hakimi olan Hasan Paşa'nın (1541-1544) kuvvetleri içindeki 8 yüz Yeniçeri yanında çok sayıda Endülüslü de bulunmaktaydı. Dolayısıyla, Osmanlıların Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'de hâkimiyet kurmalarında Endülüslülerin büyük katkı ve destekleri olmuştur. Endülüs göçmenleri, Cezayir merkezli Kuzey Afrika bölgesinde Osmanlı kuvvetlerine büyük mikdarlarda katılarak hem bunların sayısını artırmışlar hem de idari-askeri aktivitelerini güçlendirmişlerdir.[7]

Endülüs göçmenleri, idari-askeri alanlar dışında sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda da etkilidirler. Yerleştikleri Mağrib şehirlerinde imar, zenâat, sanat, ticaret; devlet yönetimini kolaylaştıran savunma, kitâbet ve muhâbere gibi alanlarda Kuzey Afrikalılara büyük yararları olmuştur.[8]

---

6 Kettânî, *İnbiâs*, I, 227.
7 Seyyid Murâdî, s. 399; İlter, s. 53; Chakib, s. 129-133.
8 Geniş bilgi için bkz. Chakib, s. 133-149; Hess, s. 6.

Endülüslüler, kültürel seviye ve gelenekleri açısından olduğu kadar, görünüm itibarıyla da Kuzey Afrikalı Müslümanlardan ayrılıyorlardı. Daha medenî ve gelişmiş duruma sahip olan Endülüslüler Kuzey Afrika'da büyük bir itibar sahibiydiler. Nitekim, bölge liderleri, ülkelerini geliştirmek amacıyla Endülüslülerin göçünü teşvik ederler, gelenleri iyi karşılar ve onlara yüksek makamları tevdi ederlerdi. Mesela, böylesi tutumun neticesinde Bicâye gibi bazı şehirlerin nüfus çoğunluğunu Endülüs göçmenleri oluşturmuştur. Mağribî ile Endelüsî farkı o zamanlardan günümüze değin varlığını muhafaza etmektedir. Bugün, yerli bir Kuzey Afrikalı ile Endülüs asıllı Kuzey Afrikalı arasında, ciltteki renk farkının ayırt edilebildiği söylenmektedir. Bu kültürel farklılıklardan dolayı Endülüslü kadınlar, öncelikle kendileri gibi Endülüslüler ile evlenmeyi, bu olmadığı takdirde yerli veya bedevî erkeklerle evlenmektense bekâr kalmayı tercih ediyorlardı.[9]

Osmanlı Devleti, Garp Ocakları adını verdiği Kuzey Afrika eyaletlerini, birer üretim ve gelir kaynağı olmaktan ziyade devletin ve İslam dünyasının savunmasında ileri karakol gibi görüyordu. Hıristiyanlara karşı bir savunma hattı..[10] Bölgeye vâki olan İspanya saldırılarına karşı idarecilerini sürekli uyaran Osmanlı Padişahı, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz bölgesini elinden geldiğince ihmal etmemiş, buranın güvenliğine ve tebaanın rahat ve huzuruna gücü yettiği kadarıyla gereken önemi vermiştir.[11]

---

9 Hurtez-Benjent, s. 292-293. Endülüs göçmenlerinin büyük kitleler halinde gelerek yerleşmelerinden sonra Kuzey Afrika bölgesinde, özellikle Mağrib denen Fas'ta Endülüs medeniyetinin tesiriyle Endülüs-Mağrib medeniyetinin gelişimi hızlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 266-326; Chakib, s. 84 vd.

10 Orhan Koloğlu, "Libya: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXVII, 179.

11 Konunun Osmanlı arşivinde yüzlerce belgesi vardır. Örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 61, Hüküm 34; BOA.- M.D. 10, Hüküm: 19; BOA.- M.D. 12, Hüküm: 211; BOA.- M.D. 19, Hüküm: 316; BOA.- M.D. 21, Hüküm: 645; BOA.- M.D. 58, Hüküm: 230; BOA.- M.D. 10, Hüküm: 16; BOA.- M.D. 18, Hüküm: 288; BOA.- M.D. 14, Hüküm: 78; BOA.- M.D. 14, Hüküm: 49; BOA.- M.D. 14, Hüküm: 283; BOA.- M.D. 10, Hüküm: 14; BOA.- M.D. 5, Hüküm: 968. Krş. Abdülcelîl et-Temîmî, "Üsüsü'l-Osmâniyye el-idâriyye bi'l-vilâyâti'l-Meğâribiyye (1565-1591)", *el-Mecelletii't-târîhiyye el-Arabiyye li'd-dirâsâti'l-Osmâniyye*, Sayı: 21 (Eylül 2000), s. 197-210.

Osmanlı Devleti, kendi kültürünü emperyalist bir tavırla veya zorla tebaasına kabul ettirme gibi bir geleneğe ve siyasete sahip olmadığı için Garp Ocakları'nın devamı olan bugünkü Cezayir, Tunus ve Libya'da Türkçe konuşan bir toplum bulunmamaktadır. Avrupalıların sadece yarım asır kadar sömürgeleştirdikleri kıtadaki 25 ülkenin resmi dili Fransızca ve bir o kadarı İngilizce olup, birkaç ülkede de Portekizce ve İspanyolca resmi dil olmaya devam etmektedir. Osmanlılar kıtadan ayrıldıkları son güne kadar yerli ahali arasındaki dini dokuya müdahale etmediler. Hatta, kendileri Hanefi mezhebinden oldukları halde bölgede yaygın olan Mâlikî ve Şâfiî mezhebi mensubu Müslümanlarla herhangi bir meseleleri olmamıştır. Anadolu'dan getirilen Türk asıllılar için Hanefi müftü tayin edilirken, yerli halka kendi mezheplerinden müftüler görevlendiriliyordu. Tarikatlar konusunda da hoşgörülü tavır takınarak onların faaliyetlerini desteklemişler, Avrupalıların yaptıkları gibi şeyhleri ve müritleri cezalandırmamışlardı.[12]

1. Fas ya da Mağrib

İlk Beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşa Dönemi'nden itibaren, Cezayir'i merkez yapan Osmanlı idarecileri, Endülüs Müslümanlarını İspanyolların elinden kurtarmak için 1529-1614 yılları arasında pek çok girişim ve eylem gerçekleştirmişlerdir. Aynı dönemde Fas'taki Sa'dîler Osmanlılara karşı İspanyollar ile işbirliği yaparken, mezkür Türk denizcileri yaklaşık seksen sene boyunca on binlerce Endülüslüyü Osmanlı ülkesine nakledip yerleşmelerini sağlamışlardır.

Bugünkü Fas ya da Mağrib Devleti'nin yer aldığı topraklarda Endülüs göçmenleri ilk etapta Sultan Mulay Zeydan ta-

12 Kavas, s. 586. Garp Ocaklarının Avrupa ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Bostan, *Osmanlı Denizciliği*, s. 261 vd.

rafından iyi karşılanmışsa da genelde Mağrib halkı tarafından pek hoş karşılanmamışlardır. Fas ile Tıtvan şehirleri bunun istisnasını teşkil eder. Çünkü, oralarda daha eski tarihlerde gelip yerleşmiş ve nüfuz sahibi olmuş pek çok Endülüs muhâciri bulunmaktaydı. Diğer şehirlerde hoş karşılanmayışlarının sebebi ise, daha çok kültürel nitelikli olup Mağribliler ile Endülüslüler arasındaki kültürel farklılıklardan kaynaklanmaktaydı. Çünkü, Mağrib'e göç eden Endülüslülerin hemen tamamı, şiddetli bir hıristiyanlaştırma ve Engizisyon'a maruz kalmış kuşaktan oluşmaktaydı. Dolayısıyla, bunlar kimlikleri zorla değiştirilmiş insanlardı.

Arapça veya Berberîce'yi değil, ancak İspanyolca'yı konuşabiliyorlardı. Müslüman değil, İspanyol isimleri taşıyorlardı. İslâmî bilgi ve eğitimleri çok az olmasına karşın, Hıristiyan âdetlerinden oldukça yüksek oranda etkilenmişlerdi. Bu yüzden, yerli Mağrib halkından kendilerine karşı düşmanca tutum sergileyenler bile olmuyor değildi. Hatta, onlar Endülüslüleri "Kastilya Hıristiyanları" diye bile nitelendiriyorlardı. Bu durum, bazı Endülüslü toplulukları bağımsız bir devlet kurma düşüncesine bile sevk etmiştir.[13]

Her şeye rağmen, Sa'dîler döneminde büyük topluluklar halinde yaşayan Endülüslüler, hem idari ve hem de askeri alanlarda etkili mevkilere gelebilmişlerdir. Hatta, bazı Müdeccen grupları yerleştikleri yerde bağımsızlıklarını ilan ederek küçük emîrlikler bile kurmuşlardır. Sale bölgesinde kurulanlar buna örnektir.[14]

13 Endülüslülerin Mağrib bölgesine göçleri konusunda geniş bilgi için bkz. Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 130 vd. Krş. İlter, s. 196 vd.; Kettânî, *İnbiâs*, I, 227-229; Hurtez-Benjent, s. 298; Lea, s. 211.

14 Chakib, s. 129.

2. Cezayir

Garb Ocakları adı verilen Kuzey Afrika Osmanlı idaresinin merkezi Cezayir'dir. Yavuz Selim zamanında Hayreddin Paşa İstanbul'a tâbi olunca İstanbul'dan 2 bin Yeniçeri gelmişti. Cezayir ocağı yoldaş ve Yeniçerilerinin temelini bunlar kurdu. Fakat, burada bulunan Yeniçeriler, İstanbul'dakiler gibi devşirmelerden değil, Anadolu'nun en iyi ve gözüpek serdengeçti Türklerinden alınıyordu. Anavatanda bir suç işleyerek kaçanlar, ana-babasına gücenenler, kavgacı ve maceracı tabiatlarının sevkiyle talihlerini denemek isteyenler hep Mağrib'e koşardı. İstanbul, İzmir ve Antalya'da Garb Ocakları'nın birer vekili bulunup bunlar mezkür sahil sancaklarında, "Terlemeden para kazanmak ve solumadan can vermek isteyenler bayrağımız altına gelsin!" diyerek tellal çağırtır, icabet edenleri toplar ve bir gemi dolduracak kadar çoğalınca hemen Cezayir'e yollarlardı.

Cezayir Yeniçerisi olmak için bazı başka vasıflarla birlikte Türk olmak şarttı. Garb Ocakları'nda en alt kademedeki Yeniçeri, yerli ahalinin en büyüğünden bile üstün sayılırdı. Bu asker Türklerin Kuzey Afrika'nın yerli kadınlarıyla evlenmelerinden doğan "kuloğulları" ile Endülüs göçmenleri ve Berberîler de asker olabilirler ancak Yeniçeri olamazlardı. Zaman içinde Yeniçerilerin mikdarı 6 bin ile 22 bin arasında değişmiştir. Kuzey Afrika bölgesi ülkeleri zaptolundukça, muharebelerde fevkalade yararlılıkları görülenlere, diğer Osmanlı memleketlerinde olduğu gibi timar ve zeamet olarak arazi verilmiştir. Fakat, sonradan bunun mahzuru görülerek, bütün timar ve zeamet Hâs-ı Humâyun'a dönüştürülmüş ve sahiplerinin istihkakları merkezden nakden tesviye olunmuştur. Yeniçeriler cesur fakat çok mağrur ve cahil idiler. Çok güçlü bir silahtılar fakat kullanılmaları pek zordu. Kuvvetli ellerde mutî ve faydalı, fakat zayıfların idaresinde sert ve mütecâviz oluyorlardı. Bunların mağrur ve azametli tavırları, bölge ahalîsini gücendiriyordu. Gemi reisleri ile tayfalar da bunlara karşı olan hiddetlerini gizle-

yemiyorlardı.[15] 1568 Büyük Endülüs İsyanı esnasında padişahın iradesiyle Endülüs'e sevk edilen Cezayir Osmanlı güçleri içinde, Hüseyin adlı yeniçerinin olumsuz tavrını anlamak bakımından bu bilgiler önemlidir sanıyoruz.

Cezayir Eyaleti (1516-1848) idarecileri, ilk Beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşa Dönemi'nden itibaren bilhassa Endülüs Müslümanlarını İspanyollardan kurtarmak için 1529-1614 yılları arasında pek çok girişim ve eylem gerçekleştirmişlerdir. Aynı dönemde Fas'taki Sa'dîler Osmanlılara karşı İspanyollar ile işbirliği yaparken, Türk denizcileri yaklaşık seksen sene boyunca on binlerce Endülüslüyü Osmanlı ülkesine nakledip yerleşmelerini sağlamışlardır.

Büyük sürgünden önceki uzun yıllar boyunca, özellikle 1212 yılından sonra başlayan Endülüs'ün hızlı çöküş yıllarında Cezayir'e göç olayı daima söz konusudur. Mesela, 1533-1540 yılları arasında Hayreddin Paşa, İspanya kıyılarına yaptığı çok sayıda saldırı harekaâtı sonucunda alıp getirdiği Endülüslüleri Cezayir'in Mustağanem, Şerşel, Delles gibi kıyı şehirlerine yerleştirmişti. Bunların bir kısmı Cezayir halkı arasında "Tağarten" adıyla anılmış ve Cezayir şehrinde oturdukları mahalle de halen "Tağarten Mahallesi" adını taşımaktadır. Zamanla Türk denizcilerin bu tür faaliyetleri sonucu özellikle Cezayir'de Endülüs göçmenlerinin sayısı 25 binlerle ifade edilir hale gelmiştir.[16]

Büyük sürgünde Cezayir'e göç eden Endülüslülerin sayısı 60 bin olarak tahmin edilmektedir. Endülüs göçmenleri, o devirde Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Cezayir'de hem idareciler hem de halk tarafından gayet iyi karşılanmışlar ve daha çok Tilemsen, Vehran, Şerşel, Bicâye, Berşek, Bleda, Annaba, Cezayir ve bu şehrin kuzeyindeki Mitidca ovası gibi kıyı ve kıyıya yakın yerlerde yerleşmişler-

15 Cezayir merkezli Garb Ocakları'nın idaresi ve teşkilat yapısı hakkında daha fazla bilgi için bkz. İlter, s. 107 vd.

16 Chakib, s. 100.

dir. Devlet, onların yerleşme işini kolaylaştırmıştır. Şehirlerde yaşayan yerli halk tarafından da iyi karşılanmışlar ve yardım görmüşlerdir. Ancak, "Bevâdîü'l-Cezâir" denilen çöl ve kırsal kesimlerde bazı bedevî grupların saldırılarına da maruz kalmışlardır. İçlerinde soyulanlar ve hatta öldürülenler çok olmuştur. Bölgede güçlü durumda bulunan Osmanlı idaresi ise, bu tür suçları işleyenleri şiddetli şekilde cezalandırmıştır. Yerleştikleri yerler, Endülüs menşeli adlarla anılır olmuştur. Mesela, Vehran'da bugün bile varlığını koruduğu söylenen "Endülüs Köyü", bu göçmenlerin anısını taze tutmaktadır.[17]

Büyük sürgün yıllarında Cezayir'e göç eden Endülüslüler, daha çok Belensiye bölgesinden gelmiş ve yerleştikten sonra burada kalmışlardır. Onlar için bu cazip olmuştur. Çünkü, Cezayir şehri sokakları ve bahçeleriyle Belensiye'ye benziyordu. Bu sebeple onlar bu şehri sevmişler, önceki asırlarda şehre gelip yerleşmiş bulunan Endülüs muhâcirleri ile de bağlantı kurarak hayatlarının kolaylaşmasını sağlamışlardır. Haddizatında, göçmenlerin çoğu meslek sahibi olduğu için kısa sürede denizcilik, dokumacılık, terzilik, ipek böcekçiliği ve inşaatçılık gibi işlerde başarılı olmuşlardır. Özellikle idarî-askerî işler ile ziraat alanlarında kalıcı tesir vücuda getirmişlerdir. İbnü'l-Ebbâr (ö. 1259), İbnü'l-Hatîb (713-776/1313-1374), Ahmet b. Hâlid (ö. 1261) gibi Endülüslü âlimler sayesinde hem dinî hem de müsbet ilimler alanlarında ilim-kültür hayatı canlanmaya başlamıştır. Cezayir kıyılarını mesken tutan Endülüs mücahitleri ise, Akdeniz'e kıyısı bulunan İspanyol şehirlerine ve gemilerine karşı saldırı hareketlerine girişmişlerdir. Az sayıdaki ticaret erbabı da, burada yeni işlerini kurmuşlardır. Göçmen Endülüslülerin ürettiği tüfek va barut sayesinde Müslüman-Türk denizcilerin gazâ veya taciz akın faaliyetleri etkili şekilde devam etmiştir.[18]

---

17 Chakib, s. 86-88, 98, 125; Kettânî, *İnbâs*, I, 229-230; Hurtez-Benjent, s. 286; Lea, s. 209; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 131-132.

18 Seyyid Muradî, s. 279; Hurtez-Benjent, s. 286 vd.; Braudel, *Akdeniz*, II, 174; Chakib, s. 89-93, 127-149.

Cezayir'e göç eden Müdeccenler, Türk idarecilerin denetiminde gerçekleşen karşılama ve iskân faaliyeti neticesi yeni yurtlarında yaşamaya başlamışlardır. İspanya'dayken zorla hıristiyanlaştırılan bu insanların, bir asır gibi uzun bir süre içinde Müslümanlığın gereklerini, istemeden de olsa unutmuş olmalarını doğal karşılamak gerekmektedir. Cezayir'in Türk idarecileri de böyle düşünmüş olmalılar ki, iskân etmeden evvel Endülüslülerin çocuklarını bir mekânda topluyor ve hepsini sünnet ediyorlardı. Sonra, üzerlerindeki Hıristiyan kıyafetlerini çıkarttırarak onları Cezayir'li bir Müslüman çocuğu gibi giyindiriyorlar, sonra da güzel yemekler yedirip ailelerine teslim ediyorlardı. Büyükler ise, zaten asırlardır Cezayir'de mevcut olan İslâmî toplum şartlarına kolaylıkla uyum sağlamaya başlamışlardır. Ancak, onlar İslâmîlikle ilgisi olmayıp sadece Arapların hayat tarzındaki farklılıklardan kaynaklanan bazı olumsuz durumlarla da karşılaşmışlardır.

Temizlik meselesi bunun ilk örneğini teşkil etmiştir. Arapların tuvalet benzeri alışkanlıkları Endülüslülerinkinden çok farklıydı.[19] Bunun olması da doğaldır. Çünkü, tarihî bir realite olarak biliyoruz ki, İslâmî dönemde Endülüs-İspanya'da medenî durum, orada parlamış olan İslam medeniyetinin etkisiyle Cezayir'dekinden çok daha üstün idi. Yani, Endülüs'ün şehirleşme ve medenîleşme seviyesi, Cezayir ve diğer Mağrib şehirlerine oranla çok ileri boyutlardaydı. Bu nedenle, aynı dünyanın farklı iki halkını temsil eden Endülüslüler ile Cezayirliler arasında bazı uyum sorunları yaşanması normaldi.

Cezayir'e göç eden Endülüslüler ile ilgili Osmanlı padişahından sâdır olan bazı fermanlar vardır. Tespit edebildiklerimizden önce 4 Safer 979/28 Haziran 1571 tarihli, ardından ise 981/1573 tarihli olan aynı içerikte iki ferman tam metin olarak aşağıdadır.

19 Hurtez-Benjent, s. 289.

"Cezayir Eyâletine hüküm ki,

"Vilâyet-i Cezayir'de Endülüs'den gelen ulemâ vü sulehâ adam gönderüp cihât-ı meâşı içün ulemâ vü sulehâya meşrût vazîfe taleb ettiklerinde yerli olanlar, siz hâricden geldiniz deyû bunlara cihet vermeyüp mânî oldukların bildikleri ecilden, müstahak olana verile, kangıdan gelürse gelsün müstahak olana viresün deyû Cezayir kadısına hüküm buyruldu.[20]

Görüldüğü gibi burada sadece Endülüslü âlim ve idareci vasıflı kişilerin şikâyetleri söz konusudur. Onların görev istekleri, "siz dışardan geldiniz, buralı değilsiniz, bu görevler ancak yerli insanlara verilir" gibi ayrımcı gerekçelerle reddedilince durum padişaha aksetmiştir. Padişah da, görevlerin adam ayırmadan-kayırmadan ehil olanlara verilmesini emretmiştir. Büyük sürgünden önce gerçekleşen göçler sonucu gelişen olayları göstermektedir.

"Cezayir Beylerbeyine hüküm ki,

"Hâlen *Endülüs ve Tağarten ve Müdeccel* fukarâsı arzuhal sunup mezkûrlar gibi ekserî fukarâya ehl-i ilimden olup âhar sanatları olmayup kâr u kisbe kudretleri olmamağla ekserî vech-i meâşlarına küllî muzâyaka çeküp Vilâyet-i Cezayir'de sâkin oldukları bilâdta nice cihet olup mahlûl vâki' olduklarında kudât ve sâir mübâşirîn, ehâlî-i bilâda virüp *Endülüslüye* ve Müdeccele virilmez deyu cihet virilmediğin bildirdiler.

"İmdi, ehâlî-i İslâmdan olan ehl-i ilim ve ehl-i Kuran fukarâsı eğer Endülüslüdür ve eğer Müdeccel Arabî ve gayridir ve bi'l-cümle cihete müstehak olanlara anun gibi bir mahlûl cihet vâki' oldukda ol düşen cihete müstehak ve ehak olanlara tevcîh olunmak emredüp buyurdum ki, vusûl buldukda min ba'd ol cevânibde vâk'i olan kudât ü hukkâm ü mütevelliyân-ı evkâf olanlara tenbîh eyleyesün ki, anun gibi bir mahlûl cihet vâki' oldukda müstehak olanlara tevcîh eyleyüp vech-i meşrûh üzre Endülüslüdür ve Müdeccel a'râbındandır deyû teallül ü gadr ettirmeyesün."[21]

"Cezayir Beylerbeyine hüküm ki,

"Hâlen *Endülüs ve Tagarten ve Müdeccel* fukarâsı südde-i sa-

20 BOA.- M.D. 51, Hüküm: 234, 4 Safer 979 (1571).
21 BOA.- M.D. 23, Hüküm: 284, 28 Receb 981 (1573).

âdetime adam gönderüp mâl ü menâllerini terk edüp dâru'l-harbten çıkup Cezayir ve ona tâbi yerlere geldiklerinde fukarâ olup nesneye mâlik değiller iken, kâidler ve sâir mübâşirîn bunlardan sâir reâyâ gibi rusûm ü hukûk taleb eyleyüp ve tekâlif teklîf eyleyüp rencîde eylediklerinden ve bazı ırgatlık ve rençberlik eyleyüp hâsıl eyledikleri akçeyi ellerinden alup ve gemiciler dahî libâsların ve olanca esbâbların ve malların alup envâ'-i teaddî eylediklerini bildirdiler.

"İmdi, dâru'l-harbden ve sâir ol cevânibden çıkup memâlik-i mahrûseme gelen fukarâ-i ehl-i İslâmın libâsları ve rençberlik eyleyenlerin ücretleri alınmağa sebep nedir?

"Buyurdum ki, vusûl buldukda bu bâbda mukayyed olup zikrolunan fukarânın mâl ü menâllerin ve libâs ü esbâbların ve rençberlik eyleyüp hâsıl eyledikleri ücretleri alanlar kimler ise zuhûra getürüp bî-kusûr olup esbâbına ba'de subût redd ü teslîm ettirip ve min ba'd ücretleri alınmayup, libâs ü esbâblarına kimesneyi dahl ü taarruz ettirmeyip, anun gibi fukarâyı 3 yıl tamam oluncaya dek cemî tekâlifden muâf olup, 3 yıl tamam olup her biri bir yere yerleşüp otursun, birer mikdar kuvvet ü kudret gelince himâyet olup ba'dehû 3 yıl tamam oldukda sâir reâyâ gibi lâzım olan tekâlif ve gayrî hukûk u rusûm ne ise, ol yerlerde cârî olan kânun üzre alunup Şeriat ve kanun ve emr-i humâyunuma mugâyir teaddî ettirmeyesün ve ba'de'n-nazar hükm-ü humâyunum ibkâ eyleyesün."[22]

Bu fermanda padişah tarafından üzerinde hassasiyet gösterilen konular yine aynıdır: Endülüs göçmenlerine usûlsüz idareciler veya diğer bazı kötü kişilerce revâ görülen haksız muâmeleler..

Cezayir, 1516-1538'lerde bir Berberî ve Endülüslü kenti, ihtida etmiş Rumlar kenti, bir Türk kentiydi ve bunların hepsi birbirlerine karışmıştı. Bu, Barbaros'ları ortaya çıkaran dönemin Cezayir'idir. 1560-1587 arasında Uluç Ali'nin Cezayir'i giderek İtalyanlaşmıştır. 1580-1590'lardan sonra 1600'lerde kuzeyliler, İngilizler ve Alçak Ülkeler'in çocukları.. Cezayir'in dinamizmi, yeni ve hızlı gelişme gösteren bir kentin gelişmesidir. Şehrin en fakirinin geçimi, çok sayıda kölenin temizlediği sokakların temizliği, inşaat şantiyeleri, yüksek maliyetli cami-

22 BOA.- M.D. 23, Hüküm: 244, 19 Receb 981 (1573).

ler, zengin villaları, Endülüs göçmenleri tarafından yapıldığı anlaşılan su kemerleri, bütün bunlar başlıca endüstri olan korsanlığın hacmine ve başarılarına bağımlıdır. Burada düzen hüküm sürmekte, katı bir yargı duruma egemen olmaktadır. Ama gerçekte bunları, şehrin kışlalarına yerleşmiş bir ordu garanti etmektedir. Korsanlık faaliyeti diğer sektörleri güdülemiş, onları harekete geçirmiş, örgütlemiş, Cezayir'e doğru bir yiyecek ve mal akımına yol açmıştır. Bu şehirde ticaret yapmak, % 30 kârın garanti olması demekti. Bunun sonucunda şehrin hızlı, anormal bir gelişimi ortaya çıkmış, bu durum onun görüntülerini ve toplumsal gerçeklerini değiştirmiştir. Bunu kıskanan İspanya'da Cezayir'e yasak mallar götürmek ve yağmalanmış malları satın almak yasaklanmıştı. Fakat, bunlar İtalya ve Livorno'da kolayca alıcı bulmaktaydılar.[23]

Endülüslülerin de yerleşmesi sayesinde, diğer Mağrib şehirleriyle birlikte özellikle Cezayir, küçük kasaba iken büyük birer şehir haline dönüştü. Bu şehirler on binlerce Arap, Berberî, Türk ve Endülüslüyü barındırmaya başladı. Özellikle dünya tarihindeki belki en büyük çaplı deniz korsanlığı hareketinin güçlü merkezi olması nedeniyle elde ettiği gelişmişlik düzeyi dikkate değerdir. Endülüs göçmenlerinin sanat ve mimarideki katkıları da önemlidir. Mesela, 1612 yılında Cezayir şehrinde 12 bin hane ve 60 bin nüfus yaşıyordu. 1643'te ise şehrin nüfusu 100 bin civarında tahmin edilmektedir. Anadolu'dan buraya asker olarak sevk edilen vasıfsız insanların yerli ve Endülüs göçmeni kadınlarla evlilikleri neticesinde "kuloğlu" denilen yeni bir nesil zuhur etti. Sayıları on binleri bulan bu insanlar, zamanla buranın en üst tabakasını teşkil edecek duruma geldiler. Bunlar bilhassa, eyaletin merkez şehirleri dışında kalan bölgelerde milis kuvveti ve vergi tahsilinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Zaman zaman valilerle çatışarak isyan çıkardıkları için eyaletin seçkin görevlerinden mahrum edildikleri dönemler de olmuştur.[24]

---

23 Braudel, *Akdeniz*, II, 271, 277; Chakib, s. 128.
24 İlter, s. 111-112, 190; Kavas, s. 583; Braudel, *Akdeniz*, II, 271.

Endülüs göçmenleri zamanla bölgede o kadar önemli bir topluluk haline geldi ki, mesela Cezayir şehir yönetiminde onlar da söz sahibi oldular. Beş gruptan müteşekkil şehir ahalisi şunlardı: 1) Türkler, 2) Kuloğulları, 3) Yerli Berberî ve Araplar, 4) Endülüs Göçmenleri, 5) Ecnebi ve Yahudiler.[25]

Bütün Kuzey Afrika korsanlığının yoğunlaştığı merkez haline gelen Cezayir'de, 1621-1627 yılları arasında 20 bin kadar esir olduğu, bunların yarısının Hıristiyan âleminin en iyilerinden Portekizliler, Flamanlar, İskoçlar, İngilizler, Danimarkalılar, İspanyollar, İrlandalılar, Macarlar, Fransızlar, İtalyanlardan meydana geldiği; diğer yarısının da Suriyeliler, Mısırlılar, hatta Japonlar, Çinliler, Yeni İspanyalılar ve Habeşler gibi sapkın paganistlerden meydana geldiği bildirilmektedir. Böylece Cezayir'in kozmopolit renkleri artmıştır. Hıristiyan âleminin her yanında, bu esirlerin fakirlerini kurtarmak (zenginler kendiliğinden takas edilmektedir) amacıyla bağış toplayan hayır kurumları ortaya çıkmıştır. Kurtarılanların geri dönmesi üzerine büyük törenler yapılmakta, alaylar ve şükran gösterileri Hıristiyan şehirlerinde geçici de olsa bir sevinç havası oluşturuyordu. Bu arada, Cezayir korsanları Akdeniz'i doldurmaktadırlar. 1624'te İskenderun'u yağmalıyorlar, Cebelitârık'ın ötelerine geçmekte, 1617'de Madera'yı ve 1627'de İzlanda'yı yağmalamakta, 1631'de İngiltere'ye temas etmekte ve artık özellikle 1630-1640 arasında Atlantik'te deniz haydutluğu yapmaktadırlar. Böylece Müslüman korsanlığı okyanus korsanlığıyla birleşmiş olmaktaydı. Sonuçta Cezayir, yalnızca İslâmî veya Kuzey Afrikalı değil, aynı zamanda dünya ölçeğinde uluslar arası bir olguydu. Osmanlı dönemlerinde yaygın olarak konuşulan dil Arapça olmakla birlikte Türkçe resmi dil idi.

Müdeccenlerin Cezayir'in yönetimi üzerindeki tesirlerini iki merhalede incelemek mümkündür. Cezayir'de Osmanlı hâkimiyetinin kuruluş döneminde (1516-1541) Barbaros kar-

25 İlter, s. 111.

deşler, hem Cezayir'in yerli emirlerine ve hem de İspanyaollara karşı mücadele etmektedirler. Bunu yaparken de Müdeccenlerin desteklerinden önemli ölçüde yararlanmaktadırlar. Çünkü, İspanyollar ve yerli işbirlikçileri hem Barbarosların ve hem de Müdeccenlerin ortak düşmanlarıdır ve onlar bu düşmanlara karşı işbirliği yapmışlardır. Bu işbirliği nedeniyledir ki, Cezayir'de Osmanlı hâkimiyetinin kuruluşu döneminde eyaletin idari ve askeri alanlarında Müdeccenler etkili olmaktaydılar. Cezayir'de Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasından sonraki dönemde (1614-1830) ise, Müdeccenlerin yönetim sisteminden neredeyse tamamen uzak tutuldukları belirtilmektedir.

Osmanlı idarecilerinin bu tutumlarının nedenleri arasında, idarede bulunan Türklerin az sayıda olmaları ve bu yüzden evlilik bağıyla karıştıkları yerli halk (ve Müdeccenler ya da Endülüs göçmenleri) arasında erime endişesi ilk sırada gösterilmektedir. Bir diğer neden de bizzat Endülüs göçmenlerinin kendilerinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, Endülüslüler Cezayir'e yerleştikten sonra burayı kendileri için bir "dâru'l-hicre" ve geçici yerleşim yeri olarak telakki etmişler ve aslında ilk fırsatta kendi ülkeleri Endülüs'e geri döneceklerini düşünmüşler, bu yüzden de toplum içinde ayrı bir zümre olarak kalmışlar, kalıcı tebaa gibi idari ve askeri alanlarda yükselme fikrinden uzak durmuşlar ve bu hususta diğer gruplarla bir rekabet içinde olmamışlardır.[26] Nitekim, İspanya'da kalanlarla birlikte özellikle Cezayir'deki Endülüslüler, sürekli Osmanlıların Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya yerleşmesi çabalarını heyecanla ve destek vererek takip etmişlerdir. Çünkü biliyorlardı ki, eğer Osmanlılar bu iki bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırabilirse, bu zemine basarak İspanya'ya büyük çaplı bir müdahalede bulunabilecek ve Endülüs'ü kurtarabilecekti.

Osmanlı idarecileri, Endülüs göçmenleriyle birlikte Cezayir'de yaşayan bütün farklı milletlerden oluşan kozmopolit

26 Chakib, s. 126-128.

tebaaya eşit muamelede bulunmuşlardır. Endülüslüleri diğerlerinden ayırt etmemişlerdir.[27] Dolayısıyla, bu tutum yukarıda verdiğimiz Endülüslülerin tutumuyla birleştiğinde ortaya çıkan sonuç, Endülüslülerin idari-askeri alanlardan uzak kalmalarını kolaylaştırmaktadır. Ancak, her halükârda Cezayir'in dış ticareti Endülüs muhâcirleri ile Yahudilerin elindeydi.

XVIII. yüzyıla doğru Fransız ve İngiliz donanmalarının güçlenmesi ve Akdeniz'i kontrol altına almaları, Cezayirlilerin korsanlık faaliyetlerini büyük ölçüde engellemiştir. Dolayısıyla, gelir kaynağını yitiren Cezayir, önemini ve nüfusunu kaybetmeye başladı. Aynı yüzyılın ikinci yarısında donanma küçüldü ve Yeniçerilerin sayısı 20 binlerden 5 bine kadar düştü. Denizcilik ya da korsanlık gelirlerinin azalması sebebiyle vergilerin artırılması isyanlara neden oldu. 1671'den itibaren başa geçen 28 dayının yarısı halk ve asker tarafından öldürüldü. 1815'te yapılan Viyana Kongresi'nde İngiltere'nin isteğiyle korsanlığın yasaklanmasına karar verildi. Böylece, Kuzey Afrika-Akdeniz-Osmanlı-İspanya tarihinin âdeta merkezinde önemli bir güç olarak duran Yeniçağ'ın yıldızı, Yakınçağ'ın girişlerinde neredeyse tamamen sönmüştü diyebiliriz.[28]

Buna rağmen, Osmanlı arşiv belgelerinden öğreniyoruz ki, Cezayir gemileri ya da gemicileri Osmanlı'nın son asırlarında bile Avrupa devletlerinin gemilerine saldırmaktan geri durmamışlardır. Mesela, 1203/1788 tarihli belgede, Cezayir-i Garb Ocağı tarafından İspanya gemilerine yönelik saldırıların vâki olduğu beyan edilmekte ve bu konuda yetkililere önlem almaları emredilmektedir.[29]

---

27 Chakib, s. 128.

28 Daha fazla bilgi için bkz. İlter, s. 111 vd.; Braudel, *Akdeniz*, II, 272-276; Kemal Kahraman, "Cezayir: Osmanlı Dönemi", *DİA*, VII, 486 vd.. Cezayir Eyaleti'nin Endülüslü göçmenler ile ilişkileri, göçmenlerin bu ülkedeki faaliyetleri ve önemi konusunda geniş bilgi için bkz. Hanîfî Hilâyilî, "el-Huzûru'l-Endelüsî bi'l-Cezâir bi'l-ahdi'l-Osmânî alâ davi'l-Mehâkimi'ş-Şer'iyye", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Arabiyye li'd-dirâsâti'l-Osmâniyye*, Nu. 25 (2002), s. 315-324; Chakib, s. 125 vd.

29 BOA, HAT, 253/14393.

3. Tunus ve Libya

Tunus, Endülüs'ten her zaman göç alan bir yer olmuştur. Özellikle büyük sürgün yıllarında (1609-1614) Tunus'a göç eden Endülüslüler, diğer bölgelere göç edenlere nisbetle en şanslı olanlardı. Burada, Cezayir'dekinden daha düzenli bir karşılama ve iskân faaliyeti görülmüştür. Büyük göçün yaşandığı yıllarda Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Tunus'un başında, "Dayı" diye anılan Türk idarecilerden Osman Dayı, kendi eyaletine göç eden Endülüslülerin gayet iyi karşılanması, korunması ve rahat ettirilmelerini sağlamıştır. Bu göçmenlerin sayısı, 50 bin kadar tahmin edilmektedir. Bu, Tunus gibi küçük bir bölge için gerçekten büyük bir rakamdır. Ancak, buna rağmen Tunuslular, kendi din kardeşleri olarak gördükleri Endülüs muhâcirlerine karşı oldukça iyi davranmışlardır.

Tunus'a çoğu Aragon'dan, bir kısmı da Kastilya ve Belensiye'den gelen Müdeccenler içinde âlimler, zenginler ve idareciler gibi eşrâf takımı yanında, çeşitli mesleklerden insanlar ve çiftçiler de vardı. Bunlar, iki esasa göre yerleşim düzeni istemişlerdir: Bölgesel ve meslekî. Bazı yerleşim yerlerinde Belensiyeliler, Gırnatalılar, Kastilyalılar ve Aragonlular olarak bir araya gelmişler; diğer bazı yerlerde ise, meslekî gruplara göre iskân edilmişlerdir. Bu ikinci şekil uygulama, Endülüs şehirlerinde var olan her meslek erbabının belirli bir mahalde toplanması geleneğinin devamıdır. Ticarî bakımdan bu şehir, belki de Cezayir kadar, hatta daha büyük ölçekte olmak üzere korsanların yağmaladığı malların alınıp satıldığı bir yasadışı ticaretin buluşma yeriydi.[30]

Endülüslüler, kendilerinden önce Tunus'a göç etmiş olan Endülüs muhâcirleri ile de bağlantı kurmuşlar, onlar sayesinde yeni ülkelerini benimsemeleri daha kolay olmuştur. Tu-

30 İbrahim Ahmed b. Gânim b. Muhammed b. Zekeriya el-Acem el-Mirbâş el-Endelüsî, *el-'izzü ve'l-menâfi' li'l-mücâhidîne fî sebîlillâhi bi'l-medâfi' (1043/1632)*, tahk. Abdülmecid et-Türkî, "Vesâik ani'l-Hicreti'l-Endelüsiyyeti'l-ahîre ilâ Tûnis", *Havliyyâtü'l-Câmiati't-Tûnisiyye*, S. 4 (1967), s. 66; Kettânî, *İnbâs*, I, 231; Braudel, *Akdeniz*, II, 277; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 132 vd.

nus'un Osmanlı yönetimi, yeni gelen 50 bine yakın göçmeni üç gruba ayırarak iskân etmişlerdir. İlk grup ulemâ, idareci ve tüccarlardan oluşan elit kesimdir ki, bunların başşehirde "Havmetü'l-Endelüs: Endülüs Sokağı / Mahallesi" adı verilen yerde yerleşmelerine müsaade edilmiştir. İkinci grup bahçıvan, zenâat ehli ve esnaf kesiminden oluşmaktaydı ki, bunlar geleneksel mesleklerini sürdürebilecekleri şekilde Aryâna ve Dahdabada şehirleri yakınına iskân edilmişlerdir. Üçüncü grubu ise, çiftçiler teşkil etmiştir. Bunların sayısı diğerlerinden çok daha fazlaydı ve gayr-ı meskûn ziraî alanlar ile Romalılardan kalma eski şehirlere iskân edilmişlerdir. Sahildeki pek çok şehre yerleştirilen bu insanlar, eyalette bahçe tarımı ve sanayinin gelişmesine büyük katkılar sağlamışlardır. Göçmenlerin hepsi, yerleştirildikleri yerlerde tam bir özgürlük içinde yeni hayatları için çalışmaya başlamışlardır.

Endülüs'ten getirdikleri ve Kuzey Afrika bölgesinde bilinmeyen yeni meslekî teknik-edevât ile bölgenin medenî-ekonomik gelişimine büyük katkılar yapmışlardır. Zamanla yerli Müslümanlar ile de kaynaşmış ve Tunuslu olmuşlardır. Dokuma, seramik, makine, güzel sanatlar ve ziraatten başka, çocukların oyunlarında bile Endülüs-İspanyol etkisi, yemekten giyime, lakaplardan idareye, mimarîden ilmî alanlara kadar hayatın her alanında, o yıllardan bugünlere halen etkisi süren önemli bir vak'a haline gelmiştir. Mesela, Tunus'taki binlerce insanın meşgul olduğu kırmızı "serpuş" veya "şâşiye" denen takkecilik ve kumaş boyacılığı sanayi varlığını bu Endülüs göçmeni Müslümanlara borçludur. Dış ticaret, bilhassa Yahudilerin elindeydi. Bunlar arasında Endülüs'ten gelen göçmenler, yerlilerden kolayca ayırt edilebilirdi. Çünkü, her yerde ayrı cemaat teşkil etmişler ve mahallelerine Endülüs adları vermişlerdi.

Tunus'a yerleşen Endülüs göçmenlerinin idari hayattaki etkileri, zamanla en üst noktaya ulaşmış ve içlerinden "dayı" bile çıkmıştır: Dayı Usta Murad (1637-1640). Onlar bu bölgeye geldiklerinde kendileri için bir şâir şöyle yazmıştı:

"Sizinle ihya olur yerleştiğiniz her yer, siz susuz araziye düşen yağmur gibisiniz! İnsanlar sizde ancak güzellikler görür, çünkü siz ınsanların başındaki göz gibisiniz!"[31]

Tunus'ta Osmanlılara bağlı olarak hüküm süren yerli Murâdîler (1612-1705) hanedanı, Endülüs göçmenlerine büyük itibar göstermiştir. Çünkü, yerli halkı kontrol etme işinde onlardan çok yararlanmışlar ve onları bir nevi sosyal denge unsuru olarak kullanmışlardır. Bu nedenle, Dayı Usta Murad'tan önce Tunus'un yüksek idari makamlarında görev alan Endülüslüler de olmuştur. Mesela, Tunus Endülüs topluluğunun lideri olan Mustafa Kardanaş bunlardan birisidir. 1628'de Tunus ile Cezayir arasında barış antlaşması imzalandıktan sonra iki devletin sınırlarını belirleyecek heyette bu isim de yer almaktaydı.[32]

Tunus'a göç eden Endülüslülere karşı genel olarak olumlu tutum sergilenmiş olduğu bilinse de, bilinen bir husus daha var ki, bazı idareciler Endülüs göçmenlerinden vergi bahanesiyle mal ve para toplamaya heveslenmişler, bu yolda onları mağdur etmişlerdir. Bunun üzerine durum padişaha aksetmiş ve sonuçta padişahtan aşağıdaki ferman sâdır olmuştur. 1024 (1615) tarihli bu ferman tam metin olarak aşağıdadır.

"Tunus Beğlerbeğisine ve Tunus Kadısına hüküm ki,

"Bundan akdem küffâr-ı haksâr elinden giriftâr olan *Müdeccel tâifesi*, Ehl-i İslâmda olup dîn-i mübîn ve tarîk-i Müslimîn olduklarına binâen Hudâ-yı Rabbi'l-âlemîn küffâr-ı müşrikîn elinden hulûs eyleyüp bâtıl ü teaddîden emîn ü sâlim olunmak ricâsıyle memâlik-i mahrûsemde olan Tunus'a gelüp vâsıl ve zümre-i Ehl-i İslâma dâhil olduklarından, sâir reâyâ gibi avâidlerden virmeye kâbil ve reâyâ silkine münselik olmağa mâil olmuşlar iken kanâat olmayup envâ'-i bid'at ihdâs olunup reâyâ vü berâyâdan ziyade tekâlif teklif olunup tahammüllerinden efzûn nice salgun salunup hadden bedûm teaddî olmağla halleri ciger-hûn olup evvelkinden ziyâde zebûn olduklarından gayrı, Âsitâne-i Saâdet eşbâ'um verilmeyüp ahvâl ü erzâklarına tecâvüz olunduğu mesâmi'-i aliyyeye ilkâ olundu.

---

31 İbn Zekeriya el-Acem el-Mirbâş el-Endelüsî, s. 67; Muntasar b. Ebu Lihye el-Kafesî adlı müelliften naklen, Abdülmecid et-Türkî, "Vesâik ani'l-Hicreti'l-Endelüsiyyeti'l-ahîre ilâ Tûnis", *Havliyyâtü'l-Câmiati't-Tûnisiyye*, S. 4 (1967), s. 67-70; Hurtez-Benjent, s. 290-298; Robert Brunschvig, "Tunus", *İA*, XII/2, 63 vd.; Chakib, s. 128.

32 Chakib, s. 129.

"İmdi, eyyâm-ı adâlet-encâmdan yerli olan reâyâsı zulm ü teaddî olduğuna rızâ-yı humâyunum yokdur. Mezkûrlar bir bölük küffâr-ı hezîmet-medâr elinden halâs olub zıll-i himâyet sa'yesinde rahmet-nâdân-hâl olmak ricâsiyle gelmişler iken, hilâf-ı Şer'-i Şerîf vechile zulm ü teaddî olunduğuna kat'an rızâ-i şerîfim yokdur. *Öşr-i şer'iyye ve rusûm-ı raiyyetlerinden gayri bir akçe alınmamak bâbında sâdır olan fermân-ı celîlü'l-kadrim üzre amel idüp, zikrolunan Müdeccel tâifesi zirâat iderlerse öşr-i şer'iyye ve rusûm-ı raiyyetlerinden gayri tekâlif teklif olmayup ve ettirmeyüp ve hilâf-ı Şer'-i Şerîf akçelerin almayup ve erbâb-ı erzâklarına ve sâir davarlarına bir ferdi dahl ettirmeyüp, eyyâm-ı adâlet ve zıll-i himâyet âsûde-hâl olup sâir zümre-i Müslimîn ile duâ-yı devletim ed'iyesiyle iştigal üzre olalar.*

"Şöyle ki, emr-i humâyunuma muhâlif, Şer'-i Şerîf'e mugâyir yine zulm ü teaddî olunduğu mesmû-ı humâyunum ola, itâb ü ikâba müstehak olursüz bilmiş olup, bu emrim icrâsından sa'y ü ikdâm eyleyüp zulm ü teaddî ettirmeyesüz."[33]

Padişahın bu fermanı, Tunus'ta Endülüs göçmenlerine idareciler tarafından reva görülen bazı olumsuz tutumları çok açık şekilde bize anlatmaktadır. Yani, ülkeye daha yeni yerleşmiş bulunan Endülüslülerden alınan vergilerde aşırılığa kaçılması, onlara yapılan haksızlıklar tespit ediliyor ve bu hususta idarecilerin gerekeni yapmaları, haksızlıkları gidermeleri isteniyor, yapmadıkları takdirde şiddetli şekilde cezalandırılacakları açıkça ifade edilmektedir.

Mağrib, Cezayir ve Tunus'un peşinden ilave edilmesi gereken bir yer daha vardır ki, o da Libya'dır. XVI. yüzyılın ortalarında Libya'yı idaresi altına alan Osmanlıların buraya sevk ettikleri asker Türklerin, Berberî, Arap ve Endülüs asıllılarla yaptıkları evliliklerden doğan nesil, "kuloğlu" olarak anılmıştır. Cezayir ve Tunus gibi bir Osmanlı vilâyeti olan Libya'ya, az da olsa Endülüs göçmeni gitmiş ve yerleşmiştir. Bunların sayıları ise, ancak birkaç bin olarak tahmin edilmektedir. Az olduğu için de, araştırmacılar tarafından pek üzerinde durulmamıştır.[34]

33 BOA.- M.D. 81, Hüküm: 267.
34 Bkz. Ahmet Kavas, "Libya: Tarih", *DİA*, XXVII, 176; Kettânî, *İnbiâs*, I, 233.

B.

Fransa, İtalya ve Amerika'da

1609-1614 yılları arasında yaşanan büyük sürgünde İspanya'yı Fransa yoluyla terk eden Endülüslüler de olmuştur. Sayıları 50 bin kadar tahmin edilmektedir. Fransa'ya sığınan Endülüslülerin ancak bin kadarı bu ülkede kalabilmiştir. Geriye kalan büyük çoğunluk ise, Akdeniz kıyı şeridi boyunca ilerleyerek kendilerini İtalya şehirlerine atmışlardır. Hedefleri ise, "her mülk ve millete hâkim olan, kâfirlere zillet donunu giydiren Halifemiz" dedikleri Osmanlı Sultanının, "Allah'ın askerleri Türkler ile süslenen" ülkesine sağ salim ulaşabilmekti.

Bir kısmı Paris'te fakat çoğu güneyde olmak üzere Fransa'da kalan az sayıda Endülüslünün çoğu ziraî alanda geçimini temin etmiştir. Bazıları da ticaret ve az sayıda tıp alanında geçimini temin edenler olmuştur.[1] İspanya'nın Belensiye ve Aragon bölgelerinden Frank topraklarına doğru göç etmek zorunda kalan Müdeccenlerin sayısı 50 binden fazla olmalıdır. Çünkü, Fransa'dan geçerek Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına ulaşan çok sayıda göçmen olmuştur. Bunların Fransa'dan dolaşmalarının nedenini ise İspanya'nın sürgün kararının ayrıntılarında buluyoruz. Buna göre, İspanya'dan göç edecek Müslüman aileler eğer bir Hıristiyan ülke-

1 Kettânî, *İnbiâs*, I, 229-230; Hurtez-Benjent, s. 274; Lea, s. 208.

ye gideceklerse çocuklarını beraberlerinde götürebilecekler, fakat eğer bir İslam ülkesine gideceklerse çocuklarını papazlara teslim etmek zorunda kalacaklardı. Bu uygulama sebebiyle binlerce aile, çocuklarını kurtarabilmek için daha çok Fransa yönüne hareket etmiş, oradan da diğer ülkelere geçmişlerdir. Bu Müdeccenlerden pek çoğu, Osmanlı topraklarına ulaşmak istiyordu. Bu amaçla onlar Tulûşe, Liyûn (Lion) yoluyla Rohn Vadisi'ni aşarak bugünkü İsviçre topraklarına ulaşmışlar, oradan da bugünkü İtalya'nın Milano kentine yönelmişlerdir. Milano'dan Venedik ve nihayet Osmanlı toprağı olan Bosna-Hersek'e varmışlardır.[2]

Modern dünyanın kara taşıtları imkânıyla bile Avrupa'yı bir baştan öbür başa yaran bu yolculuğu gerçekleştirmenin zor olduğu kolaylıkla tahmin edilebilirken, o çağın şartlarında Endülüslülerin bu yolu aşmaları şüphesiz tarihî büyük bir olaydır. Üstelik her bakımdan kötü vaziyette ve de Hıristiyan toplum içinden geçen Müslümanlar olmaları göz önüne alındığında, o yolculuğun vahâmeti zihinlerde kolayca canlanır sanıyoruz. Nitekim, yollarda ayak takımı veya fanatik Hıristiyan grupların saldırılarına maruz kaldıkları gibi, açlık ve hastalıktan ölenlerin sayısı da az değildi. Bu şartların getirdiği zorunluluktan olsa gerek ki, herşeyi göze alarak göçmenlerin bin kadarı Fransa'da, bir o kadarı da İsviçre ve İtalya'da kalmışlardır. Tunus ve Balkanlara ulaşmaya çalışırken, başaramayıp İtalya'da kalan bin civarındaki Endülüslü, kuzeyde Toscana ve güneyde Sıkıliye (Sicilya) adasına yerleşmişlerdir.[3]

Endülüs göçmenlerinden Amerika kıtasına gidenler de olmuştur. Bunu, Engizisyon Mahkemesi kayıtları ile, Müdeccenlerin kıtada vücuda getirdikleri mimari eserlerden anlamaktayız. Ancak, bu göç daha çok büyük sürgünden önce, hıristiyanlaşmayı reddettikleri için köleleştirilerek gemilerde çalışmaya sevk edilen Müdeccen gruplardan oluşmuştur.

2 Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 136 vd.

3 Endülüs göçmenlerinden Avrupa'ya gidenler: Fransa, Almanya, İtalya ve diğer Avrupa ülkelerinde kalanlar ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Kettânî, *İnbiâs*, I, 335, II, 530-537; Hurtez-Benjent, s. 275.

Bunların çoğu, Amerika kıtasının güney bölgelerinde kalmıştır. Bilindiği gibi Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'nın biçimlediği bir toplumdur ve bu toplum Amerikan yerlilerinin elinden alınmış topraklarda yaşamaktadır. Afrika'dan Sahra'nın güneyinden Amerika'ya köle olarak getirilmiş milyonlarca siyah Afrikalının torunlarını içinde barındırdığı gibi[4], az da olsa Endülüs Müslümanlarının torunlarını da içinde barındırmaktadır. Endülüslüler, yerleştikleri yerlerde Endülüs kültürünü kısmen ihya etmişlerdir ve bunu bugün dahi bazı yapılarda görmek mümkündür.[5]

Sonuçta, Fransa-İsviçre-İtalya ve Amerika'da kalan Endülüs göçmenleri sayısı, yaklaşık 10 bin civarındadır.[6]

1492'de İspanya'dan kovulan Endülüs Yahudilerinden bazıları Languedoc'a yerleşmişler, orada kalmışlar ve Fransızları Kuzey Afrika ile ticaret yapmaya alıştırmışlardır. Yeni Hıristiyan maskesi altında Montpellier'de eczacılık ve tabiplik yapmışlardır. Yüzyılın sonunda, Papa tarafından barındırıldıkları Avignon'da 5 yüz kişidirler, ama kentin içinde veya dışında ne ev, ne bahçe, ne tarla, ne de çayır alma hakkına sahip kılınmışlar; yalnızca eskicilik veya terzilik yapabilmişlerdir. 1610'a doğru, transit geçmek üzere Fransa'ya giren Müdeccenler arasında, Yahudiler ve özellikle de Portekiz Marranoları sürgünlere karışmış olarak bulunmuşlardır ve bunlar Hıristiyan maskesi altında Fransa'ya, özellikle de Auvergne'e yerleşmişlerdir.[7]

Yine 1492 yılında, İspanya ile eş zamanlı olarak Sicilya Yahudileri de bu ülkeden kovulmuşlardır. Bunların Sicilya'dan gitmeleri, adanın 40 bin kişiyi kapsayan zenâatkârlar topluluğunu kaybetmesi anlamına gelmiştir.[8]

---

4 Diamond, s. 16-17.

5 Menocal, s. 264-265; Amerika kıtasına giden Endülüslüler ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Kettânî, *İnbiâs*, II, 537-540.

6 Kettânî, *İnbiâs*, I, 236.

7 Braudel, *Akdeniz*, II, 185-186.

8 Braudel, *Akdeniz*, II, 187.

C.

Balkanlar, İstanbul, Anadolu ve Ortadoğu'da

1. Endülüs Yahudileri (Sefaradlar, İberya Yahudileri, Konversolar, Marranolar)

> "İsa'dan sonra 1492 yıl geçmişti. Dünyanın her yerinde olduğu gibi İspanya'da da Yahudiler zulüm politikasına maruzdular. Ancak, *Yahudilere tarihinin hiçbir döneminde kötü davranmayan* Türkler ve onların sahip olduğu dönemin en büyük imparatorluğu Osmanlılar, bizlere kapılarını açtılar ve rahat, huzurlu, güvenli bir şekilde yaşamamızı sağladılar. *Bizlere insan gibi yaşama fırsatı veren Türklere huzurlarınızda bir kez daha saygılarımı sunuyorum.*"

Bu sözler, 1992 yılında kurulan 500. Yıl Vakfı'nın açılışı sırasında önemli mevkilerde bulunan Yahudiler tarafından Türk yöneticilere söylenmiştir. Bugün ülkemizde sayıları 25 bin civarında olduğu söylenen Sefaradlar ile Babil asıllı Yahudiler, böylece kendilerini dünyada koruyan tek milletin Türkler olduğu gerçeğini 500 yıldır unutmadıklarını belirtmek istemişlerdir.[1]

---

1 Esther Benbassa, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev. Ayşe Atasoy, İletişim, İstanbul 2003; Karen Gerson Şarhon, "Judeo-Espanyol Dil Ve Kültürü", (Çevrimiçi) http://www.istanbulsephardiccenter.com/index.php?contentId=20&mid=14, 16 Kasım 2006.

Aslında aynı Yahudiler, aynı minnet ve şükran ifadesi ve takdimini 1992 yılından 100 yıl evvel 1892 yılında da yapmışlardır. Osmanlı ülkesine göç-iltica ve kabul edilmelerinin 400. yılı münasebetiyle, bütün Yahudiler adına Osmanlı padişahına şükran duygularını arz etmişlerdir. İşte o arzdan bazı cümleler:

> "Bin dörtyüz doksan iki senesi ilkbaharında İspanya'dan tard olunup memâlik-i şahânelerine iltica eden Museviler, dünyanın her tarafında envâ-i mezâlim ve taaddiyâta dûçâr oldukları halde, zîrcenâh-ı saltanat-ı seniyyede himâye ve sıyânet-i müstemirreye mahzar olmuş olduklarından, kemâl-i huzûr ve emniyetle esbâb-ı maîşetlerini tedârik ve semere-i sa'y ve amelleriyle terakkî edebilmişlerdir.. Âbâ ü ecdâdlarının dûçâr oldukları mezâlim ve taaddiyâtın hitâmını muhtır olan işbu yevm-i mes'ûdda Museviler kulları, sinagoglarında bil-ictimâ' Zât-ı Şevketmeâb Hazreti Şehriyârîleri ki.. bir Hükümdar-ı Âlîlerinin zîrcenâh-ı müstelzimü'l-felâh-ı Humâyunlarında yaşadıklarından dolayı Cenâb-ı Hakk'a arz-ı teşekkür ile..
>
> Cemiyyet-i Umûmiyye-i Mûseviyye"[2]

Her zaman ayaklarının dinlenebileceği kentlerin peşinde olan Yahudiler, nihayette ve zorunlu olarak her yerdedirler.[3] Osmanlı ülkesine göç eden Endülüs Yahudilerinin bir kısmı özellikle Selanik, Edirne ve İstanbul'a yerleşmeyi tercih etmiş; diğer bir kısmı da Safed bölgesine yerleşmiştir.

Osmanlı ülkesinin Avrupa yakasında Yahudi nüfusun yoğunluğu daha fazla olmuştur. Özellikle Selânik'e gelen göçmenlerin bir kısmı bir müddet sonra buradan çevre illere da-

---

Osmanlı-Türkiye Yahudileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Moshe Sevilla-Sharon, eserin tamamı; Naim Güleryüz, eserin tamamı; Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947; Galanti, Avram, *Türk Harsı ve Türk Yahudisi*, İstanbul 1953; Burhan Oğuz, *Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış*, Anadolu Aydınlanma Vakfı, Yayın Yılı: 2003; Silvyo Ovadya, *Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri (Jewish Costumes In The Ottoman Empire)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş, Yayın Yılı: 2001; Ovadya-Koronyo, *Sefarad Yemekleri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2004; *Çağdaş Türk Yahudilerinin Kültür Değerleri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1997; Ilgaz Zorlu, *Evet, Ben Selânikliyim*, Zvi Geyik, İstanbul 2001, eserin tamamı; Münevver Ayaşlı, *Avrupa-i Osmani Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, İstanbul 1990, s. 107-120.

2 BOA.-YTMV, 61/51; BOA.-Y.A.Hus. 1309, 10, 27, Nu. 260/112.

ğılmıştır. Mesela, Edirne'de 925/1519 yılında Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen 231 hane mevcut iken,[4] bu sayı 978/1570 yılında 336'ya çıkmıştır.[5] 1519 yılında Edirne'ye yerleşmiş Yahudi ailelerin içinde 40 hane Endülüslü (Cemaat-ı İspanya) olarak gözükmektedir.[6] Bir süre sonra Yahudi nüfusu daha da artmış ve onlar akçe kudretiyle birçok eve sahip olmuşlardır. Bundan dolayı bazı mescitler cemaatsiz kalmış ve bu durum devletin müdahalesine neden olarak, bu tür mescitlerin çevresindeki evlerin değer bahasından Müslümanlara satılması yani bir nevi geriye iâdesi emredilmiştir.[7]

Selânik'e gelen Yahudiler, geldikleri yere göre bir araya toplanarak birer cemaat teşkil etmişlerdir. Daha sonra şehre gelen Yahudilerin, hemşehrilerinin kurmuş olduğu sinagoga kayıtları yapılmış, onlara uygun bir kalacak yer ve iş temin edilmiştir.[8] 1022/1613 tarihli Selânik Tapu Tahrir Defteri'ne göre, bu ilde 26 Yahudi cemaati ve her cemaate ait bir sinagog vardır. Bu defterde adı geçen Yahudi cemaatleri[9] şunlardır:

Sıra	Cemaat Adı	Hane	Bekâr
1	Cemaat-ı İspanyol	94	70
2	Cemaat-ı Çiçilyan	126	240
3	Cemaat-ı Moy (Movi)	33	21
4	Cemaat-ı Lizbon	231	49
5	Cemaat-ı Dalyan	49	70
6	Cemaat-ı Arbon	144	-
7	Mahalle-i Obranlu	49	42
8	Cemaat-ı Etz- (Er)-Haim	140	124
9	Cemaat-ı Köhne Katalan	70	69
10	Cemaat-ı Aragon	231	153

3 Braudel, *Akdeniz*, II, 188.
4 BOA.-T.T.D., Nu. 77, s. 39-40.
5 BOA.-T.T.D., Nu. 494, 84-90.
6 BOA.-T.T.D., Nu. 77, s. 40.
7 BOA.-M.D. 51, 25/8.
8 [Emmanuel, s. 66]'dan naklen, Eroğlu, s. 99.
9 BOA.-T.T.D., Nu. 723, s. 28-72.

11	Cemaat-ı Çiçilyan-ı Köhne	91	92
12	Cemaat-ı Katalan nâm-ı diğer Geruş	87	91
13	Cemaat-ı Şalom	105	178
14	Cemaat-ı Midraş	92	153
15	Cemaat-ı Polye	159	193
16	Cemaat-ı Portugal	43	21
17	Cemaat-ı Geruş Kastilyan	158	89
18	Cemaat-ı Avora Portugal	231	149
19	Cemaat-ı Alaman	239	-
20	Cemaat-ı Geruş Kalavraş	126	81
21	Mahalle-i Kane	91	48
22	Cemaat-ı Motalto	40	16
23	Cemaat-ı Estrok	32	-
24	Cemaat-ı Köhne Kalavraş	182	118
25	Cemaat-ı Cedid Portugal	59	206
26	Cemaat-ı Korfus	12	-
	Toplam	2918	2220

Tablo 3: 1022/1613 Tarihli Selânik Tapu Tahrir Defteri'nde Kayıtlı Yahudi Cemaatleri

Bu tabloda yer verilen 26 Yahudi cemaatinden 11 tanesi (1, 4, 6, 9, 10, 12, 16, 17, 18, 22 ve 25 numaralarda yer alan cemaatler), yani toplam 2918 hanenin 1388'i, anladığımız kadarıyla Endülüs (İspanya-Portekiz) göçmenleridir.

Osmanlı ülkesinin Selanik şehrine yerleştirilmiş Provens kökenli Yahudiler'in, Osmanlı idaresindeki durumlarını, Provens'te kalmış olan dindaşlarına (1550 yılında) yazmış oldukları mektuplarından öğreniyoruz. Bu mektup, o günkü Osmanlı Yahudileri ile Avrupa Yahudilerinin durumlarını karşılaştırması bakımından önemlidir. Dua cümlesinden sonra mektup şöyledir:

> ".. İhtiyatla, bir sığınak aramak için gönderdiğiniz ikisi de değerli İbranî adamlar bize geldi. Onları görünce kalbimiz se-

vindi ve ruhumuz titredi. Fakat, sizin başka milletlerin boyunduruğu altında yaşadığınızı ve üzerinizde ağırlaşan sürgün acılarınızı duyunca vücudumuz acı çekti. O milletlere bu da kâfî gelmiyor. Onların eli (size vurmak için) henüz bekliyor ve onlar 'Yahudiler kovulsun!' diyor. İşte bunun içindir ki, kalbimiz hasta ve üzülüyoruz zira, düşman çok kuvvetli. Tek bir şey bizi avutuyor ki, bağışlayıcı Tanrı (övgü ve şükür O'na olsun) bizi buraya getirtti. Bu geniş ülkede, haciz altında olmadan verilen ekmeği yiyoruz. *Hiçbir şeyin eksik olmadığı bu ülke, yılın başlangıcından sonuna kadar Tanrı'nın koruması altında. O, size tamamen açık.*

"Ey kardeşlerimiz, şayet aranızda Tanrı'nın kudret ve mal verdiği güçlü insanlar varsa, gelip buraya yerleşsinler, dolaşsınlar ve evler alsınlar. *Geliri olmayan fakirler ve yoksullar, burada (her halükârda) ayaklarını dinlendirecek ve kendilerine uygun bir iş bulacaklardır. Onlar, açlık ve susuzluk çekmeyecekler. Onlar ateşe, zulüm güneşine ve sürgüne çarpılmayacaklar.* Zira, Tanrı bize inayetini verdi ve içinde yaşadığımız milletler arasında bize hemen hemen yeni bir isim verebilecek ve bizi 'Tanrı tarafından yeniden alınmış köleler' diye adlandıracak derecede saygınlık verdi. Bilgece düşünün ki, *Türkler bize sürgün ve zulüm hissettirmiyorlar.* Hayırlı iş için gönderilen şerefli kişilere,

Tanrı'nın bize bu bölgelerde verdiği saygınlığın binde birini anlatamadık. Onlar size kendi gördüklerini anlattıklarında, Tanrı'nın bize verdiği lütfunu, saygınlıklarını görecek ve değerlendireceksiniz. Çünkü, biz onları *ifade edebilecek söz bulamıyoruz.*

"Yahudiler burada özgürlük ve kurtuluş buldu. Siz, bu gönderilenlerin raporları üzerine hareket edin, bizim sözümüze bakmayın. Zira, sizin için duyduğumuz sevgi açgözlü veya kâr etme aşkı değil, iyilik aşkıdır. Çünkü, hepimiz aynı babanın çocuklarıyız. Bizim cemaatimizin sayısı, diğer cemaatlerinkinden az. Şayet Tanrı bizi seviyorsa ve sizi bu ülkeye yollarsa, biz de geniş bir cemaat olacağız.

"...'Caspi'ler, 'Cadenet'ler gibi Provence'in itibarlı bütün aileleri yanımızda, uzatmamak için onları saymıyoruz. Onlar kalabalıklar ve bizimle onurlarıyla yaşıyorlar. İşte bunun için şerefli kardeşlerimiz, düşünceyi ve fiili birleştirin, ülkelerin en iyisi olan bu yere gelmekte tereddüt etmeyin..

"Selânik'teki Provence'den Sürgünler Cemaati,
13 Ağustos 1550"[10]

10 [Loeb, s. 272-275]'ten naklen, Eroğlu, s. 59-60.

Sefarad Yahudileri gibi, Eşkenaz Yahudileri de Osmanlı Yahudileri ile mektuplaşarak Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı tutumu hakkında bilgi edinmişlerdir. Bu mektuplardan en meşhuru ve en önemlisi, İsaac Safrati'ninkidir. Osmanlı'nın gayrimüslimlere sunduğu hoşgörüyü, imkanları göstermesi ve binlerce Eşkenaz Yahudinin Türk topraklarına akın etmesini sağlaması bakımından Sarfati'nin Orta Avrupa Yahudilerine yazdığı mektubun büyük önemi vardır. Sarfati, zulüm ve baskıdan bunalmış durumdaki Almanya ve Macaristan'daki Yahudilere şöyle seslenmiştir:

> "Almanya'daki kardeşlerimizin ölümden daha acı ızdıraplara maruz kaldıkları, haksız kanunlara boyun eğdikleri, zorla vaftiz edildikleri ve sürgüne uğratıldıkları bana anlatıldı. Onlar, bir yerdeki kötülüklerden kurtulmak için kaçarken daha beterlerine yakalanıyorlar. Kardeşlerime tepeden bakan bir halk tarafından çıkarılan uğultular duyuyorum. Onlara vurmak için kalkan eller görüyorum. Onlar, içerde ve dışarıda eziyet çekiyorlar. Onların paralarını ellerinden almak için hergün yeni şeyler icat ediyorlar. Papazlar benim talihsiz milletime beddualar ediyorlar..
>
> "Almanya'nın kutsal cemaati kötü durumda ve düşkün. Kardeşlerim ve efendilerim ve siz hepiniz, arkadaşlarım! Fransa menşeli olan ve okullarında okuduğum Almanya'da doğan ben İsaac Sarfati, size bildiriyorum ki, *Osmanlı ülkesi hiçbir şeyin eksik olmadığı bir yer. Herkes kendi incir ağacının ve asmasının gölgesinde emniyette yaşayabilir.* Hıristiyan ülkelerinde şayet çocuklarınıza mavi ve kırmızı giydiriyorsanız, onların vücudunu darbelerle mavi-kırmızıya döndürülme tehlikesi altına atıyorsunuz. Siz, yırtık elbiseler giymeye zorlanıyorsunuz. Sizin için haftanın günleri kadar, 'Şabat' ve bayram günleri de kapkaranlık. Sizin gücünüzden ancak yabancılar yararlanıyor. Hazineleri olan Yahudilerin mutluluğu nerede? Onlar, hazinelerini ancak kendi mutsuzlukları için muhafaza ediyorlar! bir gün düşmanlar yeni bir şey icat edip onları ellerinden alıyorlar. Siz onları kendinizin zannediyorsunuz. Gerçekte mallarınız düşmanlara âit. Onlar, ne bilginler ve ne de ihtiyarlara iyi davranıyorlar. Altmış kez söz veriyor fakat sözlerinden dönmekte tereddüt etmiyorlar.
>
> "... Sizin tapınaklarınızı ve okullarınızı kapatıyorlar. Niçin uyuyorsunuz? Ayağa kalkın ve o lânetli ülkeyi terk edin!"[11]

11 [Graetz, IV, 371-372]'den naklen, Eroğlu, s. 61-62.

Bu tür mektuplar, Yahudilerin Osmanlı ülkesine tesadüfen değil, bilinçli olarak geldiklerini göstermektedir. Peki, Osmanlı Devleti Yahudileri neden kabul etmiştir? Öncelikle belirtmeli ki, Osmanlılar insanlara önyargı ile bakmıyor, hangi ırk veya dinden olursa olsun önce insan olarak değer veriyor ve inanç farklılıklarını normal görüyordu. Tebaası olup raiyeti kabul etmiş insanlar, Osmanlılar için birer kutsal emanet mesabesindeydi ve devlet onların korunması ve bakımlarının sorumluluğunu üzerine alıyordu. Devlet içinde Müslümanlar ülkenin asıl unsuru, gayrimüslimler ise devletin koruması altındaki insanlar olarak görülüyordu. Önemli bir husus olarak, insanların kendi hür iradeleriyle seçim yaparak bir dine mensup olmaları isteniyordu. Devlet, seçimini yapmış olan tebaanın, yaptığı seçimin gereğini yapmasını bekliyordu. Yahudiden Yahudi gibi, Hıristiyandan Hıristiyan gibi ve Müslümandan da Müslüman gibi davranmasını istiyordu. Bu kural, ferdin bütün davranışlarını kapsıyordu. İnsanlar, giyiminden hareketlerine kadar her zaman mensubu olduğu "millet"in âdetleri ya da icaplarına göre hareket etmek zorundaydı. Bazı Batılı araştırmacıların ayrımcılık olarak değerlendirdikleri bu durum, Osmanlı toplum düzeninin sağlanmasında esas âmil oluyordu. Her "millet", kendi içinde kendi gelenek ve kültürüne göre yaşayabiliyordu. Bir aksaklık çıktığında, "millet"in oluşturduğu cemaatin devlet nezdinde tanınan temsilcisi müdahale ediyor ve meseleler devlet otoritesi ile fakat kendi içinde ve yerinde hallediliyordu. Bu durumda devletin yaptığı, her milletten kendi kurallarına göre davranmasını beklemekten ibaretti.[12]

Güçlü ordusu ve zamanının üstün medeniyetiyle Osmanlılar, büyüklüğün verdiği kendine güvenle tebaasının kalabalık ve çeşitli olmasından ancak gurur duyardı. Tebaasının çok olması, ülkede ticaretin canlanmasına, bu da vergi gelirlerinin artmasına sebep oluyordu. Vergisini ödeyip cemaat yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra kimsenin dini veya milliyeti

12 Eroğlu, s. 62-63.

rahatsızlık konusu olmuyordu. Bu yüzden, yeni fethedilen yerlere yerleşmeleri için din farkı gözetilmeden herkes davet ediliyordu. Mesela, Fâtih İstanbul'u fethettiğinde hem Müslümanları hem Yahudileri ve hem de Ermenileri İstanbul'a yerleşmeye davet etmiştir. Selânik'in fethinden sonra da aynı şey tekrarlanmıştır. Fetih esnasında şehri terk eden Hıristiyanlar, yapılan davet üzerine tekrar şehre dönmüşlerdir.[13]

Yahudilerin Osmanlılar tarafından kabul ediliş sebepleri arasında onların yersiz, yurtsuz durumda kalmış mazlum topluluk olmaları da vardır. Çünkü, Osmanlı mazlumlara daima şefkat elini uzatan bir yönetim anlayışına sahipti. Bunun delillerini Osmanlı arşiv vesikaları arasında görmek mümkündür. Ayrıca, bilhassa Endülüs'ten (İspanya-Portekiz) gelen Yahudilerin çoğu nitelikli kimselerdi. Tabiplik, el sanatları ve ticarette temayüz etmiş bir toplum idi. Bu insanlardan, yerleştikleri yerlerde ancak faydalı olmaları umulurdu ki, öyle de olmuştur.

Yahudi tarihçiler tarafından bu konuyla ilgili hemen bütün eserlerde zikredilen II. Bayezit'e ait bir söz vardır: "Ferdinand için işini bilir bir kral deniyor, halbuki o kendi ülkesini fakirleştirirken benimkini zenginleştiriyor." Eğer gerçek ise, yaptığı işin getirdiği sonucu düşünerek söylediği anlaşılan bu söz, padişahın Yahudileri kabul edişinin temelinde yatan Osmanlı hoşgörü siyasetini asla zedelemez. Çünkü, Osmanlılar sadece II. Bayezit zamanında değil, kuruluşundan yıkılışına kadar hemen her dönemde ve her dinden millete kucak açmışlardır. Kaldı ki, Osmanlı ülkesine gelen Yahudiler, kralların tarafından kendilerine yasak kılındığı için gelirken altın ve gümüş gibi değerli mallarını yanlarına alamamışlardır.[14]

Osmanlı ülkesine olan Yahudi göçü XVI. yüzyıldan sonra da devam etmiş ancak iyice azalmıştır. Mesela, 1571'de Fransa'dan Trablus'a sürülen Yahudilerden bir kısmı Kıbrıs ada-

13 Eroğlu, s. 63.
14 Eroğlu, s. 64

sına yerleşmek istemiş, Divan-ı Humayun da bu işe nezaret etmeleri için Hasan ve Yahudi Samuel'i görevlendirmiştir.[15] 1610'a doğru, transit geçmek üzere Fransa'ya giren Müdeccenler arasında, Yahudiler ve özellikle de Portekiz Marranoları sürgünlere karışmış olarak bulunmuşlardır ve bunlar Hıristiyan maskesi altında Fransa'ya, özellikle de Auvergne'e yerleşmişlerdir.[16] 1648-1658'de Ukrayna'da maruz kaldıkları katliamdan kurtulan Yahudiler, akın akın Osmanlı topraklarına, özellikle Selânik'e gelmişlerdir. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'nın inkırâza uğramaya başlamasıyla birlikte Yahudi göçünün yönü yavaş yavaş değişmeye, daha çok Londra, Bordo ve Hamburg gibi Avrupa şehirlerine doğru kaymaya başlamıştır.[17] Yine de, 1872'de Lehistan İhtilali yüzünden zorda kalan 150 hane Yahudi, İstanbul'a gitmek için Tuna kıyısına gelmiş ve Osmanlı bunları da kabul ederek Selânik ve İzmir'e yerleştirmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile Yahudiler Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir. Mesela, çeşitli dönemlerde uğradıkları zulümden kaçan Rusya Yahudileri de böyle yapmıştır. Ancak, Osmanlı-Türk ülkesine olan bu Yahudi ilgisi, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma çalışmalarına dönüştüğü zaman, Yahudilerin Osmanlı ülkesine yerleşmelerine kısıtlamalar getirilmiştir.[18]

Selânik'e yerleşen Endülüs Yahudileri, Endülüs-İspanya'da kazandıkları dokumacılık yeteneklerinden dolayı, devletten "yün satın alıp dokumacılık yapma" imtiyazını elde etmişler ve Yeniçeriler'in giyeceklerinin yapıldığı bez olan çuha'yı dokumaya başlamışlardır. Kendilerine devlet tarafından, çuha dokumak üzere yün alıp satmada öncelik tanınmış ve haklarının korunması hususunda Divan-ı Humayun'dan defalarca hüküm sâdır olmuştur. Selânik kadısına gönderilen hükümlerde bunu sıklıkla görebiliyoruz. Mesela Sofya, Üs-

15 BOA.- M.D. 13, 577/410.
16 Braudel, *Akdeniz*, II, 185-186.
17 Eroğlu, s. 99.
18 Eroğlu, s. 68.

küp, İstranca ve Tatarpazarı kadılarına gönderilen 983/1575 tarihli hüküm bunlardan birisidir. Bu hükümde, "Selânik'te mîrî çuha işleyen Yahudiler kendilerine lazım olan mikdar yapağı almadan, hârice yapağı satılmaması" emredilmiştir.[19] Selânik ve Karafarye kadılarına gönderilen başka bir hüküm (988/1580) de aynı hususu teyit etmektedir.[20] Devlet çuha işine büyük önem vermiş ve Selânik'te çuha dokuyan Yahudilerin şehri terk etmelerini yasaklamıştır.[21] Bu yasak ancak özel durumlar söz konusu olduğunda kaldırılmıştır. Selânik kadısına gönderilen bazı hükümlerde, tâun sebebiyle Selânik'i terk etmek isteyen Yahudilere, gittikleri yerlerde de çuha işlemek kaydıyla izin verilmiştir. Göçten sonra yerleştikleri ilk yıllarda avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye'den bir müddet muâf tutulmuşlar, sadece Selânik kalesinin tamiri için kendilerinden bir miktar altın alınmış, kalenin tamirinden artan para kendilerine geri dağıtılmıştır.[22]

Selânik Yahudileri, XVII. yüzyılı ortalarına kadar müreffeh bir hayat sürmüşlerdir. Ancak, Osmanlı-Venedik ilişkilerinin bozulması üzerine Yahudilerin ticaret sahası daralmış ve zamanla gerilemeye başlamıştır. Sahte Mesih Sabetay Sevi hareketi de Selânik Yahudilerine büyük darbe vurmuştur.[23]

Selânik, XVI. yüzyılda kültürel bakımdan Safed ve İstanbul ile rakabet eden bir ilim merkezi olmuştur. Birçok okul ve akademi (Yeşivot) kurulmuştur. Bu müesseselerde, dinî ilimlerin yanısıra Latince, Arapça lisanları ile tıp, astronomi ve tabiat ilimleri de öğretilmiştir. Çağın en seçkin hahamlarından olan Samuel haMedina (Raşdam) burada yaşamıştır. Yahudiler, Osmanlıya çok önemli bir armağanla gelmişlerdir: Osmanlı'nın henüz tanımadığı matbaa ile. Matbaa bulunalı 40 yıl olmuştu. İstanbul'a yerleşen Yahudilerin 1494'te hayır

19 BOA.- M.D. 27, 273/646.
20 BOA.- M.D. 43, 15/27.
21 Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 740.
22 BOA.- M.D. 36, 281/738; BOA.- M.D. 27, 275/655; BOA.- M.D. 19, Hüküm: 418.
23 Moshe Sevilla–Sharon, s. 139 vd.; Eroğlu, s. 101.

amaçlı tesis ettikleri matbaa gibi, Selânik Yahudileri de 1510'da bir matbaa kurmuşlar ve padişaha başvurmuşlar; "kitap ve diğer basımlar için" padişahtan izin istemişlerdir. II. Beyazıt, çıkardığı bir fermanla her dilde kitap basılmasını onaylamış ancak, Arapça kitap basılmasını zinhar yasaklamıştır. Bundan sonra Ermenice'den Yunanca'ya kadar her kitap serbestçe basılmıştır. 1550'lerde her cins kitabı kendi İbrani dillerine çevirmişlerdir.[24]

Endülüs göçmeni Yahudilerin yerleştiği bir diğer Osmanlı toprağı olan Girit adasıyla ilgili şu bilgiler, Osmanlıların şehir güvenliği konusunda Hıristiyanlara değil de Yahudilere nasıl güvendiğini göstermektedir:

> "1552'de Kanuni tarafından fethedilen Rodos ile 1445-1699 yılları arasında Osmanlılara geçen Hanya, Resmo (Rethymno) ve Kandiye gibi Girit şehirlerinde, kritik noktalarda ve surların içinde sadece Müslümanlar ve İspanyol Yahudileri barınıyor, Hıristiyanlar gün batımında şehri terk ediyorlardı."[25]

Özellikle Yahudilerin gelmesinden sonra hareketlenen Edirne, XVII. yüzyılda 200 bin nüfusa ulaşmıştır. 1664 yılında şehirdeki Yahudilerin sayısı 16 bin olmuştur. Hıristiyanlarınki gibi Yahudilerin de yaşayışları Müslümanlarınkini andırıyor, mahalleleri de onlarınkine benziyordu.[26] Bazı zamanlar timarlarından kaçan sipahilerin eşkiyalıkları sonucu daha çok Yahudi asıllılar zarar görürlerdi. Fakat, bunun önlenmesi için İstanbul'dan Edirne Kadısı-Bostancıbaşı ve Yasakcıbaşı'na gönderilen hükümler vardır.[27]

XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl boyunca İstanbul'a göç eden Endülüs ya da İberya Yahudileri, Haliç kıyılarına yerleştirilmişlerdir. Sayılarının çokluğu ve kültürel birikimlerinin üstünlüğü sebebiyle yerli Yahudileri kültürel bakımdan

---

24 Tayyib Gökbilgin, "Selânik", *İA*, X, 343; Braudel, *Akdeniz*, II, 129, 182.
25 Friedrich-Karl Kıenitz, *Büyük Sancağın Gölgesinde*, çev. Halit Kakınç, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty), s. 213.
26 Friedrich-Karl Kıenitz, s. 164, 173.
27 Örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 55, Hüküm: 378; BOA.- M.D. 55, Hüküm: 155.

eritmişler yani kendilerine benzetmişlerdir. Bundan sonra, İstanbul Yahudilerinin büyük çoğunluğunu Endülüs Yahudileri oluşturmuştur.[28] Bunların gelişinden önce Eminönü, Sirkeci, Hasköy, Şuhud Kapısı (Çıfıt Kapısı), Tekfursarayı, Balat ve Bahçekapısı semtlerinde Rabbanî ve Karâî Yahudiler oturmaktaydı.[29] Evliya Çelebi ise Galata, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Hasköy'de Yahudilerin yoğun olarak yaşadıklarını belirtmektedir.[30]

Kasımpaşa, Fener, Cibali, Beyoğlu, Şişli, Tophane, Beşiktaş, Bebek, Yeniköy, Büyükdere, Üsküdar, Dağhamam, Bağlarbaşı, Kuzguncuk, Selamsız, Beykoz, Kadıköy, Moda, Fenerbahçe, Yedikule, Bakırköy, Yeşilköy, Küçükçekmece ile Kınalı, Heybeli, Burgaz ve Büyükada gibi semtlerde de yaşadıkları söylense de, diğerlerine nazaran buralarda daha az idiler.

Safed Yahudileri, Endülüslüler gelmeden evvel küçük bir cemaat idi. Endülüs göçmeni olan Yasef Saragossi, buradaki Yahudileri organize etmiş, ilmî ve kültürel faaliyetlere başlamıştır. Devam eden göçlerin de tesiriyle Safed, kısa zamanda Talmud ve Kabala çalışmalarında önemli mesafe katetmiştir.[31] 992/1584 tarihli bir arşiv belgesinde Safed'e yerleşen Yahudilere işaret vardır. Buna göre, daha önce Safed'te üç sinagog mevcutken Endülüslülerin göçünden sonra 1584 tarihinde bu sayı otuz üçe ulaşmıştır.[32] Öte yandan, Yahudiler ile ilgili bu gelişme, Safed Müslümanlarını biraz rahatsız etmişe benzemektedir. Şöyle ki, 992/1584 tarihli arşiv belgesine göre Safed kadısı, şehirde 7 cami olduğu halde Yahudilerin 32 sinagoga sahip olduklarını, sinagogların çok yüksek yapıldığını, bunlara pek çok emlak vakfedilerek Müslümanlara sı-

28 [Henri Fresco, "Les Sefarades d'İstanbul depuis l'İnstallation Jusqu'a la Fin du XIX e Siecle", *Les Juifs d'Espagne*, Dirige par Henry Mechoulan, Paris 1992, s. 388]'den naklen, Eroğlu, s. 102.

29 Eroğlu, s. 102.

30 Evliya Çelebi, I, 431.

31 Eroğlu, s. 105. Osmanlı Devletinde Kabalist Hareketler ve bu arada Sabatay Sevi ve Yahudilere Kan İsnatları konusunda geniş bilgi için bkz. Eroğlu, s. 207-229.

32 BOA.- M.D. 55, Hüküm: 48.

kıntı çektirildiğini arz etmiştir. Kadının bu arzı üzerine, konunun araştırılması için Divan'dan Şam kadısına hüküm gönderilmiştir (992/1584).[33]

Zamanla nüfusu artan Safed'ten, Yahudilerin bir kısmı Kıbrıs'a yerleştirilmek istenmiştir. Ancak, bu haberin duyulması üzerine Safed'te ticarî hayat durma noktasına gelmiş ve durum, kadı tarafından Divan'a bildirilmiştir. Sonuçta Divan'dan, "Yahudi tâifesi Kıbrıs'a sürülmekten ferâgat idülüp yerli yerlerinde sâkin olup kâr u kisbelerinde olalar" şeklinde hüküm sâdır olmuştur.[34] Ancak, başka yerlerden Safed'e göç etmeye sınırlama getirilmiştir. 987/1579'da Selânik'ten Safed'e giderken Kıbrıs'a uğrayan 100 nefer Yahudi ailesi, Kıbrıs'a yerleştirilmişlerdir.[35] XVI. yüzyılın sonlarında Safed'te 945 Yahudi hanesinin varlığı tespit edilmiştir.[36]

İzmir şehri de Endülüs göçmeni Yahudilerin rağbet ettikleri yerlerden birisi olmuştur. XVII. yüzyılda İspanya, Portekiz ve İtalya'dan göç ederek İzmir'e gelenler olduğu gibi, Safed, Selânik, Ankara ve İstanbul gibi şehirlerden de İzmir'e Yahudi nüfusu gelmiştir. İzmir Yahudileri, XVII. yüzyıldan itibaren nüfusça sürekli artış göstermişler ve XVIII. yüzyılda diğer Türkiye Yahudilerine göre iktisadî açıdan ileri duruma geçmişlerdir. Bu durum, diğer şehirlerden buraya Yahudilerin gelmesine sebep olmuştur. Ancak, 1688 depremi; 1743, 1772 ve 1841 yangınları ile; Hıristiyanlar tarafından yapılan kan isnatları, Yahudileri sıkıntıya sokan önemli gelişmeler olmuştur.[37]

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar gibi merkezî bir yönetime sahip değillerdi. Bu yüzden onlar ülke çapında bir dayanışma içine giremiyorlardı. Osman-

33 BOA.- M.D. 55, Hüküm: 48.
34 BOA.- M.D. 36, Hüküm: 581.
35 BOA.- M.D. 34, Hüküm: 803.
36 [Gilles Veinstein, "L'Empire Otoman depuis 1492 Jusqu'a la Fin du XIX. Siecle", *Les Juifs d'Espagne*, Dirige par Henry Mechoulan, Paris 1992, s. 366]'dan naklen, Eroğlu, s. 106.
37 Braudel, *Akdeniz*, II, 188; [Jacob Barnai, "Les Juifs de Smyrne depuis l'Installation Jusqu'a la Fin du XIX e Siecle", *Les Juifs d'Espagne*, Dirige par Henry Mechoulan, Paris 1992, s. 395]'den naklen, Eroğlu, s. 108.

lı'nın güçlü olduğu, tebaasına her sahada yükselebilme fırsatı sağlayabildiği dönemlerde tüccar, doktor, diplomat ve mültezim olarak ön plana çıkabilen Yahudiler, Saray'da elde ettikleri itibar sayesinde Yahudi cemaatinin tamamını ilgilendiren konularda onlara liderlik edebiliyorlardı. Devletin sınırları çok genişledikten sonra, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yönetimde zafiyet belirtilerinin başlamasıyla ve özellikle XVIII. yüzyılda Yahudiler, artık devlet içinde etkin olabilecek önemli simalar yetiştirememişlerdir.[38]

II. Bayezit döneminde geldikleri halde hemen sarayda görev alan Yahudiler olmuştur. Mesela, II. Bayezit'in özel doktorlarından birisi Endülüs Yahudisi idi ve bazı tarihçiler, Bayezit'in bu doktoru tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmişlerdir.[39] Osmanlı Yahudileri, en parlak çağlarını Kanuni döneminde yaşamışlardır. Bazı Yahudi tarihçilerce "altın dönem" olarak adlandırılan bu zamanda, Hamon ailesine mensup doktorlar sarayda görev almışlardır. Mesela Moşe Hamon, Yavuz'a ve Kanuni'ye hizmet etmiştir.[40]

Kanuni'den sonra tahta geçen oğlu II. Selim (1566-1574) ve onun yerine geçen III. Murat (1574-1595) dönemlerinde Yahudiler, Osmanlı sarayında çok etkili olmuşlardır. Bazı tarihçiler tarafından bu dönemler, "Valide sultanların, kâhya kadınların ve Yahudilerin müessir oldukları devir" olarak zikredilmiş; Osmanlı tarihinde ilk defa "Valide Sultan" unvanını aldığı belirtilen Nurbânû Sultan'ın, bir Yahudi dönmesi olduğu ve bundan dolayı Saray'da Yahudi nüfuzunun arttığı ifade edilmiştir.[41]

Sarayda nüfuz sahibi olmuş Yahudilere örnek vermek gerekirse, Donna Grasia Nasi (1510-1569, Portekiz Yahudisi)[42], Yasef Nasi (Grasia Nasi'nin kızı Reyna ile evli, Portekiz Ya-

---

38 Anonim, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty), s. 18; Eroğlu, s. 158-159.

39 Ayrıntılar için bkz. Eroğlu, s. 126-127.

40 Eroğlu, s. 127.

41 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 1945, s. 88; İ. Hami Danişmend, III, 1, 112.

42 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Eroğlu, s. 132-136.

hudisi, ö. 1568)[43], Salomon ben Natan Eşkenazi (1520-1602)[44], Ester Kira (Kanuni döneminde saraya girerek III. Murat ve III. Mehmed dönemlerinde devletin iç-dış işlerinde çok etkili),[45] Salomon aben Yaeş (Portekiz Yahudisi, 1520-1603, İspanya'ya karşı Türk-İngiliz ittifakı için çalışmıştır),[46] Daniel de Fonseca (1672-1740, Portekiz Yahudisi diplomat),[47] Yuda Baruh (XVIII. yüzyılın ilk yarısı), Acıman Ailesi [(İspanya göçmeni; I. Mahmut, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde (1730-1773) Ocak Sarrafı veya Ocak Bezirgânı)],[48] Çelebi Behor Karmona (Şapçıbaşı, Ocak Sarrafı/Ocak Bezirgânı)[49] bunların önde gelenleridir.[50]

XV. yüzyılın sonunda Osmanlı ülkesine göç eden İberya-Endülüs Yahudileri İstanbul, Selânik, Kahire, İskenderiye, Halep ve Trablusşam'da yerleştikten sonra yavaş yavaş toptan ticaretin üst noktalarını işgal etmişlerdir. XVI. yüzyılda Osmanlı ticaretinde önemli konuma gelen Yahudiler mültezimlik, sarraflık, simsarlık, kalpazanlık, madeni eşya, kumaş (yünlü ve brokar dokumacılığı), cevher ve esir ticareti dallarında faaliyet göstermişler kısacası Braudel'in ifadesiyle "Selânik ve İstanbul'da eksik olan herşeyin ticaretini örgütlemişlerdir." Bunlar, ilk hareketli top arabalarını da Osmanlı'ya kazandırmışlar, Kanuni'nin sahra topçusunu bunlarla donatmışlar ve bu da padişahın başarı nedenlerinden biri olmuştur. Kısa süre sonra bu Yahudiler, İtalyan tüccarlar ile doğrudan rekabete girişmişler, Messina, Raguza, Ancona, Venedik taraflarına doğru büyük ticaret işlerinde etkin olarak varlık göstermeye başlamışlardır. Hıristiyan korsanlığının Doğu Akdeniz'deki kârlı

---

43 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Braudel, *Akdeniz*, II, 56; Eroğlu, s. 136-149.
44 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Eroğlu, s. 150-152.
45 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Eroğlu, s. 152-156.
46 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Eroğlu, s. 156-158.
47 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Eroğlu, s. 160-161.
48 Bilgi için bkz. Eroğlu, s. 162-163.
49 Karmona, kanunsuz yollardan servet edindiği ve Yeniçeri Ocağı'nın lağvı esnasında Yeniçerilere para yardımında bulunduğu gerekçeleriyle idam edilmiştir. İdamı, Osmanlı Yahudilerini derinden etkilemiş, adına ağıtlar yakılmıştır. Bkz. Eroğlu, s. 165.
50 Eroğlu, s. 132.

sektörlerinden biri de Venedik, Raguza veya Marsilya teknelerindeki Yahudi mallarını avlamak olmuştur. İspanyollar, "ropa de judios" diye adlandırdıkları bu hareketi kaçakçılık saymışlardır. Öte yandan, Yahudiler de kısa süre sonra Ermenilerin ticarî rekabetiyle karşılaşmışlardır. Ermeniler, XVII. yüzyılda tekneler kiralayarak Batı'ya açılmışlar ve Şah Abbas'ın ticarî genişlemesinin simsarları haline gelerek, Doğu Akdeniz'de bir dönem bütün Akdeniz'in efendisi olmuş olan İtalyan ticarî burjuvazisinin ardılları olmuşlardır.[51]

Osmanlı yönetimi, ticaret yapan ve ülkeye para kazandıran iş adamı Yahudilerin ve onların yaşadıkları şehirlerin korunmasına büyük önem vermiştir. Onların rahatı ve onları hırsızlık-eşkiyalık benzeri tehlikelerden korumak için gereken herşeyi yapardı.[52] Parayı nasıl kazandığına değil, Müslümanlardan veya gayrimüslimlerden kimin ona haksızlık ettiğine bakardı. Mesela, bir Yahudi iş adamından borç para alıp da borcunu inkâr ederek ödemek istemeyenler sıkça söz konusudur. Ayrıca, Yahudilerin Beytülmal emini olan kişilerin onlara yaptıkları haksızlıklar da vardır. Bu konuda zaman zaman Yahudilerden merkeze ulaşan şikâyetler vârit olmuştur. Bunlar titizlikle değerlendirilmiş ve gereği yapılmıştır.[53] Bazı durumlarda, Yahudilerin Müslümanlar açısından uygunsuz görülen pozisyonlara düştükleri de olmuştur. Mesela, Edirne'ye yerleşen Yahudilerin sayısı zamanla arttıkça bunlar şehrin her yerinde para gücüyle istedikleri evleri satın alıp oturabiliyorlardı. Hatta, Müslümanların mescit veya camilerinin kıyısına ve avlusuna bile.. Tabi ki bu durumda rahatsız olan Müslümanlardan merkeze şikâyetlerin gittiği görülmektedir. Fakat, sonuçta Padişahtan gelen emirde, problemin güzellikle halledilmesi ve kimsenin incitilmemesi, Yahudilere de haksızlık edilmemesi hususunun altı çizilmektedir.[54] Diğer bir durum da,

---

51 Braudel, *Akdeniz*, II, 92, 129, 182-185, 190; Anonim, *Türkiye'nin Dört Yılı*, s. 114.
52 Örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 82, Hüküm: 162; BOA.- M.D. 82, Hüküm: 161; BOA.- M.D. 82, Hüküm: 163.
53 Örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 73, Hüküm: 574; BOA.- M.D. 7, Hüküm: 2335.
54 Örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 51, Hüküm: 25.

bazı Yahudi iş adamlarının kendi cemaatından zayıf kişilere haksızlık ettiklerinin görülmesidir. Böylesi durumlarda da Padişahtan gelen fermanlarda haksızlığın giderilmesi ve eğer suçu büyükse haksızlığa sebep olan Yahudinin Kıbrıs'a sürgün edilmesi veya "ehl-i fesâda uygulanan emr-i ma'rûfun uygulanması" emredilmektedir.[55]

Yahudiler, zamanla Türklerin egemen oldukları ülkelerde o kadar çoğalmışlardır ki, artık ülkenin hemen her tarafında az veya çok sayıda görülebilir olmuşlardır. Bütün dilleri konuşmaktadırlar, tercümanlık yapmakta ve yaşadıkları halkın tarihinin yazılmasında da etkili olmaktadırlar. Türkiye'nin mal hareketine öylesine bulaşmışlardır ki, Türkün zenginlik ve geliri onların eline geçmiştir.[56] Çünkü, eyalet vergi iltizamlarına, tuz mukâtaalarına ve gemilerde taşınan şarap vergilerini toplama hakkına en yüksek fiyatı vermektedirler. Padişahtan defalarca ferman sâdır olmasına rağmen, sahillerde düşman ya da Hıristiyan gemilerine mal satmaya devam etmektedirler.[57] Bu durum, daha çok Yahudilerin değişen coğrafyaya olduğu kadar, iş dünyasının değişken konjonktürüne de uyum sağlayabilmiş olduklarını göstermektedir. Mesela, onlar modern-çağ'da Kapitalizm'e de çok rahat uyum sağlamışlardır. Aslında Kapitalizm, aynı anda binlerce şey ve aynı zamanda bir hesap sistemi, para ve kredi tekniklerinin kullanımı demektir. Oysa, Kudüs'ün Haçlılar tarafından 1099'da alınmasından önce Yahudiler, Müslüman dünyasında câri olarak kullanılan suftaya (kambiyo senedi) ve sakh'ı (çek) bilmekteydiler. Üstelik, her Kapitalizm bir ağ, bir güven dizisi, dünya satranç tahtası üzerinde gerekli yerlere oturmuş bir dizi suç ortaklığı ge-

55 Örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 58, Hüküm: 190; BOA.- M.D. 5, Hüküm: 1522.

56 "Sen işlersen mal işler, insan öyle genişler." Ekonominin hemen her alanında asırların tecrübesini konuşturan Yahudi göçmenler, savaşçı diye tanımlanan Türklerin hâkimiyetindeki devlet ve topraklarında ekonomiyi kısa sürede kolayca ele geçirebilmişlerdir. Ele geçirmek deyimi aslında doğru değildir. Çünkü, zaten Osmanlı idarecileri her işte millet ayrımı gözetmeksizin işine yarayacak kişilere görev tevdi ederlerdi.

57 Ticarette sınır ve yasak tanımayan ya da kontrol edilemeyen ve engellenemeyen Yahudi iş adamlarıyla ilgili belgelere örnek olarak bkz. BOA.- M.D. 7, Hüküm: 2109; BOA.- M.D. 3, Hüküm: 561.

rektirmektedir. Yahudi tüccarlar yüzyıllar boyunca bir dikkat ve işbirliği ağına sahip olmuşlardır. Bunlar, dünyanın ilk tüccar ağını kurmuşlardır. Çünkü, her yerdedirler: Zenâatkâr dükkancı veya rehinci rolünü oynadıkları ölü veya az gelişmiş bölgelerde ve gelişmelerle işlerin iyi gitmesinden paylarını aldıkları başlıca kentlerdedirler. Mesela, XVI. yüzyılın sonunda İstanbul ve Selânik'te 160 bin kadar Yahudi'nin varlığından söz edilmektedir.[58] İspanya'dan sürgünün sonucu göç, onlar için Osmanlı ülkesinde kavuştukları zenginlik ve huzurun sebebi olmuştur. Ne de olsa, "büyük saadetler büyük acıların yanıbaşındadır" (H. Erhan Bener) ve "en tatlı şarkılar en acı duyguları dile getirenlerdir" (P.B. Shelley).

Aralarında gelenek, dil, kültür ve menşe bakımından pek çok fark olan Osmanlı Yahudileri, daha önce içinde yaşadıkları milletlerden tevarüs ettikleri kültür mirasını korumak için büyük bir taassup gösteriyorlardı. Her grup, özellikle evlilik ve yiyecek-içecek gibi konularda kendi gelenek ve göreneklerine toz kondurmuyor, kendi uygulamalarının dine en uygun olduğunu ileri sürüyordu.[59]

Osmanlı Devleti'nde geniş bir hoşgörü ortamında yaşayan Yahudiler, (Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan ve Türk asıllı olmayan bütün diğer milletler gibi) hâkimiyeti altında yaşadıkları milletin dilini yani Türkçe'yi konuşmaya gerek duymuyorlardı. Bu, aslında son asırlarda Batılıların işgal ettikleri ülkelerin durumuyla karşılaştırıldığında çok ilginç bir gerçekliktir. Yahudiler, ancak 1900 yılında yani Osmanlı'nın son günlerinde, kendilerini yalnız hissettiklerinden dolayı Türkçe öğrenmeye başlamışlardır. Bu amaçla bir komisyon da oluşturmuşlardır.[60] Diğer yandan, az da olsa din değiştirerek Müslümanlığı seçen Osmanlı Yahudileri de olmuştur.[61]

---

58 Braudel, *Akdeniz*, II, 183, 190-192.

59 [Stanford J. Shaw, *The Jews of Otoman Empire and The Turkish Republic*, Macmillan, Hong Kong 1991, s. 45-47]'den naklen, Eroğlu, s. 84-85.

60 [BOA, İrâde Adliye ve Mezâhib, 1318. Ca.6]'dan naklen, Eroğlu, s. 85; Friedrich-Karl Kıenitz, s. 191.

61 Örnek olarak bkz. BOA, Cevdet-Adliye, 259.

Çeşitli Avrupa ülkelerinden Osmanlı topraklarına yerleşmiş olan Yahudi cemaatler arasındaki ihtilaflar, XVII. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu yüzyıldan itibaren bu durum değişmeye başlamış, ancak Sefaradlar ile Eşkenazlar arasındaki farklılıklar tamamen kaybolmamışsa da, herhangi önemli bir ihtilafa da neden olmamıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Selânik'te veba salgınının ortaya çıkması ve İstanbul'da zaman zaman çıkan yangınlarda birçok Yahudi hanesi ve sinagogunun yanıp kül olması gibi üzücü hâdiseler, Yahudi cemaatlerini dayanışmaya itmiş ve aralarındaki ihtilafların zamanla azalmasına sebep olmuştur.[62]

Sefaradlar, diğer Yahudi gruplara oranla daha kültürlü insanlardı. Endülüs-İspanyol-Portekiz kültürünün etkisiyle Yahudi dinine ait pratikleri oldukça değiştirmişlerdi. Bunlar, özellikle Endülüs Devleti zamanında idari ve sosyal hayatta çok aktif idiler. Bu sebeple, Osmanlı ülkesine geldiklerinde özellikle hizmet sektöründe varlıklarını hissettirmişlerdir. Ayrıca, diğer Yahudi grupların aksine, Sefaradlar arasında Osmanlı devlet adamlarıyla yakınlaşanlar ve onların hizmetine girenler daha çoktur. Hatta, sarayda nüfuz sahibi olabilenler bile çıkmıştır. Bu niteliklerini ve artı olarak David soyundan gelme olduklarını ileri sürerek onlar, kendilerini diğer Yahudi topluluklarından kültürel bakımdan daha üstün görüyorlardı.[63] Nitekim, Selânik'teki yerli Yahudiler, evlilik ve başka yollarla Endülüs Yahudileri Sefaradlar ile yakınlaşmışlar, daha sonra da onların lisanı olan Judeo-İspanyol ya da Ladino'yu, Rönesans İspanyolca'sını konuşmaya başlamışlar ve eskiden beri kullandıkları Yunanca'yı terk etmişlerdir. Endülüs Yahudileri bu dil konusunda ilginç bir ikilem sergilemişlerdir: Kendilerini kovan bir ülkenin dilini konuşmaya devam etmişler hatta, İspanya'ya karşı büyük bir sevgiyi muhafaza etmişlerdir.[64]

---

62 Eroğlu, s. 85-86.

63 Eroğlu, s. 83.

64 Braudel, *Akdeniz*, II, 183; [Emmanuel, s. 62]'den naklen, Eroğlu, s.99. Osmanlı Yahudilerinin lisanı hakkında geniş bilgi için bkz. Karen Gerson Şarhon, "Judeo-Espanyol Dil Ve Kültürü", (Çevrimiçi) http://www.istanbulsephardiccenter.com/index.php?contentId=20&mid=14, 16 Kasım 2006; Eroğlu, s. 204-207.

İberyalı-Endülüslü Osmanlı Yahudilerinden bazıları, akçelerin kenarlarını kırparak devletin para sisteminin bozulmasında etkili olmuşlardır. Yahudi kalpazanlar akçelerin kenarlarını kırptıkları için, devlet yeni akçe çıkarmış ve eskilerin kullanımını yasaklamıştır. Ancak, bazı Yahudiler akçelerin kenarlarını kırpmaya devam etmişlerdir.[65] Mesela, 972/1564 tarihinde, Edirneli bazı Yahudiler, hazineye teslim edilmek üzere toplanan akçeleri, rüşvet verip kalp akçeler ile değiştirmişlerdir. Bu konuda Osmanlı Arşivi'nde pek çok belge vardır.[66] Ancak, bu durum sadece Türkleri değil, Yahudi cemaatinin ileri gelenlerini mesela hahamları da rahatsız etmiştir. Akçe kırpan Yahudi tüccarlar, hahamlar tarafından "herem" cezasına çarptırılmakla korkutulmuştur.[67]

Gayrimüslimlerin ve bu arada Yahudilerin de şatafatlı giyinmeleri, bazı dönemlerde toplumsal huzursuzluğa neden olmuştur. Devlet bunu önlemek için, gayrimüslimlerin değerli elbise giymelerini yasaklamıştır. II. Selim ve III. Murat döneminde bu türden uygulamaları görmek mümkündür.[68] Osmanlı'nın hemen her döneminde Yahudiler ile arası iyi olmayan bir kesim vardı ki, onlar Yeniçeriler'dir. II. Mahmut tarafından bu ocağın kaldırılmasıyla (1826), ocağın para işleriyle ilgilenerek ve çeşitli entrikalara karışarak büyük servet edinen bazı Yahudiler zarar görmüşse de, cemaatin büyük çoğunluğunu teşkil eden fakir halk Yeniçeri korkusundan kurtulmuştur. Çünkü, ocağın bozulmasıyla başıbozuk hale gelen Yeniçeriler arasında, en küçük bir olayda hemen Yahudi mahallesi yağmalama âdeti meydana gelmişti.[69]

---

65 Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985, s. 270.

66 Mesela bkz. BOA.- M.D. 6, 520/1133; BOA.- M.D. 19, 26/69. Osmanlı Devletinde Yahudilerin iktisadî durumu konusunda daha fazla bilgi için bkz. Eroğlu, s. 167-176.

67 Joseph Nehama, *Histoire des İsraelites des Salonique*, Salonique 1936-1959-1978, IV, 72-73.

68 BOA.- M.D. 52, Hüküm: 67; BOA.- M.D. 7, Hüküm: 1989. Daha fazla arşiv belgesi için bkz. Eroğlu, s. 130.

69 Eroğlu, s. 131, 160.

Osmanlı idaresi, çeşitli nedenlerle genel olarak azınlıkların, bu arada Yahudilerin ve yabancıların esir ya da köle sahibi olmalarını yasaklamış, bu yasağa uymayanların sert cezalara çarptırılacağını belirtmiştir. Konuya ışık tutan Kanuni (967/1559 ve 967/1560 tarihli) ve III. Murat dönemlerine ait (983/1575 tarihli) arşiv belgeleri mevcuttur.

Yahudilere karşı belirlenen bu tür hoşgörüsüzlük örnekleri, iyi araştırıldığında şüphesiz belki başka yerler ve kesimlerde de görülebilir. Ancak, olaya Yahudilerin cephesinden bakıldığında da benzer özelliği keskin şekilde görmek mümkündür. Yani,

> "Normalde hasımları ya da öteki karşısında Yahudi tavrının sâkin ve hoşgörülü olduğunu düşünmek hata olacaktır. Bu tavır kendini faal ve kavgaya hazır olarak ortaya koymuştur. Ghetto, yalnızca Yahudilerin içine kapatıldıkları bir zindan simgesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda bizzat kendilerinin imanlarını savunmak ve Talmud'un sürekliliğini sağlamak için çekildikleri bir kale olmaktadır. Sonuçta bir Yahudi hoşgörüsüzlüğü âşikârdır.
>
> "Dikkatli, saldırgan olan bu uygarlık; bazen de bunun tersine, bu ilk modernleşme çağında bazılarına göre Spinoza'dan çok önce, kuşkuculuk ve tanrıtanımazlığa yönelen bir rasyonalizm ile kitlelerin bâtıl itikatlara ve gereksiz heyecanlara sürüklenmeleri arasında parçalanan garip mesihçiliklere av olmaktadır. Her tâkîbât, mesihçi hareketlerin şoklar halinde geri dönmelerine yol açmaktadır, tıpkı V. Karlos döneminde 1525-1531 arasında şu düzmece mesihler David Rubeni ve Diego Pires'in Portekizli Yahudileri ayaklandırmalarında olduğu gibi; XVII. yüzyılda Doğu'da, Polonya'da ve daha ötelerde Sabetay Sevi'nin mesihçi propagandasını harekete geçirecek muazzam yükselmede olduğu gibi."[70]

Ticaret ve siyaset alanında sivrilmeleriyle bilinen Osmanlı Yahudilerinin kadınlarıyla ilgili de bazı öne çıkan özellikler vardır. Bunlardan biri ebeliktir. "Sır saklamakta emniyet kazanıp gizli doğuracak veya çocuk düşürecek kadınlara, arzu

---

70 Braudel, *Akdeniz*, II, 184. Sabatay Sevi olayı ile ilgili geniş bilgi için bkz. A. Haluk Derviş, "Sabatay Sevi Olayı ve Dönmeler", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1986; Küçük, Abdurrahman, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, Alperen, 5. baskı, Ankara (1.baskı) 2001.

ettikleri gibi bakmaya çalışan ebelerin çoğu Musevi kadınlarıydı ve daha ziyade işlerini evlerinde yaparlardı."[71] Bir diğer alan da müzikti. Genel olarak Yahudiler müziğe karşı ilgiliydiler. Kadınları bile besteler ve semâîler okurlardı.[72]

XVIII. yüzyılla birlikte kültürel yönden gerilemeye başlayan Yahudiler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Alliance Israelite"in okullar açması sonucu tekrar gelişme göstermeye başlamışlardır.[73] Bugün Türkiye Cumhuriyeti idaresi altında "Yahudi dininden Türk yurttaşı" olarak yaşamaktadırlar ve 500. Yıl Vakfı Müzesi Müdürü Naim Güleryüz'ün, araştırmalarına dayandırdığı ifadesine göre (2004 yılında) % 98'i Endülüs menşelidir.

2. Müdeccenler (Moriskolar)

Çeşitli tarih araştırmalarında Anadolu'ya yerleştirildikleri söylenen Müdeccenler konusunda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tapu Tahrir Defterleri'ni taradık ve sonuçta, sadece *1101 Numaralı ve 992/1584 Tarihli Kayseri Muhâsebât-ı Vilâyât / Tapu Tahrir Defteri*'nin 228. sayfasında "Mezra'-ı Endelesûn tâbiu Göstere" şeklinde okunabilen bir kayıt bulabildik. Bunun mufassalına iyice baktığımızda, ne yazık ki Endülüs göçmenlerini anımsatacak herhangi bir kayda rastlayamadık. Hem de BOA'da bu defterlerin tasnif çalışmasında görev almış ve halen kurumda çalışmakta olan araştırmacılar ile birlikte bakmış olmamıza rağmen... Ayrıca, *998 Numaralı ve 937/1530 Tarihli Muhâsebât-ı Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri*'nin II. Cildinin 126. sayfasında (BOA,

71 Ali Rıza, *Bir Zamanlar İstanbul*, haz. N. Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty), s. 104.

72 Ali Rıza, s. 282. Sefarad Müziği konusunda bilgi için bkz. http://www.sephardic-music.com.

73 Eroğlu, s. 101. Geniş bilgi için bkz. Shelomo Alfassa, "The Jews of Islamic Spain", *International Sephardic Leadership Council Sephardic Sages: An Educational Repository of Sephardic Hakhamim*

Ankara 1999), "İrelesun-i Bâlâ [Endelesun-i Bâlâ]" ve "İrelesun-i Zîr [Endelesun-i Zîr]" tespit ettik. Ancak, ayrıntısına baktığımızda bu kayıt da Göstere'deki Yörük Tâifesine ait çıkmıştır yani, Endülüs göçmenleriyle ilgisi yoktur.

Diğer yandan, 1460-1550'lere kadar olan dönemin evrakları, BOA çalışanlarının beyanlarına göre, Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerinde çıkan bazı yangınlar sonucu yanmış ve yok olmuştur. BOA Müdürlüğü tarafından hazırlanarak yayımlanmış durumdaki Rehber'e bakıldığında bu bilgi görülecektir. Bu durumda, konunun tek dayanağı arşivde, 78 no'lu Mühimme Defteri'nde yer alan 1124 hüküm no'lu, 1022/1613 tarihli ve "Tunus Beylerbeyisine ve Tunus Kadısına hüküm ki" diye başlayan padişah fermanı belgedir.

Tarihinden de anlaşılacağı gibi, bu belge I. Ahmed Dönemine aittir. Fermanın yazıldığı tarih, Müdeccen göçmenlerin Anadolu'ya yerleştirildikleri tarihtir. Fermanın içindeki ifadelerden bu anlaşılmaktadır. Demek ki, bunlar büyük sürgünde Osmanlı ülkesine göç eden Endülüslülerdir. Belgede geçen ifadeye göre bunlar, Andolu'da Adana, Uzeyir, Sîs (Kozan), Tarsus, Kars-ı Zülkadriye (Zülkadirli, Maraş'ta) ve Trablus-u Şam sancaklarına yerleştirilmişlerdir. Belgenin tam metni ve değerlendirmesi aşağıdadır.

"Tunus Beğlerbeğisine ve Tunus Kadısına hüküm ki,

"Gayret-i dîn ve İslâmiyet muktezâsınca İspanya vilâyetinden memâlik-i mahrûsama sığınan *Müdeccel tâifesi*nden südde-i saâdetime gelüp mekân-ı mukayyedleri olmamağla ekserî ehl ü ayâlinden dûr oldukları ecilden cümlesi bir yere gelüp birbirine imdâd ü iânet ile tedârik-i maîşet ve zirâat ve hirâset etmekliğe sebep olmağçün, *memâlik-i mahrûsemde Adana ve Uzeyr ve Sîs ve Trablus ve Kars sancaklarında bazı mahaller kendülerine yurt tayin olunup*, beğlerbeği ve sancakbeyi voyvodaları ve imamları ve ümerâ ve ummâl tâifesi ve gayriler min ba'd dahl itmeyüp ve *beş seneye değin bi'l-külliye muâf olup hâsıl eyledikleri meyve ve terekeden öşür ve resm taleb olunmayup* inşâallahu teâlâ beş seneden sonra a'şâr-ı şer'iyyeleri hâlâ İstanbul'da bina olunan câmi-i şerîfim[74] evkâfına ilhak olun-

74 İstanbul'da Sultan Ahmed Camii.

mak ve zabt u rabtiçün tâife-i mezbûrdan olup ve dergâh-ı muallâm müteferrikalarından olan kıdvetü'l-emâcil ve'l-akrân Alî (zîde mecduhû) sancakbeyi nâmıyla tayin olunmak rica eylediklerinden, mezîd-i merhametimden vech-i meşrûh üzre inâyet olunup ellerine nişân-ı humâyûnum verildi.

"Lâkin, tâife-i mezbûreden bazıları vilâyet-i İspanya'dan çıkdıklarında Tunus vilâyetine düşüp ve şeyhleri olup lâkin vâiz u nâsıh olan kimesne dahî ol diyârda düşüp kalmamağla hâlâ tâife-i mezbûreden ol cânibden alâka idmeyup kendi havasında olanlara beğleri yanına çıksınlar deyu tenbih oluna ve mûmâileyh şeyh ü gayrileri dahî hüsn-i rızâsıyla istediklerinden, kimesne mâni olmamak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur.

"Vusûl buldukda bu hususa bizzat mukayyed olup tâife-i mezbûreden vilâyet-i İspanya'dan çıkup ol vilâyete düşüp alâka etmeyüp kendü havasında gezenlere beğleri yanına gelmeleri içün tenbih eyleyesün ve mûmâileyh şeyh ve gayrileri bilcümle hüsn-i rızâsıyla hâlâ tayin olunan mahallere, beğleri yanına gelmek istemeyenlere min ba'd mâni olmayup icâzet veresün ki varup kâr u kesblerinden olup ve devâm-ı devletim ed'iyesine iştiğalde olalar, ammâ hüsn-i rızâlarıyla gelmelerini, güçle getürmeyüp kimesneye rencîde ve remîde ettirmeyesün."[75]

Padişahın bu fermanına göre, Endülüs göçmenleri Anadolu'daki mezkur yerlere yerleştirilecek, kendileri hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecek ve beş yıl süreyle kendilerinden vergi alınmayacaktır. Ancak beş yıl sonra "öşür" vergisi alınacak ve padişahın yaptırdığı caminin vakfına aktarılacaktır. Göçmenlerin başına ise yine kendi içlerinden Ali adlı birisi sancakbeyi sıfatıyla lider tayin edilecektir. Anadolu dışında Tunus civarına gelen Endülüslülerden ise, dağınık vaziyette değil de beylerinin yanında ve emrinde düzenli şekilde yerleşmeleri istenmektedir.

Endülüslülerin Anadolu'da yerleştirildikleri belirtilen bölgenin adı bugün genel olarak Çukurova olarak anılmaktadır. Bu bölge üzerine yapılmış araştırmalara baktığımızda, bölgede Endülüs asıllı toplulukların yaşadığına dair herhangi bir bilgi veya ipucuna maalesef rastlayabilmiş değiliz. Siyasi, sosyal ve edebî tarih araştırmalarında ne bir kayıt ve ne de bir

75 BOA.- M.D. 78, Hüküm: 1124.

ifade.. Yani, sayıları 80 binlere varan bir göçmen topluluğu Anadolu'ya yerleştiriliyor ve enteresandır ki, bu olayla ilgili devlet kayıtlarında 1 adet belge dışında hiçbir kayda rastlanamıyor. Ayrıca, hiçbir genel veya özel tarih kitabında da bilgi bulunamıyor..

Biz öyle inanıyoruz ki, Çukurova bölgesine farklı zamanlarda özellikle Türk denizcilerin nakliyatı sonucunda gelip yerleşen Endülüs göçmenleri, bölgeye kendilerinden önce Mısır'dan getirilerek yerleştirilmiş bulunan Kıptî asıllı tebaa ile karışmışlar, idareciler ve diğer tebaa tarafından zamanla bu iki topluluk bir gibi addedilmeye başlanmış ve Endülüslüler de Kıptî asıllılar gibi belki de "Arap" ya da "Fellah" olarak adlandırılmışlardır. Ayrıca, Endülüs menşelilerin Müslüman olmaları, onların gayrimüslim Osmanlı tebaası gibi Osmanlı Devleti içinde Müslümanlardan farklı statü ve muâmeleye tâbiiyetlerini getirmemiş yani, onlar da Müslümanlar ile aynı hak ve statüye tâbi olmuşlardır. Bu durum ise, onların devlet tarafından ayrı-farklı kayıt ve uygulamalara tâbi tutulmamaları sonucunu doğurmuştur. Yani, Endülüs göçmenleri Müslüman değil de, gayrimüslim olsaydı Yahudiler'de olduğu gibi mutlaka kayıtları bulunurdu. Dolayısıyla, bugün arşivlerde onlarla ilgili farklı kayıtlar bulamamaktayız diye düşünüyoruz. Bu düşüncemizde bizi destekleyen bazı delillerimiz vardır. Mesela, Osmanlı arşiv belgelerinde Arap lakaplı şahıslara ve yer adlarına Adana ve civar illerde sık rastlanması..[76]

Bu belgede geçen şehir ya da bölge dışında, Müdeccen Endülüslülerin Anadolu'da Bursa'ya da yerleştirildiklerini, kaynak vermeksizin zikreden Miguel de Epalza[77] gibi tarihçiler vardır. Ancak, biz bu veriyi destekleyecek herhangi bir arşiv kaydına da rastlayabilmiş değiliz.

1609-1614 yıllarında gerçekleşen büyük sürgünde, Fransa yoluyla göçerek İtalya yoluyla Osmanlı topraklarına ulaşma-

76 BOA.-DH.MKT., 1387/111; BOA.-İ.DH., 1081/84841; BOA.-DH.MUİ., 74/11; BOA.-DH.MUİ., 91/25; BOA.-DH.UMVM., 72/29.

77 Miguel de EpalzaRamon Petit, *Etudes sur les Moriscos Andalous en Tunisie*, Instituto Hispana-Arabe de Cultura, Madrid 1973.

yı başaran Endülüslülerden bir kısmı Selânik ve Bosna-Hersek'te yerleşmiştir. Ancak, bunların büyük bölümü İstanbul'a yerleştirilmiştir. Bunun, İstanbul'a yerleştirilen üçüncü Müdeccen ya da Endülüslü kafilesi olduğu söylenir. Önceki iki kafileden birincisi Endülüs'ün son şehri Gırnata'nın düşüşünden hemen sonra (1492), ikincisi 1568 büyük isyanı akabinde, üçüncüsü ise 1610 büyük sürgününde gerçekleşmiştir. Üç ayrı tarihte İstanbul'a getirilen Endülüslü Müdeccenler, burada Galata semtine yerleştirilmişlerdir. Ayrıca, Kuzey Afrika'dan gelerek İstanbul'a yerleşen Endülüslüler de olmuştur. Yazar İbrahim Taibili, Tunus'taki Endülüslü topluluğun lideri Kâid Kassâs ile, Belgrad'ta ve Bursa'da eğitim gören Tunus'un en büyük Hanefî müftüsü Kadı Ahmed[78] bunlardan bazılarıdır.

Galata daha çok Hıristiyan tebaa ile meskûn olduğu halde, Müdeccen iskânından sonra Hıristiyanlar bir ölçüde semti terk etmeye başlamışlardır. Biz bu bilgiyi, öncelikle Evliya Çelebi'den, sonra Antonio Dominquez Hurtez ile Bernard Benjent'in "Moriskolar" üzerine yazmış oldukları kitaptan ve kısmen de Halil İnalcık'tan almış bulunuyoruz. Dominquez-Benjent ise bu bilgiyi, zamanın Fransa ve Hollanda elçilerinin yazmış oldukları hâtırâtlarından almışlardır. Hatta, elçilerin kayıtlarında geçen Ahmed Kâsım Bejarano adlı bir Endülüslü, İstanbul'daki Müdeccenler ile ilgili bilgiye kaynak gösterilmektedir ki, bu kişinin de, 1612 yılında Mağrib'li Sultan Mulay Zeydan'ın elçisi olarak gittiği Paris'ten İstanbul'daki Fransız elçisine bu bilgileri vermiş olduğu ifade edilmektedir.[79]

Endülüs-İspanya toplumunda Hıristiyanlarla iç içe yaşamaya alışık oldukları bilinen Endülüslüler, İstanbul'da yine Hıristiyanların çoğunlukta olduğu yer olan Galata'ya iskân edilmişlerdir. Bir zaman sonra da buraya kendi renklerini

78 Chakib, s. 80.

79 Evliya Çelebi, I, 431; Hurtez-Benjent, s. 277; Halil İnalcık, "Galata: Tarih", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı – Tarih Vakfı, İstanbul 1994, III, 35.

katmaya başlamışlardır. İlçede bulunan ve kiliseden dönme eski en büyük cami, "Arap Camii" adıyla anılır olmuştur. Kozmopolit bir yapıya sahip Galata'nın 1477 sayımına göre nüfusu (hane olarak) 535'i Müslüman, 592'si Rum, 332'si Frenk (Avrupalı) ve 62'si Ermeni olmak üzere toplam 1521'dir. 1492'den sonraki süreçte bu yapıya "Endülüslü Araplar" diye tabir edilen Endülüs göçmenleri de eklenmiştir. Endülüs göçmenlerinin buraya yerleşmesi, bir anda olup biten bir olay değil, devamlı olmuştur. Osmanlı idaresi güvenlik düşüncesiyle Galata'da Müslüman nüfusu artırmayı düşünüyordu. 1533'ten sonra Barbaros Hayreddin Paşa, Mağripli denizcileri ve Endülüs'ten sığınmacı Arapları Galata'da yerleştirmiştir. Endülüslülerin kitle halinde gelip yerleşmesi ise 1610 yılında gerçekleşmiştir. İspanya'nın başlattığı büyük sürgünde Türk denizcilerin yardımı veya Avrupa üzerinden İstanbul'a ulaşabilenler Galata'da Arap Camii ile Galata Kulesi arasındaki bölgeye iskân edilmişlerdir.[80]

Endülüs göçmenlerinin buraya yerleşme bahanesi de sayılan Arap Camii'nin, Emevi kumandanı Mesleme b. Abdülmelik tarafından 97-99 (716-717) yılları arasında gerçekleşen İstanbul kuşatması sırasında inşâ edildiği yolundaki rivayet henüz ispatlanamamıştır. Binanın aslı, VI. yüzyıla ait Aya İrini (Hagia Eirene) Kilisesi'nin kalıntıları üzerine, Latin hâkimiyeti yıllarında (1204-1261) muhtemelen Katolikler tarafından inşâ edilen San Paolo adındaki kiliseye dayanmaktadır. XIV. yüzyıl başlarında bu yapı Dominiken'lerin eline geçmiş, onlar aynı yere büyük bir manastır ile San Paolo ve San Domenico adına yeni bir kilise inşâ etmişlerdir. Fetihten sonra, fethedilen şehirlerde en büyük kilisenin camiye çevrilmesi usûlüne uyularak bu kilise de bizzat Fâtih Sultan Mehmed vakfı olarak 1475'e doğru camiye çevrilmiştir. Fâtih Vakfiyeleri'nde adı Galata Camii olarak geçen Mesa Domenko Kilisesi'nin burası olduğu tahmin edilmektedir. 1492 yılından sonra İspanya'dan gelen Endülüs göçmenlerinin buraya

80 Halil İnalcık, "Galata: Tarih", 35.

iskân edilmelerinden sonra burası Arap Camii adını almış ve esasının Müslüman Araplar tarafından fetihten evvel kurulduğu rivayetleri buradan doğmuştur. Kilisenin, Türk mimarisine tamamen yabancı bir şekilde olan kare planlı çan kulesinin Suriye'deki ve bilhassa Şam'daki Emeviyye Camii minarelerine çok benzemesi de bu rivayetleri destekleyen bir unsur olmuştur.[81]

Cami, III. Mehmed (1595-1603) zamanında tamir edilmiş ve XVII. yüzyıl sonlarında çevresini saran evler yıktırılmıştır. II. Mustafa'nın zevcesi ve I. Mahmud'un annesi Sâliha Sultan, bu camiyi hem tamir ettirerek genişlettirmiş hem de 1147'de (1734-1735) yeni bir şadırvan yaptırmıştır. 1285'te de (1868-1869) II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan, kocası Mehmed Ali Paşa ile birlikte avlunun altına bir sarnıçla bugün görülen şadırvanı yaptırmıştır. 1913-1919 yıllarında Giritli Hasan Bey idaresinde caminin büyük bir tamiratı yapılmış, bu sırada mihrabın solundaki hücre "Mesleme'nin çilehânesi" olarak düzene konmuş, dış taraftaki hünkâr mahfili merdiveni kaldırılarak yerine rüya ile keşfedildiği söylenen bir Arap Baba mezarı düzenlenmiştir.[82]

İlçenin ekonomisi ve sosyal durumunda da değişiklikler olmuştur. Endülüslüler giysileri, şekerleme, helva ve şerbetleri ile Galata'nın kozmopolit havasına yeni bir renk katmışlardır. Gerçekte Osmanlı Türklerinden daha iyi ticaret bildikleri anlaşılmaktadır. Çünkü, kısa sürede ticarette iyi seviye tutturmuşlardır. Ne de olsa Endülüs'te bu işi yapanların bir kısmı İstanbul'a gelebilmiştir. Endülüs'te Yahudiler ile ortaklaşa yürüttükleri ticari hayattan çok tecrübeleri olmuştu. İçlerinden tüccardan başka idareci ve komutan da çıkmıştır. Kıbrıs'ın fethine katılan Arap Ahmed Paşa bunlardandır.[83] Ya iyi bildiklerinden ya da kolay öğrenilerek yapılabilen bir meslek olduğu

81 Semavi Eyice, "Arap Camii", *DİA*, III, 326; Halil İnalcık, "Galata: Tarih", III, 350, 352.
82 Semavi Eyice, 327.
83 Halil İnalcık, "Galata: Tarih", III, 351-352.

için Endülüslülerin bir kısmı şerbetçilik mesleğine girmişlerdir. Dünyada bugün de bilinen bir husus olarak su, Türklerin ve Müslümanların en çok sevdikleri ya da tercih ettikleri içecek türüdür. Osmanlı toplumunda durumu iyi olanlar ise şerbet denilen tatlı içeceği tercih ederlerdi. Şerbetin orta halliler için basit, zenginler için teferruatlı çeşitleri vardı. Şerbet özleri kristal sürahilerde muhafaza edilirdi. Bir bardak suya bunlardan 1-2 kaşık karıştırdıklarında en nefis içecek hazırlanmış olurdu. Şerbetlerden ayrı olarak şekerlemeler, şuruplar ve çeşitli meyve-bitki kökleriyle hazırlanmış pekmez, reçel ve marmelat gibi şekerli yiyecekler yapılırdı. Küçük tabaklarla reçel numuneleri, şerbetlik şekerler, şurup şişeleri ve reçel kavanozları vitrinlerde yer alırdı. Osmanlı toplumunda bu konuda sağlanan gelişme, Avrupa'da şarabın gelişimine benzer şekildedir. Bütün Osmanlı ya da Müslüman şehirlerinde şerbetçi-şekerci, reçelci-limonatacı dükkanları vardı. Bu dükkanların, eskiden şerbethâne tabir edilen meyhanelerle karıştırıldığı da vâkidir. Mahmutpaşa, Yenikapı, Gedikpaşa, Fener, Galata, Hasköy ve Kadıköy gibi semtlerde bulunan bu meyhanelerin şerbethane olmadığına alâmet olsun diye sokak kapısının üst duvarına bir levha asılırdı.[84]

O dönemlerde Eyüp ve Bahariye bahçelerinde menekşe, lâle, sümbül ve fulya yetiştirilir, bunlar tatlı ve şurup yapımında kullanılmak üzere şekerci-şerbetçi esnafı tarafından satın alınırdı.[85] Endülüs menşelilerin bu işten geçim sağladıkları ve hallerinden de memnun oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, anlatılanlara bakılırsa bu mesleğe sonradan giren Arnavut asıllılar, zamanla Endülüs asıllıların işini bir nevi ellerinden almışlardır.

1839 yılında Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonra Batılı devletlerle yeni ve çok boyutlu yapılan ticaret anlaşmaları, İstanbul'un Galata gibi önemli yerlerindeki pek çok ticaretha-

84 M. De M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty), s. 39-40; Ali Rıza, s. 143, 287-288.
85 Ali Rıza, s. 62-63.

nenin yabancılara geçmesine sebep olmuştur.[86] Bu değişimden Endülüs menşelilerin de etkilenmiş olduğunu, dolayısıyla buradan başka semtlere gitmek zorunda kaldıklarını düşünebiliriz. Bunu destekleyen bir arşiv belgesine göre, Galata'da camiye yakın arsalarda Müslüman evleri ve nüfusunun çoğaltılmasına dair padişahın fermanı vârit olmuştur.[87]

Bugün bile ilçede bulunan ve daha çok "Tekel Bâyi-i Büfe" olarak işletilen bazı küçük eski dükkanların eski tarihlerde şerbetçi dükkanı olduğu bilinmektedir. İlçede 30 yıllık esnaflık yapan bir vatandaşın ifadesine göre, Galata'da özellikle de Endülüs asıllıların yoğun yerleşim alanı olan Haliç boyundan Tophane'ye kadar, son asırda tamamen işyerleriyle dolmuştur. İş ilişkilerinin ilçeye getirdiği farklı insan tipleri burada bir sosyal keşmekeş yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu başıbozukluktan rahatsız olan ilçenin eski asil ya da kalburüstü denen aileleri buradan başka yerlere göçmüşlerdir. Şu anda, Galata'dan Tophane'ye kadar olan Endülüslülerin bu eski yerleşim alanında genellikle Türkiye'nin doğusundan (özellikle Siirt'ten) gelen vatandaşların sahip olduğu iş yerleri bulunmaktadır.

Bölgenin Osmanlı dönemine ait bize gerekli bilgilerini Evliya Çelebi'den alalım:

> "Arap Camii, Hz. Ömer b. Abdülaziz'in binasıdır (Onun zamanında gerçekleştirilen İstanbul kuşatması esnasında Emevi ordusu tarafından inşa edildiği rivayet edilmektedir. L.Ş.). Birçok kereler kiliseye tahvil edilmiştir. Lâkin sonunda yine cami oldu. İçinde birçok amûdlar (sütun, direk) vardır. Ruhaniyetli bir camidir. Bir tarafta haremi bir de âlî minaresi vardır.
>
> "Bu Galata şehrinde 18 mahalle İslam, 70 mahalle Rum, 3 mahalle Frenk, 1 mahalle Yahudi, 2 mahalle Ermeni vardır. Baş Hisar'da asla kefere (gayrimislimler) yoktur. İkinci hisarda Arap Camii'ne gelince yine kefere yoktur. Bu mahallelilerin elinde Fâtih'ten kalma Hatt-ı Şerîf vardır, kâfir komazlar. Çünkü, bu aralık sükkânının (sâkinleri) *ekserîsi Sultan Ahmed asrında İspan-*

86 Ali Rıza, s. 49.
87 BOA.- M.D. 1112/1701.

*ya'dan gelen ciger-hûn Mübtecel Tâifesi Müslümanları*dır. Buraların muhafazasına ziyadesiyle itina ederler. Çünkü, sekenesi (sâkinleri) Murad Han tahriri üzere 200 bin kâfir ve 60 bin Müslümandan ibarettir. 70 kadar kilisesi vardır.

"(Der Evsâf-ı Dekâkîn-i Şehr-i Galata başlığı altında, Galata'daki dükkan ve çarşıların özelliklerini, kimlere ait olduklarını anlatırken) Lâkin, *Mübtecel şerbeti*, sûfîler için gâyet lezîzdir."[88]

İstanbul'a yerleştirilen Endülüslülerden çoğu Avrupa dillerini ve ticaret mesleğini iyi bildikleri için, içlerinden bir kısmı diplomatik ve ticarî alanda istihdam edilmişlerdir. 1492'den itibaren ilk gelenler Osmanlı-İspanya ilişkileri ve Osmanlı idarecilerinin İspanya'da kalan Müdeccenler ile ilgilenmeleri hususunda aktif rol oynamışlardır. Hatta, İspanyollardan öç almak amacıyla Osmanlı ülkesindeki Katolik kiliseleri yıkıp yerine cami inşa edilmesini ve bunun için gereken parayı karşılamayı Osmanlı idarecilerine önermişlerdir.[89]

Genel olarak yerleştikleri Osmanlı ülkesinin hemen her şehrinde olduğu gibi, özellikle İstanbul ve Selânik gibi yerlerde, Yahudisiyle Müslümanıyla bütün Endülüs göçmenlerinin kısa süre içinde rahat ve huzur içinde yaşayan bir topluma uyum sağladıklarını, onların da Osmanlı toplumunun bir parçası haline geldiğini görüyoruz. Özellikle ülkeye göç etmiş ve iskân edilmiş insanların huzurunu sorgulama açısından bilmekte yarar var ki, "Türklerin ahlâk kâidelerinde insanları mesut edecek her husus zikredilmiştir. Onların medenî-dinî kâidelere bağlılıkları, nefislerine hâkim olmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle, uygunsuz hayat yaşayan Müslüman son derece azdır. İster zengin, ister fakir herkes vicdanının sesini dinler. Beşeriyeti (insanlığı) lekeleyen, mahkemeleri dehşete düşüren kötülükleri Türkiye'de göremezsiniz.. Hangi kesimden olursa olsun kadınlara kötü davranan bir kimse mevkii, dini ne olursa olsun cezası çok sert şekilde verilir. Çünkü, İslâmiyet genel olarak bütün kadınlara hürmet edilmesini emreder."[90]

88 Evliya Çelebi, I. 430-433; Krş. Kuran, s. 63-68.
89 Chakib, s. 80.
90 D'Ohsson, s. 263-264.

Yahudisiyle, Hıristiyanıyla ve Müslümanıyla Endülüslülerin İslam bilimine olan olağanüstü katkıları bilinen bir husutur. Bu katkılar, Osmanlılar döneminde de sürmüştür. Osmanlı tarihinde Endülüs'ten gelen ilk bilim adamının II. Bayezit zamanında olduğunu görüyoruz. 1492 önemli bir tarih. Müslümanların Endülüs'teki son direniş merkezi olan Gırnata'nın düşmesinden sonra başlayan Müslüman ve Yahudi göçü sonucu, bu iki dinden birçok bilim adamı da vatanlarını terk etmek zorunda kaldı. Osmanlı, Endülüs göçmenlerine kapılarını açtı. Osmanlı ülkesine gelen bu ilim adamlarından bazıları İstanbul'a ve Selanik'e, diğer bazıları da Kuzey Afrika'ya yerleşti. Taşıdıkları bilgiler ve kitaplar ile Osmanlı bilimine yaptıkları katkıların üzerinde önemle durulması gerekir. Bunlardan ancak bazıları sivrilebilmiş ve padişahların ilgisini çekebilmiştir. İçlerinde en bilineni, Abdüsselam el-Mühtedî'dir (1512'de sağ).

Hoca İlyas b. Abram el-Yahudî diye de bilinen Abdüsselam el-Mühtedî, Tevrat'ı ezbere bilen, astronomi, takvim, aritmetik ve geometri alanlarında bilgi sahibi olan bir ilim adamıydı. Din değiştirmiş ve Müslüman olmuştur. 1497'de Yahudilere er-Risâletü'l-hâdiye adında Arapça bir reddiye de yazmıştır. II. Bayezit'in hizmetine giren Abdüsselam, Yavuz Sultan Selim zamanında da devlet görevi yapmış ve ed-Defterî diye tanınmıştır. Mühtedî, özellikle tıp ve astronomiyle ilgili eserler yazmıştır. Tıpla ilgili eserlerinden biri vebaya karşı alınacak önlemlerle ilgilidir. Veba hastalığı konusundaki önlemleri basitleşirerek Sultan II. Bayezit'e sunmuştur.[91]

Bugün ülkemizdeki Yahudi nüfusun % 98'inin Endülüs Yahudisi olduğu bilinmektedir. Bunların ekserisi Selâniklidir. Daha çok Balkan Harbi sırasında Yunanistan'da zor durumda kalmışlar ve İstanbul'a göç etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı sonrası mübâdele anlaşmasıyla gelenler ve İstanbul'dan başka Anadolu'nun çeşitli illerine yerleşenler de olmuştur.

---

91 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Büyük Cihad'dan Frenk Fodullığı'na*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 88-93.

Ancak, bunların tamamı kendilerini açıkça Yahudi diye tanımlamaz, bir kısmı dönmedir. Yani, görünüşte Müslüman-Türk adına sahip ve de Müslüman olduğunu ifade eder fakat, gerçekte gizliden Yahudi kültürü ve dünyasına bağlılığını sürdürür. İşte bugünün Türkiye'sinde de bu türden dönme ailelerin etkinliği bilinmektedir. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse, gazetecilerden Ahmed Emin Yalman (Hürriyet Gazetesi'nin kurucusu), Yunus Nadi (Cumhuriyet Gazetesi'nin kurucusu), Abdi İpekçi (Milliyet Gazetesi'nin kurucusu) ve İsmail Cem İpekçi. Türkiye'de özellikle İpekçi ailesiyle başlayan filmcilik-sinemacılık endüstrisi ile gazetecilik mesleği ve tütüncülük-sigara işleri, neredeyse tamamen bu kesim ve onlara yakın görüşte kimselerin tekelinde gibidir. Zeki, kabiliyetli ve çalışkan bir toplulukturlar. Türkçe öğrenmeye Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren başlamışlar, ancak yüksek ve zengin kesimi Fransızca, fakir kesimi ise İspanyolca (veya Ladino) konuşurdu. Özel okullara çok önem verirler ve büyük ekseriyetle Mason Locaları'na bağlıdırlar. Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ülkemize Fransız ve genel olarak Avrupa kültürü etkisiyle Batı tarzı düzeninin büyük devrimlerle yerleştirilmesinde, siyasetten ekonomiye, kültürden ticarete kadar pek çok önemli alanda şüphesiz bu Yahudi cemaatının azımsanamayacak etkinliği söz konusudur.[92]

92 Konunun bu yanı ülkemizde genel olarak yaygın şekilde bilinmektedir. Dolayısıyla, ilgili kaynak ve araştırma sayısı çok fazladır. Bu çalışmamızda Yahudiler üzerine verdiğimiz eserlerden başka, internette, ezcümle ideefixe.com, kitapyurdu.com ve amazon.com gibi sitelerde sadece "Türkiye Yahudiler" veya "Turk Jews" ya da "Sefarad, Sapharad, Sepharad, Sephardic" şeklinde iki kelimeyle özel tarama çekmek, daha fazla kaynak ve araştırmalara erişmek için yeterlidir.

D.

Günümüz İspanya'sında (Andalucia)

Emeviler zamanında 711 yılının Mayıs ayında fethedilen İberya Yarımadası, uzun asırlar boyunca İslam idaresinde kaldı. Müslümanların orada bulunan Hıristiyan ve Yahudiler ile çok yönlü ilişkileri oldu. Sonuçta, Doğu İslam dünyasında parlayan medeniyet güneşi İslam İspanya'sı Endülüs'te zirvesine ulaştı. Müslüman dünya açısından son derece gurur kaynağı olan bu manzarayı değiştiren şey ise, daha 718 yılında Endülüs'ün kuzey kıyısındaki dağlarda başlayan Reconquista oldu. Üç safhada gerçekleşen Reconquista süreci sonunda, 1492 yılında İspanya'da İslam hâkimiyeti ya da Endülüs Devleti sona erdi. Bundan sonra orada kalan Endülüs Yahudileri Sefaradlar hemen, Endülüs Müslümanları Müdeccenler ise 1610 yılına kadar ara ara ülkeden çıkarıldılar. Kendi tercihleriyle göç edenler de çok oldu. Bu arada yoğun bir hıristiyanlaştırma faaliyeti başlatan Hıristiyan İspanya, Engizisyon Mahkemesi vasıtasıyla bir etnisite yani etnik temizlik kampanyasına imza attı.

Hıristiyanlaştırma, asimilasyon, sindirme, sürgün ve hatta katliam gibi her türlü yöntemi kullanan İspanya yöneticileri, 1610 yılına kadar ülkede var olan Müslüman nüfusu büyük

oranda eritmiştir. Ancak, Hıristiyanların bütün bu toplumsal kıyım hareketlerine rağmen İspanya'da İslâmiyet'in kökü kazınmış değildir. Elde edilen nüfus verileri bu gerçeği doğrulamaktadır. Büyük sürgün öncesi İspanya'da Müslümanların toplam nüfusu 600 ile 813 bin arasında (ortalaması 706 bin) iken, sürgün sonrasında bu rakam 273 ile 476 bin arasına (ortalaması 374 bin) düşmüştür. Aradaki fark ise 337 bindir ki, bu sürgün edilenlerin sayısıdır.[1] Demek ki, sürgünden sonra ve bugün dahi İspanya'da 300 ile 400 bin arası Müslüman asıllı Endülüslü Müdeccen varlığını korumuş ve sürdürmektedir. Ancak, belki günümüz İspanya'sında bunların pek çoğu bu gerçeğin ya da asıllarının farkında olmayabilirler. Hatırlatıldığında ise yılların külleri altından bazı kıvılcımların çakması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, bugün Granada ve Toledo gibi şehirlerde 1980'lerde başlayan İslamlaşma hareketi ivme kazanmış görünmektedir ve Müslümanlaşan İspanyollar, bu hareketi 'İslam'a girme' olarak değil, 'aslına dönme' şeklinde anlamakta ve öyle takdim etmektedirler.[2]

1621, 1623, 1624, 1625, 1633 ve 1667 yıllarında tutulan Engizisyon Mahkemesi zabıtları benzeri resmi raporlar, başta Belensiye (Valencia), Mürsiye (Murcia) ve Gırnata (Granada) başta olmak üzere ülkenin bazı bölgelerinde gizli Müslümanların yaşadığını ortaya koymaktadır. XVII. yüzyılda İspanya'yı ziyaret eden yabancı seyyahlar da hatıralarında ülkede çok sayıda Müslüman ile karşılaştıklarını kaydetmişlerdir. Mesela, bunlardan birisi olan Fas elçisi Abdülvâhid el-Gassânî, 1690'da İspanya'yı gezmiş ve aralarında devlet memurlarının da bulunduğu pek çok Endülüslünün halen dinlerini koruduğuna tanıklık etmiştir. Sayıları gittikçe azalmakla birlikte, Endülüslülerin varlığı XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. 1725 yılında Gırnata'da 360 aile Müslümanlıkla suçlanıp cezalandırılmıştır. Fas sultanı adına 1766 ve 1768

1 Kettânî, *İnbâs*, I, 245, 248. Ayrıca bkz. Hurtez-Benjent, s. 300 vd.

2 Bkz. Suat Yıldırım, "İslam Hâkimiyetinin Sona Ermesinin Beş Yüzüncü Yılında Endülüs'te İslam", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara 1996, s. 87-96.

yıllarında İspanya'ya giden elçi Ahmed el-Mehdî el-Gazâl İşbiliye (Sevilla), Gırnata, Mürsiye Elkant'ta (Alicante) gizli Müslümanlar ile karşılaştığını ifade eder. Ayrıca, İngiliz seyyahlar Henry Swinburne, Joseph Towsend ve George Barrow'un hatırâtlarında da XVIII. yüzyıl Müslüman varlığına dair bilgiler vardır.[3]

XIX. Yüzyılda İspanya'da gizli Müslüman varlığı neredeyse hissedilmez hale gelmeye başladı. Fakat, buna karşılık bir Endülüs milliyetçiliği (Nacionalismo de Andalucia) akımı şekillenmeye başladı. Endülüs medeniyetinin gelişme mekânı olan topraklarda ortaya çıkan bu uyanışın İslâmî vurgusu yok gibi görünse de, bölgenin sekiz asırlık geçmişine damgasını vurmuş olan Müslüman kimliği veya kültüründen bağımsız saymak mümkün değildir. Nitekim, Andalucia milliyetçiliğinin fikir ve hareket babası sayılan Blas Infante'nin Müslüman Endülüs medeniyetine karşı hayranlık duymasından başka, Andalucia otonom eyaletinin bayrağı ve arması üzerinde bulunan yeşil-beyaz kuşakların Muvahhidler ve Nasrîler'in bayrak renklerinden ilhâmen belirlenmiş olması gibi göstergeler, söz konusu milliyetçilik ideolojisinin İslâmî köklerine işaret etmektedir.[4]

Son asırda ve bugün İspanya'da veya İberya Yarımadası'nda, İslâmî geçmişten sadece birkaç mimarî eserden başka görünürde hemen hiçbir şey kalmamıştır desek yanlış olmaz. Mimarî eserler de hemen sadece ülkenin güney eyaleti olan Andalucia'daki Kurtuba (Cordoba), Gırnata (Granada) ve İşbiliye (Sevilla) gibi birkaç şehirde bulunmaktadır ve bunlar turistik mekân olarak kullanılmaktadır. Kurtuba Ulucamii, Elhamra Sarayı, Giralda (Melviye), Caferiye Sarayı, Altın Ku-

---

3 Mehmet Özdemir, "İspanya: Ülkede İslâmiyet", *DİA*, XXIII, 171; Hurtez-Benjent, s. 314 vd.

4 Özdemir, "İspanya: Ülkede İslâmiyet", gös. yer. Blas Infante, bazı Endülüs milliyetçilerine ait web sitelerde Andalucia Yurdu'nun Babası (Padre de la Patria Andaluza) olarak takdim edilmektedir. Fikir beyanından sonra ise sayfa sonunda (Yaşasın Özgür Endülüs!!) !!Viva Andalucia Libre!! sloganı yer almaktadır.

le, çeşitli şehirlerde bulunan "Alkazar" adındaki yapılar, üçbeş şehir ve kale kalıntısı.. İşte, ülkenin İslâmî geçmişini günümüze taşıyan görünürdeki eserler bunlardan ibarettir. Mimaride Müslüman etkisiyle oluşmuş bir sanat geleneği olan "Müdeccen Üslubu" (Arte Mudejar), eski-yeni pek çok İspanyol yapılarında kullanılmaktadır. İspanyolca'da yer etmiş 4 bin civarındaki Arapça kelimeleri de İslâmî geçmişten miras listesinde zikretmemiz gerekmektedir.[5]

Bazı güncel kitaplarda İspanya deyince akla gelen temalar ise şunlardır:

> "Sevilla'nın dinsel yortuları, Elhamra sarayının fıskiyeli avluları, Kurtuba Camii ve Burgos katedrali, çorak yaylalar ve yemyeşil dağlar, kavurucu güneş ve sisli yamaçlar, çiçeklenmiş avlular ve bozkırda hâlâ dönen yapayalnız yeldeğirmenleri, kaleler, şatolar, çingene mahalleleri, Engizisyon mahkemeleri ve arenalar, tiyatrolar ve manastırlar, Ortaçağ ve Yeniçağ, hepsi aynı ölçüde İspanya idi: İspanya o binbir yüzlü, o esinleyici bütündü işte.
>
> "Bir yanda tarihte 'büyük bir ulus' olmuş olmanın gururu, denizlerin ötesine ulaşan, kıtaları bağlayan, üzerinde güneş batmayan uçsuz bucaksız bir imparatorluğu, Avrupa'nın ilk denizaşırı imparatorluğunu kurmuş, uygarlıkları yaratmış ya da kendi potasında birleştirerek eritmiş olmanın kıvancı.
>
> "Tarih bilinci: Hem tatlı bir masal hem keskin bir bıçak gibi, olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla, çift yönlü.. Tarihsel varlığı, kültürü, sanatı ile Avrupa'nın hem ayrılmaz bir parçası olmuş, hem özgünlüğü içinde kendini ona karşıt bulmuştu İspanya. Kaynaşmamıştı, hayır: Avrupa'nın hem içindeydi, hem dışında kalmıştı. Avrupalı'ydı, ama kendine özgü bir Avrupalı. Avrupa'nın öteki yüzüydü, 'öteki Avrupa'ydı.
>
> "İspanyolları çok inceleyen, İspanya konusunda pek çok yapıt vermiş olan Fransızlar öteden beri, 'Afrika Pireneler'de başlar' diyorlardı. Değişiktir İspanya, 'bir başka'dır. Ve bu ayrılığı, İspanya'nın hem kıvancı olmuştur, hem tasası, acısı.. Bizimle bir benzerlikleri varsa, bizimki kadar tartışma götüren 'Akdenizlilik'lerinden gelmiyor o, başka bir yerden, Doğu ile Batı'nın çetin birlikteliğinden geliyor."[6]

---

5 İspanya turistik rehberi (guide) için bkz. Cresta, *Spain*, Dorling Kindersley, London 1999 (Türkçe çevirisi de mevcuttur).

6 Işık, s. 15, 17-21, 25, 27.

Günümüz İspanya'sında Müslüman varlığı, çeşitli şekillerde yeniden kendini hissettirecek boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. 1960 yılından sonra bu ülkeye gelmeye başlayan Müslümanların sayısı, 1990'lara gelindiğinde 2 binlere ulaşmıştı. 1989 yılında İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi resmen din olarak tanındı. Bunun getirdiği özgürlük ortamında Müslüman topluluklar, daha serbest teşkilatlanmaya ve cemaatleşmeye başladılar. İspanya Müslümanları, kökenleri itibarıyla 5 ana gruptan oluşmaktadır. Birinci grup Ortadoğululardan, ikinci grup Kuzey Afrika ya da Mağriblilerden, üçüncü grup Pakistanlı ve Hintlilerden, dördüncü grup İspanyol Mühtedîlerden ve beşinci grup da Sebte ve Melîle Müslümanlarından oluşmaktadır. Ortadoğu kökenliler, öğrenciler ile serbest meslek sahipleri ve tatil beldelerine yerleşen zengin ailelerden meydana gelmektedir. Sayıca İspanya Müslümanlarının en kalabalık kesimini teşkil eden Kuzey Afrikalıların büyük bölümü çalışma amacıyla gelen Faslılardan, diğerleri ise Cezayir, Moritanya, Nijer, Nijerya ve Senegal Müslümanlarından müteşekkildir. Jaen, Leon ve Barselona'da küçük cemaatler halinde yaşayan Pakistanlı ve Hintliler, daha çok liman ve maden işçileri olup, yaşayışlarıyla saygınlık kazanmışlar ve İspanyolların ihtida etmelerine vesile olabilmektedirler.[7]

İspanyol Mühtedîlere gelince, Franco diktası sona erip ülke demokratik yönetime kavuşunca ilk İspanyol Mühtedîler topluluğu şekillenmeye başladı (1980 başları). Bunda Tasavvufî hareketlerin rolü büyüktü. Şâzelî-Derkâvî tarikatı şeyhi kabul edilen İrlandalı mühtedî Abdülkâdir es-Sûfî'nin etrafında toplanan bu ilk İspanyol Müslümanları, Andalucia bölgesinde İslam'ı yaymak için çalışmaktadırlar. Bunlar, çevrelerindeki insanlara, aradıkları gerçeğin kendi ülkelerinin geçmişine damgasını vuran İslam'da saklı olduğunu anlatarak onları Endülüs gerçeğiyle buluşturmaya gayret etmektedirler. Sociedad para el Retorno al Islam en Espana (İs-

7 Özdemir, "İspanya: Ülkede İslâmiyet", 172; Kettânî, II, 411-413.

panya'da İslâm'a Dönüş Cemaati) devletin kayıtlarına geçen bu Müslümanlar, İslâm'ı tanıtma veya tebliğ faaliyetlerini Granada'da, Endülüs Devleti'nin yitirilen son kalesinde yoğunlaştırmışlardır. Bu cemaatin toplumda tutulması ve bağlılarının artmasındaki en büyük etken, samimi inanç ve lidere kesin teslimiyet olarak açıklanmaktadır. Bu cemaat içerisinde, lider es-Sûfî'nin tasavvufu terk edip selefî anlayışa yönelmesi ve kendisine tâbi olmayan Müslümanları çok sert şekilde eleştirmesi üzerine bölünmeler yaşanmıştır. Sonuçta diğer büyük şehirlere dağılan Müslümanlar yeni cemaatler oluşturmuşlardır. Bunlar içinde en bilineni La Comunidad Islamica en Espana'dır (İspanya İslam Topluluğu). El-Murâbitûn adıyla da bilinen bu cemaat, Hilâfet'i ihya etmeyi, Medine topumunu örnek alan bir İslam toplumu oluşturmayı kendisine başlıca hedef edinmiştir. Bu tür cemaatlerin samimi çalışmalarının etkisiyle İslam'a dönen İspanyollar, İslam'a girişlerini Endülüs mirasına ve kültürüne sahip çıkma şeklinde değerlendirmektedirler. Bunların sayısı ise 25-30 bin civarında tahmin edilmektedir. Son olarak, Fas'ın kuzeyinde yer alan ve İspanya'ya bağlı bulunan Sebte ve Melile'deki nüfusun önemli bölümünü teşkil eden Mağrip kökenli Müslümanları da zikredelim.[8]

İspanya'da Müslümanlara ait yüzün üzerinde kuruluş bulunmaktadır. Bunlar özellikle Granada, Cordoba, Madrid, Sevilla, Sebte ve Barselona gibi önemli şehirlerde yer almaktadır. Bunlar, 1989 yılından sonra iki büyük federasyon çatısı altında toplandılar: 1. Federacion Espanola de Entidades Religiosas Islamicas (FEERI), 2. Union de Comunidades Islamicas en Espana (UCIE). Bu cemiyet veya kuruluşların çoğu bir mescit, İslamî usule hazırlanmış gıdaların satıldığı bölme ile sohbet odaları içeren bir apartman dairesinden ibarettir. Ancak, Centro Cultural Islamica de Madrid gibi külliye niteliğinde cemiyetler de mevcuttur. Bütün bu İslâmî kuruluşların çalışmaları sonucu bugün İspanya'da Müs-

8 Özdemir, "İspanya: Ülkede İslâmiyet", gös. yer; Kettânî, II, 413-414.

lümanlar çok geniş sosyal, kültürel ve hukukî haklara sahip durumdadırlar.[9]

Bahsimize son vermeden önce, bugünkü İspanyolların kendi ülkelerini ve kültürlerini algılama biçimlerini görmek bakımından önemli bulduğumuz bazı alıntılara yer verelim..

1985 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üye olmak üzere olan İspanya'nın uzun yıllar Paris'te yaşamak zorunda kalmış yazarlarından Juan Goytisolo, Avrupa jürisi tarafından Europalia Edebiyat Ödülü'ne lâyık görülmüştü. Goytisolo'nun, ödül töreninde yapmış olduğu konuşma gerçekten ilginç ayrıntılarla doludur. İşte o konuşmadan birkaç cümle:

> "Son romanlarıma sahne olan zihinsel alan Barcelona ya da Madrid değil, Tanca ya da Fas, İstanbul ya da Marakeş'in ortamı; Paris ya da New York sokakları sahne olduğu zaman da bunlar seçkin yerlilerinin tanıyamayacağı karmakarışık, melez, yabancılarla dolu kentler, egemen Batı kültürünün, binbir maddenin birleştiği acayip bir potada, herhangi bir madde gibi eriyip diğerleriyle kaynaşır göründüğü yerler..
>
> "Yeryüzünün değişik coğrafi alanlarının yaşam biçimlerine, kültürlerine, dillerine tutuldum; yalnız Quevedo'ya, Gongora'ya, Sterne'e, Flaubert'e, Mallarme ya da Joyce'a değil, İbn Arabî'ye, Ebû Nüvâs'a, İbn Hazm'a ya da Mevlâna'ya bağlıyım. Paris'te, New York'ta, Marakeş'te kendi kültürüme ve dilime başka dillerin ışığında bakmayı, bunun olumlu yanlarını ve eksikliklerini, uyarlama ürünü ya da özgün olan yanlarını karşılaştırma yoluyla ayırt etmeyi öğrendim; özetle, geçerli sayılan değerler skalasını bozup, kutsal ve dokunulmaz diye bilinen modele karşıt, kendi değerlerimi oluşturabildim..
>
> "Kültür bundan böyle yalnızca ulusal olamayacağı gibi, Avrupalı da olamaz artık, ancak karmaşık, melez, çok ve çeşitli uygarlıkların katkısıyla verimlenmiş olabilir..
>
> "Yurdumun topraklarının ta derinlerine kök salmış hoşgörüsüzlük ve katı düşünce kalıpları..
>
> "İspanya bir dizi tarihsel olgunun ve kültür karmaşasının sonucu..
>
> "İspanya XI. yüzyıldan başlayarak, Müslümanların, Musevilerin ve Hıristiyanların ortak ülkesi olarak doğmuştu.

---

9 Daha fazla bilgi için bkz. Özdemir, "İspanya: Ülkede İslâmiyet" ve "İspanya'da İslam Araştırmaları", *DİA*, XXIII, 170-176; Kettânî, II, 414 vd.

"Biz (İspanya) Batılı bir ülkeyiz, ama Batılılığımız başka tonda, biraz ayrı. Yüzlerce yıl boyunca tarihimiz Avrupa'nın tarihi olmamış, Müslüman ve Musevilerin sonradan yadsınan katkıları temel önem taşımış, bu yüzden 'başka' bizim tarihimiz..

"Bastırılan öğelerin İspanya'nın en önemli yazarlarında ya da sanatçılarında büyük bir güçle ortaya çıkışı beni hep etkilemiştir...

"Üç kültürlü İspanya.."[10]

İspanya'nın Afrika'ya yakın bir yöresinde, Alicante'de doğmuş olan ünlü yazar Azurin de "karşı kıyı"ya olan duyuşlarını şöyle dile getirir:

"Afrika derinden derine çeker beni; İspanya'yı düşünmeksizin Afrika'yı düşünemem. Buna karşılık, Afrika'yı düşünmeksizin de İspanya'yı düşünemem.. Afrika Alava ilini (Burgos'un kuzeydoğusunda) geçtikten az sonra başlar. Daha Burgos'un o zarif çizgili, o yumuşak renkli büyüleyici panaroması bile tam Afrika'dır; İspanya'nın geri kalan tüm toprakları da öyle. Ve İspanya'nın Atlas Dağları'na değin uzandığı da rahatlıkla söylenebilir..

"İspanya'ya renkli bir yaşantı arayarak, tehlikeli serüvenlere karışma hevesiyle gelen Fransız ya da İngiliz, daha Fuenterrabia'da kendisini gizemli, ürkütücü Doğu'ya dalmış gibi duyar..

"Bembeyaz bir duvarda açılan bir kapı işte; nerede acaba? Fas'ta mı yoksa Alicante'de mi? Bu sessiz, kuytu, duvarları özenle badanalanmış avlu, hangi evin acaba? Bir Fas evinin mi, bir Alivante evinin mi? Ya şu koskocaman, kapkara, gülen ya da hüzünlü gözler, yürek sızlatan derin bir üzüntüyle bakan şu gözler, kimin acaba? Bir Afrikalı dilberin mi, bir Alicanteli güzelin mi? Araplar üstüne bir efsane vardır, derler ki Peygamber'in son mü'minleri İspanya'dan giderken evlerinin anahtarlarını da alıp götürmüşler, torunlarının torunları o anahtarları hâlâ saklarlarmış. Kaç Afrika evinde Alicante'nin, Valencia ya da Castellon'un evlerine uyacak anahtarlar vardır, kim bilir?..

"Avrupa'nın geleceği Afrika'dadır; İspanyolların en yakın kardeşleri de Boğaz'ın öte yakasında, Atlas Dağları'nın berisindedirler."[11]

Bir diğer İspanyol yazar Miguel de Unamuno'dan..:

10 Işık, s. 32-37.

11 Işık, s. 43-44'ten naklen, Azorin, *El paisaje de Espana visto por los espanoles*, Espasa-Calpe, Madrid 1981, s. 131-135.

"'Allah'tan başka Tanrı yoktur (İslam hâkimiyeti), yaşam düştür (Don Kişot) ve topraklarımda güneş batmasın (XVII. yüzyıl'ın İspanya İmparatorluğu), bunları anımsar insan Kastilya ovalarını seyrederken."[12]

Son olarak da bizim ülkemizde İspanya üzerine çalışmalar yapan yazarımız Gül Işık'tan:

"Söylenmese de, vurgulanmasa da, tarih boyunca Hıristiyanlık inancına sımsıkı sarılmasıyla ün salan İspanya'nın birçok yeri Hıristiyan olmayan, hatta Hıristiyanlığa karşıt bir kültürün izlerini taşıyor.. Hıristiyanlık'la yarımadayı paylaşmış ve çekişmiş olan o kültürün izleri Hıristiyanlık-öncesi döneminkiler, pagan Roma'nınkiler gibi kazıbilimine malolmuş değiller, yaşayan, binbir biçimde varlığını hâlâ sürdüren izler. Hem çevrede görüyorsunuz o izleri hem insanlarda. Çoğu zaman da yalnızca sezinliyorsunuz, İspanya'yı 'bir başka Avrupa' yapan şey olarak.

"Kuzeyde, Ortaçağ'ın en eski hac yollarının geçtiği dağlık kesim, görkemli katedraliyle Santiago de Compostela'nın yer aldığı yemyeşil, ıpıslak, hüzünlü Galicia, yalçın Pireneler katıksız Hıristiyan'dır ama, Meseta boyunca güneye doğru indikçe yavaş yavaş duyurur kendini Endülüs, hem dinsel savaşın, hem barış içinde birlikteliğin kalıntılarıyla: Kimi bir mimari biçimi, kimi bir süslemeyi tanırsınız, çevrede bir yerlerden hatırladığınız ayrıntılar yakalamaya başlarsınız, sesler ezgilerde uzayıp gider, bozkırların, çöllerin ağıtlarını seçer kulağınız. Akdeniz'in iki ucunun coğrafyaya inat, kültürde birbirine değecek gibi yaklaştığı, zamanın ve mekanın silinir gibi olduğu noktaları sezinlersiniz. O ortak noktaların peşisıra dolaşmak, öteden beri Akdeniz'in iki ucundan nice gezginin, nice yazarın merak sardığı bir uğraş olmuştur.. Ancak, sonuçta geçmiş geçmiş olarak kalıyor, Batı Batı olarak, Doğu da Doğu. İspanya da bir Avrupa ülkesi olarak kalıyor..

"Cordoba'da bin yıllık Yahudi mahallesinin daracık sokaklarında İbn Rüşt'ün heykeliyle burun buruna gelirsiniz, Kurtuba Camii'nin kemerleri altında Avrupa'yı hepten unutur, Şam'da buluverirsiniz kendinizi..

"İber'de doğmak demek, ulusal kültüründen güçlü bir dinsel inancı devralmak olduğu kadar, ona karşıt ve onun kadar saltçı başka inançların bilincini özümsemek, hatta kimi durumlarda çekiciliğini duymak demektir. İspanyollara geniş bir bakış açısı sağlayan iyi bir çelişkidir bu..

12 Işık, s. 49

"Endülüs'te bugün sürüp giden el sanatları, bizim için hiç yabancı değil..

"İspanyol kültüründe İslam varlığı bastırılmış, unutturulmuş, yadsınmış da olsa, dolaylı ya da dolaysız, binbir yoldan duyurmuş kendini. O etkinin oranını ve ayrıntılarını bilimsel olarak hesaplamak herhalde olanaksız artık."[13]

Sonuçta dünya döndükçe tarihsel süreç işler ve her millet kendi kaderini yaşar. İslam-Avrupa mücadelesi tarihi içinde İspanya ve Portekiz'in (İberya Yarımadası) çok müstesna bir yeri olmuştur. XI yüzyıl boyunca, zorunlu fasılalar olsa da, Hıristiyan Avrupa'yı fetih ülküsüyle yanıp tutuşmuş bir İslam-Türk dünyası için dev rakibini yutmak ya da hazmetmek imkanı olmamıştır. Bundan anlamaktayız ki, dünya iki kutuplu gelmiş, öyle gitmiş ve gideceğe benzemektedir. Kutuplar arası mücadelede esas olan, öyle inanıyorum ki, birinin ötekini yok etmesi değil, bir dünyanın öteki dünya üzerinde askerî-medenî hegemonya kurmasıdır. Burada önemli olan ise, taraflardan her birinin kendi kültürünü koruyarak diğerine üstünlük sağlamaya çalışması olmaktadır. Yani, 'kendi' olarak kalabilen taraf, tarihin deveranında her zaman tarihî büyük sorumluluk yüklenmeye hazır durumda olabilmektedir vesselam.

13 Işık, s. 57-59.

Sonuç

Emeviler zamanında 711 yılında Müslümanların ayak bastıkları İberya Yarımadası, uzun asırlar boyunca İslam idaresinde kaldı. Müslümanların orada bulunan Hıristiyan ve Yahudiler ile çok yönlü ilişkileri oldu. Sonuçta, Doğu İslam dünyasında parlayan medeniyet güneşi İspanya'da zirvesine ulaştı. Modern çağın Endülüs tarihçilerinin hemen tamamının kabul ettiği bu gerçeği değiştiren şey ise, daha 718 yılında kuzey İspanya dağlarındaki Covadonga mağaralarında Pelayo'nun grubu ile başlayan Hıristiyan İspanyol Reconquistası oldu. Reconquista karşısında Endülüs Müslümanları zamanla güneye doğru çekilmek zorunda kaldılar ve toprakları İspanyol Hıristiyanlarca birer birer geri alınmaya başlandı.

718'den 1085'e ilk, 1085'den 1238'e ikinci ve 1238'den 1492'ye kadar üçüncü safhasıyla Reconquista süreci tamamlanmış oluyordu. 1492 yılında İslam hâkimiyeti İspanya'da son buldu. Bundan sonra orada kalan Yahudiler hemen, Müslümanlar ise 1610 yılına kadar ara ara ülkeden çıkarıldılar. Kendi tercihleriyle göç edenler de az değildi. Endülüs Göçmenleri dediğimiz bu topluluklar içinde özellikle Yahudileri, o zamanın dünyasında güçlü Osmanlı Devleti'nden başka kabul eden olmadı. Yahudilerin çoğu Osmanlı ülkesine taşındı ve Selanik, Edirne, Bursa ve İstanbul gibi önemli şehirlere yerleştirildiler. Müslüman Müdeccenler ise, XVI.

yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hâkimiyetine giren veya ona tâbi olan Mağrib ülkelerine sığındılar. Bunların büyük çoğunluğu Osmanlı denizcileri tarafından Mağrib kıyılarına; bir kısmı Ortadoğu'daki Osmanlı şehirlerine; Anadolu'da ise bugünkü Çukurova bölgesi ile İstanbul'a; diğer bir kısmı da Fransa üzerinden İtalya'ya, oradan da Balkanlar'daki Osmanlı şehirlerine iskân edildiler.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda Akdeniz'deki en büyük güç olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bu yüzyılda gerçekleştirilen fetihlerle, bölgedeki en büyük siyasi güç olmanın yanında, ekonomik bakımdan da son derece iyi bir konumdadır. Ancak, bütün bu büyüklüğüne ve gücünün ihtişamına rağmen, Endülüslülere yaptığı doğrudan askerî destek çok küçüktür fakat, kendi kontrolündeki Türk denizcileri vasıtasıyla gerçekleştirdiği yardımlar azımsanmayacak boyutlarda olmuştur. Barbaros Hayreddin ve arkadaşları, işe korsanlıkla başlayıp sonradan Osmanlı'ya bağlı çalışmışlar, İspanya'nın Batı Akdeniz ve Mağrib bölgesini ele geçirme arzu ve girişimlerini büyük ölçüde boşa çıkarmışlardır. Müslüman korsanlar ve XVI. yüzyılda Cezayir beyleri vasıtasıyla hem Endülüslü Müslümanlara yardım edilmiş, hem İspanya kıyıları vurulmuş ve hem de Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika ya da Mağrib'te Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiş, ayrıca Ortadoğu ve Balkanlar'daki toprakların çevre bölgeleri de ele geçirilerek Osmanlı merkez coğrafyası güvenlik çemberiyle donatılmıştır.

Osmanlıların Endülüs halkına bakışlarını gözler önüne seren bir arşiv belgesinden, bu bakışı ve Osmanlı-Endülüs ilişkilerini özetleyen cümlelere burada yer vermek doğru olacaktır. Padişah II. Selim'den Endülüs ahâlîsine..:

> ".. arzuhalinizde dahî her ne ki tahrîr ve takrîr olunmuş ise mufassalen pâye-i serîr-i saâdet-meâsirime arzolunup cümle ahvâlinize ilm-i şerîf-i âlemşümûl-i pâdişâhânem muhît ve şâmil olmağla daima enzâr-ı ferhunde-âsârım ol cânibe münhedif ve müteattifdir..
>
> Lâkin şimdiki halde memâlik-i mahrûsem kurbunda vâkî olup ecdâd-ı izâmım enârallahu berâhinehüm zamanlarından

beri ahd ü emân üzre olan Kıbrıs nâm cezîrenin keferesi nakz-i ahd idüp derya yüzünde hulûs-i niyet ve safâ-i tîbet ile tavâf-ı Beytullahilharâm ve ziyaret-i Türbet-i Hazret-i Seyyidülenâm aleyhi efdalü's-salavât ve's-selâma teveccüh eden Ehl-i İslâma ve sâir tüccar tâifesine küllî teaddîleri olmağla isyan u tuğyanları mukarrer olmağın..

İnşâallâhü Teâlâ ol mühim inâyet-i Hakla bertaraf oldukda donanma-i Humâyun-ı zafer-makrûnum ol cânibe sevk olunmak niyet olunup, hâlen ol cânibe hâzır ve nâzır olup, eğer asâkir-i zafer-rehber gönderilmektedir ve eğer silah ve sâir yarak verilmektedir, küllî muâvenet ü muzâheret eylesün deyu Cezayir Beylerbeyisine müekked emr ü fermânım gönderilmişdir. İnşâallâh, müşârun ileyh dahî bu bâbda size emr-i şerîfim üzre her vechile muâvenet ü muzâheret ider..

Siz dahî, cibilletinizde mezkûr olan âsâr-ı himmet-i İslâm mûcebince gayret-i dîn-i mübîni elden komayup küffâr-ı mezellet-i âsâr ile cenk ü cidâl ü harb ü kıtâl ü envâ-i ikdâm ü esnâf-ı ihtimâmınız zuhûra getüresüz ve ol tarafda asâkir-i zafer-rehberimde feth u nusret müyesser olmağiçün ulemâ vü sulehâ ve sâir Ehl-i İslâma leylen ve nehâran hayr duâdan hâlî olmayup ve dâimâ ol cânibin ahvâl ü evzâ'ın i'lâm idmekten hâlî olmayasız (Padişah II. Selim'den Endülüs ahâlisine hüküm, 16 Nisan 1569, 10 Zilkade 977)."

Endülüslü tehciri, insanlık tarihinde ender görülen büyük insanlık trajedilerinden biridir. Bu trajedinin kurbanı Endülüs Müslümanları, sorumlusu ise genelde Hıristiyan Avrupa özelde İspanya-Portekiz fanatizmidir. Yani, Yahudi ve Müslüman düşmanlığını kendilerine geçim malzemesi yapmış olan Ortaçağ-Yeniçağ Avrupa Katolik Kilisesi ya da Papalık ve onun Hıristiyan din adamlarının İspanya'da asırlarca estirdikleri dehşet ortamında çalışan İspanya yöneticileri ile onların Engizisyon'cularıdır.

Endülüs devletinin zayıflaması ve çökmesine ters paralel şekilde gelişerek devleşen İspanya İmparatorluğu, sonuçta Avrupa ve Amerika kıtaları ve de okyanuslarda büyük topraklara sahip olarak, dünyanın önde gelen 1-2 gücünden biri haline gelmiştir.

Yüzyıllar boyunca süren bir direnişle gerçekleştirdikleri Reconquista'nın sonuçları, İspanyollara sadece İberya Yarı-

madası'nın siyasî hâkimiyetini tekrar açmakla kalmadı, aynı zamanda Müslümanların kültürel hayatından tevârüs ettikleri medeniyet değerleri sayesinde İslam-Batı arasında bir köprü olmalarını[1] ve Avrupa Rönesansı'nda ön saflarda yer almalarını sağladı.[2] Lâkin, sadece "köprü" olabildiler, oysa bir medeniyet merkezi iken sadece medeniyetin üzerinden geçip gittiği bir köprü durumuna düşmek, işte bu Endülüs'ü kanla boğan İspanya'nın tabiat kanunları gereği kaçınılmaz olarak yüzleştiği bir sonuç olmuş, ateşle ve Engizisyon'la yok ettiği dünya medeniyetinden kendisine hemen hiçbir şey kalmamış, genellikle diğer milletlere gitmiştir. Yeniçağ sonlarından bugüne İspanyollar, diğer Avrupa devletlerinin ve bir zamanlar büyük bölümünü sömürgeleştirdikleri Amerika'nın ardından nal toplarcasına düşe kalka onlara yetişmeye çabalamaktadırlar.

İspanya için kullanılan "köprü" tabiri, hemen aynı içerikle ve yine Batılılar tarafından Türkiye Cumhuriyeti için de kullanılmaktadır. Bu "köprü" tabirinin kullanımının rasgele seçilmemiş, aksine bilinçli seçilmiş olabileceğini düşünüyoruz. Şöyle ki, tarihî yönleriyle karşılaştırdığımızda birçok ortak yanı bulunan İspanya ve Türkiye'nin, İslam ile Avrupa arasında "köprü" olarak görülmesinin anlamı, bu iki ülkenin bugünkü modern Batı dünyası tarafından değerlendirilme şeklini ortaya koyar. Bizce bu değerlendirmenin altında yatan gerçek düşünce şöyledir: "Biz Batılılar, önce Endülüs ve İspanya'dan, sonra da İspanya ile aynı çağlarda Osmanlılar-

1 Endülüs ya da İspanya'nın İslam-Batı medeniyetleri arasındaki etkileşimde bir köprü vazifesi görmesi üzerine geniş değerlendirmeler için bkz. Carbonell, Ovidio, "Al-Andalus as a Cultural Bridge Between East and West: The Arabic Thesis Concerning Literary Transmissions in western Scholarship (17th-20th Centuries)", *Al-Andalus: Centuries of Vicissitudes and Accomplishments*, Riyad, King Abdul Aziz Public Library, II, 1996. Ayrıca, medeniyet tarihi açısından İslam-Batı gelişiminin karşılaştırmalı değerlendirmesi için bkz. Leslie Lipson, *Uygarlığın Ahlâki Bunalımları*, çev. Jale Ç. Yeşiltaş, İş Bankası, İstanbul 2000, s. 99-102; Christopher Dawson, *Batının Oluşumu*, çev. Dinç Tayan, Dergâh, İstanbul 1997, s. 152 vd., 168-171.

2 Reconquista'nın sonuçları ve İspanyalılar için anlam ve önemi konusunda daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Watt, *The Influence*, s. 46 vd.

dan yani Türklerden kendi modern Batı uygarlığımızı inşâ etme sürecinde yararlandık. Birisi Batı, öteki Doğu köprüsü: Batı köprüsü Endülüs-İspanya, Doğu köprüsü Osmanlı-Türkiye. Bunlar, medeniyet unsurlarının bize intikal etmesinde birer köprü vazifesi gördüler. Biz ise, köprüyü geçince her zamanki akıllı ve çıkarcı duygularımızla hareket ederek köprüleri yaktık ki, bir daha geriye dönme ihtimalimiz kalmasın! Yani, modern Batı uygarlığından geriye İslam veya Türk-İslam medeniyetine bir daha asla dönüş mümkün olmasın!"

Gerçekte, Batı'ya medeniyet köprüsü işlevi gören Endülüs ile Osmanlı'dır. Burada köprülerin Batılılarca yakılmasının anlamı da, öncelikle bu iki ülkeden İslâmî yönetimlerin kaldırılması, sonra da İslâmî kültürün yok edilmesi olmalıdır. Nitekim, İspanya'da İslâmî yönetim (Endülüs Devleti) ve Endülüs toplumu (Müdeccen Müslümanlar ve Yahudiler) ve kültüründen neredeyse eser bırakılmamış, yok edilmiştir. Yani, medeniyetin Batı köprüsü olarak görülen Endülüs, 1492 sonrasında üstündeki Endülüs insanı ve kültürüyle berhevâ edilmiştir. Batı'ya giden medeniyetin Doğu köprüsü olarak görülen Osmanlı da büyük oranda tahrip edilmiş ve artık işe yaramaz hale getirilmiştir. Ayrıca, köprüden geriye kalan ve onu ayakta tutan parçalar hem hergün durmaksızın darbelenmekte hem de çürümesi beklenmektedir. Asıl ilginç olan, bu tahrip işinin hem Endülüs üzerinde hem de Osmanlı üzerinde benzer yöntem ve âletlerle yapılmış olmasıdır. Bir başka ifadeyle, Endülüs'te tamamlanmasının ardından Osmanlı ülkeleri (Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kırım, Balkanlar) ve Anadolu'da sürdürülen Hıristiyan Reconquistası.. İkisinin arasında unutulmaması gereken Reconquista toprakları da var, Orta Asya ve Türkistan gibi. Bunların her birisi, Endülüs gibi, Hıristiyan Reconquista hareketiyle Müslüman milletlerden acımasız yöntemlerle geri alınan ülkeler sayılabilir. Ancak, dikkat edilmesi gereken nokta, bu ülkelerden bazıları ile Anadolu'da Reconquista'nın, klasik işgal ve sömürü usûlüyle değil, çağdaş yöntemler ya da modern metodlar kullanılarak yürütüldüğüdür. Bunun en açık delil ve göstergelerinden

birisi bu ülkelerde ve ülkemizde işleyen kültür emperyalizmi veya sekülarizasyon süreci ise, diğeri vahşi kapitalizm uygulamalarıyla sürdürülen iktisadi sömürü sürecidir.

Kolayca anlaşılacağı gibi burada biz sadece toprak kaybından söz etmiyoruz. Toprak kaybı çok önemlidir fakat, kültür ve kimlik kaybı daha çok önemlidir. Kültürü ve kimliğini koruyan bir milletin kaybetmiş olduğu topraklarını geriye alması bir gün mümkündür. Lâkin, kültür ve kimliğin yitirilmesi şüphesiz toprakların da kaybı anlamına gelir. Endülüs'ün kaybı ve Endülüslülerin tasfiyesi sürecini bu kadar ayrıntılı şekilde öğrendikten sonra, bundan ibret almamak akıl işi değildir. Ezcümle, atalarımızın sahip olduğu milyonlarca kilometrekare topraklardan bugün elimizde kalan Anadolu'yu / Türkiye'yi, millî kültürümüz ve kimliğimiz ile birlikte korumak ve yaşatmak, dünyaya millî bilinç ve donanımla açılmak, bu ülkenin nimetlerinden istifade eden herkesin en başta gelen görevi olmalıdır.

Şunu da herkes bilmelidir ki, bugün dünyaya baktığımızda, eğer tarihî bir varlık olarak İslâmiyet'in hakim olmuş olduğu bir ülke üzerinde Hıristiyan Reconquista hareketi uygulanmış hatta uygulanmakta ise, o ülkede kalıcı bir huzur, güvenlik ve refah ortamının oluşturulabildiğine şahit olamayız. Bugün Osmanlı coğrafyasında yer alan onlarca ülkenin hemen tamamı için bunu söylemek mümkündür. Hatta İspanya için bile. Çünkü, rüzgâr eken yalnızca fırtına biçer; kan ve gözyaşı ekilen yerde huzur olması mümkün değildir.

İberya Yarımadası ile Akdeniz arasındaki tarihî köklü bağlar, İspanyol Reconquista'sı ve Engizisyon'un etkisiyle kopmuş, böylece artık Akdeniz, Müslüman ve Hıristiyan dünyaları birbirinden ayıran bir alan halini almıştır.

İslam dünyası ile Hıristiyan Avrupa arasında tampon görevi gören Endülüs'ün düşmesiyle birlikte, Kuzey Afrika'dan başlayarak bütün İslam dünyası Hıristiyan tehdidi ve işgaline maruz kalmaya başlamıştır. Endülüs'ün çöküşünün tersine paralel şekilde büyüyerek güçlenen zamanın diğer dev gücü

Osmanlı Devleti ise, güçlü dönemlerinde Endülüs Devleti'nin ifa etmiş olduğu bazı büyük görevleri devralmış görünmektedir. İslam dünyasını Hıristiyan tehdidine karşı korumak ve kesintiye uğramış olan İslamî fetih, bilim-kültür ve medenî gelişimini 1-2 asırlık aradan sonra yeniden sürdürerek bunun temsilcisi olmak, bu görevlerin en önemlisi sayılmalıdır.

Doğu Akdeniz'den Balkanlara ve Orta Avrupa'ya kadar genişleyen Osmanlı Devleti, Endülüslülere yardım faaliyeti ve Avrupa devletleriyle mücadele politikaları çerçevesinde, Batı Akdeniz'e doğru hâkimiyetini yayma gereği duymuştur. Bu meyanda 1521'de Belgrad'ın zaptıyla Orta Avrupa'nın yolunu, 1522'deki Rodos'un zaptıyla da Batı Akdeniz'in yolunu açmıştır. Rodos, Kıbrıs, Girit, Malta adaları ile Kuzey Afrika eyaletlerinde rakipleriyle uzun mücadelelere girişmiş ve büyük oranda bu yerlere hakim olarak uzun asırlar boyu kalmıştır.

XVI.-XVII. yüzyıllarda Batı Akdeniz'de güçlü bir Osmanlı Eyaleti konumunda bulunan Cezayir, Osmanlıların Müdeccenlere yardım faaliyetinde ana üs işlevi görmüştür. Bu sebeple, her zaman pürüzsüz şekilde açık olmayan Cezayir'in yolunun güvenliği, İstanbul için çok önemli olmuştur.

Osmanlı ile İspanya arasında ilk ciddi siyasi bağlantı, XV. yüzyılda Endülüs Devleti'nin son parçası Gırnata'nın düşmesine yakın bir zamanda ortaya çıktı. İspanyollara karşı yardım talebiyle Endülüslülerin II. Bayezit devrinden itibaren zaman zaman Osmanlılara müracaat etmeleri, zaten cihat ve yayılma siyasetinin tabii yönünde bulunan Batı Akdeniz-Kuzey Afrika ve dolayısıyla İspanya ile Osmanlıların yakından ilgilenmesi sonucunu doğurmuştur. İspanya'dan kovulan Yahudiler ve Müslümanlar, Osmanlı topraklarına kabul edilmiştir.

1492 yılında İspanya'dan kovuldukları için Osmanlı ülkesine göç eden Yahudilerin sayısı, yaklaşık 40 bin olarak tahmin edilmektedir. Yeni gelen göçmenleri, daha önce Osmanlı idaresinde yaşamakta olan Eşkenazlar ve Romanoitler[3] ha-

3 Romalılar, yani Bizans döneminden kalma Yahudiler.

raretle karşılamış ve onlara ellerinden gelen her türlü yardımı yapmışlardır. Göçmen Yahudiler, dindaşlarından olduğu gibi, devlet yöneticilerinden de her türlü yardımı görmüşlerdir. Onlara karşı her türlü kötülük yasaklanmış ve hatta idam sebebi sayılmıştır.

İstanbul'da Galata'ya yerleştirilen Endülüs Müslümanları veya Müdeccenlerin ilk göçü 1492 yılında Gırnata'nın düşüşünün ardından gerçekleşmiştir. İkinci kafile, 1568 isyanı ardından yani 1570-1571 yıllarında aynı yere getirilmişlerdir. Son kafile ise bu büyük sürgün sonrası yani 1610-1614 yılları arasında gelenlerden müteşekkildir. Bunlar, Galata'da Gırnatalı ailelerin bulunduğu mahalleye yerleştirilmişlerdir. En kalabalık göçmen kafilesi ilk gelenler olmuştur. *Endülüs göçmenleri, Osmanlı başşehrinde kısa sürede ticarete ve hatta siyasete atılarak etkili olmaya başlamışlardır. Galata'da bulunan eski kilise (Bizans bazilikası) onlar için mescide çevrilmiştir. Müslümanların sayısı arttığı için Galata'da bazı Hıristiyan aileler başka semte taşınmışlardır.* Eyliya Çelebi'nin, Galata'daki Endülüs göçmenleriyle ilgili bilgileri 916/1510 Yılı Olayları içinde vermiş olması, bu tespiti doğrulamaktadır. Yani, Evliya Çelebi'nin görmüş olduğu göçmenlerin, 1492'deki düşüşün ardından gelenler olduğu anlaşılmaktadır. Galata'ya gelip yerleşen asıl büyük kitleler ise 1610 sürgününde göç edenlerdir.

İstanbul'a ulaştırılan ve ulaşabilen Endülüslülerden bir bölümü ise, sanıyoruz ki ataları Emeviler'in topraklarına olan özlemlerinden dolayı, Şam ya da Dımeşk ve Lübnan sahillerine doğru gitmişler, oralarda yerleşmişlerdir.

Endülüs'ün düşüş tarihi olan 1492 yılında Osmanlı topraklarına kabul edilen Endülüslü göçmenler sadece Yahudilerden ibaret değildir. Aynı yıl ve sonraki yıllarda da Osmanlı ülkesine (Kuzey Afrika, İstanbul, Balkanlar ve Anadolu) Müdeccen göçü devam etmiştir. 1492 yılında Osmanlıların yardım ettiği Endülüs topluluğunun sadece Yahudilerden ibaret olduğu yanılgısının, günümüz dünyasında gerçekçi nedenleri vardır. Bunların başında, çağdaş dünya şartları ve imkanlarının Yahu-

dilere daha açık olmasının getirdiği propaganda vasıtaları gelmektedir. Yahudiler, günümüz dünyasında kendilerini, tarihlerini vs. anlatmada daha avantajlı ve aktiftirler. Müslümanların ise imkan ve istekleri çok daha kısıtlı ve yetersizdir. Yani, Endülüs Müslümanlarına ne olduğunu araştırıp da çeşitli yıldönümlerini vesile ederek dünyaya duyuracak kişi ya da kurumlar yok gibidir. Dolayısıyla, Yahudilerin bu konudaki gayretleri maalesef diğer toplulukların tarihini örter görünüme dönüşmektedir. Oysa, bu konudaki inanışlar tamamen doğru değildir. Yani, Osmanlı devleti din veya ırk ayrımı yapmaksızın Endülüs göçmenlerine elinden geldiğince yardım etmiştir. Bu kitap iyi anlaşıldığında, bu konuda okuyucunun kafasındaki bilgisizlik ve belirsizlikler büyük oranda giderilmiş olacaktır diye düşünüyoruz.

Müslüman korsanlar ve XVI. yüzyılda Cezayir beyleri vasıtasıyla hem Endülüslü Müslümanlara yardım edilmiş, hem İspanya kıyıları vurulmuş ve hem de Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika ya da Mağrib'te Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiş, ayrıca Ortadoğu ve Balkanlar'daki toprakların çevre bölgeleri de ele geçirilerek Osmanlı merkez coğrafyası güvenlik çemberiyle donatılmıştır. İnebahtı'daki çarpışmadan (1571) sonra, çeşitli nedenlerle iki imparatorluğun yayılma devreleri Batı Akdeniz havzası dışında cereyan edince aralarındaki sürtüşme sebepleri de oldukça azalmıştır. İnebahtı'dan sonra 1645'te Girit adası seferleri dolayısıyla Venediklilere savaş ilanına kadar Akdeniz'de ciddi bir faaliyet içinde bulunmamıştır. Rakipleri de aynı pasif duruma düşünce, F. Braudel'in yorumuyla bu barış dönemi Osmanlı denizciliğinin gerilemeye başladığı dönemdir. Dolayısıyla, Osmanlı donanmasındaki geri kalmışlığın sebebi hareketsizliktir. Donanma artık çalışmadığından yenilenmemiş ve bakımsızlıktan iş görmez hale düşmüş, sonraki yüzyıllarda da bu ihmal sürünce XVIII. yüzyılda yaşanan düşman tarafından donanmanın yakılması felaketi yaşanmıştır.

XV. yüzyılın sonlarında iç bütünleşmesini tamamlayarak Endülüs Devleti'ne son veren ve hızla büyüyüp Avrupa ve

Amerika kıtalarında yayılan İspanya, bu güç ve büyüklüğüne rağmen, önceleri bağımsız ve XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı'ya bağlı olarak Akdeniz ve Mağrib kıyılarında hüküm süren Müslüman denizcilerin saldırılarıyla baş edemez durumdaydı. Devrin en güçlü büyük Müslüman devleti olan Osmanlılar, bu denizcileri teşvik ve desteklemek suretiyle hem rakibi olan İspanya'yı yıpratıyor hem de Endülüslü Müslümanlara yardım sağlıyor, onların İslam topraklarına göç etmelerini kolaylaştırıyordu.

Müdeccenlerin İspanya'nın düşmanlarıyla devamlı iletişim halinde olmaları, İspanya için sürekli bir siyasi problem ve tehlike teşkil etmiştir. Denizin karşı yakasında bulunan Mağrib Müslüman emîrlikleri, imkan buldukları her fırsatta Endülüslü Müslüman kardeşlerinin yardımına koşma eğilimi içinde olmuşlardır. Öte yandan, Osmanlı Sultanları da Müdeccenlerden yardım çağrısı almışlardır. Bilindiği gibi, o devirde Orta ve Batı Akdeniz bölgesinde Osmanlı ile İspanya devletleri arasında şiddetli bir hâkimiyet mücadelesi yaşanıyordu ve Müdeccenler de İspanya'nın güney ve doğu sınır bölgelerinde yaşıyorlardı. Dolayısıyla, Osmanlı denizcileri ile yardımlaşmaları mümkündü ve nitekim pek çok kez bu durum yaşanmıştır. Hatta, hem Müslümanlar ve hem de Hıristiyanlar arasında Osmanlı askerleri kıyıdan İspanya'ya çıkacak beklentisi efsanevi hikayelere dönüşmüştür. Bu yüzden, Müdeccenler için "16. yüzyıl İspanya'sında Osmanlıların beşinci kolu" benzetmesi bile yapılmıştır.

O çağın İspanya'sının sadece Osmanlı ile değil, Fransa ile de büyük bir mücadelesi vardı. Bu yüzdendir ki, Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) Osmanlı Devleti Fransa ile dostluk kurarak ayrıca, Almanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde gelişen Protestan Hareketi'ne destek vererek İspanya'ya karşı onu zor duruma sokacak bir cephe oluşturmuştur. Yine bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, Fransa da Müdeccenlere destek vermiş, bazen onlarla birlikte İspanya'ya karşı tertipler kurgulamış ve Büyük Göç esnasında da

binlerce sayıda Endülüs göçmenini ülkeye kabul etmiş veya transit geçişlerine izin vermiş ve bu işe nezaret edecek görevliler tayin etmiştir.

Hıristiyan İspanya, Engizisyon Mahkemesi vasıtasıyla Müdeccenler üzerinde bir kültürel dejenerasyon, bir zorla din-kültür değiştirtme, bir etnisite yani etnik temizlik kampanyasına imza atmıştır. İnsanlık tarihinde eşi benzeri az görülen bir hadise olarak Endülüslülerin hıristiyanlaştırılması ve sürgün edilmeleri, gerçekte büyük ıstırap ve katliamlarla dolu bir trajedinin adıdır. Hıristiyan hâkimiyeti altında geçen bu zor süreçte Müdeccenler, kendi kimlik ve geleneklerini korumak için canları ve mallarıyla olağanüstü bir çaba sarf etmişlerse de, sonuçta büyük oranda bir kimlik dejenerasyonuna maruz kalmaktan da kurtulamamışlardır. Çünkü, İslâmî dönem sonrası doğan nesil, ezan sesi yerine çan sesi ile gözlerini hayata açtılar. Devamlı gizleme mecburiyetiyle açıktan icra edilemeyen İslâmî tören ve geleneklerin yerine, Hıristiyan âdetlerini gördüler.

Şu bir gerçek ki, eğer Osmanlı Devleti içte ve dışta bütün topraklarında büyük problemlerden hâlî olarak olanca gücüyle ve salt İspanya'ya yönelik büyük bir savaşa girebilseydi, büyük ihtimalle kazanır ve Gırnata bölgesini önceden olduğu gibi yeniden bağımsız veya kendisine tâbi yarı bağımsız bir Endülüs Devleti haline getirebilirdi. Osmanlı'nın gücü buna yeterdi. Bunda tereddüt edecek bir taraf yoktur. Ancak, unutulmamalı ki, olay bu kadar basit değildir. Çünkü, Osmanlı Devleti sadece İspanya ile uğraşacak kadar problemsiz veya düşmansız bir yapıya sahip değildi. Olay, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bütün boyutlarıyla düşünülmelidir.

Herşeyden önce Kanuni döneminde Müdeccesleri kurtarmaya yönelik olarak İspanya'ya sefer düzenlemenin mümkün olmadığı belirtilmelidir. Ayrıca gerek Fas idarecileri ve gerekse bölgedeki bazı Müslüman hanedanlar, Kanuni gibi devletin en güçlü döneminin padişahının pek çok dostâne mektup ve girişimlerine rağmen, kendi iktidarlarını düşüne-

rek Osmanlıların bölgeye yerleşmelerinden rahatsız oldukları için İspanyollar ile dost olmayı tercih etmekteydiler.

Cezayir merkez alınarak girişilecek bir İspanya saldırısı, özellikle Fas sultanları gibi bölgede Osmanlıya karşı çıkma fırsatı kollayan yerel güçlerin de ayaklanmasına ve İspanyollar ile birleşerek Osmanlı'ya karşı savaşmasına sebep olabilirdi. Bu durumda bırakın Endülüs'e yardım etmeyi, Kuzey Afrika'daki Osmanlı varlığı bile büyük tehlikeye düşerdi. Ayrıca, Doğu ve Orta Akdeniz'deki Cerbe, Malta, Sicilya, Korsika, Mayorka ve Minorka gibi adalar önemli birer deniz üssü olarak doğrudan ya da dolaylı şekilde İspanyolların kontrolünde bulunuyordu. Bu adalara nisbetle İstanbul'un yanıbaşında sayılabilecek Kıbrıs bile henüz Osmanlı hâkimiyetinde değildi. İran cephesi ve Balkanlarda da sorunlar vardı. Yani, İstanbul'dan Endülüs'e büyük ordu güçleriyle yola çıkmak istendiği zaman, ister denizden olsun ister karadan, yolun veya yolların pürüzsüz şekilde açık olması, düşmandan temizlenmiş olması gerekir. Oysa, yıllarca çok büyük çaba harcamalarına rağmen bunu tam olarak gerçekleştirmek Osmanlılar için hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Mesela 1565'te "Malta'ya yönelik Osmanlı kuşatması, Batı Akdeniz'deki İspanyol topraklarına vuruş menzili içinde bir baskın üssü elde etme girişimiydi."[4] Akdeniz'de İspanya'ya ulaşan yol boyunca bütün stratejik yerleri ele geçirmek mümkün olmadıktan sonra, Endülüslülere ciddi ve kalıcı bir Osmanlı yardımının ulaşması, en azından teknik olarak mümkün gözükmemektedir.

Ancak bazı subjektif ve hissî değerlendirmelerin aksine, Osmanlılar Endülüslülere herşeye rağmen yardım etmişler, onların sıkıntılarına kayıtsız kalmamışlar, gerek sürgün öncesinde gerek sürgün-göç yıllarında ve gerekse sürgünden sonraki yerleşim yerlerinde onların sorunlarıyla devlet hassasiyeti ve ciddiyetiyle ilgilenmişler ve yapılabilecekleri büyük oranda yapmışlardır.

---

4 Greene, s. 223

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda Akdeniz'deki en büyük güç olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bu yüzyılda gerçekleştirilen fetihlerle, bölgedeki en büyük siyasi güç olmanın yanında, ekonomik bakımdan da son derece iyi bir konumdadır. Ancak, bütün bu büyüklüğüne ve gücünün ihtişamına rağmen, Endülüslülere yaptığı doğrudan askerî destek çok küçüktür fakat, kendi kontrolündeki Türk denizcileri vasıtasıyla gerçekleştirdiği yardımlar azımsanmayacak boyutlardadır. Barbaros Hayreddin ve arkadaşları, işe korsanlıkla başlayıp sonradan Osmanlı'ya bağlı çalışmışlar, onlarla başlayan bu Osmanlı müdahalesi ve girişimleri, İspanya'nın Batı Akdeniz ve Mağrib bölgesini ele geçirme arzu ve girişimlerini büyük ölçüde boşa çıkarmıştır. Müslüman korsanlar ve XVI. yüzyılda Cezayir beyleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti hem Endülüslü Müslümanlara elinden geldiğince yardım etmiş, hem İspanya kıyılarını sürekli vurarak en büyük rakibini yıpratmış ve hem de Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika ya da Mağrib'te Osmanlı hâkimiyeti tesis edilerek halkın rahatı temin edilmiş, ayrıca Ortadoğu ve Balkanlar'daki toprakların çevre bölgeleri de ele geçirilerek Osmanlı merkez coğrafyası güvenlik çemberiyle donatılmıştır. Şu da bilinmeli ki, eğer Osmanlı müdahale edip hâkimiyet tesis etmemiş olsaydı, Kuzey Afrika bölgesi de Endülüs'ün âkıbetine düşmekten kurtulamazdı. XVI. yüzyılın başında Osmanlı müdahalesi başlamazdan evvelki durumu buna delildir. Nitekim, pek çok Kuzey Afrika şehri İspanyol ve Portekizliler tarafından işgal edilmiş idi. Kuzey Afrika'nın Hıristiyan işgaline girmesi demek ise, Mısır ve Ortadoğu bölgesinin yani İslam dünyasının kalbinin büyük tehdit altına düşmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya ve Batı Akdeniz'e doğru gerçekleştirdiği hâkimiyet çabaları, Anadolu'dan başlayarak Balkanlar ve fethedilen diğer toprakların korunması endişesinden de kaynaklanmaktadır.

İspanyollar, Müdeccenleri her yolu kullanarak bertaraf edilmesi gerekli büyük bir iç tehlike olarak addetmiş, kendi

Hıristiyan kültürü içerisinde artık istenmeyen bir Müslüman kültürünü bağrından koparıp atmak istemiştir. Bu uğurda bir asır kadar süre içinde büyük bir mücadele yürütmüştür. Bu uğraşında onun en büyük destekçisi, doğal olarak bütün Müslüman-Hıristiyan mücadelesinde Hıristiyan tarafın baş kahramanı olan Roma'daki Vatikan Papalık Devleti olmuştur. Dolayısıyla, bize göre sekiz asırlık muhteşem bir medeniyetin sahibi olan büyük bir milletin, Müslümanıyla Yahudisiyle ve hatta Hıristiyanıyla Endülüs Milletinin, İberya Yarımadası'nı kaplayan büyük çoğunluğu Müslüman iken Reconquista sürecinde hıristiyanlaştırılmaları, çektikleri ısdırapları, katliamı, tehciri ve sanki yeryüzünden silinmiş hale düşürülmesi suçlarının en büyük suç ortağı Papalık'tır. Aynen, XVI. yüzyıldan itibaren Amerika kıtasında ve daha sonra da Afrika ve Asya'da kolonizatör işgalcilerin; modern zamanlarda da özellikle Osmanlı dünyasının parçalanmasıyla ondan koparılan ülkelerde emperyalist Batılı devletlerin işledikleri ekonomik ve kültürel emperyalizm suçlarında olduğu gibi..

Eğer İspanyollar, Reconquista sürecindeki uygulamalarını, Müslümanların fetih sürecindeki uygulamalarına paralel şekilde yürütmeye muvaffak olabilselerdi (ki, büyük oranda ve 1497 öncesinde uzun süre bunu uygulamışlardır), Müslümanların liderliğinde VIII.-XII. yüzyıllar arasında oluşan sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeler sonucu görülen Endülüs medenî ihtişamının bir başka versiyonunu, bu kez Hıristiyan İspanyolların liderliğindeki İspanya'da görebilirdik. Bu mümkündü. Ancak, Endülüs medeniyetinin bu yeniden doğuş potansiyeli, Katolik Hıristiyan din adamlarının fanatizmi ile Engizisyon'un acımasız giyotini ve kralların adaletsiz uygulamaları sonucu kanla boğulmuştur. Fakat, bir toplumsal irade kendi cehennem ya da cennetini yine kendisi hazırlar. "Cehennem dediğin dal-odun yoktur, herkes ateşini kendisi götürür" (Pir Sultan Abdal).

"Zorla el koyma, haksızlık, cinayet, haksızca kitlesel mahkumiyetler, bütün bunlar rahatlıkla Hıristiyan İspanya'nın yargılanmasına yetecek olaylardır."[7]

"İspanyolların yaptığı sürgünün günümüzdeki adı, devasa bir 'etnik arındırma' girişimidir. Tarihî sorumluluğumuzu kabullenmemizin tam zamanıdır. Tıpkı şuurlu Almanlar'ın kendi tarihî suç ve sorumluluklarını yüklenmeleri gibi. Kral Juan Carlos'un Madrid Sinagogu'nda, Yahudi halkından özür dilediği gibi, ben Müslümanlarımızın da kendilerine karşı aynı jestin yapılmasını beklediklerini ifade ediyorum."[8]

Ümit ederiz ki, günümüz Endülüs Müslümanlarının yardım çağrıları, atalarınınkinden daha tesirli olur ve daha büyük neticeler doğurur. "Asıl önemli olan, Endülüs'e ağlamak veya yüceltmek değil, onu anlamaktır. Bunun için gerekli olan göz yaşı değil göz nuru dökmektir. Batılı zihin, Endülüs'ü anlamak suretiyle ondan yeni bir medeniyete temel oluşturacak malzemeyi çıkarmasını bildi. Ya bizler? 'Ol mâhîler ki derya içredür deryayı bilmezler'."

Endülüs ve daha sonra Osmanlı elden gittiyse, vardır bunun bir hikmeti deyip bugüne ve ileriye bakmak, tarihten çıkarılacak ders bakımından önemlidir.

"Aborjinler, her sabah doğuya dönerek hilâl şeklinde otururlar. Yaşlı kişi ortaya gelerek duaya başlar. Tören 15 dakika sürer. Bu toplantı, birlikte yaşamanın çok özel bir parçasıdır. Bu insanlar, evrendeki herşeyin bir varoluş nedeni olduğuna inanıyorlar. Herşeyin bir amacı vardır ve hiçbirşey raslantısal, anlamsız ya da yanlış değildir. Sadece yanlış anlamalar ve ölümlü insana henüz açıklanmamış sırlar vardır" (Marlo Morgan).

Günümüz dünyasında artık eski tarihlerde olduğu gibi silahlı fetih ya da yayılma devri geçmiştir. Bugün Batılılar, milletler arası rekabet ve mücadele alanında en geçerli ve en tesirli silah olan kültürel tesirden yararlanmaktadırlar. Bu

7 Braudel, *Akdeniz*, II, 160.

8 "Endülüs'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi", Endülüs'ten İspanya'ya, Ankara 1996, s. 109-114.

sayede kendi global hegemonyalarını siyasi ve ekonomik alanda kurmaları da daha kolay olmaktadır. Yani, kültürler arası rekabet ya da mücadelenin özünde artık kültür savaşı söz konusudur. Dolayısıyla, belki Osmanlı zamanında İspanya'yı silahlı bir müdahale sonucu tekrar Endülüs'e dönüştürmek mümkün değildi ve olmadı ancak, bugünkü şartlarda İspanya veya İberya Yarımadası önümüzdedir ve eğer Müslümanlar (özellikle Arap ve Mağrib dünyası) isterlerse orası yeniden Endülüs olabilir. Nasıl mı? Elbette silahlı mücadele ile değil. Sadece kültürel çalışmalar ile.. Sosyolojik bir gerçeklik olarak bilinmektedir ki, her büyük milletin kültürünün korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında din en güçlü etken ve çekirdek unsur konumundadır. Bugünkü İspanyolların ataları, bundan 6 asır öncesine kadar çoğunlukla Müslüman idiler. Eğer bugün etkili bir tebliğ çalışması yapılabilirse bu insanların genlerine işlemiş olan İslamîlik hislerinin yeniden canlanması mümkündür. Türkiye insanları olarak Endülüslüler ile kültürel ilişkiler kurabiliriz ve bu ilişkiler her iki taraf için de yaralı olacaktır. Nitekim, son 10 yıldır görülen gelişmeler bunu doğrular niteliktedir.

Kendine has coğrafi, siyasi, askeri, sosyal, kültürel ve medenî özellikleriyle bir hoşgörü, bilim ve kültür medeniyeti olan Endülüs, bıraktığı tarihî mirasıyla insanlığa kendini tanıma, başkalarıyla barış-uzlaşma ve yardımlaşma içinde kardeşçe yaşama tarzını önermektedir. 1492 tarihinde düşüşünden sonra Hıristiyan hâkimiyeti altında kalan Müdeccen Endülüslüler ise, kendi kültürüne sahip çıkma mücadelesinin bayraktarlığını yapmış bir topluluk olarak, yerel ve millî kültürleri dejenere ederek yok etmeye çalışan emperyalizmin post-modern şekli küreselleşme çağında, Batı karşısında var olma mücadelesi vermekte olan bizlere önemli gerçekleri işaret eden bir tarihî dost şeklinde algılanmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

I.

Kaynaklar

A. Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri ve Tapu Tahrir Defterleri.

B. Osmanlı Tarihi Kaynakları

925/1519 Tarih Edirne Tapu Tahrir Defteri.

Ahmed Cevdet Paşa *Târîh-i Cevdet*, I, İstanbul 1302.

Ali Rıza, *Bir Zamanlar İstanbul*, haz. N. Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty).

Anonim, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty)

D'Ohsson, M. De M., *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty).

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İkdam Matbaası, I, İstanbul 1314 (M. 1896).

Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, I, İstanbul 1980.

Kienitz, Friedrich-Karl, *Büyük Sancağın Gölgesinde*, çev. Halit Kakınç, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty).

Ricaut, Türklerin Siyasi Düsturları, haz. M. Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty)

Seyyid Muradî, *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İzmir 1995.

C. Endülüs-İslam Tarihi Kaynakları

Abdülvâhid b. Ali el-Merâküşî (ö. 647/1249), el-Mu'cib fî telhîsi ahbâri'l-Mağrib, nşr. M. Sa'îd 'Uryân, Ḍâru'l-Beydâ', Kahire 1963.

Dabbî, A. b. Yahyâ (ö. 599/1202), Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâl Ehli'l-Endelüs, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire 1989.

Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût (ö. 626/1229), Mu'cemü'l-buldân, nşr. F. Wüstenfeld, ed. Fuad Sezgin, III, IGAIW, Mısır 1994.

Hasan el-Vezzân, İbn Muhammed el-Gırnâtî el-Fâsî (Afrikalı Leo, 888-957/1483-1550), Vasfu İfrîkıye, thk. M. el-Haccî-M. el-Ahdar, I-II, Dâru'l-İslâmî, Beyrut 1983.

Himyerî, Muhammed b. Abdülmü'min (ö. 900/1495), er-Ravdu'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr, thk. İhsan Abbâs, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984.

Humeydî, Muhammed b. Ebû Nasr (ö. 488/1095), Cezvetü'l-muktebis fî zikri vülâti'l-Endelüs, nşr. İdâretü İhyâi't-Türâs, Mektebetü'l-İrşad, İstanbul 1966.

İbn Abdürrefî', Muhammed b. Muhammed eş-Şerîf el-Hüseynî el-Ca'ferî el-Endelüsî (1052/1652), el-Envâru'n-Nebeviyye fî âbâi Hayri'l-beriyye, thk. Abdülmecid et-Türkî, "Vesâik ani'l-Hicreti'l-Endelüsiyyeti'l-ahîre ilâ Tûnis", Havliyyâtü'l-Câmiati't-Tûnisiyye, S. 4 (1967), s. 23-63

İbn Bessâm (ö. 542/1147), ez-Zahîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîre, thk. S.Mustafa el-Bedrî, I-IV, Beyrut 1998.

İbn Ebû Usaybia, Ebû'l-Abbâs Ahmed (ö. 669/1270), Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ', nşr. Nizâr Rıza, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut (ty).

İbn İzârî (ö. 695/1295), el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib, thk. İ. Abbas, Dâru's-Sekâfe, IV, Beyrut 1983.

İbn Sâhibüssalât (ö. 605/1208), el-Mennü bi'l-İmâme, nşr. Abdülhâdî et-Tâzî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1987.

İbn Zekeriya el-Acem el-Mirbâş, İbrahim Ahmed b. Gânim b. Muhammed el-Endelüsî, el-'izzü ve'l-menâfi' li'l-mücâhidîne fî sebîlillâhi bi'l-medâfi', thk. Abdülmecid et-Türkî, "Vesâik ani'l-Hicreti'l-Endelüsiyyeti'l-ahîre ilâ Tûnis", Havliyyâtü'l-Câmiati't-Tûnisiyye (içinde), S. 4 (1967), s. 64-67.

İbnü'l-Ebbâr (ö. 659/1260), el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî'l-Imâm Ebû Alî es-Sadefî, Kahire 1967.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin Muhammed b. Abdullah el-Gırnâtî (713-776/1313-1374), el-İhâta fî ahbâri Gırnâta, thk. M. Abdullah İnân, Dâru'l-Mekşûf, I, Kahire 1973, IV, Kahire 1977.

İdrîsî, Muhammed b. Abdullah el-Hammûdî (493/1100-548/1154), Nüzhetü'l-müştâk fî İhtirâkı'l-âfâk, I, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989

Makkarî, Ebu'l-Abbas Şİhâbüddin Ahmed b. Muhammed et-Tilemsânî (ö. 1041/1631), Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikri vezîrihâ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, thk. Yusuf M. el-Bukâî, Dâru'l-Fikr, I-II, Beyrut 1998.

_____, Azhâru'r-riyâd fî ahbâri Kâdî İyâz, thk. Abdüsselam Herrâs, II, İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, Rabat 1978.

Sâid el-Endelüsî (420-462/1027-1070), Tabakâtü'l-Ümem, thk. Hayat Bûalvân, Dâru't-Talîa, Beyrut 1985.

D. İspanyol-Hıristiyan Kaynakları

Anonim, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty).

Archivo General de Simancas: (Bu arşivden yararlanan araştırmacılar: Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik*, GKBDKKKYTD,7, Ankara 1995; F. Braudel, *Akdeniz Dünyası*, II; Leopold Von Ranke, *The Ottoman and the Spanish Empires in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, çev. Walker K. Felly, Whittaker and Co., London 1975).

Boswell, John, *The Royal Treasure, Muslim Communities Under The Crown of Aragon in the Fourteenth Century*, N. Haven 1977, (Çevrimiçi) http,//libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Empieza, "La Cronica de Alfonso el Emperador", 1-2, "Las Cronicas Latinas de Reconquista", ed. A. Huici Miranda, *Estudios Practicos de Latin Medioeval*, II, Valencia, Establecimiento Tipografico Hijos de F. Vives Mora, 1913, II, 171 vd.

Silense, Monje, "Cronicon del Monje Silense", "Las Cronicas Latinas de Reconquista", ed. A. Huici Miranda, *Estudios Practicos de Latin Medioeval*, II, Establecimiento Tipografico Hijos de F. Vives Mora, Valencia 1913, II.

Toledo, P., *XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim İspanyol Eserine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal Yapısı ve Gelenekleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

II.

Araştırmalar

Abbâdî, Ahmed Muhtâr, "et-Te'sîru'l-mütebâdil fî'r-rivâyeti't-târîhiyye el-Arabiyye el-İsbâniyye", *Mecelletü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, el-Kısmü'l-Arabî, XXIV, (Madrid) 1987-90, s. 30-42.

_____, *Fî târîhi'l-Mağrib ve'l*-Endelüs, Dâru'n-nehdati'l-Arabiyye, Beyrut (ty).

Abbûd, Muhammed b., *Cevânib mine'l-Vâki'l-Endelüsî fi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî*, Titvân 1987.

Adam, Baki, "Yahudiliğin Hıristıyanlığa ve İslama Bakışı", *AÜİFD*, XXXVII, (Ankara) 1997, s. 333-357.

Ahmed, Ali, *el-Endelüsiyyûn ve'l-Meğâribe fî bilâdi'ş-Şâm*, Dimeşk 1989.

Alfassa, Shelomo, "The Jews of Islamic Spain", *International Sephardic Leadership Council Sephardic Sages: An Educational Repository of Sephardic Hakhamim.*

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç: 1923-1925*, haz. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Arıkan, Muzaffer, "Osmanlı Devletinin Akdeniz Siyaseti", *XV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-Ispanyol İlliskileri ve Denizcilik*, (Paulino Toledo ile birlikte) GKBDKKKYTD, 7, Ankara 1995.

_____, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", *AÜDTCF Dergisi*, XXIII, S. 3-4 (Temmuz-Aralık 1965), s. 239-256.

_____,-Paulino Toledo, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-Ispanyol Iliskileri ve Denizcilik*, GKBDKKKYTD,7, Ankara 1995.

Arribas, Antonio, *The Iberians*, Thames and Hudson, Londra 1965.

Arslan, E. Şekib, *el-Hulelü's-Sündüsiyye fî'-alıbâr ve'l-âsâri'l-Endelüsiyye*, I-III, Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1936-39.

Arslan, Hüseyin, *Osmanlı Devletinde Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl)*, Kaknüs, İstanbul 2001.

Artz, Frederick B., *Orta Çağların Tini 200-1500*, çev. Aziz Yardımlı, idea, İstanbul 1996.

Aschbach, Joseph, *Târîhu'l-Endelüs fî Ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn*, çev. M.A. İnân, Kahire 1940.

Ashtor, Eliyahu, *Jews of Moslem Spain*, çev. J. M. Klein, I-II, New York, 1993.

Asrar, Ahmed, *Osmanlı Devletinin Dinî Siyaseti ve İslam Alemi*, İstanbul 1972.

Âşûr, Saîd Abdülfettâh, *Hadâratü ve nuzumü Avrubbâ fî'l-Usûru'l-Vüstâ*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut (ty).

Atkinson, C. Francis, "Granada", *EB*[14], X, 623-624.

Attali, Jacques, *1492*, çev. M. Ali Kılıçbay, Yapı Kredi, İstanbul 1992.

Ayaşlı, Münevver, *Avrupa-i Osmani Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, İstanbul 1990.

Bali, Rıfat N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Aliya : Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İletişim, İstanbul 2003.

Barber, Richard, *The Penguin Guide to Medieval Europe*, Penguin Books, New York 1984.

Barkan, Ömer Lütfü, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980.

Barthold, V.V., *Asyanın Keşfi: Rusyada ve Avrupada Şarkiyatçılığın Tarihi*, çev. K.Bayraktar-A.Meral, Yöneliş, İstanbul 2000.

Bedrân, Bedrân Ebu'l-Ayneyn, *el-Alâkâtü'l-ictimâiyye beyne'l-Müslimîn ve gayri'l-Müslimîn fi'ş-Şerîati'l-İslamiyye ve'l-Yehûdiyye ve'l-Mesîhiyye*, Merkezü'l-İskenderiye li'l-Kitâb, İskenderiye 1995.

Belge, Murat, "Ortaçağ", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 76-80.

Benbassa, Esther, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev. Ayşe Atasoy, İletişim, İstanbul 2003.

Beneşrîfe, Muhammed-Muhammed b. Abbûd, "el-Endelüs ve'l-Mağrib", *Muallimetü'l-Mağrib*, III, 820-822.

Bengi, Mustafa, *1314 (1896-97) Yılında Türkiye'ye Olan Göçler ve Kurulan Göçmen Köyleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi, İstanbul 1980.

Berzeg, Sefer E., *Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkes Göçmenleri*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1990.

Beydilli, Kemal, "Avrupa-Tarih", *DİA*, IV, 135-151.

_____, "İspanya", *DİA*, XXIII, 165-170.

Binmîre, Ömer, "Cevânib min târîhi ehli'z-zimme fi'l-Endelüsi'l-İslamiyye", *el-Endelüs: Kurûn mine't-takalliibât ve'l-atâât*, III, Riyad, Mektebetü'l-Melik Abdülaziz Âmme, 1996, I, 203-226.

Binşerîfe, Muhammed-Muhammed b. Abbûd, "el-Endelüs ve'l-Mağ-

rib", *Muallimetü'l-Mağrib (Encyclopedie du Maroc)*, III, 820-822.

Bishko, Charles J., "The Spanish and Portuguese Reconquest, 1095-1492", *A History of the Crusades*, ed. Harry W. Hazard, III, Univ. of Wisconsin Press, 1975, (Çevrimiçi) http,//libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Biştâvî, Adil Said, *el-Endeliisiyyûn el-Mevârike: Dirâseh fî târîhi'l-Endelisiyyîn ba'de sukûti Gırnata*,, Dimeşk 1985.

Bostan, İdris, "Akdeniz-Tarih", *DİA*, II, 231-34.

_____, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap, İstanbul 2006.

_____, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge, İstanbul 2005.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, II, İmge, Ankara 1994.

_____, *Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İz, İstanbul 1996.

Brignon, J., "Murabitlar"-"Muvahhidler"-"Merînîler", *Doğustan Gümüze Büyük İslam Tarihi*, Konya 1994, V, 331-400.

Brodman, James W., *Ransoming Captives in Crusader Spain, The Order of Merced on the Christian-Islamic Frontier*, Philadelphia, Un. of Pennsylvania Press, 1986, (Çevrimiçi) http,//libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Brown, Marguerite, *Magnificent Muslims*, New World Press, New York 1981.

Brunschvig, Robert, "Tunus", *İA*, XII/2, 63-71.

Burns, Robert I., "Christian-Islamic Confrontation in the West: The Thirteenth-Century Dream of Conversion", *American Historical Review*, C. 76, S. 5 (Aralık 1971), s. 1386-1434.

_____, "Spain, Christian – Muslim Relations", *Dictionary of the Middle Ages*, XI, New York, 1989, s. 374-381.

_____, "Spain, Muslim Kingdoms", *Dictionary of the Middle Ages*, New York, 1989, XI, s. 381-389.

_____, *Jews in the Notarial Culture, Latinate Wills in Mediterranean Spain, 1250 ö 1350*, Univ. of California, (Çevrimiçi) http,//libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Burshatin, Israel, "The Moor in the Text: Metaphor, Emblem, and Silence", *Critical Inquiry*, S. 12 (Sonbahar 1985), University of Chicago, s. 98-118.

Büyüktuğrul, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, I-V, TC. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 1970.

Carbonell, Ovidio, "Al-Andalus as a Cultural Bridge Between East and West: The Arabic Thesis Concerning Literary Transmissions in western Scholarship (17th-20th Centuries)", *Al-Andalus: Centuries of Vicissitudes and Accomplishments*, Riyad, King Abdul Aziz Public Library, II, 1996.

Carreto, Giacomo E., *Akdeniz'de Türkler*, çev. Gülbende Kuray-Durdu Kundakçı, TTK, Ankara 2000.

Castro, Americo, *Hadâratü'l-İslâm fî İsbanya*, çev. Süleyman Attâr, Dâru's-Sekâfe, Kahire 1983.

Cemaleddin, Muhsin, "el-Alâkâtü's-sekâfiyye beyne'l-Endelüs ve'l-bilâdi'l-Arabiyye", *AL-MANAHİL*, XXXI 1984, s. 148-188.

_____, "Tardü'l-Müslimîn mine'l-Endelüs: Merâhilühû, âsâruhû ve netâicüh", *el-Endelüs kurûn mine't-takalliibât ve'l-atâât*, Riyad, 1996, II, 111-138.

Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1965.

Chakib, Benhafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, H.Ü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989.

Chaytor, H.J., *History of Aragon and Catalonia*, Londra 1933 (Çevrimiçi) http,//libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Chejne, Anwar G., "Islamization and Arabization in al-Andalus", *Islam and Cultural Change in the Middle Ages*, Wiesbaden 1975, s. 59-86.

Clebsch, William A., *Christianity in European History*, New York 1979.

Cohen, Mark R., *Haç ve Hilal Altında, Ortaçağda Yahudiler*, çev. Ahmed Fethi, İstanbul, Sarmal, 1997.

Coles, Paul, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, çev. Vecdi Bürün, Ötüken, İstanbul 1975.

Crow, J.A., *Spain: The Root and the Flower: An Interpretation of Spain and the Spanish People*, California 1985.

Cuayyıt, Hişam, *Avrupa ve İslam*, çev. Kemal Kahraman vd., İz, İstanbul 1995.

Çağdaş Türk Yahudilerinin Kültür Değerleri, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 1997.

Çırakman, Aslı, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 45-48.

Çubukçu, İbrahim Agâh, "Müslümanların Hıristiyanlığa Bakış Açıları", *AÜİFD*, XXXII, (Ankara) 1992, s. 221-232.

Dales, Richard C., *The Intellectual Life of Western Europe in the Middle Ages*, Brill, Leiden 1992.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul 1971.

Dawson, Christopher, *Batının Oluşumu*, çev. Dinç Tayan, Dergâh, İstanbul 1997.

Demirci, Kürşat, "Avrupa-Din", *DİA*, IV, 132-135.

_____, "Engizisyon", *DİA*, XI, 238-41.

Demirkent, Işın, "Franklar", DİA, XIII, 173-76.

_____, *Haçlı Seferleri*, Dünya, İstanbul 1997.

Denedeş, İ. Abdüllatîf, *el-Endelüs fî nihâyeti'l-Murâbitîn ve müstehilli'l-Müvahhidîn: Asru't-Tavâifi's-Sânî (1116-1151)*, Beyrut 1988.

Derviş, A.Haluk, "Sabatay Sevi Olayı ve Dönmeler", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1986.

Diamond, Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları*, çev. Ülker İnce, TÜBİTAK, 11. Basım, Ankara 2004.

Dikici, Mehmet, *Anadolu'da Türkler : Anadolu'ya Türk Göçleri*, Burak Yayınları, İstanbul 1998.

Dillard, Heath, *Daughters of the Reconquest: Women in Castilian town society, 1100-1300*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1984, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Diyâb, Ali, "İntikâlü'l-ulûmi'l-Arabiyye mine'ş-Şark ile'l-Garb ve te'sîruhâ fî Avrubbâ", *el-Endelüs: Kurûn mine't-takallübât ve'l-atâât*, Riyad 1996, III, 109-121.

Dozy, Reinhart, "Endülüs Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, çev. Heyet, IV, Esra, Konya 1994.

Epalza Miguel de, "Mozarabs: An Emblematik Cristian Minority in Islamic al-Andalus", *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden 1992, s. 149-170.

Epalza, Miguel de-Ramon Petit, *Etudes sur les Moriscos Andalous en Tunisie*, Instituto Hispana-Arabe de Cultura, Madrid 1973.

Eroğlu, Ahmed Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç, İstanbul 2003.

Ertek, Ahmed, "Avrupa-Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, IV, 127-132.

Ertuğrul, Kürşat, "AB ve Avrupalılık", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 148-152.

Everard, W.J., "Barcelona", *EB*[14], III, 102-105.

Eyice, Semavi, "Arap Camii", *DİA*, III, 326-327.

Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İFAV, İstanbul 1989.

Fehervari, G., "Working in Metal: Mutual Influences Between The Islamic World and The Medieval West", *JRAS*, I, Londra 1977, s. 3-15.

Fikrî, Ahmed, *Kurtuba fi'l-asrı'l-İslamî*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1983.

Fisher, H.A.L., *A History of Europe*, London, Edward Arnold Co., 1936.

Fletcher, Richard A., *The Episcopate in the Kingdom of Leon in the Twelfth Century*, Oxford 1978, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Galanti, Avram, *Türk Harsı ve Türk Yahudisi*, İstanbul 1953.

_____, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947.

Garaudy, Roger, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, çev. Cemal Aydın, Pınar, İstanbul 1995.

Gibb, Hamilton A. R., "The Influence of Islamic Culture in Medieval Europe", *Bulletin of the John Rylands Library*, XXXVIII/1, (Manchester) 1955, s. 82-98.

Glick, Thomas F., *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages: Comparative Perspectives on Social and Cultural Formation*, Princeton 1979, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Goff, Jacques le, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven-Uğur Güven, Dokuz Eylül, İzmir 1999.

Goffman, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Goitein, Shlomo Dov, *Jews and Arabs*, Schocken Books, New York 1974.

Goldziher, Ignaz, "Ehlülkitab", *İA*, IV, 208-209.

Gomez, M. L., "The Mozarabs: Worthy Bearers of Islamic Culture", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 171-175.

Gosse, Sir Edmund, "Andalusia", *EB*[14], I, 893-895.

Gökbilgin, Tayyib, "Selânik", *İA*, X, 343.

Gözaydın, Ethem Feyzi, *Kırım: Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, Vakit Matbaası, İstanbul 1948.

Grabar, Oleg, *İslam Sanatının Oluşumu*, çev. Nuran Yavuz, YKY, İstanbul 1998.

Greene, Molly, "Dirilen İslam: 1500-1700", haz. David Abulafia, çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak, İstanbul 2005, s. 219-250.

Guichard, Pierre, "The Social History of Muslim Spain From the Conquest to the end of the Almohad Regime", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 679-708.

Gülcan, Yılmaz, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Alfa, İstanbul 2003.

Güleryüz, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, I, İstanbul 1993.

Gülsoy, Ersin, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler – Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 1999, I, 589-590.

Haccî, Abdurrahman Ali, *et-Târîhu'l-Endelüsî mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ sukûtu Gırnata*, Dımeşk, Dâru'l-Kalem, 1997.

Hajji, Abdurrahman A., *Andalucian Diplomatic Relations with Western Europe during the Umayyad Period*, Dar Al-Irshad, Beyrut 1970.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri: (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Hamîd, Abdüllatîf b. Muhammed, "ed-Devletü'l-Osmâniyye ve me'seetü'l-Müslimîn fî'l-Endelüs", *el-Endelüs kurûn mine't-takallübât ve'l-atâât*, Riyad, 1996, II, 93-107.

Hammâdî, Abdullah, *el-Moriskiyyûn ve Mehâkimü't-teftîş fi'l-Endelüs 1492-1616*, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-neşr, Tunus 1989.

Harekât, İbrahim, "Mağrib", *DİA*, XXVII, 314.

Harîrî, M. İsa, *Târîhu'l-Mağribi'l-İslamî ve'l-Endelüs fî'l-asri'l-Merînî 610/1213-869/1465*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1987.

Harvey, L.P., "Aljamiado Literature", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, I, 176.

_____, "The Mudejars", *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden 1992, s. 176-187.

_____, "The Political, Social and Cultural History of the Moriscos", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 201-234.

_____, *Islamic Spain 1250 to 1500*, Chigaco 1990.

Heaton, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay, Teori, Ankara 1985.

Hess, Andrew C., "The Moriscos: An Otoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, C. LXXIV, S. 1 (Ekim 1968), s. 1-25.

Hidalgo, F.A., "Reconquista", (Çevrimiçi), *Espana Medieval*, http://home.earthlink.net/~frankalva/cristianamed.htm, s. 1-12.

Hilâyilî, Hanîfî, "el-Huzûru'l-Endelüsî bi'l-Cezâir bi'l-ahdi'l-Osmânî alâ davi'l-Mehâkimi'ş-Şer'iyye", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Arabiyye li'd-dirâsâti'l-Osmâniyye*, S. 25 (2002), s. 315-324.

Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, III, Boğaziçi, İstanbul 1989.

Hollister, C.Warren, *Medieval Europe*, John Wiley and Sons Inc., New York 1964.

Hurtez, Antonio Dominquez-Bernard Benjent, *Târîhu Müslimî'l-Endelüs el-Moriskiyyûn*, çev. A. Salih Taha, Dâru'l-İşrâk, Katar 1989.

Ibarra, Miguel A. De Bunes, "Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Deniz Savaşları", çev. Ramazan Gözen, *Türkler – Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 1999, I, 599-601.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Endülüs Menşe'li Bazı Bilim Adamlarının Osmanlı Bilimine Katkıları", *Belleten*, 58 (1994), s. 565-605.

_____, *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğu'na*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

İlter, Aziz Sâmih, *Şimâlî Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936.

İmamüddin, S. Muhammed, *Some Aspects of the Socio-Economic and Cultural History of Muslim Spain 711-1492 A.D.*, Brill, Leiden 1965.

İnalcık, Halil, "Avrupa Devletler Sistemi, Fransa ve Osmanlı: Avrupa'da 'Geleneksel Dostumuz' Fransa Tarihine Ait Bir Olay", *Doğu Batı*, S. 13-19.

_____,"Galata: Tarih", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı – Tarih Vakfı, İstanbul 1994, III, 350-354.

_____,"İkinci Bin'de Türkler", *Doğu Batı*, S. 10 (Şubat-Mart-Nisan 2000), s. 63-111.

_____, "İspanyol Arşivleri Hakkında", *Belleten*, XX, Ankara (1956), S. 78-80, s. 230-236.

_____,"Mehmed II", *İA*, VII.

İnân, Muhammed Abdullah, "Mevkıfi'l-Kostantiniyye ve bâkî'l-âlemi'l-İslâmî min sukûti'l-Endelüs ve âhiri Müslimîhâ ve emâme'l-gazvi'l-Evrubbî li'l-âlemi'l-İslâmî umûmen", *Mecelletü'l-Asala*, Aded 27, el-Cezâir, 1975, s. 108-131.

_____, *Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hâncî, I, Kahire 1997.

_____,*Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: Nihâyetü'l-Endelüs ve târîhu'l-Arabi'l-müitenassırîn*, VI, Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 1997.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri 1877-1890*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Irwing, Thomas Ballantine, *Dates Names and Places: The End of Islamic Spain*, Iowa 1990.

Irwing, Washington, *Sukûtu Gırnata âhiru'l-memâliki'l-İslâmiyye bi'l-Endelüs*, çev. İsmail el-Arabî, Cezayir 1988.

Işık, Gül, *İspanya: Bir Başka Avrupa*, Metis, İstanbul 2005.

Jayne, K. Garland-Aubrey F. Bell, "Portugal", *EB*[14], XVIII, 273-278.

Johnson, Edgar N.-J.W. Thompson, *An Introduction to Medieval Europe: 300-1500*, New York 1937.

Karakoç, Sezai, *İslam'ın Şiir Anıtlarından*, Diriliş, İstanbul 1985.

Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel, Ankara 2002.

Kardâvî, Yusuf, *Gayru'l-Müslimîn fî'l-müctemai'l-İslamî*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1992.

Karlığa, Bekir, "İslam Düşüncesinin Batı'ya Geçişinde Haçlı Savaşları, Endülüs ve Sicilya I-II", *Mavera*, XI, Ocak 1987, s. 16-22; Şubat 1987, s. 17-28.

_____, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera, İstanbul 2004.

Kavas, Ahmet, "Afrika'da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler", *Türkler- Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 1999, I, 580.

_____, "Libya: Tarih", *DİA*, XXVII, 174-179.

Kennedy, Hugh, *Muslim Spain and Portugal*, Longman, Londra 1996.

Kettânî, Ali el-Muntasır, "Gırnata'nın Düşmesinden XIX. Yüzyıl Sonuna Kadar Endülüs'te İslam", çev. S. Erşahin, *Kutlu Doğum*, VII (1996), s. 65-79.

_____, *İnbiâsü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Camiatü'l-İslamiyyeti'l-Alemî, I-II, İslamabad 1992.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Avrupa'nın Kendini ve Dünyayı İnşâ Etmesi", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 90-96.

Kieckhefer, Richard, "Papacy", *DMA*, IX, New York 1987.

Kinder, Hermann-Werner Hilgemann, *Atlas Historico Mundial*, ISTMO, Madrid 1996.

Kuran, Ercüment, "Cezayirli Türklerin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya Nakli ve Neticeleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV, Ankara 1996, s. 63-68.

Kurtuluş, Rıza, "Avrupa-Kıtada İslamiyet", *DİA*, IV, 151-159.

_____, "Batalyevs", *DİA*, III, 137.

Kuzgun, Şaban, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar", *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri*, İSAV, İstanbul 1993, 61-79.

Küçük, Abdurrahman, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, Alperen, 5. baskı, Ankara (1.baskı) 2001.

Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu, İBBKİDBY, İstanbul 1998.

Küneralp, Ali Sinan, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XI-XIV (Ankara 1973-75), s. 161-175.

Lane-Poole, S., *Kıssatü'l-Arab fî Isbânyâ*, çev. Ali Cârim, Kahire 1957.

Latham, Robert G., *The Fifteen Decisive Battles of the World*, Thomas Nelson and Sons Ltd., Londra 1913.

Lea, Henry Charles, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs ba'de sukûti Gırnata*, çev. Hasan Saîd el-Keremî, Dâru Lübnan, Beyrut 1988.

Lea, Henry Charles, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs ba'de sukûti Gırnata*, çev. H.Saîd el-Kermî, Dâru Lübnan, Beyrut 1988.

Levi-Provençal, E., "İspanya Zîrîleri", *İA*, XIII, 576-577.

_____, "İşbiliye", *İA*, V/2, 1226-30.

_____,, "Malaga", *İA*, VII, 219-20.

_____, "Mürsiye", *İA*, VIII, 810-812.

_____, "Nâsrîler", *İA*, IX, 114-18.

_____, "Ronda", *İA*, IX, 758-759.

_____, "Santiago", *İA*, X, 195-196.

_____, "Toledo", *İA*, XII/1, 427-430.

_____, *el-Hadâratü'l-Arabiyye fî İsbânya*, çev.Tâhir Ahmed Mekkî, Kahire, Dâru'l-Maârif, 1994.

_____,-M. Cavid Baysun, "Moriskolar", *İA*, VIII, 427-428.

Lewis, Bernard H., *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çev. Nimet Yıldırım, Birey, Erzurum 1997.

Lewis, Bernard, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, TVYY, İstanbul 1999.

Lipson, Leslie, *Uygarlığın Ahlâki Bunalımları*, çev. Jale Ç. Yeşiltaş, İş Bankası, İstanbul 2000.

Lomax, Derek W., *The Reconquest of Spain*, New York, Longman, 1978.

MacCabe, Joseph, *Medeniyyetü'l-Müslimîn fî İsbanya*, çev. M. Takiyyüddin el-Hilâlî, Mektebetü'l-Meârif, Rabat 1985.

Mahmud, Hasan A., *Müslimûn fi'l-Endelüs ve alâkatühüm bi'l-Fransa*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986.

Makki, Mahmud, "The Political History of al-Andalus", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 1-98.

Marcus, Jacob R., *The Jew in the Medieval World (315-1791)*, New York, Harper Torchbooks, 1965.

McKenna, Stephen, *Paganism and Pagan Survivals in Spain up to the Fall of the Visigothic Kingdom*, Catholic University of America Press, 1938, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel, İmge, Ankara 1994.

Mekkî, M. Ali, "Takdîm", *el-Vesâik fî ahkâmi kadâi ehliz'zimme fi'l-Endelüs*, nşr. M. Abdülvehhab Hallâf, Kahire, Merkezü'l-Arabî li'düvel li'l-a'lâm, 1980, s. 3-10.

Mekkî, Tâhir Ahmed, "el-Moriskiyyûn fi'l-fikri't-târîhi'l-İsbânî", *el-Endelüs kurûn mine't-takallübât ve'l-atâât*, Riyad, 1996, II, 140-165.

_____, "Endelüs, târîhu ismin ve tatavvuruhû", *Dirâsât Endelüsiyye*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1987, s. 9-10.

Mendivil, Javier, *Mudejar(es)*, (Çevrimiçi) http://babelfish.altavista.com/cgi-bin/translate?, History of Sapain, 15.02.1999.

Menocal, Maria Rosa, *The Ornament of the World: How Muslims, Jews, and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*, Back Bay Books, New York 2002.

Merçil, Erdoğan, "Abdulvâdîler", *DİA*, I, 276-277.

Mez, Adam, *el-Hadâratü'l-Arabiyye*, çev. M. A. Ebu Reyde, Kahire 1957; *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam Rönesansı*, çev. Salih Şaban, İnsan, İstanbul 2000.

Minguez, J. M., *Reconquista*, Madrid 1989.

Moreno, Manzano E., "Christian-Muslim Frontier in Al-Andalus: Idea and Reality", *The Arab Influence in Medieval Europe*, ed. Dionisius A. Agius-Richard Hitchcock), Ithaca Press, Lebanon 1994, s. 88-99.

Mûnis, Hüseyin, "Pelayo ve mîlâdü Asturias ve kıyâmü hareketi'l-mukâveme Nasrâniyye fî şimâli İspanya", *Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb*, XI/1, (Kahire) Mayıs 1949, s. 57-83.

_____, *Fecru'l-Endelüs*, Dâru's-Suûdiyye, Cidde 1985.

_____, *Târîhü'l-Mağrib ve hadâratühû*, Beyrut 1992.

Murata, Sachiko-William Chittick, *İslam'ın Vizyonu*, çev. Turan Koç, İnsan, İstanbul 2000.

Müneccid, Selahaddin, "Mu'cemü eşhüru'l-müdüni'l-Endelüsiyye", *Revue de L'Academia Arabe*, XXXXVII, (Dımaşk) 1972, s. 294-303.

Na'naî, Abdülmecîd, *İslam fî Tuleytula*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut (ty).

Nader, Helen, *The Mendoza Family in the Spanish Renaissance, 1350-1550*, Rutgers Univ. Press 1979, (Çevrimiçi) http,//libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Nasrullah, Sa'dûn, *Târîhu'l-Arabi's-siyâsî fî'-Endeliis*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1998.

Nedevî, R.A., "Sukûtu'l-Endelüs: Dürûs ve 'iber", *el-Ba'sii'l-İslâmî*, XXXIX, Lucknow (1994), S. 5, s. 55-62.

Nehama, Joseph, *Histoire des İsraelites des Salonique*, IV, Salonique 1936-1959-1978.

O'callaghan, J.F., *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca 1975.

Oğuz, Burhan, *Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış*, Anadolu Aydınlanma Vakfı, 2003.

Ovadya, Silvyo, *Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri (Jewish Costumes İn The Ottoman Empire)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş, 2001.

Ovadya-Koronyo, *Sefarad Yemekleri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2004.

Önalp, Ertuğrul, "İspanyol Gezgini Pero Tafur'a Göre XV. Yüzyılın İlk Yarısında Türkler", *X. Türk Tarihi Kongresi*, Ankara 1994, V, 2501-2514.

Özbilgen, Erol, *Osmanlının Balkanlardan Çekilişi: Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İz, İstanbul 2006.

Özdemir, M., "İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası-I", *AÜİFD*, XXXV, Ankara (1996), s. 243-284.

Özdemir, Mehmed, "Berşelûne", *DİA*, V, 521-522.

_____, "Cebelitârık", *DİA*, VII, 187-88.

_____, "Eftasîler", *DİA*, X, 479-480.

_____, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", *Türkler / Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 2001, IX, 393-408.

_____, "Endülüs Tarihinden Kadın Kıyafetine Dair Bazı Tespitler", *islâmiyât*, Nisan-Haziran 2001, s. 99-110.

_____, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülahazalar", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara, TDV, 1996, s. 25-48.

_____, "Endülüs", *DİA*, XI, 211-225.

_____, "Gırnata", *DİA*, XIV, 51-57.

_____, "İspanya Tarihinde 'Doğululaşma' ve 'Batılılaşma' Tartışmaları: Tuleytula Örneği", *islâmiyât*, 7 (2004), S. 3, s. 8-21.

_____, "İspanya: Ülkede İslâmiyet", *DİA*, XXIII, 170-173.

_____, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, TDV, Ankara 1997.
_____, *Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi*, TDV, Ankara 1997.
_____, *Endülüs Müslümanları-1*, Ankara, TDV, 1994.
Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985.
Özsoy, Osman, "İnsanlığı Kurtaracak Tablo", *Terciüman Gazetesi*, 20 Haziran 2006.
Palencia, Angel Gonzalez, "eş-Şi'ru'l-Endelüsî ve te'sîruhû fi'ş-şi'ri'l-Evrubbî", *Dirâsât Endelüsiyye*, Kahire 1987, s. 172-275.
_____, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, çev. Hüseyin Mûnis, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1955.
Parmaksızoğlu, İsmet, "İspanya", *Türk Ansiklopedisi*, XX, 323-339.
Payne, Stanley G., *A History of Spain and Portugal*, Wisconsin 1973, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2002.
Pike, Ruth, *Penal Servitude in Early Modern Spain*, Univ. of Wisconsin, 1983, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.
Pirenne, Henri, *A History of Europe*, I-II, New York 1958.
_____, *Economic and Social History of Medieval Europe*, New York, Harcourt, 1956.
_____, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, çev. M.Ali Kılıçbay, Ankara, Birey ve Toplum, 1984.
Razûk, Muhammed, "Hafsîler", *DİA*, XV, 125-128.
_____, *el-Endelüsiyyûn ve hicrâtühüm ilâ'l-Mağrib hilâle'l-karneyn 16-17*, İfrîkıya eş-Şark, Rabat 1991.
Read, Jan, *The Moors in Spain and Portugal*, Faber and Faber, London 1974.
Reid, William A., "Aragon", *EB*[14], II, 209-210.
Reilly, Bernard F., *The Kingdom of Leon-Castilla Under King Alfonso VI: 1065-1109*, Princeton 1988, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.
Reinaud, J.T., *Muslim Colonies in France, Northern Italy and Switzerland.*, Lahore, 1964.
Rey, Pierre P., "Al-Andalus: Scientific Heritage and European Thought", (Çevrimiçi) http://www.unesco.org/culture/al-andalus, s. 1-6.
Rıdvan, Nebil Abdülhay, *Cühûdü'l-Osmâniyyîn li inkâzi'l-Endelüs ve istirdâdihî fî matlai'l-Asri'l-Hadîs*, Mektebetü't-tâlibi'l-câmiî, Mekke 1988.
Richardson, W. Preston, "Cordova", *EB*[14], VI, 428-429.
Roberts, J.M., *A History of Europe*, Oxford 1996.

Rosay, Jean Mathieu, "Kudüs Fransisken Tarikatı", *Dictionnaire du Christiarisme*, Belgique 1990, s. 160.

Roth, N., Conversos, *Inquisition and the Expulsion of the Jews from Spain*, Wisconsin 1995.

Roux, Jean-Paul, *L'Islam en Occident: Europe-Afrique*, Payot, Paris 1959.

Rumeli'den Türk Göçleri, haz. Bilal N. Şimşir. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Runciman, S. Steven, "Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki İslâmî Tesirler", çev. Nûşîn Asgarî, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 3 (İstanbul 1969), s. 1-12.

_____, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1986, I.

Sâhilî, Halîl, "Taklîdü Sâlih Paşa Velâyete'l-Cezâir senete 1552 M.", *el-Mecelletii't-târîhiyye el-Mağribiyye*, S. 2, s. 129-139.

Sahillioğlu, Halil, *Bursa Şeriye Sicillerine Göre Mağribliler.*

Sâlih, Nâdiye Mürsâ Seyyid, *Memleketü Aragon ve alâkatühâ bi'l-müslimîn fî ahdi'l-Melik Alfonso el-Evvel "el-Muhârib" (1104-1134/498-528)*, Ayn li'd-Dirâsât ve'l-bühûsü'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, Herem 2000.

Sâlim, S. Abdülaziz, *Fî târîhi ve hadârati'l-İslam fi'l-Endelüs*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1985.

_____, *Kurtuba hâdıratü'l-hilâfe fi'l-Endelüs*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1984.

Samarcic, Radovan, Sokollu Mehmed Paşa, çev. Meral Gaspıralı, Sabah Kitapları, İstanbul 1995.

Sancar, Erdinç, *Türk Denizcilik Tarihi*, IQ Kültür Sanat, İstanbul 2006.

Savaş, Hasan, *Göçmen Türküsü: Şiirler*, Kora Yayın, İstanbul 2000.

Scheindlin, R.P., "The Jews in Muslim Spain", *The Legacy of Muslim Spain*, Brill, Leiden 1992, s. 188-200.

Scott, S. P., (ed.-çev.), *The Visigothic Code (Forum iudicum)*, Boston 1910, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Seignobos, C., "Europe: History", *Encyclopedia Britannica*, VIII, 828-852.

Seybold, C.F., "Endülüs", *İA*, IV, 270-273.

Seyfi, Ali Rıza, *Barbaros Hayreddin*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1330.

Sharon, Moshe-Sevilla, *Türkiye Yahudileri: Tarihsel Bakış*, Jerusalem 1982.

Shideler, John C., *Medieval Catalan Noble Family: the Montcadas 1000-1230*, University of California Press, Berkeley 1983, (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, The Iberian Resources Online, Mart 2001.

Sopena, Ramon, *Historia de Espana*, Barcelona, EMEGE, 1998.

Southern, Richard W., *Ortaçağ Avrupa'sında İslam Algısı*, Çev. Ahmed Aydoğan, İstanbul, Yöneliş, 2000.

"Spain in the Middle Ages", (Çevrimiçi) http,//www.camelotintl.com/heritage/stable.html, Kasım 1997, s. 1-26.

Şarhon, Karen Gerson, "Judeo-Espanyol Dil ve Kültürü", (Çevrimiçi) http://www.istanbulsephardiccenter.com/index.php?contentId=20&mid=14, 16 Kasım 2006.

Şehitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç: 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Zaman Kitap, İstanbul 2005.

Şekerci, Osman, *İslam Ülkelerinde Gayri Müslimlerin Temel Hakları*, Nûn, İstanbul 1996.

Şenâvî, Abdülaziz Muhammed, *ed-Devletü'l-Osmâniyye devletün İslâmiyyetün müfterâ aleyhâ*, Kahire 1980, II, 902.

Şeref, Abdurrahman, *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Musa Duman, Gökkubbe, İstanbul 2005.

Şeyban, Lütfi, "Mu'temid-Alellah, İbn Abbâd", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 388-390.

_____, *Reconquista / Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İstanbul 2003.

Şeyh, M.M. Mersâ, *Devletü'l-France ve alâkatühâ bi'l-Ümeviyyîn fi'l-Endelüs*, Müessesetü's-sekâfeti'l-câmiiyye, İkinci Basım, İskenderiye 1990.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh, İstanbul 2000.

Tâhâ, A. Zennûn, "Kıyâmü'l-Memâliki'l-İsbâniyye ve alâkâtühâ maa'l-Arab fî İsbanya", *Mecelletü'l-Evrâq*, V-VI (Madrid 1982-83), s. 89-98.

Takış, Taşkın, "Avrupa'nın Avrupalılaşması", *Doğu-Batı*, S. 14, s. 1-9.

Tanyu, Hikmet, "Yahudiler", *İA*, XIII, 339-342.

Temimi, Abdeljelil, "Akdeniz'in Geleceği ve Jeopolitik ve Kültürel Etkenler", *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, ed. Eyüp Özveren vd., İletişim, İstanbul 2006.

Temîmî, Abdülcelîl, "el-Halfiyyetü'd-deniyye li's-surâ'i'l-İsbânî-el-Osmânî ve kadıyyetü'l-Moriskiyyîn", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Mağribiyye*, S. 10-11, Tunus, 1987, s. 5-40.

_____, "Risâle min ahâlîi medîneti'l-Cezâir ilâ's-Sultan Selîm el-Evvel", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Mağribiyye*, S. 6 (Ocak 1975), 119-139.

_____, "Risâle min Müslimî Gırnâta li's-Sultan Süleyman", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Mağribiyye*, S. 3 (Ocak 1975), 37-46.

_____, "Risâle mine's-Sultânî'l-Osmânî Ahmed el-Evvel ilâ Doc el-Bundukiyye havle'l-Moriskiyyîn", *Mecelletü't-Târîhi'l-Mağribî*, Tunus, S. 7-8, s. 7-13.

_____, "Üsüsü'l-Osmâniyye el-idâriyye bi'l-vilâyâti'l-Meğâribiyye (1565-1591)", *el-Mecelletü't-târîhiyye el-Arabiyye li'd-dirâsâti'l-Osmâniyye*, S. 21 (Eylül 2000), s. 197-210.

Thatcher, G. Weeler, "Iberians", *EB*[14], XII, 30-31.

Thomas B., "The End of Islamic Spain: Dates Names and Places", *Al-Tawhid*, 1411 (1991), VIII, No. 3, s. 149-167.

Thompson, Ahmad, *Blood on the Cross: Islam in Spain in the Light of Christian*, Taha Publishers Ltd., Londra 1989.

Toprak, M.Faruk, "Edebî Kaynaklara Göre Son Dönem Endülüs Müslümanlarinin Durumu", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara 1996, s. 1-6.

Tûycerî, Nûre Muhammed Abdülaziz, "Alâkatü Memleketü Benî'l-Ahmer bi'd-düveli'n-Nasrâniyye", el-kısmü's-sâlis, *Mecelletü Dirâsât Endelüsiyye*, S. 35 (Tunus) 2003, s. 73-88.

Tüfekçioğlu, Hayati, *İletişim Sosyolojisine Başlangıç*, Der, İstanbul 1997.

Türkî, Abdülmecid, "Vesâik ani'l-Hicreti'l-Endelüsiyyeti'l-ahîre ilâ Tûnis", *Havliyyâtü'l-Câmiati't-Tûnisiyye*, S. 4 (1967), s. 23-82.

Uveys, Abdülfettah, "el-Asabiyyetü'l-kavmiyye ve eserühâ fî sukûti'l-Endelüs", *Bülûsü Nedveti'l-Endelüs*, İskenderiye, 1995, s. 307-344.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 1945.

_____, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1949, II, 193-194.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1998.

Watt, W. Montgomory, *The Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburgh Univ. Press, Edinburgh 1972.

Wells, Jess, *Kadın Gözüyle Batı Avrupa'da Fahişeliğin Tarihi*, çev. Nesrin Arman, Pencere, İstanbul 1997.

Williams, Ann, "Akdeniz Çatışması", *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 2002.

Yıldırım, Suat, "İslam Hakimiyetinin Sona Ermesinin Beşyüzüncü Yılında Endülüs'te İslam", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara 1996, s. 87-96.

Yücel, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, TTK, Ankara 1991.

_____,-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi: Osmanlılar Dönemi (1300-1566)*, II, TTK, Ankara 1990.

_____,-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi: Osmanlılar Dönemi (1566-1730)*, III, TTK, Ankara 1991.

Za'ferânî, Haim, "Dialugues Between Religions in Andalusia", (Çevrimiçi) http://www.unesco.org/culture/al-andalus/html_eng/zafrani.htm, 24 Şubat 2000, s. 1-6.

_____, *Yahûdü'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, çev. Ahmed Şemlân, I, Rabat 2000.

Zayas, Rodrigo de, "Endülüs'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV, Ankara 1996, s. 109-114.

Zebîb, Necîb, *el-Mevsûatü'l-âmme li Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, II-III, Beyrut, Dâru'l-Emîr, 1995.

Zorlu, Ilgaz, *Evet Ben Selânikliyim (Türkiye Sabetaycılığı)*, Zvi Geyik, İstanbul 2001.

EKLER

EK 1:

Endülüs'te Hâkim Olan Vali ve Hânedanların İsim Listeleri

A. Emeviler'e Bağlı Endülüs Valileri Listesi

Musa b. Nusayr	711-714
Abdülaziz b. Musa	714-716
Eyyub b. Habib el-Lahmî	716
el-Hur b. Abdurrahman es-Sakafî	716-718
es-Semh b. Mâlik el-Havlânî	718-721
Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî	721
Anbese b. Süheym el-Kelbî	721-726
Uzre b. Abdullah el-Fihrî	726-727
Yahya b. Seleme el-Kelbî	727-728
Huzeyfe İbnü'l-Ahveş el-Eşcaî	728
Osman b. Ebû Nes'a el-Has'amî	728-729
el-Heysem b. Ubeyd el-Kinânî	729-730
Muhammed b. Abdullah el-Eşcaî	730
Abdurahman b. Abdullah el-Gâfikî	730-732
Abdülmelik b. Katan el-Fihrî	732-734
Ukbe İbnü'l-Haccâc es-Selûlî	734-740
Abdülmelik b. Katan el-Fihrî	740-741
Belc b. Bişr el-Kuşeyrî	741-743
Ebu'l-Hattâr el-Husâm b. Dırâr el-Kelbî	743-745
Savâbe b. Selâme el-Cüzâmî	745-747
Yusuf b. Abdurrahman el-Fihrî	747-756

B. Endülüs Emevi Emîrleri / Halifeleri Listesi

1. Endülüs Emevi Emirleri

I.Abdurrahman ed-Dâhil	756-788
I.Hişam er-Râzî	788-796
I.Hakem er-Rabazî	796-822
II.Abdurrahman el-Evsat	822-852
I.Muhammed	852-886
Münzir	886-888
Abdullah	888-912
III.Abdurrahman	912-929

2. Endülüs Emevi Halifeleri

III.Abdurrahman en-Nâsır li-Dînillah	929-961
II.Hakem el-Müstansır Billah	961-976
II.Hişam el-Müeyyed Billah	976-1009
Muhammed el-Mehdî	1009
Süleyman el-Müstaîn	1009 ve 1013-1016
IV.Abdurrahman el-Mürtezâ	1018
V.Abdurrahman el-Müstazhir	1023-1024
III.Muhammed el-Müstekfî	1024-1026
III.Hişam el-Mu'ted	1029-1031

C. Endülüs'te Mülûkü't-Tavâif (Beylikler) Listesi

1. İşbiliye Emîrliği - Abbâdîler

Muhammed b. İsmail b. Abbâd	1023-1042
Abbâd b. Muhammed el-Mu'tezid	1042-1069
Muhammed b. Abbâd el-Mu'temid	1069-1091

2. Gırnata Emîrliği - Zîrîler

Zâvî b. Zîrî es-Sanhâcî	1013-1019
Habbûs b. Zîrî	1019-1038
Bâdis b. Habbûs	1038-1073
Abdullah b. Bulukkin b. Bâdis	1073-1090

3. Kurtuba Emîrliği - Cehverîler

Cehver b. Muhammed b. Cehver	1031-1043
Muhammed b. Cehver er-Reşîd	1043-1063
Abdülmelik b. Muhammed el-Mansûr	1063-1069

4. Tuleytula Emîrliği - Zünnûnîler

Yaîş b. Muhammed b. Yaîş el-Kâdî	1012/13
İsmail b. Zünnûn	1018-1043/44
Yahya b. İsmail el-Me'mûn	1043/44-1075
Yahya b. Hişam b. Yahya el-Kâdir	1075-1085

5. Batalyevs Emîrliği - Eftasîler

Sâbur es-Saklebî	1012/13
Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Eftas el-Mansûr	1022-1045
Muhammed b. Abdullah el-Muzaffer	1045-1068
Ömer b. Muhammed el-Mütevekkil	1068-1094

6. Sarakusta Emîrliği - Tucîbîler

Münzir b. Yahya et-Tucîbî	1010-1021/22
Yahya İbnü'l-Münzir	1021/22-1036
Münzir b. Yahya İbnü'l-Münzir	1036-1038/39
Süleyman b. Hûd el-Cüzâmî el-Müstaîn	1038-1039
Ahmed b. Süleyman el-Muktedir	1049/50-1081
Yusuf b. Ahmed el-Mu'temin	1081-1085
Ahmed b. Yusuf el-Müstaîn	1085-1110

D. Murâbıt Ve Muvahhid Hükümdarları Listeleri

1. Murâbıt Hükümdarları

Yusuf b. Taşfîn	1085-1109
Ali b. Yusuf	1106-1143
Taşfîn b. Ali	1143-1146 veya 1149

2. Muvahhid Hükümdarları

Abdülmü'min b. Ali	1145-1163
Ebu Yakub Yusuf b. Abdülmü'min	1163 1184

Ebu Yusuf Yakub el-Mansûr	1184-1199
Muhammed en-Nâsır	1199-1213
Ebu Yakub Yusuf Müstansır	1213-1222
Abdülvâhid b. Yusuf	1222-1224
Abdullah İbnü'l-el-Mansûr Âdil	1224-1228
Ebu'l-Ulâ İdris Me'mûn Dönemi	1228-1232
Abdülvâhid Reşîd Dönemi	1232-1242
Ebu'l-Hasan Ali Saîd	1242-1248
Ebû Hafs Ömer Mürtezâ-Liemrillah	1248-1250

E. Gırnata Emîrleri Listesi

I.Muhammed b. Yusuf b. Nasr	1232, 1238-1273
II.Muhammed el-Fakîh	1273-1302
III.Muhammed el-Mahlû'	1302-1309
Nasr Ebu'l-Cüyûş	1309-1314
İsmail Ebu'l-Velîd	1314-1325
IV.Muhammed	1325-1333
I.Yusuf	1333-1354
V.Muhammed	İlk Kez 1354-1359
II.İsmail	1359-1360
VI.Muhammed	1360-1362
V.Muhammed	İkinci Kez 1362-1391
II.Yusuf Ebu'l-Haccâc	1391-1392
VII.Muhammed	1392-1408
III.Yusuf Ebu Ebdullah	1408-1417
VIII.Muhammed	İlk Kez 1417-1419
IX.Muhammed el-Eyser	İlk Kez 1419-1427
VIII.Muhammed	İkinci Kez 1427-1430
IX.Muhammed el-Eyser	İkinci Kez 1430-1431
IV.Yusuf	1432
IX.Muhammed el-Eyser	Üçüncü Kez 1432-1445
V.Yusuf	İlk Kez 1445-1446
X.Muhammed el-Ahnef	1445/46-1447
IX.Muhammed el-Eyser	Dördüncü Kez 1447-1453
Sa'd Mulay Sa'd	İlk Kez 1434-1462
XI.Muhammed	1451-1452
V.Yusuf	İkinci Kez 1462
Sa'd Mulay Sa'd	İkinci Kez 1462-1464
Ebu'l-Hasan Ali Mulay Hasan	1464-1485
XII.Muhammed Ebu Abdullah es-Sağîr	1482-1492

EK 2:

Osmanlı Padişahları İsim Listesi

Ertugrul Gâzi		Osman I	(1299-1326)
Orhan I	(1326-1359)	Murad I	(1359-1389)
Bayezid I	(1389-1402)	Mehmed I	(1403-1421)
Murad II	(1421-1451)	Fatih Mehmed II	(1451-1481)
Bayezid II	(1481-1512)	Selim I	(1512-1520)
Süleyman I	(1520-1566)	Selim II	(1566-1574)
Murat III	(1574-1595)	Mehmed III	(1595-1603)
Ahmed I	(1603-1617)	Mustafa I	(1617-1623)
Osman II	(1618-1622)	Murat IV	(1623-1640)
İbrahim I	(1640-1648)	Mehmed IV	(1648-1687)
Süleyman II	(1687-1691)	Ahmed II	(1691-1695)
Mustafa II	(1695-1703)	Ahmed III	(1703-1730)
Mahmud I	(1730-1754)	Osman III	(1754-1757)
Mustafa III	(1757-1774)	Abdülhamid I	(1774-1789)
Selim III	(1789-1807)	Mustafa IV	(1807-1808)
Mahmud II	(1808-1839)	Abdülmecid I	(1839-1861)
Abdülaziz I	(1861-1876)	Murat V	(1876)
Abdülhamid II	(1876-1909)	Mehmed V. Resad	(1909-1918)
Mehmed VI. Vahdettin	(1918-1922)		

EK 3:

İspanya Krallarının İsim Listesi

A. Vizigot Kralları

I. Alarico	? – 410	Ataulfo	410-415
Sigerico	415	Walia	415-418
Teodoriedo	418-451	Turismundo	451-453
Teodorico	453-466	Eurico	466-484
Alarico	484-507	Gesaleico	507-511
Amalarico	511-531	Teudis	531-548
Teudiselo	548-549	Agila	549-554
Atanagildo	554-567	I. Liuva	567 veya 568-572
Leovigildo	573-586	I. Recaredo	586-601
II. Liuva	601-603	Witerico	603-610
Sisebuto	610-612	II. Recaredo	612-621
Suintila	621-631	Sisnando	631-636
Chintila	636-639	Tulga	639-642
Chindasvinto	642-653	Recesvinto	649-672
Wamba	672-680	Ervigio	680-687
Egica	687-702	Witiza	700-710
Akila	710	Rodrigo	710-711

B. İspanyol Kralları

1. Asturias Kralları

Pelayo	718-737	Favila	737-739
I. Alfonso el Catolico	739-757	Froila	757-768
Aurelio	768-774	Silo	774-783

Mauregato	783-788	I. Bermudo el Diacono	788-791
II. Alfonso el Casto	791-842	I. Ramiro	842-850
I. Ordono	850-866	III. Alfonso el Magno	866-911

2. Leon Kralları

I. Garcia	911-914	II. Ordono	914-924
II. Fruela	924-925	Alfonso Froilaz	925
IV. Alfonso el Monje	925-931	II. Ramiro	931-951
III. Ordono el Bueno	951-956	I. Sancho el Craso	956-958
IV. Ordono el Malo	958-960	I. Sancho	960-966
III. Ramiro	966-984	II. Bermudo el Gotoso	984-999
V. Alfonso el Noble	999-1028	III. Bermudo	1028-1037
II. Fernando	1157-1188	IX. Alfonso	1188-1230

3. Kastilya Kont ve Kralları

Fernan Gonzalez	930-970	Garcia Fernandez	970-995
Sancho Garcia	995-1017	Garcia Sanchez	1017-1029
Mayor veya Elvira	1029-1035	I. Fernando	1035-1037
III. Sancho			
el Deseado	1157-1158	VIII. Alfonso	
el Bueno	1158-1214		
I. Enrique	1214-1217		

4. Leon-Kastilya Kralları

I. Fernando el Magno	1037-1065	Sancha	1037-1067
II. Sancho el Fuerte	1065-1072	VI. Alfonso el Bravo	1072-1109
Urraca	1109-1126	VII. Alfonso	
el Emperador	1126-1157		

5. Kastilya-Leon Kralları

III. Fernando			
el Santo	1217-1252	X. Alfonso	
el Sabio	1252-1284		
IV. Sancho el Bravo	1284-1295	IV. Fernando	
el Emplazado	1295-1312		
XI. Alfonso			
el Justiciero	1312-1349	I. Pedro	
el Cruel	1349-1369		
II. Enrique			
de las Mercedes	1369-1379	I. Juan	1379-1388
III. Enrique			
el Doliente	1388-1406	II. Juan	1406-1454
IV. Enrique			
el Impotente	1454-1474	I. Isabel	
la Catolica	1474-1504		

6. Barselona Kontları

Bara veya Bera	? -820	Bernardo de Tolosa	? -830
Berenguer de Tolosa	830-836	Bernardo de Tolosa	836-844
Seniofredo (Urgel Kontu)	844-848	Aleran	848-852
Alarico veya Uldarico	852-857	Hunfrido veya Wifredo	857-864
Wifredo el Velloso	871-898	II. Wifredo	898-914
Suner	914-947	II. Borrel-Miron	947-966
II. Borrel (tek başına)	966-992	I. Ramon Borrel	992-1018
I. Ramon Berenguer el Curvo	1018-1035	I. Ramon Berenguer el Viejo	1035-1076
II. Ramon Berenguer-II. R.B. el Fratricida	1076-1082	II. Ramon Berenguer el Fratricida (tek başına)	1082-1096
III. Ramon Berenguer el Grande	1096-1131	IV. Ramon Berenguer el Santo	1131-1137

7. Aragon Kontları

I. Aznar Galindo	809-839	I. Aznarez Galindo	844-867
II. Aznar Galindo	867-893	II. Aznarez Galindo	893-922
Endragoto Galindez	922		

8. Aragon Kralları

I. Ramiro	1035-1063	Sancho Ramirez (Navar Kralı)	1063-1094
I. Pedro (Navar Kralı)	1094-1104	I. Alfonso el Batallador (Navar Kralı)	1104-1134

9. Aragon Kralları-Barselona Kontları

Petronila-IV. Ramon Berenguer	1137-1162	II. Alfonso Ramon el Casto	1162-1196
I. Jaime el Conquistador	1213-1276	III. Pedro el Grande	1276-1285
III. Alfonso el Liberal	1285-1291	II. Jaime el Justo	1291-1327
IV. Alfonso el Benigno	1327-1336	IV. Pedro el Ceremonioso	1336-1387

I. Juan	1387-1395	I. Martin el Humano	1395-1410
Interregno	1410-1412	I. Fernando de Antequera	1412-1416
V. Alfonso el Magnanimo	1416-1458	II. Juan	1458-1479
II. Fernado el Catolico	1479-1516		

10. Navar Kralları

Inigo Arista	810 veya 820-851	I. Garcia Iniguez	851 veya 852-870
Fortun Garces el Tuerto	870-905	I. Sancho Garces el Grande	905-925
I. Garcia Sanchez	925-970	II. Sancho Garces Abarca	970-994
II. Garcia Sanchez el Temblon	994-1000 veya 1005	III. Sancho el Mayor	1000 veya 1005-1035
IV. Garcia Ramirez el Restaurador	1134-1150	VI. Sancho el Sabio	1150-1194
VII. Sancho el Fuerte	1194-1234	I. Teobaldo el Trovador	1234-1253
II. Teobaldo el Joven	1253-1270	I. Enrique el Gordo	1270-1274
I. Juana	1274-1305	Luis de Hutin	1305-1316
I. Juan de Francia	1316	Felipe el Largo	1316-1322
I. Carlos de Navarra	1322-1328	II. Juana	1328-1349
II. Carlos el Malo	1349-1387	III. Carlos el Noble	1387-1425
Blanca	1425-1441	II. Juan de Aragon	1441-1446
Leonor	1446-1479	Francisco de Foix, Febo	1479-1483
Catalina	1483-1512		

11. Kastilya ve Aragon'un Birleşmesiyle Oluşan İspanya'nın Kralları

II. Fernado el Catolico - I. Isabel la Catolica	1479-1504+1516	V. Karlos	1516+1519-1556
II. Filip	1556-1598	III. Filip	1598-16??
???			

C. Portekiz Kralları

Henrique (kont)	1093-1112	I. Alfonso Henriquez	1139-1185
I. Sancho	1185-1211	II. Alfonso	1211-1223
II. Sancho	1223-1245	III. Alfonso	1245-1279

Diniz veya Dionis	1279-1325	IV. Alfonso el Bravo	1325-1357
I. Pedro	1357-1367	I. Fernando	1367-1383
I. Juan	1383-1433	I. Duarte veya Eduardo	1433-1438
V. Alfonso	1438-1481	II. Juan	1481-1495

EK 4:

Endülüs/İspanya-Osmanlı İlişkileri Tarihi Kronolojisi

705	Kuzey Batı Afrika'nın Mûsâ b. Nusayr tarafından bir vilâyet olarak Emeviler'e bağlanması
710	Tarîf b. Mâlik'in İspanya'ya keşif akını
711-715	İspanya'nın Fethi Dönemi
711	Târık b. Ziyâd'ın İspanya çıkarması İberya Yarımadası'nda Vizigot hâkimiyeti döneminin sona ermesi
712	Mûsâ b. Nusayr'ın İspanya'ya geçişi
715-756	Endülüs'te Valiler Dönemi
718	İspanya'da ilk Hıristiyan isyanı: Asturias bölgesinde Pelayo'nun isyan etmesi ve Oviedo yakınında Hıristiyan İspanya krallığının temellerini atması: Kuzey batıda Pelayo liderliğinde Asturias/Galicia Düklüğü, Kuzey doğuda Petrus liderliğinde Kantabria Düklüğü
718-1085	Reconquista'nın birinci safhası
756-929	Endülüs Emevi Emîrliği Dönemi
785	İberya yerli halkından ekserîsinin Hıristiyanlıktan İslamiyet'e girmesi
8 . ?-1137	Berşelûne Kontluğu
809-1137	Aragon Kontluğu
810 veya 820-1512	Navar krallığı
911-1230	Leon krallığı

929-1031	Endülüs Emevi Hilâfeti Dönemi
930-1217	Kastilya krallığı
1000	(Yaklaşık olarak) Batı Avrupa'nın komşularıyla ilişkilerinin baskın niteliğe bürünmeye başlaması
1000-1300	Avrupa'da kasabaların gelişme göstermesi
1025	(-ten itibaren) Clunylerin Aragon, Navar ve Leon krallıklarında yayılması
1031-1090	Endülüs'te Mülûkü't-Tavâif Dönemi
1037-1157	ve 1217-1502 Birleşik Leon-Kastilya krallığı
1049-1054	Papa IX.Leo'nun, Avrupa liderlerini Endülüs üzerine kışkırtması
1059	Avrupa'nın siyasi evriminde imparatorun piskoposlarca desteklenmesi devrinin sona ermesi ve Papalığın piskoposları atama hakkını kendi eline almasıyla imparator-papa kavgaları döneminin başlaması
1060-1091	Norman Prensliği tarafından işgal edilen Sicilya'da İslam hâkimiyetinin sona ermesi
1061-1073	Hıristiyan dünyanın Papa II.Alexander sayesine Müslümanların bütün Akdeniz havzasından temizlenmesi yani Reconquista idealiyle tanışması
1064	Normandiyalı Fransızlar'ın Berbeştru şehrini işgal etmeleri: Müslümanlara karşı ilk Haçlı Seferi
1085	VI.Alfonso'nun Tuleytula şehrini işgal etmesi
1085-1238	Reconquista'nın ikinci safhası
1086	Yusuf b. Taşfîn'in Endülüs'e geçişi ve Zellâka Zaferi
1109-1143	Portekiz krallığının resmen bağımsız olması
1119	Kudüs'te Şövalye Tarikatlarının kurulması
1120	Şövalye Tarikatlarının İspanya'ya yerleşmeleri
1137-1516	Aragon-Berşelûne/Katalonya krallığı
1139	Portekiz krallığının tamamen bağımsız hale gelmesi
1144-1145	Murâbıtlar'ın Endülüs'teki hâkimiyetlerinin iyice zayıflaması üzerine İkinci Mülûkü't-Tavâif denen dönemin ortaya çıkması
1147-1238	Endülüs'te Muvahhidler Dönemi
1160-1163	Abdülmü'min'in Endülüs'e geçişi ve İberya Yarımadası'nı ele geçirme planı için çalışmalar yapması
1174	Nûreddin Mahmud Zengi'nin ölümü
1187	Selâhaddin Eyyûbî'nin Hıttîn'de Haçlılar'ı yenilgiye uğratması ve Kudüs'ü fethederek buradaki Kudüs haçlı krallığına sona erdirmesi
1195	Hıristiyanlar'a karşı Erek (Alarcos) zaferi

1212	İkâb (Las Navas de Tolosa) yenilgisi
1229	Muvahhidler'in Afrika'da çözülüşünün Endülüs'te yansımaları: isyanlar İbn Hûd'un Endülüs'e hâkim olması ve Muvahhidler'in Endülüs hâkmiyetinin sona ermesi
1236	Kastilya Kralı III. Fernando'nun Kurtuba şehrini işgal etmesi
1238-1492	Reconquista'nın üçüncü-son safhası
1248	İşbiliye (Sevilla) şehrinin kaybı
	Doğu Endülüs'ün tamamının kaybı
1254	X.Alfonso'nun İşbiliye'de Arapça-Latince dersleri ve tercümeleri yapılması için bir okul kurması
	Avrupa'da imparatorluğun çökmesiyle, Latin Hıristiyanlık dünyasının evrensel hükümeti olduğunu ileri süren Papalığın Avrupa yönetiminde tek kalması
1258	Abbâsîler'in yıkılışı
1299	Osmanlı Beyliği'nin/Devletinin kuruluşu
1300	Aragon Kralı II. Jaume'nin Lârida'de üniversite kurması
1300	(-den sonra) Germen ve Frank şövalyelerinin Baltık ve Doğu imparatorluklarını kurup ticaret etkinliklerine girişmeleri
1300-1450	Avrupa'da önemli bir kentsel gelişme hareketinin yaşanması
1302-1303	Bizans İmparatoru Andronicos Paleologos'un Türkler'e karşı İspanya Aragon krallığından yardım istemesi, buna cevaben bir Katalan birliğinin İstanbul'a gelmesi, Anadolu'da Türk Beyliklerine karşı savaşmaları suretiyle ilk Türk-İspanyol karşılaşması
1303	Papa VIII. Beniface'in Fransa kralının adamlarınca kaçırılması
1305-1311	Bizans İmparatorunun, Türklere karşı kendisine yardım amacıyla gelen Katalan subaylarını öldürtmesi, Katalanların dağılması, bir kısmının Türk Beyliklerinin ve Osman Gazi'nin hizmetine girmesi, diğer bir kısmının da Türkler ile birlikte Atina'ya kadar giderek şehri Franklardan alıp Katalan Prensliği kurmaları ve Türklerin geri dönmesi
1307	Papa V. Clement'in Papalığı Fransa'nın Avignon kentine taşıması ve papaların neredeyse Fransız kralının adamları durumuna düşmeleri
1308	Anadolu Selçuklu Devleti'nin sona ermesi
1311-1312	Viyana Konsili'nde Roma, Paris, Bologna, Oxford ve Salamanca Üniversitelerinde Arap, İbranî ve Keldanî kürsüleri açma kararı alınması

1337-1453	İngiltere ile Fransa arasında Yüzyıl Savaşları
1347-1351	Avrupa'da veba salgını
1350-1550	Süngü ve toplarla silahlanmış topçuların ve piyadelerin, şövalyeleri önce kalelerinden sonra savaş alanlarından sürüp çıkarmaları ile askeri örgütlenmenin karmaşık bir durum alması
	İran bölgesinde Moğol hâkimiyetinin sona ermesi ve ülkenin Müslüman beylikler şeklinde dağılması
1350	Rönesans'ın İtalya'da biçimlenmeye başlaması
1351	Seyyâh İbn Batûta'nın Gırnata'yı ziyareti
1352	Türkler'in Çanakkale Boğazı'nı geçip Gelibolu Yarımadası'nı fethederek Avrupa'ya adım atmaları
1361	Edirne'nin fethi
1364	Sırp Sındığı Zaferi
1366	Papalığın Osmanlılar'a karşı Haçlı savaşı ilan etmesi
1369	I. Murat'ın Atina Katalan Prensliği ile ittifakı
1378-1417	Birisi Avignon'da ve diğeri Roma'da iki rakip Papalık dönemi
1385	Sofya'nın fethi
1387	Pedro'nun ölümü
	Selânik'in fethi
1388-1435	Atina ve Balkanlar'ın Osmanlılar tarafından fethi
1389	Kosova Savaşında Sırplar'ı yenen Türkler'in Balkanlar'da askeri üstünlüğü ele geçirmeleri
1391	Osmanlılar'ın Üsküb'ü fethederek Kuzey Arnavutluk'a ilerlemesi
1394-1402	Osmanlılar'ın İstanbul kuşatması
1395	Osmanlılar'ın Macaristan ve Eflak seferi
1396	Haçlılar'a karşı Osmanlılar'ın Niğbolu Zaferi
1402	Timur'un ankara savaşında Osmanlılar'ı yenilgiye uğratması
1435	Napoli'nin Aragon egemenliğine girmesi, Aragon Kralı V. Alfonso'nun Arnavut senyörleri Osmanlı yönetimine karşı isyana teşvik etmesi
1439-1463	Bosna'nın Osmanlılar'a tâbi olması-tamamen ilhak edilmesi
1444	Haçlılar'a karşı Osmanlılar'ın Varna Zaferi
1453	Konstantinopolis'in Türkler tarafından fethedilmesi ve Bizans İmparatorluğunun sona ermesi
	Osmanlı siyasi birliğinin gerçekleştirilmesi
	Ruslar'ın artık Ortodoks kiliselerinin Hıristiyanlığın son kalesi olduğuna inanmaları

	Bizans imparatorlarının Roma imparatoru oldukları iddiasının sona ermesi
	Aragon Kralı Fernando İle Kastilya Kraliçesi Isabella'in evlenmesi
1479	Aragon ve Kastilya krallıklarının birleşmesi
	Haçlı ruhunun kıta ötesi Müslümanlar üzerine yoğunlaşmasında ikinci dönemin başlaması
1480	Deniz gâzilerinin Osmanlı himayesi altına alınması ve İspanya'da Endülüs Nasrîler ya da Benî Ahmer Devleti üzerindeki İspanyol tazyikini azaltmak amacıyla Türk deniz gâzilerinin İtalya'da Napoli krallığı, Sicilya ve Malta üzerinde baskılarını artırmaları, Batı Akdeniz kapılarını zorlamaları
1480	Rodos Şövalyelerinin İspanyol himayesi altına alınması
1482-1495	Cem Sultan'ın Rodos'a kaçması, Papa tarafından Osmanlı'ya karşı kullanılmaya çalışılması ve ölümü
1484	Mısır Memlukleri ile Osmanlılar arasında savaş
1485	1480'de Osmanlıların Otranto fethi ardından, İspanya himayesinde bulunan Napoli'ye her zaman yeni Türk taarruzu korkusu içinde yaşayan İspanyolların, 1485 yazında yeni Türk saldırısı olmayacağını anlamaları üzerine, Gırnata'ya karşı kuşatma hareketini şiddetlendirme kararı alması ve bu yüzden gelişebilecek bir Türk saldırısına karşı savunma tedbirlerini artırması
1487	Kemal Reis'in Endülüslülere destek amacıyla çıktığı ilk seferi
1491	Mısır Memlukleri ile Osmanlılar arasında savaş
1492	(2 Ocak) Endülüs'te İslam hâkimiyetinin sona ermesi
	Kristof Kolomp'un Amerika kıtasını keşfi
	Sefarad diye adlandırılan Endülüslü Yahudilerin İspanya'dan sürgün edilmeleri ve onların Osmanlı ülkesine kabul edilmeleri
1499	Navarin'de Osmanlı deniz zaferi
1501	Müdeccen veya Morisko diye adlandırılan Endülüslü Müslümanlara ya Katolikliğe girmeleri ya da İspanya'yı terk etmeleri konusunda baskı döneminin başlaması
1505	Kemal Reis'in Endülüslülere destek amacıyla ikinci seferi
1516-1517	Osmanlılar'ın Memlükler Devleti'ne son vermesi ve Hilâfet Makamı'nın Osmanlılara geçmesi, bu suretle Osmanlıların İslam Dünyası üzerinde nüfuz tesis etmeleri
1519	İspanya Kralı Karlos'un Kutsal Roma-Germen İmparatoru seçilmesi, bu suretle Roma ve Hıristiyan dünyası üzerinde İspanyol nüfuzunun gerçekleştirilmesi

1520	Yavuz Sultan Selim'in ölümü ve Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesi
1521	Belgrad'ın fethi
1522	Rodos'un fethi
1526	Endülüslüler'in Belensiye'den kovulmaları
1526-1529	Mohaç Zaferi-Budapeşte'nin fethi
1529	İlk Viyana Kuşatması (26 Eylül-16 Ekim)
1532	Kanuni'nin Alaman Seferi
1533	Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Kaptan-ı Deryâ'sı olması ve Tunus'u fethi
1536	Osmanlılar'ın Fransızlar'a ticarî imtiyazlar vermesi
1538	Preveze Deniz zaferi ile Türklerin denizlerdeki üstünlüğü ele geçirmeleri
	Denizlerde Türk üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalan İspanya'nın Cebelitârık Boğazı ve ülke sahillerini Türk saldırılarına karşı koruma gayreti içine girmesi
1541	Macaristan'ın Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmesi
1543	Osmanlı-Frank donanmasının Nis'i (Nice) fethi
1546	Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatı
1552	Hürmüz'de Portekizlilere karşı başarısızlık
1556	V. Karlos'un ölümü ve yerine oğlu II. Filip'in kral olması
1560	Cerbe'yi işgal eden İspanyollar'a karşı Piyâle Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun zafer kazanması ve şehri geri alması
1565	Malta'nın Osmanlılar tarafından kuşatılması
1566	Zigetvar'ın Osmanlılar tarafından kuşatılması ve Kanuni'nin ölümü
1568	Endülüslüler'in Şârât dağları civarında ayaklanmaları
1571	Osmanlılar'ın İnebahtı (Lepanto) deniz savaşında İspanya öncülüğünde oluşturulan haçlı donanmasına karşı yenilgiye uğraması, bu suretle Türklerin deniz hâkimiyetlerinin büyük oranda zedelenmesi
	Osmanlı donanmasını müttefikleriyle birlikte yenen İspanya donanmasına "Yenilmez Armada" adının verilmesi
1575	Tunus'un İspanyollardan kesin olarak alınması
1579-1580	Osmanlılar tarafından İngilizlere ticarî imtiyazlar verilmesi
1587	Tarihçi İbn Kemal tarafından Türk-İspanyol barışı teşebbüslerinin İngiltere ve Fransa lehine önlenmesi
1588	İspanyol "Yenilmez Armadası"nın İngiltere sahillerinde İngiliz donamasına yenilmesi ve bu suretle İspanya deniz üstünlüğünün sona ermesi

1598	II. Filip'in ölümü ve yerine oğlu III. Filip'in kral olması
1602	İran Şahı I. Abbâs'ın İspanya-Portekiz Kralı Filip ve alman İmparatoru Rudolf ile Osmanlılar'a karşı ittifak yapması
1609	İspanya Kralı III. Filip'in Endülüslüler'in tamamını ülkeden kovma kararı
1645	Osmanlıların Girit'i fethetmeleri üzerine Papa öncülüğünde oluşturulan Müttefik Haçlı Gücüne İspanya'nın da katılması
1664	Kanije Savaşına İspanya'nın katkı sağlaması
1665	Sen Gotar Savaşına İspanya'nın katkı sağlaması
1683	İkinci Viyana Kuşatması
1684	Mora Savaşına İspanya'nın katkı sağlaması
1699	Karlofça Barış Antlaşması
1787	Tarihçi Ahmed Vâsıf Efendi'nin İspanya Sefîri olması ve Türk-İspanyol barış antlaşmasının gerçekleştirilmesi

EK 5:

"XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış"

(Muzaffer Arıkan)[*]

Osmanlı Devleti'nin ortaya çıktığı sıralarda büyük Haçlı Seferleri yeni son bulmuştu. Bu seferlerden güçlü çıkan Fransa, Papalık üzerinde otorite tesis ederek (1309-1417) İtalya ve Avrupa üzerinde egemenlik kurmak arzusundadır. Aynı arzuyu, başlangıçta yalnız, daha sonra Kastilya ile birlikte İspanyol Aragon krallığında da görmekteyiz. Ceneviz, Venedik gibi denizci İtalyan devletleri, güçlü donanma ve deniz ticaret filoları ile Akdeniz ticaretini ellerinde tuttukları gibi bu Akdeniz, Ege ve Karadeniz'de önemli ticaret kolonilerine de sahip bulunmaktaydılar. Türklerin buralarda yayılmaları ve Bizans üzerinde gittikçe artan bir nüfuza sahip olmaları en çok ticari çıkarları bozulan bu devletleri endişelendirmektedir. Bizans ümidini Batı'nın yardımına bağlamış, varlığını muhafaza edebilmek için her tür-

* Muzaffer Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", *AÜDTCF Dergisi*, XXIII, S. 3-4 (Temmuz-Aralık 1965), s. 239-256

lü fedakarlığa hazır, hatta ileride Ortodoks Kilisesi'ni Batı Roma Kilisesine bağlamaktan çekinmeyecek derecede sıkışmış bir durumdadır. Buna mukabil, Haçlı Seferleri ve Latin işgali esnasında çektiklerini henüz unutmayan Bizans ve Balkanlar'ın Ortodoks halkı, dini toleransı yüksek Türk yönetimini tercih ettiklerini her fırsatta göstermektedirler.

Avrupa'ya egemen olmak isteyen devletler bu emellerine, Kutsal Roma-Germen İmparatoru seçilerek Roma'da Papa'yı nüfuzları altına almak suretiyle erişmek istemekteydiler. Bunu sağlamak için kutsal yerleri Müslümanlardan temizlemeyi, Türklerin İstanbul'u almaları ve Balkanlara yerleşmelerinden sonra da İstanbul'u Türklerden geri almayı, onları Balkanlar'dan ve Anadolu'dan sürmeyi başlıca propaganda konusu yapmaktadırlar. Şu halde, bu amacı gerçekleştirmek isteyen devletler ümitlerini yine haçlı seferlerine bağlayacaklardır. Fransa'nın egemenliğinden 1417'de kurtulmuş olan Papalık, eski itibar ve otoritesini tekrar sağlayabilmenin yollarını Haçlı Seferleri tertibinde görmekteydi. Bunu temin edebilmek için, teklif kimden gelirse gelsin şartları ve sonucunu düşünmeden Haçlı Seferleri tertibine teşebbüs etmekte, diğer Hıristiyan ülkeleri de peşinden sürüklemeye çalışmaktadır. Avrupa'da milli monarşilerin zuhuru, Papa'nın bu teşebbüslerini çoğu zaman sonuçsuz bırakmakta, devletler artık milli çıkarlarının doğrultusunda hareket etmektedirler. Ancak, halk arasında dini taassup halen kuvvetlidir. Bugün olduğu gibi o gün de istismara müsaittir.

Doğu'nun ulaşmak istediği temel hedefler, Batı için tespit ettiğimizden farklı değildir. Orada da cihanşümul imparatorluk peşinde koşan bazı devletler kutsal yerlere kayıtsız şartsız sahip olmak, İstanbul'u almak, Hilâfet Makamı ve İslam dünyasında da hakim olduktan sonra Roma'yı almak, Hıristiyan dünyasına da egemen olmak, böylece dünya hâkimiyetini ele geçirmek istemektedirler. Görüldüğü üzere, ters istikamette olmakla birlikte hedef aynıdır. XIV. ve XV.

yüzyıllarda bu gayeyi tahakkuk ettirmeye aday iki devlet vardır: Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu, batıda İspanya.[1]

Akdeniz'in iki ucunda, hemen hemen aynı büyüklükte iki yarımada üzerinde yerleşmiş olan Osmanlı ve İspanyol devletlerinin politika ve tarihlerinde dikkate değer bir paralellik vardır.

Bir zamanlar Büyük Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan İberya ve Anadolu, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile biri Batı, diğeri Doğu Roma İmparatorluğunun hâkimiyet sahası içinde kalmıştır. Kuzey akınları ile Batı Roma İmparatorluğu parçalanıp dağılırken, Doğu Roma İmparatorluğu daha uzun müddet Anadolu'da hâkimiyetini devam ettirmiştir. İslamiyetin zuhûru ve kısa zamanda inkişâfı ile Araplar her iki yarımadanın da kapılarını çalmaya başlamışlardır. Miladi VIII. asrın ilk yarısında İberya tamamıyla Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. (Aynı asırda Anadolu'ya sürekli Abbasî seferleri tertip olunup, güneyi ve doğusuyla hemen yarısı fethedildiği halde, bu fetih İspanya'da olduğu gibi kalıcı olmamıştır. L.Ş.) Anadolu'nun (kalıcı şekilde L.Ş.) İslam hâkimiyetine geçmesi ise, üç asır sonra Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Türklerin Bizans sınırlarını zorlamaya başladıkları 1071 tarihinde, İberya'da günden güne zayıflayan bir Müslüman devlet, Anadolu'da da aynı şekilde bir Hıristiyan devlet bulunmaktadır. Müslümanlar gerileyen Hıristiyanları sürüp Anadolu Yarımadası'na hakim olmak istemekte, Hıristiyanlar da dağılmaya yüz tutmuş Müslümanları sürüp İberya Yarımadası'na sahip olmak arzusundadırlar. Bu durum bir tarafta gazâ ve cihadı, diğer tarafta Katolik haçlı ruhunu daima kamçılamıştır.

Osmanlıların zuhurunda (1299), Anadolu'da zayıf bir Hıristiyan Bizans devleti ve muhtelif Müslüman Türkmen Beylikleri bulunmakta, buna muvazi olarak İspanya'da zayıf bir

1 Arıkan, Muzaffer, "Osmanlı Devletinin Akdeniz Siyaseti", s. 15-16.

Müslüman Gırnata Devleti ile muhtelif Hıristiyan İspanyol krallıkları yer almaktaydı. Anadolu'da Müslüman Türkmen Beylikleri Bizans üzerinde kazandıkları muvaffakiyet nisbetinde İslam aleminde kudret ve şöhrete ulaşmakta, İspanya'da keza Gırnata üzerindeki baskı ve muvaffakiyet, küçük İspanyol krallıkları için kudret ve şöhret kaynağını teşkil etmekteydi. Bu durum, Anadolu'da Osmanlıların diğer beylikler arasından sivrilip büyük bir imparatorluk haline gelmesine sebep olduğu gibi, İspanya'da da müşterek Aragon-Kastilya krallığının diğerleri üzerinde hâkimiyet kurup büyük bir imparatorluğun nüvesini teşkil etmelerine sebep olmuştur.

Sıkışan Bizans'ın İspanyollardan, Gırnatalıların da Osmanlılardan yardım talepleri, o sırada Osmanlıların İslam aleminde, İspanyolların da Hıristiyan aleminde işgal etmekte oldukları yeri göstermesi bakımından enteresandır. Bu tip yardım istekleri her iki devletten birinin İslam, diğerinin Hıristiyan alemi üzerinde hâkimiyet kurma arzularının temelini teşkil edecektir. Bunlardan biri halifeler, diğeri papalar nezdinde mümtaz bir yer işgal ederek, mensubu bulundukları dini camiaya himaye ve liderliklerini kabul ettirmeye çalışacaklardır. Bu maksadı temin için İspanya Fransa ile; Osmanlılar da Anadolu Beylikleri, İran'dan gelen akınlar ve Mısır Memlukleri ile mücadele mecburiyetinde kalacaklardır. Daha sonra bu arzular, cihan hâkimiyeti fikri ile beslenerek, Türkler ve İspanyollar arasında uzun ve kanlı mücadelelere sebep olacaktır.

Türkler ile İspanyolların ilk karşılaşmaları, Türk gâzilerinin Bizans'ı iyiden iyiye sıkıştırmaya başladıkları bir devre tesadüf eder. Müslüman Türk tazyiki altında çok sıkışan Bizans İmparatoru Andronikos Paleologos, bu tazyikten kurtulabilmek için Aragon kralından yardım talebinde bulundu. O da bir Katalan askeri kumpanyasını Bizans'ın yardımına gönderdi.

Sicilya'yı Aragon hâkimiyetine bırakan Caltabellota Sulhu (1302) ile Sicilya'da pek çok muharip başıboş kalmıştı. Bu tahripkâr muharipleri memleketinden uzaklaştırmak isteyen

Sicilya hâkimi Fadrique, başlarına kendi kumandanlarından Roger de Flor'u komutan tayin ederek, o sırada Türk tazyiki altında çok sıkışan Bizans İmparatoru II. Andronicos Paleologos'un imdadına gönderdi. Büyük ekseriyeti Katalanlardan müteşekkil kumpanya, 1303'te İstanbul'a vâsıl oldu. Bu tarihten itibaren Batı Anadolu'da umumiyetle muvaffakiyetli bir harekâtta bulunan Katalanların karşısına daha sonra yeni iki rakip çıktı. Bunlardan biri imparatorun yanında mümtaz bir yer işgal edip, Barselona'nın ticarî rekabetinden korkan Cenevizliler, diğeri de saltanatını tehlikede gören imparatorun kıskanç oğlu Mihail idi. Çünkü imparator, Roger de Flor'u yeğenlerinden biri ile evlendirdiği gibi ona imparatorluğun en büyük unvanlarından birini de tevcih etmişti. Bu durum daha sonra Mihail'in, bir ziyafette Roger de Flor'u yakın arkadaşlarının büyük bir kısmıyla birlikte zehirleterek öldürmesine sebep olmuştur. Buna mukabil Katalanların intikamı büyük olmuş, Rumlar arasında "Katalan İntikamı" diye şöhret bulan Edirne katliamını yapmışlardır.[2]

Flor'un yerine geçen Berenguer de Estenza, Bizans ve Cenevizlilere karşı savaşmak için Trakya'ya çekilerek Venediklilerle anlaşmıştır.[3] Flor'un ölümünden sonra Katalanlar'dan bir grup da Osman Gazi'ye iltihak etmiştir. Katalanlar Bizans'a karşı mücadelelerinde, o zaman akıncı gruplar halinde Trakya'da faaliyette bulunan Türkler'den büyük yardım görmüşlerdir. 1311'de Atina ve Thep'i işgal eden Katalanlar, 1388'e kadar Atina Dükalığı'na hâkim olmuşlardır. Bu müddet zarfında, Balkan fütûhâtına girişmiş olan Türkler ile ekseriya dostça münasebette bulunmuşlar, 1369'da I. Murad ile ittifak etmişlerdir. Sonraki devirlerde Aragon hanedanından kralların Atina üzerinde hak iddia etmelerinin esasını bu Katalan hâkimiyeti teşkil edecektir.[4]

1435 tarihinde Napoli'yi ele geçiren Aragon Kralı V. Alfonso, Akdeniz hâkimiyetini tesis maksadıyla bir taraftan Yu-

2 C. Perez Bustamante, *Compendio de Historia de Espana*, Madrid 1957, s. 155.
3 *A.g.e.*, aynı yer.
4 Halil İnalcık, "V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi", *Belleten*, XX, sayı 78 (Nisan 1956), s. 231.

nanistan'da diğer taraftan Arnavutluk'ta siyasi gayretler göstermiştir. Buraların Türkler tarafından fethi üzerine V. Alfonso, âsî Arnavut senyörlerinden evvela Araniti'yi, daha sonra İskender Bey'i himayesi altına almış, onlara asker ve para göndermek suretiyle Osmanlıları müşkül duruma düşürmüştür. Balkanların Türkler tarafından fethi üzerine V. Alfonso'nun, Akdeniz hâkimiyetinin tahakkukunda rakip gördüğü Osmanlıları Balkanlar'dan atmak gayreti haçlı emelleri ile birleşmiş, bundan böyle o, haçlı seferlerinin tertip ve teşviki için çaba sarfetmeye başlamıştır. Onun V. Nikola'nın teşkiline çalıştığı haçlı seferinin kumandasını ele almayı, İstanbul'u kendisi için zaptetmeyi tahayyül ettiği bilinmektedir.[5]

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi, biri İslâmiyet'in diğeri Hıristiyanlığın müdâfii ve mümessili olarak galebe çalmak ve cihana hükmetmek gayesi her iki devlete de hâkim idi. Her ikisi de cihanşümûl imparatorluk kurmak gayretinde idiler. Osmanlılar bu hususu gerçekleştirmek için Hıristiyan âleme karşı umumiyetle daha müsâmahakâr hareket ediyor, İspanya'da ise Engizisyon etrafa dehşet saçıyordu. Osmanlıların Roma'yı alıp Hıristiyan âlemi üzerinde hâkimiyet kurma arzusu, herhalde Hıristiyan milletlere İslâmiyet'i zorla kabul ettirmek için değil, Bizans misalinde ve Balkan politikalarında olduğu gibi, kiliseyi serbest bırakıp dinî ve ırkî taassuptan uzak, tahayyül edilen cihanşümûl imparatorluğu gerçekleştirmek için olmalıdır.[6]

Osmanlıların İspanyol hâkimiyeti dışında kalan Roma üzerindeki arzularına mukabil, İspanyolların da henüz Osmanlı hâkimiyeti dışında kalan Kudüs üzerinde emelleri vardı. Ayrıca, yukarıda işaret edildiği üzere, her iki devlet de mensubu bulundukları dinin en yüksek otoritelerine karşı bir takım emeller beslemekte idiler.

---

5 *A.g.e.*, aynı yer.

6 Bugün elimizde bulunan en eski Osmanlı Tahrir Defterleri, Türklerin gayrimüslim, bilhassa dört kitap ehli reâyâya büyük bir dinî tolerans gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Hatta, ehl-i zimmet olarak kabul edilen dört kitap ehlinin himayesini kendileri için başlıca vazife telakkî etmektedirler.

Yukarıda mevzu bahis emellerin gerçekleşebilmesi için herşeyden evvel Akdeniz hâkimiyetinin teessüsü gerekmekteydi. Bu yüzden, süratle inkişaf eden bu iki devlet arasında zaruri olan çatışma, diğer kuvvetlerin bertaraf edilmesiyle, ilk defa Akdeniz'de vuku bulmuştur.

Birbirine benzer merhaleleri katetmekte Osmanlılar, daima İspanya'ya tekaddüm etmişlerdir. Nitekim, 1402 Ankara Muharebesi'yle dağılan Anadolu siyasi birliği, Çelebi Mehmed ve II. Murad tarafından hemen hemen yeniden tesis olunmuş, Fatih Sultan Mehmed yaptığı fetihlerle bu işi tamamlayıp imparatorluk fikrini gerçekleştirmiştir. Bu sırada İspanya'da henüz muhtelif krallıklar vardır. 1469'da Kastilay prenseslerinden İsabel ile Aragon prensi Fernando'nun evlenmeleri, İspanyol politik birliği için ilk adımı teşkil etmiştir. 1474'te İsabel'in IV. Enrique (Hanri) yerine Kastilya kraliçesi, 1479 yılında da Fernando'nun II. Juan'ın ölümü üzerine Aragon kralı olması, bu iki krallığı fiilen birleştirmiştir.

Anadolu'da merkezî otoritenin sarsıldığı Beylikler Devri'nde köy, kasaba ve şehir halkının, eşkiya ve soygunculara karşı kendilerini korumak mecburiyeti, Ahî Teşkilatının (köylerde Gardaşlık Müessesesi) canlanıp, kuvvetlenmesine sebep olmuştur.[7] Merkezî otoritenin ortadan kalktığı büyük karışıklık devrinde yerleşik halkın, müdafaa maksadıyla geliştirdikleri bu teşkilat, bilhassa XIII. asrın sonlarına doğru büyük ehemmiyet kazanmıştır. Mensupları bizzat asayişi tesis ettikleri gibi, Anadolu'da asayiş ve otoriteyi iadeye namzet beylere de büyük çapta yardımcı olmuşlardır. Bunlardan, Osmanlı hanedanının büyük destek ve yardım gördüğü ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Ahîlerin birinci derecede rol oynadığı bugün kabul edilmiş bir gerçektir.[8] Osmanlılarda merkezî otoritenin tesisi ve devletin kuruluşunda mühim

7 Ahîlerin, Fütüvvet Ehli ile ilgileri ve tarihçeleri hakkında fazla malumat için bkz. Taeschner'in muhtelif araştırmaları, bilhassa bkz. "İslam Ortaçağında Futuvva", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi, XV, no: 1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954), s. 3-32.

8 Halil İnalcık, "Türk İdarî Teşkilatı", Basılmamış Ders Notları, Siyasal Bilgiler Fakültesi. s. 59 vd.

rol oynayan yayaların (onlara bağlı olarak Müsellem, şehirlerde Azaplar) teşkilinde Ahîlerin rolü ve tesiri büyük olmuş, kıyafetlerinde dahi ilham kaynağını teşkil etmiştir. İlk Osmanlı sultanlarının Ahîler ile ilişkileri malum olduğu gibi, teşkilatın en çok geliştiği ve hâkim olduğu Ankara'yı Osmanlı idaresine alan I. Murad'ın Ahî olduğu da bilinmektedir.[9] Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda büyük yükü omuzlarında taşıyan Yaya ve Müsellemlerin, XVI. asrın sonlarına doğru ehemmiyetlerini kaybederek ikinci plana düştükleri hatta devlet için mühim bir gâile teşkil ettikleri bilinmektedir.

Hayrete şayandır ki, aynı devirlerde, adına kadar benzer bir teşkilat İberya Yarımadası'nda da çok mühim bir rol oynamış, Kastilya kraliçesi İsabel, merkezî otoritenin tesisinde "La Santa Hermandad" (Kutsal Kardeşlik) Teşkilatı'ndan geniş ölçüde istifade etmiştir. Nitekim, XIII. asırda İberya Yarımadası'nda hüküm süren karışıklıklarda, bir taraftan küçük İspanyol krallıklarının kendi aralarında, diğer taraftan Müslümanlara karşı mücadeleler esnasında türeyen eşkiyalara karşı meskün köy, kasaba ve şehir halkı kendilerini müdafaa maksadıyla yer yer La Santa Hermandad adı altında teşkilatlar meydana getirmişler,[10] Ahîlerde olduğu gibi asayişin temininde büyük rol oynamışlardır. İsabel, merkezî otoritenin tesisinde bunlardan istifade etmesini başarmış, 1476'da her 100 haneden bir atlı olmak üzere 2000 kişilik bir kuvvet meydana getirmiş (rivayetlere göre ilk teşkillerinde Yaya ve Müsellemlerin miktarları da aynıdır) ve bunları muntazam bir teşkilat haline sokmuştur.[11] Aynı teşkilat, XVI. asırda bozulmuş, bir zamanlar mücadele ettikleri eşkiya ve soyguncuların yerini bu teşkilat mensupları almıştır.

XV. yüzyıl ortalarında Anadolu'da Türk-İslam âlemi karşısında Hıristiyan Bizans, İberya Yarımadası'nda Hıristiyan İspanya karşısında Müslüman Gırnata devletleri vardır. Osmanlılar 1453 tarihinde Bizans'ı tarih sahnesinden sildikleri halde, Katolik krallar ancak 1492'de Gırnata (Endülüs) Devle-

9 Taeschner, *a.g.e.*, s. 21.
10 Bustamante, s. 207.
11 *A.g.e*, aynı yer.

tini ortadan kaldırabilmişlerdir. Uzun süren bir savaş neticesinde (1482-1492) İspanyolların Grınatalılara karşı kazandıkları muvaffakiyet, Hıristiyan âleminde derin yankılar yapmış, Türkler karşısında gerileyen Hıristiyan âlemi için bir nevi öğünme ve teselli vesilesi olmuştur. İstanbul'un fethinin Mısır ve İslam âleminde uyandırdığı sevince mukabil, Gırnata'nın fethinin Roma ve Hıristiyan âleminde uyandırdığı sevinç ve Roma'da yapılan günlerce eğlence gözönüne alınacak olursa, her iki âlemin hâleti rûhiyesi gayet açık olarak ortaya çıkar.[12] Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u, Katolik krallarında Gırnata'yı zaptı, birincisini İslamâlemi, ikincilerini de Hıristiyan âlemi nazarında lider durumuna getirmiştir.

Osmanlı sultanlarının, bilhassa Fatih'in Kahire ve İslam âlemi karşısındaki tutumuyla Katolik kralların Roma ve Hıristiyan dünyası karşısındaki tutumları arasında da benzerlik olduğu söylenmişti. Osmanlı sultanları kendilerini İslam âleminin hâmîsi ve İslâmiyetin hâdimi olarak telakkî etmektedirler. Hilâfetin en mühim şartlarından biri, İslam memleketlerinin himâyesidir. Osmanlılar İslamın hâmîsi sıfatını tamamıyla benimsemişlerdir. Fatih'in Mekke ve Medine'ye giden yolar üzerindeki su tesislerini tamir etmek arzusunu izhar etmesi, Halifeyi, daha doğrusu onun hâmîsi Memluk sultanlarını endişeye düşürecek, bu istek bir üstünlük iddiası şeklinde telakkî edilecektir.[13] Garpta, aynı tip düşüncenin temsilcileri olarak Katolik krallar temâyüz etmeye başlamışlardır. Bu düşünceyi bizzat Katolik Krallar unvanını taşımakla izhar ettikleri gibi, Akdeniz ve Afrika'da güttükleri siyaset, Gırnata Müslüman devletine karşı açtıkları savaş ile de ortaya koymuşlardır. Bu politika, onların Hıristiyan dünyası üzerinde büyük bir nüfuz kazanmalarını temin etmiştir. Papa'ya yazdıkları mektuplarda, Papalık ve Hıristiyanlığın düşmanlarına karşı giriştikleri mukaddes harpte Hıristiyan dininin en büyük hizmetkârı olduklarını sık sık tekrarlamışlardır.

---

12 *A.g.e*, s. 206.

13 Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", Ankara Üniversitesi Yayınları 39, 1954-55 Ders Yılı Konferansları'ndan ayrı basım, s. 1.

İstanbul'un fethinden sonra, Venedik'e vurdukları büyük darbe ve kabul ettirdikleri sulh şartları ile bu devleti sindiren Osmanlılar, İtalya ve Roma üzerinde emeller beslemeye başlamışlardır. Nitekim Otranto (1480) ve Rodos çıkarmalarına bu gaye ile girişilmiştir.

İşte bu noktada Türk ve İspanyol emelleri fiilen karşı karşıya gelmiştir. Her ne kadar bundan evvel V. Alfonso'nun teşebbüsleri, Ağriboz adasının fethini müteakip kurulan haçlı donanmasına Katolik Fernando'nun iştiraki olmuşsa da, bunlar Osmanlı ilerlemesine karşı önleyici birer tedbir mahiyetindeydi. Fakat bu sefer tehdit edilen yerler, Sicilya ve Napoli gibi Fernando'ya irsen intikal eden ve anavatan olarak kabul edilen topraklardı. Nitekim, Otranto çıkarmasına mani olmak için Fernando, yeğeni Kalabria dükası Alfonso'yu memur etmiştir. Fernando'nun bundan böyle Türk tehlikesini herşeyin üstünde tuttuğu ve hatta Gırnata seferini bile zaman zaman ikinci plana attığı, vesikalardan anlaşılmaktadır.[14] Onun, 1480 tarihinde Rodos Şövalyeleri'ni himayesi altına alması,[15] şüphesiz Hıristiyan âleminin bayraktarlığını yapan bu teşkilatın Hıristiyan devletler üzerindeki manevi nüfuzunu hesap etmesinden ileri gelmiştir.[16] Bu suretle o, Hıristiyan âleminin Türklere karşı desteğini daha kolaylıkla temin etmeyi ümit etmekteydi. Bu hareket aynı zamanda onun, V. Alfonso'ya nazaran daha realist olmasına rağmen, Kudüs'ten kovulmuş Rodos Şövalyeleri'ni himayesine almak suretiyle, Kudüs'ü alıp, Hıristiyan dünyasının bir türlü gerçekleştiremediği gayesini tahakkuk ettirmek art düşüncesinde olduğunu da hatıra getirmektedir.

---

14 Antonio de la Torre, *Documentos Sobre Relaciones Internacionales de los Reyes Catolicos*, III, s. 48, ves. no: 44. Vesikanın Türkçe hülâsası için bkz. Muzaffer Arıkan, "Türk-İspanyol Münasebetleri Bakımından Aragon Arşivinin Ehemmiyeti ve Türklerle ilgili Vesikalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, II, S. 2-3, s. 277, ves. no: 44.

15 *A.g.e.*, I, s. 107, ves. no: 67. Vesikanın türkçe hülâsası için bkz. Arıkan, *a.g.e.*, s. 259, ves. no: 67.

16 Rodos-Malta Şövalyeleri hakkında daha fazla malumat ve vesikalar için bkz. Jaime Salva, *La Orden de Malta y las Accones Navales Espanolas Contra Turcos y Berberiscos en los Siglos XVI y XVII*, Madrid 1944. Kitapta Barbaroslar ve diğer Türk denizcileri ile ilgili vesikalar da yer almaktadır.

İtalya'yı fiilen işgale başlayan Fatih'in ölümü, arkasından oğulları arasında baş gösteren taht mücadelesi, Hıristiyan devletlere büyük bir nefes aldırmış, hele Cem Sultan'ın Rodos Şövalyeleri'ne sığınması, Osmanlıları Balkanlar'dan atmak için yeni bir ümit doğurmuştur.

Burada, ilerdeki hâdiselerin sebep ve inkişâflarını daha iyi kavrayabilmek için, Fransa'nın Papalık ve İtalya üzerindeki emellerinden kısaca bahsetmek yerinde olur. Bilindiği üzere Papaların cihanşümul hâkimiyet iddialarına ilk büyük darbe Fransa kralı Güzel Filip tarafından vurulmuş ve Papalar Avignon'a yerleştirilmek suretiyle (1309-1378) bir müddet fiilen Fransız nüfuzu altına girmişlerdir. Bu müddet zarfında diğer Hıristiyan milletlerin kilisenin merkezi olarak sadece Roma'yı kabul etmeleri, Fransız siyasi emelleriyle de birleşmiş, Fransız krallarında Hıristiyanlığın tabiî merkezi telakkî edilen Roma'ya hâkim olma düşünce ve arzularını uyandırmıştır. Bu suretle İtalya'nın işgali, Roma ve Hıristiyan âlemi üzerinde nüfuz tesisi, İspanyollardan daha önce Fransız kralların kafasını meşgul etmeye başlamıştır. İşte, Cem'in Hıristiyanların eline düşmesi, Fransa kralı tarafından bu gayenin tahakkuku için kullanılmaya çalışılmıştır. Cem'in durumunu istismar eden devletlerden birisi de Macaristan'dır. Papa ise, bu fırsattan istifade ederek kaybolan nüfuzunu tekrar tesise çalışmaktadır. Fransa'nın İtalya üzerindeki siyasi emelleri ise hemen hemen bütün İtalya devletlerini Fransa kralı aleyhine çevirmiş bulunmaktadır. Bu sırada Gırnata devletini ortadan kaldırmak için kesîf bir mücadeleye giren İspanyollar ise, Hıristiyan câmiasında lehlerine puan toplamaktadırlar.

Kendi siyasi emelleri ile halkın dinî duygularını gayet güzel bağdaştırmasını bilen Katolik Krallar ile Osmanlı Hükümdarları, daima arkalarında kendilerini teşvik ve tasvip eden geniş halk kitleleri bulmuşlardır. Aynı dinden muârızları olan diğer hükümdarlara karşı muvaffakiyetlerinin en mühim âmillerinden birisi de şüphesiz budur.

İspanyolların "Reconquista", yeniden fetih diye adlandırdıkları ve İspanya'daki Müslümanların ortadan kaldırılması için yaptıkları mücadelenin son safhasını, 1481-1492 arasındaki devre teşkil eder. Aynı devre, Osmanlılarda Cem tehlikesinin hüküm sürdüğü devredir. II. Bayezid'in iç ve dış politikası geniş çapta bu hâdiseden müteessir olmuştur. Bu itibarla, Bayezid'in Gırnata Müslüman devleti ile olan münasebetlerine, bu hâdisenin ışığı altında bakmak lazımdır.

Gırnata devletinin, 1482 tarihinde bir elçi göndererek Osmanlılardan yardım talebinde bulunması, Osmanlıların İslam dünyasının hakiki koruyucusu şöhretini ortaya koyan hâdiselerin en mühimlerinden birisidir. Cem tehlikesi sebebiyle arzu edildiği şekilde yardım yapılamamasına rağmen, Osmanlılar tarafından, deniz kuvvetine sahip bir gazi devlet sıfatıyla, Kemal Reis kumandasında bir donanma İspanyollara karşı Batı Akdeniz'e sevk edilmiştir. İspanyol vesikalarından, bu deniz harekâtının tesirleri gayet güzel tespit olunmaktadır. İspanya Napoli, Sicilya ve Papalığı telâşa düşüren ve geniş savunma tedbirleri almalarına sebep olan bu harekât, 1488 ilkbaharında vuku bulmuştur. Baskınların Malta, Gozzo ve Pantelleria'ya yapılması ve mukabilinde alınan müdafaa tedbirleri, bu harekâtın ufak çapta bir korsan harekâtı dışında bir mana ifade ettiğini göstermektedir ki, bu da herhalde bir gazâ harekâtı olarak isimlendirilebilinir. Bu tarihten itibaren Türkler ile İspanyollar arasındaki roller değişmiş, V. Alfonso'nun Türkler üzerine vasıtalı olarak yapmakta olduğu baskıların yerini, Türkler tarafından İspanya'ya yapılan fiili baskılar almıştır. Başka bir deyişle, Türkler Batı Akdeniz'de taarruzlara, İspanyollar da bu tehdit karşısında tedbirler düşünmeye başlamışlardır.[17]

1492'de Gırnata'nın işgalinden sonra Şimâlî Afrika İslam memleketlerinin de istilâ tehlikesi altına düşmesi, deniz gâzîlerinin faaliyetlerini daha ziyade buraya ve Batı Akdeniz üzerine teksif etmelerine sebep olmuştur. Bir gâzî devleti olarak Osmanlı devleti de 1494'te Kemal Reis'i resmen Osmanlı hizmetine almıştır. Kemal Reis'in ıslahatı ve II. Bayezid'in husu-

si alakası ile Osmanlı donanması Akdeniz'in en kuvvetli donanmalarından biri olarak meydana çıkmıştır. Bunun böyle olduğunu Osmanlı donanması, 1499-1502 yılları arasında yer alan Osmanlı-Venedik harbi esnasında, Akdeniz'in en kuvvetli donanmasına karşı kazandığı muvaffakiyetlerle fiilen göstermiştir. Osmanlı-Venedik harbinde Osmanlıların kazanmış olduğu muvaffakiyet, Akdeniz hâkimiyetine bir başlangıç teşkil etmesi bakımından mühim olduğu kadar, İtalya Harpleri'nin ilk safhasında Osmanlıların, Avrupa kuvvet muvâzenesinde ehemmiyetli bir unsur olarak, Avrupa politikasına girmeleri bakımından da mühimdir. İtalya Harpleri'nin birinci safhasında, Fransızlara karşı rakip İtalya devletlerini destekleyen Osmanlılar, harbin ikinci safhasında Fransa'yı destekleyip onunla ittifak edeceklerdir.

Burada, İtalya Harpleri'nin mevzuumuzla ilgili kısmına kısaca temas etmek icap eder. İtalya Harpleri esnasında taraflardan birini teşkil eden Napoli krallığı irsen İtalya'ya tâbi, onun hâkimiyeti altındadır. Bu itibarla Türklerin Napoli ile münasebetleri, Türk-İspanyol ilişkileri içinde mütâlaa olunmalıdır. İspanya Kralı Fernando, Napoli kralına yazdığı mektuplarda, Türkler ile olan münasebetlerinde onun, menfaatlerine uygun olarak, serbestçe hareket edebileceğini kaydediyorsa da İspanya'nın umumi politiklasıyla ilgili meselelerde ona, hattı harekâtı hakkında direktifler verip ikazlarda bulunmaktadır. Bu noktaya işaret ettikten sonra, İtalya Harpleri esnasında Napoli'nin Osmanlılardan yardım talepleri, Osmanlıların da menfaatlerine uygun olduğu için müsbet karşılanmış ve bu esnada Türk-İspanyol münasebetlerinde bir yakınlaşma olmuştur. Zira, İtalya'ya taarruz eden Fransa yalnız İspanya'nın İtalya'daki topraklarını tehdit etmekle kalmıyor, Papa ve Hıristiyan âlemi üzerinde kuracağı hâkimiyetle, Hıristiyan dünyasının liderliğini de İspanya'nın elinden almış oluyordu. İspanya'nın buna eskiden beri vermiş olduğu ehemmiyet ve bu hâkimiyeti elinden kaçırmamak için göstermiş olduğu gayret,

17 Bu baskınlar ve alınan müdafaa tedbirleri için bkz. Torre, *a.g.e.*, III, s. 123, ves. no: 139, s. 129, ves. no: 144, s. 136, ves. no: 146, s. 141, ves. no: 150, s. 147, ves. no: 157. Vesikaların Türkçe hülâsası için bkz. Arıkan, s. 273-275.

Fernando'nun 1490 tarihinde Papa'ya yazdığı bir mektuptan açıkça anlaşılmaktadır. Fernando o mektubunda, Hıristiyan âlemini İslam devletleri karşısında fiilen müdafaa edenin İspanya olduğundan, Fransa'nın zaman zaman onu bu mukaddes savaşta arkadan vurmaktan bile çekinmediğinden, Roussillon meselesinde Papa'nın Fransa'yı İspanya'ya tercih ettiğinden, ona yardım elini uzatmadığından serzenişle bahsediyor.[18] Burada, Osmanlıların Hıristiyanlara karşı gazâ ile meşgul olurken, Osmanlılara rakip diğer Müslüman devletlerin saldırıları ve Osmanlı padişahlarının bu Müslüman devletlere karşı açılacak savaşlarda ulemâdan veya Halifeden (Şeyhülislam'dan L.Ş.) fetva istemeleri arasında bâriz bir benzerlik vardır. Bu, Osmanlı-İspanyol politikalarının birbirine ne kadar benzediğini göstermesi bakımından enteresandır.

Fransa'nın İtalya'yı istilâsı, İspanya'yı yukarıda mevzubahis sebeplerden dolayı ilgilendirdiği gibi, Osmnalıları da iki bakımdan ilgilendirmekteydi. Evvela, Yunanistan'daki Venedik kolonilerini ele geçirmek için İtalya'daki karışıklıklar mükemmel bir fırsat teşkil etmekteydi. Hatta, bundan istifade edilerek Fatih'in ölümüyle geri kalmış İtalya'nın fethine bile teşebbüs edilebilirdi. Bu fetihle ilgili olarak, Türkler Yunanistan'da İnebahtı, Modon ve Koron'u fethetmişlerdir. İkinci olarak, Fransa'nın ve Papa'nın gayeleri malumdu. Fransa, Cem meselesinde maksadını açıkça ortaya koymuştu. O, Cem'den istifade ederek Balkanlar'ı ve İstanbul'u tekrar Hıristiyanlara kazandırmak istiyor, Kudüs'ü almak gayesiyle İtalya'yı işgal ediyor, bu maksadı temin için Papa'nın ve bazı İtalyan devletlerinin desteğinide elde etmiş bulunuyordu. Çok cepheli ve çok karışık diplomatik faaliyetlere sebep olan İtalya Harpleri, Fransa'nın hakiki maksatlarının anlaşılmasına vesile olmuştur. Fransa'nın mukaddes savaş kisvesi altında giriştiği İtalya Harplerinde İtalya'yı yağma etmesi, Hıristiyanlara reva gördüğü muameleler, İtalya devletleri ve Papa'nın menfaatleri-

18 Fransa ile İspanya arasında ihtilaf mevzuu olan Rosellon meselesi hakkında Fernando ve İzabel'in 1490 tarihinde yazdıkları mektup için bkz. Torre, III, s. 307, ves. no: 32: Arıkan, s. 275.

nin haleldar olması, Hıristiyan âlemini Fransa aleyhine çevirmiştir. Bu hareket tarzı, Gırnata Müslüman devletini ortadan kaldıran İspanya'ya, Türk-İslam tehlikesi karşısında ümit bağlanmasına vesile olmuştur. Bu husus, daha sonra V. Karlos (Şarlken)'un imparator seçilmesinde de mühim rol oynamış, diğer adaylardan Fransa kralı Fransçois'nın seçimi kaybetmesine sebep olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in, İtalya ve Roma üzerindeki emelleri gerçekleşememiş olmasına rağmen, II. Bayezid devrinde Türk deniz gâzîlerinin Batı Akdeniz'i tehdit etmeye başlamaları, siyasi bakımdan da Osmanlıların Avrupa muvâzenesinde mühim bir mevki işgal etmeleri, Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Bununla beraber, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesi, Türk-İspanyol münasebetleri bakımından müstesna bir yer tutar. İspanyol krallarının olsun, Türk sultanlarının olsun, mensup bulundukları dinin otoritelerine yani, Halife ve Papalara karşı da bir takım tasavvurları vardı. Onları nüfuzları altına almak suretiyle mensup oldukları âlemde dinî bakımdan hâkimiyet tesis etmeye çalışmaktaydılar. İşte bu husus, 1517'de Osmanlı İmparatorluğunda Yavuz Sultan Selim tarafından gerçekleştirilmiştir. Yavuz Selim, Mısır'ı alarak Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn unvanına hak kazanmakla İslam âlemi maddi-manevi otoriteyi fiilen ve hukuken kurmuştur. Selim, Şirvan Şah'a gönderdiği Mısır Fetihnâmesi'nde,[19] Memluklerin Hicaz hac yolunu Arap eşkiyalarından koruyamadıklarını, kendisine Allah tarafından İslâmiyet kanunlarını düzene koymak, Kâbe'ye hizmet ve techiz vazifelerinin verilmiş olduğunu, bu itibarla büyük-küçük bütün İslam memleketlerinin kendisine itâat etmeleri gerektiğini yazmaktadır. Bu mektuptan açıkça anlşaılacağı üzere, Yavuz'un asıl maksadı İslam âlemi üzerinde hâkimiyet tesisidir.

Osmanlıların gazâyı mukaddes harp ve İslam âleminin himaye-müdafaası şeklinde anlamaları, onların hem İslam âlemi hem de onun dışında kalan memleketler üzerinde hâkimiyet kurma arzularının bir ifadesidir. Bu bakımdan, İslam âlemi üzerinde hâkimiyetin teessüsü, onları cihan hâkimiyeti teşeb-

büsüne sevk etmiştir. Nitekim, Fatih'in büyük çapta gazâ politikasından sonra II. Bayezid ve Yavuz devrinde batıya karşı gazâ politikasından kısmen ayrılan Osmanlılar, Yavuz devrinde İslam devletleri üzerinde hâkimiyetlerini sağlamca tesis etmişler, daha sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı siyaseti tekrar batıya teveccüh etmiştir. Daha 1515'te Yavuz'un İstanbul'da büyük bir tersane inşasına başlaması, Mısır'ın fethinden sonra onun da garpta büyük bir gazâ faaliyetine girişeceğine delil sayılmalıdır. İslam âleminde yapılan geniş fetihlerin sağlam temellere oturtulması, bir gâzî devleti olan Osmanlılar için garpta yapılacak gazâlarla sıkı sıkıya ilgilidir. Bu itibarla, Yavuz'dan sonra Kanuni'nin batıda büyük mçapta bir gazâ faaliyetine girişmesi gerekmekteydi. Fatih zamanında gazâ faaliyeti, Batı Akdeniz'in kapısı Rodos ve Orta Avrupa'nın kapısı Belgrad'ta durdurulmuş idi.

Süleyman tahta çıktığı zaman Avrupa'da durum, böyle bir gazâ faaliyeti için gayet müsaitti. Bu sırada Avrupa'da Fransa ile İspanya arasında Hıristiyan âlemi üzerinde hâkimiyet mücadelesi kesîf bir hal almıştı. 1515'te XII. Louis'in ölümü üzerine I. Fransuva Fransa tahtına, 1516'da da Katolik Fernando'nun ölümü üzerine I. Karlos İspanya tahtına geçmiş bulunuyorlardı. Fransız-İspanyol nüfuz mücadelesinin ilk safhasında durum Fransa'nın lehine gelişmekteydi. 1515'te İtalya'da Milano üzerine yaptığı sefer esnasında Marignon'da büyük bir zafer kazanan I. Fransuva, Türklere karşı harekete hazırlanmaktaydı. Bu tarihe kadar İspanyol nüfuzu altında bulunan Papa X. Leon, bu zaferden sonra Fransuva ile anlaşmış, İspanya kralına yazdığı bir mektupta Fransuva'yı bir haçlı kahramanı olarak tavsif ederek bütün Hıristiyanları Türklere karşı onunla birleşmeye davet etmiştir.

Alman İmparatoru Maximilien'in Fransızları tek başına Milano'dan atma teşebbüsleri de muvaffak olamamış, 1517'de Cambrai Muâhedesi imzalanmıştı. Bu muâhede es-

19 Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihi", Basılmamış Ders Notları, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, D.T.C. Fakültesi), s. 51'den naklen Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtîn*, I, s. 440.

nasında Avrupa'nın üç büyük hükümdarı I. Fransuva, Maximilien ve I. Karlos Türklere karşı müşterek bir Haçlı Seferi düşünmüşler, bir gaye etrafında birleşmişlerdi. Fakat, 1519'da imparator Maximilien'in ölümü, I. Karlos ile I. Fransuva arasında imparator seçilmek için büyük bir mücadelenin açılmasına sebep oldu. Maximilien'in ölümüne kadar Avrupa'nın en kudretli hükümdarı durumunda olan Fransuva'nın karşısına imparatorun ölümünden sonra, onun da topraklarına tevârüs eden I. Karlos, dünyanın en geniş imparatorluğuna sahip kudretli bir rakip olarak ortaya çıktı.

Karlos ile Fransuva arasında imparatorluk seçimi dolayısıyla Avrupa hâkimiyeti için başlayan mücadele, Hıristiyan âlemini, devamlı mücadele halinde bırakan iki kampa ayırmıştır. İmparatorluk seçiminde Türk tehlikesi çok büyük rol oynamıştır. Daha ölmeden önce, Karlos'u imparatorluk namzedi ilan etmek isteyen Maximilien, onu tam bir Alman olarak takdim etmiş, Türklere karşı ancak onun Almanya'yı müdafaa edeceğini ve yemin ettiği haçlı seferini onun gerçekleştireceğini bildirmişti. Fransuva'nın da propagandası buna yakındı. O da Charlemagne'ın halefi sıfatıyla, Kudüs'ü Türklerin elinden alacak yegâne kralın kendisi olduğunu ilan ediyordu. Seçim mücadelesinden galip çıkan ve V. Karlos (Carlos Quinto veya Charles Quint) unvanıyla Mukaddes Roma-Germen İmparatoru olan İspanya Kralı I. Karlos, Hıristiyan âleminin fiilen lideri durumuna geçmiş, Papalığı nüfuzu altına sokmuştur. İmparator seçilmekle, mukabil cephede Osmanlı hükümdarının yüklenmiş olduğu vazife ve mesuliyetleri aynen yüklenmiş, Hıristiyan dünyasının müdâfii ve hâmîsi durumuna geçmiştir.

Şu halde, 1520 yıllarında Doğu'da İslam âleminin maddimanevi bütün otorite ve imkanlarını elinde toplayan Osmanlı hükümdarı, Halîfe-i Müslimîn ve Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn Kanuni Sultan Süleyman ile, Garp'ta hemen hemen aynı şartlarla, Hıristiyan âleminin hâkimiyetini ele geçirmiş olan İspanya kralı ve Mukaddes Roma-Germen imparatoru V. Karlos karşı karşıya gelmiş bulunmaktadırlar. Bu durum, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında vuku bulacak mücadelenin şiddetini göstermeye kâfîdir.

Böyle olmasına rağmen, V. Karlos'u tehdit eden tehlikeler göz önüne alınacak olursa, Türklerin İspanyollara nazaran daha müsait durumda oldukları görülür. Şöyle ki, V. Karlos kuvvetli bir ordu, sağlam bir maliyeye sahip millî bir devletin başında bulunan I. Fransuva ile ve her bakımdan çözüntüye uğramış Katolik âleme karşı yeni bir ruhla meydana çıkmış Protestanlar ile de mücadele etmek mecburiyetindeydi. V. Karlos'un zengin imparatorluğu, mütecânis millî bir birlikten mahrumdu. Avrupa'da millî şuurun uyanmaya başladığı bu devirlerde, merkezî mutlak otoriteyi kurmuş, gazâ ve cihad fikri etrafında –Şiîler müstesnabütün İslam âlemini toplayabilmiş Osmanlı İmparatorluğu-'nun kudreti meydana çıkar. Kaldı ki, Osmanlı İmparatorluğu, takip etmiş olduğu politika ile Hıristiyan dünyasındaki tefrikayı beslemeyi ve ondan istifade etmeyi de bilmiştir.[20] O, bu politika ile sadece İslam dünyasının değil, aynı zamanda Protestan âleminin ve Fransa'nın da hâmîsi olmuştur. Bu itibarla, Kanuni'nin politikası Avrupa'ya karşı mutaarrız olmaktan ziyade bir himaye politikası olmuş, Avrupa içinde bir nâzım rolü oynamıştır.

Sultan Süleyman tahta çıktığı zaman İslam âleminde kazanılmış yeni durumu korumak ve ataları gibi gazâ sahasında büyük başarılar göstermek için 1521'de Belgrad'ı, 1522'de Rodos'u zaptetmiştir. Akdeniz ve Balkanlar'da bu stratejik yerlerin zaptı, Osmanlılara Batı Akdeniz ve Orta Avrupa'nın kapılarını açmıştır. Osmanlı menfaatlerini, Hıristiyan âlemden ayırmaya muvaffak olduğu Fransa'nın menfaatleriyle birleştirmesini gayet güzel başaran, Protestanları teşvik ve Fransa'ya yardım sayesinde bir taşla iki kuş vurduğunu gayet iyi idrak eden Osmanlılar, Fransa'nın bir dediğini iki etmemişler, müşkil anlarında Almanya üzerine yaptıkları seferlerle veya doğrudan doğruya Fransa emrine donanma tahsis etmekle onu her zaman himaye etmişlerdir. Bu suretle V.

20 Almanya'da dinî reform ve Türklerin etkisi hakkında bkz. Stephan A. Fischer-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestanism 1521-1555*, Harvard University Press, Cambridge 1959, s. VII + 140.

Karlos ömrünün sonuna kadar Fransuva ve ardılları ve Protestanlar ile mücadele etmek zorunda bırakılmıştır.

Osmanlılar ile İspanya arasındaki mücadele, Batı Akdeniz ve Almanya'da olmak üzere iki sahada cereyan etmiştir. Daha sonra II. Filip tarafından Portekiz'in ilhakı ile bu mücadele Hint Okyanusu'na da geçmiştir.

Osmanlıların Almanya'ya yaptıkları seferlerde Fransa'ya yardım maksadının büyük rol oynadığı aşağıda verilecek mukayeseli malumattan açıkça anlaşılacaktır. Görüleceği üzere, bunun dışında yapılan seferler bir saldırıyı cevaplandırma veya Osmanlılar aleyhine bozulan statükoyu düzeltmek maksadıyla yapılmıştır. Nitekim, Macaristan'ın merkezden uzaklığı düşüncesiyle orayı bir Osmanlı eyaleti haline getirmekten uzun müddet kaçınan Osmanlılar, dünya hâkimiyetinin fiilen kurulmasının imkansızlığını anlamışlar, bunu nüfuz tesisi yoluyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Fıransız-Habsburg mücadelesinde Fransız kralı Pavia'da imparator tarafından esir alınınca Osmanlı padişahından yardım istemiş ve Osmanlılar da derhal yardıma karar vermişlerdir. İlk önce İtalya üzerinden denizden ve karadan yapılması düşünülen taarruz, Osmanlı menfaatlerine uygun geldiği için Macaristan üzerinden yapıldı. Osmanlılar Macaristan'ı Osmanlı nüfuzuna sokmak istiyorlardı.

1. Macaristan'a karşı Sultan Süleyman Mohaç'ta ezici bir zafer kazandı (28 Ağustos 1526). Kral, harp meydanında maktul düştü. Padişah, Budin'e girdi. Osmanlıların Budin'i boşaltıp çekilmesi üzerine, Habsburg taraftarları V. Karlos'un kardeşi Ferdinand'ı (Presburg'ta), muhalifleri de Zapolya'yı kral seçtiler. Ferdinand Budin'i işgal ederek Zapolya'yı kovdu (1527).[21] Osmanlıların bu ilk Macaristan seferi Fransızlar için son derece istifadeli olmuş, Fransa ile İspanya arasında devam eden birinci devre (1521-1526) harplerinin Madrid Antlaşması ile bitmesini sağlamış, Fransuva serbest bırakılmıştır.

21 Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 54.

Osmanlılar Mohaç'tan beri Macaristan'ı kılıç hakkı olarak kendilerine tâbi saydıkları için, Ferdinand'ın yıllık vergi mukabilinde krallığının tanınması teklifini reddetmişlerdi. Osmanlılar ananevî siyasetlerine sadık kalarak, Macaristan'ı tâbi bir beylik olarak bulundurmak istiyorlardı. Macaristan'ın o zaman uzak ve muhafazasının güç olduğu düşünülüyordu.[22] Bu yüzden Zapolya'ya, tâbiiyetini sunmak suretiyle Macaristan tahtının temin edileceği vaat edildi. Bu sırada V. Karlos'a karşı yeniden giriştiği savaşta güç duruma düşen Fransuva tekrar yardım talep ediyordu (1528). Bu şartlar altında Sultan Süleyman, 1529'da Macaristan'a ikinci seferini yaptı. Zapolya'ya tacını giydirip Budin'de tahta oturttu. Oradan Ferdinand'ın üzerine yürüyerek Viyana'yı muhasara etti. Üç hafta süren muhasaradan sonra geri çekildi.[23]

2. Sultan Süleyman'ın Macaristan'a girmesi ve Viyana'yı kuşatması, Fransızlara oldukça müsait bir barış sağladı (13 Ağustos 1529, Cambrai Sulhu). Osmanlıların bu ikinci seferi de İspanya-Fransa arasındaki ikinci devre (1526-1529) harplerine son vermiş oluyordu.

Padişahtan habersiz yapılan bu sulh antlaşması padişahı kızdırmışsa da, Fransa ile işbirliğinin ehemmiyetini bilen Osmanlılar anlayış göstermişlerdir. Bu devirde İstanbul, Avrupa politikasının merkezlerinden biri haline gelmişti. Fransuva 1532'de Venedik elçisine, Osmanlı Devletine, V. Karlos karşısında Avrupa devletlerinin varlığını garanti eden yegâne kuvvet olarak baktığını itiraf etmişti.[24] Bu sırada Fransuva'nın olsun, V. Karlos'un olsun Osmanlılar ve Avrupa efkârı umumiyesi karşısında tutumları, Türk-İspanyol münasebetleri bakımından enteresandır. Fransuva'nın şahsî politikası Osmanlılar ile işbirliğini daima muhafaza etmek fakat, bunu Batı Hıristiyan dünyasından hatta kendi tebeasından bile dikkatle gizlemekti. V. Karlos ise, Fransuva'nin Müslümanlar

22 *A.g.e.*, s. 55.
23 *A.g.e.*, s. 55.
24 *A.g.e.*, s. 55.

ile ittifak yapmasını propaganda mevzuu yapıyor, Hıristiyan âlemi onun aleyhine kışkırtmaya çalışıyordu. Diğer taraftan Karlos, Fransuva ile anlaşma yaptığı zamanlar ondan Türklere karşı haçlı seferlerine iştirak vaadi alıyor, bunu da İstanbul'a bildirmek suretiyle Fransa ile Osmanlı'nın arasını açmak için bir koz olarak kullanıyordu. 1531'den itibaren, Cenova ve Milano'yu almak maksadıyla, Fransızlar Türkleri Güney İtalya üzerine bir sefere teşvik etmekteydiler. Fransız teşvikleriyle 1531'de Ferdinand'ın Budin'e yeniden taarruzu, Türklerin Almanya üzerine üçüncü kez sefer yapmalarına sebep olmuştur (1532). Viyana üzerine hareket eden Sultan Süleyman, V. Karlos ile bir meydan savaşı yapmak istemişse de imparator böyle bir harbe yanaşmak istemedi.

Türklerin İspanya karşısında Fransa ile olan ilişkilerine muvâzî olarak, V. Karlos da 1518'den beri İran'a destek ilişkileri içindeydi. Son zamanlarda İran ile Karlos arasındaki ilişkilerin artması, İran üzerine bir seferi zaruri kılmaktaydı. Bu yüzden Garpta sulhu temin etmek isteyen Sultan, V. Karlos'u anlaşmanın dışında bırakmak şartıyla Ferdinand ile 1533'te ilk mütârekeyi imzaladı. Bu arada V. Karlos'u meşgul etmek maksadıyla Fransuva'ya İngiltere ve Alman prensleri ile bir koalisyon kurması için 100 bin altın gönderdi. Cezayir Beylerbeyi sıfatıyla donanmasının başına getirdiği Barbaros'u da Akdeniz seferine sevk etti ve Fransızlarla sıkı işbirliği yapmasını emretti. İran seferi dönüşünde, daha önce kararlaştırılmış olan Fransa ile müşterek harekâtın tatbikatına geçildi.

3. Avlonya'ya gelen padişah (1537), Adriyatik sahillerindeki Venedik'e ait yerleri zaptederek Korfu Adasını muhasara etti. Bu muhasaraya Fransızlar da iştirak etmişti.[25] İtalya istilâsına hazırlık mahiyetinde olan bu harekât da, Fransa ile imparator arasında üçüncü devre (1535-1538) harplerine Nitza Muâhedesi ile son vermiştir. Hatta, bu muâhede ile Fransa, Türklere karşı haçlı seferine iştiraki bile vaat etmiştir. 1540'ta Zapolya'nın ölümü Macaristan meselesini tekrar gün-

25 Aycan, s. 76.

deme getirmiş, Macaristan'ı zaptetmek isteyen Ferdinand'a karşı 1541'de sefere çıkılmış, Orta Macaristan Budin Beylerbeyliği haline getirilmek suretiyle iltihak olunmuştur.

4. Fransuva ve V. Karlos arasındaki dördüncü devre harpleri (1542-1544), Osmanlıların 1543'te Macaristan'ı iltihak maksadıyla yaptıkları sefer ve Fransa'ya yardım maksadıyla sevk ettikleri 110 kadırgalık donanmanın baskısı altında Crespy Sulhu ile son bulmuştur. İran ile münasebetlerin vahimleşmesi üzerine Osmanlılar da imparator ile evvela 1, daha sonra 5 yıllık bir mütâreke anlaşması yapmışlardır. 1550'de Ferdinand'ın Erdel Voyvodalığı'nı işgal teşebbüsü, Osmanlı-Habsburg mücadelesini yeniden alevlendirdi. Fransuva'nın oğlu II. Hanri zamanında Türkler Fransa'ya yardıma devam ettiler.

5. Onun devrinde vukubulan 1552-1556 beşinci devre Fransız-İspanyol harpleri, Türklerin Fransa emrine verdikleri donanma sayesinde Fransa lehine halledilmiştir.

V. Karlos ile Kanuni arasında Batı Akdeniz hâkimiyeti için yapılan mücadelede, Kanuni'yi temsil eden Barbaros olmuştur. II. Bayezid zamanında Batı Akdeniz'e sarkan Türk deniz gâzîleri Şimâlî Afrika'da üslenmeye başlamışlar, Cezayir merkez olmak üzere Akdeniz'i Türk hâkimiyeti altına sokacak gazâ faaliyetlerine başlamışlardır.

Barbaroslarla kuvvetlenen bu gâzî-korsan teşkilatı, Cezayir'de bir gâzî uc beyliği haline gelmiş, daha sonra Barbaros Hayreddin'in Osmanlı hükümdarına hizmetini arzetmesi üzerine gazâ faaliyeti zirveye ulaşmıştır. Bu deniz gâzîlerinin faaliyeti, Doğu Akdeniz'de Rodos ve Kıbrıs gibi adalarda üslenmiş bulunan Katolik Katalan korsanlarının faaliyetleri ile kıyaslanabilir. Mutaassıp Hıristiyan âleminin temsilcisi olarak savaşan şövalyelerin liderliğini İspanyol Katalanlar yapmaktadırlar. Şimâlî Afrika'da üslenip Hıristiyan donanmalarını vuran korsanlar ise Türk deniz gâzîleridir. Kanuni, karada gazâ faaliyetini bizzat idare ederken, Akdeniz'de bu işi Barbaros'a bırakmıştır. Barbaros, Türk-Fransız dostluk ve dayanışmasında V. Karlos'a karşı savaşmıştır.

Batı Akdeniz hâkimiyetini fiilen ele geçirmiş olan Barbaros'a karşı V. Karlos'u Andrea Doria temsil etmekteydi. Hıristiyan âleminin bu en büyük kaptanı, Barbaros'a karşı daima kaçak hareket etme mecburiyetini hissetmiştir. Barbaros, 1533 senesinde İstanbul'a davet edilmiş, burada kendisine Cezayir Beylerbeyliği sıfatı verilmiş ve ayrıca Osmanlı donanmalarının başına Kaptan-ı Derya olarak tayin edilmiştir. Bu sırada İran işleri ile meşgul olan padişah, V. Karlos'a karşı Fransızlar ile işbirliğini tamamen Barbaros'a bırakmıştır. Dönüşte İtalya kıyılarını ve Akdeniz'deki Hıristiyan adalarını vuran Barbaros, Andrea Doria tarafından 1532'de zaptedilen Koron ve Patras'ı geri almış, 1534 Ağustos'unda Tunus'u zaptederek bir üs haline getirmiştir.

Tunus'un Barbaros tarafından fethi, V. Karlos'un Barbaros üzerine büyük bir donanma ile bizzat sefere çıkmasına sebep olmuş, 1535 Temmuz'unda Tunus Karlos'un eline geçmiştir. Bu esnada Barbaros, İspanyol sahillerinde Mayorka ve Minorka adalarına taarruz edip tahrip etmiştir. 1536'da Kanuni'den aldığı bir emirle Fransızlar ile müştereken Napoli'ye taarruz etme vazifesini üzerine aldı. Otranto yakınlarında İtalya'ya çıkartma yapıldıysa da, Fransızların Kuzey İtalya'dan taarruz etmemeleri üzerine çıkarmadan vazgeçilerek Venediklilere ait bir takım adalar zaptedildi. Bu, Venediklilerin de gayretiyle büyük bir haçlı donanmasının hazırlanmasına sebep oldu. Andrea Doria'nın kumandasındaki bu muazzam haçlı donanması, 28 Eylül 1538'de Preveze'de bozguna uğratıldı. Bütün Hıristiyan âleminin ümit bağladığı bu büyük donanmanın mağlubiyetini 1541'de bizzat V. Karlos'un, devrin en büyük deniz kumandanlarıyla Cezayir'e yaptığı seferin mağlubiyetle neticelenmesi takip etti. Bu suretle, 1571'e kadar devam eden Akdeniz hâkimiyeti kayıtsız şartsız Osmanlılara geçmiş oldu. 1543'te yeniden teşkil ve techiz olunan donanma ile Fransa'ya yardıma giden Barbaros'a, Toulon kışı geçirmek üzere bir üs olarak tahsis edilmiş, o buradan İspanya'yı baskı altında tutarak barışa zorlamıştır. Bu hadise ve bu esnada Fransızların göstermiş oldukları zaaf, Türklerin kudret ve haşmetlerini ifade ve mukayese bakımından mühimdir.

Barbaros'un ölümünden sonra, Sen Jan Şövalyelerinin yatağı olan Malta hariç, Trablus ve Bugia fethedilmiştir. 1571'e kadar devam eden Osmanlı deniz hâkimiyeti, bundan böyle İspanyollara geçmiş görünmektedir. Görünmektedir diyoruz çünkü, İspanyol arşivlerindeki bu tarihten sonraya ait vesikaların büyük kısmı Türkler tarafından yeniden inşa olunan donanmanın İspanyol sahillerini vuracağı korku ve endişesini aksettirmektedir.[26] Nitekim, bu muharebeden sonra Tunus'un tekrar fethi, İspanyolların endişesinin yersiz olmadığı gösterir mahiyettedir.

Şurası muhakkak ki, Lepanto (İnebahtı) mağlubiyeti, umumi neticeleri bakımından Osmanlı İmparatorluğu için bir dönüm noktası olmuştur. 1588'de İspanyol Büyük Armadası'nın İngilizlere yenilmesi İspanyol deniz hâkimiyeti için de aynı neticeyi doğurmuştur. Osmanlı tarihi ile İspanya tarihi arasındaki bu hayrete şayan benzeyiş ve paralellik, bu büyük donanma muharebelerinin sevk ve idaresinde de kendini göstermektedir.

Bilindiği üzere Lepanto mağlubiyetinin en mühim sebeplerinden biri olarak, Yeniçeri ağalığından donanma kumandanlığına getirilen Müezzin-zâde Ali Paşa gösterilir. Cesaret ve şecâatiyle maruf olan bu kumandanın deniz savaş usullerini bilmemesi, diğer taraftan da Uluç Ali Paşa gibi tecrübeli kaptanların tavsiyelerini nazar-ı itibara almaması, bu mağlubiyeti hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir. Büyük Armada'nın mağlubiyetinin başlıca sebebi olarak da aynı şey gösterilmekte, II. Filip gibi büyük ve tedbirli bir kralın böyle bir hatayı nasıl işlediği münakaşa mevzuu olmaktadır. Nitekim, II. Felipe İngiltere'yi istilâ maksadıyla hazırlatmış olduğu büyük donanmanın başına Median Sidonia adında çok cesur, kara harp usullerini gayet iyi bilen fakat denizcilikten bîhaber birisini tayin etmiştir. Medina Sidonia'nın itirazına rağmen II. Filip, izahı gayri kabil bir ısrarla bu vazifeyi kendisine kabul ettirmiştir. Howard, Drake gibi korsanlıktan gelme büyük denizcilerin idare ettiği küçük İngiliz donanması, devrin en büyük harp

26 Bk. V. Fernandez Asis, *Epistolario de Felipe II, Sobre Asuntos de Mar*, Madrid 1943.

gemilerine sahip İspanyol donanmasını Calais Limanı'nda perişan etmiştir. Bu muharebede İngilizlerin İspanyol donanması üzerine yanıcı maddelerle gemiler göndermek suretiyle yangın çıkarması, İngiliz gemilerinin uzaktan savaşması, şiddetli fırtınanın da İngilizlere yardımcı olması, II. Filip'in şu sözleri söylemesine neden olmuştur: Ben, donanmamı eşya ile savaşmak için değil erkeklerle savaşmak için gönderdim!".[27]

Bu söz bile Sokullu'nun Venedik balyozuna verdiği cevabı hatırlatmaktadır. Fakat şurası muhakkak ki, bu iki tedbirsizce tayin, yeryüzünün bu iki büyük imparatorluğunun inhitat sebeplerine ışık tutar mahiyettedir. Sokullu'nun dediği gibi, "devlet bütün donanmanın leglerini gümüşten, resenlerini ibrişimden, yelkenlerini atlastan" yapabilecek kudretteydi, fakat aynı devlet Müezzin-zâdeler gibi usulsüz tayinler yapabilecek, Sokullu gibi veziriazamları öldürtebilecek idarecilerin eline düşmüş, müesseseler bozulmaya başlamıştı.

Cihan hâkimiyeti için Türkler ile İspanyollar arasındaki mücadelenin II. Filip'in 1580'de Portekiz'i ilhakıyla Hint Okyanusu'na da intikal etmiştir. Portekizlilerin Hint Okyanusu sahillerine saldırmaları, oralarda bulunan Müslüman devletlerin, en büyük gâzî sultanı Osmanlı hükümdarlarından yardım istemelerine sebep olmuştur. Daha 1513'te Memluklerin talebiyle Kızıldeniz'den Portekizlileri atmak için Türk denizcilerinden Selman Reis ve Hüseyin bey Memluklerin emrine gönderilmiş idi. Mısır'ın ilhakından sonra bu mücadele şiddetlendi. Devlet, buralarda evvela Portekiz daha sonra İspanyolların hâkimiyet kurmalarına engel olmaya çalıştı. Buraların İspanyol hâkimiyetine geçmesinin iktisadî bakımdan büyk ehemmiyeti vardı. Hindistan ticaret yollarının kontrolü, limanların emniyet altına alınması bir zaruretti. Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu bir gâzî devlet olması hasebiyle Hıristiyanlar tarafından tehdit edilen Müslüman memleketlere yardım etmek mecburiyetindeydi.

Türklerin ve İspanyolların Hint Okyanusu'nda hâkimiyet tesisi işine ne kadar ehemmiyet verdikleri, *Târîh-i Hind-i Garbî*

27 Bustamente, s. 276.

adıyla İspanyolca yazılmış bir eserin[28] 1580'lerde Türkçeye tercüme edilmesinden anlaşılmaktadır. Türkler, en büyük rakipleri saydıkları İspanyolların, yalnız Akdeniz'deki faaliyetlerini takip etmekle kalmıyorlar, Hint Okyanusu ve Atlas Okyanusu'ndaki faaliyetlerini de sıkı kontrol altında tutuyorlardı.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren dünyanın bu iki büyük imparatorluğu, aralarındaki çetin mücadeleden yorulmuşlar, mücadele sahasını başkalarına bırakarak varlıklarını koruma endişesine düşmüşlerdir. Müteakip asırlarda onların yavaş yavaş tekrar Akdeniz'deki köşelerine çekildikleri ve Prevezelerle, İnebahtılarla teselli bulmaya çalıştıkları görülecektir.

Netice olarak, Türk-İspanyol münasebetleri dört devreye ayrılmak suretiyle hülâsâ edilebilir:

Birinci Devre: İspanya ve Anadolu'da siyasi birliğin teşkili devresidir. Anadolu'da Osmanlılar, Beylikler ve Hıristiyan Bizans'ı ortadan kaldırarak 1453'te siyasi birliği tamamlamışlardır. İberya Yarımadasında ise, mahallî küçük krallıklar ve Müslüman Gırnata Devleti 1492'de ortadan kaldırılarak İspanyol siyasi birliği Kastilya ve Aragon hanedanları tarafından tesis olunmuştur. Devrenin Hususiyeti: İspanya'da Müslüman Endülüs'e karşı haçlı, Anadolu'da Hıristiyan Bizans'a karşı gazâ ruhunun en kuvvetli olduğu devre olmasıdır. Her iki devletin de teşekkül ve taazzuvunda (oluşumunda) bu ruh en büyük rolü oynamıştır.

İkinci Devre: Siyasi birliklerini tamamlayan Osmanlılar ve İspanyolların imparatorluk ve cihan hâkimiyetini tesis gayreti ile çalıştıkları devredir. Bu devrede, Osmanlılar evvela İslam âleminin lideri olmak için gayret sarfetmişler, fiilî otoritenin tesisi için İran ve Mısır üzerine seferler yaparak Hilâfet Makamını fiilen ellerine geçirmişlerdir (1517). İspanyollar ise, dinî nüfuz ve liderliği temin maksadıyla daha ziyade Fransa ile mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlar, 1519'da İspanya kralı I. Karlos'un imparator seçilmesiyle di-

28 Mesudi, *Târîh-i Hind-i Garbî*, Dâru't-tıbâati'l-ma'mûre, İstanbul 1730. Kitap hakkında bkz. Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara 1959.

nî ve siyasi otoriteyi kısmen temin edebilmişlerdir. Devrenin hususiyeti: Osmanlıların İslam âlemi, İspanyolların da Hıristiyan âlemi üzerine politikalarını tevcîh ve teksîf etmeleridir.

Üçüncü Devre: Siyasi ve dinî otoritelerini tesis ederek biri İslam diğeri Hıristiyan âlemini temsil eden bu iki büyük imparatorluğun, cihan hâkimiyeti için bütün kudretleriyle mücadele ettikleri devredir. Devrenin hususiyeti: Her iki imparatorluğun maddi ve manevi bütün kuvvetlerini seferber etmeleridir. Mücadele Doğu Avrupa ve Akdeniz sahilleri ile Hint Okyanusu'nda cereyan etmiştir. Her iki devlet, dünyanın en kudretli ve nüfuzlu imparatorlukları olarak siyasi hayatlarının zirvesine ulaşmışlardır.

Dördüncü Devre: Her iki devletin cihan hâkimiyeti için yaptıkları mücadele de, hemen hemen bütün kudretlerini sarfederek maddi ve manevi bakımdan iflas ettikleri devredir. 1571'de İnabahtı'da (Lepanto) Osmanlı donanmasının, 1588'de de İspanya Armadasının mahvedilmesi, her iki devletin tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Bundan böyle hâkimiyet İngiltere ve Fransa gibi devletlerin eline geçmiştir. Devrenin hususiyeti: Her iki devletin de eski kudret ve azametlerini yeniden kazanmak için göstermeye çalıştıkları beyhude gayretlerden ibarettir. Donanmalarını kuvvetlendirmek için gösterdikleri gayret ve itibarlarını iade için giriştikleri savaşlar, hazinelerinin iflasından ve dahilî karışıklıkların artmasından başka bir netice vermemiştir.

EK 6:

Endülüs'ün Güzelliklerini Tasvir Eden Bir Anonim Endülüs Şiiri

CENNET ENDÜLÜS[29]

Lezzetlidir Endülüs topraklarında her nimet
Eksik olmaz orada kalplerden neşe muhabbet
Tam yaşanılacak yerdir orası
İnsanlık hakkı için, sararıp solmaz orada hayat.

Nerede, kim vazgeçer bir ülkeden ki,
Uğruna eşler ve evlatlar şehit verilmiştir!
Nerede, kim vazgeçer bir ülkeden ki,
Her yanına sular ve ağaçlar serpilmiştir.

Nasıl gören gözleri güldürmez ki,
Nakış nakış işlenmiş mamur beldeler.
Nehirleri gümüş gibidir, toprağı misktir ki,
Halis ipektir bahçeleri, birer incidir çakıl taşları,
Havası öyle hoştur ki yumuşatır kalpleri,
Çiçeklenir insanın tüm güzel duyguları.

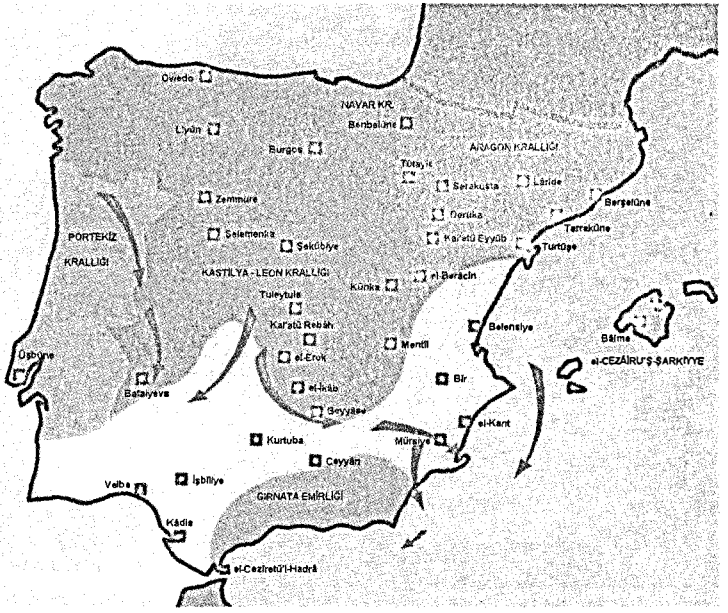
29 Tercümesi tarafımızdan yapılan anonim Endülüs şiiri için bkz. Makkarî, *Nefh*, I, 185.

Değildir seherin estirdiği tatlı rüzgâr,
Sabah yağmuruyla düşen çiğ taneleri de değildir,
Ancak güzel kokudur Endülüs'e yayılan,
Saçılan gülsuyu gibi her yanı kokutan.

Nasıl yutabilir toprak suyu ve
Nasıl boşalır çakıl taşlı nehir yatakları?
Çünkü ıslah edilmiştir berrak akan nehirleri.

Bir tablo gibi çevresinde denizleriyle
İnsanı mest eden güzel
Sergilediği güzellikleriyle
Islak dudaklarında çiçekler gülümser,
Kuşlar öter ve dallar dinler.

Artık Endülüs'te özgürlüktür bana hayat,
Bütün dünya bir çöl çünkü
O vâhânın çevresinde..

Harita 1 : Endülüs'te Muvahhidlerin Sonu ve Gırnata Sultanlığı (XIII. Yüzyıl)
Haritadaki oklar, İspanyollar tarafından Gırnata Emîrliği üzerine yapılan saldırıların yönünü göstermektedir.

Harita 2 : Bugünkü İspanya Krallığı

İndeks

A

Abaza 60
Abba Eban 122
Abbâdîler 33
Abbas 242
Abbasi Halifeliği 47
Abbâsîler 31, 47
Abdullah 32
Abdurrahman I. 31, 80
Abdurrahman II. 32, 82
Abdurrahman III. 32
Abdurrahman V. 32
Abdülaziz 30
Abdülhamit II. 59
Abdülkâdir es-Sûfî 389
Abdüllatîf b. Muhammed el-Hamîd 23
Abdülmümin 35
Abdülvâdîler 236
Abdülvahid b. Yusuf 35
Abdurrahman b. Muâviye 31
Âbile 80, 103, 104, 118
Aborjinler 409
Acemioğlan 276
Achila 40
Acıman ailesi 366
Âdem (Hz.) 143
Âdile Sultan 379
Adriyatik 49, 175, 264
Afganistan 154
Afrika 25, 31, 37, 42, 93, 113, 147, 154, 205, 214
Ağa 209
Ağalar Devri 212
Ağriboz 301
Ahî 48
Ahmed I. 317, 320
Ahmed b.
Ahmed Cevdet Paşa 21
Ahmed el-Mansur 309
Ahmed el-Mehdî el-Gazâl 387
Ahmed Kâsım Bejarano 377
Ahmet b. Hâlid 337
Aix 227
Akdeniz 12, 17, 19, 23, 24, 37, 38, 39, 41, 46, 47, 51, 55, 58, 85, 92, 124, 155, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 197, 202, 203, 213, 245, 267, 268, 282, 388
Akkoyunlular 46
Alaman Seferi 218
Alanlar 39
Alanos 39
Alava 392
Albaicin 135, 137
Albertus Magnus 69
Alcantara 102
Alfonso I. 79, 101
Alfonso II. 81, 82
Alfonso III. 107
Alfonso V. 245
Alfonso VI. 34, 104
Alfonso VII. 83
Alfonso X. 69, 123
Algeciras 28
Ali b. Yusuf 34

Ali Ebu'l-Hasan 133
Ali Rıza Seyfi 278
Ali Saîd 35
Alicante 253, 279, 310
Aljamiado literatürü 71
Alkazar 388
Alkazar Kebir Savaşı 308
Alliance Israelite 373
Alman 54, 151, 219, 263
Almanya 25, 51, 258
Almanya Yahudileri 222
Almeria 27, 186
Almoguera 104
Alpler 41, 200
Alpujarras 131, 159, 237
Altın Kule 387
Alvaro Bazan 262
Amerika 25, 43, 44, 70, 114, 122, 140, 174, 196, 218
Amerika Birleşik Devletleri 351
Anadolu 12, 17, 46, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 60, 64, 112, 154, 260
Anadolu kıyıları 260
Ancona 366
Andalucia 27, 385, 387
Andrea Doria 196
Andronicos Paleologos 192
Argel, Penon de 251
Ankara 364
Annaba 336
Arabistan 42, 247
Aragon 69, 83, 84, 90, 92, 104, 107, 129, 160, 161, 192, 345
Arap 18, 19, 20, 23, 26, 29, 63, 70, 79, 109, 110, 111, 115, 142, 205, 210, 277, 376
Arap Ahmed Paşa 379
Arap alfabesi 66, 67, 69, 71, 136
Arap Asyası 173
Arap Camii 378
Arap Yarımadası 210
Arapça 66, 67, 71, 122, 136, 148, 157, 159, 163
Araplaşma 36, 160, 205
el-Araz 211
Arbûne 30, 80
Archivo General de Simancas 208
Argel 252
Arıkan, Muzaffer 454
Aristo 68
Arjantin 219
Arles Yahudileri 227
Arnavut 49, 60
Arnavut Mami 280
Arnavutköy 363
Arnavutluk 175
Arte Mudejar 388
Aryâna 346
Asfâ 330
asimilasyon 150, 385
Asr-ı Saâdet 65, 164
Asturya 76, 77, 78, 81, 82
Âsurlular 52
Asya 50, 173, 247
Aşîl 40
Aşturga 77, 80, 102, 118
Aştûrîş 76
Atina 49
Atlantik 174, 181, 183
Atlantik Okyanusu 101, 187
Atlas Dağları 392
Atlas Okyanusu 26, 47, 79
Attila 38
Autrian, Juan de 140
Auvergne 351
Averroism 68
Avignon 351
Avila 80
Avlona 186
Avrasya 41, 66
Avrupa 56, 65, 66, 193, 219, 227, 228, 258, 266, 283
Avrupa Hıristiyanları 81, 147
Avrupa Topluluğu 391
Avrupa Yahudileri 355
Avrupa İmparatorluğu 141
Avrupalılar 37, 42, 48, 50, 51, 52, 55, 58, 59, 67, 90, 106, 182, 189, 193, 194
Avusturya 266
Aya İrini (Hagia Eirene) Kilisesi 378
Aynî Ali Efendi 57
Azanar Galindo 84
Aziz James 108
Aziz Yakub 81

B

Babil 13
Babilliler 52
Bâbü'l-Bünûd 137
Bâce 106
Bacon 69
Badajoz 33

Baetica 26
Baeza 132
Bahçekapısı 363
Bakırköy 363
Balat 363
Balâtüşşühedâ 30
Balear Adaları 245, 274
Balkanlar 49, 50, 53, 60, 61, 141, 154, 190, 192
Baltimor 187
Baltık 187, 261
Banderas Antonio 38
Barbaros Hayreddin Paşa 143, 154, 175, 179, 181, 190, 196, 253, 210
Barbaroslar 181, 187, 193, 277
Barok sanatı 174
Barrow, George 387
Barselona 29, 83, 84, 200
Bask 78, 79, 82
Basra Körfezi 276
Bastia 274
Başengizitör 129
Batalyevs 33, 102
Batı 58, 176, 191, 278, 391
Batı Akdeniz 50, 177, 182, 190, 191, 195, 245
Batı Akdeniz Müslümanları 152
Batı Avrupa 26, 28
Batılılar 21, 46, 50, 268, 398
Bavyera 228
Bayezit I. 53
Bayezit II. 21, 30, 153, 170, 177, 237, 244
Bayonne 319
Bağdat 18, 67
Bağlarbaşı 363
Beatris Padia 166
Bebek 363
Beşiktaş 363
Beşkûnye 77
Behiye şehri 265
Belensiye 88, 90, 129, 146, 153, 162, 170
Belensiyeliler 345
Belfika 244
Belgrad 51, 200, 377
Belon du Mans 52
Benbelûne 82
Benhafri Chakib 21
Benî Ahmer Emîrliği 35, 92
Benî İsrâîl 221
Benû Serrâc 131
Berberî 23, 31, 70, 79, 80, 109, 110, 111, 115, 267
Berberîce 157
Bermudo II. 81
Berşek 271
Berşelûne 29
Bernard Benjent 377
Besta 132
Beykoz 363
Beylerbeyiler Devri 211
Beyoğlu 363
Beyrut 58
Beyt-i Mukaddes Kudüs 171
Beytülhikme 67
Beytülmal 367
Beyûn 319
Beyyâse 92
el-Beyyâzîn 135, 137
Bib el Bonut 137
Bicâye 332
Bilâdü'l-Beşkens 77
Bilâdü's-Sûdan 173
Bizans 18, 20, 30, 46, 47, 49, 52, 53, 56, 62, 203, 325,
Bizans İmparatorluğu 42, 46, 215
Bizerte 186, 211
Blanguillo 209
Blankiyo 209
Blas Infante 387
Bleda 336
Boşnak 60
Boşnak Molla Hasan Elhâc 57
Bohemyalı 267
Bologna 176
Bordo 360
Borja, Alfonso de (Başpiskoposu) 129
Bosna 49, 152, 154, 324
Bosna-Hersek 320, 350
Boğazlar 49
Braga 102
Braudel, Fernand 24, 260, 308
Brezilya 305
Brigantin 221
Britanya 187
Büşşerât 244
Bugia 266
Bulgar 50
Bulgaristan 49, 50
Bulgarlar 49, 50
Burak Reis 245
Burgaz 363

Burgondia 257
Burgos 82, 388, 392
Bursa 12, 376, 377
Burtugal 80
el-Büşşerât 131, 139, 140, 237
Büyük Armada 194
Büyük Endülüs 117
Büyük Karl 41
Büyük Selçuklular 46
Büyük Sürgün 161, 213
Büyük Türk 253
Büyükada 363
Büyükdere 363

C

Cadiz 28
Caferiye Sarayı 387
Calabria 37, 52, 199
Calais Limanı 195
Canaye, Philippe de 38
Cangas 76, 78
Cantabria 76, 85
Carmona 29
Carrel, Alexis 164
Catherine de Medicis 292
Cebelitârık 24, 26, 28, 187, 286
Cebelü'l-Feth 28
Cehverîler 33
Celâlî İsyanları 299
Çelebi Behor Karmona 366
Cem Sultan 51, 153, 216, 246
Cemaat-ı İspanya 354
Cenap Şehabettin 114
Ceneviz 46, 47, 150, 274
Cengiz orduları 152
Cenova 37, 192, 257, 262, 274
Centro Cultural
Islamica de Madrid 390
Cerbe 37, 181, 197, 265, 268
Cerîd Cerbe 211
Cernmen 49
Cervantes de Saavedra 67, 114, 161, 279, 280
Ceuta 28
Ceyyân 28, 88, 92, 163
el-Cezâiru'ş-Şarkıyye 245
el-Cezîretü'l-Hadrâ 28, 132
Cezayir 21, 58, 117, 147, 150, 178, 182, 183, 184, 185, 186, 190, 209, 211, 250, 337, 339
Cezayir korsanları 181, 184, 186, 267, 342
Cezayirliler 117, 185, 186, 189, 251
Charlemagne 100
Charles Martel 42
Chio adası 269
Cıllîkıye 29
Cibali 363
Cisneros, Fransisco Ximenez de 135
Ciudad Realli Murat
el-Kebir Gevadiano 209
Cizvitler 58, 174
Codon 262
Conca 166
Conversos 128
Convivencia 64, 70
Cordoba 28, 390
Cordoba, Gonzalo de 219
Contreras, Francisco Gutierrez 42
Cosimo de Medici 186
Covadonga 11, 76, 78, 111
coğrafî keşifler 285, 300
Cuma namazı 164
Cumhuriyet 59, 114, 384

Ç

Çâga 76
Çakmak ez-Zâhir 171
Çanakkale 189, 298
Çeçen 60
Çeçenistan 154
Çerkez 60
Çetnik Sırplar 152
Çıfıt Kapısı 363
Çin 19, 30, 44, 67, 342
çingene 151
Çöl Arslanı 38
Çukurova 12, 13, 375

D

Dahdabada 346
Dâhil maa Süleyman 211
Daniel de Fonseca 366
Danimarkalılar 342
Danişmend, İ.Hâmi 21
Dâniye 232, 315
Dante 69
dâru'l-hicret 343
David Rubeni 372
Dayı 209
Dayı Usta Murad 346

Dayılar Devri 211, 212
Dağhamam 363
Deccal 116
Delles 336
Demirkent, Işın 30
Denia 315
Derya Beylerbeyliği 263
Diego de Vera 252
Diego Lopez Ibn Aboo 295
Diego Pires 372
Dimeşk 30, 112
Divan 262
Divan-ı Humayun 360
Dominikenler 174
Don Aamuel Benveniste 230
Don Alonso de Granada 133
Don Fadrique 262
Don Juan Avusturyalı 178
Don Juan de Asturia 294
Don Juan de Granada 133
Don İsak Alaton 230
Donanma-i Hümayun 177
Donna Grasia Nasi 365
Dos Barrios 104
Doğu Afrika 210
Doğu Akdeniz 51, 177
Doğu Anadolu 307
Doğu Avrupa 28, 191
Doğu Roma 46
Doğu Sorunu 148
Dönme 224
Dört Halife 17
Draç 49, 186
Drake 195
Drina 49
Duero nehri 79
Duns Scottus 69
Durazzo 186
Duvîru nehri 104
Dük Alba 305
Dük de Lera 142, 144
Dünya Savaşı II. 152
Düsturnâme 53

E

Ebro vadisi 85
Ebu Abdullah el-Mütevekkil 208
Ebu Abdullah es-Sağîr 221, 231
Ebu Abdullah
Muhammed el-Hasan 208
Ebu Abdullah
Muhammed İbnü'l-Kâdî 208
Ebû Cemil Zeyyân 88, 90, 170
Ebû Nüvâs 391
Ebu Zekeriya Yahya 170
Ebu'l-Beka Sâlih b. Şerif 152, 154
Ebu'l-Bekâ
Ebu'l-Hasan Ali İbnü'l-Ahmer 95
Ebu'l-Kâsım b. Rıdvan 133
Ebû'r-Rebî 89
Ecija 29
ed-Defterî 383
Edirne 12, 49, 53, 200, 353, 362
Eşkenaz Yahudileri 357
Eşkenaziler 222
Efrence 248
Eftasîler 33
Ege 41, 175, 178, 197, 269
Ege-Adriyatik adaları 276
Ehl-i Beyt 242
Ehl-i Kitab 221
Ehl-i İslâm 272, 278
Ejica 128
Elbe ve'l-Kılâ 81, 82
Elbeliler 82
Elhamrâ 138
Elhamra Sarayı 97, 387
Elmeriye 27, 92, 123, 132, 133, 139
Elvira 29
Elyesâne 124
Emâzîğ 204
Emeviler 28, 32, 33, 80, 109, 302
Emeviyye Camii 379
Eminönü 363
Endereş 244
Endonezya 136
Endülüjans 108
el-Endelüsî, Muhammed
b. Abdürrefi' b. Muhammed
eş-Şerîf el-Hüseynî el-Ca'ferî 162
Endülüs Acemiyesi 71
Endülüs Devleti 45, 71, 72, 87, 96, 170
Endülüs Emevileri 31, 32, 63, 80, 111, 122, 169
Endülüs kültürü 70, 71, 351, 477
Endülüs menşeli 380
Endülüs Mersiyesi 152, 154
Endülüs Milleti 25, 152, 155, 408
Endülüs milliyetçiliği 87, 387
Endülüs Müslümanları 67, 84, 99, 116, 117, 137, 139, 148, 151, 152, 164, 182, 190, 290, 301

Endülüs Yahudileri 125, 130, 149, 162, 220, 227, 365
Endülüs İslam Devleti 218
Endülüslü Araplar 378
Endülüs Sokağı 346
Engizisyon 11, 114, 117, 129, 136, 137, 139, 140, 149, 151, 155, 165, 220, 223
Enrique 125
el-Ensârî, Abdurrahman 119
Epalza, Miguel de 376
er-Reşîd 93
er-Risâletü'l-hâdiye 383
Erkeş 166
Ermeni 57, 359, 367, 378
Ermenice 362
Ermesinda 79
Escorial 312
Ester Kira 366
Estremadure 330
Europalia Edebiyat Ödülü 391
Evliya Çelebi 13, 325
Evrensel Krallık 308
Eyyûbîler 205, 330

F

Fas 132, 197, 205
Fas Sultanı 314
Fâtih Sultan Mehmed 21, 54, 177
Fâtımîler 31, 205
Favila 79
Federacion Espanola de Entidades Religiosas Islamicas (FEERI) 390
Fellah 376
Fener 363, 380
Fenerbahçe 363
Fenike Kralı Agenor 41
Fenikeliler 39, 41
Fentidûnya 102
Ferdinand 94, 96, 129, 130, 135, 152, 153, 266
Ferentîre 29
Fernan Gonzalez 83
Fernando (Kral) 193
Fernando I. 171
Fernando II. 35
Ferrand Martinez 224
Feryadnâme 232, 270
Filip II. 141, 142, 143, 159, 178
Filip III. 142, 312
Filip Maksimilyan Arşidük 219
Filipinler 64
Filistin 154
Fiume 186
Flamanlar 342
Fourquevaux 292
Franco 389
Frank Krallığı 82, 83, 84
Franklar 30, 31, 80, 83, 318, 325, 349
Fransa 25, 27, 30, 31, 47, 77, 124, 151, 174, 257, 282, 349
Fransa kralı 227, 265
Fransiskenler 174, 225
Fransuva I. 51, 182, 257
Fransızca 333
Fransızlar 148, 183, 219, 273, 274
Frenk 378
Frontera 29
Fuenterrabia 392
Fuentiduena 102
Fuero 105

G

Galata 13, 57, 245, 247, 324, 377, 380
Galata Camii 378
Galata Kulesi 378
Galera 140
Galia 41, 42
Galicia 29, 78, 79, 81, 82
Garb Ocakları 208, 336
el-Gassânî, Abdülvâhid 386
Gauller 30
Gazi Evrenos 53
Gazi Hüdavendigâr 53
Gedik Ahmed Paşa 216
Gedikpaşa 380
Gelibolu 53, 177
Germen 39, 42, 45, 46, 100
Geronimo Roldan 288
Gırnata 27, 33, 35, 87, 92, 94, 95, 96, 117, 121, 123, 124, 125, 130, 132, 134, 136, 137, 139, 144, 146, 150, 153, 154, 162, 164, 169, 254
Gırnata Emîrliği 110, 125, 150
Gıranada, Fernando de 133
Gırnata Üniversitesi 95
Gırnata İsyanı 296
Gırnatalılar 21, 94, 150, 330, 345
Giralda 387
Girit 60, 195
Giritli Hasan Bey 379
Godos 39
Gotlar 78, 81, 83
Goytisolo, Juan 391
Gozzo 245, 259

Granada 151, 159
Granada savaşı 193
Granada, Yahya Don Pedro de 133
Grek 39, 41
Guadalbeca 29
Guadalquivir 94
Guadarramas 104
Guadiana 102
guerra santa 135
Gül, Işık 393
Güleryüz, Naim 373
Güney Fransa 318
Güney Sahra 204
Gürcü 60

H

Habeş 210
Habeşistan krallığı 210
Habeşler 342
Habsburg 180, 191, 248, 261, 262
Hâcib el-Mansûr İbn Ebû Âmir 80, 91
Haçlı Seferleri 24, 30, 42, 65, 77, 84, 96, 107, 152, 192, 193
Haçlılar 84, 90, 108, 219, 268, 286, 297, 298, 330
Hacı Hüseyin 250
Hacı Murad Ağa 301
Hacı İlbey 53
el-Hafsî, Ebû Zekeriya 93
Hafsîler 93, 170, 208
Hakem b. Hişam 83
Hakem I. 31, 82
Hakem II. 32
el-Halebî, Muhammed b. Mansur b. Ali 250
Halep 200, 276
Haliç 177, 362
Haliç Tersanesi 247
Halil Çavuş 290
hamam 165
Hamburg 360
Hamid el-Âbidin 331
Hammûdîler 32
Hamursuz Bayramı 225
haram 165
Harar Emîrliği 210
Hasan b. Hayreddin 273
Hasan el-Vezzân 206
Hasan Paşa 268, 280
Hasan Veneziano 279
Hasdây b. Yusuf 122
Hasdây b. İshak 122
Hasköy 363, 380
Hasta Adam 58
Hatt-ı Şerîf 381
Havkulvâdî 250
Havmetü'l-Endelüs 346
Hayreddin Paşa 265
Hayreddin Reis 207
Hazar Denizi 307
Henry II. 258
Henry Charles Lea 115
Herek Reis 245
Hersek 49
Hess, Andrew C. 24
Heybeli 363
Hıristiyan Cezayirliler 184
Hıristiyanlaştırma 12, 21, 40, 141, 158, 160, 172, 220, 228, 230
Hıristiyanlık 42, 179, 183
Hırvatistan 324
Hızır Bey 278
Hicaz 18
Hicret 244
Hidivler Dönemi 213
Hilâfet 203, 270
Himyerî 100
Hindistan 47
Hint Okyanusu 24, 203, 220, 276
Hintli 389
Hispania 26, 42
Hişam I. 31, 82
Hişam II. 32
Hişam III. 32
Hitti Philip K. 30
Hollanda 24, 25, 47, 159
Hollandalılar 183, 191
Hollywood 38
Howard 195
el-Hucrî, Muhammed b. Muhammed 119
Hûdîler 33, 87, 123
Huejar 243
Huelva 28
Hurtez Antonio Dominquez 377
el-Hür b.
Hürmüz Boğazı 259
Hüseynîler 211

I

Inigo de Mendoza 58
Innocent 171
Irak 154
Isabel I. 35
Isabella 94
Isidoro 42

İ

İberya 11, 13, 18, 23, 24, 26, 27, 39, 42, 45, 71, 75, 77, 78, 79, 89, 94, 96, 99, 100, 110, 112, 117, 125, 127, 147, 148, 192
İbiza 185, 315
İbn Arabî 391
İbn Bâcce 69
İbn Beşküvâl 119
İbn Hazm 391
İbn Hûd 33, 88, 89, 90, 93
İbn Muğîs 80
İbn Rüşd 68, 69
İbnü'l-Ahmer 33, 35, 88, 89, 90, 92, 93, 170
İbnü'l-Ebbâr 170, 337
İbnü'l-Hatîb 337
İbnü'l-Mansûr el-Âdil 35
İbrahim b. Ümeyye 139
İbrahim Paşa (Vezir-i A'zam) 262
İbrahim Taibili 377
İbranî 221
İbranice 122
İdris el-Me'mun 35
İdrisî 100
Ifrîkiyye maa Bâce 211
İfrîkiye 21, 163
İfrîkıya 21
İhşidîler 205
İlbîre 29, 35, 92
İlter Aziz Sâmih 21
İlter Muhammed Abdullah 21, 22, 151
İnebahtı 181, 280
İnebahtı Körfezi 298
İnebahtı savaşı 178, 179, 264, 299
İngiliz donanması 195
İngilizce 333
İngilizler 183, 185, 257
İngiltere 47, 174, 195
İngiltere kralı 265
İnosan VIII. 171
İpekçi, Abdi 384
İpekçi ailesi 384
İpekçi, İsmail Cem 384
İran 20, 52, 58, 147, 268, 273, 275, 276
İranlılar 19
İrlanda 187
İrlandalılar 38, 342
İsa (Hz.) 121, 163
İsaac Safrati 357
İsabella 95, 96, 129, 130, 134, 135, 152
İsfakus maa Kekrene 211
İshak b. Kastâr 122
İskenderiye 185, 200, 280
İskoçlar 342
İslâmiyet 17, 18, 119, 137, 159, 183
İslamlaşma 160
İspanya 47, 178, 180, 182, 197
İspanya Hıristiyanları 105
İspanya Krallığı 131, 171, 174, 198, 207, 218
İspanya Yahudileri 125, 130, 222
İspanyol arşivleri 191, 220, 262
İspanyol Engizisyoncular 12
İspanyol Kraliyet Kilisesi 193
İspanyol Mühtedîler 389
İspanyol Müslümanları 389
İspanyolca 157, 333
İsrâîl 221
İsrailoğulları 221
İstanbul 12, 13, 53, 54, 57, 130, 141, 153, 173, 175, 176, 177, 179, 183, 238, 245, 262, 353, 377
İstanbul Yahudileri 227
İsticce 29, 92
İstranca 361
İsviçre 52, 60, 350
İşbiliye 28, 29, 33, 67, 87, 88, 92, 102, 128, 138, 162, 170
İşkodra 49
İşticce 128
İtalya 38, 175, 196, 273
İtalyan Rönesansı 176
İtalyanca 46
İtalyanlar 55, 145, 174, 342, 366
İttihad ve Terakki 60
İzlanda 187, 342
İzmir 53, 130, 227, 364
İzmir Yahudileri 364

J

Jack I. 321
Jack Attali 218
Jaen 28
Jaime 150
Japonlar 342
Jaume 90
Jean de la Vallette 268
Jenkins, Anthony 276
Jerez 28
Jisneros, Jimenez de 252
Joao II. 230
Juan 129
Juan Carlos 151
Juan el-Hâc 166

Judeo-Hıristiyan 44
Judeo-İspanyol 157
Jules II. 245
Julianos 28

K

Kadı Ahmed 377
Kadıköy 363, 380
Kâdis 28
Kâf maa Amdûn 211
Kafkasya 60, 154, 307
Kahire 308
Kâid Kassâs 377
Kal'a-i Hamâme 211
Kal'a-i Kalîbiya 211
Kal'a-i Tabarka 211
Kal'atü Rebah 102, 104
Kalvinistler 159
Kandiye Seferi 299
Kant, İmmanual 69
Kantabria 76, 77, 78
Kanunî Sultan Süleyman 25, 51, 54, 141, 177, 259, 276
el-Kantara 102
Kaptan Paşa 196
Kaptan-ı Derya 196, 262, 263, 269
Kapüsenler 58
Kara Hasan Reis 207, 245, 281
Karadeniz 60, 177, 178
Karafarye 361
Karâî Yahudiler 363
Karakoç Sezai 152
Karakoyunlular 46
Karamanlı Dönemi 213
Karlos III. 141, 158, 178, 219, 248
Karlos V. 51, 95, 198
Karmelitler 174
Karmûne 29
Karolus Magnus 41
Kartagena 253
Kâsareş 102
kasiyy 206
el-Kasru'l-Kebîr 305
Kastilya 34, 35, 69, 82, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 107, 125, 128, 129, 160, 161, 393
Kastilya Hıristiyanları 334
Kastilyalılar 104, 125, 345
Kastilyan dili 146, 162
Kâsım 315
Kasımpaşa 363
Kaştâle 34, 80
Kaştîle 34
Katalanca 157
Katalonya 52, 192, 199, 281
Katalonya Milli Meclisi 281
Katolik Kilisesi 40, 41, 139, 318, 382
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 213
Kayrevân 101, 211
Kayseri 373
Kayı 19
Kelime-i şehadet 242
Kemal Reis 193, 245
el-Kettânî, Muntasır Ali 146, 151
Kıbrıs 275, 289
Kılıç Ali Paşa 288, 290
Kınalı 363
Kıptî 376
Kırım 399
Koçi Bey 57
Konverso 128, 129, 224
Kordoba 151
Korfu adası 264
Koritza 57
Koron 217
korsanlık 181, 183, 184, 185, 186, 267, 344
Korsika 37, 275
Kostantiniyye 22
Kozmopolit 378
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 299
Kristof Kolomb 43, 47, 173
Kudüs 81
Kudüs Fransisken Tarikatı 171
Kudüs Tarikatı Şövalyeleri 259
Kufadunka 76
Kur'ân-ı Kerîm 136, 165, 240
Kureyş 146
Kurtuba 28, 29, 31, 67, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 100, 101, 113, 150, 151, 153, 170
Kurtuba Ulucâmii 31, 91
Kurtuluş Savaşı 383
Kuruçeşme 363
Kutsal Birlik 264
Kutsal Roma İmparatorluğu 259
Kuzey Afrika 20, 22, 23, 28, 34, 35, 47, 65, 70, 85, 131, 137, 141, 155, 175, 177, 182, 210, 245, 258,
Kuzey Afrika İslâmiyeti 173
Kuzey Afrikalılar 151, 389
Kuzey Avrupa 41, 173, 174, 267
Kuzguncuk 363
Küçük Asya 48, 49
Küçükçekmece 363
Kûnka 166
Kûriye 103

L

La Comunidad Islamica en Espana 390
La Goulette 37
La Valetta 186
Ladino 157, 370
Languedoc 319
Larache 308
Laraşe 186
Lâride 29
Latham, Robert G. 30
Latince 39, 67, 122
Latinler 42, 44, 49, 57, 126, 136, 202
Leble 29
Lecm 211
Lehistan 360
Lekant 279
Lemerie Paul 53
Leon 29, 35, 82, 83, 107
Lepanto 194
Lerida 29
Levant 55
Lewis, Bernard H. 41
Libya 204, 348
Lion 350
Livorno 183, 184, 186, 341
Liyûn 29, 350
Londra 360
Lorca 313
Lorenzo Priuli 296
Loui XI. 219
Loui XIII. 321
Ludwig (Kral) 228
Lusitanyalılar 259
Lübnan 154, 325
Lüksemburg 248
Lûrka 313

M

Macar Seferi 261, 273
Macaristan 51, 54, 58, 175, 181
Macarlar 24, 49, 53, 54, 342
Madera 342
Madrid 85, 175, 178, 183
Madrid Sinagogu 151
Magellan 47
Mağrib 12, 20, 21, 23, 65, 71, 86, 105, 106, 108, 111, 131, 132, 140, 141, 142, 144, 145, 152, 155, 163, 169, 170, 171, 181, 196, 206, 208, 212, 278
Mağrib-i Aksâ 204
Mağrib-i Ednâ 204
Mağrib-i Evsat 204
Mağribliler 20, 21, 67, 68, 70, 117, 125, 126, 151, 205, 208, 252
Mahmut I. 366
Mahmutpaşa 380
Makkarî 237
Mâlega 28, 29, 95, 221
Malezya 136
Mâlikî 333
Malta 183, 184, 186, 245, 259
Malta kuşatması 178, 181, 264
Malta Tarikatı Şövalyeleri 185, 259, 260
Manuel 133
el-Mansûr İbn Ebî Âmir 83
Marglioni Giovanni 306
Martyr Peter 253
Marakeş 391
Marenta 187
Maria de Medisis' 321
Mâride 29, 75, 102
Mariya 166
Marrano 128, 224
Marseille 227
Marsilya 187, 273
Martin Luther 258
Martir 226
Mason Locaları 384
Matar 211
Matias Escudero 291
Mayorka 253
Mecelle 60
Mecrît 85
Medea 331
Medellin 102
Medenî Kanun 60
Median Sidonia 195
Medina de Rioseco 262
Medine 17, 18, 220
Medînetü Şente Yâkub Mukaddese 81
el-Mehdî, Muhammed 32
Mehdiye 211
Mehmed Ali Paşa 379
Mekke 17, 21, 189, 220
el-Melik el-Eşref 171
Melîle 318, 389
Melviye 387
Memlukler 171, 246
Mendoza, Gonzalez de 134
Merâkeş 330
Meriç 49

Merida 29
Merînîler 93, 170, 171
Mersâlkebir 221
Meryem (Hz.) 17, 30, 64, 108, 163, 225
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 198
Mesa Domenko Kilisesi 378
Mescid-i Harâm 270
Meseta 393
Mesîh 143, 171
mesihçi hareketler 372
Mesleme b. Abdülmelik 378, 379
Messina 183, 186, 268
Meşrık 65, 204
Mevâlîler 31, 70, 110
Mevlâna 391
Mezopotamya 18, 19
Mısır 22, 52, 58, 59, 170, 171, 172
Mısır heyeti 171
Mısır seferi 248
Mısır sultanı 193
Mısırlılar 22, 342
Miknâs 330
Mikne 211
Milan Antonio 171
Milano 257, 350
Minorka 275
Mitidca 336
Mohaç 51, 54
Moila de Curtis 146
Montpellier 351
Mora 49
Morava 49
Morgan, Marlo 409
Moriskolar 12, 21, 36, 37, 117, 141, 142, 144, 147, 148, 150, 151
Moritanya 117, 204
Moro 162
Moron 262
Moshe Sevilla – Sharon 122
Moton 217
Mozaraplar 70
Mozarves 104
Moğol 46
Moğollar 62
Mudar 146
Muhammed (Hz.) 17, 30, 64, 164, 243
Muhammed I. 32
Muhammed III. 32
Muhammed Abdullah İnan 21, 151
Muhammed b. Nasr 35
Muhammed b. Ümeyye 287, 292
Muhammed b. Yusuf b. Hûd el-Mütevekkil-Alallah 87
Muhammed en-Nâsır 35
Muhammed Razûk 21
Muhammedîler 143
Muhterem Beda 42
Mulay Abdullah 295
Mulay Zeydan 144, 317
Munyafa 244
Murat I. 53
Murat II. 53
Murat III. 197, 304
Murâbıtlar 33, 34, 64, 70, 84, 86, 93, 111, 112, 113, 122, 169, 170, 390
Murat Reis 310, 313
Murâdîler 211, 347
Murat Bey 211
Murat Paşa (Vezir) 320
Murcia 30, 146, 162
Mursiye 153
Musâ 28, 30, 227
Musâ b. Meymun 69
Musâ b. Nusayr 28, 29, 109, 325
Musevice 158
Museviler 221, 353, 373
Mushaf 241
Mustafa II. 379
Mustafa III. 366
Mustafa Kardanaş 347
Mustafa Kemal 59
Mustafa Paşa 268
Mustağanem 336
Muvahhidler 34, 35, 70, 76, 86, 87, 89, 92, 93, 105, 106, 111, 112, 113, 121, 122, 169, 170
Mübtecel 116
Mübtecel şerbeti 382
Müdeccel 116, 293
Müdeccenler 115, 116, 117, 118, 119, 120, 130, 132, 136, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 231, 267, 277, 284, 295, 309, 334, 377, 388
Müdeccer 116, 117
Müezzin-zâde Ali Paşa 194
Mühimme Defteri 19, 189, 374
el-Mühtedî, Abdüsselam 383
Mülûkü't-Tavâif 32, 33, 34, 84, 87, 110, 111, 112, 113, 122, 123
Münzir 32

Mürsiye 30, 67, 87, 89, 92, 146, 162
Mürtezâ li Emrillah 35
Müslüman Endülüs 203
Müslüman Gırnata Devleti 203
Müslüman İspanyolları 150
Müslümanlaşan İspanyollar 386
Müsta'ribler 36, 104, 110
Müteehhir 115, 129
Müvelledler 36, 70, 110, 137

N

Nabârre 77
Nacionalismo de Andalucia 387
Napoli 56, 150, 171, 175, 186, 216
Narbona 30
Narrillos 104
en-Nasrî, Muhammed b. Yusuf 88
Nasrîler 27, 35, 76, 86, 87, 88, 94, 95, 96, 170
Navar 77, 82, 219, 254
Navarin 217
Navarlı 104
Navarre 78
Naziler 152
Nebîl Abdülhay Rıdvan 21
Nebre 78
New York 391
Niebla 29, 278
Niş 200
Nijer 389
Nijerya 136, 389
Niğbolu 53
Nord Kapp Burnu 41
Norveç 41
Nurbânû Sultan 365

O-Ö

Ocak Bezirgânı 366
Ocak Sarrafı 366
Oğuz 19
Okyanus 187
Opas 78
Oran 211
Oreja 104
Orta Akdeniz 193, 216
Orta Asya 399
Orta Avrupa 228
Orta-Batı Akdeniz 193
Ortaçağ 30, 42, 67, 68, 97, 103, 121
Ortadoğu 12, 17, 19, 47, 84, 107, 141, 247, 389
Ortaköy 363
Ortodokslar 49, 50, 364
Oruç Reis 210, 241
Osborn, Thomas 188
Osman III. 366
Osman Dayı 313, 345
Osman Gazi 53
Osmanlı 114, 155, 177
Osmanlı Anayasası 59
Osmanlı Arşivi 12, 116, 214, 344, 371
Osmanlı Devleti 21, 25, 47, 48, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 129, 153, 154, 155, 177, 180, 191
Osmanlı Türkçesi 117
Osmanlı Yahudileri 355, 365
Osmanlı-Fransa ilişkileri 182, 197
Osmanlı-İspanya ilişkileri 192, 202, 207, 382
Osmanlılar 61, 116, 141, 154, 155, 158, 175, 179, 180
Ostia 273
Osvar 82
Othon 100
Otranto 216
Ömer b. Abdülaziz 381
Ömer Muhammed Bey 313
Özdemir, Mehmet 23

P

Paşalar Devri 212
Pakistanlı 389
Palagios 78
Palermo 186, 268
Palma de Majorca 186
Palmera 279
Pamplona 82
Pantelleria 245
Papa 171, 178, 185, 243
Papa VII. Alexander 207
Papalık 25, 50, 77, 84, 108
Papazlar 108, 142, 143, 144, 159, 161
parçalanma 206
Paris 30, 56
Pasifik Okyanusu 47
Paul Lemerle 53
Pax Turcica 50
pax-islamica 64
Pelayo 78, 79, 111
Pera 58
Pero Tafur 202
Pertev Paşa 301

Petrus 79
Pir Sultan Abdal 408
Pireneler 26, 30, 200, 325
Pîrî Reis 207, 245
Piyale Paşa 268, 274
Piza 183, 186
Poitiers 30, 42
Polonya 372
Pomak 60
Portekiz 27, 41, 47, 70, 85, 102, 107, 133, 174, 247, 276
Portekiz Marranoları 351
Portekizce 333
Portekizliler 37, 198
Preveze 181, 197
Protestan 25, 149, 159, 174, 258
Provence 227
Provens 355
Pulya 216

R

Rabat 330
Rabbanî 221, 363
Raşdam 361
Raguza 46, 187
Raguzalı 57
Ramazan ayı 164, 241
Ramiro 84
Ramon Borrel 83
Reconquista 11, 27, 34, 63, 76, 77, 79, 85, 89, 94, 95, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 119, 123, 125, 128, 155, 169, 198, 207, 399
Reform 300
Reggio 273
Remle vâdisi 104
er-Reşîd, Abdülvâhid 35
Reyna (Grasia Nasi'nin kızı) 365
Rhone 319
Ribera Patrik 142, 144
Rio Barbate 29
Rio Duero 104
Rio Luco 308
Rodos 54, 181, 185, 259, 268
Rodric 40
Rodrigo 28, 40, 77
Roka Burnu 41
Roma 18, 25, 38, 39, 47, 94, 100, 101, 102, 103, 174, 176, 243
Roma Campagna 200
Roma İmparatorluğu 39, 41
Roma İmparatoru 215
Roma-Hıristiyan dünyası 41
Romalılar 39
Romalılık 42
Roman 52
Romance 125, 126
Romanoitler 229
Romen rakamları 69
Romiro II. 83
Ron 319
Ronda 35, 132
Rönesans 47, 63, 113, 174, 300
ropa de judios 367
Roseilo 219
Rousseau 266
Rum 57, 378
Rumca 46
Rumeli 46, 52, 53, 54, 177
Rumlar 50, 340
er-Rundî, Sâlih b. Şerîf 231
Rûnde 35, 132
Rusya 54, 304
Rusya Yahudileri 360
Rüstem Paşa 266

S

Sa'dîler 212, 236
sabbat 223
Sabetay Sevi 361, 372
Safed 227, 353
Safed kadısı 363
Safed Müslümanları 363
Safed Yahudileri 363
Sahâbîler 242
Sâhil maa Sûsa 211
Sahrâ 173
es-Sakafî, Abdurrahman 78
sakh 368
Saklebîler 110, 111
Sale 267
Sâlih (Reis) Paşa 273
Sâliha Sultan 379
Salomon aben Yaeş 366
Salomon ben Natan Eşkenazi 366
Saltanat-ı Aliye Makamı 250
sâlyâne 210
Sâmî diller 41
Samuel haMedina 361
San Domenico 378
San Paolo 378

San Salvador 135
Santiago de Compostela 81
Saragossa 30
Sarakusta 29, 67, 75, 102, 123, 160
Sardunya 219
Sarrasin 225
Sasani 18, 19
Sağru'l-A'lâ 33
Sebte 28, 318, 389
Sefarad Yahudileri 113, 130, 357
Sefarad İspanyolcası 157
Segna 186
Selâ 186
Selâhaddin Eyyûbî 330
Selamsız 363
Selanik 12, 58, 130, 353
es-Selc 92
Selçuklu Türkleri 56
Selçuklular 19, 20, 46
Selim Utumî 252
Semeredova 49
Semmûre 80, 102, 118
Senegal 389
Senyor Quint 251
Sevilla 28, 29, 33, 279
Seyyid Murâdî 281
Shakespeare 136
Sıkılıyye 315, 323
Sırplar 49, 53
Sicilya 37, 175, 179, 230, 315
Sicilya Yahudileri 230
Sicilyateyn 198
Sidonia 28
Sierras Morina 88
Sigismondo Cavalli 296
Siirt 381
Sinan 211
Sirkeci 363
Siyera Nevada 92
Slovenya 324
Sociedad para el Retorno al Islam en Espana 389
Sofya 360
Sokullu 195, 269, 285, 304
Somali 136
Spina, Alonso de 225
Spinoza 69, 372
St. Jean Şövalyeleri 186, 259, 260
Stefan Duşan 53
Stendhal 174
Suev 18
Sueviler 39
Suriye 24, 52, 193, 342
Süleyman (Halife) 32
Süleyman Paşa 53
Süleymaniye 173
Süreyya 95, 133
Sürgün 198, 220, 385
Sürgün fermanı 226
Sürgünler Cemaati 356
Swinburne, Henry 387

Ş

Şâfiî mezhebi 333
Şah Abbas 191, 367
Şam 18, 200
Şapçıbaşı 366
eş-Şârât 88
Şarl VI. 228
Şarlken 95, 208
Şarlman 83
Şâzelî-Derkâvî tarikatı 389
Fidâ Merasimi 165
Şefşâven 330
Şekûbiye 80, 103, 104, 118
Şelef ovası 331
Şelemenka 80, 102, 104
eş-Şenâvî, Abdülaziz Muhammed 21
Şennîl 92
Şente Yâkub 91, 100
Şenterîn 106, 232
Şer'-i Şerîf 22
Şer'î kanunlar 205
Şer'î mahkemeler 60
Şer-i Şerif 250
Şerîş 28
Şersel 267
Şezûne 28
Şişli 363
Şîî İran 207
Şimâlî Afrika 21
Şövalyeler 186
Şuhud Kapısı 363

T

Tabarsûk 211
Tabiplik 359
Tâcu vâdisi 103
Tağarten 117, 336, 339
Tağarten Mahallesi 336
Tajo vadisi 85

Talavera, hermando de 134, 135, 138
Talebîre 102
Tamaro, Susanna 157
Talmud 221, 372
Talmud distinguo'ları 222
Tanca 132, 308, 318
Tanzimat 59, 380
Tapu Tahrir Defteri 354
Tarîf 28
Tarîf b. Mâlik 28
Tarifa 41
Tarih bilimi 18
Tarikatlar 333
Tarrakûne 124
Târık 29, 30
Târık b. Ziyâd 28, 109
Tarım 176
Tasavvufî hareketler 389
Taşfîn b. Ali 34
Tatar 58
Tatarpazarı 361
Tayfa 196, 277
Tekel Bâyii Büfe 381
Tekfursarayı 363
Teksas 219
et-Temîmî, Abdülcelîl 21, 22
Tendilla 138
Theodemir Keşiş 81
Teodomiro 30
Tere-Neuve 187
Terente 225
Tersâne-i Âmire 177
Teselya 49
Teslim Antlaşması 226
Testûr 211
Tetuan 186
Timur 152, 153
Tlemsan 132
Toledo 39, 147
Toledo, Garcia de 178
Toledo Konsili 223
Tolosa, Las Navas de 206
Tolunoğulları 205
Tophane 324, 363, 381
Torquemada,
Thomas de (Kardinal) 129, 226
Toscana 323, 350
Toskanalılar 185
Toulouse 319
Tours 30
Towsend, Joseph 387
Trablus 359
Trablusgarp Beğlerbeyi Ca'fer 301
Trablusgarp 186, 197
Trapani 186
Tripoli 259, 266
Truva 38
Tücîbîler 33
Tüdmîr 30
Tuleytula 29, 33, 34, 39, 69, 75, 76, 85, 101, 102, 103, 104, 105, 119, 134, 160, 169
Tuleytula Başpiskoposu Raimund 67
Tulûşe 319, 350
Tuna 49, 179, 261
Tunus 19, 163, 170, 178, 180, 186
Turgut Paşa 268
Turgut Reis 210, 265, 278
Türk 19, 20, 21, 22, 24, 37, 42, 48, 49, 55, 60, 61, 62, 107, 173
Türk-Arap 231
Türkçe 152, 237
Türkistan 24, 48, 286, 399
Türkiye 22, 38, 60, 136, 151, 178, 266, 373
Türkiye Yahudileri 364
et-Türkî, Hüseyin b. Ali 211
Türkler 18, 19, 37, 38, 46, 50, 51, 52, 59, 64, 155, 175, 176, 180, 182, 238, 245, 265
Türkmen 53
Turtûşe 102
Tütayle 10
Tzympe Kalesi 53
Tıtvan 132, 330

U-Ü

Uklîş 103
Uluç Ali Paşa 194
Unamuno, Miguel de 392
Union de Comunidades
Islamicas en Espana (UCIE) 390
Ural Dağları 41
Urban 54
Uzakdoğu 247, 305
Uzunçarşılı, İ. Hakkı 21
Ûrîc 102
Üşbûne 102
Üşbûneli Ahmed Ebu Ali Reis 209
Üsküdar 363
Üsküp 360

V

Vâdî Bekke 29
Vâdî Ebî Rakrak 330
el-Vâdî'l-Kebîr 92
Vâdîâne 102
Vâdîecvâr 146
Valencia 129, 146, 162, 186, 274
valiler 211
Vandal 18, 27, 39
Vandalus 39
Vardar 49
Varna 54
Vasco de Gama 173
Vatikan 152
Vatikan Papalık Devleti 25
Vebze 106
Vecde 330
Vehran 132, 208, 251
Velbe 28
Velid 30
Velîd b. Abdülmelik 28
Venedik 37, 46, 47, 49, 56, 58, 176, 177, 178, 181, 195, 276, 321
Venedikliler 49, 50, 195, 245
el-Venşerîsî, Ahmed b. Yahya 20
Verona 200
villancico 69
Vincent Ferrer 224
Viret Pierre 52
Viyana 47, 51, 191
Viyana Kongresi 344
Viyana Kuşatması 198, 258
Vizigotlar 18, 28, 29, 39, 40, 77, 94, 107, 121
Volga 24, 286

W-X

Whately Richard 300
Witiza 78
Xeres 28
Ximenez 137, 138

Y

Yâbise 315
Yahuda Valensi 230
el-Yahudî, İlyas b. Abram 383
Yahudi dönmesi Hıristiyanlar 223
Yalman, Ahmed Emin 384
Yakub b. Abdülhak 205
Yakub el-Mansûr 35
Yakub (Hz.) 221
Yakınçağ 344
Yalak-Ova 53
Yasef Nasi 365
Yasef Saragossi 363
Yavuz 153
Yavuz Sultan Selim 177, 192
Yedikule 363
Yeşilköy 363
Yehuda 221
Yemen 154, 210
Yemenliler 31
Yeni Dünya 218
Yeni Hıristiyanlar 128
Yeni İspanyalılar 342
Yeniçağ 148, 219
Yeniçeriler 48, 53, 175, 194, 211, 251, 261, 276, 371
Yenişehir 227
Yenikapı 380
Yeniköy 363
Yörük Tâifesi 374
Yuda 221
Yuda Baruh 366
Yunan 26, 41, 44, 50, 66, 202
Yunanca 122, 362
Yunanistan 49, 174, 175
Yunus Emre 98
Nadi, Yunus 384
Yusuf 34
Yusuf b. Abdülmümin b. Ali 35
Yusuf b. Hasdây 122
Yusuf b. Kumâşe 133
Yusuf b. Taşfîn 34, 169
Yusuf el-Müstansır 35
Yüzyıl Savaşları 257

Z

Zaragoza 30, 160, 200
Zarzîs 211
Zağal 95, 133
Zellâka savaşı 118
Zerkâlî 69
Zeyyânîler 206
Zîrîler 33, 123
Zorita 104
Zünnûnîler 33
Zayas, Rodrigo de 145, 149, 151